ELTE Társadalomtudományi Kar
Szociális Tanulmányok Intézete
Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék

BÜNTETÉS ÉS/VAGY HELYREÁLLÍTÁS?

A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon

PhD disszertáció

Konzulens:

Dr. Herczog Mária

Készítette:

Fellegi Borbála

2008

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK 2
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS 6
1. BEVEZETÉS 7
1.1. Miről szól ez a dolgozat? 7
1.2. Bevezető gondolatok a szociálpolitika és a büntetőpolitika találkozási pontjairól 11
1.3. A kutatás mögött megfogalmazott szándék 17
1.4. A helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet rövid ismertetése 18
1.5. A disszertáció célja 20
1.6. Hipotézisek és az elemzés felépítése 22
1.7. A kutatás módszertana 32
2. HÁTTÉRISMERETEK 34
2.1. Bevezetés 34
2.2. Makróvilág: válaszok a szabályszegésre – szankcionálási elvek és technikák 37
2.2.1. Miért és kik? 37
2.2.2. A büntetés fogalmának meghatározása 40
2.2.3. Ha már büntetünk, miért és hogyan tegyük? Főbb büntetőpolitikai irányelvek 41
2.3. Válaszlehetőség a sérelemokozásra: a helyreállító szemlélet régi-új paradigmája 46
2.3.1. A helyreállító igazságszolgáltatás fogalmának meghatározása: folyamat vs. kimenetel? 46
2.3.2. Helyreállítás vs. az elkövető kezelése: egymást kizáró vagy kiegészítő paradigmák? 52
2.3.3. A helyreállító igazságszolgáltatás kapcsolódása a hagyományos szankcionálási elvekhez 57
2.4. A helyreállító szemlélet történeti gyökerei 62
2.4.1. Jogtörténeti gyökerek 63
2.4.2. Hagyományos kultúrák és spirituális gyökerek 65
2.4.3. Kriminálpolitikai folyamatok a 20. – 21. század fordulóján 69
2.4.3.1. A közösségek felismerése 70
2.4.3.2. Az áldozatok „felfedezése” 71
2.4.3.3. Az igazságszolgáltatás diszfunkcióinak felismerése 73
2.5. A helyreállító szemléletre épülő modellek 74
2.5.1. Áldozat–elkövető mediáció 74
2.5.2. Konferencia-modell 75
2.5.3. Kör-modell 77
2.5.4. A közösség érdekében végzett munka 78
2.5.5. Közösségi tanácsok 80
2.5.5.1. Közösségi panelek 80
2.5.5.2. Informális igazságszolgáltatási eljárások 81
2.5.6. Áldozatvédelmi programok 83
2.6. A helyreállító igazságszolgáltatás elterjedése világszerte 85
2.6.1. Az áldozat– elkövető közötti mediáció elterjedése 85
2.6.2. A konferencia-modellel elterjedése 88
2.6.3. A kör-modellek elterjedése 89
2.7. Mikrovilág: hogyan segíti a helyreállító folyamat belső dinamikája a hatékonyabb reintegrációt? 90
2.7.1. Érzelmek és dinamikák HARRIS, WALGRAVE és BRAITHWAITE elmélete alapján 91

2.7.2. A „4-utas modell”: az erkölcsi gondolkodás, a semlegesítés, a szégyenérzet és a társadalmi kötelékek szerepe a helyreállító folyamat magyarázatában 93
2.7.2.1. Az erkölcsi gondolkodás 95
2.7.2.2. Semlegesítés (neutralizáció) 96
2.7.2.3. Szégyenérzet – szégyenkeltés 98
2.7.2.4. Társadalmi kötelékek 99
2.7.2.5. A helyreállító szemléletű igazságszolgáltatási gyakorlatok hatása a négy dimenzióra 105
2.7.2.6. Következtetések a 4-utas modell alapján 112
2.8. Mezovilág: a helyreállító igazságszolgáltatás a rendszerek és intézmények szintjén. 116
2.8.1. Az Európában alkalmazott rendszerek 116
2.8.2. A sértett és elkövető közötti mediáció helyzete Európában 120
2.9. A helyreállító igazságszolgáltatás az empirikus adatok tükrében 129
2.9.1. Meta-analízisek 130
2.9.2. Közvélemény-kutatások 132
2.9.3. Áldozatok attitűdjei 133
2.9.4. Megállapodások 135
2.9.5. A program megvalósítás minősége 135
2.9.6. Végrehajtó szervezet 137
2.9.7. Költségek 137
2.9.8. Visszaesésre gyakorolt hatás 138
2.10. Az intézményesítés néhány általánosabb kérdése 140
2.10.1. Jogi és szakmapolitikai fejlesztésekkel kapcsolatos ajánlások 142
2.10.2. A finanszírozással kapcsolatos ajánlások (nem állami költségvetésből működő programok esetén) 144
2.10.3. Tájékoztatás a lakosság körében 145
2.10.4. A társszakmák tájékoztatása 146
2.10.5. Képzés és gyakorlat 146
2.10.5.1. Ajánlások a képzéssel kapcsolatban 146
2.10.5.2. Milyen készségekkel és ismeretekkel rendelkezzen egy közvetítő? 147
2.10.6. Nemzetközi együttműködések 151
2.11. A helyreállító igazságszolgáltatás a nemzetközi egyezmények és együttműködések fényében 154

3. A RESZTORATÍV SZEMLÉLET MÚLTJA ÉS JELENE MAGYARORSZÁGON 165
3.1. Előzmények 168
3.1.1. A 90-es évek átalakulásának kihívásai és lehetőségei közép-európai szemmel .. 168
3.1.1.1. Kriminológiai nézőpont 168
3.1.1.2. Az átalakulás időszakának kihívásai szervezetszociológiai, szociálpolitikai és kultúrszociológiai nézőpontból 176
3.1.1.3. Az átalakulás időszakának támogató faktorai 178
3.1.1.4. Társadalmi légkör Magyarországon a rendszerváltást követően 181
3.1.2. A resztoratív igazságszolgáltatás szemléletének megjelenése a hazai szakpolitikában 182
3.1.2.1. Elméleti alapozás 182
3.1.2.2. Első kísérletek civil szervezetek kezdeményezésére 183
3.1.2.3. Belép az Európai Unió, valamint az államigazgatás 187
3.1.2.4. Az állami intézményesítés új erőviszonyokat alakít ki 197
3.2. A helyreállító elveket követő programok a jelenlegi magyarországi intézményrendszerben 199
3.2.1. Resztoratív szemlélet a gyermek- és családvédelemben 202
3.2.1.1. Mediáció a családvédelemben, illetve családsegítésben 202

3.2.1.2. Konferencia-modell a családvédelemben, illetve családsegítésben 205
3.2.2. Resztoratív szemlélet az oktatásban 208
3.2.3. A resztoratív szemlélet alkalmazása lakóközösségi kezdeményezésre 211
3.2.4. A helyreállító szemlélet megjelenése a nemzeti bűnmegelőzési stratégiában 213
3.2.5. A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység 215
3.2.5.1. Jogszabályi háttér 215
3.2.5.2. A közvetítői eljárásra utalható ügyek köre 217
3.2.5.3. A mediáció eljárásjogi következménye 219
3.2.5.4. A közvetítői eljárás szervezeti háttere 220
3.2.5.5. A közvetítői eljárás gyakorlata 222
3.2.5.6. A közvetítői eljárás 2007. évi eredményei 227
3.2.6. Resztoratív szemlélet a büntetés-végrehajtásban 227

5. HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS AZ ÜGYÉSZEK ÉS BÍRÁK SZEMÉVEL 231
4.1. Miért szükséges az igazságügyi szereplők kutatása? 231
4.2. Korábbi kutatások a jogalkalmazói attitűdök területén 234
4.3. A kutatás módszertana és mintája 238
4.4. A jogalkalmazók munkáját meghatározó rendszer 242
4.4.1. A büntetés céljáról alkotott nézetek 242
4.4.2. A szankciórendszerről alkotott nézetek 248
4.4.3. Az áldozatok helyzete az igazságszolgáltatásban 252
4.5. A jogalkalmazók munkáját meghatározó mindennapok 259
4.5.1. A kiégéshez vezető tényezők 260
4.5.2. Az izolált és hierarchikus szervezeti struktúra hatásai 264
4.5.3. Érdekek a jogalkalmazói munkakörben 275
4.6. A jogalkalmazók munkáját meghatározó szerepek 279
4.6.1. Az egyéni szerepfelfogás és a szakmai tevékenységgel kapcsolatos attitűdök 279
4.6.2. Egyéb, mediáció iránti attitűdöt befolyásoló megfigyelések 289
4.7. Jogalkalmazók mediációval kapcsolatos véleményei 293
4.7.1. Jogalkalmazók motivációi a mediációval és a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban 293
4.7.2. Jogalkalmazók aggályai a mediációval kapcsolatban 301
4.7.3. A mediáció lehetőségei vs. „lehetetlensége” 309
4.7.4. Jogalkalmazók mediációval kapcsolatos ajánlásai 320

4. KONKLÚZIÓK 325
5.1. Visszatérés a kezdeti hipotézisekre 326
5.2. Szakmapolitikai dilemmák a helyreállító igazságszolgáltatás jelenlegi magyarországi rendszerének kapcsán 329
5.2.1 Eljogiasodás 329
5.2.2. Fentről vs. alulról 330
5.2.3. Konzisztencia az inkonzisztenciában 332
5.2.4. A mikro- és makroszintű fejlesztések kiegészítő jellege 333
5.3. SWOT-elemzés a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi rendszeréről 334
5.3.1. Erősségek 334
5.3.2. Gyengeségek: elvek, amelyek „elvesztek” az intézményesítés folyamata során 336
5.3.3. Lehetőségek 345
5.3.4. Veszélyek 345
5.5. Záró gondolatok 349

BIBLIOGRÁFIA 351

M.1. TÁBLÁZATJEGYZÉK 366

M.2. ÁBRAJEGYZÉK 366
M.3. ESETTANULMÁNYOK 367
M.4. STATISZTIKA A POLGÁRI ÜGYEKBEN ALKALMAZOTT KÖZVETÍTŐI ELJÁRÁSOKRÓL (2003-2007) 370
M.5. A MEDIÁCIÓ SZABÁLYOZÁSA ÉS GYAKORLATA TIZENEGY EURÓPAI JOGRENDSZERBEN 371
M.6. A JOGALKALMAZÓKKAL VÉGZETT KUTATÁS INTERJÚVÁZLATA 387
M.7. A KUTATÁSHOZ FELHASZNÁLT FILM SZÖVEGE 388

Köszönetnyilvánítás

A jelen dolgozat mögött nemcsak hét évnyi kutatás és írás áll, hanem egy olyan szakmai utazás is, amely során fantasztikus tanárokat és munkatársakat ismerhettem meg. Segítségük nélkül sosem kezdem el és sosem fejezem be ezt a dolgozatot.

Külön szeretném köszönetemet kifejezni témavezetőmnek, *Dr. Herczog Máriának* az elmúlt közel tíz év folyamatos támogatásáért, inspirálásáért és a gondolatébresztő eszmecserékért; *Dr. Barabás Tündének* és *Dr. Bányai Emőkének* építő javaslataikért, amelyekkel segítették a végleges szöveg megszületését; *Dr. Kerezsi Klárának*, *Dr. Gönczöl Katalinnak, Dr. Görgényi Ilonának, Dr. Farkas Jánosnak*, hogy időt és energiát nem kímélve mindvégig támogattak a kutatási és elemzési fázisok során; *Dr. Hatvani Erzsébetnek* és *Dr. Törzs Editnek*, hogy segítségükkel belepillanthattam a magyarországi büntetőügyi mediációs gyakorlat megszületésének folyamatába; *Dr. Darvas Ágnesnek*, hogy ezelőtt tíz évvel azt javasolta nekem az egyetem első évében, hogy terepgyakorlatként válasszam a pártfogói szolgálatot, amely nélkül talán sosem ismerem meg a kriminológia világát; *Dr. Somlai Péternek, Dr. Orosz Évának, Dr. Sziklai Istvánnak*, hogy mindvégig segítettek eligazodni a doktori folyamat labirintusában; *Dr. Krémer Andrásnak* és *Dr. Ligeti Györgynek*, hogy munkatársként folyamatosan támogatták, segítették kutatásomat és e munka elkészülését; *Dr. Ivo Aertsennek, Dr. Lode Walgrave-nak* és *Siri Keménynek*, hogy segítségükkel és támogatásukkal nemcsak a belgiumi, de számos európai ország gyakorlatába betekinthettem; *Dr. Nathan Harrisnek* és *Dr. Alison Lieblingnek*, hogy konzulensként végig támogattak Cambridge-i tanulmányaim során; az interjúra vállalkozó *ügyészeknek és bíráknak*, hogy őszintém megosztották velem gondolataikat mindennapi munkájukkal és a mediációval kapcsolatosan, valamint interjúalanyaimnak a *Winchesteri (Anglia) Büntetésvégrehajtási Intézet*ből, akik múltjuk, jelenük és terveik feltárásával megmutatták az elmélet mögött meghúzódó valóságos világot is.

Személyes hálámat szeretném kifejezni Gelléríné Lázár Mártának, hogy szerkesztői szaktudásával és nagynéni szeretetével szinte legnagyobb motorja volt e munka elkészülésének. Végül, de nem utolsó sorban szeretném hálámat kifejezni *szüleimnek* és életem társának, *Benedek Balázsnak*, akik szeretete és támogatása mindvégig erőt adott a gondolkodáshoz, a kutatáshoz, a hosszú autóutakhoz, az éjszakai gépelésekhez, és hogy sose veszítsem el hitemet és szeretetemet e téma iránt.

***

1. Bevezetés

1.1. Miről szól ez a dolgozat?

2008. január 10-én Budapesten egy 17 éves fiatal utcai verekedésben bántalmazta 18 éves szakközépiskolai diáktársát. A bántalmazott fiatal olyan mértékű koponyaalapi törést szenvedett, amelynek köszönhetően a verekedés után még aznap életét vesztette. Az áldozat szüleinek elmondása szerint fiúk csütörtökön azzal ment haza, hogy oktatási intézménye közelében bántalmazták őt. Ezt követően lett rosszul. A szülők rögtön kihívták a mentőket, de mire beértek a kórházba, a fiú elhunyt. A tragédia hátterében valószínűleg a két diák osztálytermi összeszólalkozási áll. Lapinformációk szerint a támadó fiatal küzdősportokban járatos személy.

Miután a nyomozók megállapították a 17 éves elkövető személyazonosságát, az elkövető a tragédia másnapján maga jelentkezett a rendőrségen. A fiatalember gyanúsítottkénti kihallgatása során beismerte a bűncselekmény elkövetését. A Pesti Központi Kerületi Bíróság még azon a héten előzetes letartóztatásba helyezte az elkövetőt. A 17 éves fiatalembert halált okozó súlyos testi sértéssel gyanúsítják.

***

2006. október 15-én Szögi Lajos tanár autójával elsodort egy – az utcán előtte váratlanul átszaladó – tizenegy éves kislányt, aki nyolc napon belül gyógyuló, sérüléseket szenvedett. A történteket látva a kislány több rokona és néhány, csatlakozó környékbeli férfi kirángatta autójából az egyébként Tiszavasváriban élő sofőrt, és olyan súlyosan bántalmazták, hogy a sofőr még a helyszínen belehalt sérüléseibe (az áldozat halálát 40 ütés és rúgás okozta). A történtek idején a járműben tartózkodott az áldozat két, 5 és 14 éves lánygyermeke is, akik édesapjuk bántalmazását látván egy közeli házba menekültek. Az összegyűlt emberek között csak egy személy volt, aki megpróbálta a bántalmazást megakadályozni.

Közel másfél évvel a tragédia után, 2008. január 21-én megkezdődött az üggyel kapcsolatos bírósági tárgyalás. Jelenleg nyolc vádlottja van a gyilkosságnak, köztük egy nő és két olyan férfi, aki az elkövetéskor fiatalkorú volt. Valamennyiüket különös kegyetlenséggel elkövetett emberöléssel vádolják, többjüket társtettesként és felbujtóként nevezett meg az ügyész. A gyanúsítottak és a tanúk nagy számára való tekintettel valószínű, hogy 2008 ősze előtt nem születik az ügyben első fokú ítélet.

Mind a lincselő család, mind a lányoknak menedéket adó személyek cigány származásúak voltak, amely meghatározta a tragédiát követően kialakult közhangulatot.

A gyilkosságot követő napokban és hetekben az olaszliszkai cigány családok közül sokakat – köztük azon családot is, amely menedéket adott a menekülő lányoknak – megfenyegették. Olaszliszka utcáin autókból és motorbiciklikről kiabáltak feléjük fenyegetéseket, valamint levélben szólították fel néhányukat a falu elhagyására.

Mindezzel párhuzamosan a Jobbik Magyarországért Mozgalom – civil szervezetekkel együtt – többek között a „büntető törvénykönyv szigorításáért, a halálbüntetés visszaállításáért demonstrált", továbbá „gyökeresen új szemléletű és szisztematikus módon megvalósított romapolitikát" követelt. Emellett a Mozgalom a „cigány etnikumot indokolatlanul kivételezett helyzetbe hozó törvények és rendeletek azonnali megváltoztatását" követelte (CZENE, 2006)*. Egyes parlamenti képviselők a jelenleginél „hatékonyabb cigánypolitika szükségességéről" nyilatkoztak.*[1]

Az Országos Cigány Önkormányzat és a Roma Polgárjogi Alapítvány elnökei hangsúlyozták, hogy a tragédiát bűnügyként és nem cigánykérdésként kell kezelni. A két szervezet egyaránt elítélte a brutális erőszakot. Horváth Aladár, a Roma Polgárjogi Alapítvány elnökének szavait idézve „a határvonal nem a cigány és a nem cigány emberek között, hanem a jogállamiság hívei és ellenségei között húzódik." Czene Gábor, publicista „cigányellenes népharagként", egy megrázó esemény kapcsán felszínre törő rasszizmusként jellemezte a tragédia utáni reakciókat.[2]

***

2005. május 8-án vasárnap Budapesten, néhány perccel 14 óra után, a Moszkva térhez közeli Várfok utcában lévő autóbusz-végállomáson várakozó 21-es buszra egy hattagú, 17-27 év közötti férfiakból és egy nőből álló társaság szállt fel, majd belekötött egy tizenöt éves fiúba. A csapat egy, a sajtó által „roma gyerekként" megnevezett P. József és két barátja mögött ült le, akik állítólag megnézték az új felszállókat, mert közülük többen sötét színű egyenruhát, ketten pedig sisakot is viseltek. A csapat egyik, tizenhét éves, Mortimer becenevet viselő tagja P. Józsefnek, a későbbi sértettnek megmutatta kardját, és azt mondta: „ettől kellene félned". P. József erre úgy válaszolt: „miért, mit csinálsz, leszúrsz?". Ezt követően Mortimer elővette a kardot és átszúrta a 15 éves fiút. Mortimer a sértettet életveszélyesen megsebesítette, akinek lépét el kellett távolítani, teljes felépüléséhez pedig kb. egy év szükséges.

Az eset elkövetése után Mortimer és társai zavartalanul leszálltak a buszról – a közel 30 utas közül senki nem avatkozott közbe –, majd gyalog menekültek el a helyszínről. A

[1] Forrás: a TV2 2006. október 17-i reggeli adása (NOL, [http://nol.hu/cikk/421117], letöltve 2008. 06.08.)
[2] Az esetismertetés a Népszabadság, a Népszabadság Online és az MTI hírei alapján lett összeállítva.

buszsofőr akkor értesítette a mentőket és a rendőrséget, amikor az utasok egyike szólt neki, hogy leszúrtak egy utast.

Tizenkét nappal a cselekményt követően Mortimert elfogták lakásán. A bűncselekmény elkövetését beismerte, tettének okaként pedig a bűncselekmény előtti, buszon kialakult konfliktust jelölte meg. Mortimert a bíróság előzetes letartóztatásba helyezte.

A közvélemény a bűncselekmény hátterében kezdetben etnikai eredetű okokat hangsúlyozott. Erre a „reflexszerű előítéletre”[3] *építve egy héttel a cselekményt követően roma, civil és politikai szervezetek, valamint közéleti személyiségek együtt tüntettek a Moszkva téren a karddal leszúrt fiúért, hogy a „rasszizmus lopakodó formáját” elutasítsák és fellépjenek ellene. A civil fellépést az Antifasiszta Világszövetség is üdvözölte. Később azonban kiderült, hogy Mortimer is románnak vallja magát, és az eset hátterében valószínűsíthetően nem fajgyűlölet áll. Látható lett, hogy az esetnek mind elkövetője, mind áldozata roma származású fiatal. Többek között ennek ismeretében, szélsőjobboldali csoportok május 22-én a „magyargyűlölet” ellen is tüntetést tartottak a Moszkva téren.*

Az ügy kapcsán vallomást tevő tanúk a sértett, valamint a tettét beismerő, de bűnösségét tagadó Mortimer ellentmondóan nyilatkoztak a történtekről. Felvetődött, például, hogy a bűncselekményt megelőzően P. József kést rántott elő az elkövetőre, amely alapján Mortimer tette jogos önvédelemnek is tekinthető lett volna. A terhelt továbbá azt is állította, hogy a busz álló helyzetből „éppen megindult”, és ennek következtében szúrta át a sértettet. Azonban ezen védekezéseket a terhelt nem tudta bizonyítani.

2007. szeptember 26-án a Fővárosi Ítélőtábla Mortimert emberölés kísérlete miatt jogerősen 3 év 10 hónap letöltendő szabadságvesztéssel sújtotta.

2008. januárjában P. Józsefet is előzetes letartóztatásba helyezték csoportosan elkövetett garázdaság és súlyos testi sértés megalapozott gyanújával. E, 2007 decemberében elkövetett bűncselekmény kapcsán a rendőrség azzal gyanúsítja P. Józsefet és másik két társát, hogy teleszkópos acélbottal bántalmaztak egy 23 éves férfit, aki nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket – koponya- és kézcsonttörést – szenvedett. [4]

***

2008. május 21-én eltűnt, majd két nappal később holtan találtak Szabó József 17 éves gimnazista tanulóra Kaposvár külső részén egy elhagyatott erdei területen található horgásztóban. Az áldozatot elkövetői kővel, fával és egy, a helyszínen talált vésővel

[3] NAGY N. PÉTER, 2005.
[4] Az esetismertetés a Népszabadság, a Népszabadság Online és az MTI hírei alapján lett összeállítva.

ütlegelték, majd – amikor még életben volt – a tóba dobták. Halálát nagy valószínűséggel fulladás okozta.

József eltűnését követően egy héten belül két osztálytársát emberölés alapos gyanújával őrizetbe vette a Somogy Megyei Rendőrség. Előzetes letartóztatásuk során a fiatalkorú gyanúsítottak először tagadtak, majd miután rájuk bizonyították, hogy nem mindenben mondanak igazat, beismerték tettüket. Elmondásuk szerint azért ölték meg társukat, mert korábbi barátjuk „eltávolodott tőlük, lekezelően, nagyképűen viselkedett, agresszíven bánt velük". A tanárok azt mondják, nem sejtették, hogy mire készül a két diák, pedig állítólag régóta tervezték a gyilkosságot, és ezt néhány osztálytársuknak el is mesélték.

Nem sokkal letartóztatásuk után a fiatalkorúakat a budapesti Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetbe szállították, amelynek oka – a hírforrások szerint –, hogy a gyanúsítottakat öngyilkossági gondolatok foglalkoztatták, és ezt a tervüket hangoztatták is. Az egyik gyanúsított édesapja a Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság állományába tartozó rendőr, ezért valószínűleg más megye folytatja majd le a nyomozást. A gyilkosságot követő harmadik héten az elkövető fiatalok szülei levélben és személyesen keresték meg az áldozat szüleit. Elmondásuk szerint a találkozás fájdalmas, de indulatmentes volt, és valamekkora megnyugvást hozott az érintett szülőknek.

József elkövetőivel együtt a somogyi megyeszékhely Táncsics Mihály Gimnáziumának 10. osztályába járt. Édesapja autószerelő, anyja a polgármesteri hivatalban pénzügyesként dolgozik. Józsefet szülei egyetlen gyermekként nevelték. Édesanyja elmondása szerint József a bűncselekményt megelőző nap jelezte hogy – az azóta gyilkossággal gyanúsított – osztálytársa, Dávid másnapra elhívta őt az erdőbe, hogy egy fegyvert megmutasson neki, amit állítólag a nagybátyjától kapott. József szülei ellenzésére elment Dáviddal, szüleit pedig azzal nyugtatta, hogy úgysincs lőszer a fegyverhez.

Édesanyja elmondása szerint József fél évvel a bűncselekmény előtt beiratkozott egy kaposvári hagyományőrző egyesületbe, ahol – egyebek között – íjazni és bottal vívni tanult. József a jelenleg gyanúsított osztálytársával, Dáviddal közösen járt a hagyományőrzőkhöz. A fiúk jó kapcsolatban voltak, a foglalkozások napján József – a szülők és a tanárok engedélyével – Dávidéknál aludt.

József szabadidejében többek között apró kardokat és híres fegyverek kicsinyített mását gyűjtötte. Tiszta és rendezett szobájában egy Nagy-Magyarország-térkép és egy

árpádsávos zászló is lógott. Édesanyja elmondása szerint József legkedvesebb tárgya a történelem volt, amelyről sokat is olvasott, és később is azzal akart foglalkozni.[5]

1.2. Bevezető gondolatok a szociálpolitika és a büntetőpolitika találkozási pontjairól

Az előzőekben leírt esetekhez hasonló tragédiákkal szinte naponta találkozunk. Az újságolvasó legtöbbször csupán értetlenül szemléli, hogyan válnak emberek – kortól, nemtől, lakóhelytől, iskolai végzettségtől látszólag függetlenül – borzalmas bűncselekmények elkövetőivé, áldozataivá és érintettjeivé. Az értetlenség mellett egy másik – talán a feldolgozást könnyebben segítő – választlehetőségünk, hogy saját magyarázatokat alkotunk a bűncselekmények okainak kialakulására, valamint azok „helyes" megoldási módjaira. A kérdés csupán az, hogy saját magyarázataink és javaslataink kidolgozásakor mennyiben rendelkezünk átfogó ismeretekkel a fenti történetekhez hasonló ügyek összetett hátteréről, azaz a számításba veendő szempontok sokaságáról.

A dolgozat egy kriminológiai értekezés lenne, ha a fenti történetek kapcsán a bűncselekményeket kiváltó okokat elemezné. Szándékunk azonban más. Az értékeléssel azt szeretnénk körbejárni, hogy – amennyiben a tragédiák már megtörténtek – *miként válaszolhatunk* társadalompolitikai szemmel vizsgálva a fenti esetekben felmerülő nehézségekre, valamint az érintett személyek és közösségeik közötti konfliktusokra. Milyen erkölcsi, jogszabályi és intézményi rendszer áll a társadalom rendelkezésére ahhoz, hogy valamilyen módon reagáljon a bűncselekmények kapcsán felmerülő problémákra? Egyáltalán milyen társadalmi–társadalompolitikai kérdések merülnek fel bűncselekmények következményeként az érintett személyek és csoportok életében? Válaszlépéseinkkel mennyiben sikerül megoldást adnunk ezekre rövid és hosszú távon? Jogi és intézményes rendszereink kiépítése mögött mennyiben lelhetők fel a mögöttes célok és elvek? Működtetésük során ezen elvek mennyiben tudatosulnak a jogalkotókban, jogalkalmazókban és a rendszer „felhasználóiban"? Tisztában vagyunk-e azzal, hogy válaszaink milyen hatást gyakorolnak az érintett áldozatokra, elkövetőkre, családjaikra, közösségeikre és a társadalom egészére? Tudjuk-e, milyen költséget jelentenek a hivatali eljárások és társadalmi következményeik az állam számára? Válaszaink kidolgozása során fontos szempont-e a későbbi bűncselekmények megelőzése, és ha igen, ezt mennyiben tudjuk elérni? Reakcióinkkal meg tudjuk-e erősíteni a társadalom normakövető tagjait a közösen vallott értékek, elvek érvényességét illetően? Meg tudjuk-e törni az oly sokszor tapasztalt társadalmi

[5] Az esetismertetés a Népszabadság, a Népszabadság Online, a Sonline (Somogy Megyei Online) és az MTI hírei alapján lett összeállítva.

közönyt, amelynek köszönhetően megszűnik a közösségeken belüli informális kontroll, így konfliktusaink során elsődlegesen a külső instanciákra, pontosabban az államra hárítjuk a válaszadás feladatát? Bűncselekményekre adott reakcióinkkal meg tudjuk-e szakítani az erőszak körkörösségét; tudunk-e úgy reagálni, hogy senki ne érezze szükségét a dacos ellenállásnak vagy a „visszacsapásnak”?

A fenti kérdésekre kereshetnénk a válaszokat a büntetőpolitika, a szociálpolitika, a szociológia, a jogtudomány, a segítő szakmák és számos egyéb szakterület eszköztárából kiindulva. Ezt követve rövid idő alatt kiderülne, hogy – bármelyik ágazatot is választottuk – lehetőségeink korlátozottak; a megoldáskeresés során minduntalan olyan falakba ütköznénk, amellyel láthatóvá válna, hogy csupán egy szakterületre alapozva mindaddig nem tudnánk a valamennyire is megnyugtató válaszokat megtalálni, amíg nem térképezzük fel a többi terület rendszerét és lehetőségeit is. Jelen elemzésünkkel tehát a fent nevezett ágazatok mögé kívánunk lépni. Célunk, hogy a problémák közös gyökerét, az általánosan megfigyelhető rendezőelveket és a területek mindegyikében működő mechanizmusokat egységükben próbáljuk felvázolni és értelmezni. Mindennek keresésével egyben meg is érkeztünk a konfliktusok világába.

A konfliktusok a társadalmi együttélés természetes részei. A kérdés tehát sokkal inkább a konfliktuskezelés módozatairól szól, hiszen végleges megszüntetésük lehetetlen. A négy történetet olvasva látható, hogy az érintett személyek és csoportok, érdekeik, érzelmeik, motivációik és az őket kezelő rendszerek között számtalan a megoldatlan konfliktus, ezek átívelik a történetek mindegyikét.

Kiinduló kérdésem arról szólt: milyen elvek, eszközök és eljárások tudnának minket abban segíteni, hogy a fenti történetekben (illetve a mindennapokban előforduló számos hasonló helyzetben) válaszaink hosszú távon is perspektívát nyújtsanak az abban érintett személyek, közösségek és a társadalom egésze számára?

A négy történetet olvasva látható, hogy az érintett személyek és csoportok, érdekeik, érzelmeik, motivációik és az őket kezelő rendszerek között számtalan a megoldatlan *konfliktusok* száma, amelyek átívelik mind a négy történetet. Kiinduló kérdésünk arról szólt: milyen elvek, eszközök és eljárások tudnának minket abban segíteni, hogy a fenti történetekben (illetve a mindennapokban előforduló számos hasonló helyzetben) válaszaink hosszú távon is perspektívát nyújtsanak az abban érintett személyek, közösségek és a társadalom egésze számára?

Látható tehát, hogy a válaszadást nem egy szakterület feladataként értelmezzük. Egy ágazatokat és tudományterületeket átívelő, egységes rendszerben gondolkodunk, amely a társadalomban felmerülő különböző konfliktusok esetén elvek, szabályok, intézmények és szakemberek segítségével kíván válaszokat adni. Hogy éppen hol húzódnak az *alrendszerek közötti határvonalak*, ezt egy időben és térben folyamatosan *változó* kérdésnek tartjuk, amelynek itt és most megnyilvánulása a mindenkori aktuálpolitikai döntés eredménye. Természetesen szükség van az egyes alterületek – úgyis mint a szociálpolitika, a büntető-igazságszolgáltatás, az oktatás, az egészségügy stb. – elkülönítésére, hiszen ez feltétele a rendszer megszervezésének, átlátásának és működtetésének. Azonban ugyanúgy szükséges azt is látni, hogy e területeknek olyan problémák megoldásával kell megküzdeniük, amelyek összetettségükkel messze túlnyúlnak az egyes szakmák határvonalain. Szükséges tehát azon is gondolkodnunk, miként kapcsolódnak a gyakorlatban az egymástól elhatárolt területek – ha egyáltalán kapcsolódnak. Van-e mögöttük közös szemlélet- és eszközrendszer? Képviselőik értik-e egymást nyelvezetét? Működtetésük mennyiben tekinthető következetesnek?

Minderre példaként a fenti történetek szinte bármelyik elemét említhetjük. Milyen okok állhatnak a két diák halálosan végződő utcai verekedése mögött? Milyen kérdések, gondolatok fogalmazódhatnak meg az áldozat hozzátartozóiban, barátaiban, az elkövetőben, az ő családjában, az iskola egyéb diákjaiban és tanáraiban? Hogyan képesek (ha egyáltalán) a tragédiát lezárni magukban? Mindehhez milyen segítséget kapnak? Vagy az olaszliszkai gyilkosság kapcsán: az eset kizárólag a büntető-igazságszolgáltatás területét érintő kérdés? Ha igen, mit kezd az igazságszolgáltatás a csoportosan elkövetett brutalitás pszichológiájával, a fiatalkorúak ebben való részvételével? A romák megfélemlítéseivel és üldözésével, az áldozatok és a faluközösség sorsának jövőbeni alakulásával? Vagy minek tekinthető a buszos késszúrás? Személyes vita jogsértő elmérgesedésének? Felmerül azonban annak kérdése is, mit kezdünk az elkövetővé és áldozattá vált fiatalok jövőbeni sorsával? Egyáltalán hogyan kerültek ők jelenlegi élethelyzetükbe? Mit kezdünk a busz teljes közönyt mutató utazóközönségével? Vagy akár a rasszizmusellenes felvonulások céljaival, majd az arra reagáló „magyargyűlölet" ellen fellépőkkel? Egyáltalán miért vált szemponttá a sérelmet okozó és sérelmet elszenvedő személy származása? De folytathatnánk a sort. A kaposvári gimnazisták ügye mennyiben az érintett családok vagy az iskola ügye? Mennyiben az igazságszolgáltatásé? Hol játszik szerepet mindebben a fegyver- és harcikultúra iránti fogékonyság a fiatalokban? Mi az, amit az illegális fegyverek használata és a maradandó sérelmek okozása megad számukra, amit más, legális módon nem kapnának meg? De

ugyanígy említhető a napi sajtóhírekben rendre megjelenő iskolai erőszak problémája. Oktatáspolitikai vagy büntetőpolitikai kérdés? És a színesfém/tűzifa/tyúk-lopás? Szegénységpolitikai, szociálpolitikai vagy büntetőügyi kérdésekről beszélünk? De akár a családon belüli erőszak jelensége is – családvédelmi, büntetőügyi, kulturális, oktatásügyi vagy milyen terület kérdéseként kellene kezelnünk elsősorban?

Nyilvánvaló, hogy a fenti kérdésekkel csupán töredékesen képes az igazságszolgáltatás foglalkozni. A felmerülő problémák nagyobb hányadát képtelenség lenne megválaszolni a szociálpolitika, az oktatáspolitika, a hátrányos helyzetű csoportok esélyegyenlőségének kérdéseivel foglalkozó szakterületek bevonása nélkül ugyanúgy, ahogy a segítő szakmák által nyújtott tudás és eszköztár is kulcsfontosságú mindebben. Mondhatnánk, hogy *a szociálpolitika* rendszere mintegy *keretbe foglalja a büntető-igazságszolgáltatás területét*. Az igazságszolgáltatás gépezete akkor lép működésbe, amikor jogszabályt sértenek, és mindez a hatóságok tudomására jut. Másként fogalmazva, meghatározott egyéni vagy társadalmi konfliktusok olyan mértékűvé fajulnak, hogy az érintettek egy része cselekedetével már valamilyen büntetőjogi kategóriát is kimerít. Azonban ezek a konfliktusok nem a semmiből robbannak ki. Az érintettek rendelkeznek valamilyen előtörténettel; sőt az igazságszolgáltatás reakcióját követően valamilyen formában a jövőben is létezni fognak. A szociálpolitika feladata, hogy ezekkel az „elő- és utóéletekkel" foglalkozzon.[6]

Továbbmenve, a bűnelkövetés jelensége önmagában csupán egy betegség *tünet*ének tekintendő, amely mögött a *valódi okok* olyan – mikro-, mezo- és makroszinten megjelenő – tényezők, amelyek kezelésével az igazságszolgáltatás szintén képtelen foglalkozni. E problémák valódi gyökereinek kezelésére, elmérgesedésük megelőzésére lehet alkalmas a szociálpolitika, a szociális munka, a pszichológia és még számos más szakterület.

Példaként vehetünk egy fiatalkorú bűnelkövetőt, akinek életét már első bűncselekményének elkövetését megelőzően is aktívan alakíthatják a gyermek- és családvédelmi szolgálatok, az iskola és az egyéb oktatási intézmények, az egészségügyi ellátók és számos egyéb, közösségi szintű, segítő és kontrollfunkciót betöltő intézmény. Ahogy látható, példánk esetében a védelmi rendszer első körben kudarcot vallott, hiszen a

[6] Ezt illusztrálja az az eset, amelyben egy házaspár jogtalanul, okirathamisítással jutott banki hitelhez, majd ellenük büntetőeljárás indult. Később, az eset mediációs eljárása során kiderült, hogy a szülőknek súlyosan beteg gyermekük gyógyíttatása miatt volt szükségük a sürgős hitelre. Kérdés, hogy mindennek ismeretében jelen eset mennyiben *büntetőjogi* és mennyiben *társadalompolitikai* probléma. (A mediáció során egyébként a bank képviselője – értesülve a szülők indokairól – megállapodott a terheltekkel a részletfizetés menetéről, így – amennyiben a megállapodást a felek teljesítik – az ügyben lezárul a büntetőeljárás.) Forrás: Igazságügyi Hivatal, 2008.

fiatal a bűnelkövetés útjára lépett. Fontos itt felismerni mindazon háttértényezőket, amelyek a bűnelkövetés mögött meghúzódhatnak. Ezek feltérképezése mellett ugyanakkor az igazságszolgáltatásnak is reagálnia kell az ügyre a maga szabályainak megfelelően. Ez utóbbi azonban csupán egy átmeneti időszakban, szigorúan korlátozott eszközökkel és lehetőségekkel tud eljárni. Bizonyos időszakot követően pedig a fiatal – jó esetben – ismét kikerül az igazságszolgáltatás látóköréből, és ismét a szociálpolitika alrendszereinek (oktatás, egészségügy, munkaerőpiac, helyi közösségi kezdeményezések stb.) alanyává válik.

A kapcsolódási pontok vizsgálata során fontos annak felismerése, hogy melyek az egyes *szakterületek eszközrendszerei* közötti hasonlóságok és különbségek. Egyrészről mind az igazságügy, mind a szociálpolitika területén megjelenik annak dilemmája, hogy az intézményi működés elsősorban az állampolgárok *félelemérzet*ére (a büntetésre), vagy *motiválására* (jutalmazásra) épüljön-e. Ez a kérdés leginkább az igazságszolgáltatás területén látható, hiszen a „büntető" rendszer definíció szerint is elsődlegesen az állampolgárok bűnelkövetéstől való elrettentésére, a büntetésre építi filozófiáját és eszköztárát. E kérdés ugyanakkor megjelenik a szociálpolitika területén is, hiszen például az anyagi ellátások terén, egészen más üzenete van, ha egy juttatási rendszer alapját az állampolgárok motiválása adja, mintha a rendszer a „nem megfelelő" életvezetés esetén a juttatások megvonásával büntet. Mindebben – közös pontként – érdekes lehet számunkra az, hogy miképpen tudja mind az igazságügyi, mind a szociálpolitikai rendszer az állampolgárokat pozitív üzenetekkel – a büntetés helyett az érdekeltség erősítésével – motiválni arra, hogy olyan döntéseket hozzanak életükben, amely a társadalom egészére nézve is hasznosnak tekinthetők. A két terület szintén közös elvi dilemmája, hogy mennyiben lehetséges beépíteni az *önkéntesség – öntevékenység* és az *aktív részvétel* (*participáció*) szempontjait alapszemléletükbe és alkalmazott eljárásaik közé.[7]

Az önkéntes részvétel témájához kapcsolódik a *forrásbővítés* kérdése is. Mind a szociálpolitikáról, mind az igazságügyről elmondható, hogy az állami szolgálatoknak/hatóságoknak erőteljesen korlátozott emberi és anyagi erőforrásokkal kell gazdálkodniuk, amikor megfelelő szintű segítséget és kontrollt próbálnak biztosítani az állampolgárok számára. Felmerül tehát a kérdés: miként bővíthetők az egyéni esetkezeléshez szükséges erőforrások? Egyik lehetőség erre, hogy erősítjük az önkéntes együttműködési hajlandóságot nemcsak a szolgálat/hatóság közvetlen alanyának, hanem esetleg saját informális közösségének tagjai részéről is. Röviden, jól érzékelhető erőforrás-bővítés

[7] A fenti elvek képviseletére példaként említhető a videotréning módszere, amely a segítő szakmák területén az egyik legnevesebb hazai módszertani újításnak tekinthető az elmúlt évtized során.

valósítható meg mind a szociálpolitika, mind az igazságügy területén, amennyiben az adott szolgáltatás/eljárás alanya önkéntesen vesz részt az együttműködésekben; ha saját maga is javasolhat formákat az együttműködés módjára, valamint ha a megoldások keresése során be tudjuk vonni a számára fontos személyeket is. Mindezzel kibővül a lehetőségek, a kompetenciák és a javaslatok tárháza, amellett, hogy több személy, több idővel és nagyobb rálátással dolgozhat a megoldandó kérdéseken. Továbbá, számottevő energia szabadulhat fel onnan is, hogy az ellátórendszernek kevesebb dacosan ellenálló személlyel kell küzdenie, hiszen az önkéntes felajánlásokra való lehetőséggel, valamint az érintettek döntési folyamatba való közvetlen bevonásával csökken azon személyek száma, akik az őket érintő eljárásokat igazságtalannak és/vagy szükségtelennek érzékelik.[8]

A fenti hasonlóságok mellett a szociálpolitika és az igazságszolgáltatás eszköztárának különbségeként értelmezhetők az *objektív* jogszabály és a *szubjektív*, egyéni esetgondozás adta eltérések. Az igazságügy területén a jogszabály biztosítja a mindennapi munkavégzés elsődleges referenciáját. Alkalmazása során a legfőbb szempont a jogbiztonság és a törvény előtti egyenlőség biztosítása. Mindehhez objektív szabályokra van szükség, amelyeket a jogalkalmazók előre kiszámítható módon, a jogalanyok személyétől függetlenül, egységesen alkalmaznak. Lényeges tehát a racionalitás és az objektivitás, a jogalkalmazók érzelmei, és másodlagosak a jogalanyok személyes szempontjai. Mindebben a nehézség ott húzódik meg, hogy az egységesen és központilag kialakított jogszabályrendszer csak nagyon korlátozottan képes az állampolgárok egyéni élethelyzeteinek sokszínűségére hatékony (és mindenki által igazságosnak érzett) választ nyújtani.

A szociálpolitikai és a segítő szakmák kulcsfontosságú szerepe tehát a *jog* fentiekben bemutatott *korlátosságából* is eredeztethető. Hiszen ez utóbbi területen elsődleges szempont az, hogy a segítő szakemberek képesek legyenek az egyéni helyzetek pontos feltérképezésére, az alkalmazott módszerek és eszközök folyamatos bővítésére, az általuk adott válaszok egyéniesítésére, valamint az elkötelezett munkavégzéshez szükséges, egészséges mértékű érzelmi bevonódásra és empátiára.

Természetesen a fenti eltérésekkel csupán hangsúlykülönbségeket és nem egy fekete-fehér jelenséget kívántunk leírni, hiszen az igazságszolgáltatásban is megjelenik az egyéniesített szankcionálás mint irányelv, mint ahogyan a szociális területek is alapvetően az objektív jogszabályi háttér alapján működnek. Azonban felmerül a kérdés: mennyiben rendelkezünk

[8] Az igazságosnak érzett eljárások pozitív hatásairól bővebben lásd a 2.7.2. fejezetet, valamint SHERMAN (1993) és TYLER (1988) tanulmányait.

ismeretekkel az „objektívnek" tartott és elvárt igazságszolgáltatási rendszer szereplőinek szubjektív és érzelmi összetevőiről? Egyáltalán, felvethető-e ezen kutatási kérdés, vagy a fenti szempontok az igazságszolgáltatás területén továbbra is tabuként jelennek meg, fenntartva az objektivitás és racionalitás mindent átható „mítoszát"? Lehet-e a napi munkavégzés során az „igazságról", valamint állampolgárok bűneiről, bűnösségéről, sérelméről, felelősségvállalásáról, megbánásáról, bocsánatkéréséről, szándékairól és a számos egyéb kérdésről anélkül dönteni, hogy figyelembe vegyük saját magunk értékeit, érzelmeit, mozgatórugóit és viszonyulásait?

A találkozási pontok tekintetében végül kiemelnénk, hogy a szociálpolitikai és igazságszolgáltatási rendszerek együttesét akkor tekinthetjük hatékonynak, ha egyrészről sikerül megelőzni a társadalomban elkövetett bűncselekményeket, a bűnelkövetésbe sodródottak újbóli elkövetését, valamint elősegíteni számukra a hosszú távon is fenntartható társadalmi integrációt. Ez pedig csakis akkor érhető el, ha a társadalompolitikai alrendszerek egymás között *átjárhatók*, és fellelhető valamifajta *konzisztencia* a mögöttes vezérlőelvek, az eszközök, a nyelvezet, valamint a szabályozási és működési kereteket illetően. Ezek hiányában a „háló felfeslik", így az egyes alrendszerek képviselői gyakran tehetetlennek érzik magukat a problémák megoldásában. De még akkor is, ha egy-egy alintézmény működése hatékonynak tekinthető, a közöttük lévő inkonzisztencia megtöri a „gyógyulási" folyamatot, és visszaveti a „betegséghordozót" egy korábbi stádiumába, vagy új, korábbról nem ismert „tünetek" megjelenését is eredményezheti életében.

1.3. A kutatás mögött megfogalmazott szándék

A fenti gondolatokra építve a kutatás hátteréül szolgáló „szakmai víziót"' az alábbi módon foglalhatnánk össze. A *cél* egy olyan elvrendszer és gyakorlati eszköztár feltérképezése, amely segítséget és irányvonalakat nyújthat mind az igazságügy, mind a segítő szakmák, mind pedig szociálpolitika számára abban, hogy e szakterületek:

- hatékonyan segítsék elő a bűnmegelőzést, valamint a bűnismétlés esélyének csökkenését;
- erősítsék az érintettekben a szolgálatokkal/hatóságokkal való együttműködési hajlandóságot;
- a büntetés, elrettentés és félelemkeltés helyett az állampolgárokat inkább ösztönözzék, tegyék érdekeltté a szabálykövetésben;

- erősítsék a normák és közösen vallott értékek érvényességét a normakövető állampolgárok körében;
- segítsék a szakembereket a mindennapok során is a hivatásukat meghatározó átfogóbb célok felismerésében és átélésében, hogy siker- és kompetenciaélményt szerezzenek, felelősséget érezzenek saját munkájuk eredményességéért, így csökkentenve a szakmai kiégés esélyét;
- intézményeiket költséghatékony módon működhettessék.

A fenti *célok megvalósítása során kulcsfontosságú*, hogy az intézményrendszer lépéseivel

- ne csupán a felszínen megjelenő betegségtünetekkel foglalkozzon, hanem lehetőséget nyújtson a háttérben meghúzódó, mélyebb konfliktusok feltárására, valamint azok lehetőség szerinti megoldására;
- hosszútávon is megnyugtató hatással legyen a probléma által közvetlenül és közvetve érintettekre;
- tudatosan megfogalmazott célok mentén alakítse ki a beavatkozás módját, mértékét és eszköztárát;
- aktívan vonja be az érintett személyeket, közösségeiket, valamint építsen erőforrásaikra;
- támogassa az érintettek önkéntes felajánlásait, javaslatait;
- hozzásegítse a különböző alterületeket az egységes szemléletrendszerhez, eszköztárhoz és nyelvezethez, amellyel biztosítható a szakterületek közötti átjárhatóság és az alrendszerek közötti konzisztencia;
- teremtsen lehetőséget az érdekek és érzelmek egyidejű kifejezésére mind a rendszer „felhasználói" (áldozatok, elkövetők, egyéb érintettek, kliensek), mind annak „működtetői" (jogalkalmazók, szolgáltatásnyújtók) esetében.

1.4. A helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet rövid ismertetése

A fenti szeszmpontok együttes végiggondolásával jutottunk el a helyreállító (jóvátételi vagy resztoratív) igazságszolgáltatás szemléletéhez.[9] Ez a megközelítés a szabálykövetést nem elvont, absztrakt normákhoz való igazodásként értelmezi. A resztoratív filozófia alapján

[9] A dolgozatban a helyreállító, jóvátételi és resztoratív kifejezéseket egymás szinonimájaként alkalmazom. Természetesen azonban felmerül a kérdés: minek a helyreállítása/jóvátétele? Ennek megválaszolása korántsem egyszerű. A gyakorlat különböző esetei egészen eltérő szempontokra hívják fel a figyelmet, hasonlóan egy kaleidoszkóphoz: számos kockából összeálló mozaik, ahol a forgatás alapján mindig más forma alakul ki, más kockák érvényesülnek inkább és kevésbé. Az elnevezés tehát egyelőre általánosan a „helyreállító"/„jóvátételi" kifejezést tartalmazza, a pontos meghatározás alkalmanként/esetenként változhat.

a szabályalkotás és -követés olyan normarendszerre épül, amelyet a közösség tagjai maguk fogalmaznak meg, így – például a személyes biztonságérzet, a békés együttlét, a tiszteletteljes bánásmód iránti – igényeik, szükségleteik, azaz a közösség fennmaradásához szükséges feltételek jól látható módon tükröződnek a szabályrendszer egészében. Tehát, amennyiben egy közösség tagja megszegi ezen szabályok valamelyikét, nem a „szabálykönyv" ellen, hanem maga *a közösség ellen vétkezik*. Így a normaszegésre adott reakció is az egyént körülvevő közösség és nem a külső hatalom feladata. Abban, ahogy a *közösség* a normaszegésre reagál, pontosan tükröződniük kell *szükségleteinek, megfogalmazott céljainak és érdekeinek*.

A fentiekből következik, hogy a resztoratív szemlélet a szabályszegést – adott esetben a bűncselekményt – elsődlegesen az érintett személyek és közösségek közötti konfliktusként értelmezi. A „megérdemelt büntetés" automatikus kiszabása helyett legfőbb célnak a konfliktus következtében kialakult szükségletek feltérképezését és a károk helyreállítását tartja. Ennek során elsődleges, hogy a kárt okozó személy aktívan vállaljon felelősséget tettéért, és felajánljon a megsértett személyek, közösségek számára valamilyen típusú jóvátételt. A büntető paradigmával szemben a helyreállító megközelítés legfőbb kérdései így nem azok, hogy „milyen szabályt, ki szegett meg és mindezért az elkövető mit érdemel?", hanem hogy az adott konfliktushelyzetben „kik sérültek, milyen módon, az elszenvedett károk és az érintettekben felmerülő szükségletek kielégítése pedig kinek és milyen módon a feladata?". Mindennek kidolgozásához a resztoratív szemlélet megkísérli az érintettek minél szélesebb körét közvetlenül is bevonni, és közöttük valamilyen típusú egyeztetési folyamatot facilitálni (pl. mediáció, konferencia-modell, kör-modell formájában). Az eljárás célja, hogy a konfliktus által érintett személyek és közösségek lehetőség szerint hosszú távon is helyreállítsák, megerősítsék belső kapcsolataikat; a közöttük folyó párbeszéd során legfőbb szükségleteiket megfogalmazhassák; azok kielégítésére javaslatokat tegyenek és kaphassanak az érintett résztvevőktől, mindezek segítségével pedig támogatást kapjanak a közösségeikbe való reintegrációhoz. A helyreállító eljárások során kiemelt jelentőségű, hogy a konfliktusok érintettjei közvetlenül is részt vegyenek a káreseményre adott válaszok (szankciók) kidolgozásában. A cél, hogy az általuk kidolgozott megoldásokban tükröződjenek az érintett áldozatok, elkövetők és a hozzájuk tartozó közösségeknek mind anyagi érdekei, mind érzelmi szükségletei.

A resztoratív szemléletű folyamatok – a különböző, alkalmazott modellek eltérősége ellenére – hasonló módszertani alapokra épülnek. Minden esetben kiemelt hangsúlyt kap a

bevonásra kerülő személyek lehetőség szerinti önkéntes részvétele és hozzájárulása;[10] a számukra nyújtott teljes körű tájékoztatásra a döntési lehetőségekről, a konzekvenciákról és az önálló választás mindenkor fennálló lehetőségéről. Ugyanakkor minden gyakorlat alkalmazásánál elsődleges szempont, hogy az eljárás során a résztvevők – különösképpen az áldozat – semmiképpen ne váljanak ismételten áldozattá. Amennyiben ez nem biztosított, nem ajánlatos az érintettek közötti megbeszélés megszervezése. Kulcsfontosságú továbbá, hogy a helyreállító folyamatokba csakis olyan szabálysértő személyt vonjanak be, aki valamilyen szinten felelősséget vállal tettéért. Az egyes módszerektől függetlenül az eljárásokat általában egy speciálisan képzett, pártatlan és semleges facilitátor/mediátor/koordinátor vezeti le, mindvégig a titoktartás szabálya alapján. Szintén elsődleges, hogy a resztoratív eljárások során mind az anyagi, mind az érzelmi szükségletek szempontjából azonos hangsúly kerüljön az 1. *áldozatok,* 2. *az elkövetők és* 3. *az érintett közösség(ek)* által megfogalmazott szempontokra. A helyreállító szemléletű megbeszélések további közös ismertetőjele, hogy lehetőséget teremtenek arra, hogy az érintettek feltárják a konfliktus körülményeit, a kirobbanáshoz vezető okokat, a helyreállítás lehetőségeit, a felekben felmerülő szükségleteket, valamint a jövőbeni konfliktus/elkövetés megelőzésének módjait. Az eljárások – optimális esetben – mind folyamatukban, mind kimenetelükben egyenlő hangsúllyal reprezentálják a resztoratív szemlélet fentiekben részletezett alapelveit.

Mivel a resztoratív szemlélet az emberek közötti szabályalkotás, -követés és -szegés kapcsán felmerülő kérdésekre kíván válaszokat nyújtani, így tudományterülettől függetlenül alkalmazható valamennyi, a társadalmi konfliktusok problematikájával foglalkozó szakterületen. Ebből következően a helyreállító megközelítés elvi és gyakorlati alkotóelemeire úgy tekintünk, mint amelyek segítenek hidat építeni a különböző társadalomtudományi területek között azáltal, hogy konzisztens szemléletbeli hátteret, nyelvezetet és módszertant kínálnak fel az emberi konfliktusokkal foglalkozó szakterületek számára.

1.5. A disszertáció célja

A fentiek ismeretében a disszertáció célja, hogy interdiszciplináris módon feldolgozza *a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet elméleti alapjait és gyakorlati megvalósulását* a mikro-, mezo- és makroszintű tényezők együttes figyelembevételével. A háttérismeretek feltárását követően a tanulmány részletes képet kíván adni a helyreállító szemlélet

[10] Az önkéntesség szempontja a helyreállító igazságszolgáltatás egyik legbonyolultabb kérdése. Ennek különböző vonatkozásai láthatók lesznek a dolgozat egészében.

magyarországi térnyerésének folyamatáról, annak jelenlegi megvalósulásáról, elemzést nyújtva a Magyarországon tapasztalt jelenségek sajátosságairól. Végezetül, betekintést kívánunk nyújtani abba, hogy a resztoratív igazságszolgáltatási szemlélet alkalmazásában kulcsszerepet játszó szakembercsoportok közül a büntetőügyekben eljáró magyarországi bírák és ügyészek, milyen motivációkat és aggályokat fogalmaznak meg e szemlélet alkalmazásával kapcsolatosan.[11] A vizsgálat képet kíván adni a resztoratív szemlélet iránti attitűdöket leginkább meghatározó személyiségi, intézményi és társadalmi szempontokról az érintett jogalkalmazói körben.

Az elemzés hangsúlyt fektet arra, hogy különválassza a resztoratív *szemlélet* alapjait, elveit és céljait az egyes *gyakorlatok*tól, technikáktól, jogintézményektől, modellektől és megvalósuló programoktól. Ennek oka, hogy míg a szemléletbeli alapok időtől és tértől függetlenül érvényesnek tekintett (vagy megfontolandó) elvekre épülnek, a konkrét technikák és modellek alulról felfelé, a gyakorlatból növik ki magukat, térben és időben folyamatosan változnak, alkalmazhatóságuk pedig nagyban függ az adott társadalom történeti hagyományaitól, kulturális és szociológiai berendezkedésétől.

A disszertáció során ugyanakkor mindvégig hangsúlyozni kívánjuk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítést *nem* tekintjük *csodamódszer*nek, amely megoldaná a konfliktusokkal és bűncselekményekkel kapcsolatos valamennyi problémát, csupán egy olyan szemlélet- és gyakorlategyüttes alkotóelemeit és társadalmi hatásait szeretnénk felrajzolni, amely alternatívát jelenthet a büntetésre épülő megközelítések mellett azáltal, hogy alapelveket és eszköztárat ad számunkra a társadalomban előforduló konfliktusok egy részének kezelésére.

A resztoratív igazságszolgáltatás elméletének és gyakorlatának gyökerét a kriminológiai és büntetőpolitikai tudományterület alkotja. Ebből következően a disszertáció is – amely a helyreállító igazságszolgáltatás alapjait kívánja feltárni – elsősorban a kriminológiai és igazságszolgáltatási szakterületre koncentrál. Amint azonban látható lesz, a helyreállító megközelítés számos vonatkozásban releváns a szociálpolitika számára is – e pontokra e

[11] Témánk szempontjából fontos lenne a resztoratív igazságszolgáltatásban érintett valamennyi szakember-csoport (pártfogó felügyelők, rendőrök, ügyvédek, szociális munkások, pedagógusok stb.), valamint potenciális elkövetők és áldozatok attitűdjeinek felmérése is. Azonban annak érdekében, hogy a témát kellő mélységben fel tudjuk dolgozni, a jelen kutatás korlátozott erőforrásai miatt csupán egy szakmai csoport kiválasztására nyílt lehetőség. Mivel a helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlatok alkalmazása és elterjedése elsődlegesen a büntetőügyi bírák és ügyészek ez iránti nyitottságán múlik (lásd a jogszabályi háttér leírását a 3.2.5. fejezetben), valamint e csoportról Magyarországon meglepő módon kevés társadalomtudományi elemzés áll rendelkezésre (lásd a 4.2. fejezetet), így jelen kutatás mintaválasztása az ügyészi és bírói körre esett. (A kutatás indokoltságáról bővebben lásd a 4.1. fejezetet.)

disszertáció keretén belül is utalni kívánunk. A resztoratív megközelítés szociálpolitikai elv- és intézményrendszerben való alkalmazhatóságának részletes feltárása azonban egy külön kutatási témát érdemel. Remélhető, hogy jelen írás is hozzájárul egy későbbi elemzéshez a resztoratív szemlélet és gyakorlat szociálpolitikai rendszerben való alkalmazhatóságáról.

1.6. Hipotézisek és az elemzés felépítése

Módszertani szempontból vizsgálva elmondható, hogy kutatási eredményekről előzetes felvetéseket leginkább az *elemző*, magyarázó, tesztelő céllal készülő empíria kapcsán érdemes megfogalmazni. Ugyanakkor, ahogy a fentiekből is kitűnik, a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi intézményesítésének bemutatásával a jelen dolgozat kimondottan *alkalmazott*, *szakpolitikai megközelítésmód*ott választ, célja pedig sokkal inkább egy, a korábbi tudományos munkákban elvétve megjelenő téma magyarországi helyzetének *leírása* és a kapcsolódó kérdések *feltárása.* Ebből következően a hipotézisek megfogalmazása is nehezebb feladat, jellegük pedig inkább „esszészerű", mint a tudományos bizonyításelmélet kritériumainak megfelelő . A téma összetettségéből fakadóan azonban fontos, hogy világossá váljon, melyek jelen kutatás legfőbb, vizsgált és elemzett kérdései. A hipotézisek felállításával a cél tehát elsődlegesen az, hogy az elemzés kiemeljen néhány konkrét megállapítást e komplex tárgykörön belül. Ezek ellenőrzésével a disszertáció egész témája megfoghatóbbá válhat, egyfajta útvezetőként szolgálva az elemzéshez.

Az alábbiakban a kutatás négy hipotézisét mutatom be, majd részletezem, hogy a disszertációban miként kívánom az adott feltevések érvényességét ellenőrizni. Így a következő bekezdésekkel egyben a dolgozat felépítése is kirajzolódik.

1. HIPOTÉZIS:

A helyreállítás szemléletére épülő igazságszolgáltatási modell az elsődlegesen megtorlásra (büntetésre) épülő igazságszolgáltatásnál hatékonyabb választ adhat a bűncselekmények és/vagy szabályszegések által okozott társadalmi feszültségekre mind mikro- (személyközi kapcsolatok), mezo- (intézményi), mind makro (társadalmi) szinten.

Ezen felvetés vizsgálatának céljából a disszertáció *második fejezet*e a makroszintű szempontok vizsgálatával kezdődik. Ennek keretén belül sorra kívánom venni a modern jogállamokban alkalmazott legfőbb szankcionálási (szabályszegésre válaszoló) elvi megfontolásokat, büntetőpolitikai eszközöket, az azok mögött meghúzódó átfogóbb célokat és társadalmi hatásukat. Ezt követően megvizsgálom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás milyen történelmi-kulturális gyökerekre, társadalompolitikai megfontolásokra, elvekre,

technikákra, modellekre épül. A helyreállító megközelítés egyéb szankcionálási elvekkel mutatott hasonlóságainak és különbségeinek elemzésével bemutatom, hogy miként kapcsolódik a resztoratív szemlélet a korábban bemutatott szankcióelvek rendszeréhez. Ezt követően részletesen elemzem néhány helyreállító igazságszolgáltatási szemléletre épülő modell kialakulásának gyökereit, módszertanát és nemzetközi elterjedtségét.

A makroszintű jelenségeket a mikroszintű szempontok elemzése követi. Ezen belül elsődlegesen arra vagyok kíváncsi, hogy milyen pszichológiai-szociálpszhichológiai folyamatok zajlanak le a helyreállító szemléletű eljárások résztvevői körében. E dinamikák feltérképezésével azt kívánom megvizsgálni, hogy milyen hatást gyakorolnak a resztoratív folyamatok a résztvevők attitűdjeire, elsősorban a felelősségvállalás, a megbánás, a bocsánatkérés, a megbocsátás, az egyéni szükségletek feltárása, az aktív helyreállító-jóvátételi szándék, valamint az érintettek közösségi kötelékeinek terén. Mindezt az erkölcsi gondolkodás – semlegesítés – szégyenérzet – társadalmi kötelékek négyesének kapcsolódási pontjait feltáró, ún. „4-utas modell" bemutatásával kívánom összefoglalni, majd kitérek a modell gyakorlati jelentőségére.

A fejezet harmadik egységében a mezoszintű szempontokat veszem sorra. Ennek keretén belül bemutatom a helyreállító programok intézményi hátterét, rendszerszintű beágyazottságát, a különböző programok kategorizálási lehetőségeit és típusait. Részletes elemzést adok az Európában leginkább alkalmazott módszer, a sértett és elkövető közötti mediáció nemzetközi alkalmazásáról, annak jogszabályi és intézményi hátteréről. Az intézmények elemzését követően áttekintés következik a helyreállító programok hatását mérő empirikus eredményekről, valamint a kutatások kapcsán felmerülő legfontosabb módszertani kérdésekről. A fejezetet az intézményesítés kapcsán felmerülő, nemzetközi szinten általánosan felmerülő megfigyelések sora, valamint a nemzetközi szabályozás áttekintése zárja.

A második fejezet e hármas felépítésével, de különösen a makro- és mikroszintű tényezők feltárásával kíván részletesebb képet alkotni arról, hogy miben tér el a helyreállító megközelítés a büntető filozófiától, e különbség pedig milyen hatást gyakorolhat mind a bevont egyénekre, mind a társadalom egészére nézve.

2. HIPOTÉZIS:

A magyarországi szociálpolitikai és igazságügyi rendszer számos ponton lehetőséget teremt a helyreállító szemlélet gyakorlati alkalmazására.

Ennek kifejtését a disszertáció *harmadik fejezet*e biztosítja. A fejezet első részében a helyreállító igazságszolgáltatás *múlt*béli gyökereit, azaz a magyarországi kialakulás folyamatát mutatom be. Ezt követi a *jelen*leg elérhető resztoratív szellemiségű vagy ahhoz valamilyen módon kapcsolódó jogszabályok, intézmények és programok bemutatása mind a szociálpolitika, mind az igazságszolgáltatás területéről. A dolgozat záró fejezetében SWOT elemzést készítek a resztoratív igazságszolgáltatás jelenlegi helyzetéről, amelyben megnevezem a Magyarországon kialakult rendszer legfontosabb erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit és veszélyeit. Bár az elemzés nem jósolja meg a jövőbeni folyamatokat, a részletes helyzetfeltárás talán elősegítheti a *jövőbeni* fejlesztéseket, kijelölheti a változtatás szempontjából leginkább fontos szempontokat.

A harmadik fejezetben megkísérlem JOHN BRAITHWAITE 2002-ben publikált „Válaszadó szabályozás (*Responsive Regulation)*" elméletének, illetve annak LODE WALGRAVE 2008-as könyvében kidolgozott adaptációjának logikáját követni. E szerzők egy ún. „szabályozó piramis" felvázolásával érzékeltetik a helyreállító igazságszolgáltatás elveinek beékelődését a társadalompolitika egészébe. Az alulról kifejlődő, közösségi szabályalkotás és -ellenőrzés korábban kifejtett folyamatait alapul véve, a szerzők elmélete az alábbi módon foglalható össze.

Ahogy az 1. ábra *legalsó szint*je mutatja, a társadalom legszélesebb rétege számára a békés és biztonságos együttélés a legfontosabb közösségi cél. Ennek feltétele, hogy az állampolgárok aktívan, szükségleteiket és érdekeiket folyamatosan megfogalmazva, a másik fél szempontjait figyelembe véve, partneri együttműködésekre építve alakítsák ki kapcsolataikat. Egymással folytatott kommunikációjukat és az esetlegesen felmerülő nézeteltérések, konfliktusok megoldásának módját szintén a fenti elvek határozzák meg. Mindez nemcsak az egyes állampolgárok és csoportjaik közötti együttműködésre vonatkozik, hanem meghatározó rendezőelv a magán- és közintézmények egymás közötti, illetve az állampolgárokkal folytatott kommunikációjára is. Szociálpolitikai szempontból vizsgálva mindez azt jelenti, hogy az állami ellátórendszer alintézményeit olyan módon szükséges kialakítani és működtetni, hogy a szervezeteken belüli, valamint a szolgáltatást igénybevevőkkel szembeni együttműködés a korábbiakban (1. 4. rész) ismertetett alapelvekre épüljön. Ezzel biztosítható az aktuális szabályok és eljárások mögött meghúzódó érdekek felismerése, azok elfogadása, változó érdekek és szükségletek esetén pedig a partneri kommunikációra épülő egyeztetés a szükséges módosításokról. Mindezzel elősegíthető, hogy az állampolgárok saját érdekeltséget érezzenek a szabályok követésében. Továbbá

konfliktusok esetén az érintettek a büntetésre vagy erőfölényre épülő, ún. „nyertes–vesztes" stratégiák helyett, a külső hatósági szereplők lehetőség szerinti kihagyásával, egymással közvetlenül kíséreljék meg a vitás helyzetek érdekeik és szükségleteik egyeztetésére építő megoldását, azaz az ún. „nyertes–nyertes" kimenetel elérését. Ezen a szinten a helyreállító szemléletű eljárások és az egyeztetésen alapuló alternatív vitarendezési technikák jentős segítséget nyújthatnak a gyermek-, család- és ifjúságvédelem, az oktatás, a munkaügy, az egészségügy, a közösségépítés, a kisebbségvédelem és még számos, egyéb területen működő szolgálatok számára ahhoz, hogy az ellátások az ügyfelek saját erőforrásaira, valamint a velük való konszenzuális együttműködésére épüljenek, a közösen kidolgozott problémakezelési folyamatokkal pedig hosszú távon fenntartható megoldások születhessenek. E szinten elsődlegesnek tekintendők a polgári vitákban alkalmazható informális egyeztető eljárások, a tanácsadás, a mediáció, az arbitráció (döntőbíróság) és az egyéb alternatív vitarendezési technikák.

Természetesen az államnak minden esetben fel kell tudnia kínálni a formális eljárási utat (azaz a polgári bírósági eljárást), amennyiben a felek ezt igénylik. Ez akkor állhat elő, ha például az érintettek nem látják biztosítottnak az egyenrangú egyeztetés lehetőségét, nem érzik magukra nézve biztonságosnak a vitafolyamatot, nem tudnak megegyezésre jutni, jogaik sérülésétől tartanak vagy egyéb fenntartásaik vannak az informális vitarendezéssel szemben. Az állami hatóságok tehát védelmi funkciót töltenek be. Azonban fontos, hogy minden olyan esetben szorgalmazzuk az informális eljárásokat, amelyben van esély arra, hogy a felek a hatóságok beavatkozása nélkül, maguk is megállapodásra juthatnak.

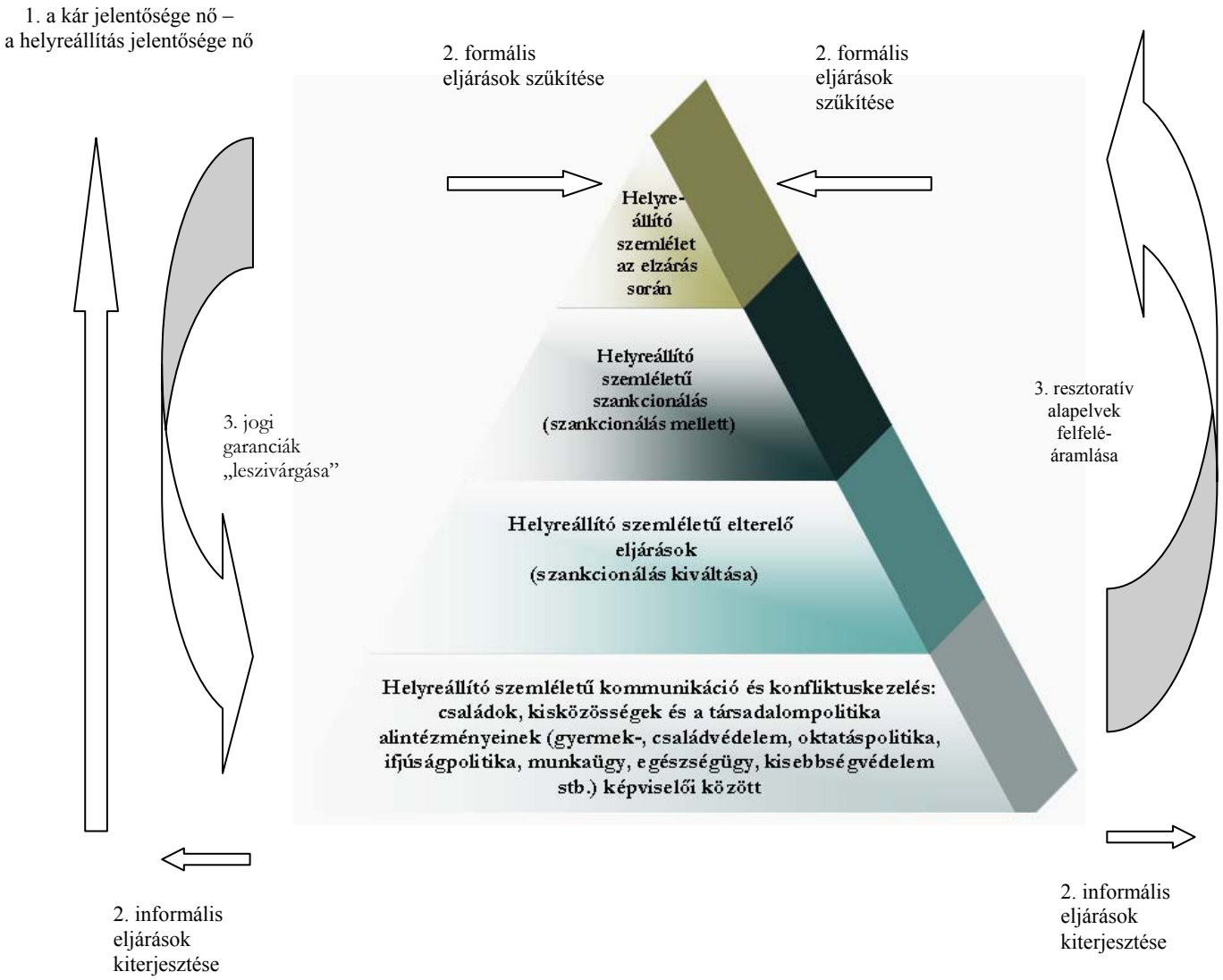

1. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a társadalompolitika rendszerében[12]

Természetesen semmilyen társadalom sem működik tökéletesen. Amennyiben az első szinten érintett szereplők közötti konszenzuális együttműködés valamiért sérül, eredményeképpen bizonyos állampolgárok olyan cselekményt követnek el, amely már akkora mértékű, hogy megsérti adott társadalom büntetőjogi szabályozását is. A konfliktus így már nem tekinthető csupán magánemberek közötti vitának; a büntetőjogi kategória arra utal, hogy az elkövetett cselekmény sérti az adott társadalom közérdekét is. E, *második szinten* az igazságszolgáltatási rendszernek hatósági úton is be kell avatkoznia az érintettek közötti konfliktus megoldásába. Kisebb súlyú bűncselekményeknél azonban a hatóság felkínálhatja a felek (áldozat, elkövető, egyéb érintettek) számára, hogy amennyiben az elkövető felelősséget

[12] BRAITHWAITE és WALGRAVE elméleteinek adaptációjával (BRAITHWAITE, 2002, 32.; WALGRAVE, 2008b, 146.)

vállal tettéért, a felek meg tudnak közösen állapodni az okozott kár jóvátételéről, a megállapodásban foglaltak pedig teljesítésre kerülnek, a jogalkalmazó eltekint a formális büntetés alkalmazásától. Büntetőeljárásra így kizárólag azon esetekben kerül sor, amelyekben vitatott az elkövető személye, a terhelt nem vállalja a felelősséget cselekményért, vagy a felek nem tudnak/szeretnének közösen megállapodást kötni. A resztoratív elterelés lehetőségének azonban érdemes minden esetben elsőbbséget adni, mivel ezen az úton hatékonyabban biztosítható az áldozat felé történő jóvátétel, valamint a terhelt felelősségvállalása. Ennek legjellemzőbb formái az elterelésként alkalmazott áldozat és elkövető közötti mediációs és konferencia-modellek.

A *harmadik szint* azon cselekmények esetén lép érvénybe, amelyek súlyossága már olyan mértékű, hogy az állam nem tud eltekinteni a formális büntetőeljárás lefolytatásától, vagy amelyek esetében a terhelt nem vállalja a felelősséget tettéért. Azonban e szinten is szükséges, hogy az eljáró jogalkalmazó lehetőség szerint helyreállító szemléletű szankciókat alkalmazzon, amelyekkel elősegíthető a károk és az áldozat (vagy a kárt szenvedett közösség) jóvátétele, valamint az elkövető aktív szembesülése cselekményének következményeivel és annak közösségre gyakorolt hatásaival. E szinten alkalmazhatók azon resztoratív eljárások, amelyek lehetővé teszik az érintettek közötti megállapodást anélkül, hogy az esetleges megállapodások automatikusan kiváltanák a formális szankció alkalmazását: ezen esetekben a resztoratív megbeszélésnek vagy semmilyen eljárásjogi következménye nincs, vagy az eljáró bíró ítélethozatalkor enyhítő körülményként értékeli az érintettek közötti találkozás sikerességét.

Előfordulhat azonban, hogy a terhelt önkéntesen nem kíván jóvátételt nyújtani. Ekkor ugyanúgy fontos, hogy azon szankcióformák kapjanak elsődlegességet, amelyek nem az önmagáért történő jogfosztásra (fájdalomokozásra) épülnek, hanem – akár az elkövetőre nézve kötelező jelleggel – azt hangsúlyozzák, hogy a szankció célja a megsértett közösség kiengesztelése (pl. közérdekű munkavégzés büntetésével).

Végül, a legfelső, *negyedik szint* a társadalom legszűkebb rétegét érinti; azon bűncselekményt elkövetőket, akik képtelenek a társadalmi együttélésre, akik szabadlábon veszélyt jelentenek a normakövető társadalomra nézve. Az ő esetükben az állam nem tekinthet el fizikai elzárásuktól. Azonban a szabadságelvonás esetén is fontos szem előtt tartani a helyreállító szemlélet alapjait. A zárt intézményekben ugyanúgy szükséges hangsúlyt fektetni a szabadságuktól megfosztott személyek emberi méltóságának megőrzésére, az áldozati és közösségi szükségletek feltérképezésére, a felelősségvállalás–szembenézés

erősítésére, a megbánás–megbocsátás lehetőségére, a jóvátétel nyújtásának lehetőségére, a zárt intézményeken belüli konfliktusok konstruktív kezelésére vagy akár az elítéltek szabadulásakor saját közösségükbe történő reintegrációjuk elősegítésére. Ennek eszközei a büntetés-végrehajtásban alkalmazott helyreállító eljárások (mediáció, konferencia, kör, csoportfoglalkozások), valamint a resztoratív értékek megismertetése és képviselete az intézmény személyzetével, a fogva tartottakkal, családtagjaikkal, közösségeikkel, valamint a helyi közösség tagjaival való együttműködések során.

BRAITHWAITE és WALGRAVE elméleteiből következik néhány további megfontolás is, amelyeket mindvégig képviselni kívánom a jelen disszertációban is. Egyrészt, a helyreállító szemléletű eljárásokat elsősorban nem diverzióként, kis súlyú konfliktusok kapcsán alkalmazandó, a formális útról történő elterelést lehetővé tevő válaszlépésként értelmezik. Sőt minél nagyobb kár okozásának vagyunk szemtanúi, *minél súlyosabb az adott konfliktus, annál inkább relevánsnak tartható a resztoratív megközelítés* megfontolása és lehetőség szerinti alkalmazása. Másodsorban a társadalompolitikai fejlesztésekkor – ezen belül értelmezve a szociálpolitikai és büntetőpolitikai rendszerek alakítását – alapelvként fogalmazható meg a piramis *alsó szint*jeinek lehetőség szerinti *bővítése*, míg a *felső szint*ek minimálisra történő *csökkentése*. Más szóval, elsőbbséget kell adni a közösségi kezdeményezésekre kialakuló, önkéntességre épülő, bűnmegelőzést célul kitűző társadalompolitikai eszközök alkalmazásának, a formális jogi-hatósági beavatkozást szükségessé tevő lépéseket pedig érdemes a szükséges minimumra csökkenteni. Harmadsorban, mindvégig szem előtt kell tartani a *szemléletbeli elvek és a jogi garanciák együttes megvalósulását* a piramis valamennyi szintjén. Ez – BRAITHWAITE és WALGRAVE megközelítésében – úgy valósítható meg, ha azonos hangsúlyt helyezünk egyrészt arra, hogy a resztoratív elvek – amelyek leginkább az alsó szinteken érvényesülnek – feláramoljanak a piramis felső szintjeire is. Másrészről, a jogi garanciáknak – amelyek inkább a formális eljárások keretén belül a felső szinteken tudnak érvényesülni – le kell tudniuk szivárogni az alsó szintekre. Így elérhető, hogy az informális konfliktuskezelések is jogszerű, alapjogokat biztosító módon működjenek, a formális eljárások keretén belül pedig ugyanúgy érvényesíthetők legyenek a resztoratív igazságszolgáltatás alapelvei.

3. HIPOTÉZIS:

A helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete számos ponton releváns a magyarországi bírák és ügyészek számára: az „ideális" igazságszolgáltatási rendszer kapcsán megfogalmazott

preferenciáik és elvárásaik több szempontból is konzisztensek lehetnek a helyreállító szemlélet alapelveivel.

Ahogy az eddigiekből is kiderült, az egyik legérdekesebb társadalompolitikai kérdés annak vizsgálata, hogy mennyiben zárják vagy egészítik ki egymást a helyreállító és büntető igazságszolgáltatási paradigmák. Más szóval, miként kombinálható a két megközelítés szemléleti, intézményi, jogszabályi és módszertani rendszere egy adott ország társadalompolitikai és igazságszolgáltatási rendszerének fejlesztése során?

Mindennek megválaszolása során kiemelten kezeltem, hogy megismerhetővé váljanak az igazságszolgáltatás főszereplőinek nézetei, hiszen e csatornán keresztül mélységében is betekintést kaphatunk a büntető-igazságszolgáltatás rendszere mögött meghúzódó elvekről és célokról. A jogalkalmazók resztoratív igazságszolgáltatással kapcsolatos gondolatainak, attitűdjeinek felmérésével pedig láthatók lesznek, hogy mennyiben áll egymástól valóban távol a büntető, illetve helyreállító paradigma (logika): melyek a két megközelítés közötti legfőbb eltérések, és hol találhatók meg az esetleges metszéspontok?

Egy másik megfontolás a jogalkalmazói nézetek mélyebb megismerése mögött abból fakadt, hogy a helyreállító igazságszolgáltatásra – ahogy ezt már részletesen kifejtettem – hídként tekintünk, amely összeköti az igazságszolgáltatás és a szociálpolitika rendszerét. Mindez azonban indokolttá teszi annak vizsgálatát, hogy miként tekintenek a jogalkalmazók a társadalompolitika egyéb területeire, azok bűnmegelőzésben elfoglalt szerepére, a lehetséges együttműködésekre, különös tekintettel a segítő szakmák jelentőségére.

A harmadik megfontolás középpontjában a helyreállító igazságszolgáltatás témájában kulcsfontosságú szerepet játszó érzelmek álltak. Kérdés volt, hogy amennyiben elkövetők, áldozatok, és közösségeikhez tartozó személyek kommunikációjáról, a szükséglet-kifejezés, a belátás, a megbánás, a felelősségvállalás, a megbocsátás, a bocsánatkérés, a visszafogadás és a számos egyéb szociálpszichológiai folyamatról gondolkodunk, nem szükséges-e ismernünk az ezzel foglalkozó szakembereknek e fogalmakkal kapcsolatos érzelmeit is. Hogyan dolgozunk e fogalmakkal, ha saját viszonyulásainkat sem ismerjük minderről? Következésképpen felmerült a kérdés: ugyanúgy, ahogy az ügyfeleknél tennénk, nem kell-e – az egyébként (elméletileg) „racionálisan” működő – szakemberek esetében is megvizsgálni önismeretüket, valamint tevékenységükhöz kötött félelmeiket, szükségleteiket, motivációikat és hárításaikat? Mindezen szempontok elfedésével nem félő, hogy a jogalkalmazók legjobb esetben is csak a „jog alkalmazását” tudják biztosítani, és kérdéses marad, hogy valóban tudnak-e „igazságot” szolgáltatni?

Mindezen célból kutatásunk során büntetőügyekben eljáró bírák és ügyészek resztoratív igazságszolgáltatásról alkotott attitűdjeiről készítettünk felmérést. E célcsoport kiválasztásának oka az a számos nemzetközi kutatás, amely igazolta, hogy a legtöbb országban számottevően kevesebb ügyben alkalmazzák a helyreállító igazságszolgáltatási eljárásokat, mint amennyi ügy az adott ország bűnügyi statisztikái alapján alkalmas lenne a resztoratív programokra (WEITEKAMP, 1999; AERTSEN, 2001). Ennek egyik legfőbb összetevője a jogalkalmazók (elsősorban a bírák és ügyészek) alulinformáltsága, elzárkózása, motiválatlansága a helyreállító szemléletű eljárások alkalmazásával kapcsolatosan. Ugyanakkor Magyarországon – ahogy a legtöbb külföldi országban is – a helyreállító igazságszolgáltatási eljárások (különös tekintettel a sértett – elkövető közötti mediáció) alkalmazása elsődlegesen a fent nevezett jogalkalmazóktól függ azáltal, hogy a jogszabály az ügyészeket és bírákat hatalmazza fel arra, hogy eldöntsék, mely büntetőügyekben tekintik a helyreállító eljárások alkalmazását célszerűnek.

E disszertáció célja a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi intézményesítésének folyamatának átfogó bemutatása, továbbá a jövőbeni fejlesztése szempontjából legfontosabbnak számító pontok kijelölése. Ezért magától kívánkozott, hogy még a sértett–elkövető közötti mediáció hazai bevezetését megelőzően megismerjük a jogalkalmazók – mint a jövőbeni eljárások „kapunyitóinak" – nézeteit a resztoratív igazságszolgáltatás merőben újnak számító intézményével és szellemiségével kapcsolatban. Mindehhez hozzájárult, hogy – a téma nagy jelentősége ellenére – mind hazai, mind nemzetközi szinten is eddig csupán elvétve készültek átfogó kutatások jogalkalmazók resztoratív igazságszolgáltatás iránti attitűdjeiről, és általában, a büntető-igazságszolgáltatás rendszeréről, valamint az abban elfoglalt szerepeikről alkotott nézeteikről (e kutatásokra példaként említhetők: KEIJSER, 2001; KEREZSI, 2006a).

Fenti hipotézisünk érvényességének ellenőrzésére egy félig strukturált interjúkra épülő kvalitatív kutatást végeztünk, amely során negyvenöt, első fokon, büntetőügyekben eljáró, magyarországi bírát és ügyészt kérdeztünk a mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás iránti attitűdjeiről, ennek alkalmazásával kapcsolatos motivációikról, aggályaikról, szükségleteikről, valamint a jogalkalmazói munkájukról és szerepeikről alkotott gondolataikról. Mindemellett az interjúkon keresztül betekintést nyertünk a kérdezettek büntető-igazságszolgáltatás egészének rendszeréről alkotott gondolatairól, valamint arról, hogy hol látják (ha látják) az igazságszolgáltatás és a szociálpolitikai intézményrendszer

közötti kapcsolódási pontokat. E kutatás eredményeit tartalmazza a disszertáció *negyedik fejezet*e.

4. HIPOTÉZIS:

Magyarország – mint a büntetőjogi mediáció intézményesítésében különösen fiatalnak számító ország – esetében reális veszély, hogy a helyreállító szemlélet alapelvei számottevően sérülnek a konkrét intézményi és jogszabályi reformok során. Ennek megelőzése érdekében már az intézményesítés folyamatának kezdetén szükséges azoknak a pontoknak a feltérképezése, ahol félő, hogy a gyakorlati megvalósítás eltávolodik a kiinduló alapszemlélettől (azaz a megvalósuló gyakorlat nem tükrözi az alapul szolgáló filozófiát).

E felvetés érvényességét a disszertáció egészének hármas felépítésével kívánom ellenőrizni. A második fejezetben arra törekszem, hogy a mikro-, mezo- és makroszintű elméleteket összefoglaljam, és ezáltal minél konzisztensebben – egyéni állásfoglalások, benyomások megtétele nélkül – kíséreljem meg egy konzisztens elv- és eszközrendszer ismertetését. A harmadik fejezet magyarországi, múltbéli és jelenlegi folyamatokat leíró része szintén törekszik az objektivitásra. A disszertáció negyedik fejezetének legfőbb kérdése, hogy miként viszonyulnak a disszertáció korábbi fejezeteiben leírtakhoz a hazai ügyészek és bírák. Melyek a számukra legfontosabb szempontok, célok, érdekek, aggodalmak, szükségletek az igazságszolgáltatással és a helyreállító elvekkel kapcsolatosan? Ezek végigvitele szintén segíthet megértenünk, hogy bizonyos elvek intézményesítése milyen kérdéseket és problémákat vet fel a gyakorló szakemberek által, továbbá melyek azok a potenciális veszélyek, amelyek mentén a gyakorlati intézményesítés során sérülhetnek az elvi alapok. A helyreállító igazságszolgáltatás elveinek ismeretében, valamint a bemutatott hazai folyamatok tükrében a végső, összefoglaló fejezet egy SWOT elemzés keretén belül kíván bővebben kitérni a fenti hipotézisre, azaz arra, hogy a Magyarországon megfigyelhető jelenségek mennyiben tükrözik a resztoratív igazságszolgáltatás szemléletbeli alapjait.

A fentiek áttekintésével szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás magyarországi társadalompolitikai rendszerbe történő jövőbeni beillesztésekor és elterjesztésekor ismertek legyenek ezek az elvek. A jelen disszertáció egy konkrét eszme- és eszközrendszer hazai intézményesítését kívánja bemutatni. Ugyanakkor az is célja, hogy gondolatmenetével, a legfőbb folyamatok, a rendezőelvek és az intézményesítés veszélyeinek felvázolásával egyben egy esettanulmánnyal is szolgáljon a társadalompolitikában tevékenykedők számára. Bízom benne, hogy az elemzéssel olyan

tanulságokat tudok megfogalmazni, amelyek esetlegesen jól alkalmazhatók egyéb, hasonlóan újszerűnek számító szakmapolitikai megközelítések hazai adaptációja esetén is.

Mindezeken túl azonban az elemzéssel legfőbb célom, hogy láthatóvá váljon: fontosnak és lehetségesnek tartom a párbeszéd és a konszenzus lehetőségének keresését nemcsak bűncselekmények áldozatai és elkövetői között vagy egy konfliktushelyzet egyéb érintettjeinek olvasatai között, hanem az egyes szakterületek és tudományágak között ugyanúgy, ahogy a társadalom egészének rendszerében is.

1.7. A kutatás módszertana

Jelen disszertáció elkészítése egy közel hétéves kutatási folyamatra épül, amelynek módszertanát az alábbi öt pillér képezi. Az *elméleti ismeretek* gerincét a hazai és nemzetközi *szakirodalom* alkotja. Ezen belül elsődlegesen a kriminológia, a büntetőpolitika, a jogfilozófia, a jogszociológia, a devianciákkal foglalkozó szociálpolitika és pszichológia tudományterületén megjelent elméleteket tekintettem át. Ezen irodalmak valamelyest több mint fele kimondottan érintette a resztoratív igazságszolgáltatás témáját, míg kb. 40 százalékuk a helyreállító koncepciótól függetlenül megalkotott, azonban a téma szempontjából számos ponton relevánsnak tekintett háttérelméletként szolgált. Mindemellett, számos hazai és nemzetközi jogszabályt, rendeletet, szabályzatot, valamint a téma megismeréséhez szükséges egyéb *forrást* és szakmai *dokumentumot* elemeztem. A helyreállító szemlélet lakossági körben történő fogadtatásának folyamatos követését sajtófigyeléssel biztosítottam.

A disszertációban olvasható *nemzetközi áttekintés* egyrészről a szakirodalmak alapján készült. Másrészről néhány, különböző hosszúságú (egy héttől másfél évig terjedő) *nemzetközi tanulmányút* segítségével különböző országok helyreállító igazságszolgáltatási programjainak gyakorlati működésébe is betekintést nyerhettem. Ennek keretén belül tudtam megvizsgálni a resztoratív igazságszolgáltatási programokat Belgiumban, Angliában, az Amerikai Egyesült Államokban, Hollandiában, Ausztriában, Finnországban és Norvégiában.[13]

E tanulmányutak mellett a nemzetközi áttekintés és az aktuális információk begyűjtésének lehetőségét nagyban segítette két, Európai Unió által finanszírozott *nemzetközi program*ban való részvétel. Megemlítendő egyrészről az Európai Unió Bizottságának Bel– és Igazságügyi

[13] Ezen utazásokat/ösztöndíjakat az Európai Unió COST A21-es Programja, az Európai Unió két AGIS programja (a European Forum for Restorative Justice, valamint a Család, Gyermek, Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület koordinációjában), a Cambridge Overseas Trust, a Cambridge-i Trinity Hall Kollégium, a Magyar Ösztöndíj Bizottság és az ELTE Társadalomtudományi Kara támogatta. Mindezért ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni a támogató szervek felé.

Osztálya által támogatott két éves, több mint tíz kelet– és közép-európai országot érintő AGIS programja (*A helyreálllító igazságszolgáltatás intézményesítése Kelet- és Közép-Európában* c. JAI/2003/AGIS/088-as számú program), amelyben kutatásvezetőként vettem részt;[14] másrészről, az Európai Unió COST A21-es („*A helyreállító igazságszolgáltatás fejlesztése Európában*") öt éven át tartó, több mint húsz ország bevonásával megvalósított nemzetközi kutatói együttműködése, amelyben a hálózat vezetőségének egyik magyarországi képviselőjeként,[15] valamint két munkacsoport munkatársaként vettem részt.[16]

A disszertáció *empirikus* részének alapját a hazai *jogalkalmazókkal* készített *kvalitatív kutatás* biztosítja. Ennek keretén belül negyvenöt büntetőügyekben eljáró ügyésszel és bíróval készítettem átlagosan egyenként másfél órás időtartamú félig strukturált interjúkat a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos attitűdjeikről. A kutatás módszertanának részletes bemutatása a 4.3. fejezetben olvasható.

Végezetül, a resztoratív igazságszolgáltatás hazai szabályozásának, intézményeinek és programjainak áttekintése céljából tizenegy félig strukturált *interjú*t készítettem *magyarországi szakemberekkel*, akik olyan államigazgatási és civil szervezeteket képviselnek, amelyek élenjárók a helyreállító igazságszolgáltatás hazai bevezetésében. E kutatásról további információk a 3. fejezetben olvashatók.

***

[14] A programról bővebben lásd: http://www.euforumrj.org/Projects/projects.AGIS2.htm
[15] A másik képviselő DR. BARABÁS ANDREA TÜNDE (Országos Kriminológiai Intézet) volt.
[16] A programról bővebben lásd: http://www.euforumrj.org/Projects/projects.COST.htm

2. Háttérismeretek

2.1. Bevezetés

Minden közösségnek szüksége van együttélési szabályokra ugyanúgy, ahogyan elvekre és eljárásokra is arra az esetre, amikor valamely szabályt megszegik. E szabályok megalkotása, követése, esetleges megszegése, az erre adott közösségi válasz, valamint az adott válaszok közösségre gyakorolt hosszú távú hatásai képezik fejezetünk kiindulópontját. A következőkben az alábbi kérdésekre keresünk válaszokat: Milyen elvek mentén reagálhatunk a szabályszegésre?

Milyen célt kívánunk megvalósítani lépéseinkkel?

Milyen eszközökkel érjük el mindezt?

Mit tekintünk mindehhez kiindulópontnak: a megszegett szabályt, vagy az okozott kárt?

Ahhoz, hogy egységében váljon láthatóvá a helyreállító igazságszolgáltatás egyes társadalmi szintekre gyakorolt hatása, elemzésünkben a WELCH-féle (1987) humán ökorendszer logikáját követjük. Elsőként a helyreállító szemlélet társadalmi (makro)szintű vonatkozásai, majd ennek intraperszonális és személyközi kapcsolatokra vonatkozó elemeit (mikroszintű jelenségek) tárjuk fel. Végül az intézményesítéssel kapcsolatos kérdések a téma mezoszintű (szervezetek szintjén megfigyelhető) szempontjait járja körbe (2. ábra). Ezen felosztás egyben érzékelteti, hogy a szabályszegésre adandó adekvát válaszok és a büntetés/jóvátétel mindebben elfoglalt szerepének keresését kizárólag inter-diszciplinárisan lehet megközelíteni. A téma egyik nehézségét, de egyben szépségét is az adja, hogy elemzésekor a pszichológiai (mikro), szociálpolitikai (mezo), valamint társadalompolitikai/büntetőpolitikai/jogi/filozófiai (makro) szempontokat és hatásokat egyaránt figyelembe kell venni.

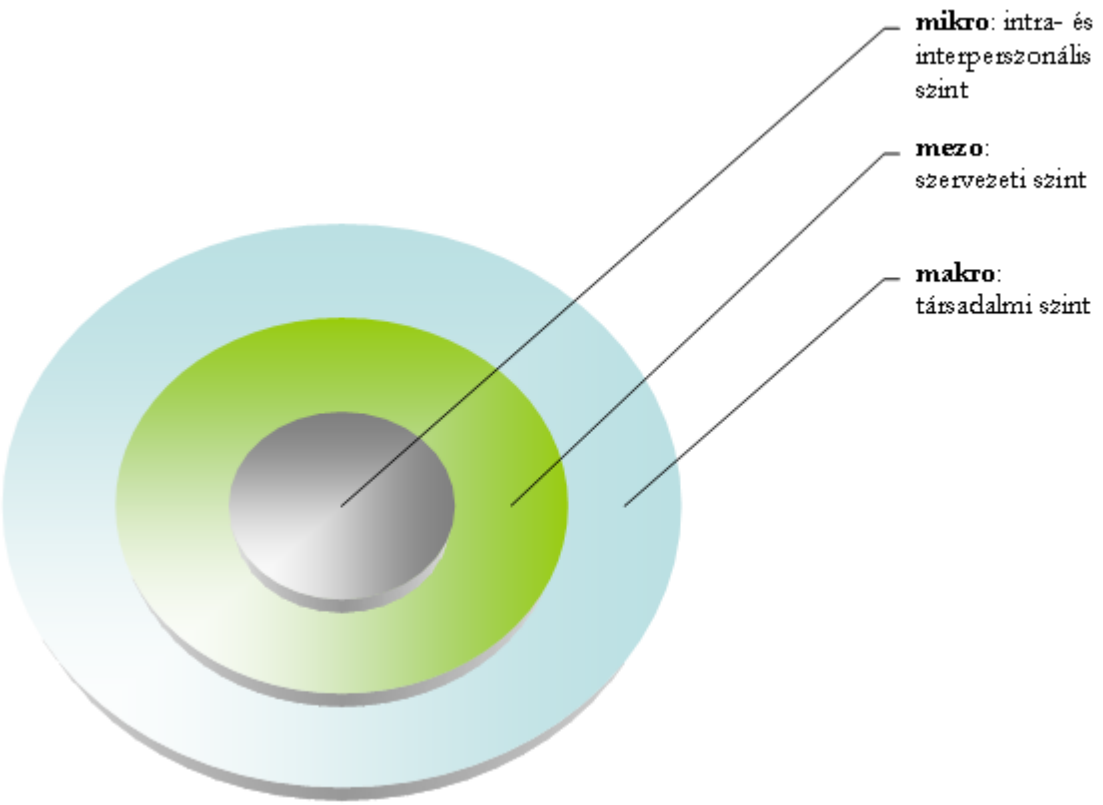

2. ábra: Az elemzés felépítése

A fejezet elsőként áttekintést nyújt a modern társadalmakban leginkább alkalmazott szankcionálási elvekről, valamint ezek eszközkészletéről. Ezt követik a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet elméleti alapjai és az ennek gyökeréül szolgáló társadalomfilozófiai megfontolások. E makroszintű elemzést a helyreállító megközelítés egyéb szankcionálási elvek rendszerében történő elhelyezése zárja.

A resztoratív megközelítés bemutatása a mikroszinten folytatódik. Főbb kérdéseink az alábbiak:

Milyen szociálpszichológiai folyamatok zajlanak le a resztoratív szemléletű eljárások során?
Képes-e a helyreállító paradigma a klasszikus büntetőeszközöknél hatékonyabban reintegrálni a konfliktusokban felőrlődött normaszegő személyeket, az érintett sértetteket és közösségeiket?
Ha igen: mindez milyen dimenziók mentén mutatható ki?

Az elméleti szempontok körbejárását a resztoratív igazságszolgáltatás gyakorlati bemutatása követi azzal, hogy a helyreállítás filozófiájára épülő jelentősebb módszereket és néhány európai ország rendszerét ismerteti. A resztoratív igazságszolgáltatás elméletének és

gyakorlatának bemutatását a kapcsolódó kutatási eredmények ismertetése, intézményesítésének legfőbb kérdései, valamint nemzetközi szabályozásának rendszere zárja.

Amint a fenti összefoglalóból is kitűnik, a következő fejezet egyszerre szeretné betölteni a leíró és feltáró utazás szerepét. Mindez azt is mutatja, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet nem valamilyen statikus ismeret-együttes, hanem egy dinamikusan változó, Howard Zehr megfogalmazása alapján, folyamatosan bővülő folyóhoz hasonlítható koncepció (ZEHR, 2002). A helyreállító megközelítés komplex voltának eredménye, hogy a gyakorlatban számos konfliktustípusban és kontextusban alkalmazzák. A „resztoratívként" megjelölt elvek sokrétűsége, ezek gyakori ellentmondásossága, a különböző – sokszor egymással is vitába szálló – elméleti megközelítések és az egyre szaporodó gyakorlati modellekből leszűrt következtetések a resztoratív paradigmát egy folyamatosan változó-formálódó koncepcióvá alakítják. E jellegéből adódóan nem látszik elégségesnek csupán a már mások által megfogalmazott elméleti vonatkozások összegzése, hiszen a dolgozat így egy statikus és végérvényesen kialakult terület képét nyújtaná, ez pedig nem felelne meg a valóságnak. A resztoratív igazságszolgáltatás dinamikus leírása leginkább azzal biztosítható, ha az alapokként szolgáló elméletek szintéziséből magunk is megpróbálkozunk új rendszerek létrehozásával, és ezek segítségével összegezzük, majd továbbmélyítjük a szemlélet jellegzetességeit.

2.2. Makróvilág: válaszok a szabályszegésre – szankcionálási elvek és technikák

2.2.1. Miért és kik?

A „Kell-e büntetni, és ha igen, miért?" kérdések évszázadok óta középponti témáját jelentik a filozófiának, szociológiának, kriminológiának és büntetőjognak (KEREZSI, 2006, 190.). Elkerülhetetlen ezen kérdések megválaszolása, és a válaszokban való bizonyos szintű társadalmi egyetértés. Ahhoz, hogy adott társadalomban az alkalmazott büntetési rendszer eljárásai és formái legitimmé váljanak, elengedhetetlen bizonyos mértékű társadalmi konszenzus. Mindebben elsődleges kérdésként merül fel, hogy milyen céllal, milyen elvek és garanciák mentén alakul ki a büntetés rendszere, valamint kik és mekkora szereppel bírnak a büntetés gyakorlásában. Más szóval: az államnak monopolhelyzete van-e a büntetés terén, vagy a válaszreakciók során legitim szereplőként járhatnak-e el a civil társadalom tagjai és a magánszemélyek is? A fenti kérdések előtt azonban fontos a büntetés funkciója mögé tekinteni, és megtudni, kell-e egyáltalán a szabályszegésre *büntetéssel* válaszolnunk. Ehhez megkerülhetetlen a témához kapcsolódó, néhány klasszikus elmélet vázlatos ismertetése, valamint a kapcsolódó filozófiai dilemmák vázlatos felvetése. Az alábbi gondolatokkal nem kívánunk az itt említett kérdésekre teljes körű választ adni, célunk, sokkal inkább, hogy utaljunk a helyreállító szemlélet társadalomfilozófiai komplexitására.

Elsőként DURKHEIM, ELIAS és FOUCAULT megközelítését fontos kiemelni. E három klasszikus gondolkodó magyarázatai a büntetés funkcióiról leginkább az „erkölcs – civilizáció – hatalom" hármasságával írhatóak le. Émile DURKHEIM megközelítése szerint az erkölcsi rend társadalmi szintű fenntartása teszi szükségessé a büntetést, amely egyben a társadalmi szolidaritás erősödését is elősegíti (1973). Szabó András ezt a gondolatmenetet követi, amikor azt írja:

> [A] „büntetőjogi büntetés lényegi szerepe a megsértett szabály újbóli megerősítése […] Ezt a kohéziót és szolidaritást tagadja kategorikusan a bűntett, és a kohézió és szolidaritás veszítene erejéből, ha a tettre elmaradna a közösségi válasz, és nem egyenlítené ki a társadalmi szolidaritás fellazulását." (BIBÓ, 1993, 24.)

NORBERT ELIAS (1994) a büntetés intézményesülését és alkalmazását a civilizációs folyamat részeként értelmezi: az egyéni bosszúállás világából egyének spontán erőszakvágyai egyre inkább kontrollálttá, így egyre inkább az állam hatáskörébe kerülnek. Michel FOUCAULT az állam büntető szerepében a hatalmi dominancia érvényesülésének szükségességét emeli ki (1975). Szintén sokak számára kiinduló gondolat, hogy a rossz tett

büntetése alapvető emberi szükséglet, amelyre azért van szükség, hogy hangot adhassunk igazságtalanság érzésünknek, és magunkat a „jó" elvekhez kössük (MOORE, 1995/1987).

Azonban kérdés, hogy tekinthető-e a „jó" és „rossz" problémája absztrakt morális kategóriáknak, ahogy azt KANT (1797/1991[17]) állítja, vagy e fogalmak kapcsán tulajdonképpen szubjektív érzékelésekről beszélünk. Ennek megfelelően „jónak" tartjuk, ha személyiségünk, méltóságunk, fizikai, anyagi és szociális létünk biztonságban van, és „rossznak", ha mindezek biztonságát, épségét veszély fenyegeti (MAXWEL, 1914)[18]. LODE WALGRAVE egyik értekezésében azt vizsgálja, hogy mennyiben tekinthető a bosszúvágy a normaszegő cselekedetre reagálva elsődleges, ősi, emberi reakciónak, illetve elképzelhető-e, hogy reakciónkat nem a bosszúvágy, hanem egyéb emberi szükségletek irányítják. Megállapítása szerint nem bizonyítható, hogy a bosszúvágy ősibb válasznak tekintendő, mint az egyéb, emberi szükségletek által vezérelt lépések (WALGRAVE, 2008a).

Amennyiben a kanti elveket követjük, akkor a rossz tett büntetése nemcsak, hogy indokolt, de el is várt reakció is a társadalom részéről (KANT, 1797/1991[19]). Kant szerint ahhoz, hogy az erkölcsi egyensúly ismét helyreálljon, kötelező a morálisan elítélendő cselekedetekre – a tálió elvnek megfelelő mértékű – büntetéssel válaszolni. Azonban még mindig kérdés, hogy a jogi normák megszegése automatikusan a morális értékek megszegését is jelenti-e. Kant azt sem indokolta részletesebben, hogy miért kell mindenképpen *büntetéssel* kifejezni a morális rosszallást (KEIJSER, 2001, 12-13.). Összességében tehát érthető, hogy a (jogi és nem jogi) norma megszegésére azért kell reagálnunk, hogy a normakövető többség felé megerősítsük a szabály létezését, és közvetítsük, hogy annak megszegése helytelen. Azonban egy további kérdés, hogy ezt kizárólag büntetéssel lehet-e elérni. Ennek kapcsán korunk befolyásos, a büntetés eszméjét támogató gondolkodói (pl. HIRSCH, 1993; DUFF, 1996; WALKER, 1985.) is elismerik, hogy a rosszallás kifejezésére léteznek egyéb módok is, mint a büntetés, elég, ha például családon belüli vitára vagy az iskolai fegyelmezésre gondolunk. A büntetés azonban – állításuk szerint – a jövőre nézve a leginkább elrettentő hatású, és azáltal, hogy ezen reakciótípus a múltra összpontosít, a tettarányosság elve is ennek alkalmazásával biztosítható a leginkább.

A büntetés axiomatikus (elsődleges reakcióként való) felfogása mellett érdekes kérdés az állam büntetőmonopóliumának kérdése is. DURKHEIM, FOUCAULT és ELIAS – bár különböző

[17] Idézi: KEIJSER, 2001, 12.
[18] Idézi: DEBUYST, 1990, 357.
[19] Idézi: KEIJSER, 2001, 12.

megközelítésből – logikusan vezetik le az állam szerepének fokozatos erősödését a modern kori társadalmakban. Azonban egyik gondolkodó sem tagadja, hogy a normaalkotás és normaszegésre történő válaszadás kezdetben a magánszemélyekre és informális közösségekre hárult. Ahogy BIBÓ ISTVÁN írja, „a magánbosszúnak a közösség számára való kisajátítása volt az az út, amelyen a büntetőjog kialakult (1993, 26)".

KEREZSI KLÁRA 2006-os tanulmánya az alternatív szankciókról, valamint BARABÁS TÜNDE 2004-es könyve a mediáció fejlődéséről szisztematikusan végigvezeti a sértett fogalmának és jogosultságainak változását, a magánbosszútól és informális megállapodásoktól (kompenzációtól) a jogállami büntetőrendszer felé vezető utat, amelyben már az állam válik sértetté és az ügyben elsődlegesen eljáró féllé. Kerezsi gondolatmenete (KEREZSI, 2006b, 247–249.) alapján jól követhető, hogy kezdetben a sértett határozta meg, milyen tett érdemel büntetést, és azt milyen eszközzel lehet büntetni. A kompenzáció és kompozíció már e kezdeti időszakban megjelent a büntetés mellett mint válaszlehetőség.[20] A középkori nyilvános büntetés-végrehajtás a XII–XIX. században fokozatosan visszaszorult, azonban egészen a XIX. századig a szankciók elsősorban a hagyományokra épülő informális eljárásokat jelentették. Az elkövetői jogokat kevéssé érvényesítő, formális igazságszolgáltatást csak végső esetben alkalmazták. Az igazságszolgáltatás formalizálódása és intenzívebb belépése a magánszemélyek életébe a XIX. századtól vált láthatóvá.[21] A testi büntetést felváltó intézményes büntetés a totális intézmények kialakulásához, az állam büntetés alkalmazásával kifejezett hatalomgyakorlásához vezettek (FOUCAULT, 1979; KEREZSI, 2006b, 256.). A közösség mindebben a nyilvános tárgyalások jogával kapta vissza a tájékozódási lehetőségét, azonban a XX. század utolsó harmadáig sem sértettként, sem „büntetés-végrehajtóként" formálisan nem jelenhetett meg az önbíráskodás veszélye nélkül. Az elmúlt évtizedek során kialakuló alternatív, közösségekben alkalmazható szankciók elterjedése, valamint az áldozat jogainak és érdekérvényesítésének fokozatos előtérbe kerülése teremtett lehetőséget arra, hogy a normaszegéssel sértett közösség/magánszemély (ismét) részt vállalhasson a következmények kialakításában, valamint a válaszok kialakítása során saját érdekeinek és szükségleteinek is érvényt szerezzen.

[20] Erről bővebben lásd a 2.4. fejezetet.

[21] E folyamatban átmenetként értelmezhető a feudális korszak kettős rendszere, amelyben párhuzamosan működött a szokásjogra épülő közösségi bíráskodás, valamint a legiszlatorikus jog kialakulását megalapozó földesúri bírósági rendszer, az úriszék. Míg az előbbi esetében a közösségből kikerült, ún. „fogott bírák" jártak el, addig az utóbbi során az udvarbíró, vagy földesúr járt el ítélkezőként, döntéseik ellen pedig a megyei törvényszéken, vagy a királyi kúriabíróságon lehetett fellebbezni. (SIMÁNDI, 1999, 331, 360.).

Ez utóbbi folyamatok többek között NILS CHRISTIE, norvég kriminológus 1977-ben publikált cikkének hatására indultak meg. CHRISTIE – máig is provokatívnak számító – értekezése végigvezeti, hogy miként „lopta el" az állam a konfliktusokat állampolgárai kezéből és adta át kizárólag professzionális szakembereknek (pszichológusoknak, ügyvédeknek, bíráknak, szociális munkásoknak). A problémákban közvetlenül érintett személyek így szinte alig tudnak részt venni saját ügyeik megoldásában. A bírósági eljárás során a vitás felek már nem kommunikálnak egymással, az őket érintő döntésekre nincsenek hatással, helyettük „ügyvédek csatározása" alakítja a folyamatokat. A büntetőeljárás során az áldozatnak okozott kár és sérelem is felejtésbe merül; az áldozat a büntetőeljárás kelléke, akit az eljárás során újabb sérelmek érhetnek, mellyel egyben a másodlagos viktimizáció alanyává is válhat. Mindemellett az elkövető is stigmatizációnak van kitéve, amely nagyban megnehezíti későbbi visszailleszkedését a társadalomba. CHRISTIE szerint mindezen káros hatások csökkenthetők, ha a konfliktus visszakerül az áldozat és az elkövető kezébe, és az érintettek a közösségi bíráskodás útján kísérlik meg visszaállítani az eredeti állapotot (CHRISTIE, 1977, 1).

Azonban felmerül a kérdés: hogyan biztosítható, hogy a sértett személy és közösség szerepének ismételt megerősödése ne az önkényességen alapuló magánbosszú rendszeréhez vezessen vissza, ún. decivilizatorikus folyamatot[22] eredményezve? Hogyan érhető el, hogy a participáció lehetősége a jogi, etikai és módszertani garanciák biztosításával is együtt járjon, és mindez ne gyengítse, hanem erősítse a civilizáció szintjét? Többek között e kérdések körbejárását tűzi ki célul a jelen disszertáció is.

2.2.2. A büntetés fogalmának meghatározása

Mielőtt rátérnénk arra, hogy milyen érvrendszerek húzódnak meg az egyes büntetőpolitikai megközelítések mögött, fontos meghatározni magának a büntetésnek a fogalmát. HIRSCH megfogalmazása alapján „a büntetés valamilyen depriváció, hátrány okozása annak a személynek, akiről feltételezhető, hogy rosszat cselekedett" (1993, 9.). KELK megfogalmazásában a büntetés előre megfontolt, szándékos és elkerülhető szenvedés eredményezése valakin, akinek viselkedését el kell utasítani ahhoz, hogy bizonyos célok megvalósuljanak (KELK, 1994, 16.[23]). WALKER a büntetés hét alapelemét különbözteti meg: *1.* a bűnöst kötelezi valami kellemetlen következmény elszenvedésére; *2.* a kötelezés mögött pontos szándék és okok állnak; *3.* annak, aki elrendeli a büntetést, általánosan elfogadott joga

[22] ELIAS 1987, FERGE 1997.
[23] Idézi: KEIJSER 2001, 6.

van erre; *4.* hátteréül valamilyen szokás, szabály vagy jogszabály megszegése áll; *5.* a büntetendő személy önként szegte meg az adott szabályt; *6.* a büntetés mögött álló ok egyben indokolttá is teszi a büntetést; *7.* a büntető mondja meg, mi tekinthető büntetésnek és nem a büntetendő (WALKER, 1991, 1-3.).

Hasonló logika alapján, HART szerint a büntetés öt pillére a következő: a büntetés *1.* fájdalom vagy más kellemetlen hatás okozását jelenti; *2.* törvényi szabályok megszegésekor alkalmazandó; *3.* a szabályszegő elkövetőjére kell kiszabni; *4.* az elkövetőhöz képest egyéb személyeknek kell szabályoznia; valamint *5.* módját és mértékét egy törvényes hatóságnak kell szabályoznia (HART, 1968). Mindezekből jól látható, hogy a büntetés *szándékos fájdalomokozás, amely mindig valamely norma megszegéséhez kapcsolódik.* Ezen elemek közül a „szándékosság" kiemelkedő jelentőségű. FATIC megfogalmazásában „a büntetés önmagáért való fájdalomokozás" (1995, 197.). Tehát a fájdalomokozás nem csupán eszközként jelenik meg valamely cél elérése érdekében, hanem öncélúvá is válik.[24]

2.2.3. Ha már büntetünk, miért és hogyan tegyük? Főbb büntetőpolitikai irányelvek

A „Hogyan büntessünk?" kérdése évezredek óta foglalkoztatja az embereket, a lehetséges elméletek pedig minden esetben a fent részletezett dilemmákra adott válaszainktól függnek. A büntetés indokoltsága kapcsán az egyik legnevesebb magyar büntetőjogász, BIBÓ ISTVÁN – meglátásom szerint – a kanti gondolatmenetet követi, amikor azt írja: „ha a büntetés értelmét a jogi megismerés számára közvetlenül adott olyan kategóriaként értelmezzük, amelyet a büntetőjog készen vesz át az etikából, akkor nem szorul igazolásra" (BIBÓ, 1993, 24.). Azonban bármennyire is magától értetődőnek tűnik a büntetés szükségessége, ahogy KEIJSER is kifejti 2001-es tanulmányában, a büntetésre épülő jogrendszer akkor tekinthető igazoltnak, amennyiben az konzisztens erkölcsi érvrendszerre épül (KEIJSER, 2001, 7.). Továbbá, a büntetésről alkotott, korábban ismertetett definíciók is megerősítik GARLAND és DUFF megállapítását, amely szerint „a büntetés etikailag megkérdőjelezhető" (GARLAND és DUFF, 1994), mivel – HONDERICH szavaival élve – az „szándékos és egyébként elkerülhető fájdalomokozásra épít" (HONDERICH, 1970, 7.[25]). Másként kifejezve, „büntetésként tulajdonképpen olyan tettek kerülnek jóváhagyásra, amelyek egyéb, nem büntetőjogi összefüggésben vizsgálva, etikailag nézve elítélendő cselekedeteknek számítanak" (pl. egy másik személy szabadságtól való megfosztása) (KEIJSER, 2001, 7.). A büntetés legitimációját

[24] Ahogy FATIC írja, ez a különbség az adófizetés és a pénzbüntetés között: mindkettő hasonlóan megterhelő, de más az elrendelő mögöttes szándéka (1995, 197.).
[25] Idézi: KEIJSER, 2001, 7.

tehát egyedül az adhatja, ha a büntetést gyakorlók e tevékenységet erkölcsileg megalapozott elvek szerint teszik, ezen elveket pedig konzisztensen vallják és alkalmazzák gyakorlatukban.

Mindez elvezet minket az alábbi kérdésekhez: melyek azok az érvek és elvek, amelyek a büntetés szükségessége mellett szólnak? Amennyiben igazolt a büntetés szükségessége, az milyen eszközökkel, célokkal és mértékben alkalmazható? Mennyire tudatos a büntetést legitimizáló elvek alkalmazása a büntetőjog mindennapi gyakorlása során? Az első két kérdéssel a dolgozat ezen a ponton foglalkozik. Az utolsóként feltett kérdés a büntetőjog területén tevékenykedő jogalkalmazók vizsgálatát teszi szükségessé. JAN DE KEIJSER 2001-es kutatása ez utóbbi kérdés megválaszolását célozta hollandiai bírók büntetés iránt érzett attitűdjeinek felmérésével. Bár a jelen dolgozat középponti témájának ez csak egy részkérdését alkotja, e disszertáció empirikus része – KEIJSER kutatásának egyfajta megismétléseként – a hazai bírák és ügyészek büntetéssel kapcsolatos tudatosságát is érinti.[26]

A büntetéspolitikai irányelvek két fő csoportját a retributív (megtorló), illetve az utilitariánus- konzekventalista megközelítések alkotják (KEIJSER, 2001, 11-25.) (1. táblázat). A *retributív szemlélet* elsősorban a múltra tekint vissza. A büntetést igazolható, megérdemelt, igazságos és erkölcsileg indokolt lépésként értelmezi, amely arra hivatott, hogy helyreállítsa azt az egyensúlytalanságot, amelyet a bűncselekmény előidézett. E szemlélet az abszolút erkölcsi értékek alapján gondolkodik. A büntetés indokoltsága, mértéke kizárólag a múltbéli cselekedeteken múlik, a büntetés jövőbeni következményei nem relevánsak.

A retributív szemléleten belül megkülönböztethető a negatív és pozitív retribúció. A *negatív retribúció* két szabálya szerint 1.) csak bűnös személy büntethető és 2.) csak olyan mértékben, amennyire ez megérdemelt (bűnösségének mértéke alapján) (DUFF és GARLAND, 1994, 7.). Ez alapján a büntetés nem mindenáron szükséges, de egy lehetséges válaszadás, amely kizárólag a fenti két szabálynak megfelelően alkalmazható. A büntetőrendszerek ezt a megérdemlés elvére épülő *(just desert)* (HIRSCH, 1993*)*, tettarányos büntetés eszközével tudják biztosítani (a büntetés a tett és bűnösség súlyával arányos, valamint egységes, egyenlő mértékű azonos tettet elkövetők számára).

A *pozitív retribúció* szemlélete alapján a büntetés nem csupán lehetséges, hanem kötelező válaszadás a normaszegésre. Az ennek alapjául szolgáló kanti filozófia szerint az egyén racionális cselekvő, és minden esetben képes az erkölcsi szempontok felismerésére (KANT,

[26] Lásd a 4. fejezetet.

1797/1991[27]). A büntetés tehát az erkölcsi egyensúly helyreállítása miatt szükséges, alkalmazására pedig csak konkrét múltbéli cselekedet alapján kerülhet sor. KANT határozottan vallja, hogy a büntetés eszköze nem használható fel a jövőbeni pozitív hatás elérése érdekében, legyen szó akár egyéni, akár társadalmi haszonról.

Mindezzel ellentétesnek tekinthető az *utilitariánus–konzekventalista* büntetőpolitikai *megközelítés*, amely JEREMY BENTHAM (1789/1982[28]) utilitarista társadalomszemléletéből és CESARE BECCARIA (1764/1995[29]) büntetőpolitikai elveiből indul ki. Az utilitarista megközelítés szerint a cselekedetek mögött a cselekvő minden esetben mérlegeli a várható hasznot és az érte fizetendő árat, majd annak megfelelően cselekszik, hogy miként lehet haszna a lehető legnagyobb, a szükséges áldozathozatal pedig a lehető legkisebb. Társadalomszervező elvként e megközelítés azt célozza, hogy a társadalmi intézmények minden esetben úgy működjenek, hogy azok a lehető legnagyobb elégedettséget (hasznot) nyújtják minél több személy számára. Az utilitarista szemlélet tehát a jövőre és a következményekre összpontosít. A büntetés indokoltsága mögött a jövőbeni társadalmi hasznosság számít, ami fontosabb annál, amit az egyes egyénnek büntetésként kell elszenvednie. E megközelítés szerint csak az igazolható erkölcsileg, amelynek pozitív hatása van a társadalomra (relatív erkölcsiség). Ezen elvek a gyakorlatban a tettesközpontú, individualizált megközelítésű büntetési elvek alkalmazásához vezetnek, amelyek célja elsődlegesen a hatékony megelőzés.

Az utilitarista szemlélethez három fő büntetőpolitikai megközelítés sorolható: Elsőként az *elrettentés elve* említendő – ezen belül megkülönböztethető az *egyéni* (speciális) és *általános* (generális) *elrettentés* – amely a cselekvőkre mint racionális egyénekre tekint, akiket a kellően súlyos büntetéstől való félelem elrettent attól, hogy további bűncselekményt kövessenek el. Az elrettentés külvilág felé történő kommunikációja a normakövető társadalom számára normamegerősítő hatással bír. Az egyéni és általános elrettentés hatékony alkalmazásával a cél a jövőbeni bűncselekmények megelőzése.

Másodikként a *rehabilitációs szemlélet* említendő, mely szerint az elkövetés nem egyéni döntés, hanem a nem megfelelő mentális és szociális körülmények következménye. A szankciórendszer feladata ezen körülmények és az elkövető lehetőség szerinti „megjavítása”.

[27] Idézi: KEIJSER, 2001, 12.
[28] Idézi: KEIJSER, 2001, 20.
[29] Idézi: KEIJSER, 2001, 21.

Végül a *semlegesítés (elzárás) elvét* szükséges kiemelnünk, amely a fizikai elzárásra építi eszközrendszerét. Elsődleges célja, hogy az adott cselekvő ne tudjon további bűncselekményeket elkövetni. Az alkalmazott büntetés módját és mértékét a cselekvő múltbéli élete (személyi, családi, mentális, szociális körülményei) és a további elkövetés kockázatának felmérésével határozza meg. Ez az eszköz abban tekinthető különbözőnek az egyéni elrettentéstől, hogy a cselekvőre nem mint racionálisan mérlegelő szereplőre tekint, hanem mint a társadalomra nézve veszélyes személyt kezeli, akit lehetőség szerint minél hosszabb időre el kell zárni a társadalom védelme érdekében.

1. táblázat: A retributív és utilitarista büntetőszemlélet összehasonlítása

Retributív megközelítés	Utilitarista megközelítés
múltra tekint, a büntetés következményeivel nem foglalkozik	a jövőre és a büntetés következményeire tekint
a büntetés igazolható, megérdemelt, igazságos és erkölcsileg indokolt, amely arra hivatott, hogy helyreállítsa azt az erkölcsi egyensúlytalanságot, amelyet a bűncselekmény előidézett	a büntetés jövőbeni társadalmi hasznossága számít, amely fontosabb a büntetés egyénre gyakorolt negatív hatásánál
abszolút erkölcsi értékek mentén gondolkodik (függetlenül a következményektől)	csak azon büntetés igazolható erkölcsileg, amely pozitív hatással bír a társadalomra (relatív erkölcsiség)
a bűncselekményre és az elkövetőre erkölcsi értelemben tekint (a bűncselekmény „erkölcsileg elítélendő tett")	az elkövetőre mint racionális döntéshozóra tekint, akinek célja, hogy egyéni hasznát maximalizálja, az érte fizetendő árat pedig minimalizálja
az egyén nem büntethető a jövőbeni társadalmi haszon elérése céljából	a büntetést indokolhatja a jövőbeni nagyobb mértékű társadalmi haszon mint cél
tett-központú: azonos tettek esetén egységes, egyenlő és tett-arányos büntetés szükséges	tettes-központú, a cél a hatékony megelőzés, ezért individualizáltabb szankcionálást hirdet
eszköze: a megérdemlés elvén alapuló tettarányos büntetés	eszközei: speciális prevenció/elrettentés, generális prevenció/elrettentés, rehabilitáció, elzárás (semlegesítés)

Természetesen ezen elvek minden büntető- és fegyelmezési rendszerben egymással kombinálva jelennek meg. Sokszor az adott rendszer (nem szükségszerűen büntetőjogi, lehet pl. iskolai fegyelmezési rendszer is) a normarendszer képviselőitől az egymással ellentmondó célok összeegyeztetését várja el. Számos esetben pedig ezek alkalmazása sokkal inkább hagyományokra, megszokásra és rutinra épül, ahol a mögöttes célok felismerése, a tudatos és elvi megalapozottságra nem is derül okvetlenül fény.

Ahhoz azonban, hogy megértsük, hogy adott társadalomban és időszakban mely elvek az uralkodók és melyek azok, amelyek háttérbe szorulnak, fontos tudatosítani a mögöttes megfontolásokat. Ez pedig segítségünkre lehet akkor is, amikor az aktuális fegyelmezési, illetve büntetőrendszerünk szemléletében kívánunk változtatásokat előidézni. A fent részletezett megközelítések különbözőségeinek illusztrálására egy lehetséges megközelítés, ha az idősík és a félelemkeltés dimenziója alapján rendezzük el a tárgyalt elméleteket.

A 3. ábra alapján az *idősík* mentén azt vizsgáljuk, hogy az adott szankció a múltra vagy jelenre orientál-e, a *félelemkeltés* dimenzióján pedig azt nézzük, hogy mennyiben épít az állampolgárok félelemkeltésére a vizsgált elvrendszer. Ennek alapján elmondható, hogy a megérdemlés elvére épülő szankcionálási megközelítés a múltra tekintő, alkalmazásra során pedig nem tekinti relevánsnak a félelemkeltést, hiszen a büntetés alkalmazása és annak mértéke automatikus. A speciális prevencióra/elrettentésre, illetve a semlegesítésre épülő elvek szintén a múltbéli eseményekre összpontosítanak, azonban ezek alkalmazása során hangsúlyos szerepet kap a büntetési következménnyel történő félelemkeltés. Hasonlóan erős a félelemkeltés a generális prevenció/elrettentés alkalmazásakor, hiszen a büntető hatalom kommunikációjának célja, hogy a szigorú büntetés ismeretében az állampolgároknak ne érje meg bűncselekményt elkövetni. E szemlélet már a jövőre irányul, ugyanúgy, ahogy a rehabilitáció elve is, amely a jövőt tekintve kívánja a bűncselekményhez vezető társadalmi hátrányokat orvosolni. Azonban mindezt az elkövető helyzetét „megértő" módon teszi, és kevéssé épít a félelemkeltésre.

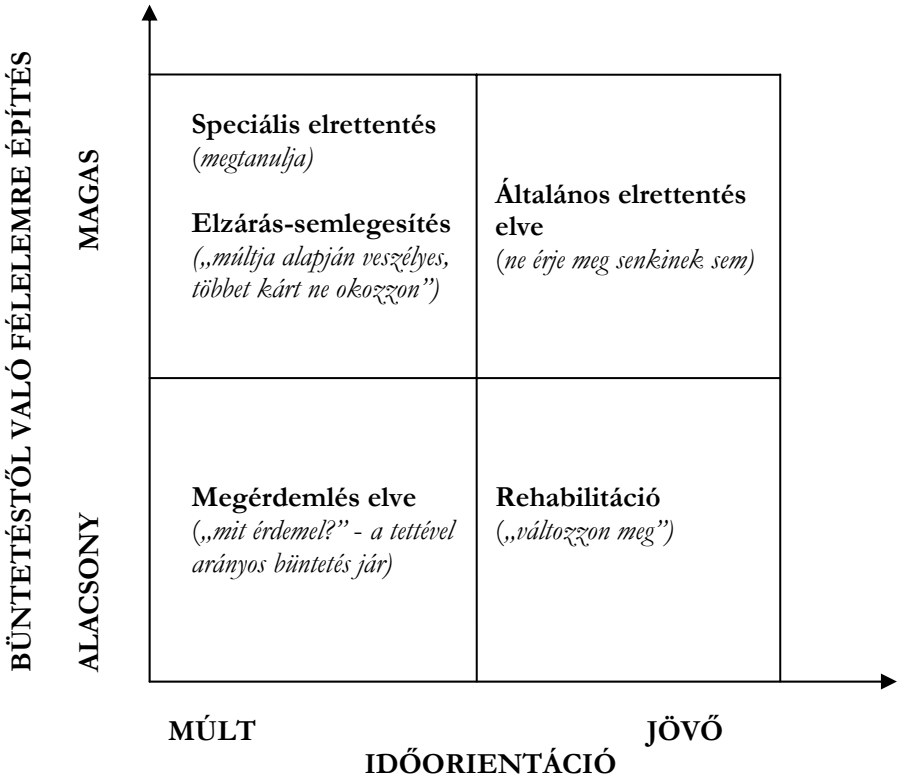

3. ábra: A hagyományos szankcionálási elvek összehasonlítása

2.3. Válaszlehetőség a sérelemokozásra: a helyreállító szemlélet régi-új paradigmája

Mindeddig bűncselekményekről, szabályszegésről esett szó, a továbbiakban a „sérelem" fogalma köré rendezzük gondolatainkat, azaz eddig a közösség által általánosan elfogadott, absztrakt normákká vált szabályok megszegésére adható reakciók mögötti megfontolásokat tekintettük át („Milyen normát szegtek meg? Ki ebben a felelős és mit érdemel érte?"). Most azonban elmozdulunk a normaközpontúságtól, és figyelmünket a normák által érintett személyekre összpontosítjuk. Kiinduló kérdéseink mostantól: „Milyen sérelemokozás történt; ez kinek jelent sérelmet; helyreállítása kinek a felelőssége és mindez milyen módon történhet meg?". Az alábbiak a fenti kérdésekre választ kereső, helyreállító igazságszolgáltatási szemléletet, annak meghatározását, egyéb szankcionálási elvekhez való kapcsolódását, valamint kialakulásának főbb gyökereit kívánják vizsgálni. Az elemzésben szinonimaként alkalmazzuk a „helyreállító", a „jóvátételi" és a „resztoratív" kifejezéseket.

2.3.1. A helyreállító igazságszolgáltatás fogalmának meghatározása: folyamat vs. kimenetel?

A resztoratív igazságszolgáltatás fogalmát egyes szerzők szerint (VAN NESS és STRANG, 2002) először EGLASH alkalmazta 1977-ben. E szemléletrendszer azóta folyamatosan bővül,

és kap újabb és újabb szempontokat kiemelő meghatározásokat. Kiemelve a legjelentősebbeket, elsőként TONY MARSHALL definícióját kell megemlíteni, mely szerint:

> „A helyreállító igazságszolgáltatás azon folyamat, amely során egy konkrét bűncselekmény érintettjei együttesen állapodnak meg arról, hogyan kezeljék a bűncselekmény következményeit és annak jövőre vonatkozó hatásait." (MARSHALL, 1996, 37.)

MARSHALL definíciója – amelyet az első hivatalos meghatározási kísérletként tartanak számon – az eljárás *folyamat*át leírja, azonban nem utal annak kimenetelére. Valamelyest jobban érzékelteti az eljárás eredményét HOWARD ZEHR meghatározása, aki szerint:

> „A helyreállító igazságszolgáltatás olyan folyamat, amely megpróbálja a lehető legnagyobb mértékben bevonni a bűncselekmény által érintetteket, valamint teret enged az elszenvedett sérelmek, szükségletek és kötelezettségek feltárására a célból, hogy a jövőre nézve a lehetséges legnagyobb mértékben helyreállítsa a megromlott kapcsolatokat és veszteségeket. (ZEHR, 2002, 37.).

MCCOLD megközelítése alapján – amely a „letisztult (*purist)* modellt" leíró definícióként is ismert[30] – a helyreállító igazságszolgáltatás célja a sérelmek jóvátétele.

> „A helyreállító szemléletű beavatkozás az érintett közösségre nézve konstruktív módon kíván választ adni a szabályszegésre, és a szükséges minimumra kívánja csökkenteni a kényszerítő eljárásokat. E megközelítés alapjaiban kérdőjelezi meg a formális büntetőrendszerek, így a büntetés létjogosultságát az igazságtétel tekintetében. (2000)"

Máshelyütt így fogalmaz:

> „[…] a resztorativitás lényege nem az eljárás konkrét kimenetele, hanem annak folyamata; azon módok, amelyekkel a megállapodás megkötésre kerül." (MCCOLD, 2004, 15.)

VAN NESS és HEATHER STRANG definíció helyett a szemlélet legfőbb elemeit emeli ki. Összefoglalásukban

> „[…] a helyreállító igazságszolgáltatás a bűncselekmény által okozott sérelemre összpontosít, célja a sérelmet elszenvedő felé történő jóvátétel és a jövőbeni sérelemokozás esélyének csökkentése. Feltétele, hogy az elkövető felelősséget vállaljon cselekedeteiért és az okozott kárért. Az eljárás célja, hogy az elkövető

[30] A „letisztult" kifejezés arra utal, hogy MCCOLD szerint csak azon gyakorlatok tekinthetők resztoratívnak, amelyek a szemlélet valamennyi alapelemét képviselik.

> áldozata számára jóvátételét nyújtson, valamint elősegítse mind a sértett, mind a sérelmet okozó személy közösségeikbe történő reintegrációját. Mindez az érintett közösségek és az állami intézmények együttműködésével valósul meg." (VAN NESS és STRANG 2002, 50.).

Míg a fenti megközelítések nemcsak meghatározásokat, hanem elvárásokat (várt következményeket) is megfogalmaznak a szemlélettel kapcsolatosan, addig BAZEMORE és WALGRAVE definíciója szélesen értelmezi a koncepciót, és a hangsúlyt nem a helyreállító igazságszolgáltatás folyamatára, hanem annak *kimenetel*ére helyezi. Definíciójuk szerint:

> „A helyreállító szemlélet egy lehetőség arra, hogy úgy reagáljunk egy bűncselekményre, hogy közben a cselekmény által okozott egyéni, kapcsolati és társadalmi károk jóvátételére kerüljön az elsődleges hangsúly." (BAZEMORE és WALGRAVE, 1999, 48.).

E – gyakran „maximalista" megközelítésként is említett – szemlélet MCCOLD „letisztult" modelljével ellentétben nem zárja ki a kényszerítő elemek alkalmazását. E megközelítés szerint egy szankció resztoratív szemléletűnek nevezhető, amennyiben elsődleges célja a károk helyreállítása, akkor is, ha mindez az elkövetőre nézve kötelező érvényű elemeket is (pl. jóvátételi céllal végzett munkára való kötelezést) tartalmaz. Gondolatmenetében kiemeli, hogy az önkéntesség elve sem szükségszerűen biztosíték arra, hogy az eljárás mindenképpen resztoratív és ne megtorló kimenetelű legyen. (Példája alapján, amennyiben egy elkövető *önként* beleegyezik abba a „megállapodásba", hogy magán egy „tolvaj vagyok" feliratú pólót viseljen egy bevásárló központban, az közel sem nevezhető resztoratív kimenetelnek[31])

Sajátos megközelítés olvasható DUFF és DALY értekezéseiben, akik a helyreállító igazságszolgáltatás definiálásakor ötvözik a büntető és resztoratív paradigmát.[32] DUFF szerint a helyreállító igazságszolgáltatás a büntetés egy formája. Így az ilyen jellegű beavatkozások nem a „büntetés alternatívái", hanem csupán bizonyos „alternatív büntetési formák" (DUFF, 1992). E megközelítés szerint a büntetőügyekben alkalmazott mediáció lényege ugyanúgy a hátrányokozás, mint más büntetések esetén, csak ez esetben a hátrány okozásának módja jövőorientált. DUFFHOZ hasonlóan a helyreállító megközelítés DALY értelmezése szerint is büntetés, mivel kellemetlen kötelezettségek elé állítja az elkövetőt DALY (2000, 2002). Azonban – ahogy azt már korábban láttuk – egészen eltérő erkölcsiségű üzenete van annak a

[31] A példa forrása: BRAITHWAITE 2002, 160.
[32] A két paradigma összehasonlításáról bővebben a 2.3.2.-es fejezet szól.

szankciónak, amely definitíve a fájdalomokozásra épít, mint annak, amely a helyreállítást tűzi ki célul, még ha annak bizonyos elemei büntető hatásúnak is tűnnek az elkövetőre nézve.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Gazdasági és Szociális Bizottsága által kiadott határozata meghatározásában egyenlő hangsúlyt helyez az eljárásra és kimenetelre vonatkozó szempontokra:

> „Helyreállító igazságszolgáltatási programnak nevezhető minden olyan eljárás, amely resztoratív folyamatot alkalmaz és resztoratív kimenetelt eredményez. […] Resztoratív folyamat alatt azon eljárás értendő, amely az áldozatot, az elkövetőt […] és bármilyen, cselekmény által érintett személyt és közösséget bevon, hogy együttesen dolgozzák ki a cselekményre adandó válaszokat és a tett következményeként kialakult problémák megoldását. Resztoratív kimenetel a resztoratív folyamat eredményeként létrejövő megállapodás. […]. E megállapodás célja az egyéni és kollektív szükségletekre történő válaszadás, a felek felelősségének feltárása, valamint a sértett és elkövető fél reintegrációja. A megállapodás tartalma vonatkozhat például a közösség számára nyújtott jóvátétel, helyreállítás, szolgáltatás biztosítására." (ENSZ, 2002).

Végül az Egyesült Királyságban működő Resztoratív Igazságszolgáltatási Konzorcium *(Restorative Justice Consortium)* elnevezésű ernyőszervezet meghatározását fontos kiemelnünk. E szerint a helyreállító igazságszolgáltatás olyan folyamat, amely figyelembe veszi egyrészt a megsértett személy és közösség szempontjait, másrészt az elkövető társadalomba történő reintegrációjának feltételeit. Célja, hogy segítsen az áldozatnak a cselekmény utáni felépülésben, valamint lehetőséget teremtsen arra, hogy az igazságtétel egy minél több érintett személy között folyó konstruktív együttműködéssel valósuljon meg. [33]

Mint látható a fenti megközelítésekből, a helyreállító igazságszolgáltatás meghatározása szerteágazó; a megközelítésekben gyakran keverednek az elvi megfontolások, az elvárt hatások és az eljárást alkotó elemek. Ahogy azt már korábban láttuk, a koncepció folyamatos változása, bővülése folytán – amely az új gyakorlatok megjelenésének is köszönhető – nem várható, hogy reális vállalkozás lenne egy mindenki által elfogadott, egységes definíció rögzítése, amely bármilyen társadalomban és szociális struktúrában érvényes lehet. Ennél fontosabb, hogy meghatározásra kerüljenek a helyreállító igazságszolgáltatás mögött meghúzódó legfontosabb szemléletbeli elvek, és ezen építőelemek a gyakorlatban konzisztensen kerüljenek alkalmazásra.

[33] Idézi: Restorative justice: the Government's strategy (2003, 62.) [http://www.homeoffice.gov.uk/documents/rj-strategy-consult.pdf?view=Binary], letöltve 2008. 07.18.

A fenti meghatározások szintézisére építve, saját értelmezésem szerint:

> A helyreállító igazságszolgáltatás olyan folyamat, amelynek elsődleges célja a szabályszegés vagy bűncselekmény elkövetése következtében kialakult kár helyreállítása. Alkalmazása során kiemelt hangsúlyt fektet arra, hogy a bűncselekmény által érintett személyek és közösségek tagjai közvetlenül is részt vegyenek a káreseményre adott válaszok (szankciók) kidolgozásában. Így a konfliktusmegoldás során tükröződhetnek az érintett áldozatok, elkövetők és a hozzájuk tartozó közösségeknek mind anyagi érdekei, mind érzelmi szükségletei.

Hogy e konfliktuskezelési folyamat pontosan milyen körben, milyen kommunikációs technikák alkalmazásával, milyen forgatókönyvvel zajlik; a megbeszélésen kik vesznek részt, részt vesz-e benne egy (vagy több) független „moderátor", ha igen, milyen kompetenciákkal – ehhez hasonló kérdések alapján különböző módszerek (pl. mediáció, konferencia-modell) és gyakorlatok alakultak ki a különböző típusú társadalmakban, amelyekről a későbbiekben még bővebben lesz szó.

Nemcsak a következő fejezetekben lesz látható az egyes gyakorlati modellek eltérősége és sokszínűsége, de a korábban idézett definíciók (kritériumrendszerek) is jól tükrözik a megközelítések nagymértékű különbözőségét. Ugyanakkor ahhoz, hogy megállapítsuk, mi is tekinthető resztoratív szemléletű beavatkozásnak, a legfontosabb feladat a „resztorativitás" azon alkotóelemeinek kiemelése, amely a legtöbb megközelítésben hangsúlyos szerepet kap. [34]

> - Az elsődlegesen hangsúlyozott alkotóelemeket összegyűjtve, értelmezésemben a leginkább resztoratív szemléletű eljárásnak azon programok nevezhetőek, amelyek során:
> - a résztvevők önkéntesen vállalják a részvételt;
> - döntésüket átfogó tájékoztatás előzi meg az aktuálisan fennálló és kimeneteli lehetőségekről;
> - elsődleges szempont, hogy az áldozat ne váljon ismételten áldozattá;
> - az elkövető képes valamekkora felelősséget vállalni tettéért;
> - a folyamatot egy megfelelően képzett, pártatlan és semleges facilitátor/mediátor/koordinátor vezeti;

[34] A „resztorativitást" nem diszkrét kategóriaként, hanem skála jellegű változóként célszerű értelmezni. „Inkább" és „kevésbé resztoratív" eljárásokat megkülönböztető skálákat – többek között – UMBREIT (1997), MCCOLD (2000, 2001), VAN NESS és STRANG (2006), is felállított definícióik alapján. Skáláik segítségével e szerzők azt vizsgálták, hogy mennyiben képviselik a különböző, közelről vizsgált programok az alapelveket, és ezek alapján mennyiben tekinthetők resztoratívnak.

- a folyamat végig bizalmas természetű, a résztvevőkön kívül más személy nem szerez tudomást az elhangzottakról;
- azonos hangsúly kerül *a)* az áldozatok, *b)* az elkövetők és *c)* az érintett közösség(ek) szükségleteire (mind az anyagi, mind az érzelmi szükségletek szempontjából);
- az érintett személyek közvetlenül vesznek részt (konfrontálódnak) a folyamatban;
- a megbeszélés(ek) során feltárásra kerülnek: *1.)* az eset körülményei, az elkövetéshez vezető okok; *2.)* a helyreállítás lehetőségei; *3.)* a jövőbeni konfliktus/elkövetés megelőzésének módjai és a felmerülő szükségletek;
- lehetőség nyílik arra, hogy az elkövető önkéntes felajánlásokat fogalmazhasson meg, és azok segítségével tegye jóvá az okozott kárt;
- a hangsúly az elkövető aktív felelősségvállalására épül;
- lehetőség nyílik az érintetteket támogató más személyek bevonására;
- a megállapodás kidolgozásában a közvetlenül érintett személyek minél szélesebb köre vesz részt;
- az eljárás folyamata és kimenetele egyenlő hangsúllyal képviseli a resztoratív szemlélet alapelveit.

Mindezek alapján, a helyreállító szemléletű gyakorlatok célja, hogy az:

2. táblázat: A resztoratív eljárás előnyei az áldozatok és az elkövetők számára

áldozatok számára lehetőség nyíljon…	**elkövetők számára lehetőség nyíljon…**
közvetlenül bevonódni a konfliktus megoldásába és részt venni a történtek következményeinek meghatározásában;	felelősséget vállalni a tettért és megérteni annak hatását az áldozatra és a közösségre;
a cselekedettel és elkövetőjével kapcsolatos kérdéseire választ kapjon;	az esettel kapcsolatos érzelmeit kifejeznie;
kifejezni a cselekmény által okozott hatásokat;	közösségétől támogatást kapni ahhoz, hogy az okozott kárt jóvátegye;
kártérítést, jóvátételt, bocsánatkérést kapni;	jóvátételt felajánlania;
az elkövetővel való kapcsolatát helyreállítani (amennyiben őt korábbról ismerte);	az áldozattal való kapcsolatát helyreállítani (amennyiben őt korábbról ismerte);
lezárni magában az esetet.	lezárni magában az esetet.

Forrás: ENSZ (2006, 17.)

Az itt ismertetett szemléletbeli alapelvek és célkitűzések tudatos megfogalmazása és szem előtt tartása elengedhetetlen feltétele annak, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének folyamatában a reformok ne csupán egy-egy technika bevezetését, hanem a rendszer egészének szemléletalakítását is jelentsék. Mindemellett az alapelemek pontos ismerete hozzásegíthet a szemlélet rugalmas alkalmazásához: ezek ismeretében már nem szükségszerű, hogy kizárólag rögzült modellek kerüljenek bevezetésre, hanem lehetővé válik az innovatív gyakorlatok kialakítása, amelyben a fenti alkotóelemek immáron szabadon kombinálhatóak.

2.3.2. Helyreállítás vs. az elkövető kezelése: egymást kizáró vagy kiegészítő paradigmák?

A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítése kapcsán felmerül néhány alapvető kérdés: a resztoratív igazságszolgáltatás fel– és kiválthatja-e a hagyományos, elkövetők kezelésére összpontosító büntetőrendszereket? Ha igen, hogyan és milyen mértékben? Ha nem, akkor milyen módon kombinálódhat a két megközelítés? Mit adhat a két szemlélet egymásnak? Ezekhez hasonló kérdésekről átfogó, ámde sokszor szerteágazó elemzéseket olvashatunk ZEHR (1990, 1995, 2002), DIGNAN (2002), WALGRAVE (2002, 2008), BRAITHWAITE (2002, 2003), HIRSCH, ASHWQRTH és SHEARING (2003), MCCOLD (2004), FATIC (1995), GROENHUIJSEN (2004), vagy a már korábban említett DUFF (1992) és DAHLY (2000, 2002) műveiben, magyar szerzőktől pedig leginkább KEREZSI KLÁRA (2006b), BARABÁS TÜNDE (2004) és GÖNCZÖL KATALIN (2007) cikkeiben. A leginkább keresett válasz mindegyikben azonos: lehet-e kombinálni a büntető és helyreállító paradigmát, vagy ezeket egymás alternatívájaként kell alkalmazni, amikor is a büntetőpolitikának választania kell a két megközelítés közül? E kérdést pedig egy újabb kérdés követ: a helyreállító szemlélet elterjedése jelent-e, jelenthet-e paradigmaváltást az igazságszolgáltatási rendszerekben?

A problémát leegyszerűsítve elmondható, hogy míg a helyreállító szemlélet kialakulásának kezdeti időszakában (1980-as, 1990-es évek) elsősorban azon elméletek domináltak, amelyek a helyreállító szemlélet irányába mutató változásokat (vagy a kívánt változásokat) paradigmaváltásként értelmezték, egyre inkább megfigyelhető, hogy az e kérdéssel foglalkozók egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a kombinálás lehetőségeire, az egymásmellettiség feltételeinek kialakítására.

E dolgozat a fenti szerzők megközelítéseire építve megkísérel egy olyan elméleti szintézist alkotni a két – helyreállító és büntető – igazságszolgáltatási megközelítésről, amely kiindulópontként szolgálhat a dolgozat további részeihez. Az itt vázolt gondolatok a két

megközelítés kapcsolódási pontjait, hasonlóságait, különbözőségeit mutatja be, mindezt abból a célból, hogy minél átfogóbban mutassa be a helyreállító szemlélet alapjait.[35]

A helyreállító és büntető szemlélet különbözőségeit jól szemléltetik HOWARD ZEHR (1990) és HIRSCH (1993) elemzései. Ezekről áttekintést a 3. táblázat tartalmaz:

3. táblázat: A büntető és helyreállító megközelítés közötti különbségek

	BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS	HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS
Konfliktus	A bűncselekményt az állam elleni tettnek tekinti.	A bűncselekményt személyek közötti konfliktusnak tekinti.
Hangsúly	Az elkövető bűnösségét hangsúlyozza.	Az elkövető kötelezettségeit hangsúlyozza.
Képviselet	Az igazság érdekében az állam képviseli a büntetést / felelősségre-vonást.	Az igazságszolgáltatás közvetlenül bevonja az áldozatokat, elkövetőket és a hozzájuk tartozó közösség tagjait, hogy együtt dolgozzák ki a helyreállítás menetét/módját.
Cél	Legfőbb célja, hogy az elkövető „megkapja, amit megérdemel", illetve hogy a büntetéssel megelőzze a későbbi bűnelkövetést.	Legfőbb célja az áldozatok szükségleteinek kielégítése, valamint az elkövető felelősségvállalása a kár helyreállításában.
Kérdések	3 fő kérdése: 1. Milyen szabályt/törvényt szegtek meg? 2. Ki követte el? 3. Mit érdemel érte?	3 fő kérdése: 1. Ki(k) sérült(ek)? 2. Mik a szükségletei(k)? 3. Ezek kielégítése kinek a kötelessége?
Kötelezés	alapvető eleme a büntetésnek	Törekvés az önkéntesen vállalt elemekre; egyéniesített tisztelet akkor is, ha nem mellőzhetők a kényszerítőelemek; a lehetséges legcsekélyebb kényszerítés.
Az állam mint…	mint „az ellenség" jelenik meg.	mint a „a nevelést végző szülő" jelenik meg.
Fájdalomokozás	szándékolt	„mellékhatás"
Rossz fogalma	„ami szabályellenes" – az absztrakt, normák megszegése	„ami valakinek sérelmet okoz" – a szubjektív, egyéni percepcióra épülő sérelem
Idősík	a megtorló (retributív) szemlélet a múltra tekint, az utilitarista szemlélet elsősorban a jövőre	múltból indul ki, de a jövőre tekint
Prevenció	a megtorló szemlélet számára nem releváns, az utilitarista szemlélet	az eljárás lehetséges pozitív hozadékaként, de nem elsődleges

[35] A két megközelítés kombinálhatósága kapcsán jelen disszertáció az 1.6-os fejezetben ismertetett BRAITHWAITE-i (2002) és WALGRAVE-i (2008) elméleteket veszi alapul.

	számára elsődleges	céljaként értelmezett
Hangsúly	az elkövetőn és a bűnösség kérdésén	az áldozaton és az okozott sérelmen
Áldozatok, közösségek bevonása	Nincs	jelentős
Szankcionálás mögötti személyes érdekek	nem releváns	cél a szükségletek kielégítése, a felek reintegrációja

Ahogy a 3. táblázat is mutatja, a resztoratív megközelítés azért tekinthető a hagyományos szankcionálási megközelítésektől eltérő paradigmának, mert elsődleges kérdése nem az elkövetőre, hanem az okozott sérelemre vonatkozik, szemben az elkövető büntetését vagy rehabilitációját célzó megközelítésekkel. E „szemüvegváltás" (ZEHR, 1990) eredménye az a megközelítés, amely nemcsak kiindulópontjában tér el a büntető és/vagy rehabilitáló célú rendszerektől. Más szerepet szán az *áldozatnak* (hiszen az igazságszolgáltatás során az ő szükségleteinek orvoslása válik elsődlegessé), az *elkövetőnek* (neki szánja az áldozat jóvátételében az elsődleges – de nem kizárólagos – szerepet) és az *eljáró hatóságoknak* (amelyeknek feladata az áldozat felé történő jóvátétel lehetőségének elősegítése).

Mindennek továbbgondolása elvezethet a „sérelem", az „igazság" és a „közérdek" fogalmainak átértékeléséhez is. Ha „resztoratív szemüvegen" keresztül tekintünk a sérelem kérdésére, látható, hogy nem csak azon káros cselekedetek igényelnek reakciót, amelyekkel valamilyen szabály kerül megszegésre. Hiszen ettől kezdve nem absztrakt normákban, hanem szubjektív érzésekben és észlelésekben, személyek konfliktusaiban és széttöredezett, felbomlott kapcsolataikban gondolkodunk. Azaz minden olyan cselekedet, amely *valakinek* sérelmet okozott, választ igényel. A kérdés nem az, hogy milyen szabály lett megszegve, hanem hogy az kinek és milyen kárt okozott. Sőt, megállapítható, hogy a jogi normák nem minden esetben állnak összhangban az emberi sérelmekkel (a sérelemokozás bizonyos fajtái nem szabályozhatók jogi tiltással – pl. verbális agresszió az iskolában – és meghatározott jogsértések – pl. marihuána fogyasztása – nem feltétlenül eredményeznek sérelmet másik személynek).

Szintén érdekes kérdés az „igazság" fogalma. Mit tekintünk igazságnak és igazságszolgáltatásnak? E filozófiai természetű kérdés megválaszolása messzire vezetne, itt csupán a problémafelvetés erejéig kalandoznánk el ezen összetett kérdéskörben. „Igazság" alatt egyszerre gondolhatunk egyrészt a múltbéli történetek minél pontosabb, tényszerűbb

feltérképezésére, (tényszerű igazság), illetve másrészt a bűncselekményre adandó válaszunk „igazságosságára" (jogi igazság, jogosság). Kérdés, hogy mit várunk tulajdonképpen az igazságszolgáltatástól: hogy felderítse a történteket, hogy igazságot szolgáltasson? Azonnali válaszunk az lenne, hogy a kettőt együtt, és ez rendjén is van. Azonban az igazság feltárása és az igazság „szolgáltatása" egészen eltérő jellegű tevékenységeket igényel, mint ahogy az sem kizárt, hogy a kettő ellentmond egymásnak. A helyreállító igazságszolgáltatás relevanciáját keresve fontos tudatosítanunk magunkban, hogy a tényszerű igazság, azaz a „valóság" fogalma mind tartalmában, mind morfológiai értelemben eltér a „jogosság – jogszerűség – igazságosság" fogalmától.[36] E fogalmakkal játszva gyakran hallható magyar jogalkotóktól és jogalkalmazóktól az a kijelentés, amely szerint „fontos lenne, hogy az igazságszolgáltatás valóban *igazság*szolgáltatás, és ne csupán *jog*szolgáltatás legyen". E megállapításból is érezhető a két fogalom tartalmi különbsége, ugyanakkor egymáshoz való szoros kapcsolódása. Csupán gondolatébresztés céljából tenném fel a kérdést: az, hogy a modern magyar nyelvhasználatban tulajdonképpen az „igazság" kifejezése állandósult mindkét koncepció leírására, azaz a ténybeli valóságot is „*igazság*ként" és a jogszerű eljárást is „*igazság*osként" jellemezzük, nem jelenti-e rejtve azt, hogy a két fogalom közé – akár tudatalatt is, de – egyenlőség jelet teszünk? Ez a kérdés, illetve a két fogalom tudatos megkülönböztetése különös jelentőségű, amikor a helyreállító személet fő hozadékainak (a tényszerű igazság őszinte feltárásának és a károk helyreállításának) jelentőségén gondolkodunk.

Talán egyetérthetünk abban, hogy az igazságszolgáltatásnak egyrészt feladata kell(ene) lennie a tényszerűen megtörtént események, valódi érzések és gondolatok (a „valóság") feltárása, ugyanakkor nem beszélhetünk az igazság „szolgáltatásáról", ha az elszenvedett károk nem kerülnek a lehetőség szerinti mértékben helyreállításra. Mindezek alapján pedig önkéntelenül felmerül a kérdés: képes-e a büntető igazságszolgáltatási rendszer e kettős cél elérésére? Röviden, a kiszabott büntetéssel szolgáltatunk-e „igazságot", és ha igen, mennyiben?

Az előzőket folytatva, a helyreállító szemlélet alapján akkor tudunk igazságot szolgáltatni, ha a kárt elszenvedett fél/felek számára – igényei(k) szerint – lehetőség nyílik sérelmei(k) és szükségletei(k) kifejezésére, valamint ezek lehetőség szerinti orvoslására. Mindez tehát –

[36] Ezt az idegen nyelvek többsége is jól szimbolizálja azzal, hogy szemantikailag más eredetű kifejezésekkel utalnak az „objektív valóság" alapján és a „jogosság" alapján megállapított igazságra (pl. az angolban: „truth" és „justice", a franciában: „la vérité" és „la justice", a németben: „Wahrheit" és „Gerechtigkeit", stb.). E különbség e nyelvek mindennapi használatában is egyértelműen megmutatkozik, amely utal a két fogalom tartalmi eltérésére.

szemben az egyéb reakciókkal (a büntetésre vagy rehabilitációra épülő megközelítésekkel) – nem korlátozódik kizárólag az elkövetőre, hiszen a cselekményre adott válaszunkban azonos súllyal jelennek meg a sértetti és közösségi oldal szempontjai is.

Mégis jogosan merülhet fel annak kérdése, hogy hol szerepel mindebben a köz-, illetve közösségi érdek. Talán e szempont tekinthető a helyreállító paradigma legkritikusabb kérdésének. Hiszen a resztoratív igazságszolgáltatás elsődlegesen az egyének szubjektív érzéseire, érdekeire és kommunikációjára épít, és csak másodlagos szerepet tulajdonít a tágabban értelmezett közösségnek. Ugyanakkor kiindulópontja a közösség összetartozását alkotó, *közösen* megalkotott szabály- és szabályozórendszer. Ennek követése minden olyan személynek érdeke, aki a közösség tagjának tekinti magát, és aki legitimnek tekinti az éppen érvényes szabályrendszert. Ebben a kontextusban a közösség tagjainak nemcsak lehetősége van a szabályszegőkkel történő konfrontációra, hanem ez kimondottan feladata is. A helyreállító igazságszolgáltatás egyik elméleti pillérét alkotó *reintegratív szégyenelmélet* (BRAITHWAITE, 1989) szerint a normaszegés során a rosszallás kifejezése elsősorban a normaszegőhöz legközelebb álló személyek feladata, hiszen e szereplők képesek leginkább hatást gyakorolni a félresodródott egyénre. Ugyanakkor, hogy e hatás ne legyen negatív és megszégyenítő, hanem pozitívan, az elkövető belátását segítse elő, hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy a szabályszegő közvetlen környezetébe tartozó személyek megkíséreljék – megfelelő jóvátétel felajánlása esetén – ismételten visszafogadni a kisodródott egyént. E folyamat tehát nemcsak a normaszegésre adott reakciót, hanem a közösségi normák ismételt megerősítését is jelentheti. Hogy mindebben a szégyenkeltés váltja-e ki a reintegrációt (ahogy BRAITHWAITE írja), vagy ez csak a visszailleszkedési folyamat egy lehetséges összetevője, arra később visszatérünk a dolgozatban (2.7.2. fejezet). Mindenesetre jogos kérdésként merülhet fel: kik alkotják a közvetlenül és közvetve érintett közösséget; valamint a közvetlenül érintett személyek megállapodása kiválthatja-e a tágabb értelemben vett köz érdekének érvényesülését? És ha igen: milyen esetekben? Ha pedig nem, miért nem?

A fenti három koncepcionális kérdés az alábbi problémákat veti fel: Miként tudja biztosítani egy igazságszolgáltatási rendszer a tényszerű igazság felderítését, valamint miként tud igazságosan eljárni mind az áldozatok, mind az elkövetők szempontjából?

Hogyan tud reflektálni mind az egyéni sérelmekre (informális sérelem), mind a jogszabályok megszegése okozta károkra (formális károk)?

Milyen módon képes figyelembe venni a közvetlenül érintett személyek (közösségek) szempontjait, valamint a szélesebben értelmezett köz (társadalom) érdekeit?

E ponton annyit kívánok leszögezni, hogy megítélésem szerint a helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete nem képes a fenti kérdések mindegyikére kimerítő választ adni, ugyanakkor e szempontok figyelembevétele nélkülözhetetlen, bármilyen igazságszolgáltatási rendszerről is beszélünk. Következésképpen tehát azt sem gondolom, hogy a helyreállítás szemléletére épülő igazságszolgáltatási megközelítés teljes mértékben fel tudná váltani a hagyományos elvekre épülő igazságszolgáltatási rendszereket. Azonban a resztoratív elmélet – akár alkotóelemein keresztül is – számos ponton beékelődhet az igazságszolgáltatási rendszerbe. Mindezzel a helyreállító megközelítés kompenzációt biztosíthat az állampolgároknak a büntető rendszerek számos diszfunkciójáért (pl. az áldozatok és egyéni sérelmek elfeledéséért), így teljesebbé teheti az igazságszolgáltatási rendszer egészének működését. Hogy miért látom a resztoratív paradigma megjelenésének szükségességét, és miként tudom elképzelni e szemlélet elemeinek hagyományos büntetési elvekkel való kombinációját az igazságszolgáltatásban? – ennek végigvezetésére vállalkozik e disszertáció a következő fejezetek során.

2.3.3. A helyreállító igazságszolgáltatás kapcsolódása a hagyományos szankcionálási elvekhez

A büntető és helyreállító paradigma korábbiakban ismertetett összehasonlítása mellett (*vö.* 3. táblázat) a következőkben négy szempont alapján kívánom bemutatni a resztoratív szemlélet elhelyezkedését a klasszikus büntetőelméletek rendszerében.

I. Idősík – félelemkeltés

Visszatérve a *2. ábrán* vázoltakra, amennyiben a helyreállító szemléletet az idősík és a félelemre építés dimenziójában kívánjuk elhelyezni, megállapíthatjuk, hogy a resztoratív megközelítés elsődlegesen a jövőre összpontosít, működésében pedig legkevésbé sem épít a büntetéstől való félelemkeltésre (elrettentésre). Tehát, ahogy a következő *(*4. ábra*)* is mutatja, azonos helyet foglal el a *rehabilitáció* szemléletével. Azonban – ahogy az a korábbiakban ismertetett definíciókból is kitűnik – a resztoratív szemlélet során a hangsúly az elkövető aktív részvételén van, tehát elsődlegesen ebben tekinthető különbözőnek az elkövetőt passzív alanyként felfogó rehabilitációs szemlélethez képest.

Ezen a ponton szükséges hangsúlyozni, hogy ez az utóbbi ábrázolás csupán az elkövetőkre vonatkozó hatásokat ábrázolja. Mindennek hátterében az áll, hogy a hagyományos

szemléletek maguk is elkövető-orientáltak, így hatásukat is elsődlegesen e dimenzió mentén szükséges megvizsgálni. Ugyanakkor, amennyiben az itt tárgyalt elveket annak alapján hasonlítanánk össze, hogy alkalmazásuk során a sértett személy/közösség milyen mértékben képes bevonódni és érdekeit érvényesíteni a válaszreakció kidolgozásának folyamata során, láthatóvá válna, hogy a resztoratív szemlélet mindegyik korábban említett megközelítéstől különbözik, hiszen ez az egyetlen irányelv, amely kimondottan hangsúlyozza az érintettek bevonását a döntésfolyamatba.

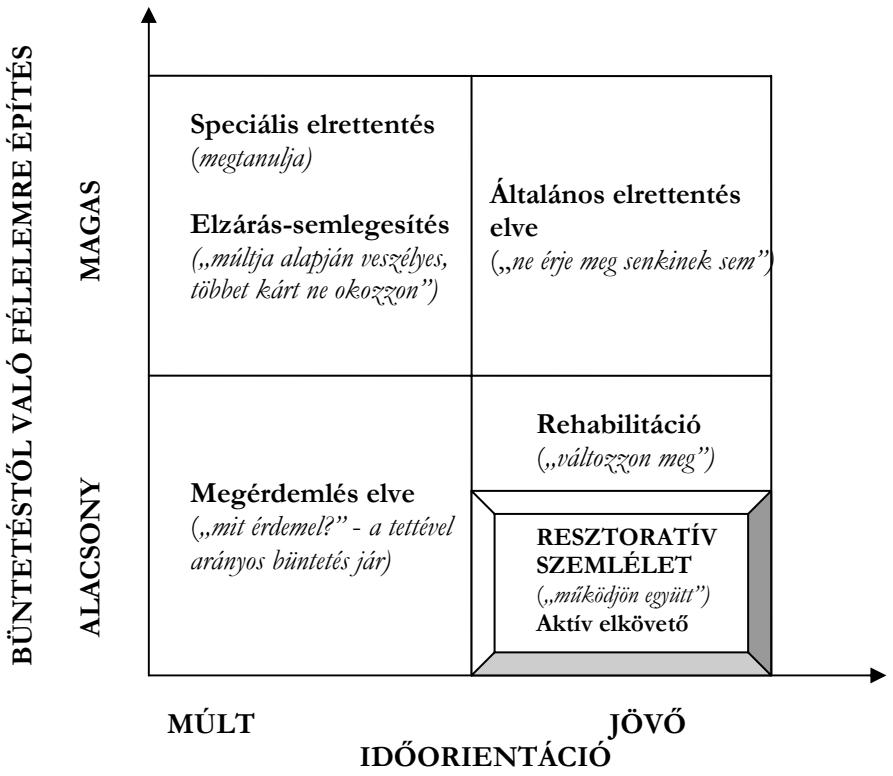

4. ábra: A resztoratív szemlélet elhelyezése az egyéb szankciók között

II. Kommunikáció

Az egyes megközelítések közötti különbség illusztrálására hasznos lehet a WACHTEL és MCCOLD által kidolgozott „társadalmi nevelési ablak" (2000.) adaptációja.[37] Ábrájuk eredetileg azt mutatja be, hogy milyen módon reagálunk a normaszegésre. A lehetséges választípusokat (elhanyagoló, büntető, védelmező és resztoratív) annak alapján helyezi el az ablakban, hogy azok kialakításában mennyiben érvényesül a támogató és az ellenőrző szerep. Ennek megfelelően állapítja meg, hogy a *büntető* (gyenge támogatás, erős ellenőrzés), a *védelmező* (gyenge ellenőrzés, erős támogatás) és az *elhanyagoló* (gyenge támogatás, gyenge

[37] Ábrájuk GLASSER 1969-ben megjelent cikkére és modellezésére épül.

ellenőrzés) attitűdökkel összehasonlítva, a *resztoratív* megközelítés esetén mind az ellenőrzés-, mind a támogatás faktor erősen érvényesül.

Amennyiben az eddig tárgyalt szankcionálási elveket szeretnénk ebben az ablakban elhelyezni, kérdésünk arra fog irányulni, hogy az egyes szankciók kialakításánál mennyiben játszik szerepet az ellenőrzés és a támogatás faktora. Ahogy ezt az 5. ábra is mutatja, a megérdemlés elvére építő büntetőpolitika nem tekinti relevánsnak e két faktort, hanem a tettarányosság elvének megfelelően automatikusan alkalmazza az arányosnak tekintett büntetést (igaz, a büntetés maga egy magas ellenőrzésű és alacsony támogatású reakciótípus). Az elrettentés elve, valamint a semlegesítésre építő megközelítések esetén a kontrollfunkció az uralkodó, a támogatás szerepe pedig elenyésző (ha egyáltalán felmerül). Ezzel szemben a rehabilitációs megközelítések esetén a támogatás dominál, és visszaszorulhat a szigorú, ellenőrző szerep. Végül, a resztoratív megközelítés egyszerre kíván erős ellenőrzést és visszajelzést biztosítani, de egyben a reintegrációt elősegítő támogatást is felajánlja. A válaszkialakítás az elkövető aktív részvételével történik, ezért mondható el, hogy e reakció „*vele*”, és nem „*ellene*”, vagy „*érte*” történik.

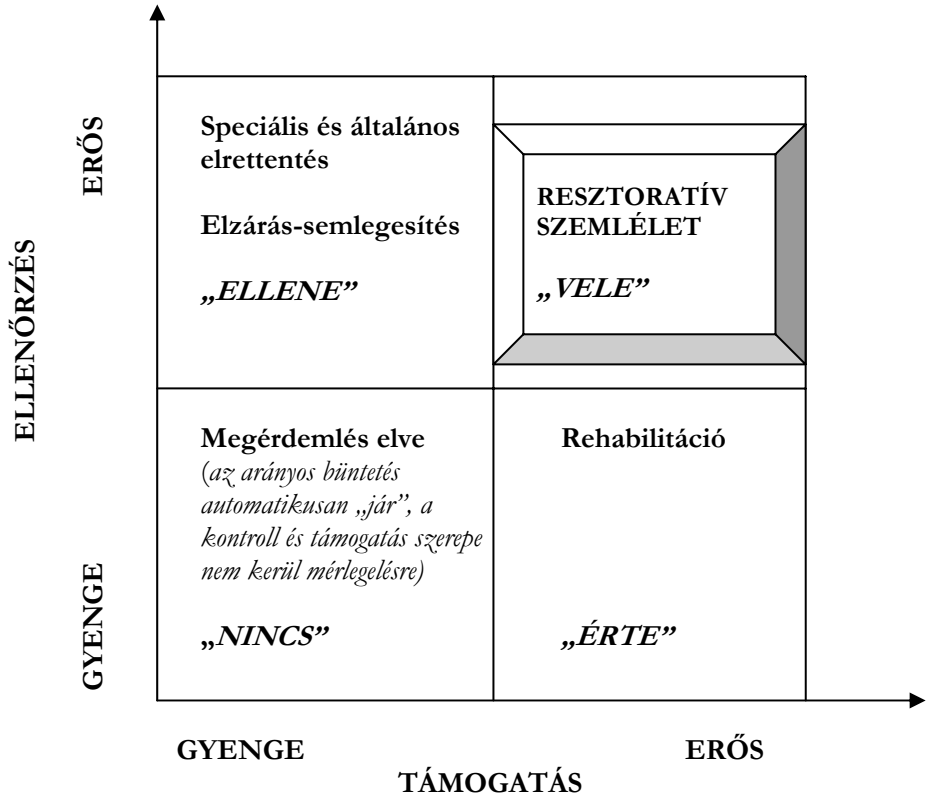

5. ábra: A szankcionálási elvek „kommunikációjának” összevetése

Természetesen az ilyen ábrázolások erősen leegyszerűsítve, sematikusan mutatják be a szankcionálási elveket, így kétség sem fér hozzá, hogy e választípusok az itt ismertetetteknél

jóval összetettebb elvrendszereket foglalnak magukba. Azonban jól hasznosítható a fenti megközelítés ahhoz, hogy kiemeljük, nemcsak bipolárisan (keményen↔puhán, büntetően↔megértően, kirekesztően↔befogadóan) lehet a normaszegésre adott reakcióinkat elképzelni, hanem létezik egy harmadik út, amely megpróbálja ötvözni és egyensúlyban tartani mind a szigorú ellenőrzést, mind a megértést és a befogadást.

III. Egyensúly

A szankciótípusok egyik közös jellemzője, hogy alkalmazásuk minden esetben egyfajta egyensúlyi állapot elérését szolgálja a normaszegő viselkedés által érintett közösségben. E feltételezésből kiindulva érdemes röviden végiggondolni, milyen típusú egyensúlyt tűznek ki célul az egyes válaszmódok, és azt milyen szinten tervezik elérni. Mindezt a 4. táblázat foglalja össze.

Az elzárási elv logikája fizikai típusú egyensúlyt kíván elérni a társadalomban azáltal, hogy semlegesíti a társadalomra veszélyesnek tűnő személyeket, és elsődlegesnek tekinti a normakövetők jövőbeni biztonságának biztosítását. A megérdemlés elve alapján joghátrányt (rosszat) kell okoznunk annak, aki jogszerűtlenül jutott előnyökhöz (jóhoz), ezáltal teremtve egyfajta erkölcsi egyensúlyt a normakövetők és normasértők között. Az elrettentés filozófiája az egyének racionális döntéshozatalára építve a normaszegéssel járó hátrányokra hívja fel a figyelmet. Az egyének kognitív szinten történő befolyásolásával az a célja, hogy a normasértés olyan cselekmény legyen, amelyet nem éri meg elkövetni, mert azok az egyénre nézve később nagyobb hátrányokhoz vezethetnek. A rehabilitációra épülő megközelítés válaszaival a normasértő személy mentális és szociális körülményeiben lévő hátrányt kívánja orvosolni. Végül a resztoratív szemlélet a normasértés által érintett személyek és közösségeik szükségleteit és emberi kapcsolatait kívánja – lehetőség szerint – ismét helyreállítani, elsődleges hangsúlyt helyezve arra, hogy a válaszadás során minél inkább érvényesülni tudjanak az egyéni érdekek és érzelmek.

4. táblázat: Az egyes szankcionálási megközelítések egyensúlyteremtési szándékai

MILYEN EGYENSÚLYT ÉR EL A REAKCIÓ?		
Elv	**Egyensúlyi cél**	**Az egyensúlyteremtés szintje**
elzárás	A társadalom védelme.	fizikai
megérdemlés	Erkölcsi egyensúly: a jogszerűtlen haszonhoz jutás joghátránnyal történő kiegyenlítése, így az egyén számára a „jó élvezete" (bűnelkövetés) és „a rossz eltűrése" (büntetés) egyensúlyba kerül.	erkölcsi
elrettentés	Racionális egyensúly: kevesebb előnyt ad a normaszegés, mint amennyi hátrányt okoz a büntetése.	kognitív
rehabilitáció	Esélyek egyensúlya: a cél a normaszegéshez vezető hátrányos helyzet orvoslása.	szociális – mentális
resztoratív	Szükségletek egyensúlya: az áldozat, az elkövető és közösségeik szükségleteinek egyensúlyba tétele.	emberi (egyéniesített)

IV. Forgatókönyv

Negyedik szempontként szeretnék reflektálni arra a gyakran felhangzó nézetre, amely szerint a megérdemlés elvére épülő, büntető/megtorló megközelítés és a helyreállító szemléletű reakció egymástól teljes mértékben különböző megközelítések lennének (lásd HIRSCH, 2003). Megítélésem szerint azonban a két megközelítés strukturálisan korántsem áll annyira távol egymástól. HIRSCH elmélete alapján (1993) a büntetési folyamat három fő lépcsőfoka: 1. a tett megvetése, elítélése; 2. a felelősségre vonás, 3. a joghátrányokozás (tettarányos büntetés az eset súlyosságának és az elkövető bűnösségének megfelelően). A már korábban részletezett különbségek ellenére (3. táblázat) érdemes kiemelnünk, hogy valamelyest hasonló lépcsőzetességre épül a helyreállító eljárás szerkezete is. (Az egyes lépcsőfokok során megfigyelhető belső dinamikai változásokra még bővebben visszatérünk a későbbi fejezetekben (2.7.2. fejezet)).

Mindenestre – ahogy azt az 5. táblázat mutatja – a helyreállító eljárás ugyanúgy elsőként az elkövetett tett elfogadhatatlanságának kifejezésével indul. Ezt követi a tett konkrét (szubjektíven megélt) következményeinek (sérelmek, csalódottság, károk, stb.) feltárása és közvetítése az elkövető felé. A legfőbb különbség a büntető megközelítéssel szemben úgy fogalmazható meg, hogy az eljárás harmadik lépcsője nem a kirekesztésre és a feltétlen hátrányokozásra épül. Az eljárás – sokkal inkább – a szankcionáló közösség reintegratív attitűdjének megjelenését, azaz az elkövető visszafogadására való nyitottságát próbálja

előidézni, amelynek célja, hogy – kölcsönös megegyezés és jóvátétel esetén – a rosszat elkövető személy ismét a közösség részévé válhasson.

5. táblázat: A büntető és resztoratív eljárás lépcsőfokai

Lépések	Büntetőeljárás	Resztoratív eljárás
1.	a tett elítélése	a tett elfogadhatatlanságának kifejezése
2.	felelősségrevonás	következmények kommunikálása
3.	joghátrányokozás (tettarányos büntetés)	reintegratív attitűd, megegyezés esetén nyitottság a visszafogadásra

Míg a két eljárás végeredménye lehet azonos (pl. közérdekű munka végzése), a kiinduló célok (büntetés vs. helyreállítás), valamint az érintettek részvételi lehetősége és bevonásuk a döntéshozatalba egészen eltérő a két megközelítés esetén.

2.4. A helyreállító szemlélet történeti gyökerei

A jóvátételi szemlélet alkalmazása évszázadokra visszamenően fellelhető mind az európai népek és államok, mind a világ többi szervezett társadalmainak gondolkodásában (ZEHR, 1990; WEITEKAMP, 1999; STRANG, 2002; CHRISTIE, 1977; STEVENS, 2000; BARABÁS, 2004; KEREZSI, 2006b). Figyelembe véve a téma különböző (jogi, spirituális, antropológiai stb.) dimenzióit, fejlődésének történeti periódusait és eltéréseit a különböző kontinenseken, a fellelhető gyökerek szisztematikus bemutatása külön értekezés tárgya lehetne. Az alábbi összefoglaló vázlatos bemutatást kíván adni arról, hogy milyen típusú gyökerekből táplálkoznak a helyreállító szemlélet XXI. századi alkalmazásai. A háttérfolyamatok felkutatását elsődlegesen az alábbi három terület nézőpontjából tehetjük meg: *1.* az európai jogtörténet fejlődése; *2.* a hagyományos kultúrák és spirituális gyökerek; valamint *3.* a XX. századi – elsősorban nyugat-európai jogállamokban tapasztalt – büntetőpolitikai–kriminálpolitikai reformok.

A fenti három nézőpont közül az első kettő részletes elemzése egyaránt bizonyítja, hogy a jóvátételi koncepció korántsem tekinthető újszerű elvnek. Alkalmazása nagyban elterjedt volt már korábban is, XX. századi újrafelfedezése pedig sokkal inkább nevezhető újjászületésnek, mint megszületésnek.

2.4.1. Jogtörténeti gyökerek

Egyes elemzők szerint a társadalmak szabályozó rendszereiben történelmileg a sérelmet okozó magatartások esetén elsődlegesen a helyreállítást célul kitűző válaszokat alkalmazták (ZEHR, 1990; WEITEKAMP, 1999; STRANG, 2002). Walgrave gondolatmenete szerint az alapvetően kisméretű és sérülékeny közösségek nem engedhették meg maguknak, hogy tagjaikat túl könnyen kirekesszék. Így a sikeres fennmaradás érdekében szükségük volt a kölcsönös támogatásra és konstruktív együttműködésükre (WALGRAVE, 2008b, 12.).

HARTMANN elemzései szintén kiemelik, hogy a római jog – az állam- és a vallás elleni cselekedeteket leszámítva – a konfliktusok nagy részét polgári típusú vitaként fogta fel, amelyek kezelésében a polgárok játszották a fő szerepet a polgárjogi szabályoknak megfelelően (HARTMANN, 1995[38]). A középkori társadalmakra hasonlóan elmondható, hogy a „rossz cselekedetre" adandó reakciók során elsődlegesen a személyek és kisközösségek szempontjai számítottak, a társadalmi-/közérdek pedig másodlagosan jelent meg a retorziók során (WRIGHT, 1996).

A magyar kriminológusok közül kiemelendőek BARABÁS TÜNDE (2004) és KEREZSI KLÁRA (2006b) elemzései, amelyek részletesen végigkövetik, hogy miként jelentek meg jóvátételt és a felek közötti „megegyezést" legitimizáló szabályozó elemek az ókori és középkori törvényekben, többek között a kompenzáció, kompozíció, a kártérítés, vérbosszú, valamint a tálió elv alkalmazásával. MEZEY BARNA és munkatársai jogtörténeti elemzésükben nemcsak a jóvátétel magyar társadalomban megfigyelhető hagyományait (2004, 263.), hanem a peres eljárás előzményeként alkalmazott közösségi szintű konfliktuskezelés formáját is bemutatják:

> „A vérségi társadalomban a rend fenntartásában sokat segített a közösség vezetőinek a csoportkohézióból következő szabálytisztelet. […] A közösségek vezetőinek legfontosabb feladata a *konfliktusok kezelése* volt: a nézeteltérések elsimítása, mindkét fél számára elfogadható kompromisszum létrehozása. A viták nem perek voltak, nem az igazság felderítése volt a feladat, hanem a disszonancia feloldása. A cél a megnyugtató egyezség elérése volt, hiszen a problémák, a sérelmek konzerválása újabb konfliktushelyzethez vezettek. […] A „bírónak" (a közvetítésre jogosított vezetőnek) nem lévén más kikényszerítő eszköze, mint a közvélemény nyomása, az ügyet a közösség színe elé vitte. Feladata volt a lehetséges *konszenzus módozatainak* kimunkálása és a felek elé terjesztése. […] E modellben a *felek egyenrangúak*, a közösség előtt szabadon adhatták elő

[38] Idézi: WALGRAVE, 2008a.

> álláspontjukat, jóllehet a rituálé nem érveléseik összevetését, hanem ellentéteik csökkentését célozta. A közreműködő családfő, nemzetségi-törzsi vezető, a tapasztalt vén szerepe nem terjedt ki a döntés meghozatalára: aktivitása az alternatívák felkínálására terjedt ki." (MEZEY, 2004, 381.)

A magyar társadalom középkori jogfejlődésének során a jogbetartási igények egyre intenzívebb megjelenésével a fent idézett konfliktuskezelő eljárásokat idővel felváltotta az állami formák közé helyezett jogszolgáltatás, amely a magánfelek számára – a felek számára kívülálló, a királyi hatalmat képviselő – bírót kínált. A konfliktusok „gyarmatosításával" kialakult a peres eljárás, amely a kezdeti időszakban beépítette a vérségi társadalom konfliktuskezelő elemeit is. Az államhatalom kiépülését követően a XIV. századra már Magyarországon is egyeduralkodóvá vált a formális igazságszolgáltatás, elkülönült a mellérendelt viszonyokat teremtő magánjog, valamint az alá-fölé rendeltségre épülő büntetőjog, ezeknek megfelelően pedig eltérő jogfejlődési úton haladt tovább a polgári és a büntető eljárásjog. (MEZEY, 2004, 382, 383.)

A fenti folyamatok folytatásaként, számos magyar és európai jogtörténeti elemzés foglalkozik részletesen azzal, hogy az emberi és polgári jogok XVIII. századtól megfigyelt fejlődése – és elsődlegesen a törvény előtti egyenlőség elvének hangsúlyozása (BARABÁS, 2004, 10.) – miként eredményezte a sértett és a magánjellegű reakció háttérbe szorulását; tette centralizálttá a büntetőeljárást; valamint alakította át a bűncselekmény fogalmát és értelmezését az egyes személyt sértő viselkedésből absztrakt szabályok megsértésévé (WALGRAVE, 2008b, 12.). E folyamat során a válaszadás egyre inkább az állami hatóságok monopóliumá vált, amelyet CHRISTIE úgy értelmezett, hogy „az állam kilopta állampolgárai kezéből konfliktusaikat és azok kezelését" (CHRISTIE, 1977).

Mindezt más megközelítésből kiindulva elemzi NORBERT ELIAS, aki szerint a korabeli társadalmakban a konfliktuskezelés és a sérelmet okozó cselekedetekre adott reakciók eredendően a bosszúra és a fizikai megtorlásra épültek. A büntetés központosítása és állami monopóliummá válása pedig e magánbosszú korlátozását célozta. Mindebben a jogszabályok által meghatározott és limitált állami büntetőeszközök kialakulása a civilizációs folyamat részének volt tekinthető (ELIAS, 1994).

A korabeli társadalmak berendezkedéséről és a büntetésben játszott állami szerepvállalásáról szóló elemzések tehát egymástól sokban eltérő gyakorlatot tükröznek. Sokszínűségük ellenére azonban egyezés látható abban, hogy a sértett szerepe és a privát megegyezés különböző formái (megegyezés, kártérítés, kompenzáció, kompozíció) egészen a

XVIII. századig fontos elemei voltak a konfliktusok kezelésének, és a helyreállító igazságszolgáltatási modellek modern kori fejlődése során fontos történeti eredetként említhetőek.[39]

2.4.2. Hagyományos kultúrák és spirituális gyökerek

A helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete és elemei a világ számos pontján tetten érthetőek különböző tradicionális igazságszolgáltatási modellekben. Bizonyos közösségekben folytonos jelleggel, máig is megfigyelhető módon alkalmazzák az ilyen eljárásokat. Más országokban pedig – ezen eljárások háttérbe szorulása vagy eltűnése után – ismét visszanyúltak az informális eljárásokhoz, hogy hatékonyabban, a lakosság szemében legitimebb módon válaszolhassanak a bűncselekményekre. Az itt következő bekezdések csupán az egyes kultúrák megnevezését szolgálják, a rájuk épülő módszerek egy részének részletesebb bemutatása a következő fejezetben (2.5.) olvasható.

Leghangsúlyosabban az új-zélandi maori őslakosság hagyománya említendő, amelynek jelentős hatása volt a különböző közösségi döntéshozatali módozatok kialakulására A *maori hagyományokra* épülve alakult ki a családi csoportkonferencia módszere Új-Zélandon, és ez teremtett alapot a közösségi konferencia-modell kialakulásához is (lásd a 2.5.2. részt), amely új-zélandi kialakulása után először Ausztráliában, majd az USA-ban és Nyugat-Európában terjedt el. Mindkét módszer az érintettek, családtagjaik, rokonságuk és a közösség egyéb tagjainak közvetlen bevonásával – sok esetben professzionális segítők és hatósági szereplők együttes részvételével – kísérli meg a konfliktus (családi, közösségi, jogi) megoldását és a jövőben szükséges teendők közös meghatározását.

Mindezzel párhuzamosan a kanadai és USA-beli *indián őslakosság* tradícióinak is jelentős szerepe volt a helyreállító szemlélet új formáinak kialakulásában, különös tekintettel a különböző körmodellek (békítő-, ítélő-, gyógyító-körök)[40] formális jogrendszerekbe való beépülésére.

Fontos szerepe van a helyreállító szemlélet feléledésében a *dél-afrikai* társadalomban kialakult *„ubuntu”-koncepciónak*, amely a konfliktusrendezés során a sebek begyógyítását, az egyenlőtlenségek kezelését és a megrongálódott emberi kapcsolatok helyreállítását kívánja

[39] Példaként említhető a kompozíció intézménye, amely a vérbosszú korlátozására alakult ki a XI. századtól; a kompenzáció, amely a Szent István és Szent László törvények által meghatározott büntetések megváltására adott lehetőséget; a vérdíj és békebírság fizetésének lehetősége; valamint a XIV. századtól rendeletben is szabályozott intézmény a felek közötti megegyezésről és a bírónak fizetett békedíjról (BARABÁS, 2004, 39-42).
[40] Lásd 2.5.3. fejezet.

elérni (TUTU, 1999).[41] Az „ubuntu" beágyazódottsága a dél-afrikai társadalom nyelvezetébe és kultúrájába nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az apartheid rendszert követően az igazságszolgáltatás ne csak az erősen korlátozott büntetőrendszer elemeire épülhessen, hiszen e rezsimet követően tömeges méreteket öltött mind a jogsértések száma, mind az áldozattá válás. Ennek hatékonyabb kezelésére állították fel az ún. Igazsági és Megbékélési Tanácsokat, amelyek célja az volt, hogy a teljes mértékben – fehérek és feketék, bűnösök és áldozatok között – kettészakadt társadalom képes legyen ismét egy társadalommá válni: az állampolgárok választ kaphassanak kérdéseikre, jóvátételt kérhessenek az elszenvedett sérelmekért és megbocsáthassanak, az elkövetők pedig felelősséget vállaljanak, bocsánatot kérhessenek, és így ismét visszailleszkedhessenek a már közös társadalomba. A cél tehát nemcsak a jogi értelemben vett igazság szolgáltatása lett, hanem hogy az állampolgárok esélyt kaphassanak a tényszerű igazság felderítésére, kapcsolataik lehetőség szerinti helyreállítására és az egymással szembeni megbékélésre. A dél-afrikai Igazsági és Megbékélési Tanácsok keretén belül önként jelentkező háborús elítéltek az áldozatok hozzátartozói és a tanács tagjai előtt tehettek részletes vallomást az elkövetett bűncselekményekről, valamint válaszolhattak a felmerülő kérdésekre. A tanács tagjai az elítélt megbánásának mértéke alapján dönthettek az amnesztia megítéléséről, vagy annak elutasításáról.[42]

Hasonló célt szolgál az 1994-es ruandai mészárlások érintettjei számára 2002-ben felállított, *Gacaca* nevű *ruandai informális helyi bírósági rendszer*, amelynek célja az igazságszolgáltatás meggyorsítása és a béketeremtés a társadalmon belül. Ahogy az *Avaga* nevű, özvegyeket összefogó egyesület vezetője nyilatkozta az ENSZ-nek: „Nincs más lehetőségünk, mint megbékélni egymással, hiszen szomszédok vagyunk".[43] A *Gacaca-rendszer* működése négy lépcsőre épül. Elsőként a lakosság átfogó tájékoztatást kap a jogi rendszerről, illetve a *Gacaca-eljárás* lehetőségéről. Ezt követően választják meg az eljáró bírókat. A harmadik szakaszban a tanúvallomások és beismerések megtételére, valamint a megállapodások megkötésére kerül sor. A végső szakasz célja a börtönre ítéltek szabadulásának előkészítése, társadalmi reintegrációjuk segítése, és a közösség számára végzett munkaprogramjaik végrehajtása (GAVRIELIDES, 2007, 79-80.).

[41] A „unumtu ngumumntu ngabantu" kifejezés az egyes ember megjelölésére vonatkozik utalva a közösségi kapcsolatok és összetartozás jelentőségére a dél-afrikai társadalomban. A kifejezés pontos jelentése: „egy embert az őt körülvevő személyekkel való viszonya határozza meg. Azért vagyok ember, mert tartozom valahova." Az ubuntu alapján az ember nyitott mások felé, elfogadja sebezhetőségét, nem érzi magát veszélyeztetve, ha mások is jók körülötte, és számára meghatározó az, hogy egyénként egy nagyobb közösség része (TUTU, 2004).

[42] Truth and Reconciliation Commission of South Africa (2003), *Report*, [http://www.info.gov.za/otherdocs/2003/trc/], letöltve: 2008. 07. 21.

[43] Consolata Mukanyiligira nyilatkozata az ENSZ Integrated Regional Networksnek. Idézi: GAVRIELIDES, 2007, 80.

A rwandai közösségi bírósági rendszer annak eredményeképpen került kialakításra, hogy a nemzetközi szakértők is felismerték: az ENSZ által Hágában létrehozott, a hagyományos büntető igazságszolgáltatási eljárást alkalmazó Nemzetközi Bíróság[44] egyetlen igazságszolgáltató szervként eljárva nem képes látható időn belül törvényes bírósági ítéletet hozni a közel 200 000 ruandai elkövető esetében, és kielégítő választ adni az áldozattá vált tömegek számára, valamint békét teremteni a ruandai társadalom számára. A hagyományos büntetőeljárás korlátossága jól látható módon megmutatkozott e – tömeges áldozattá válást eredményező – ruandai mészárlás esetén.

További fontos ösztönzést jelentett az *ugandai igazságszolgáltatás*, amely informális közösségi hagyományait beépítette formális jogrendszerébe (STEVENS, 2000), vagy a *tanzániai közösségi bíráskodás*, amely keretén belül az érintett felek közvetlenül is részt vehetnek a döntéshozatalban, ügyükben pedig laikus bírák döntenek (CHRISTIE, 1977). Dél-Ázsiában a *panchayats* elnevezésű helyi tanácsok járnak el, Gujaratban pedig a *lok adalat* (népbíróság) ad teret a vitás felek képviselőiken keresztül történő tárgyalásának (AERTSEN et al., 2004, 11.).

A bosszú kötelezettségét mindmáig életben tartó, törzsi – családi albán tradíciókban különös módon jelenik meg a megegyezés szempontja. A 15. század második felében megalkotott, LEKË *DUKAGJINI* herceg nevéhez fűződő *Szokásjogi kánon* máig is alkalmazott informális kódrendszerként ismert az albán társadalomban (ÇETTA, 1999[45]). E szabályok részletes eligazítást és tarifarendszert[46] alakítottak ki arról, hogy milyen esetekben (személyek közötti vitákban, bűncselekmények esetén) lehetséges pénzügyi kompenzációt felajánlani a sértett félnek. Így a megegyezés az egyébként szintén kulturálisan kódolt vérbosszú intézményének alternatívája is lehetett (ÇETTA, 1999[47]). A DUKAGJINI-féle törvények egyrészt felhívták a figyelmet a megbocsátás lehetőségére, másrészt bevezették a közvetítés intézményét. Ez azért vált szükségessé, mert a hegyi albán törzsek vérbosszúi, a folyamatos öldöklés nem egy esetben egész törzsek kihalásához vezettek (ARSOVSKA, 2006, 167.). A mediációs eljárásban a vitában álló felek (vagy családjaik) egy személyét elrejtő „mediátor"[48] segítségével megállapodhattak egymással a kártérítés mértékéről. Míg a vérbosszú intézménye informálisan (és illegálisan) máig megfigyelhető az albán társadalomban (lásd

[44] az ENSZ 955/94-es határozata alapján létrehozott Rwandai Büntető Bíróság (ICTR)
[45] Idézi: GASHI, 2008, 143.
[46] Pl. egy nő értéke megfelel egy férfi értékének felével vagy egy kutya értékével (HASLUCK 1954).
[47] Idézi: GASHI, 2008, 143.
[48] Angol fordításban ez a közvetítő a „mediator of blood", azaz a „vérdíjat megállapító közvetítő". ARSOVSKA és CRAIG, 2006, 224.

ARSOVSKA, 2006), a „mediáció" szerepe mára megváltozott, és kizárólag az igazságszolgáltatás rendszerének legális (sértettek és elkövetők kiegyezését elősegítő) intézményeként értelmezett (lásd FELLEGI, 2005, 20-24.).

Közép-kelet-európai szemmel nézve mindenképpen kiemelendő az oláh cigány közösség informális igazságszolgáltatási modellje, a *romani kris*. LOSS SÁNDOR és LŐRINCZ VERONIKA szavait idézve:

> „A romani kris „vitamegoldó", „konfliktusfeloldó", „igazságszolgáltatási", „bírósági" fórumként szolgál az oláhcigányok között. Közösségi intézményként működik, az állam hasonló intézményeitől teljesen függetlenül: ezt a bírói fórumot az állami jog nem ismeri el. Saját közösségükön belül viszont roppant fontos jelentőséget tulajdonítanak neki, az általa kiszabott „szankció" kötelezően betartandó (LOSS és LŐRINCZ, 2002)."

E hagyományos eljárást mind a mai napig alkalmazzák Békés megye déli felén (LOSS, 2005), de Kelet-Közép-Európa más országaiban is, pl. Romániában (BALAHUR, 2007). A *krist* általában kisebb súlyú bűncselekmények (lopás), gazdasági (többnyire kereskedelmi) jellegű és – ritkább esetben – családi viták esetén alkalmazzák. A felek között a közösség megbecsült, idősebb tagjai járnak el bíróként (közösségtől függően 2-8 bíró) és tesznek igazságot. Ahogy LOSS és LŐRINCZ leírásából is látható, a kris a kár megtérítésén túl elsődlegesen a közösségen belüli kapcsolatok helyreállítását célozza.

> „Az ítélet kihirdetése után a felek kezet ráznak. Újra esküt tesznek, most viszont arra, hogy a döntést elfogadják, ezt az ügyet többet fel nem emlegetik, jó barátok és az üzletben partnerek maradnak. A kiszabott kártérítést vagy büntetést megfizetik, és megköszönik a bíráknak, hogy bölcs döntést hoztak. Ekkor pedig gyakran mulatság kezdődik. A vesztes fél állja a mulatság költségeit, általában sört és pálinkát isznak, az asszonyok csirkét vágnak, és abból készítenek ételt. A leggyakrabban a korábban szemben álló felek közt megmarad a barátság, később is kötnek egymással üzletet, akár még aznap este (LOSS és LŐRINCZ, 2002)."

Természetesen e hagyományok sok esetben csak részben tükrözik a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletrendszerét vagy annak egy-egy elemét. Azonban annak illusztrálására alkalmasak, hogy érezhetővé váljon: emberek vágynak a megbékélésre és megegyezésre. Ennek gyakorlására a világ számos kultúrája kialakította saját eljárásait, szabályait és intézményeit, a különböző társadalmak pedig sokat tanulhatnak egymás konfliktuskezelési hagyományainak megismeréséből.

A fenti gyökerek részletes tanulmányozása egyrészt inspiráló jelleggel hathat olyan régi-új gyakorlati formák kidolgozásához, amelyeken keresztül érvényesíthetővé válhat a helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete. Másrészt, megértésük nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy a globalizálódó világ fejlett demokráciáinak egyre erőteljesedő „demokratikus térítési tevékenysége"[49] ne kizárólag felülről érkező elvárásokra épüljön, hanem támaszkodni tudjon az adott társadalom már meglévő hagyományaira. Különösen igaz ez olyan reformok esetén, amely a megbékélés és jóvátétel igazságszolgáltatásban történő megjelenését hangsúlyozza, és ennek jogi és intézményi hátterének kialakítását szorgalmazza.[50]

Mindezek mellett megemlítendők azok a *spirituális gyökerek* is, amelyeken keresztül felismerhető, hogy a felelősségvállalás, a bocsánatkérés, a megbékélés, a megbocsátás és a nagy vallási rendszerek szinte mindegyikében fellelhető (ERŐS, 2003).[51] Mind a zsidó-keresztény vallási hagyomány, mind az iszlám, ahogy a konfucionizmus, buddhizmus és hinduizmus hitrendszerei is, számos ponton hangsúlyozzák azon elveket, amelyek egyben a helyreállító szemlélet alapjait is jelentik. Példaként említhető a buddhizmus, amely elsőbbséget ad a belső kontrollnak a külső büntetéssel szemben. Az állam részéről érkező büntetést károsnak véli, amely a büntetés külső alkalmazásával legitimálja az erőszakos jellegű cselekedeteket. Az iszlám vallás alapját képező Qur'an, ahogy a Biblia is, számos ponton utal a megbocsátás, megbékélés és kompenzáció jelentőségére. Hasonlóan a korábban említettekhez, a zsidó vallásban központi helyet elfoglaló „shalom" koncepció kifejezésében is a békének, jól-létnek, az emberi kapcsolatoknak és az etikus viselkedésnek tulajdonít elsődleges szerepet (HADLEY, 2001; ZEHR, 1995).

2.4.3. Kriminálpolitikai folyamatok a 20. – 21. század fordulóján

A helyreállító szemlélet fokozódó európai térnyerése mögött meghúzódó folyamatokat érdemes a mögöttes büntetőpolitikai megfontolásokból kiindulva is megvizsgálnunk. E ponton röviden említeném meg azt a három tényezőt – *a közösségek felismerése; az áldozatok felismerése; az igazságszolgáltatási diszfunkciók felismerése* – amelyek leginkább

[49] Erre példaként említhető az ENSZ, az Európai Unió vagy az Európa Tanács – amúgy nagyon nemes célokat kitűző – jogállami-igazságügyi reformokat szorgalmazó tevékenységei, elvárásai, ajánlásai és támogatásai, amelyek a legtöbb esetben felülről és kívülről érkeznek a – többnyire harmadik világ-béli – társadalmakra, így szükségszerűen felvetik annak kérdését, hogy a nemzetközi szervezetek által kitűzött célok mennyiben tekinthetők egyben az érintett lakosság céljainak is.

[50] A kulturális érzékenység jelentőségét hangsúlyozza az ENSZ büntető-igazságszolgáltatási reformokért felelős csoportjának helyreállító igazságszolgáltatásról kiadott kiadványa is (ENSZ, 2006). E dolgozat szerzője – az említett kiadvány szakértői csoportjának tagjaként – személyesen is megtapasztalhatta – némiképp megcáfolva az előző lábjegyzet tartalmát – hogy az ENSZ, mint globális intézmény, reformjainak és támogató tevékenységeinek kidolgozása során miként próbál minél nagyobb mértékben építeni a helyi kultúrákra.

[51] Természetesen előfordul, hogy normaszegés kapcsán ugyanezen erkölcsi parancsok a szigorú büntetést, kirekesztést írják elő követendő normaként.

elősegítették a resztoratív szemlélet beékelődését az európai igazságszolgáltatási rendszerekbe.

2.4.3.1. A közösségek felismerése

A bűnözés és egyéb devianciák fokozatos növekedése számos, többféle népcsoportot magában foglaló társadalomban (pl. Új-Zéland, Amerikai Egyesült Államok) előtérbe helyezte a kérdést: hogyan lehetne a hagyományos, közösségre épülő, informális konfliktuskezelési technikákat a demokratikus jogrendszerek gyakorlatában hasznosítani (BRAITHWAITE, 2002, 3-29.). Hogyan illeszthetők össze az alapvetően az európai társadalomfejlődés eredményeképpen létrejövő formális jogrendszerek a helyi társadalmak kultúrájával? Növelhető-e az állami rendszer legitimitása kulturális elemek beépítésével a devianciákban leginkább érintett közösségek szemében? Többek között e gondolatok mentén kapott egyre nagyobb hangsúlyt és vált elfogadott alternatívává az új-zélandi jogrendszerben az ottani maori őslakosság tradicionális döntéshozó modellje, illetve az észak-amerikai és kanadai indián törzsek körmodelljei az USA és Kanada jogrendszerében.

Azonban nemcsak az őslakossággal rendelkező, tengerentúli államokra, hanem az európai országok többségére is elmondható, hogy (újra)felfedezték a közösség kulcsfontosságú szerepeit egyrészt a szabályszegő viselkedések megelőzésében, másrészt a bűncselekményekre adott reakciók végrehajtását illetően. A közösség megelőzésben és szankcionálásban elfoglalt szerepének időbeni és térbeni sokszínűségéről, a legfőbb büntetőpolitikai és erkölcsi dilemmáiról KEREZSI KLÁRA 2006-os tanulmánya ad átfogó képet (KEREZSI, 2006b). E tanulmány kimutatja, hogy a közösségek szerepét hangsúlyozó büntetőpolitikai eszközök szerepe mind a megelőzés, mind a végrehajtás terén jelentősen megnőtt az elmúlt évtizedek euró-atlanti társadalmaiban. Azonban – a tanulmány hipotézise szerint – az, hogy a közösségeket éppen milyen céllal, módon és retorikával vonják be a bűncselekmények kezelésébe, az a mindenkori politikai nézetek és értékválasztás függvénye. Ugyanakkor mindezek kapcsán számos kérdés is felmerül, amelyek megválaszolása korántsem olyan egyértelmű.

Tulajdonképpen mit is nevezünk közösségnek? Mi eredményezi közösségek befogadó és kirekesztő jellegét? Mikor segítik a normakövető életvitelt és mikor a normaszegést? Vajon a posztmodern folyamatok individualizációs és romboló hatással vannak-e a közösségekre, vagy éppen ellenkezőleg a meggyengült nemzetállamok, a decentralizáció a kisközösségek jelentőségének és összetartozásának erősödését eredményezi (ETZIONI, 1998)? E kérdések egy részéről jelen tanulmány is szólni kíván a későbbiekben (2.7.2.4-es fejezet). Ezen a ponton

csupán annyit hangsúlyoznék ki, hogy a közösségnek mindig is meghatározó szerepe volt a kriminológiai elméletekben, mind a bűnelkövetés mögött meghúzódó okok, mind az alkalmazandó válaszok kapcsán.[52]

A közösségi kötelékek alkotják a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének gerincét is. Hiszen a szemlélet kiindulópontja, hogy a szabályrendszerek mögött közösségi konszenzus áll; a szabály megszegése sért mind konkrét személyeket, mind a közösség egészét; a sérelemre adandó válasz elsődlegesen az érintett közösség felelőssége; és mindez azért szükséges, hogy a közösséget összetartó és a konfliktussal megromlott (szakadozó) kötelékek ismét sértetlenek legyenek (BRAITHWAITE, 1989; BAZEMORE és SCHIFF, 2001; SCHEFF és RETZINGER, 1991). Ahogy az afrikai mondás szól: „egy egész falu kell egy gyermek felneveléséhez". Ehhez hasonlóan: a helyreállító megközelítés is arra bátorítja az állampolgárokat, hogy konfliktusaik megoldását közös ügynek tekintsék, és minél több személy számára kívánja tudatosítani, hogy a társadalmi béke és biztonság megteremtésében mindenkinek egyéni felelőssége is van. Amennyiben feltételezzük, hogy a posztmodern korszak büntetőpolitikai változásai – az állam szerepének fokozatos csökkenésével – egyre jelentősebb szerepet biztosít a helyi közösségeknek mind a megelőzés, mind a szankcionálás terén (BOTTOMS és WILES, 2002; KEREZSI, 2006b), az is világossá válik, hogy a posztmodern társadalmi változások alapjaiban erősíthetik meg a közösségi eszmére épülő helyreállító szemlélet elterjedésének lehetőségét is.

2.4.3.2. Az áldozatok „felfedezése"

Szintén fontos hatása van az áldozatok újbóli „felfedezésének", a viktimológia tudományának kifejlődésének és annak a számos jogi és intézményi reformnak, amelyek középpontjában az áldozatok védelme, támogatása és érdekérvényesítése szerepelt. Az áldozatvédelmi mozgalmak kezdetben kizárólag zéró-összegű folyamatként tudták az igazságszolgáltatás folyamatát elképzelni, és ez arra utalt, hogy az elkövetői vagy sértetti oldal jogainak hangsúlyozása, szükségleteinek figyelembe vétele minden esetben a másik oldal hátrányához vezet (STRANG, 2002, 199; KEREZSI, 2006b, 13.). E szemlélet valamelyest változott az elmúlt évtized során: számos áldozatvédő szervezet felismerte, hogy a sértettek számára nemcsak a szigorú megtorlás okozhat kiengesztelést, hanem az önkéntességen alapuló eljárások és a jóvátétel, a megbocsátás lehetősége is, amelyek hosszú távon is pozitív hatással lehetnek az érintettek lelki állapotára (PETERS és AERTSEN, 1995). STRANG és

[52] A közösségi kohézió és a bűnözés mértékének összefüggéseiről bővebben lásd pl. a „szociális dizorganizáció" (SAMSPON és GROVES, 1989) vagy a „kollektív hatásosság" elméleteit (SAMPSON, RAUDENBUSH és EARLS, 1997).

SHERMAN tanulmánya szerint a zéró-összegű játszmát hangsúlyozó elméletek tévesek; az igazságszolgáltatás sokkal inkább olyan helyzeteket eredményez, amelyek egyoldalú, vagy nyertes–nyertes, vagy vesztes–vesztes eredménnyel zárulnak mind az áldozatokat, mind az elkövetőket tekintve. Míg az előző a bírósági eljárásra jellemző inkább, az utóbbi a helyreállító szemléletű eljárások esetében fordul elő nagyobb eséllyel. A nyertes–vesztes kimenetel túlnyomó többségben a hagyományos büntetőeljárás alkalmazása esetén tapasztalható, de ez igen ritka eset. (STRANG és SHERMAN, 2003, 36.)

STRANG kutatásai továbbá azt igazolják, hogy az áldozatok olyan igazságszolgáltatási rendszert igényelnének, amely kevésbé formális, és amelyben véleményük nagyobb hangsúllyal szerepelhet (STRANG, 2002, 1– 42.). STRANG és SHERMAN 2003-as tanulmánya alapján az áldozatok leginkább az alábbi öt szempont figyelembevételét igénylik az igazságszolgáltatástól:

1. információ biztosítása az őket érintő bűncselekmény alakulásáról;

2. legitim részvétel az eljárásban, a következmények kialakításánál véleményformálási lehetőség;

3. érzelmi jóvátétel és bocsánatkérés az elkövető részéről;

4. anyagi jóvátétel;

5. igazságos és tiszteletteljes bánásmód a hatóságok részéről.

Számos kutatás igazolta azonban (pl. BOYLE, 1999; SMITH, 1983; KILCHLING, 1991; EREZ és TONTODONATO, 1990), hogy az áldozatok elégedetlenek a büntető-igazságszolgáltatás rendszerével, mivel ügyükben kizárólag tanúként járhatnak el (SHAPLAND et al., 1985, 176–178), esetükben még konzultációs lehetőségre sincs mód (MAGUIRE, 1982, 134-138.; WALLER és OKIHIRO, 1978, 45-46.; SHAPLAND et al., 1985, 176-178.), érzelmi és anyagi káruk kifejezésére nincs lehetőségük (STRANG, 2002, 1-42.), valamint számos esetben hiányolják a tisztességes eljárást és bánásmódot (SHAPLAND, 1986, 214-216.).

Tapasztalt mediátorok elmondása szerint az áldozatokban leginkább az alábbi három fő kérdés fogalmazódik meg az elkövetővel kapcsolatban: „Miért pont engem szemelt ki?”, „Kitervelte-e előre?”, „El fogja-e ismét követni?”.[53] E kérdésekre az áldozatok a klasszikus bírósági tárgyalás során aligha kaphatnak válaszokat. Az egyedüli személy, aki ezekre választ tudna adni, maga az elkövető, aki a tárgyaláson passzívan, többnyire a szükséges minimumot

[53] HANS BOSERUP mediátor előadása alapján (Európai Fórum a Helyreállító Igazságszolgáltatásért szervezet konferenciája, 2002. október 10-12., Oostende, Belgium.

említve, a jogi következmények minimalizálása céljából a történteket a számára legelőnyösebb módon ismerteti, és mindezt nem a sértett, hanem a jogot képviselők kérdéseire válaszolva teszi.

Mindent összevetve, egyre inkább láthatóvá vált, hogy a hagyományos, elkövető-orientált, áldozatok anyagi és mentális szükségleteire aligha érzékeny, büntető szemléletű igazságszolgáltatási rendszer elégedetlenséget, és nem ritkán további (másodlagos) vikitimizációt is eredményez az áldozatok életében (STRANG, 2002; WERGENS, 1999; BRIENEN és HOEGEN, 2000; PEASE, 1998; GÖRGÉNYI, 2007). Ennek oka többek között az, hogy a büntetőeljárás a sértetteket kellékként, „tanúként" kezeli,[54] vallomásuk és hitelességük megkérdőjelezésre kerül, valamint az eljáró hatóságok bürokratikus és személytelen attitűdje számos további sérelmet okozhat, amelyben az – egyébként sokszor traumákat átélt – személyek messze nem kapják meg a szükséges figyelmet, tiszteletet és empátiát. Ahogy STRANG és SHERMAN írják:

> "A hagyományos büntetőeljárás pontosan azért vall kudarcot az áldozat szempontjából, mert annak a hasonló bűncselekményekre hasonló módon kell reagálnia, így nem tud tekintettel lenni arra, hogy azonos típusú cselekmények eltérő módon hathatnak a különböző áldozatokra. Minden olyan szándék, amely az elkövető számára kíván konzisztenciát biztosítani, nagymértékű inkonzisztenciát eredményez az áldozat számára. Ezáltal a bűncselekmény áldozatokra gyakorolt következményei is – amelyek érzelmi súlya sokkal nagyobb mértékű, mint ahogy az általában elismerésre kerül – egyenlőtlenül kerülnek elosztásra (SHERMAN és STRANG, 2003, 15.)."

2.4.3.3. Az igazságszolgáltatás diszfunkcióinak felismerése

A helyreállító szemlélet térnyerését elősegítő szempontok kapcsán végül kiemelendő, hogy a XX. század végétől egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a hagyományos, büntető szemléletű igazságszolgáltatási rendszerek különböző diszfunkciói: a büntetés hatékonyatlansága, hatástalansága; a bűnelkövetők – kiemelten a fiatalkori elkövetők – társadalmi reintegrációjának megoldatlansága; az igazságszolgáltatási rendszer elszigetelt működése az egyéb jóléti intézményektől; a szabadságvesztés társadalomra jelentő, rövid és hosszú távú költségei; a börtönök túlzsúfoltsága; az eljárások időbeli elhúzódása; a költséges intézményrendszer fenntartása; az eljáró szervek nagyfokú leterheltsége és mindezzel együtt

[54] GÖNCZÖL KATALIN szavaival élve, „az eljárás szivacsként kicsavarja az áldozatból a maximum információt, aztán, ha már mindent kiszedett belőle, eldobja." (személyes beszélgetés, 2008. január)

(vagy mindezek következményeként) az állampolgárok igazságszolgáltatással kapcsolatos nagyfokú elégedetlensége (BARABÁS, 2004, 55-77; KEREZSI, 2006b, 207-211).

Mindezen szempontok, hasonlóan a közösség felismerésével kapcsolatban megfogalmazottakhoz, arra indították a büntetőpolitikai rendszerek alakítóit, hogy eszközeikkel jobban építsenek az állampolgárok informális kötelékeire és a helyi közösségek saját erőforrásaira, alternatív megoldásokat találjanak a szankcionálás terén, valamint fokozottabb figyelmet fordítsanak a hatékony bűnmegelőzés kérdéseire.

A fenti három szempont jól mutatja, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás nemcsak elméletében és gyakorlatában, hanem az elérni kívánt célok tekintetében is szerteágazó. Alkalmazása mögött megjelenhet a közösségi összetartozás és a helyi ellenőrzés erősítése, de ugyanúgy az áldozatok szükségleteinek és érdekérvényesítési igényeinek felismerése, valamint az igazságszolgáltatás rendszerének hatékonyabbá tétele is. Ezen megfontolások jól végigkövethetők a nemzetközi – elsősorban az Európa Tanács által kibocsátott – dokumentumokban, ajánlásokban és irányelvekben, amelyek részletes kifejtését a dolgozat a 2.11. fejezetben tárgyalja.

2.5. A helyreállító szemléletre épülő modellek

Ahogy az eddigiekből is látszódott, a helyreállító szemlélet nem valamely konkrét gyakorlati modell elméleti háttere, hanem egy fajta filozófia, amelynek bizonyos alkotóelemei különböző kombinációban és eltérő hangsúlyokkal jelenhetnek meg az egyes modellek, illetve módszerek alkalmazásakor. A következőkben tekintsük át röviden, melyek a leginkább alkalmazott resztoratív szemléletű módszerek. Összefoglalásunk elsődlegesen az egyes technikák módszertanát ismerteti, amely ahhoz szükséges, hogy könnyebben értelmezhetők legyenek a fejezet későbbi elméleti felvetései.[55]

2.5.1. Áldozat–elkövető mediáció

A resztoratív szemlélet Európában leginkább alkalmazott gyakorlata az ún. *áldozat–elkövető mediáció*. E forma keretén belül egy független harmadik fél („mediátor") közvetít a felek között, segíti őket a cselekmény körülményeinek, hatásainak végigtárgyalásában, valamint a megállapodásban a jóvátétel formáját, mértékét és menetét tekintve (European Forum, 2000). A mediáció lehet közvetlen találkozás, vagy indirekt mediáció, amelyben a mediátor egyenként egyeztet a felekkel és a köztük történő „tolmácsolással" segíti a megállapodás létrejöttét. A mediáció alapvetően egy jövőre orientáló, jövőbeni megoldást

[55] Az egyes módszerek gyakorlati alkalmazásáról, elterjedéséről a 2.6. fejezet ad részletesebb betekintést.

kereső eljárás, amely során az érdekek kifejezése általában nagyobb hangsúllyal szerepel, mint az érzelmi szempontok feltárása. Folyamatában elsődlegesen a közvetlenül érintett személyek vesznek részt, közösségeik, támogatóik csak ritkább esetben jelennek meg az ülésen. A mediáció alapvetően privát jellege nem – vagy csupán közvetve – teremt lehetőséget a kárt okozó cselekedet közösségre, társadalomra tett hatásainak kifejtésére.

2.5.2. Konferencia-modell

A konferencia-módszer a mediációnál szélesebb kört von be a döntéshozatalba azáltal, hogy az ülésen nemcsak a közvetlenül érintett áldozat és elkövető vesz részt, hanem meghívást kapnak az ő támogatásukat szolgáló családtagok, referencia-személyek, a hatóság képviselői (rendőr, pártfogó, stb.), a segítő szakemberek (szociális munkás, civil szervezet munkatársa), valamint az érintett közösség egyéb képviselői is. A megbeszélés célja, hogy a résztvevők együttesen tárják fel a cselekményhez vezető okokat, következményeket, felelősségeket, valamint közösen hozzanak döntést arról, hogy miként valósuljon meg a sérelmek helyreállítása és a jövőbeni elkövetés megelőzése. A konferencia során eljáró pártatlan és semleges közvetítő neve *facilitátor* (megkönnyítő). A facilitátor szerepe – a mediátoréval szemben – kevésbé hangsúlyos. Kérdéseivel elsődleges célja, hogy serkentse a felek *közötti* kommunikációt.[56] A konferencia – a mediációval szemben – a nagyobb hangsúlyt helyez a múltbéli események részletes feltárására is, valamint a racionális szempontok mellett legalább akkora, ha nem nagyobb hangsúly kerül az érzelmek kifejezése (HUDSON et al., 1996; MASTERS és ROBERTS, 2000; DALY, 2001; MCCOLD, 2001).

A különböző konferencia-modellek kialakulásának eredeteként az új-zélandi maori kultúrában fellelhető hagyományos döntéshozatali módszert, az ún. családi csoportkonferencia modellt tartják, amely során a szűkebben és tágabban értelmezett családtagok együttesen tervezik meg, hogy milyen módon kívánják megoldani a családban felmerülő (gyermekvédelmi, oktatási, igazságügyi, egészségügyi, szociális) problémát. A hatóságoktól és családtól független facilitátor/koordinátor segítségével megszervezett családi csoportülés első szakaszában szakemberek tájékoztatják a családot a felmerült problémáról, a lehetséges hatósági következményekről és az elérhető szolgáltatásokról. Ennek ismeretében a család tervet készít arról, hogyan is kívánja a problémát kezelni. E családi terv alternatívája lehet a hatósági útnak, amennyiben azt az eljáró hatóság képviselői és – bűncselekmények esetén – az áldozat elfogadja.

[56] Ezt illusztrálja az a különbség is, hogy míg a mediáció első szakaszában a felek a mediátor felé fordulva beszélnek, a konferencia során mindvégig az a cél, hogy a felek egymás felé fordulva osszák meg gondolataikat.

A konferencia-módszer célja a konfliktusmegoldáson túl, hogy összehozza – sokszor életükben először – a bajba került személy közösségéhez tartozókat, láthatóvá tegye, hogy mik az elvárások az egyes szereplők részéről, és ki, miben tud segíteni a probléma megoldásában. A módszer megmutatja, hogy a nehézségeket hosszú távon elsősorban a bajba jutott személy családtagjai és a hozzá legközelebb álló személyek tudják megoldani, saját terveik alapján és a maguk erőforrásaik alkalmazásával. Érdemes ezzel párhuzamosan a hatósági, állami szolgáltatórendszerek szerepét a szükséges minimumra csökkenteni. E mögött az a felismerés áll, hogy a hozzánk közel álló személyek még akkor is velünk lesznek, amikor a professzionális segítők és hatósági szereplők már nem tudnak hatékonyan közreműködni. A megoldások hosszú távú fenntarthatóságát pedig az segíti, hogy a megoldás olyan szereplők együttműködéséből születik, akik a bajba sodródott személy(ek) szükségleteit és lehetőségeit sokkal jobban ismerik, mint egy kívülálló szakember. (FELLEGI, 2007a).

A konferencia-módszert különböző módon alakították saját viszonyaikhoz Ausztráliában, az USA-ban, Kanadában és Európa egyes országaiban, illetve egyes afrikai és ázsiai államokban (UMBREIT és ZEHR, 1996; PRICHARD, 2003; DIGNAN, 2005, 115-121; ENSZ, 2006). Számos formában és elnevezéssel („elterelő konferenciák", „közösségi konferenciák", „fiatalkorúak igazságügyi konferenciája") terjedt el a világ különböző pontjain aszerint, hogy milyen célt szolgálnak elsődlegesen az egyes jogrendszerekben (hatósági útról történő elterelés, problémamegoldás, békítés, megbékélés stb.); milyen intézményrendszer fennhatósága alatt működnek; milyen konfliktusok megoldását szolgálják (szociális, gyermekvédelmi, oktatási, egészségügyi, önkormányzati, munkahelyi, stb.); milyen szereplőket vonnak be a döntéshozatalba, és kik járhatnak el facilitátorként (rendőrök, igazságügyi alkalmazottak, képzett önkéntesek, stb.), (WALGRAVE, 2008b, 35).[57] Jelen disszertáció e módszereket együttesen resztoratív vagy jóvátételi konferenciának nevezi.

[57] Példák: 1. Közösségi resztoratív konferenciát tartottak egy Pennsylvania állambeli városban, ahol négy fiatal előre megfontolt szándékkal felgyújtotta a város legrégibb emlékének számító fahidat. A konferencián az elkövetők, szüleik, és a helyi közösség néhány képviselője vett részt. A megbeszélés során végigbeszélték a bűncselekmény hatását az egyes szereplőkre, és megállapodtak a jóvátétel menetéről (Forrás: Burning Bridges c. film, [http://www.iirp.org/books_n_videos_info/burningbridges.php]). 2. Egy budapesti iskolában elkövetett testi sértés kapcsán konferenciára került sor, ahol részt vett az elkövető – boxolni tanuló – diák, a sértett diák, szüleik, az elkövető barátnője, az iskolaigazgató, egy tanár és az iskola ifjúságvédelmi felelőse. Az érintettek feltárták a cselekmény rájuk gyakorolt hatásait, majd sikeresen megállapodtak a jövőre nézve (Forrás: a szerző által facilitált eset). 2. Családi csoport konferenciát tartott Hollandiában egy olyan család, ahol az édesanya rákos beteg volt, és a családnak meg kellett állapodnia, hogy hogyan tudják családon belül megosztani a gyermekek nevelésével járó felelősségeket, hogy ne kelljen őket kiemelni a családból (Forrás: ROBERT VAN PAGÉE facilitátor személyes elbeszélése alapján (2007)). Szintén sikeres családi csoport konferenciát tartott egy roma család Magyarországon (kb. 40 résztvevővel), ahol döntést hoztak arról, hogy a gyermek a szellemileg teljesen egészséges, ám rossz anyagi körülmények között élő édesapánál marad, őt pedig anyagilag támogatja az enyhe fokban szellemileg sérült édesanya családja, amely a falu legmódosabb családja. A konferenciát a család

2.5.3. Kör-modell

A kör-modellek az észak-amerikai és kanadai Navajo indiánok törzsi hagyományaira épülve kerültek be egyre több állam alternatív közösségi konfliktuskezelő technikái közé (STUART, 1996; LILLES, 2001; WINFREE, 2002). A demokratikus elveket leginkább tükröző kör-modellt sokszor nagyobb közösségek problémáinak megoldására alkalmazzák, ahol az elsődleges cél, hogy az érintett közösséget minél nagyobb számú résztvevő képviselje. Előfordul, hogy egy egész falu közössége (több száz fő) vesz részt egy ilyen megbeszélésen (PRANIS, 2005). A mediációval és konferencia-modellel összehasonlítva a facilitátor szerepe a körmodellek esetén tekinthető a legkevésbé hangsúlyosnak. A megbeszélés során a párbeszédsorozat helyett a szót mindig a körben következő személy kapja (a beszéd jogát egy ún. beszélő bot *(talking stick)* szimbolizálja). A közösség tagjai e kör mentén érintik a bűncselekmény kapcsán leginkább felmerülő kérdéseket. Szimbolikus leírásban, a konfliktus a kör közepén, mindenki számára egyenlő „távolságra" helyezkedik el, jelezve, hogy a konfliktus mindenki közös problémája, kialakulásában és (hosszú távú) megoldásában közös a felelősség, a folyamatban pedig mindenki egyenrangú félként vesz részt. A kör-modellek célja sok esetben a közösségeken belüli, hosszabb távon is érezhető megbékülés (béketeremtő körök), illetve a közösségi kötelékek „meggyógyítása" (gyógyító körök) (MCCOLD, 2001).

A kör-modellek egy speciális formája, az ún. *ítélő kör*, amely bevonja a büntető igazságszolgáltatás szereplőit is (pl. döntőbíró, vádló, védőügyvéd, rendőr), az üléseket pedig sokszor bírósági tárgyalóteremben szervezik meg. Az áldozat, elkövető, támogatóik, a közösség tagjai, valamint az igazságszolgáltatási rendszer képviselői ugyanazon körben ülve, együtt teremtik meg a konszenzust az ítélkezési tervről, tárják fel az elszenvedett sérelmeket és határozzák meg a bűnismétlés megelőzéséhez szükséges lépéseket.[58]

tulajdonában lévő falusi kocsmában szervezték meg, a megbeszélés előtt pedig az édesanya családja a résztvevőket disznóvágásra hívta meg (Forrás: KOPF KATALIN facilitátor személyes elbeszélése alapján(2007)).

[58] Példa: Egy többszörösen visszaeső 15 éves fiatalkorú, Bart súlyosan bántalmazott egy őt igazoltató rendőrt. Közel fél év telt el, mire az esetben összehívták az ítélkező kört. A megbeszélés oka az volt, hogy a bántalmazott rendőr és hozzátartozói úgy érezték, a fiatalkorú börtönbezárása csak a felszínen jelent megoldást; sem a fiatal nem szembesül viselkedésének elfogadhatatlanságával, sem a rendőr és családja nem tudja feldolgozni az eset okozta negatív következményeket (pl. a számos, azóta kialakult konfliktust családjában, a szakmai kiégés jeleit stb.). Az ítélkező kör sikeresen, megállapodással és bocsánatkéréssel zárult. Ettől függetlenül (a jogszabályoknak megfelelően) a megbeszélést követően a fiatal börtönbe került, azonban a megbeszélésen elhangzottak (rokonok hasonló múltja, családi tragédiák háttere, támogatásuk kifejezése Bart felé, a bűncselekmény hatásainak feltárása az áldozat családjában stb.) pozitívan hatottak az addig mindvégig lázadó Bartra, valamint nagyban segített a rendőrnek hogy magával és családjával rendezze belső konfliktusait, csökkenjen a fiatalok iránt kialakult szélsőségesen negatív attitűdje (LIEBMANN, 2007, 96-98).

Áldozat – elkövető mediáció

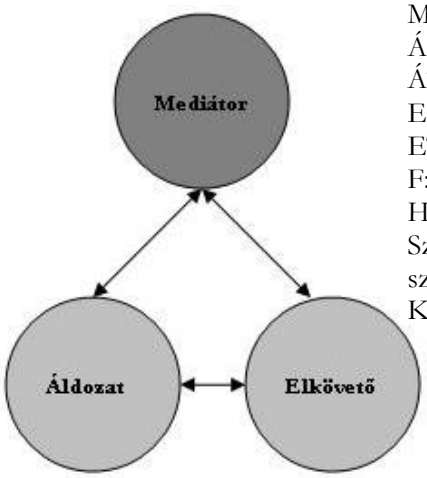

M: mediátor
Á: áldozat
ÁT: áldozat támogatója
E: elkövető
ET: elkövető támogatója
F: facilitátor
H: hatósági személy
SzSz: szociális szakember
K: közösség képviselője

Konferencia-modell

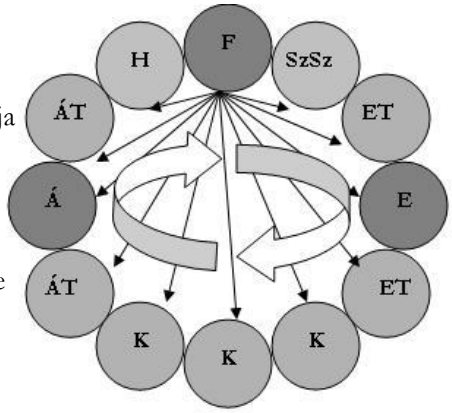

Kör-modell

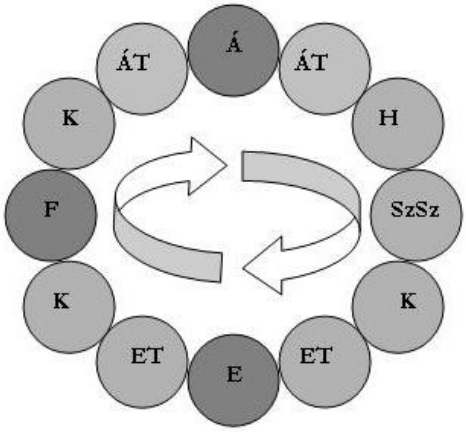

Panelek

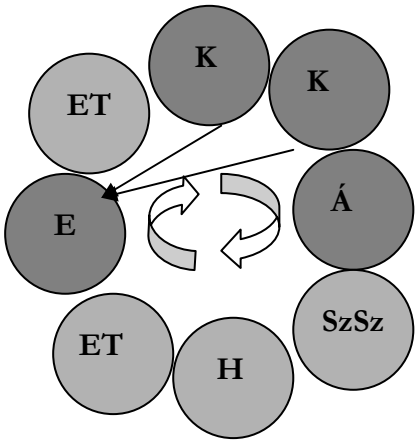

Forrás: MCCOLD tanulmánya alapján (2003a)

6. ábra: Resztoratív modellek

2.5.4. A közösség érdekében végzett munka

Sokak által vitatott, hogy mennyiben tekinthető resztoratív gyakorlatnak a köz érdekében végzett munka (hivatalos elnevezése a magyar nyelvben: „közérdekű munka"). Abban az esetben, ha ezt kizárólag a bíróság által kirótt, kötelezően végezendő tevékenységként (büntetésként) értelmezzük, nem tekinthető resztoratív indíttatású módszernek, hiszen a megvalósítás során az önkéntesség alapelve nem érvényesül. Azonban ha a közérdekű munka önkéntesen vállalt tevékenység, amelynek célja nem elsősorban a büntetés, hanem jóvátétel biztosítása, akkor – egyes szerzők szerint – a köz érdekében végzett munka szankciója is tekinthető resztoratív szemléletű igazságszolgáltató gyakorlatnak (WALGRAVE, 2008). Ugyanakkor további kérdés, hogy mennyiben érvényesülnek a közérdekű munka során a

közvetlen és közvetett áldozatok érdekei? Valójában mit is nevezünk „köznek" és „közérdeknek"? Elégséges feltétele-e az önkéntesség a resztorativitásnak (pl. resztoratív szemléletűnek tekinthető-e egy olyan, nem anyagi jellegű megállapodás, amely egy erősen stigmatizáló – ám, *önként*esen elvállalt – munkavégzésre kötelezi az elkövetőt)? Anélkül, hogy kitérnénk most ezen kérdések részletesebb megválaszolására, csupán érzékeltetni szeretnénk, hogy bizonyos megközelítések szerint (BAZEMORE and MALONEY, 1994; WALGRAVE, 2000; DIGNAN, 2002) a közösség érdekében végzett munka is a resztoratív megközelítés egy gyakorlatának tekinthető, mivel:

alkalmazásával hangsúlyossá válik, hogy a bűncselekmény nem csupán egy általános jogi-erkölcsi norma megszegéseként értelmezendő, hanem a közösség számára sérelmet okozó tevékenység;

a szankcionálás során a helyreállítási szempont elsődlegességet élvez a hátrányokozáshoz képest;

az elkövetőtől aktív és közvetlen felelősségvállalást igényel, szemben a büntető és a rehabilitatív megközelítésekkel, amelyek az elkövetőre passzív alanyként tekintenek (WALGRAVE, 2008).

A közérdekű munka resztoratív szemléletű felfogása különösen fontos lehet azokban a társadalmakban, ahol a közösségi szálak meggyengültek, ahol a „közösségi lét" valódi jelentése fokozatosan feledésbe merül. Ezen társadalmakban különösen nagy kihívás egy olyan szemlélet elterjesztése, amely arra épít, hogy a normaszegés mögött valójában személyek konfliktusa áll, és a sérelmek helyrehozása közös érdek, amelyben fontos, hogy az érintettek aktívan szerepet vállaljanak. Amennyiben e megközelítés – és így a bevonandó személyek aktivizálása – adott társadalomban távoli célnak tűnik, a közérdekű munka hasznos „átvezető csatorna" lehet az elidegenedett közösségben alkalmazott szankcióformák és az aktív szerepvállalást igénylő resztoratív megközelítés között. Az eljárás nem várja el, hogy az érintettek mindenáron és személyesen vállaljanak részt a szankció kidolgozásában (amely sokak számára még túl nagy ugrásnak tűnhet korábbi passzivitásuk után), azonban közvetve képes a resztorativitás legfőbb üzenetének tolmácsolására: a bűncselekményt mint eseményt személyek és a közösség ellen követték el, amely sérelmet okoz, és ennek helyreállítása elsődleges feladatnak számít. Mindezzel együtt a közérdekű munka resztoratív jellegének erősítése nem csupán „értelmes" szankcióra adhat lehetőséget, hanem alkalmazása a széttöredezett közösségek újbóli megerősítését is segítheti.

2.5.5. Közösségi tanácsok

A közösségi tanácsok kapcsán olyan modelleket említünk meg, amelyekben a hangsúly nem elsősorban az egyénekre, hanem a konfliktus által érintett *közösségre* helyeződik. Ezen eljárások során a konfrontáció, a múltbéli események hatásainak feldolgozása, valamint a jövőbeni jóvátétel kidolgozása is az érintett közösség tagjainak – akár csoportos – részvételével megy végbe. E modell-típuson belül két formát különböztetünk meg: a *közösségi panelt*, valamint az *informális igazságszolgáltatási eljárások* során kialakult közösségi bíráskodási formákat. Míg az előbbi típus elsősorban a fejlett euró-atlanti országok igazságszolgáltatási rendszerében található meg, addig az utóbbi forma inkább a hagyományos társadalmak igazságszolgáltatásában megfigyelhető.

2.5.5.1. Közösségi panelek

E gyűjtőnéven illethetjük azon módszereket, amelyek a közösséget képviselő állampolgárokból alakult tanácsok alkalmazásával, a büntetőeljárás folyamatába beépülve teremtenek lehetőséget az elkövetőnek a formális, hatósági út elkerülésére. Kis súlyú bűncselekmények esetén a bírósági tárgyalás alternatívája lehet egy olyan megbeszélés, amely során az elkövető megállapodik a közösséget képviselő személyekkel arról, hogy milyen módon teszi jóvá az okozott kárt.

Ennek példája az Egyesült Királyságban kialakított *fiatalkorúak panelrendszere (youth offender panel)*, amely 1999-től kötelezően alkalmazandó intézmény az eljáró bíró számára, amennyiben az elkövető

fiatalkorú személy;
első bűntényét követte el;
cselekménye kis- vagy közepes mértékben súlyos;
bűnösségét vállalta a bíróság előtt.

E panel során az elkövető két – a helyi közösséget képviselő – speciálisan kiképzett önkéntes által facilitált megbeszélésen vesz részt, ahol megjelennek az elkövető szülei, a pártfogó, esetleg az áldozat és annak támogatója. E megbeszélésen belül tehát – ha nem is a „klasszikus" mediáció módszerével – lehetőség van a bűncselekmény áldozatával történő megbeszélésre, és a személyes jóvátétel vállalására. A panel akkor is összeül, ha az áldozat nem jelenik meg.[59] Ez esetben a két, ülést vezető önkéntes szerepe kulcsfontosságú, hiszen a

[59] A mediáció lényegét tekintve sajnálatos az a programértékelő kutatás által kimutatott tény, hogy a paneleket általában áldozatok részvétele nélkül folytatják le. Ennek oka a végrehajtó szakemberek és a folyamat egészének továbbra is fennálló elkövető-orientáltsága, az áldozati szükségletek háttérbe szorulása (az áldozatok a részvételt

helyi közösség lakosaiként és „képviselőjeként" valamelyest ők is képesek a közösség érdekeinek képviseletére, véleményének kifejezésére a jóvátétel iránti igény és a további bűnelkövetés megakadályozásának kérdésében.

Hasonló rendszer működik 1995-től az amerikai Vermont államban, ahol a *Helyreállító Pártfogó Program (Reparative Probation Programme)* keretén belül egy helyi lakosokból létesített közösségi tanács szerződést dolgozhat ki az elkövetővel az okozott kár jóvátételének módjáról. Ez tartalmazhat vállalásokat egy bocsánatkérő levél elkészítésére, közérdekű munka végzésére vagy valamely kezelési programban való részvételre (KARP és WALTHER, 2001).

E panelek resztoratív jellegét az mutatja, hogy nem professzionális igazságügyi szereplők döntenek az ügyben, hanem a közösség képviselőiként eljáró önkéntesek, az elkövetővel együttműködésben, reparációs célú tevékenységeket megcélozva hozzák meg döntésüket. Azonban ezek kapcsán is számos kérdés merül fel, hiszen az önkéntesek csupán korlátozott mértékben képesek heterogén közösségeik reprezentálására (WALGRAVE, 2008b, 38), az áldozat többnyire nem vesz részt a megbeszélésen (CRAWFORD és NEWBURN, 2003), és a valódi önkéntesség kérdése is gyakran felmerül e „szerződéskötések" során (MCCOLD, 2004; DIGNAN, 2005).

2.5.5.2. Informális igazságszolgáltatási eljárások

Tipológiánk a közösségi informális bíráskodás típusába sorolja mindazon helyi vagy országos szintű kezdeményezéseket, amelyek a nagyszámú áldozatot követelő háborúk, közösségi konfliktusok utáni béketeremtést kívánják elősegíteni a lakosság körében.[60] Ezek során az igazság szolgáltatása nem elsősorban az elkövetők megbüntetésére, hanem sokkal inkább az áldozatok sérelmeinek elismerésére és az irányukban tett jóvátételre épül.

2005 januárjáig 36 ún. „Igazság és Megbékélés Tanács" felállítását jegyezték szerte a világon,[61] olyan országokban, amelyekben nagyszámban estek állampolgárok súlyos emberi

– amelyre sokszor lakóhelyüktől távol, kizárólag munkaidőben kerül sor – további bonyodalomként élik meg; nem biztos, hogy a büntetőeljárás adta rövid határidők alatt késszé válnak az elkövetővel való szembesülésre stb.) (CRAWFORD és NEWBURN, 2003).

[60] Az ilyen típusú kezdeményezések, valamint a resztoratatív igazságszolgáltatás nemzeti és nemzeti szintű béketeremtésben való alkalmazhatóságát térképezte fel az Európai Unió támogatásával működő COST A21-es kutatói együttműködés 4. számú munkacsoportja. Az ennek eredményeképpen megjelenő könyv helyi szerzők elemzésére építve tárgyalja a helyreállító szemlélet alkalmazhatóságát a koszovói (ARSOVSKA, VALINAS és FELLEGI, 2008), az izraeli-palesztin (ROHNE, 2008) és a kongói (VANSPAUWEN és SAVAGE, 2008) konfliktus kapcsán.

[61] Elnöki határozattal működtetett Megbékélési Tanácsokat pl. Argentína, Bolívia, Csád, Chile, Equador, Ghana, Haiti, Malawi, Nepál, Nigéria, Panama, Peru, Fülöp Szigetek, Szerbia és Montenegró, Dél-Afrika, Dél-Korea, Sri Lanka, Uganda, Uruguay, Zimbabwe. Más országokban (pl. Sierra Leone, Kelet-Timor, Brazília, El

jogi bűncselekmények áldozatává (pl. Kongóban, Bangladesben, Dél-Afrikában[62]). Az állampolgárok közvetlen és aktív részvételével megalakult béketeremtő tanácsok egy része jelentős mértékben építkezhetett az adott társadalom tradicionális igazságszolgáltatási eljárásaira, amelyekről a 2.5.5-ös fejezetben már bővebben szóltunk. Ezen eljárásokat többnyire a büntető-igazságszolgáltatási rendszer mellett folytatják le, kiegészítve a formális eljárást, amely csak korlátozottan alkalmas bizonyos társadalmi szükségletek kielégítésére (a történtek pontos megismerésére, a sérelmek feltárására és elismerésére, a jövőbeni békés együttélés elősegítésére, valamint a megbocsátásra és megbánásra való lehetőség megteremtésére). Az informális eljárások előnye egyrészt, hogy a konfliktusrendezés a lakosság számára legitimebb, kultúrájukhoz közelebb álló módon történhet. Másrészt – a formális büntetés alkalmazásával ellentétben – ezen eljárások lehetőséget teremthetnek az emberi és közösségi kapcsolatok helyreállítására és a hosszú távú megbékélésre is, amely megteremtése elsődleges szempont egy kettészakadt társadalom életében. Végül számos gyakorlat igazolta (pl. a dél-afrikai apartheid időszakot követően felállított Igazság és Megbékélés Tanácsok),[63] hogy áldozatok nagyobb eséllyel kaphatnak őszinte válaszokat konkrét kérdéseikre az ellenük vetőktől egy önkéntességen alapuló, informális eljárás keretén belül. Ennek célja az egymással való megbékélés, szemben egy formális jogi eljárással, amely során a vádlottak csupán a legszükségesebb információkat tárják fel, és minden esetben az enyhítő körülmények felmutatására törekednek. Ezért elmondható, hogy ezen eljárások a jogi értelemben vett igazság szolgáltatása mellett a tényszerű igazság felderítését is célozzák, amely – egyesek szerint – egyben a megbékélés feltétele is (MINOW, 1998).

A meglévő törzsi és kulturális gyökerektől függően a különböző hagyományokon nyugvó közösségi eljárások formái egymástól egészen különbözhetnek. Legtöbbjük azonban a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletére épül, hiszen önkéntes alapon, közvetlenül vonja be az érintett áldozatokat és elkövetőket (illetve azok hozzátartozóit); az eljárás a közösségen belül és nem a hatósági monopólium rendszerén belül megy végbe; szemléletében nemcsak a múltra tekint vissza, hanem a jövőre nézve is körvonalazni kívánja a békés együttélés megteremtésének módját.

Salvador, Guatemala) a nemzeti parlament, az ENSZ, vagy egyéb civil szervezetek döntöttek a tanácsok felállításáról (WEISSBRODT 2005).

[62] VANSPAUWEN és SAVAGE, 2008; ENSZ, 2006, 29–32.; AERTSEN et al., 2008.

[63] Erről bővebben lásd a 2.4.2-es részt.

2.5.6. Áldozatvédelmi programok

Az áldozatok támogatását, kártérítését, kompenzálását célzó programok „resztorativitása" sokszor megkérdőjelezett, azonban számos gondolkodó (pl. WALGRAVE, 2008; GAVRIELIDES, 2007) e formát is megemlíti a resztoratív módszerek között. Ennek oka, hogy az 1990-es évek során egyre több – korábban áldozatvédelmi programnak nevezett – kezdeményezést kezdtek el a resztoratív jelzővel illetni (GAVRIELIDES, 29.). Értelmezésünkben e programokat akkor tekintjük a helyreállító gyakorlat részének, amennyiben lehetőséget adnak az elkövető közvetlen bevonására is, az áldozat az elkövető és közösségeik közötti direkt vagy indirekt kommunikációra, illetve amikor a resztoratív megközelítés szempontjai indirekt módon megjelennek a programvégrehajtás során.

A különböző technikák között különbséget tehetünk aszerint, hogy a korábbiakban részletezett alapelveket vizsgálva mennyiben tekinthetőek valóban „resztoratívnak". Segítségünkre a következő ábra által ábrázolt tematikus megkülönböztetés (MCCOLD, 2003a), amely szerint azon programok tekinthetők leginkább resztoratívnak, amelyek egyenlő hangsúlyt helyeznek az áldozatok, elkövetők és a közösségek szempontjainak érvényesülésére (7. ábra*)*. Ahogy az ábra is mutatja, a „resztorativitás" nem jelent konkrét modelleket, sokkal inkább egy elv-együttest, amelynek megvalósulása alapján a resztorativitás mértéke egy skálán mozogva határozható meg az „egyáltalán nem resztoratív"-tól a „teljes mértékben resztoratív"-ig.

Az ábra alapján az is elmondható, hogy bármilyen típusú társadalmi kezdeményezést tekinthetünk valamelyest a resztoratív szemlélethez közel állónak, amennyiben az egy sérelemokozó cselekmény esetén bizonyos mértékben figyelembe kívánja venni az *1.* áldozati érdekeket, *2.* az elkövető felelősségének kérdését, valamint a *3.* közösségi szempontokat. E hármasság (hogyan érvényesülhetnének az áldozati, elkövetői és közösségi szempontok a reformtörekvések és azok megvalósítása során?) tekintetbe vétele kulcsfontosságú és szakpolitika-meghatározó szempont lehet olyan országok esetében, amelyek – Magyarországhoz hasonlóan – nem régen kezdték el vizsgálni, hogy miként tudnának beékelődni a resztoratív elemek a hagyományos igazságszolgáltatás rendszerébe, és amelyek számára komoly nehézséget jelent a hagyományosan büntető jellegű szemlélet túlságosan radikális és gyors átváltoztatása.

Forrás: MCCOLD, 2003a

7. ábra: A resztorativitás szempontjai, lehetséges programok

2.6. A helyreállító igazságszolgáltatás elterjedése világszerte[64]

Ugyan leegyszerűsítéssel, de jogosnak tűnik az a megállapítás, amely szerint a korábban (2.4-es fejezet) részletezett jogtörténeti és társadalomtörténeti szempontok eltérő súllyal, de közrejátszottak a különböző államok igazságszolgáltatási reformjaiban. Míg Új-Zélandon, Ausztráliában, az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában leginkább a közösségek újrafelfedezéseinek lehetett szerepe a helyreállító szemlélet és gyakorlat kialakulásában, Nyugat-Európában – ahol az állampolgári jogok egyre több területet érintő kiterjedésének tendenciája figyelhető meg – az áldozatvédelmi kérdések és az elkövetők hatékonyabb reintegrációját megfogalmazó szempontok voltak a döntő tényezők a reformok bevezetésében. A büntetőrendszerek diszfunkcióiból és csekély hatékonyságából eredő motivációk leginkább a kelet-közép-európai országok reformjaiban játszhattak szerepet, hiszen az 1990-es évek drasztikus politikai és gazdasági változásai, valamint az államszocialista múltból eredő hagyományok hasonló problémákat vetettek fel mind a megnövekvő bűnözés, mind annak kezelése kapcsán (erről bővebben lásd a 3.1.1. fejezetet).

Természetesen az ilyen megfontolások egymással erőteljesen keveredve, sokszor nem is tudatosan jelennek meg egy-egy ország büntetőpolitikáján belül is. Az alábbi leegyszerűsített kategorizálás célja ezért egyrészt, hogy e szerteágazó folyamatokat valamelyest térben is el tudjuk helyezni. Másrészt, illusztráció arra, hogy a büntetőpolitikai reformok során felvetődő dilemmák, mozgatórugók és értékválasztások tudatosítása a konzisztens jogi- és intézményi fejlesztések elengedhetetlen feltétele.[65]

A helyreállító szemléletű programok modern államok igazságszolgáltatási rendszereiben történő elterjedése kapcsán érdemes külön vizsgálni I. a mediáció, II. a konferencia-modell és III. a körmodellek elterjedésének hátterét.[66]

2.6.1. Az áldozat– elkövető közötti mediáció elterjedése

Az európai országokban ma leginkább alkalmazott áldozat és elkövető közötti mediáció módszere[67] először kísérleti programok formájában jelent meg Kanadában (PEACHEY,

[64] Jelen összefoglaló MIERS és WILLEMSENS könyvére (2004), AERTSEN és munkatársainak munkájára (2004), valamint az itt hivatkozott forrásokra épült. 11 európai ország mediációs modelljének részletesebb bemutatását az 5. számú melléklet tartalmazza.

[65] Bár hasznosabb, ha e tudatosításra a reformok kialakítása és megkezdése előtt és nem azokat követően, azok „igazolásaként" kerül sor.

[66] A különböző módszerek részletes elméleti leírását lásd a 2.5. fejezetben.

[67] Elméletéről lásd a 2.5.1-es fejezetet.

1989),[68] majd az USA-ban az 1970-es évek közepén (WRIGHT, 1996, 76; MCGILLIS, 1997). E programokkal párhuzamosan Európában – többek között Nils Christie már korábban említett tanulmányának (1977) hatására – Norvégia kezdte el a mediáció bevezetését 1981-ben, fiatalkorúak számára elindított kísérleti mediációs programjával.[69] Norvégia e programot 1989-ben a felnőtt korúakra is kiterjesztette. Azóta a mediáció országos szinten elérhető diverziós eljárás, mely szervesen beépült a norvég büntetőeljárási folyamatba. A Mediációs Szolgálatok évente kb. 5-6000 esetben mediálnak. Mediátorként speciálisan képzett önkéntesek járnak el.

Finnországban az első kísérleti program szintén a fiatalkorú elkövetők bevonásával indult el 1983-ban. A gyakorlat hátteréül szolgáló mediációs jogszabály az első kísérleti programok után 23 évvel (!), 2006-ban született meg. A már országosan egységes rendszerűnek tekinthető finnországi mediációs rendszer sajátossága, hogy – szemben a legtöbb európai országgal, ahol a mediáció az igazságügyi terület alá tartozó szolgáltatás – e tevékenység a szociális jóléti rendszer része, végrehajtásában pedig a helyi önkormányzatok kapják a legnagyobb szerepet (KINNUNEN, 2007). Norvégia és Finnország – ahol elsősorban speciálisan képzett, önkéntes mediátorokat alkalmaz – Európában jelenleg is a mediáció alkalmazásának frontvonalában áll.

Hasonlóan a két skandináv országhoz, fiatalkorú elkövetők kísérleti programjaként indult a mediáció Ausztriában az 1980-as évek végén (később felnőtt korú elkövetők számára is kiterjesztették). A szolgáltatás 1988 óta jogszabályban rögzített szolgáltatásként országosan is elérhető. Jelenleg az évente érkező 8-9000 esetet a *Neustart* elnevezésű civil szervezet teljes állású mediátor szakemberei kezelik.

Franciaországban az első programok az áldozatvédelmi szolgálatok kezdeményezésére indultak 1984-ben. Büntetőeljárási törvényük 1993-as módosítása pontosan meghatározta a mediáció helyét az igazságszolgáltatás rendszerében. Az évente érkező kb. 30 000 eset mediációját elsősorban speciálisan képzett önkéntesek végzik.

Németországban 1984-ben indultak az első programok, amelyek kezdetben a fiatalkorú elkövetők számára jelentettek alternatívát. Később a különböző tartományokban elindított programokat kiterjesztették a felnőtt korú elkövetőkre is (DUNKEL és RÖSSNER, 1989, 164-166). A szolgáltatásnak a büntetőeljárási törvény 1994-es módosítása biztosít egységes

[68] Az első mediációs kísérletet Kitchenerben (Ontario) alkalmazták, ahol két fiatalkorú elkövetőt ültettek egy asztalhoz vandalizmusuk áldozatával.
[69] FALCK tanulmánya szerint az amerikai mediációs programok is CHRISTIE hatására indultak el (FALCK 1992, 131).

jogszabályi hátteret. 2002-ben 25 000 esetben került sor mediációra. A közvetítést elsősorban teljes állású szakemberek végzik, azonban az elmúlt években a professzionális mediátorok mellett egyre inkább bevonnak önkénteseket is (FELLEGI, 2005a, 126).

Az Egyesült Királyságban az első resztoratív programok az 1980-as években jelentek meg a büntetőeljárás különböző szakaszaiban. Bár nincs egységes és speciális törvényi szabályozásuk, a jóvátételi programok széleskörűen elérhetőek fiatalkorúak és felnőtt korúak számára a rendőri, ügyészi, bírói és büntetés-végrehajtási szakaszban is.

Belgiumban ehhez hasonlóan, de jogilag jóval részletesebben szabályozott módon és egységesebb rendszerben érhető el a mediáció a büntetőeljárás valamennyi szakaszában, mind fiatal-, mind felnőtt korúak számára. A diverzióként alkalmazott mediációt az 1994-es büntetőeljárási törvény, az egyéb szakaszokban alkalmazott mediációt pedig a 2005-ös különtörvény szabályozza. A belgiumi reformok kialakulása mögött szintén jelentős szerepe volt az áldozatvédelmi szempontok előtérbe kerülése. (AERTSEN és PETERS, 1998)

Európa legtöbb országában már jelenleg is elérhető a büntetőügyekben alkalmazott mediáció a büntetőeljárás valamely szakaszában (lásd 8. ábra, valamint az 5. számú melléklet), és számos jogrendszer törekszik arra, hogy a 1999-es Európa Tanácsi ajánlásnak megfelelően (R(99)19-es ajánlás II/4. pontja) a mediáció a büntetőeljárás minden egyes szintjén elérhető legyen. A büntetőügyi mediáció széleskörű alkalmazása annak is következménye, hogy az Európai Unió 2001-ben minden tagállamát kötelezte arra, hogy bűncselekmények sértettjei számára elérhetővé tegye a mediáció intézményét, és biztosítsa, hogy a közvetítés eredményeként létrejött megállapodások a büntetőügyekben figyelembe vehetők legyenek.[70]

[70] Az Európai Unió Tanácsának a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról szóló 2001. március 15-i kerethatározatának (2001/220/IB) 10. cikkelye.

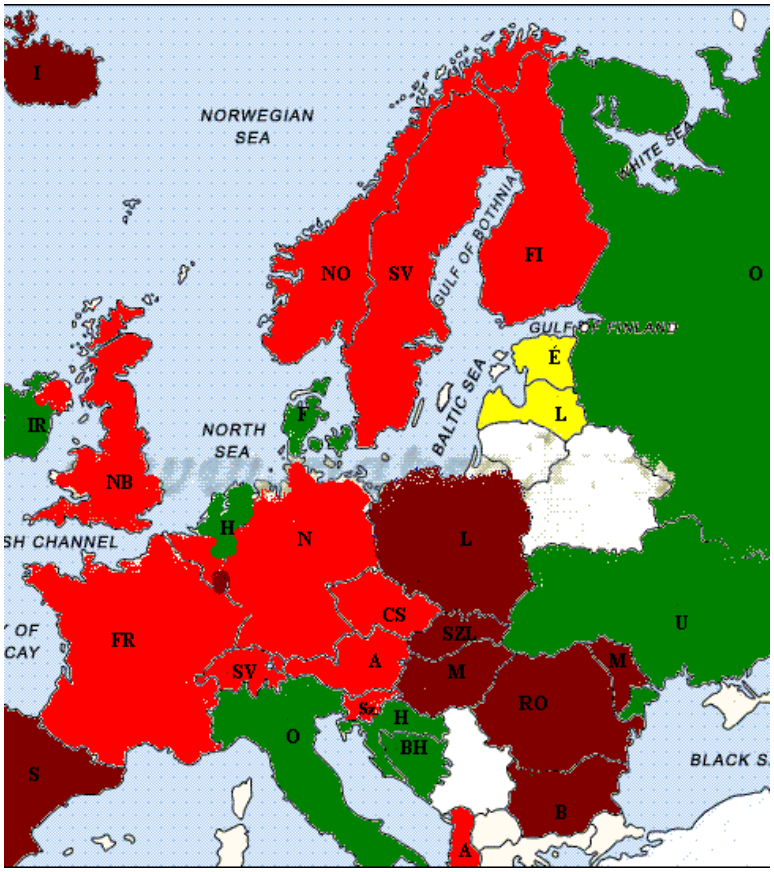

A büntetőügyekben alkalmazott mediáció

■ jogszabályilag részletesen szabályozott, alkalmazása jelentősen elterjedt

■ jogszabályilag szabályozott, de alkalmazása csekély mértékű

■ alkalmazására nincs külön jogszabályi háttér, de más törvények implicite lehetővé teszik a gyakorlatot (ált. kisebb projektek, pilot programok keretén belül valósul meg)

■ jogszabályi hátteréről tervezetek vannak; a szolgáltatás jelenleg nem, vagy csak nagyon minimális mértékben elérhető.

8. ábra: A büntetőügyi mediáció elterjedtsége Európában

2.6.2. A konferencia-modellel elterjedése

A konferencia-modell[71] amely egyrészt az új-zélandi maori hagyományokra épülő, családi csoportkonferencia módszerére épülve alakult ki, másrészt az Ausztráliában kidolgozott „*Wagga Wagga*" módszerre. A két modell egyaránt bevonja az érintett sértettet, elkövetőt, családtagjaikat és közösségeiket a döntéshozatalba. Azonban, míg az új-zélandi modell a szociális rendszer részeként, elsősorban gyermek- és családvédelmi kérdések mentén alakult ki, addig az ausztrál módszer az igazságügy területén, a rendőri szervek aktív bevonására építve alakította ki modelljét. A konferenciamódszer alkalmazását és elterjedését nagyban segítette az Új-Zélandon 1989-ben bevezetett gyermek- és családvédelmi törvény, amely minden gyermek- és családvédelmi, valamint fiatalkorúakat érintő büntetőügyben kötelezővé tette a konferencia-módszer alkalmazását (MAXWELL és MORRIS, 1993). Az azóta is hatályos törvény célja, hogy nehézségeik megoldására az érintetteknek lehetősége legyen először saját közösségeikben döntéseket hozni, a formális hatósági útra pedig csak olyan esetekben kerüljön sor, amelyekben az érintett közösségek nem tudnak maguk megoldást találni.

[71] Elméletéről lásd a 2.5.2. fejezetet.

A „*Wagga Wagga*" ausztrál modellre épülő resztoratív konferenciamodellek, illetve a családi csoportkonferencia az 1990-es évek közepétől került bevezetésre először az Egyesült Államokban és Kanadában, majd Nyugat-Európában (pl. az Egyesült Királyságban, Belgiumban, Hollandiában, Izlandon, Norvégiában) és Kelet-Közép-Európában (pl. Lengyelországban, Csehországban, Magyarországon). A konferencia-modellt és annak különböző adaptációit számos területen alkalmazzák a fenti országokban: a programok elsősorban a gyermek- és családvédelem, az igazságügy, a szociális ellátórendszer, valamint az oktatás területén érthetőek el (HERCZOG, 2003; CHANKOVA, 2006).

2.6.3. A kör-modellek elterjedése

A kör-modelleket[72] (ítélő-, gyógyító-, béketeremtő-körök) az USA, Kanada és Európa (Anglia, Írország) különböző pontjain alkalmazzák, elsősorban igazságügyi, oktatási és egyéb, intézményen belüli konfliktusok esetén (HERCZOG, 2003; CHANKOVA, 2006). Bár a létező körmodellek sporadikusak (csupán egy-egy helyi program részeként érhetőek tetten), és alkalmazásuk országokon belül is teljesen eltérő lehet, filozófiájuk, módszertanuk fontos összetevője a helyreállító irányzatnak, ezért szükséges róluk említést tennünk e dolgozat keretén belül is.

***

E ponton lezárnánk a helyreállító igazságszolgáltatás elméletének makroszempontú elemzését, amelynek keretén belül szó került a normaszegésre adható válaszok különböző lehetőségeiről, a resztoratív válasz elhelyezkedéséről és alapelveiről ezeken belül, valamint a kialakulása mögött zajló folyamatokról. A következőkben a mikromechanizmusok világába lépünk, azt vizsgálva, hogy miként hatnak a helyreállító szemléletű folyamatok az abban résztvevőkre.

[72] A modell elméleti hátterét lásd a 2.5.3-as fejezetben.

2.7. Mikrovilág: hogyan segíti a helyreállító folyamat belső dinamikája a hatékonyabb reintegrációt?

Vizsgáljuk meg, mi is történik a résztvevő felek között akkor, amikor az ún. helyreállító szemléletű gyakorlatot alkalmazzuk. Ennek feltérképezése, hasonlóan a makrovilág elméleti megragadásához, azért nem egyszerű feladat, mivel számos eltérő gyakorlat létezik világszerte, megnehezítve az általánosítást. E dolgozatnak mind a makro-, mind a mikroelemzéssel az a célja, hogy rendelkezésre bocsásson egy olyan „elemegyüttest", amely általánosan érvényes a helyreállító megközelítés szociológiájára és pszichológiájára. Az elméleti áttekintésen túl egy igen gyakorlatias cél is megjelenik itt. Egyrészt, amennyiben Magyarországon a helyreállító igazságszolgáltatás elterjedésének lehetőségén gondolkodunk, el kell fogadnunk, hogy témánk minden szempontból komplex és szerteágazó, nehéz pontosan meghatározni, mit értünk úgymond a módszer „bevezetése" alatt, tehát mindenekelőtt érdemes megkísérelni az általánosan irányt adó elvek feltárását. Másrészt, a jelen dolgozat nem csupán a szemlélet egyetlen szektorba való beágyazásának lehetőségét vizsgálja, hanem holisztikus módon kívánja feltárni, hol és miként épülhet be e megközelítés a társadalmi intézmények valamennyi területén. Szükségtelen hangsúlyozni, hogy e kérdés jóval kiterjedtebb vizsgálódást igényel, mint amilyenre e disszertáció vállalkozni tud. Azonban azzal, ha általánosan is alkalmazható „listát" tud biztosítani a képviselendő makroelvekről (lásd előző részek) és a megragadni kívánt pszichológiai folyamatokról (lásd alább), e dolgozat talán olyan eszközzel is szolgálhat, amely alkalmazható a helyreállító szemlélet bevezetésekor a különböző szektorok esetén. Az alapelemek feltárásának célja, nem utolsó sorban, hogy hivatkozási alapként segítségünkre legyen abban, hogy a megvalósuló gyakorlat során vissza-vissza lehessen térni a kezdeti elvekhez, és vizsgálható legyen, hogy a gyakorlati megvalósítás továbbra is tükrözi-e kiinduló alapelveket.

A kiinduló pont elsőként HARRIS, WALGRAVE és BRAITHWAITE (2004) áttekintése, amely elméleti és empirikus alapokra építve mutatja be a konferenciafolyamat pszichológiai dinamikáját. Ezt követően saját elméleti kutatásunk eredményei következnek: az ismertebb kriminológiai elméletek segítségével elemezzük a helyreállító igazságszolgáltatás mechanizmusait. Végül bemutatjuk, hogy miként jelennek meg az ismertetetett elméletek az „ideális" gyakorlatban. Az itt ismertetett ideáltipikus[73] folyamatok gyakorlati illusztrálására a korábban (2.5. fejezet) ismertetett modellek közül leginkább a konferencia-modell tűnik alkalmasnak, mivel e megközelítés során ötvöződik a legtöbb elméleti és gyakorlati alapelv,

[73] Az „ideáltipikus" kifejezést a weberi értelmezés szerint (1987) alkalmazom, azaz olyan gondolati absztrakcióként, amely a valóság komplexitását egy modellszerű rendszerben kísérli meg összefoglalni.

valamint – bizonyos szerzők szerint – e technika tekinthető a leginkább resztoratívnak (pl. MCCOLD, 2001; WALGRAVE, 2008).

2.7.1. Érzelmek és dinamikák HARRIS, WALGRAVE és BRAITHWAITE elmélete alapján

WALGRAVE összefoglalójának (2008b, 114-120.) kiindulópontja, hogy a sérelmet okozó személy, amikor tettének elfogadhatatlanságával szembesítik, zavarba kerül, és sokszor daccal, ellenállással reagál (lásd még SHERMAN, 1993). Sok elkövető már a kezdetekkor valamekkora – de sok esetben nem tudatosított – szégyent és bűntudatot érez amiatt, hogy sérelmet okozott, megszegte a szabályokat és/vagy neki fontos személyek számára csalódást okozott. Ekkor céljuk az, hogy e kellemetlen érzéstől a lehető legkönnyebben és leggyorsabban megszabadjanak. Mindeközben a sértettek szintén szégyent éreznek az őket ért sérelem és megalázástatás miatt (STRANG, 2002), ugyanakkor jóvátételt igényelnek az őket ért sérelmekért cserében. Erre két főbb út áll rendelkezésükre: a megtorlás, amellyel céljuk, hogy ugyanolyan mértékű szenvedést és megaláztatást okozzanak az elkövetőnek, mint amilyennel maguk szembesültek, illetve a resztoratív út, amellyel céljuk az elszenvedett kár lehetőség szerinti csökkentése és a kompenzáció. E kezdeti érzések nagyban meghatározzák a konferencia további menetét. Egy bűntudatot nem érző, ellenálló elkövető további sérelmet okozhat áldozatának, ahogy az áldozati oldal is – amennyiben bosszúvággyal érkezik a megbeszélésre – megalázhatja, stigmatizálhatja a kiszolgáltatott helyzetben lévő elkövetőt. E negatív állapot eredménye lehet a további sérelemokozás és az elkövető ellenállásának erősödése. Tehát a kezdeti érzések megfelelő feltérképezése kulcseleme a konferencia sikeres alkalmazásának.

Amennyiben sikerül megteremteni a biztonságos, egymást tisztelő és támogató légkört, megkezdődhet a konferencia, amelynek első szakaszában az áldozat kifejezheti sérelmeit, dühét és félelmét. WALGRAVE-ék elmélete szerint e szakasz során a legtöbb elkövető nem képes a semleges viselkedésre, sokakban vált ki a másik oldal történetének végighallgatása empátiát, együttérzést. Az áldozat megszemélyesül, már nem csupán egy „táskát birtokló tárgy", hanem hús-vér ember, érzésekkel és szükségletekkel. E szakasz során konkretizálódik az elkövetőben a – sokszor már korábban is felbukkanó – halvány bűntudat, hiszen jól láthatóvá válnak a cselekménye által okozott károk és szenvedések. Mindez a szégyenérzettel párosul, hiszen a sérelemokozás következményeivel az elkövető számára legfontosabb személyek is, családtagjai és támogatói is szembesítik az érintettet. A folyamat ezen a ponton az empátiára és az általa kialakított lelkiismeret-furdalásra, bűntudatra vagy szégyenérzetre épít. Ezért különösen fontos, hogy a megbeszélés során a résztvevők

bátorítást, támogatást és megértést tanúsítsanak az elkövető felé, amikor ő együttérzését és tiszteletét fejezi ki az áldozat felé.

A szégyenérzet azonban kettős természetű – erről később még bővebben is szó esik. E ponton az a lényeges, hogy amennyiben a közösség nem fogadja el az elkövető által tanúsított megbánást (amely egyben a szégyen felvállalása is), az elkövető számára az elsődleges cél a szégyentől való megszabadulás lesz. Ez a vágy részéről hárítást és felelősség-kerülést eredményezhet. Ugyanakkor ha közössége képes kimutatni, hogy nyitott a sérelmet okozó személy ismételt visszafogadására (aki ezen a ponton a legsérülékenyebb szereplő), az elősegítheti az elkövető őszinte felelősségvállalását, a bocsánatkérést, és hogy különböző, jóvátételt segítő lépéseket ajánljon fel. Az utóbbiak még inkább igazolhatják a bocsánatkérés őszinteségét. Az elkövetőben ebben a szakaszban tudatosul leginkább bűnössége és a felelősségvállalás jelentősége. Bocsánatkérésével megfordul a korábbi szereposztás: ezen a ponton az áldozat kerül döntési pozícióba, az elkövető sorsa pedig a sértett döntésétől függ, aki vagy elfogadja, vagy feltételekhez köti, vagy elutasítja a bocsánatkérést. Amennyiben a folyamat sikeres, helyreáll a sértett emberi méltósága, bosszúvágya pedig csökken, hiszen a jóvátételi igény felkínálása és az elkövető bocsánatkérése megszünteti utóbbi megalázásának szükségességét. A kölcsönös tisztelet, a megértés, a bocsánatkérés és megbocsátás kifejezését – mintegy katalizátorként – tovább erősítheti, ha mind az elkövető, mind a sértett oldaláról támogató személyek vesznek részt a folyamatban. Ennek célja a két oldal egymás iránti tiszteletének kimutatása, és hogy az érintett közösségben a tett (bűncselekmény) elítélése mellett a cselekedetet elkövető személy iránti tisztelet továbbra is meglegyen (BRAITHWAITE, 1989).[74] Mindez nagyban segítheti a két oldalt abban, hogy ismét egyensúlyba hozzák erkölcsi pozíciójukat. Ez a típusú, erkölcsi szintű helyreállítás hozzájárulhat ahhoz, hogy a felek a történteket véglegesen lezárhassák magukban, és új fejezet nyithassanak életükben (MARUNA, 2001).

Természetesen minden egyes konferencia folyamata és eredménye jelentősen függ a konkrét szereplők személyiségétől, a bűncselekmény tárgyától, súlyától és körülményeitől. Tehát a fentiek erőteljesen leegyszerűsítők, azonban talán alkalmasak arra, hogy kiemeljék a belső dinamika jelentőségét és feltárják az elérendő hatást. Összefoglalásképpen elmondható, hogy a fenti megközelítés a folyamat kulcselemeként az empátia kialakulását jelöli meg, amelynek előfeltétele résztvevők személye iránti tisztelet kimutatása, valamint a

[74] JÓZSEF ATTILA megfogalmazásában ugyanez a gondolat úgy hangzik: „Érted haragszom, nem ellened.”. GANDHI szintén e gondolatra építette filozófiáját, amikor azt írta: „Vesd meg a bűnt, de továbbra is szeresd annak elkövetőjét” [*„Hate the sin, love the sinner”*] (GANDHI 2003).

reintegrációra alapvetően nyitott közösség megléte. Amennyiben ez adott, egy gyakorló facilitátor szavaival élve: „a konferencia folyamata mindenkiből a bennük lakozó jó oldalt hozza elő (MACRAE, 2000).”[75]

A következőkben – egyrészt a korábbi elemzéshez hasonlatosan, másrészt azt valamelyest kiegészítve – tekintsük át ismertebb pszichológiai-kriminológiai elméletek segítségével, hogy miként járulhat hozzá a resztoratív szemlélet az abban résztvevők reintegrációjához.[76] A kutatás inspirációjaként az szolgált, hogy – a hiánypótlás igényével is – fény derüljön azokra a szociálpszichológiai folyamatokra, amelyek szerepet játszhatnak a helyreállító szemléletű gyakorlatok belső dinamikájának magyarázatában. A kutatás egy része bizonyos, korábbról ismert kriminológiai elméletek mélyreható vizsgálatából és szintéziséből állt, amelyek konklúzióit egy elméleti (ún. „4-utas”) modellben kíséreltem meg összefoglalni. Második lépcsőként a modell tesztelését, valamint a kapcsolódó kérdések gyakorlati megvalósulását empirikusan vizsgáltam. Ennek keretén belül kérdőíves (N=69) és interjús (N=12) kutatást végeztem három, angliai büntetés-végrehajtási intézet fogvatartottjaival (FELLEGI, 2004). A jelen disszertáció az elméleti következtetéseket ismerteti, illusztrációképpen pedig néhány idézetet tartalmaz az elkészített interjúkból.

2.7.2. A „4-utas modell”: az erkölcsi gondolkodás, a semlegesítés, a szégyenérzet és a társadalmi kötelékek szerepe a helyreállító folyamat magyarázatában

Elméletünk kiindulópontjaként azon kutatások és megközelítések szolgálnak, amelyek kimutatták, hogy az erkölcsi gondolkodás, a semlegesítő technikák, a szégyen és a társadalmi kötelékek összességében jelentős szerepet játszhatnak mind a szabályszegő viselkedés kialakulásában, mind a visszailleszkedés esélyének meghatározásában.[77] Eszmefuttatásunk során – elméleti síkon is – megkíséreljük operacionalizálni, kézzel foghatóvá tenni a fenti, meglehetősen absztrakt dimenziók működését, azaz a kiválasztott elméletek segítségével áttekintjük, hogy azok mily módon befolyásolják a bűnelkövetés és a társadalmi reintegráció esélyét (ennek összefoglalását a 6. táblázat tartalmazza). Ezt követően, a konferencia-modell példáján kívánjuk bemutatni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlata miként befolyásolja e változókat.

[75] Idézi: WALGRAVE (2008, 119.)
[76] E gondolatmenet kibővített formában, eredetileg a Cambridge-i Egyetem kriminológia szakán elkészített diplomamunkámban olvasható (FELLEGI, 2004). Az említett diplomamunkából készült cikk MACKAY és munkatársai által szerkesztett kötetben jelent meg (FELLEGI, 2007b), jelenleg pedig fordítás alatt áll a Tijdschrift voor Herstelrecht holland-flamand folyóirat számára (Boom Publishers).
[77] Természetesen az itt tárgyalt négy dimenzión túl számos egyéb faktor is szerepet játszik a bűnelkövetés jelenségének előidézésében (lásd AKERS, 2000, MAGUIRE et al., 2002,), azonban a helyreállító koncepció kapcsán e szempontok tűntek legrelevánsabbnak, így került rájuk a választás az elemzés során.

6. táblázat: Elméletek az erkölcsi gondolkodás, a semlegesítés, a szégyen és a kötelékek dimenzióiról

DIMENZIÓ	TÍPUSOK	AZ ELKÖVETÉSHEZ VALÓ KAPCSOLÓDÁS	AZ INTEGRÁCIÓHOZ VALÓ KAPCSOLÓDÁS
ERKÖLCSI GONDOLKODÁS (KOHLBERG, 1971)	1. prekonvencionális 1.1. a büntetés elkerülése 1.2. saját szükségletek kielégítése 2. konvencionális 2.1. Másokhoz való lojalitás 2.2. A hatóság felé történő lojalitás 3. posztkonvencionális 3.1. társadalmi szerződés, a jogszabályok mögötti elvek felismerése 3.2. általános és egyetemes elvek, értékek felismerése	– a szabályok követésének oka az instrumentális érdekek felismerése (rossz elkerülése, jó megszerzése) – internalizált erkölcsi rendszer helyett a külvilág reakciói határozzák meg a döntéseket	– ha a normák mögötti szempontok belsővé tudnak válni – a szabályok mögött meghúzódó elvek megértése
SEMLEGESÍTÉS (SYKES és MATZA, 1957; KLOCKERS, 1974; MINOR, 1981; COLEMAN, 2001; CONKLIN, 2004)	1. a felelősség tagadása 2. a sérelemokozás tagadása 3. az áldozattá tétel tagadása 4. az elítélők elítélése 5. felsőbb hatalomnak való megfelelés 6. hivatkozás a múltbéli erkölcsösségre 7. hivatkozás egy fontos személy megsegítésére 8. a normalitásra való hivatkozás 9. a jogosultságra való hivatkozás	– azok alkalmazzák, akik alapvetően egyetértenek a konvencionális értékekkel – szubkultúrák esetén ezekre nincs szükség – gyakori alkalmazásukkal a szabályszegés „megindokolttá" válik, további szabályszegést eredményez	– csökkentésük (személyes felelősségvállalás) segítheti a visszailleszkedést – amennyiben ezeket nem alkalmazzák (még mentegetőzésre sincs szükség), párbeszéd (hídteremtés) szükséges a két értékrendszer között
SZÉGYEN (BRAITHWAITE, 1989; SCHEFF és RETZINGER, 1991; HARRIS, 2001)	1. reintegratív ↔ stigmatizáló 2. elfedett ↔ feltárt 3. kimutatott – megoldatlan – belső zavartság/megszégyenítettség	– a bújtatott, nem kifejezett, nem feloldott szégyenérzet negatív hatása – a stigmatizáló szégyenkeltés negatív hatása – a belső zavart érzés negatív hatása	– a szégyenérzet elismerése – a hatékony szégyenkeltés módja: reintegratív, befogadó, konstruktív, tiszteletteljes
TÁRSADALMI KÖTELÉKEK	1. integratív 2. kirekesztett	– gyenge, bújtatott, destruktív kötelékek; – nem konvencionális értékek a közösségen belül; – kirekesztett közösséghez való kötődés	– erős, kifejezett, támogató kötelékek; – közösségen belüli elköteleződés a konvencionális értékekhez; – integratív közösségekhez való kötődés

2.7.2.1. Az erkölcsi gondolkodás

Az erkölcsi gondolkodás szerepét vizsgálva, elemzésünkben LAWRENCE KOHLBERG elméletét hívjuk segítségül.[78] KOHLBERG az erkölcsi fejlődést az erkölcsi gondolkodás fejlődésével mérte, és e fejlődést a külső, kulturális normák internalizációjaként értelmezte. Kutatásaiban azt vizsgálta, hogy milyen belső érvek nyomán követnek gyermekek bizonyos szabályokat, és e motivációk hogyan válnak az erkölcsi fejlődés során egyre inkább személyiségük részévé.

Elméletének rövid összefoglalásaként elmondható, hogy a fejlődés egyes fokozatait egy skálán értelmezve, három szinten különböztette meg: a prekonvencionális, a konvencionális és a posztkonvencionális szint. Ezeken belül összesen hat lépcsőfokot különített el egymástól.

A *prekonvencionális szinten* az egyén cselekedeteit a büntetés elkerülése (1.1.), illetve a hedonisztikus javak, a jutalmazás iránti vágy (1.2.) határozza meg. A *konvencionális szinten* az értékek már nagyobb mértékben internalizáltak, valamint felismerik az egyéni vélekedések relativizmusát. E szinten az erkölcsi megítélést az egyént körülvevő személyek felé kimutatott lojalitás (2.1.), illetve a felsőbb hatalom felét érzett megfelelés (2.2.) határozza meg.

A legmagasabb, *posztkonvencionális erkölcsi szinten* az egyén felismeri a jogszabályok mögött meghúzódó társadalmi szerződés koncepcióját, azaz azonosulni tud a szabályok által képviselt együttélési normák tartalmával (3.1.). A legmagasabb szinten (3.2.) az egyén nemcsak a szabályokat, hanem a mögöttük meghúzódó erkölcsi – etikai alapelvek (igazság, egyenlőség, tisztelet, méltóság) összefüggéseit is felismeri, döntéseit pedig ezek konzisztens és tudatos figyelembe vétele, valamint a kölcsönös tisztelet és bizalom vezérli.

Kutatások alapján (HAHN, 1989; KOHLBERG és CANDEE, 1984) feltételezhető, hogy a bűnelkövetés jellemzőbb azon személyek között, akik értékítéleteiket elsődlegesen a prekonvencionális szinten fogalmazzák meg. Szintén fontos szerepe van annak felismerésének, hogy az egoisztikus rendszerből (prekonvencionális szintről) a mások iránt érzett lojalitás és kölcsönösség felé (a konvencionális szint felé) történő elmozdulás a bűnöző életmóddal való felhagyás során is jelentőséget kap (MARUNA, 2001).[79] Akár valóban belsővé

[78] KOHLBERG elméletének felismerésében szerepet játszottak azok a Dr. LIGETI GYÖRGY (Kurt Lewin Alapítvány) által vezetett oktatásszociológiai kutatások is (LIGETI 2002, 2003; FELLEGI és LIGETI, 2004), amelyekben Kohlberg elmélete számos gyakorlati jelenség magyarázatában segítségül szolgált, és ahol személyesen is lehetőségem nyílt megfigyelni, hogy az elméleti felvetések miként valósulnak meg a gyakorlatban.

[79] Természetesen figyelembe kell vennünk azon kérdést is, hogy mi az összefüggés az etikus gondolkodás és az etikus cselekedetek között. Bár magától értetődőnek tűnik, hogy a két változó egymással pozitív és lineáris összefüggésben áll, ezt az evidenciának tűnő összefüggést meglepő módon kevés kutatási eredmény támasztja

vált, akár csupán színlelt értékrendszerről van szó, feltételezhetjük, hogy a prekonvencionális szintről a konvencionális és posztkonvencionális szint felé történő előrelépés pozitív hatással bírhat a bűnelkövetői létből történő reintegráció során. Íme néhány idézet annak illusztrálására, hogy miként jelenik meg fogvatartottak elbeszélésében a motivációk és a gondolkodásmód különbözősége az egyes szinteken, valamint hogyan mozog egy-egy kérdezett maga is a különböző szintek között:

Prekonvencionális szint:

> „Amikor drogoztam, nem gondoltam rájuk. Magamra gondoltam. Nem gondoltam az emberekre, akiket kiraboltam, csak a boltokra gondoltam. Egyszerűen nem érdekelt. Megtörtént és kész. És megint. Pénzt kerestem. Kellett pénz, hogy ki tudjak jutni. Nem gondoltam az emberekre kint. Ők sose voltak a fejemben." (*30 éves, többszörösen visszaeső férfi*)

Konvencionális szint:

> „De most [...] szükségem van a feleségemre és a lányomra. De nekik inkább szegényként van rám szükségük, mint csak néha és akkor mindennel. Érted, amit mondok? Annyira hosszú időbe telt, mire erre rájöttem." (*Uö.*)

Prekonvencionális szint:

> „Korábban nem érdekelt, visszajövök-e vagy sem, egyszerűen ez az életem része volt. Egy „szakmai ártalom" volt. Megtörtént néha. Ha megint ugyanannyit akartam keresni, vissza kellett jönnöm." (*24 éves volt droghasználó, többszörösen visszaeső férfi*)

Konvencionális szint:

> „Már nem érdekel a pénz. Egyszerűen csak annyit akarok, amennyi kell, hogy eltartsam a családomat." (*Uö.*)

2.7.2.2. Semlegesítés (neutralizáció)

A kifogások keresése, a cselekedetek igazolása, az ún. semlegesítési technikák alkalmazása általánosan alkalmazott módszer arra, hogy kezelni tudjuk személyiségünk belső inkonzisztenciáit, amelyek az általunk vallott nézetek és a tetteink közötti eltérésből adódnak (HAZANI, 1991, 146). SYKES és MATZA kutatásai mutattak rá elsőként a semlegesítési

alá. Sőt BROWN és HERRNSTEIN (1975, 14) úgy érvelnek, hogy az etikus gondolkodás sokszor csak a szavakban jelenik meg, a tettek számos esetben pontosan ellenkező értékrendszert mutatnak, tehát negatív összefüggésük sem kizárt. Szintén nehézzé teszi e kérdés alapos vizsgálatát, hogy miként lehetséges módszertanilag a normák internalizáltságának mérése (azaz annak megállapítása, hogy azok mennyiben valóban belső, vagy csupán „kvázibelső" normák). Röviden, korántsem vehető evidenciának (sajnos), hogy fejlett etikus érveléssel rendelkező egyének minden esetben maguk is „jobb emberek" lennének.

technikák jelentőségére a bűnözést magyarázó tényezők között.[80] Megfigyeléseik alapján „fiatalkorúak ezen technikák elsajátításával, megtanulásával válnak elkövetőkké" (1957, 667). SYKES és MATZA kutatásai során ötféle alaptechnikát különböztetett meg, amelyet további négy hárítási módszer azonosítása követett. Ezek nyomán az elkövetők magatartásukat utólag az alábbi módon igazolják leginkább:[81]

1. a felelősség tagadása („nem tehetek róla");
2. a sérelemokozás tagadása („nem is történt kár");
3. az áldozattá tétel tagadása („nem is volt áldozat");
4. az elítélők elítélése („engem is bántottak, ezért megérdemelték");
5. a felsőbb hatalomnak való megfelelés („nem volt más választásom, kényszerítve voltam rá");

A fenti ötféle technikán túl egyéb kutatók további négy igazolási technikát azonosítottak kriminológiai vizsgálódásaik során:

6. hivatkozás a múltbéli erkölcsösségre („korábban mindig jól viselkedtem") (KLOCKERS, 1974);
7. hivatkozás egy fontos személy megsegítésére („nem volt más választásom, valami fontosabbat kellett szem előtt tartanom")(MINOR, 1981);
8. a normalitásra való hivatkozás („mindenki más is ezt teszi") (COLEMAN 2001);
9. a jogosultságra való hivatkozás („jogom volt rá") (COLEMAN, 2001; CONKLIN, 2004).

E technikák egy részét tükrözik az alábbi megfogalmazások is:

> „De bármikor, amikor kiraboltam valakit, embert sosem bántottam. Egyszerűen csak kiraboltam őket és elvettem a pénzüket. Nekik sosem ártottam. Sosem erőszakoltam meg senkit. Sosem bántalmaztam senkit." (*27 éves, rablásért elítélt férfi*)
>
> ***
>
> „Úgy éreztem, én voltam az áldozat. És egyébként nem is igazán volt áldozat. Ha valaki áldozat volt, az én voltam. Egy civil ruhás rendőr kapott el. Heroinfüggő voltam akkor. De nem vagyok dealer. Hoteleket raboltam ki, hogy meg tudjam venni a cuccot. Csak egy piti felhasználó voltam, érted?" (*23 éves, drogárusításért elítélt férfi*)

E semlegesítési technikák alkalmazása két logikusnak tűnő feltételezést enged meg: egyrészt vélhetően alkalmazóik valamelyest elkötelezettek a konvencionális értékek iránt, hiszen ha nem lennének, akkor az elhárítómechanizmusok alkalmazása is szükségtelen lenne

[80] Bár a szakirodalomban nincs egyetértés a tekintetben, hogy ezen technikák alkalmazása a jövőbeni elkövetés esélyét növelő, ex facto tulajdonságok (SYKES és MATZA, 1957), vagy alkalmazásuk csupán post facto igazolások (HIRSCHI, 1969).

[81] MARUNA és COPES áttekintése alapján (2003).

(nem lenne feszültség vallott elveik és tényleges cselekedeteik között). Másrészt minél jellemzőbb e technikák – akár *ex,* akár *post facto* módon történő – alkalmazása, annál kisebb a történtek kapcsán tett egyéni felelősségvállalás, a korábban ismertetett (a kohlbergi erkölcsi szintek esetén a konvencionális és posztkonvencionális szinten megjelenő) mögöttes értékek felismerése.

Mindebből az következik, hogy a reintegráció esélye akkor növelhető, ha 1. ezen technikák intenzív alkalmazása esetén olyan beavatkozást biztosítunk, amelynek eredményeképpen az elkövető mérsékli ilyen típusú hárításait, illetve 2. amennyiben az elkövető meg sem kísérli „igazolni" cselekedetét – azaz nem gondolja, hogy cselekménye erkölcsileg elítélendő – elsőként az szükséges, hogy megvizsgáljuk, miként teremthető híd saját (adott esetben szubkulturális[82]) értékrendje és a többség által vallott értékrend között.

2.7.2.3. Szégyenérzet – szégyenkeltés

A szégyenérzet és szégyenkeltés egyaránt „Janus-arcú" jelenségként működik mind a bűnelkövetéshez vezető faktorok között, mind a reintegráció kérdésében. Anélkül, hogy a szégyen (*shame*) és bűntudat (*guilt*) kérdéskörében fellelhető kiterjedt szakirodalmat részletesen áttekintenénk (pl. TANGNEY, 1995; MEAD, 1937; LEWIS, 1992; NATHANSON, 1992; WILLIAMS, 1993; TAYLOR, 1985; BRAITHWAITE, 1989; HARRIS, 2001; SCHEFF és RETZINGER, 1991; VAN STOKKOM, 2002), összegzően elmondható, hogy a két fogalom meghatározását tekintve sincs egyetértés az elméleti alkotók között. Általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy a szégyenérzetet a szerzők többnyire a külvilág által felállított normarendszertől való eltérésre adott reakcióként értelmezik, míg a bűntudat inkább az egyén belső normáitól való eltérésének eredményeképpen létrejövő érzésként értik.[83] A két érzésnek közös tulajdonsága szintén, hogy amennyiben az egyén elnyomja ezeket az érzéseket, az gyakran vezethet agresszív, másokat hibáztató, önmagát vagy másokat támadó, és a saját felelősséget hárító attitűd kinyilvánításában. Ugyanakkor, ha lehetőségük van kimutatásukra egy megértő és tiszteletteljes légkörben, az nagyban elősegítheti az empátia, a belátás, a felelősségvállalás és az őszinte megbánás kialakulását.[84] Következésképpen elmondható, hogy a szégyen és bűntudat jelenségeivel foglalkozó szakirodalom jelentős része e jelenségek

[82] COHEN (1955)

[83] Jelen dolgozatban elsődlegesen a szégyennel kapcsolatos érzésekkel foglalkozunk, mivel e jelenség kapcsán a külvilág reakciói (szégyenkeltés) nagyobb hangsúlyt kapnak, mint a bűntudat esetében. (Ez utóbbi szempont is szerepet játszhat abban, hogy a vonatkozó irodalomban a helyreállító szemlélet szégyenérzetre gyakorolt hatása a bűntudat kérdésénél részletesebben tárgyalt téma)

[84] Bár például a tekintetben nincs egyetértés, hogy a bűntudat vagy a szégyenérzet vezet-e inkább belátáshoz és felelősségvállaláshoz.

dimenzióit skálaként értelmezik. A szégyenérzet és szégyenkeltés esetében ez azt jelenti, hogy a skála egyik végén a szégyen hatékony eszközként szolgálhat a sikeres reintegrációban (amelyet hívhatunk konstruktív szégyennek/szégyenkeltésnek), másik vége azonban súlyosan romboló hatású, amely a visszailleszkedés során mint nehezítő tényező játszhat szerepet (destruktív szégyen/szégyenkeltés) (BRAITHWAITE, 1989[85]; SCHEFF és RETZINGER, 1991,[86] HARRIS, 2001[87]).

2.7.2.4. Társadalmi kötelékek

A társadalmi kötelékek szerepét számos kriminológiai elmélet központi elemként határozza meg a bűnelkövetés kialakulása és kezelése kapcsán (pl. Hirschi, 1969[88]). A társadalmi kötelékekre jelen dolgozatban hídként szereplő tényezőként tekintünk, amely tulajdonképpen az egyén és közössége közötti kommunikációt jelképezi.[89] Ez megfelel a WEBER-féle megközelítésnek, amely szerint a közösség fogalmában két elem játszik meghatározó szerepet: a közös érdek és az egymással történő kommunikáció.[90] Az itt vizsgált négy dimenziót elemezve megállapítható, hogy a kötelékeknek kiemelkedő a jelentőségük a négy faktor szerepe közül. Erre bizonyíték, hogy a korábbi három elmélet szakirodalmában túlnyomó többségben kiemelik, hogy mind az erkölcsi gondolkodás változása, mind a felelősségvállalás és a szégyen kapcsán tapasztalható folyamatok akkor érhetők igazán tetten, ha az egyén erős és jól funkcionáló kapcsolati szálakat mondhat maga körül. Mindez érthető, hiszen a fenti folyamatok mindegyike elsődlegesen a személyközi kommunikáció során alakíthatók,[91] ezek előfeltétele pedig a személyközi kapcsolódások megléte. Röviden, nem tudjuk hatékonyan fejleszteni se az erkölcsi gondolkodást, se a felelősségvállalást, se a

[85] Braithwaite reintegratív szégyenelmélete alapján a közösség általi szégyenkeltés ugyanúgy lehet stigmatizáló, mint ahogy reintegratív célú és hatású. Míg az egyik súlyos hátrányokat és kirekesztést eredményez, az utóbbi kulcseleme lehet a közösségbe való visszatérésnek/visszafogadásnak (BRAITHWAITE 1989). Ezen elmélet domináns szerepet kapott a resztoratív gyakorlatok kialakulása és elemzése során (MCCOLD 2003).

[86] Kutatásaik alapján a szégyenérzet egyedül egy esetben vezet erőszakos viselkedéshez, amennyiben rejtve marad, nem kerül kifejezésre és megoldásra (SCHEFF és RETZINGER, 1991, 3).

[87] HARRIS kutatása alapján a kifejezésre kerülő szégyen-bűntudat faktor erősebb empátiaérzéshez és csekélyebb agresszióhoz vezet, mint a feltáratlan vagy megoldatlan szégyenérzet vagy a megszégyenítettség (HARRIS, 2001).

[88] „az elkövető magatartás oka, hogy az egyén társadalmi kötelékei gyengék, vagy megszakadtak" (HIRSCHI 1969, 16). Hirschi kötelékek szerepét hangsúlyozó elméletét számos empirikus kutatás igazolta, pl. HINDELANG, 1973; JOHNSON, 1979; AGNEW, 1985; RANKIN and KERN, 1994.

[89] Elemzésünkkel a közösségek belső (tagokra irányuló) hatását vizsgáljuk, a közösségi kötelékekre pedig úgy tekintünk, mint amelyek alapvetően támogató hatású tényezők. Mindez tehát jelenleg nem érinti a közösségen kívüli szempontokat. Azonban fontos annak kihangsúlyozása, hogy egy közösség legalább annyira lehet támogató és védelmező, mint amennyire kirekesztő és erőltetetten homogenizáló (erről bővebben lásd KEREZSI 2006b, 203-204; MCCOLD, 2004).

[90] WEBBER, 1994, 205., idézi: KEREZSI, 2006b, 198.

[91] A jelen gondolatmenetben ezek az erkölcsi szempontok megvilágítására, a felelősségvállalásra történő bátorításra és a szégyen kifejezésére vonatkoznak.

szégyenérzet kommunikációját, amennyiben nincsenek ott azok a támogató személyek, akik miatt mindennek értelme lenne.

A társadalmi kötelékek rendszere – amely egyaránt magába foglalja a szűkebb családi kötelékeket, ahogy az egyén körül lévő tágabb közösségeket is – utal az azon személyek közötti összekötöttség[92] érzésére, akik azonos értékeket vallanak, tisztelik egymást, és akiket összeköt az egymás iránt érzett kölcsönös bizalom. MACIVER és PAGE megfogalmazásában „a közösség […] a társadalmi élet területe, amelyet bizonyos fokú társadalmi kohézió jellemez. A közösség alapja a helyi jelleg (locality) és a közösségi érzés."[93] Következésképp elmondható, hogy e kötelékek hiánya vagy gyengesége növelheti, míg erősségük csökkentheti a bűnelkövető életmód kialakulásának kockázatát.[94] Ahogy KEREZSI KLÁRA fogalmaz: „a helyi közösség fogalmának elemei, különösen a lokalitás, a valahova tartozás, és egy adott közösséggel kapcsolatos viszonyrendszer különösen fontos a bűnözéskontroll […] értékelésénél." (KEREZSI, 2006b, 200.) Az egyént körülvevő közösségek – elsődlegesen a család –, vagy azok hiánya tehát kulcstényező lehet mind a bűnelkövető életmód kialakulásában, mind a hatékony kontrollban, de jelenthetik az egyik legerősebb motivációt is a visszailleszkedésre.

Az itt idézett elítéltek gondolatatai is felhívják a figyelmet arra, hogy milyen kiemelkedő szerepe lehet a családi kötelékeknek abban, hogy valaki meghozza a döntést, és megkíséreljen felhagyni a bűnelkövető életmóddal. Érdemes megfigyelni, hogy a korábban elemzett erkölcsi szempontok (mások szempontjainak felismerése), a szégyenérzet konstruktív hatása, valamint a felelősségvállalás (mentegetőzések mellőzése) milyen látható módon összekapcsolódik, amennyiben erősek a támogató közösséghez (családhoz) kötő szálak. E „fontos másik"[95] adhat értelmet és támogatást a sokszor nem könnyű lelki folyamatokhoz és racionális döntésekhez.

> „A két lányom […] elvesztették az anyjukat amiatt, amit csináltam. De nem gondolom, hogy helyes, hogy most az apjukat is elveszítsék. Érted? Hogy elveszítsék az apjukat. Azt hiszem, ez tesz erőssé [hogy küzdeni tudjak és láthassam lányaimat]." (*28 éves, feleségének meggyilkolásával vádolt, előzetes letartóztatását töltő férfi*)
>
> ***

[92] DEKLERCK és DEPUYDT (1998, 137) a „linkedness" kifejezést alkalmazza
[93] MACIVER és PAGE (1994, 1999), idézi: KEREZSI, 2006, 198.
[94] Kiterjedt szakirodalom olvasható az erős kötelékek bűnmegelőző szerepéről mind a család (pl. SAMPSON és LAUB, 1993), mind a közösség (pl. KORNHASUER, 1978; SAMPSON at al., 1997), mind pedig a társadalom egészének (pl. ELIAS, 1987; BRAITHWAITE, 1989) szintjén.
[95] Braithwaite elméletében a „fontos másik" („significant others") kifejezését használja (BRAITHWAITE, 1989)

„Rájöttem, hogy az apám, nem is az igazi apám volt. És akkor elkezdtem drogozni. Azóta egy totális csődtömeg vagyok. Érted, amit mondok? Anyámnak és apámnak nem okoztam mást, mint aggodalmat; egyszerűen többé nem akartak velem beszélni. De nem akarom őket örökre elveszíteni. Most ismét felvettem a kapcsolatot a családommal." (*23 éves, drogárusításért elítélt férfi*)

***

„Egyszerűen nem akarok többé visszajönni [a börtönbe]. Ott a feleségem, a lányom, egyszerűen ez velük szemben nem igazságos, velük, akik mellettem vannak. Most tiszta vagyok [nem drogozom]. És nem fogok visszaesni. Egyszerűen ki akarok innen kerülni, és kinn akarok maradni." (*28 éves, rablásért elítélt férfi*)

***

„A lányaim, a feleségem – egyáltalán nem boldogok, hogy itt látnak. És igazuk van. Ki kell innen jutnom, és el kell nekik mondanom: «Nézzétek, itt vagyok, és többé nem megyek vissza!». Meg kell mutatnom nekik, mit csináltam itt a börtönben. Ezért is veszek részt az összes ilyen foglalkozáson [kognitív-viselkedési csoportok]. Meg akarom nekik mutatni, hogy a csoportok tényleg működtek." (*32 éves, többszörös rablásért elítélt férfi*)

***

FB: Mi motivál arra, hogy felhagyj a drogokkal?

„Azt hiszem a kisfiam. Ő nem a vérszerinti fiam. […] Persze az apa azóta nem látta a barátnőmet, mióta rájött, hogy terhes. Elment, tudni se akart róla. Szóval egy apát már elveszített. Most négy, októberben lesz öt, amikor szabadulok. Fontos nekem. Ott akarok neki lenni." (*24 éves, drogárusításért, rablásért, lopásért többszörösen elítélt férfi*)

***

„Részt vettem a Zákeus Programban,[96] ami arról szól, hogy megmutatják neked, hogy mi a következménye annak, amit tettél. És én megértettem. Ez az egyik dolog, ami megváltoztatta a hozzáállásomat a bűnözés iránt. […]

Behoztak egy áldozatot, akinek a fiát meggyilkolták. És ez megfogott. Egyszerűen láttam, hogy mindez mit eredményezett. És beszélgettünk a bűncselekményről. Hasonló volt ahhoz, amit én tettem, betörés. És érted, nem csak arra van hatással, akiket kirabolsz, hanem a családjukra, gyerekeikre, ez mindenkit érint. Azóta ezen sokat gondolkoztam, és úgy döntöttem, hogy elég. Szabadulni szeretnék, tanulni szeretnék, és többet nem akarok visszajönni." (*Rablásért elítélt 32 éves férfi)*[97]

Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy az egyének mögött álló közösségek minősége egészen eltérő lehet attól függően, hogy:

a tagjaikat összekötő belső szálak milyen erősségűek (erősek vagy gyengék);

e szálak milyen minőségűek (milyen típusú belső interakcióknak adnak terepet?);

[96] A programról bővebben lásd: [http://www.prisonfellowship.org.uk/?page=sycamoretree], letöltve: 2008. 07. 24.

[97] Az elítélt részt vett egy börtönben szervezett resztoratív programban, amely beszélgetéseket szervezett fogvatartottak és áldozatok csoportjai között.

a belső kapcsolatok mennyire konstruktívak (támogatóak vagy destruktívak);
a kötődések mennyire kimutatottak (rejtettek vagy kommunikáltak);
a tagokat összekötő értékrendszer milyennek tekinthető a többségi értékrendszerhez képest (konvencionális vagy szubkulturális)
a közösség hogyan helyezkedik el a szélesebb értelemben vett társadalmon belül (integráltan vagy kirekesztetten).

Mindezek alapján felmerül a kérdés: hogyan beszélhetünk elkövetők és áldozatok visszailleszkedéséről, ha nem áll rendelkezésünkre az a közösség, amely számukra a „visszát" jelenthetné?[98]

Az alább bemutatandó, két forgatókönyvet vázoló modell e fenti folyamatokat kívánja illusztrálni, azonban természetesen, mint minden modell, ez is leegyszerűsített módon vázolja a komplex jelenségeket. Az I. (*integratív*) forgatókönyv szerint a közösségi kötelékek eredetileg is erősek, jól funkcionálnak, támogatóak és egy olyan közösséghez kötik az egyént, amely a többségi társadalom értékeivel hasonló értékeket vall, valamint a társadalom integráns részét képezi. A II. (*kirekesztett)* forgatókönyv szerint a kötelékek gyengék, diszfunkcionálisak, destruktívak, olyan közösséghez kötik az egyént, amely a társadalmon belül maga is szubkultúrának tekintett és/vagy maga is a társadalom egy kirekesztett közössége.

A 4-utas modell *integratív* típusát bemutató ábra (9. ábra) azt illusztrálja, hogy az *erős kötelékek* megléte és az *egymással folytatott kommunikáció* miként segíthet, egyrészt, a mögöttes erkölcsi szempontok kommunikálásában és kialakításában, így az erkölcsi gondolkodás fejlesztésében; másrészt, mindezen folyamatokkal hogyan érhető el, hogy az egyén őszintén fel tudja tárni szégyenérzetét, közössége pedig támogató módon tudja megfogalmazni számonkérését. Mindezzel elősegíthető, hogy az egyén ne érezze magát megbélyegezettnek, és ne érezze szükségét annak, hogy másokat hibáztasson. A közvetlen konfrontáció és az elkövető számára is igazságosnak érzett eljárás (SHERMAN, 1993; TYLER, 1988) pozitív hatással lehet a semlegesítő-technikák, hárítások, igazolások csökkentésére és a felelősségvállalás erősítésére.[99] Mindezek alakulása visszahathat az egyén körüli közösségi

[98] MASTERS, 1998, 134.
[99] Az eljárásjogi igazságosság fogalma TYLER nevéhez (1988) kötődik, aki azt vizsgálta, hogy miként segíti elő jogi eljárások és döntések legitimáltsága a hosszú távú normakövetést, szemben az elrettentésre épülő megközelítésekre. E koncepció áll SHERMAN ellenállás-elméletének középpontjában is, amikor azt írja: az igazságosnak érzett, személyes részvételt és döntéseket lehetővé tevő folyamat sokkal inkább alkalmas a hosszú távú normakövetés elérésére, mint az ezek hiányában születő, igazságtalannak érzett büntetés (azaz a felülről történő, külső, autoriter döntés) amely az elkövető dacos, büszke, ellenálló, felelősséget hárító és igazolásokat kereső viselkedéséhez vezethet, mindez pedig további normaszegést indukál. (SHERMAN, 1993, 445.).

szálakra, és tovább erősítheti azokat. A remélt eredmény pedig, hogy a bűncselekményben érintett elkövető és áldozata is sikeresen reintegrálódhat közösségeikbe. Ugyanakkor – a II., ún. *kirekesztett* forgatókönyv szerint (10. ábra) – előfordulhat az is, hogy az elkövető körül egyáltalán nincs számára is fontosnak vélt személy vagy akik vannak, nem érzik szükségét, hogy támogassák a visszailleszkedési folyamatban, avagy nem képesek az elkövetővel szembeni elítélésüket tiszteletteljes módon kommunikálni; vagy kötelékei olyan közösséghez kötik, amely értékrendszere alapján maga is szemben áll a többségi társadalommal, vagy egyéb módon tekinthető sérülékenynek, kirekesztettnek. Ilyen összefüggésben felmerül a kérdés, hogy – amennyiben sikerül is a megromlott közösségi kapcsolatokat helyreállítani – fenntarthatók-e és hosszú távon nézve valóban védelmezők tudnak-e lenni a kötelékek. Amennyiben a közösség inkább e kirekesztett típusba tartozik, nemcsak, hogy nehéz a pozitív hatás elérése az erkölcsi fejlesztés, felelősségvállalás és a szégyenérzet kommunikációja területén, de a remélt folyamatok még visszájukra is fordulhatnak. Nem kizárt, hogy a normaszegésre adott közösségi válasz hatására az elkövető még erősebb ellenállást tanúsít; még több mentegetőzést alkalmaz; még kevésbé érez szégyent cselekedeteiért, vagy még inkább stigmatizált szerepbe kerül. E típus esetén kulcsfontosságú, hogy a reintegráció folyamatában első lépcsőként olyan segítséget biztosítsunk, amely e kirekesztett státuszú közösségeket az integratív státusz felé mozdítja el.

Összegezve tehát, ahhoz, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletét követő beavatkozások valóban segítsenek az elkövetőnek a szabályok mögötti erkölcsi szempontok felismerésében, a felelősségvállalás erősítésében, a szégyenérzet konstruktív kommunikálásában és a hosszú távú reintegrációban, a programot megelőzően, vagy azzal párhuzamosan segítséget kell biztosítani arra, hogy az elkövető körül erősebb és jobban funkcionáló, támogató kötelékek legyenek, akik körében a társadalmi visszailleszkedés reális célnak tekinthető. Ez nagyban növelheti a resztoratív beavatkozás hosszú távú hatékonyságát, míg ennek figyelmen kívül hagyása bármilyen program eredményességét megkérdőjelezheti.

A 4-UTAS MODELL: Kapcsolódás az *erkölcsi gondolkodás*, *semlegesítés*, *szégyenérzet* és a *társadalmi kötelékek* dimenziói között

I. „Integratív modell”

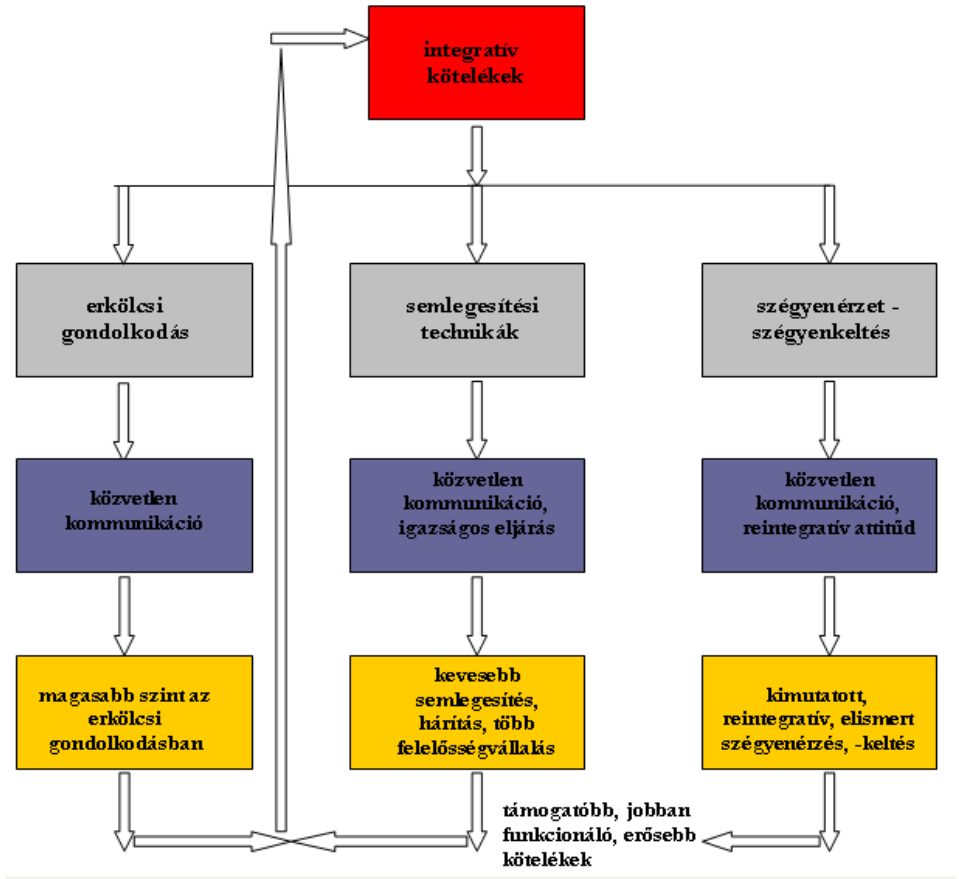

9. ábra: 4-utas modell: „Integratív” típus

II. „Kirekesztett modell”

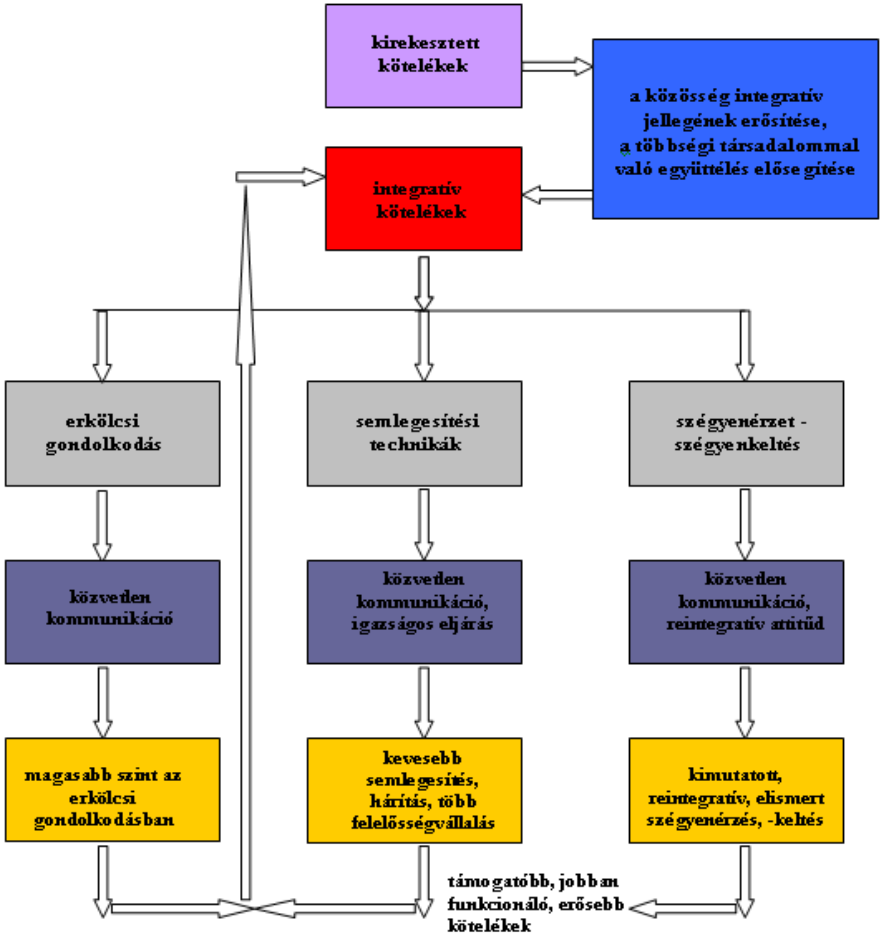

10. ábra: 4-utas modell: „Kirekesztett” típus

Kiinduló dimenzió | A resztoratív folyamat „eszköze” | A várt hatás | Egészséges kötelékek | Kirekesztett kötelékek | Kötelékek „erősítése”

2.7.2.5. A helyreállító szemléletű igazságszolgáltatási gyakorlatok hatása a négy dimenzióra

Ahhoz, hogy áttekintsük, hogy a helyreállító szemléletű gyakorlatok miként hatnak az egyes dimenziókra és a 4-utas modell egészére, vegyük sorra egy tipikusnak vehető resztoratív folyamat egyes szakaszait (ennek összefoglalását a későbbiekben az 7. táblázat adja). E gondolatkísérlet során a konferencia-modellt – mint a helyreállító alapelveket leginkább ötvöző módszert – vesszük alapul.[100] A folyamatelemzés mindvégig azon elemeket emeli ki, amelyek biztos hogy hatással vannak az erkölcsi gondolkodás, a felelősségvállalás, a szégyen és a kötelékek dimenziójára.

A helyreállító gyakorlatokban az előkészítő szakasz tekinthető a folyamat legfontosabb részének. Többnyire ez az egyetlen szakasz, amely során a majdani közvetítő/facilitátor egyénileg folytat megbeszélést az elkövetővel, az áldozattal és az egyéb résztvevőkkel. E beszélgetések a résztvevők motivációinak és/vagy aggályainak, kérdéseinek alapos feltárására adnak lehetőséget. A facilitátor e ponton gyakorlati információkat oszt meg az eljárás menetéről, a lehetséges kimenetelekről és az önkéntesség mindvégig szem előtt tartott szempontjáról. Nem ritka, hogy a szereplők – beleértve az elkövetőt is – már e ponton őszintén feltárják a cselekménnyel kapcsolatos érzéseiket és szükségleteiket, amelyet az is segít, hogy az ügyben kívülálló szereplőként fellépő facilitátor biztosítja őket pártatlanságáról és az elhangzottakkal kapcsolatban mindvégig fennálló bizalmasság elvéről. E szakasz során felmerül annak kérdése is: ki mit várna el az esetleges közös üléstől, és önmaga mit tudna mindezért tenni? Már e kérdések rendkívülinek tekinthetők, hiszen sokan nem szoktak ahhoz, hogy megkérdezzék őket, vagy lehetőségük lenne arra, hogy elgondolkozzanak az őket érintő – sokszor sodródásként megélt – folyamatok lehetséges kimeneteleiről, személyes elvárásaikról és szükségleteikről

Az erkölcsi szempontok közvetett felvetése már e ponton elindulhat, még ha az elkövető nem is kész az ezekről történő közvetlen beszélgetésre, hiszen a facilitátor tolmácsolásában elhangzik, illetve az elkövetővel együtt közös gondolkodás során feltárul, hogy az elkövetett cselekmény milyen személyes sérelmeket okozott. Így a cselekményre adott válasz a prekonvencionális szintről a konvencionális, néhány esetben pedig a posztkonvencionális szintre emelkedik. A beszélgetés nem arról szól, hogy egy absztrakt norma/jogszabályrendszernek megfelelően a szereplők eldöntsék, kinek volt „joga" bizonyos cselekedetekre – amely a semlegesítési technikák alkalmazásához, igazoláshoz és mentegetőzéshez vezetne –, hanem azt hangsúlyozza, hogy a tanúsított viselkedés személyes

[100] O'CONNELL et al.. (1999), valamint saját tapasztalatok alapján.

sérelmet okozott, azonban a résztvevőknek lehetősége van együttesen kidolgozni ennek jövőbeni megoldását. A szabályok mögött meghúzódó megfontolások, értékek megemlítésével a helyreállító eljárás lehetőséget teremt arra, hogy a közösségi válasz ne csak a szabályok mechanikus követését jelentse; a folyamatban az adott konfliktus *eszköz* lesz arra, hogy párbeszéd folyhasson az érintettek között ezen értékek valódi jelentéséről. Az előkészítő fázis célja tehát nemcsak a majdani ülés gyakorlati megszervezése, hanem annak előkészítése is, hogy az elkövető előtt feltáruljanak a szabálykövetés mögött meghúzódó szempontok, ezekről tudatosabban gondolkodhasson, és fel tudja ismerni saját felelősségét a történtekben.

Az előkészítés lehetőséget teremt arra is, hogy nagyító alá kerüljenek a folyamat résztvevőinek személyes motivációi.[101] Elképzelhető, hogy egy elkövető azért szeretne részt venni az eljárásban, hogy ezzel mentesüljön a büntetés alól, vagy ezáltal bizonyos előnyhöz (pl. a büntetés enyhítéséhez) juthasson (*prekonvencionális szint*). Lehetséges, hogy motivációját a számára fontos személyek vagy környezete elvárása adja (*konvencionális szint*), azonban az sem kizárt, hogy felismeri a sérelmet szenvedett személy szükségleteit, saját felelősségét a történtekben, és megbánása valóban arra sarkalja, hogy megpróbálja tettét jóvátenni (*posztkonvencionális szint*).

Az itt közzétett interjúrészletek illusztrációk arra, hogy az áldozattal való találkozás kapcsán felmerülő leginkább hangsúlyozott motivációk az elkövetőkben, hogy elmondhassák a cselekményt megelőző körülményeket; biztosítsák áldozatukat arról, hogy tettük nem személyesen az áldozat ellen irányult; valamint, hogy bocsánatot kérhessenek.[102]

> "Azt tettem, amit tettem. Ezen már nem tudok változtatni. Ennyi. […] Drogoztam, cracket használtam. Jó lenne, ha lenne esélyem leülni az áldozattal, és elmondhatnám neki, hogy ez volt mindennek az oka. Nem azért, mert vele bármi bajom lett volna. Semmi személyes. […] Csak ennyit szeretnék elmagyarázni. Hogy nem volt egy kiszemelt áldozat." (*22 éves, többszörösen elítélt férfi*)
>
> ***
>
> *FB: Hogyan gondolsz az áldozattal való találkozásra?*
>
> „Itt ültem és gondolkoztam, tudod, hogy mit mondanék, ha találkoznék vele. Amit tudnék mondani, az az, hogy sajnálom, amit történt [betöréses rablás]. Tudom, hogy ez rajta nem

[101] A sértettel való találkozási és kártérítése hajlandóságot, a mögöttes motivációkat Magyarországon BARABÁS ANDREA TÜNDE kutatta, akinek eredményei alapján erős kártérítési hajlandóság (96%) és megbánás (71%) mutatkozott a kérdezett elkövetők körében (BARABÁS, 2004, 155-173.).

[102] Számos interjúalany a beszélgetés elején egyáltalán nem mutatott hajlandóságot az áldozattal való találkozásra (többnyire félelemre, az áldozat jogosnak tartott bosszúvágyára hivatkoztak), azonban az interjú előrehaladtával (fél – egy óra elteltével) kifejtették, hogy – bár erre korábban sosem gondoltak korábban – talán lehet értelme egy ilyen megbeszélésnek, főként ha biztosított, hogy áldozatuk nem bosszúvággyal érkezik a találkozóra. Mindez azt is mutatja, hogy e kérdés kapcsán számottevően hasznosabb eszköz az interjúkészítés módszere, mint a kérdőíves felmérés.

> segítene, de talán segítene neki megértenie, hogy én hogy éreztem akkor ezekről a dolgokról, miért tudott ez az egész megtörténni. Talán megérti, és tovább tud lépni az életében. […] Talán nem érti meg, de akkor legalább én megismerném őt. És elmondhatnám, hogy megpróbáltam neki elmagyarázni, miért is tettem, érted? És hogy ez nem személyesen ellen történt, egyszerűen csak pont ő volt ott. Tudod. Szóval nem szemeltem őt ki külön. Ez egy véletlen dolog volt. Lehet, hogy azt hiszi, hogy ellene volt, de egyáltalán nem." (*31 éves rablásért elítélt férfi*)
>
> ***
>
> *FB: Vállalnád-e a találkozót, ha ez nem befolyásolná a büntetésed?*
>
> „Itt nem a büntetésről van szó. Ez valami, amit magam miatt tennék meg. […] Nem azért, hogy jó színben tűnjek fel a rendőr, vagy a pártfogó előtt. Egyszerűen azzal, amit tettem senki másnak, egyedül nekem és az áldozatnak kell egész életünkben együtt élni. És ha meg tudják érteni, miért tettem, talán tovább tudunk lépni az életünkben. […] Talán kicsit jobban megértjük ezt az egészet. És akkor már nyertünk valamit." (*26 éves, rablásért elítélt férfi*)

Az előkészítő beszélgetések további célja, hogy az elkövető megpróbálja kifejezni szégyenérzetét, valamint bátorítást kapjon, és hogy a számára fontos személyekkel történő találkozás okozta félelme csökkenjen. Szintén fontos, hogy e szakaszban a facilitátor fel tudja tárni az elkövető társadalmi kötelékeinek rendszerét. A konferenciára meghívandó, támogató személyeket elsősorban az áldozat és az elkövető nevezi meg, annak végiggondolásával, hogy kinek a jelenléte adna biztonságot számukra. Minél szélesebb a kör, annál több erőforrás segíti a közös megállapodást, és annál nagyobb az esélye annak, hogy a résztvevők számára igazságos, a különböző szükségleteket figyelembevevő, a felek között egyensúlyt teremtő megállapodás születik. E meghívási folyamatban tehát előzetesen feltérképezhető, hogy milyen erősségű kötelékek húzódnak meg a támogató közösségekben, valamint, hogy a majdani résztvevők megfelelő attitűddel tudnak-e viszonyulni a találkozóhoz (pl. tiszteletben tartják-e, hogy végig kell hallgatni egymást, törekednek-e a másik oldal szempontjainak megértésére és a megállapodásra, stb.).

Amennyiben a közösségek az *integratív típusba* tartoznak, a legfontosabb feladat az áldozat, az elkövetőn és valamennyi szereplő támogatása, hogy a találkozón képesek legyenek feltárni a többiek előtt személyes érzelmeiket, érintettségüket, valamint kifejezzék, hogy miként tartják elképzelhetőnek a megromlott kapcsolatok helyreállítását. Amennyiben a vizsgált közösség a *kirekesztett típus* tulajdonságait hordozza, nehezen várható a resztoratív beavatkozástól, hogy egyedüli eszközként megoldja egy diszfunkcionális közösség összetett problémáit. Ennek felismerése hozzásegíthet ahhoz, hogy az előkészítés során a résztvevők információt kapjanak az elérhető egyéb segítő szolgáltatásokról (pl. családterápia), és szükség

esetén azokat is igénybe tudják venni. E folyamat további kötelékerősítő hatását az biztosítja, hogy kiderül: a felmerült konfliktus nemcsak egyének különálló problémája, hanem a közösség egészét érintő kérdés; ily módon pedig a megoldáskeresésben sem csak az egymástól elkülönült szereplők, hanem a közösség számos egyéb tagja is konstruktívan részt tud venni.[103]

Az előkészítő szakasz utolsó szempontjaként ki kell emelnünk az igazságos eljárás benyomását (SHERMAN, 1993; TYLER, 1988). A folyamatról és a lehetséges kimenetelekről szóló teljes körű tájékoztatás, az önkéntes döntésekre való lehetőség, az egyéb választható utak feltérképezése mind elősegítheti, hogy az érintettek magukénak érezzék a folyamatot, döntéseiket és a kimeneteleket, hosszú távon is együttműködjenek, és az eljárással szemben ne mutassanak ellenállást.

A folyamat pszichológiailag legintenzívebb szakasza maga a találkozó mind az egyéni, mind a szociálpszichológiai dinamikát tekintetve. Sok esetben a szereplők itt hallják először a történteket és annak egymásra gyakorolt hatásait a többi résztvevő olvasatában. E – lelkileg sok esetben megterhelő – folyamat során különös jelentősége van annak, hogy az egyes résztvevők megfelelően tudják kezelni és kifejezni összetett érzéseiket és érzelmeiket. Az alkalmazott technikától függően (facilitáció, mediáció, körmegbeszélés stb.) a megbeszélések forgatókönyve meglehetősen eltérő lehet. Annyiban azonban hasonlatosak az egyes módszerek, hogy az első nagyobb szakasz minden esetben arról szól, hogy a résztvevők feltárják, az ő nézőpontukból mi is történt, kit milyen módon érintették a történtek, illetve kifejezik, hogy miért tekintik elfogadhatatlannak a cselekményt. A megbeszélés második szakasza az, amely leginkább megkülönbözteti a resztoratív eljárást a büntető szemléletű eljárásoktól: a sérelmek kifejezését és tudomásul vételét követően, a résztvevők áttérnek annak megvitatására, hogy mindezek után mi és hogyan tehető jóvá, kinek mik a szükségletei a jövőre nézve. E szakasz teremt lehetőséget arra is, hogy a résztvevők – különös tekintettel, de nem szükségszerűen kizárólag az elkövető – egyénileg is kifejezzék, miben érzik magukat felelősnek, feltárják szégyenérzésüket, bűntudatukat, lelkiismeret-fordulásukat és az eset kapcsán felmerülő egyéni szükségleteket. Érdekes megfigyelni, hogy például fiatalkorú elkövetők konferenciáin milyen gyakori a szülők szembesülése saját felelősségükkel („nem

[103] „Gondoljunk arra, hogy egyszer csak megcsörren a telefon, és egy számunkra ismeretlen személy, a facilitátor tájékoztat minket, hogy a rég nem látott, ám számukra fontos unokaöcsénk bajba keveredett, butaságot csinált az iskolában, és ebből most rendőrségi ügye lett. Az ügy megoldása céljából egy családi döntéshozó konferencia összehozására kerül sor, amelyre minket is szeretnének meghívni mint a család egyik tagját, aki segíthet a közös terv megalkotásában. Valószínűleg megtiszteltetésnek vennénk a meghívást, és elmennénk, ugye?" – részlet ROBERT VAN PAGÉE családi csoportkonferencia-képzése során adott bevezetéséből (2007. május).

szóltam, pedig éreztem, hogy baj van"), bűntudatuk és szégyenérzetük kifejezése („nem voltam elég jó szülő") és az áldozat felé kimutatott empátiájuk. Nem ritkán egy ilyen típusú konferencia hívja fel a figyelmet először a családban/közösségben észlelt, mögöttes problémák súlyára, és ad terepet a kapcsolatok megromlása mögött meghúzódó okok és olvasatok feltárására.[104]

A korábban már ismertetett, szégyenről és bűntudatról kidolgozott elméletek alapján nincs teljes egyetértés arról, hogy e szakaszban a szégyennek, a bűntudatnak vagy egyéb pszichológiai folyamatoknak van-e a legnagyobb jelentősége. Azonban a tekintetben egyetértés mutatkozik, hogy egy konferencia-megbeszélés során mindenképpen szükséges a szégyennel, bűntudattal, lelkiismeret-furdalással kapcsolatos érzések kimutatása.[105] Ahogy MARSHALL és MERRY írja „a semlegesítési technikák egyik lényege, hogy az elkövetőnek sosem kell közvetlenül szembenéznie az áldozattal, és azokkal a személyes károkkal, amelyet cselekménye okozott" (MARSHALL és MERRY, 1990, 1). A találkozó egyik legfőbb célja a reintegráció elősegítése azáltal, hogy az áldozat számára lehetőséget biztosít sérelmeinek elismertetésére és szükségleteinek megfogalmazására, az elkövetőben pedig felismerésre kerülnek cselekedetének konkrét következményei és mindebben személyes felelőssége. Mindez – optimális esetben – az együttérzés és a jóvátétel vágyának kialakulását idézi elő az elkövetőben.

A közvetlen konfrontáció és a kommunikáció segít abban, hogy a konkrét szabályok mögött meghúzódó erkölcsi szempontok is felszínre kerüljenek, hogy az elkövető feljebb tudjon lépni a kohlbergi skála következő szintjére. Ahogy WALGRAVE fogalmaz, „a legtöbb elkövetőt nem tudja meghatni egy tőle távoli szereplő (*pl. bíró*) erkölcsi példabeszéde, de áldozatok konkrét sérelmeinek hallatán érzékenyebbé válhatnak" (WALGRAVE, 2001, 29.).

A szégyenkeltés folyamata nagyban elősegítheti a reintegrációt, amennyiben az „a viselkedés elutasítására és nem az elkövető személy elutasítására vonatkozik" (BRAITHWAITE, 1989, 55). Azonban ha a folyamat megtorpan a szégyenkeltést pontján, és a résztvevők oldaláról nem követi ezt semmilyen visszafogadásra utaló attitűd, a szégyenérzet marad az elkövető énképének középpontjában, amely hosszú távú megbélyegzettséget, további sérelmeket és kirekesztést eredményezhet. Ezt elkerülendő, a gyakorlat során kidolgozásra került számos módszertani alapelv, amely abban segít, hogy a résztvevők rosszallásuk

[104] „[…] az emberek kifejezik, hogy a történtek hogyan érintették őket. A gyógyulás annak köszönhető, hogy amikor mindannyian kifejezik érzéseinket, a beszélők és a hallgatók egy közösség részévé válnak – sokszor először életükben." (D.L. NATHANSON lőadása a *Healing River* c. oktatófilmben, Hearstpeak Productions, 2004.)
[105] Pl. BRAITHWAITE 1(989), RETZINGER és SCHEFF (1996) tanulmányai alapján.

kifejezése után áttérjenek a jövőre vonatkozó szükségletek kifejtésére. Ezt segíti, hogy egy bizonyos ponton a facilitátor átvezeti a beszélgetést annak kérdésére, minek kell a jövőben történnie ahhoz, hogy az érintettek ismét visszafogadhassák az elkövetőt. A stigmatizáló kimenetel megakadályozását szolgálják azonban a folyamat egyéb elemei is: pl. a facilitátor pártatlansága, a résztvevők közötti erőegyensúly fenntartásának igénye, az egyenlő esélyek biztosítása mindenki számára saját szempontjainak kifejezésére; mindkét oldal részéről támogató személyek részvételének lehetősége, valamint maga a kör mint jelkép, amely minden szereplőt azonos távolságba helyez a konfliktustól, utalva annak közösséget összekötő szerepére.

Ahogy TIDMARSCH, igazságügyi szakértő megfogalmazta, „a megbánás kimutatása sokkal meggyőzőbb, ha mindez tettekben is megnyilvánul" (TIDMARSCH, 1999, 58). Amennyiben a találkozó sikeres, a rétvevők egy mindenki által elfogadott, írásbeli megállapodást kötnek a jóvátétel tartalmáról, menetéről és módjáról. RETZINGER és SCHEFF elemzésében a találkozó kulcspontját az adja, amikor az elkövető őszinte megbánásának tanúsításával egyben megnyitja a kaput az áldozatban a megbocsátás felé. E megbánás a feltétele mind az anyagi (pl. anyagi jóvátétel), mind a szimbolikus jóvátétel (pl. munkavégzés, segítés, bocsánatkérés) felajánlásának és így a megromlott kapcsolat lehetőség szerinti helyreállításának (1996, 316.). Mindebben a szégyenkeltés nem cél, hanem katalizáló szereppel rendelkező eszköz, ahhoz, hogy a kezdetben negatív érzések (bűntudat, szégyen) pozitívvá váljanak (empátia, jóvátételi szándék); hogy a cselekedet elfogadhatatlansága mögött meghúzódó erkölcsi szempontok világossá váljanak; az anyagi és szimbolikus jóvátétel felajánlásával pedig az elkövető felvállalja személyes felelősségét a történtekben. Tehát – BRAITHWAITE 1989-es tanulmányával ellentétben[106] – a jelen elemzés szerint nem maga a szégyenkeltés eredményezi a reintegrációt, hanem annak bizonyos ponton történő megfelelő (és rövid időtartamú) alkalmazása, amelyet a visszafogadási igény kimutatása követ a közösség részéről. Ez utóbbit Braithwaite és Mugford a „reintegrációs ceremónia" kifejezéssel írja le, amely során a cselekmény elfogadhatatlansága úgy kerül kifejezésre, hogy az elkövető személyének elfogadottsága, tisztelete továbbra is fennmarad" (BRAITHWAITE és MUGFORD, 1994, 142.). Mindezt nem csupán elméletben nevezik ünneplésnek, számos módszer a sikeres részvételt és

[106] Amelyben a szerző a „reintegratív szégyenkeltés" (reintegrative shaming) kifejezést alkalmazza (BRAITHWAITE, 1989.)

a megállapodás megkötését elismerő oklevelek kiosztásával, egymás megtapsolásával vagy egyéb módon fejezik ki.[107]

A találkozó valódi sikere azonban igazából csak az utánkövetés során lemérhető. E folyamatban a konferencia-résztvevők által meghatározott személy vagy a hatóságilag erre kötelezett szakember ellenőrzi, hogy a felek betartják-e a – sok esetben komplex, számos lépést tartalmazó – megállapodás pontjait. Nem ritka, hogy e megállapodások nemcsak a tettért közvetlenül felelő elkövetőre nézve tartalmaznak kötelezettségeket, hanem egyéb közösségi személyek is részt vállalnak a jóvátételben, illetve a jövőbeni elkövetés megelőzésében. Mindez szimbolizálja, hogy mind a helyreállítás módja, mind a hatékony prevenció a közösség egészének felelőssége és érdeke. Ez nagyban segítheti a közösségi kötelékek további megerősödését, hogy a „vissza"-illeszkedés olyan közösség felé történjen meg, amely valódi támogatást és kötődést biztosít az elkövetkezendőkben.

Ezzel nagyvonalakban áttekintettük, hogy a resztoratív eljárás egyes szakaszai (előkészítés, ülés, utánkövetés) milyen módon gyakorolnak hatást a korábban elemzett pszichológiai és szociálpszichológiai dinamikákra. Minderről az itt következő 7. táblázat ad összefoglalást.

7. táblázat: A helyreállító megközelítés hatása az erkölcsi gondolkodás, semlegesítés, a szégyen és a kötelékek dimenzióira

SZAKASZ	ELJÁRÁSBELI ELEMEK	VÁRT KIMENETELEK
Előkészítés	– egyéni megbeszélések a facilitátorral	– a szabályok mögött meghúzódó elvek jobb megértése; – az erkölcsi gondolkodás fejlődése
		– nincs „szükség" a semlegesítési technikák alkalmazására
		– a sérelemokozás relatív és szubjektív jellegének felismerése
		– realisztikusabb elvárások a folyamattól és az eredményektől
	– támogató személyek bevonása	– bizalom a támogatókban és reintegratív szándékukban
		– az elkövető körül lévő támogató kötelékek feltérképezése
	– részletes információ a folyamatról, a lehetséges kimenetelekről, önkéntesség mindvégig	– igazságosnak tartott eljárás, kevesebb ellenállás (dac)

[107] A szerző saját tapasztalata egy angliai családi csoportkonferencia megfigyelése során (2006).

Találkozó	– az cselekményről és annak következményeiről folytatott beszélgetés; – az áldozatok sérelmeinek kifejezésre	– lehetőség az elkövetőnek szégyenérzete kimutatására, a közösségnek a tett elítélésének kifejezésére, majd a közösség reintegratív szándékának kifejezése
	– támogatók bevonása	– a felelősségre-vonást az elkövető számára fontosnak tartott személyek teszik
	– a felek közötti egyensúly fenntartása	– mindenki számára egyenlő esély, hogy egyéni érzelmeit, érdekeit és szükségleteit kifejezze
	– közvetlen konfrontáció; – az erkölcsi szempontok kihangsúlyozására é felelősségre-vonásra egy konkrét esemény kap kerül sor	– az cselekmény elutasítása mögötti erkölcsi szempontok mélyebb megértése, a személyes felelősség vállalása
Megegyezés	– aktív részvétel a helyreállító – jóvátételi folyamatban	– kevesebb lehetőség és „szükség” a semlegesítési technikákra
		– igazságosság érzete, kevesebb ellenállás, a jövőre nézve hozott döntések legitimációja
		– az aktív felelősségvállalás és a jóvátétel eredményeképpen fejlődés az erkölcsi gondolkodásban
	– cél: a felek megállapodása, konszenzusra való törekvés	– lehetőség a közösségbe történő reintegrációra
Utánkövetés	– felelősségek megosztása	– támogatás a közösségtől
		– a közösségi kohézió erősítése
	– a megállapodás megvalósításának ellenőrzése	– lehetőség a folyamat hosszú távú hatásainak értékelésére

2.7.2.6. Következtetések a 4-utas modell alapján

Elemzésünkben sorra vettük az erkölcsi gondolkodás, a felelősségvállalás, a szégyenérzet és a közösségi kötelékek társadalmi reintegrációban játszott szerepét. Ezt követően megvizsgáltuk, hogy miként tudnak az „ideáltipikus” helyreállító szemléletű beavatkozás egyes szakaszai e dimenziók mentén kedvező hatást gyakorolni az abban résztvevők visszailleszkedési esélyeit illetően. Ennek célja nem az volt, hogy elfogultan, kritikátlanul méltassuk a szemlélet „tökéletességét”, hanem hogy megvilágítsuk azon mikromechanizmusokat, amelyek megfelelő ismerete és alkalmazása sikeres gyakorlatot

eredményezhet. Ezek figyelmen kívül hagyása, vagy nem megfelelő alkalmazása ugyanis súlyos károkat is okozhat.[108]

Következtetésként egyrészt fontos felismernünk, hogy elkövetők – attitűdjeik, gondolkodásuk és motivációik alapján – különböző erkölcsi szinten helyezkedhetnek el. Beavatkozásunk során nem biztos, hogy mindenáron a posztkonvencionális (abszolút) erkölcsi elvek belátása (beláttatása) a cél, nagyobb sikernek és értékelendőnek tekintendő, ha a skálán valamekkora relatív elmozdulás tapasztalható a felsőbb szintek felé. Mindennek tudatosítása szükséges az áldozati oldalon is, többek között azért, hogy a túlzott elvárások támasztása ne okozzon csalódást a folyamat során. Másodsorban érdemes kiemelnünk, hogy a semlegesítési technikák alkalmazása – bár a felelősség hárítását jelzik és csökkentésük a hosszútávú reintegrációnak mindenképpen feltétele – egyben arra is utal, hogy az elkövető ezért valamelyest azonosul a konvencionális értékekkel, ezért is érzi szükségesnek az igazolások keresését. Ezt érdemes figyelembe venni a beavatkozás során. Harmadsorban fontos kihangsúlyoznunk, hogy a szégyen-, illetve bűntudatkeltés valóban kulcsfontosságú a folyamatban, de csak akkor tudja segíteni az integrációt, ha mindez az elkövető személyének tiszteletben tartásával megy végbe, és a szégyenérzetet keltő közösség tagjai ezt követően kifejezik nyitottságukat a visszafogadásra. Végül a közösségi kötelékek milyensége nagyban meghatározza a fenti folyamatok eredményességét. Fontos felismerni, ha az érintett közösség a *kirekesztett* típusnak megfelelő tulajdonságokkal rendelkezik. Ez esetben – a resztoratív beavatkozást megelőzően vagy azzal párhuzamosan – olyan segítségnyújtás biztosítása szükséges, amely elősegítheti a közösségek integratív jellegének erősödését. E felismerés hiányában még egy bármilyen jól alkalmazott gyakorlat is kudarcot vallhat a reintegráció terén. Ugyanakkor a jól funkcionáló közösségek katalizátor szereppel rendelkezhetnek, és felerősíthetik a vizsgált mechanizmusok pozitív hatását, és az a közösségi kohézió további megerősödését eredményezheti.

Mindebben elengedhetetlen alkotóelemként szerepel a felek közötti közvetlen kommunikáció, a különböző szükségletek, érdekek és érzelmek elismerése minden oldalról, a folyamatban való személyes és aktív részvétel, valamint hogy az alkalmazott gyakorlatot a felek egyéni lehetőségei és szükségletei alapján alakítsák ki.

[108] Erre példa számos rossz gyakorlat, amelynek eredménye lehet áldozatok újbóli áldozattá válása, elkövetők stigmatizációja, kirekesztése, a felek csalódottsága, önkéntes folyamatok helyett „kis bíróságok" felállítása, a felelősség hárítása, a dac erősödése (erről bővebben lásd: ROCHE 2003, 12-19.).

Fentiek fényében elmondható, hogy a helyreállító megközelítés – az itt ismertetett folyamatokon keresztül – alkalmas eszköz lehet a bűncselekmény során érintett szereplők társadalmi reintegrációjának elősegítésében. Ennek alkalmazása előtt azonban egy szempontot mindenképpen figyelembe kell venni: a helyreállító folyamat során az áldozat semmiképpen nem válhat ismételten áldozattá. A siker egyik legfontosabb feltétele a megfelelő előkészítés, hogy biztosított legyen az elkövető megfelelő erkölcsi hozzáállása, bizonyos szintű felelősségvállalása, közössége pedig a reintegrációra való nyitottsággal érkezzen a találkozóra. Mindezek alapos feltérképezése abban is segítséget adhat, hogy az érintettek a közvetítő segítségével döntsenek arról, hogy az elérhető (korábban ismertetett) módszerek közül (mediáció, kör, panel, külön megbeszélések, stb.) melyik tűnik számukra a legalkalmasabbnak, és azon milyen szereplők részvételét igényelnék. Az itt *kirekesztett* jelzővel illetett közösségek esetén szükséges lehet a helyreállító beavatkozás mellett egyéb szolgáltatások biztosítása is. Mindez mutatja, hogy egy helyreállító igazságszolgáltatási program önmagában nem tud felelősséget vállalni a kirekesztettség összetett státusának megoldására. E cél tehát kizárólag olyan társadalmi közegben érhető el, amelyben az egyéb szektorok (elsősorban a szociális, gyermekvédelmi, családvédelmi és oktatási rendszer) szintén törekednek arra, hogy működésükbe beépítsék a resztoratív szemlélet egyes elemeit (lásd 2.3.1. fejezet), és a helyreállító igazságszolgáltatási rendszerrel kompatibilis módon, azt kiegészítően tudjanak megfelelő segítséget nyújtani az érintettek számára.

A helyreállító megközelítés ereje annak rugalmasságában és egyénre szabható jellegében van. Azonban mindehhez elkerülhetetlen a fenti mechanizmusok végiggondolása, hogy ez az egyéniesített eljárás semmiképpen se okozzon további károkat és sérelmeket az érintett szereplők számára. Mindez felveti annak kérdését, hogy miként lehet a gyakorlatban e faktorokat figyelembe venni, és segítségükkel miként biztosítható, hogy a különböző programok az alapvető emberi jogokat tiszteletben tartva és módszertanilag megfelelő minőséggel kerüljenek alkalmazásra.

Végül, gondolatébresztés céljából érdemes felvetnünk, hogy milyen módon hatnak az itt elemzett dimenziókra a jelenleg is elsődleges módszerként alkalmazott retributív, büntetésre épülő igazságügyi rendszerek. Ennek alapján az itt tárgyalt dimenziók segíthetnek azt is kirajzolni, hogy reintegrációs szempontból vizsgálva miért indokolható a resztoratív eljárások beépítése a büntetés alternatívájaként.

Összefoglalóan, az elsődlegesen büntetésre épülő eljárásokra a következők jellemzőek:

1. Az elrettentés eszközét alkalmazva és állampolgárok büntetéstől való félelmére építve kísérlik meg a további bűncselekmények megelőzését. Ezzel az itt ismertetett elméletek alapján a rendszer (az állam) saját polgáraira mint prekonvencionális szinten gondolkodó személyekre tekint, és nem teremt lehetőséget arra, hogy kiderüljenek a konvencionális, posztkonvencionális szempontok is. A kérdés: ha kizárólag prekonvencionális szinten kezeljük állampolgárainkat, mennyiben várható el részükről a magasabb szintek mögött meghúzódó erkölcsi szempontok felismerése és követése? Másképpen: amennyiben az államot szocializációs ágensnek tekintjük,[109] képes-e egy prekonvenionális szinten eljáró állami rendszer posztkonvencionális értékekre szocializálni polgárait?[110]

2. Támogatják a semlegesítési technikák alkalmazását, hiszen egy bírósági eljárás során az indoklások, igazolások megfelelő alkalmazása (különös tekintettel, ha minderre egy magasan képzett védőügyvéd is segítségül szolgál) számottevő enyhítést eredményezhet a büntető konzekvenciák megállapítása során. Érdekes kérdés e vonatkozásban, hogy miért nem ismerik el igazán a belátást és őszinte felelősségvállalást a nyugati világ társadalmai, és miért támogatják inkább a felelősség mindenáron való elkerülését tanúsító attitűdöt.[111]

3. A büntetés alkalmazásával sokkal inkább stigmatizáló, megbélyegző, mint reintegratív hatást érnek el, nemcsak elkövetőkkel, de olykor az áldozatokkal kapcsolatban is.[112]

4. Nagyban megnehezítik az elkövető személy társadalmi és térbeli kirekesztésével a közösségi kötelékek megerősítését és fenntartását nagyban megnehezítik, hiszen a büntetés során – elsősorban szabadságvesztés esetében –az elkövető számára az őt támogató személyekkel való kapcsolat fenntartása erőteljesen korlátozott. [113]

* * *

Az alábbiak a helyreállító igazságszolgáltatás Európában leginkább alkalmazott módszerének, a sértett–elkövető közötti mediációnak, a különböző igazságszolgáltatási rendszerekben való működését érinti. Ezt követően néhány értékelő kutatási eredmény

[109] FERGE (1999)
[110] E paradox jelleg talán még inkább látható pl. az iskolai gyakorlatban, ahol – ha fegyelmezési eszközként kizárólag a szigorú büntetést és kizárást alkalmazzuk (prekonvencionális eszköz) – erősen kérdésessé válhat az, hogy mennyiben lehetünk sikeresek a fiatalok – posztkonvencionális szintet megcélzó – erkölcsi szocializációjában.
[111] MARUNA (2001)
[112] Pl. megbélyegző lehet azt hallani, hogy ha valakinek „ügye van a bíróságon", akkor is, ha az illető áldozatként érintett.
[113] Egy átlagos szigorúságú végrehajtási intézetben a fogvatartott kb. hetente 3x10 percet telefonálhat ismerőseinek, és két-három hetente 1 órára fogadhat látogatókat.

ismertetésével mutatjuk be a különböző modellek társadalmi hatásait. Mindezt a mezoszintű, intézményesítéshez kapcsolódó kérdések, valamint a vonatkozó nemzetközi szabályozás ismertetése zárja.

2.8. Mezovilág: a helyreállító igazságszolgáltatás a rendszerek és intézmények szintjén

Az eddigiek nyomán kirajzolódott a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet alá tartozó programok mind módszertanukat, mind elméleti súlypontjaikat tekintve széles skálán mozognak. Elemzésünk az elméleti gyökerek és a közös alkotóelemek meghatározására törekedett, mivel ezek átfogó ismerete nélkülözhetetlen további sikeres alkalmazásukhoz.

A helyreállító szemléletű gyakorlatok folyamatosan változó formáinak jogi és intézményi hátterének rendszerbe foglalása korántsem könnyű feladat. A teljesség igénye nélkül azonban megkíséreljük ennek összefoglalását. Elsőként a különböző modellek különbségeit és hasonlóságait tekintjük át, majd bemutatjuk a sértett–elkövető közötti mediáció – amely a legáltalánosabban alkalmazott gyakorlat – elhelyezkedését az európai országok igazságszolgáltatási rendszereiben. Ezt követi néhány, a helyreállító programok hatásait, eredményességét mérő kutatási eredmény, valamint a helyreállító szemlélet intézményesítése kapcsán felmerülő, általánosan megjelenő szakpolitikai kérdések bemutatása. A fejezetet a vonatkozó nemzetközi szabályozás ismertetése zárja.

2.8.1. Az Európában alkalmazott rendszerek

A helyreállító szemléletű gyakorlatok egy lehetséges felosztását építhetjük Gavrielides rendszerezésére (2007, 62), amely szerint a programok az *igazságszolgáltatásban elfoglalt* szerepük alapján lehetnek 1. beágyazottak, 2. részben beágyazottak és 3. függetlenek.[114]

A *beágyazott rendszerek*[115] alternatívái lehetnek a büntetőeljárásnak. E rendszerekben sikeres megállapodások megkötésekor nincs szükség a büntetőeljárás lefolytatására, tehát a helyreállító programot diverziós (bírósági útról elterelő) lehetőségként, enyhe súlyú bűncselekmények esetén alkalmazzák. Az eljárás jogi és intézményi kerete részletesen szabályozott. A felek közötti közvetítést egy többnyire központosított és egységes rendszerű szervezetrendszer látja el, amelynek célja a jogegyenlőség elvének garantálása, azaz ugyanazon protokollok és standardok biztosítása az ország valamennyi igazságügyi

[114] Bár a szerző e kategorizálást csak a mediáció esetében alkalmazza, véleményem szerint e szempontok a többi modell esetében is relevánsak. Az itt ismertetett felosztás az eredeti modell adaptációja, így attól néhány pontban különbözik.
[115] Pl. Magyarország, Csehország, Ausztria.

körzetében. Ezen rendszerek esetében az elsődleges esetküldő szervek a rendőrség, az ügyészség, az érintett felek és ügyvédeik.

A *részben beágyazott rendszerek*[116] esetén a sikeres kimenetelű (megállapodással záruló) helyreállító igazságszolgáltatási eljárások bizonyos mértékben befolyásol*hat*ják a büntető-eljárást (pl. a bíró enyhítéssel élhet), de a büntetőeljárást nem váltja ki teljes mértékben, így a helyreállító és büntetőeljárás egymással párhuzamosan fut. E rendszerekben a közvetítő szervezet – akár civil, akár állami – az igazságszolgáltatással szoros együttműködésben látja el közvetítői tevékenységét. A közvetítés elsődleges esetküldői a bíróság, az érintett felek és ügyvédeik.

Független resztoratív programok[117] esetén a közvetítés kimenetele nem gyakorol jogi konzekvenciát a büntető-eljárás folyamatára, tehát a programtól függetlenül mindenképp alkalmazzák a cselekményért járó büntetést, amely általában letöltendő szabadságvesztés. A helyreállító programok elsődleges célja a felek – inkább szimbolikus, mint materiális – szükségleteinek kielégítése. A közvetítésre általában súlyos bűncselekmények esetén kerül sor. Az eljáró közvetítő szervezet – amely többnyire egy rendszertől független, civil szervezet – az igazságszolgáltatási rendszerhez csak lazán kapcsolódik. Ezen programok lehetőséget adnak a decentralizált intézményrendszer kialakítására és a helyi (kísérleti) modellprogramok beindítására, tehát általában nem garantált – de nem is kizárt – hogy az egyes szolgáltatások országos szinten is, standardizált rendszerben elérhetőek legyenek. A programok elsődleges igénylői maguk az érintett felek.

A *jóvátételi célokat és módszereket* tekintve, míg a „beágyazott" modellek esetén sokkal inkább az anyagi jóvátétel (kártérítés) a jellemző, a folyamat célja pedig az ügy viszonylag gyors lezárása, addig a „független" programok felé haladva egyre jelentősebb szerepet kapnak a szimbolikus jóvátételi formák (bocsánatkérés, kérdésekre válaszok). Minél inkább „független" egy program, annál inkább reflektál a pragmatikus (idő, pénz, egyszerűség) szempontok helyett a terápiás, pszichológiai szempontokra (lelki szükségletek, a traumán való túllépés, bűnbocsánat). Különbség mutatkozik a közvetítés előkészítését szolgáló időszak hosszában, így az esetszámok tekintetében is: például Belgiumban míg egy „beágyazott"

[116] Pl. Egyesült Királyság egyes programjai.
[117] Pl. Belgiumban a Suggnomé szervezet mediációs programjai a büntetés-végrehajtási intézetben fogvatartott elítéltek és áldozataik számára.

modellen belül dolgozó mediátor évente több száz esetben mediálhat, addig egy „független" program mediátora évente 5-6 esetet tud vállalni.[118]

A programok *működésük* alapján is megkülönböztethetőek aszerint, hogy

inkább áldozat-, vagy elkövető-orientáltak-e: mely szereplő szükségletei az inkább meghatározóak?

az egymással közvetlen konfliktusba kerülő áldozatot és elkövetőt vonják be, vagy az áldozatok és elkövetők egy-egy csoportja közötti kommunikációt segítik;

a felek közötti közvetett (személyes találkozó nélküli) vagy közvetlen találkozást szorgalmazzák;

abban elsődlegesen professzionális vagy képzett önkéntes közvetítőkkel dolgoznak.

A fenti szempontok összefoglalását a 11. ábra biztosítja.

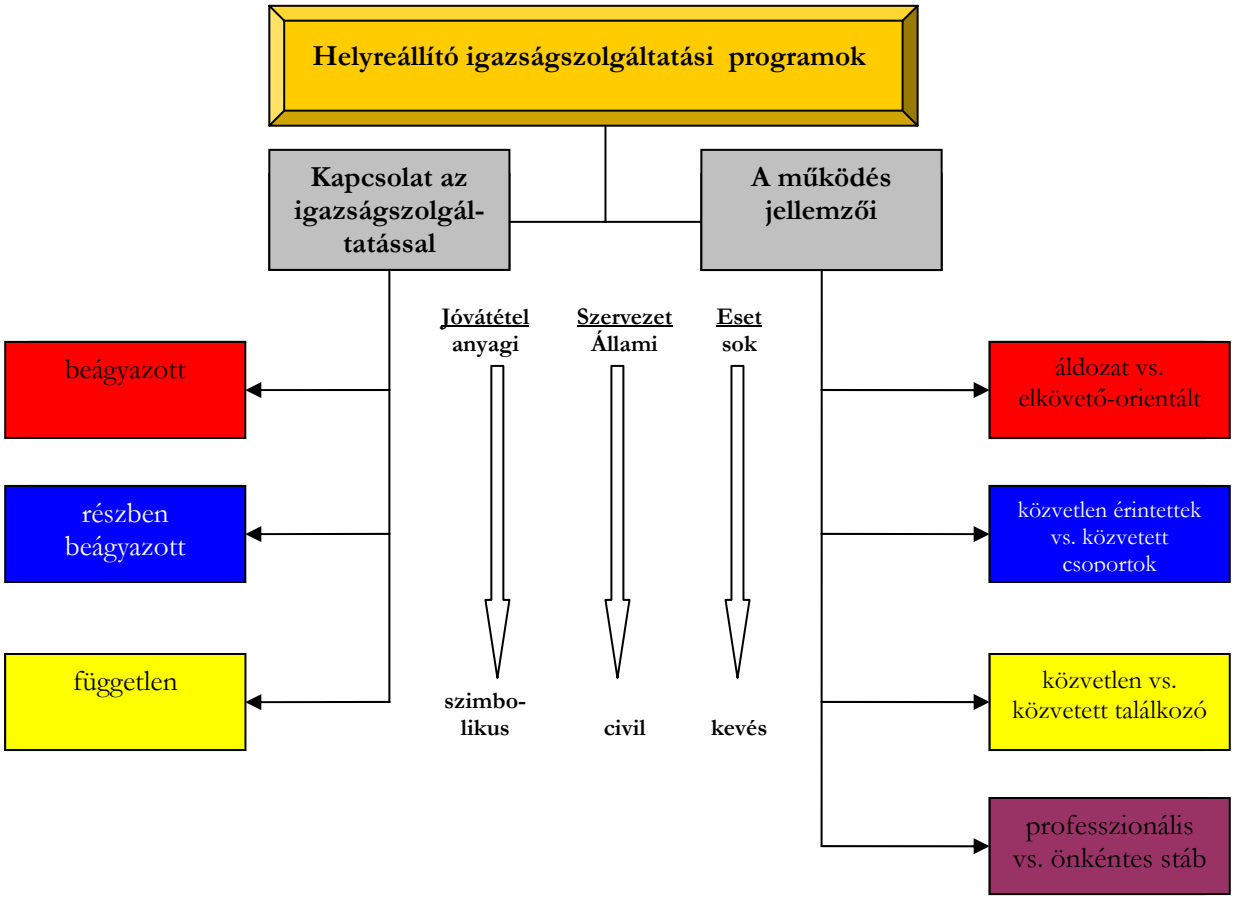

11. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatási programok típusai beágyazódottságuk és működésük alapján

[118] Belgiumban, mindkét típusú programban végzett munkám során tett megfigyelések.

Szintén hasznos kategorizálási alapot biztosít az ENSZ kézikönyve (ENSZ, 2006, 14.). Ez eredeti kategorizálást kiegészítve 13. ábránk alapján látható, hogy a helyreállító szemléletű programok a formális igazságszolgáltatási eljárás valamennyi szakaszában megvalósíthatók, azonban az egyes szinteken különböző szereplők indítványozzák az eljárást, a helyreállító programok pedig egészen eltérő célokat szolgálhatnak aszerint, hogy azokat az eljárás mely szakaszában alkalmazzák.

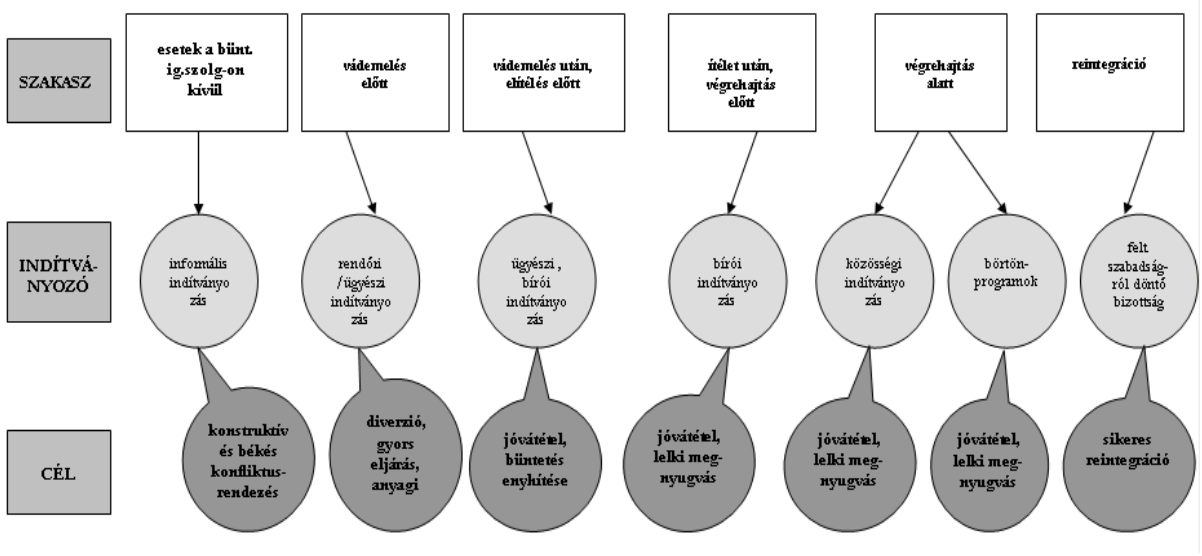

12. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatási programok az igazságszolgáltatás folyamatában

Mindkét – itt ismertetett – megközelítés előnyeként említhető, hogy rendszerükben bármilyen szektor helyreállító szemléletű programjait elhelyezhetjük. Ez lehetővé teszi a helyreállító igazságszolgáltatás valóban interdiszciplináris elemzését, hiszen így a szemlélet nem kötődik meghatározott szektorhoz.

Mindezek alapján megkülönböztetünk programokat a közösségfejlesztés, a munkahelyi viták, a gyermekvédelem, a szociális ellátórendszer, az oktatási rendszer, az igazságügyi rendszer és a társadalmi megbékélést elősegítő programok szintjén. A fenti rendszerek szervezettségétől és a kezelésre váró konfliktus súlyosságától függően a helyreállító szemléletű beavatkozások is széles skálán mozognak lehetőséget teremtve az informális eljárásokra ugyanúgy, mint a teljes mértékben formálisnak tekinthető eljárásokra.

A fenti kategorizálások hűen mutatják, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés nem egy-egy probléma-típushoz, ahogy nem is egy adott jogi- és intézményi alrendszerhez kötődik. A szemlélet alapelvei – megfelelő adaptációval – bárhol alkalmazásra kerülhetnek, ahol személyek egymás közötti konfliktusa merül fel, és az érintettek fontosnak tekintik annak megoldását.

Mindebből az is következik, hogy arra a kérdésre, hogy támogatandó-e a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet alkalmazása adott társadalomban, nem szabad egyetlen igennel vagy nemmel válaszolni. A fenti tipológiák pontosan mutatják, hogy a helyreállítást középpontba helyező szemlélet alkalmazásra kerülhet a társadalmi intézmények alrendszereinek legtöbbjében, különböző módszerekkel, szabályozással, eljárásjogi következményekkel és szervezeti formában. Tehát a fenti kérdésre csak úgy tudunk válaszolni, ha pontosítjuk, ha pontosabban meghatározzuk, hogy milyen modellt is értünk alatta, és számításba vesszük a különböző módszerek adta, széles skálájú alkalmazási lehetőségeket.

2.8.2. A sértett és elkövető közötti mediáció helyzete Európában[119][120]

Az európai államok különböző jogi és társadalmi hátteréből következően nagyban eltérő szabályozási és intézményi rendszerek alkotják a büntetőügyi mediációs eljárások keretét. Ennek megfelelően a jogszabályok részletessége tekintetében is jelentős eltérés figyelhető meg az egyes országokban. Bizonyos államokban a mediációt részletezett külön törvény szabályozza, míg más országokban csupán a büntetőeljárási törvény egyes passzusai nevesítik mint lehetséges alternatívát. Mindemellett előfordulnak olyan mediációs/resztoratív programok is – elsősorban azokban az országokban, ahol a mediáció még kezdeti szakaszban van, vagy a rendszer erősen decentralizált, amelyek külön jogszabályi nevesítés nélkül működnek.

A mediáció büntető rendszerben való beágyazódottsága nagyban függ az egyes államok jogi kultúrájától, a mediáció kezdeti bevezetése mögött meghúzódó érvektől, valamint attól, hogy az adott társadalom milyen szerepet tulajdonít állampolgárainak és közösségeinek a konfliktusok/jogsértések rendezése során. Mindemellett szükséges tisztában lenni az egyes jogrendszerek fogalmainak eltérőségével (ahogy PETERS fogalmazott, a nemzetközi összehasonlíthatóság esetében „a legnagyobb veszély az annak illúziója, hogy egy nyelvet beszélünk” (PETERS, 2000, 15.).

A jogrendszerek két fő modellje, azaz az angolszász és a kontinentális megközelítés közötti különbség a mediáció kialakulása és alkalmazása kapcsán is megfigyelhető. A mediáció alkalmazását is jelentősen befolyásolja, hogy az angolszász jogrendszerekben a jogalkalmazóknak nagyobb mozgásterük van a büntetőeljárás szükségességének

[119] Az összefoglaló alapjául szolgáltak: MIERS és WILLEMSENS (2004), AERTSEN et al. (2004), FELLEGI (2005), az egyes országok angol nyelvű jogszabályai, és irányelvei, illetve konferenciákon tartott előadások anyagai.
[120] Ezen összefoglalót, valamint az 5. sz. mellékletben szereplő országismertetőket a Központi Igazságügyi Hivatal felkérésére készítettem 2007. januárjában.

eldöntésében, szemben a szigorú legalitás elvét követő államokkal, ahol bűncselekmények esetén a jogalkalmazók számára kötelező az eljárás megindítása. Az angolszász rendszerek ilyen típusú rugalmassága azt eredményezi, hogy nagyobb teret tudnak biztosítani a kísérleti jellegű programoknak és az egyéni diszkréciónak. A kontinentális jogrendszerrel rendelkező országokban azonban – a legalitás elve alapján – egyrészt kötelező az eljárás lefolytatása, másrészt annak menete is sokkal egységesebb, szabályozottabb. Mindez kisebb teret enged az egyéni döntéshozatalnak és a modellprogramoknak. Ugyanakkor, ha egy jogintézmény bevezetésre kerül e kontinentális rendszerekben – a jogegyenlőség nevében – nagyobb valószínűséggel lesz elérhető az intézmény az ország valamennyi pontján. E különbségek megmutatkoznak a mediációs rendszerek szerkezetében is: míg Angliában sok, kisebb volumenű, decentralizált modellprogrammal lehet leírni a mediáció ottani helyzetét, addig bizonyos kontinentális rendszerű országokban inkább a központilag szabályozott jogszabályi és intézményi háttér, valamint az országosan egységesebb gyakorlat jellemző (pl. Ausztria, Csehország).

Miers elemzése rávilágít arra, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás kialakulása mögött országonként különböző érvek fogalmazódtak meg. Bizonyos társadalmakban a hagyományos eljárással való elégedetlenség (Belgium, Finnország, Norvégia, Portugália, Spanyolország) és az elterelés szükségessége (Belgium, Finnország, Norvégia) dominált. Fiatalkorúak esetében főbb szempontokként jelentek meg az alábbi megfontolások: a szociális-jóléti rendszer büntetőeljárásra való kiterjesztése (Belgium), a pedagógiai szándék erősítése (Franciaország, Olaszország, Portugália, Lengyelország), a rehabilitációs célok érvényesülése (Németország, Svédország, Spanyolország), és végül, a szankcionálási eszközök skálájának szélesítése (Németország). A legtöbb országban a mediációt a kevésbé súlyos, vagyon vagy testi épség elleni bűncselekmények esetében kezdték el elsősorban alkalmazni (MIERS és WILLEMSENS, 2004, 162).

A mediáció indítványozását tekintve, Európa területén csak Angliában és Wales-ben mondja ki jogszabály a jogalkalmazó kötelezettségét a tekintetben, hogy resztoratív szemléletű intézkedést alkalmazzon elsőbűntényes fiatalkorúakkal.[121] A többi államban ezen alternatíva csupán lehetőség, de nem kötelezettség a jogalkalmazó számára. Azonban a fiatalkorúak esetében jellemzőbbé vált, hogy a jogszabályok alapján elsődlegesen valamilyen resztoratív szemléletű eljárást kell érvényesíteni (azaz, a jogalkalmazónak indoklást kell adnia, amennyiben ezt mégsem alkalmazza). Fiatalkorúak elterelése céljából a legtöbb ország

[121] Ez az ún. fiatalkorúak panele, amelyről bővebben a 2.5.5.1. fejezetben olvasható.

a vádemelés előtt (teljes elterelést lehetővé tevő intézkedésként) és/vagy ítélethozatal előtt (enyhítésnek alapot adó intézkedésként) ad lehetőséget a mediációra. Felnőtt korú elkövetők kapcsán a legtöbb jogrendszer elsődleges választípusnak továbbra is a büntetési utat tekinti. A mediáció alkalmazása többnyire másodlagos, indítványozása túlnyomó többségben a hatóságok diszkrecionális döntéskörébe tartozó lehetőség, a mediációra utalható cselekmények köre pedig általában jogszabály által limitált. Az elkövető életkora alapján tett megközelítések ilyen típusú különbsége visszavezethető a büntető igazságszolgáltatás eltérő szerepére a két csoport kapcsán: míg a fiatalok esetében az eljárás elsődlegesen pedagógiai célzatú és az igazságszolgáltatás aktív eszközökkel való beavatkozására épít, addig a felnőttkorúak esetében ez sokszor elsődlegesen retributív célú, kevesebb jelentőséget tulajdonítva a reakció társadalmi vonatkozásainak.[122]

Az európai országok gyakorlatában az elsődleges indítványozó hatóság az ügyészség, valamint a bíróság. Ezeket követi a rendőrség, és a szociális szolgálatok mint esetküldő intézmények. Általánosságban megállapítható, hogy azokban az államokban, amelyekben különtörvény szól a mediációról (pl. Ausztria, Csehország, Németország, Norvégia, Portugália, Szlovénia), a mediáció indítványozása és figyelembevétele határozottabban elvárt a jogalkalmazótól az eljárás során. Azon országokban, ahol a mediáció jogi hátterét általánosabb törvények alkotják (pl. Franciaország), az eljárás igénybevétele nagyobb mértékben függ a jogalkalmazó egyéni diszkréciójától (azaz a mediáció lehetőség, de nem elvárt intézkedés a jogalkalmazótól). Az államok nagy részében számos másodlagos jogszabály is elérhető, amelyek a végrehajtás gyakorlatát, az alkalmazandó ügymenetmodellt (protokollt), és a módszertani – etikai alapelveket tartalmazzák, elsősorban intézményen belüli körlevelek, állásfoglalások és kódexek formájában.

Az államok többségében a mediációs szolgáltatást állami költségvetésből finanszírozzák, kisebb részük pedig alapítványi, vagy projekt-alapú adományokból fedezi programjait. Ausztriában, Csehországban, Norvégiában, Portugáliában kimondottan mediációra specializálódott, államilag finanszírozott intézmény végzi a mediációt. Amennyiben nincs speciális szervezet kialakítva a mediáció számára, úgy egyéb – általában a pártfogórendszer, a szociális intézményrendszer, az önkormányzatok vagy a bíróságok égisze alatt működő – központosított szolgálatok látják el ezt a feladatot. Másik nagy csoportként azok a jogrendszerek említhetőek, amelyekben a mediációt civil szervezetek végzik, szerződéses

[122] Ha szigorúan vesszük, hogy a resztoratív szemlélet az áldozatok szükségleteit és nem az elkövetők büntetését tekinti elsődlegesnek, joggal merül fel az a kérdés, hogy egy fiatalkorú áldozata miért jut inkább egy mediációs szolgáltatáshoz, mint egy felnőtt korúé.

alapon (pl. Franciaország). Bizonyos országokban, pl. Angliában, Olaszországban és Spanyolországban vegyesen alkalmaznak állami és civil szervezeteket a mediáció biztosítására.

Jelentős eltérés mutatkozik a tekintetben is, hogy egy ország elsősorban főállású, professzionális mediátorokat (pl. Ausztria, Magyarország, Csehország, Belgium, Spanyolország), vagy speciális képzésben részt vett önkénteseket alkalmaz (pl. Lengyelország, Norvégia, Finnország). Bizonyos államokban (pl. Anglia, Franciaország, Svédország) ezek kombinációja érvényesül. Egységes képzési rendszer és protokoll elsősorban azon országokban létezik, ahol a mediáció központilag biztosított (pl. Ausztria, Csehország, Norvégia). Ugyanakkor azon országok, melyek civil szervezeteken keresztül biztosítják a mediációt, és ennek gyakorlata hosszabb múltra tekint vissza, ott is átfogó szakmai módszertani ajánlások, jó gyakorlatok, protokoll-előírások készültek, elsősorban a területen dolgozó civil szervezetek együttműködésével (pl. Anglia, Belgium). A képzési rendszer azon országokban tekinthető a leghatékonyabbnak, ahol a szolgáltatást egy központi hivatal biztosítja (pl. Ausztria), vagy ahol létrejött egy civil-, vagy ernyőszervezet, kimondottan a módszertan és a képzés egységességének elősegítése érdekében (pl. Belgium, Anglia, Finnország).

A büntetőügyi mediáció sikeres alkalmazása esetén az alábbi kimenetelek fordulnak elő legjellemzőbben az európai államok büntetőeljárásában:

- az ügyész az eljárást felfüggeszti, a felfüggesztés időszaka alatt a terheltnek lehetősége van a kárt jóvátenni. Az eljárás lezárul, ha a terhelt felelősséget vállalt tettéért és az okozott kárt jóvátette. (Ausztria, Belgium, Csehország, Anglia és Wales, Finnország, Magyarország, Németország, Olaszország, Lengyelország, Portugália, Spanyolország, Szlovénia);
- felnőtt korúak számára a hatósági útról történő elterelés az ügyészi szakaszt megelőzően (Franciaország, Luxemburg);
- a mediációs eljárás kimenetelének számításba-vétele a bírói ítélethozatal során (Anglia és Wales, Magyarország, Finnország);
- a büntetés felfüggesztése (Olaszország, Spanyolország), helyettesítése (Németország), vagy csökkentése (Németország, Lengyelország), amennyiben az elkövető eleget tett a megállapodásban foglaltaknak;

speciális intézkedés fiatalkorúak számára, melynek keretén belül a fiatal egy „szerződést" köt pártfogójával jövőbeni jogkövető magatartásának menetéről (Anglia és Wales, Portugália).

A dolgozat 5. számú mellékletében tizenegy európai jogrendszer[123] mediációs modelljének részletesebb bemutatása olvasható. Az egyszerűbb áttekintés érdekében itt csupán a 11 ország modelljének összehasonlító táblázata található meg (8. táblázat). A feldolgozás alapjául az alábbi kérdések szolgáltak:

Milyen jogszabály vonatkozik a büntetőjogi mediációra?

Milyen bűncselekmények esetében van lehetőség mediációra, vannak-e kötelező esetek, amikor fel kell ajánlani?

Milyen elkövetői kör esetében van lehetőség mediációra?

A büntetőeljárás mely szakaszaiban van lehetőség mediáció alkalmazására?

Ki dönt a mediáció lehetőségéről?

Hogyan veszik figyelembe a mediáció eredményességét?

Milyen képzettségi követelményeknek kell megfelelniük a mediátoroknak?

Milyen szervezet végzi a mediációt? Ez része-e az igazságszolgáltatási rendszernek, vagy teljesen független? Ha teljesen független, hogyan finanszírozzák a feladat finanszírozását? A sztenderdek országosak, vagy szervezetenként változóak?

[123] Anglia és Wales, Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehország, Finnország, Franciaország, Magyarország, Németország, Spanyolország, Skócia

8. táblázat: 11 európai ország mediációs rendszerének összehasonlítása

	Jogszabály[124]	**Esetek[125]**	**Elkövetők[126]**	**Eljárási szakaszok[127]**	**Indítványozó hatóság[128]**	**Következmény[129]**	**Képzettség[130]**	**Mediátorok státusza**	**Szervezet[131]**
1. Anglia és Wales	Fk: 1998 – Crime and Disorder Act: YOT-ok létrehozása Fe: nincs jogszabály	Nincs korlátozás Kötelező eset: elsőbűntényes fk. beismerése esetén panel alkalmazása	Fk: rendszerbe szervesen beépült Fe: izolált, kisebb projektek	Rendőri, ügyészi, bírói, végrehajtási	rendőrség ügyészség, bíróság, szociális szolgálatok	- ha a mediációt diverzióként alkalmazzák: az eljárás felfüggesztése, megszüntetése; - ha az eljárás kiegészítője: ítélethozatalnál enyhítés; - végrehajtási szakban: nincs hatása az eljárásra	- ált. a Youth Justice Board vagy a Mediation UK által akkreditált képzés elvégzése - Youth Offending Team szakember: szociális munkás, pszichológus, rendőr, vagy pártfogói háttér	Főállású +önkéntes (panel vezetők esetében)	- Állami: rendőrség, YOT - Civil szervezetek pályázatokból, támogatásokból, kiszerződéssel
2. Ausztria	Fk: 1988 Fe: 1999	- Max. 5 év szab.v-sel büntethető - halált nem	Fk.+Fe.	Ügyészi, bírói	ügyészség bíróság	- Ha a mediációt diverzióként alkalmazzák: az eljárás	- szociális munkás, pszichológus vagy jogi háttér - Neustart 3-4 éves	Főállású	Neustart (civil szervezet), de teljes mértékben az Igazságügyi

[124] Milyen jogszabály vonatkozik a büntetőjogi mediációra?
[125] Milyen bűncselekmények esetében van lehetőség mediációra, vannak-e kötelező esetek, amikor fel kell ajánlani?
[126] Milyen elkövetői kör esetében van lehetőség mediációra?
[127] A büntetőeljárás mely szakaszaiban van lehetőség mediáció alkalmazására?
[128] Ki dönt a mediáció lehetőségéről?
[129] Hogyan veszik figyelembe a mediáció eredményességét?
[130] Milyen képzettségi követelményeknek kell megfelelniük a mediátoroknak?
[131] Milyen szervezet végzi a mediációt? Ez része-e az igazságszolgáltatási rendszernek, vagy teljesen független? Ha teljesen független, hogyan finanszírozzák a feladat finanszírozását? A sztenderdek országosak, vagy szervezetenként változóak?

		okozott csel-ek - indítványra nincs kötelezettség				felfüggesztése, megszüntetése; - ha az eljárás kiegészítője: ítélethozatalnál enyhítés;	speciális képzésének elvégzése		Minisztérium finanszírozásával
3. Belgium	Fk: 1965, 2006 Fe: 1994: ügyészi szakban 2000: végrehajtási szakban 2005: minden szakban	Minden bcs. esetén lehetséges, nincs kötelező indítványozás; Rendőri szakban: csak enyhe súlyú, ügyészi szakban: max. 2 év szab.v.	Fk.+Fe.	Rendőri ügyészi bírói végrehajtási	rendőrség ügyészség bíróság	- rendőri, ügyészi szak: eljárás lezárása - bírói szak: ítélethozatalnál enyhítés; - végrehajtási szak: nincs köv.	- szociális munkás, kriminológiai, pszichológiai., jogi háttér - az adott szervezet mediációs képzésének elvégzése	Főállású	Rendőri: államilag fizetett köztisztviselők Ügyészi: államilag fizetett köztisztviselők Bírói, végrehatási: önálló civil szervezet állami és magántám-sal
4. Bulgária	2004-es Mediációs Tv.	Csak kísérleti programok vannak, nincs egységes alkalmazás; nincs kötelező indítványozás	Fk.+Fe.	ügyészi, bírói, végrehajtási	ügyész; bíró	Fk: eljárás lezárása Fe: nincs egységes következmény	Mediációs képzésben való részvétel	A tendencia a főállású mediátori rendszer kialakulása felé mutat.	Civil szervezetek magán-finanszírozással
5. Csehország	2000: PMS Tv. 1993-as és 1995-ös Be. mód. Fk: 2004-es tv.	- Max. 5 év szab.v-sel büntethető - nincs kötelező indítványozás	Fk.+Fe.	ügyészi, bírói, végrehajtási	ügyészség; bíróság	- ügyészi szak: eljárás lezárása - bírói szak: ítélethozatalnál	- 320 órás képzés az Igazságügyi Akadémia szervezésében	Főállású	PMS: az Igazságügyi Min. alá tartozó, állami költségvetésű szerv

6. Finnország	2005: Mediációs tv.	- bármilyen eset, kiv. ami kiskorút veszélyeztet - nincs kötelező indítványozás	Fk.+Fe.	Rendőri ügyészi bírói	rendőrség; ügyészség; bíróság; egyéb hatóságok	eljárás lezárása, vagy ítélethozatalnál enyhítés;	- felsőfokú végzettség egy segítő szakmában - 30 órás mediációs alapképzés	főállású + önkéntes	Állami /helyi önk-i költségvetésből működő civil szervezetek a regionális központok koordinációja alatt
7. Franciaország	1993-as és 1999-es Btk. mód. Be. 41. cikkely Fk: 1945-ös tv.	- nincs kötelező indítványozás - spec. esettípusokról nincs információ	Fk.+Fe.	Fe: ügyészi Fk: ügyészi, bírói, végrehajtási	ügyészség; fk bíró; fk nyomozóbíró	Fk: eljárás lezárása, vagy ítélethozatalnál enyhítés Fe: eljárás lezárása	Változó: Állami szervekben: nincs képzési kötelezettség Civil szerveken: mediációs képzés elvégzése szükséges	főállású + önkéntes	Állami hivatalok (rendőrség, bíróságok, igazságügyi hivatalok) + civil szervezetek
8. Magyarország	- Bűnmgelőzési Stratégia - 1978-as Btk.36. §-a: tevékeny megb. - 1998-as Be. 221/A §: közvetítői elj. - 2006. évi LI. tv. a Be. mód-ról - 2006. évi	- vagyon, személy elleni vagy közlekedési bcs. - max. 5 év szab.v-sel büntethető - természetes személy a sértett - nincs kötelező indítványozás	Fk.+Fe.	Ügyészi bírói	ügyészség; bíróság	Ügyészi: eljárás felfüggesztése, lezárása Bírói: eljárás felfüggesztése, ítélethozatalnál korlátlan enyhítés lehetősége	Az Igazságügyi Hivatal pártfogó felügyelője és akkreditált mediációs képzésben vett részt	főállású	Igazságügyi Hivatal Pártfogó Szolgálata állami költségvetésből

	CXXIII. tv. a közvetítői elj-ról								
9. Németország	- Btk. 46. c. - Be. 153. c. - Fk: 1953-as tv. 1990-es mód-a	- bármilyen eset alkalmas lehet, amelynek sértettje természetes személy - nincs kötelező indítványozás	Fk.+Fe.	Ügyészi bírói	ügyészség; bíróság	- ügyészi szak: eljárás lezárása - bírói szak: ítélethozatalnál enyhítés; büntetéstől való eltekintés 1 év szab.vesztéssel büntethető eseteknél	- ált. segítőszakmák terén való képzettség - részvétel mediációs képzésben	főállású + önkéntes	Független civil szervezetek
10. Skócia	Nincs információ	Nincs információ	Fk.	rendőri a szociális hatóság eljárási szakában	szociális és gyermekvédelmi szolgálat; rendőrség	- eljárás lezárása	- ált. segítőszakmák terén való képzettség - részvétel a SACRO speciális képzésén	főállású	SACRO: helyi, központi és alapítványi támogatásokból gazdálkodó civil szervezet
11. Spanyolország (Katalónia)	Fk. - 1992-es 4/92-es tv. - 5/2000-es tv. Fe. - 1996-os Btk.	Fk: erőszakos bcs-ek kizárva Fe: max. 2 év szab.v-sel büntethető	Fk.+Fe.	Fk: ügyészi, bírói Fe: bírói	ügyészség; bíróság	Fk: ügyészi szak: eljárás lezárása - bírói szak: ítélethozatalnál enyhítés Fe: bírói eljárás felfüggesztése, ítélethozatalnál enyhítés	- ált. mediácós képzést végzett szociális munkások, pártfogó felügyelők	főállású	a Katalán Igazságügyi és Belügyi Osztály által finanszírozott és felügyelt szervezet

2.9. A helyreállító igazságszolgáltatás az empirikus adatok tükrében

Ahogy az eddigiekből is látható volt, tanulmányunk a helyreállító szemlélet igazságszolgáltatási rendszerbe történő beépíthetőségét széles értelemben elemzi: a hangsúly nem csupán bizonyos technikák alkalmazhatóságára, hanem a megközelítés egészének relevanciájára helyeződik. E tág értelmezés és a létező gyakorlatok széles skálája megnehezíti azt a feladatot, hogy teljeskörű képet alkossunk e megközelítés különböző eredményeiről. Mindezt ellensúlyozza azonban, hogy a helyreállító szemlélet gyakorlatairól – rövid története ellenére – számos értékelő kutatás és tanulmány készült. Elmondható, hogy az eredményességet, hatékonyságot mérő empirikus vizsgálatok szerepe számottevően hangsúlyosabb a resztoratív, mint a hagyományos, büntető-igazságszolgáltatási rendszer kapcsán (AERTSEN et al., 2004, 34.)[132]. Mindez érthető, hiszen míg az utóbbi képezi szankciórendszerünk alapját, addig az előbbi újszerű elemként próbál kisebb-nagyobb mértékben beépülni az igazságszolgáltatásba, ennek eléréséhez pedig elengedhetetlen a meggyőző empirikus adatok felmutatása.

A hatékony intézményesítés és a jó-gyakorlatok kialakítása céljából az ENSZ helyreállító igazságszolgáltatásról szóló kézikönyve tételes felsorolást ad arról, hogy mely területeken nélkülözhetetlen az empirikus adatgyűjtés a gyakorlatok megkezdése előtt és alatt ugyanúgy, ahogy az utánkövetés szakaszában (ENSZ, 2006, 81-85). Ennek alapján mind kvantitatív, mind kvalitatív módszerekkel szükséges felmérni[133]:

- a helyreállító eljárásra küldött esetek számát, típusát;
- az esetküldő szerveket;
- az megbeszélés előkészítésére fordított időtartamot;
- a resztoratív eljárás időtartamát;
- a megállapodás tartalmát, formáját, *kidolgozottságát*;
- a megállapodáshoz történő eljutás gyakoriságát;
- a megállapodások teljesítésének gyakoriságát *rövid és hosszú távon*;
- a visszaesések gyakoriságát, típusát *rövid és hosszú távon*;
- az önkéntesek számát, befektetett munkaidejüket;
- az eljárás költségeit;

[132] Erre példa, hogy a 2002-2006-ig tartó COST A21-es, „A resztoratív igazságszolgáltatás fejlődése Európában" elnevezésű, Európai Unió által támogatott kutatói együttműködés keretén belül a resztoratív programok evaluációjának problematikájára külön munkacsoport létesült, eredményeiket pedig a Contemporary Justice Review folyóirat megjelenés alatt álló, önálló száma fogja tartalmazni.
[133] A dőlttel jelzett szempontok a szerző saját kiegészítései.

- az eljárásba bevont szereplők számát; *az érintettek támogató körének kiterjedtségét*;
- az eljárásban résztvevő áldozatok, elkövetők, egyéb közösségi szereplők attribútumait (kor, nem, etnikai háttér, stb.);
- a résztvevők eljárással kapcsolatos *motivációit, aggodalmait*, elégedettségét, észrevételeit;
- *az eljáró hatóságok, professzionális szervezetek képviselőinek motivációit, aggodalmait, elégedettségét, észrevételeit*;
- *a folyamat dinamikáját: a szereplők közötti egyensúlyt; a szabad véleménynyilvánítás lehetőségét; a kommunikációs formákat; a bocsánatkérés és megbocsátás előfordulásának valószínűségét; a szégyenkeltés, megbánás, felelősségvállalás, befogadó attitűd és az interperszonális (verbális – non-verbális) kommunikáció egyéb jegyeinek megjelenését*.

Mindezek számszerűsítése a programok eltérő jellege és a számos szubjektív elem miatt komoly kutatás-módszertani kihívás. A módszertanilag leginkább megbízható eredmények azok, amelyek hasonló populációjú, véletlenszerű mintavétellel szelektált kísérleti (helyreállító programban résztvevő) és kontroll csoportok (hagyományos büntetőeljárásban résztvevő) összehasonlítása alapján kerülnek megfogalmazásra. Azonban ennek kivitelezése számos esetben megoldhatatlan, így programok nem ritkán szerényebb eszközökkel (nem véletlenszerű mintával, kontroll-csoport helyett longitudinális vagy egyéb hatásvizsgálati módszerek alkalmazásával) kerülnek értékelésre. Mindazonáltal, bármilyen program-evaluációról elmondható, hogy – amennyiben a kutatók nyíltan feltárják annak módszertani korlátait – jelentősen hozzá tudnak adni az alkalmazott gyakorlat megértéséhez, ahogy annak sikeres továbbfejlesztéséhez is.

2.9.1. Meta-analízisek

Elsőként három meta-analízis konklúzióit ismertetjük, mely vizsgálatok előnye, hogy következtetéseiket számos értékelő tanulmány eredményeinek szisztematikus összevetéséből alkották meg. SHERMAN és STRANG 2007-es tanulmánya olyan 36 – a kutatók által összeállított komplex módszertani teszt-rendszer alapján megfelelő minőségűnek tekintett – értékelő tanulmány eredményeit összesítette, amelyekben a kísérleti (mediációs, vagy konferencia programokban résztvevők) és kontroll-csoportok populáció-összetétele jelentős mértékben megegyezett. A kutatás elsődleges célja a jó-gyakorlatok meghatározása, valamint a helyreállító igazságszolgáltatási programok bűnismétlésre gyakorolt hatásának mérése volt.

A kiválasztott 36 kutatás eredményeinek szintézisére épülő meta-analízis összegzése alapján a helyreállító igazságszolgáltatás jelentősen csökkenteni tudja a visszaesés mértékét, elsődlegesen az erőszakos és vagyon elleni cselekmények terén, ezeken belül is leginkább a súlyos bűncselekmények esetén. SHERMAN és STRANG megállapításai szerint azon módszerek gyakorolnak leginkább pozitív hatást az áldozatokra, amelyek lehetővé teszik az elkövetővel való szemtől-szembe találkozást. A módszerek közül a támogatók bevonását is lehetővé tevő konferencia-módszer a leginkább hatékony, melyet a közvetlen, majd közvetett mediáció módszere követ. A kutatás kimutatta, hogy a helyreállító programokban való részvétel csökkenti áldozatok poszt-traumatikus szindrómáinak és egyéb egészségügyi problémáinak előfordulását. Mindez az egészségügyi költségek terén is jelentős csökkenést tud előidézni. A meta-analízis eredményeként kimutatásra került, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás alternatívaként történő alkalmazásával több elkövető kerül az igazságszolgáltatási rendszerek figyelmébe, mint azok nélkülözése esetén.

LATIMER, DOWDEN és MUISE 2001-ben publikált meta-analízise 35 resztoratív program értékelő tanulmányát dolgozta fel. A kutatás kimutatta, hogy a helyreállító gyakorlatok esetében mind az áldozatok, mind az elkövetők szignifikánsabban nagyobb elégedettséget jeleztek vissza az eljárással kapcsolatban, a felek közötti megállapodások teljesítése pedig nagyobb arányú volt, szemben a hasonló cselekmények esetén alkalmazott bírósági eljárásokkal. A resztoratív gyakorlatok alkalmazása a visszaesés megelőzésében is hatékonyabb eszköznek bizonyult, összehasonlítva a szabadságvesztés, a pártfogó felügyelet, vagy egyéb, bíróság által elrendelt kötelezettségek jövőbeni elkövetés megelőzésére gyakorolt hatásával. E kutatás kapcsán azonban szükséges megemlíteni, hogy az összehasonlítás nem véletlen alapon történt, azaz minden olyan személy a kísérleti csoportba került, aki az ebben való részvételt önként vállalta, a kontroll csoportba pedig az ezt visszautasító személyek kerültek. Mindez torzító hatással bírhat az eredményekre, hiszen várható, hogy akik pozitívan viszonyulnak egy mediációs programban való részvételhez, azok eredményesebbek a társadalmi reintegráció tekintetében is.

Végül, MCCOLD és WACHTEL 2002-es meta-analízise 25 értékelő tanulmány konklúzióit vetette össze, amelyek 41 resztoratív program eredményeit foglalják magukba. SHERMAN és STRANG 2007-es eredményeihez hasonlóan az elemzés kimutatta, hogy a lehetséges eljárások közül a konferencia-módszer volt a leginkább hatékonynak tekinthető, amelyet a közvetlen találkozást lehetővé tevő mediáció, valamint a közvetett mediáció követett. Mindhárom módszer nagyobb elégedettséget és jobb hatékonyságot mutatott ki, mint a hagyományos

bírósági eljárás. Az értékelő kutatások eredménye alapján a konferencia-programokba bevont áldozatok 91%-a fejezett ki elégedettséget ügyük kezelésének módjával és 96%-uk érezte igazságosnak annak kimenetelét. Ezen értékek a mediáció esetén 82% és 85% körül mozogtak. Az elkövetők a konferencia-módszer esetében 95%-ban voltak elégedettek az eljárással és 94%-ban érezték azt igazságosnak, míg a mediációban részt vett elkövetők 85%-87%-a mutatott elégedettséget a fenti kérdésekben.

2.9.2. Közvélemény-kutatások

Érdemes néhány kutatást megvizsgálni annak kérdéséről, hogy a közvélemény milyen mértékben tekinthető támogatónak a resztoratív szemlélet egyes elemeinek alkalmazásával szemben. Egy 1997-es Egyesült Államokbeli reprezentatív felmérés alapján, amely az alternatív szankciók iránti közvélemény feltérképezését tűzte ki célul, a válaszadók 82%-a egyetértett azzal, hogy bűnmegelőző szereppel bírna, ha a pártfogó felügyelet állók kifizetnék áldozataiknak az okozott kárt. A válaszadók 75%-a szerint a köz érdekében végzett munkavégzés hasonló bűnmegelőző szereppel bírna (Bureau of Justice Statistics, 2.54. táblázat[134]).

FRANCIS CULLEN és társai kutatásukkal a lakossági attitűdök felméréseinek általános veszélyeit fogalmazták meg. Kimutatták, hogy azon – jogalkotók és jogalkalmazók által sokszor hangoztatott – nézet, mely szerint a lakosság erősen büntetéspárti, nagymértékben függ attól, hogy az egyes felmérések ezt milyen módon térképezik fel. Amennyiben a kérdőívek csupán egy-két kérdésre és választási lehetőségre redukálják a bűnelkövetés kezelésének komplex jelenségét (pl. „kábítószer-fogyasztás esetén szükséges lenne-e a szabadságvesztés alkalmazása, vagy sem?"), nem nyílik mód a válaszadók számára arra, hogy árnyaltabban gondolkozzanak és nyilatkozzanak a szerintük hatékonynak tekintendő, összetettebb megoldásokról (CULLEN et al., 2000, 5-10.). E kutatás számos vizsgálatot említ, amely bizonyítja, hogy amennyiben egy felmérésben a büntetőpolitikai alternatívák széles skálája részletezett és átfogó feltárásra kerül, a lakosság számottevően nyitottabbá válik az „értelmes", szankciólehetőségek iránt (pl. a köz érdekében végzett munka, szenvedélybetegség kezelése) mind a szabadságvesztés helyettesítőjeként, mind annak kiegészítőjeként (CULLEN et al., 2000, 40-47.).

WRIGHT 1989-es tanulmányában hasonló megállapítást tesz, mely szerint a büntetési alternatívák iránti lakossági attitűdök nagyban befolyásolhatóak azáltal, hogy a kérdezettek

[134] Idézi: STRANG és SHERMAN (2003, 19.)

milyen információkat kapnak az adott bűncselekmény körülményeiről, valamint a választlehetőségekről és azok hosszú távú kimeneteleiről. SESSAR 1992-es németországi felmérése kimutatta, hogy az ügyészek és bírák büntetési igénye erősebb, mint a lakosságé, WEITEKAMP 2000-es németországi kutatása pedig szintén megállapítja, hogy a német lakosság büntetési igénye kisebb mértékű, mint ahogy azt az ország politikusai és jogalkalmazói állítják.

KEREZSI KLÁRA 2006-os kutatásában (KEREZSI, 2006, 64.) a megkérdezett lakosok (N=1200) 71,9%-a, míg a kérdezett ügyészek (N=512) 83,4%-a értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy az igazságszolgáltatásban meg kell teremteni az elkövető és a sértett közvetlen megegyezésének lehetőségét. A két minta között érdekes különbségként jelent meg, hogy míg a lakosság 73%-a értett egyet azzal, hogy az igazságszolgáltatásnak feladata a sértett kárának helyreállítása, addig a kérdezett ügyészeknek csupán 30%-a értett egyet ugyanezen kijelentéssel.

AERTSEN és társai összefoglalása alapján a mediáció intézményét a lakosság akkor támogatja, ha a kérdezettek részletes magyarázatot kapnak ezen intézményről, valamint egy konkrét bűncselekmény felvetésekor átfogó módon feltárásra kerülnek az érintett áldozatok szükségletei is (AERTSEN et al., 2004, 65.). A tanulmány érdekes megállapítást tesz, mely szerint a korábban áldozattá vált személyek támogatóbbak a mediáció iránt, valamint utal azon kutatásokra, melyek igazolják, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási különböző formáinak ismerete növeli annak támogatottságát (NOVACK, GALAWAY és HUDSON, 1980; SHAPLAND, WILMORE és DUFF, 1985; UMBREIT, 1994; LEE, 1996; Ministry of Justice New Zealand, 1995).

2.9.3. Áldozatok attitűdjei

MATTINSON és MIRRLEES-BLACK 2000-es tanulmánya alapján a nagy-britanniai sértetteket felmérő kutatások eredményei azt mutatják, hogy áldozatok 30-50%-a venne részt személyes találkozóban az ellenük elkövető személlyel, valamint 60%-uk fogadna el valamilyen típusú jóvátételt az elkövetőtől. Mind az 1994-es, mind az 1998-as brit felmérés alapján megállapítható, hogy a kérdezettek kétharmada nyitott lenne valamilyen típusú jóvátételt célzó alternatívára. 1998-ban a kérdezett áldozatok 40%-a találkozott volna az elkövetőjével és 60%-uk fogadott volna el valamilyen jóvátételt az elkövetőtől. E tanulmány szerint az áldozatok általánosságban is támogatóak az alternatívák iránt, amennyiben részt tudnak venni azok kidolgozásának folyamatában. Érdekes megállapítás, hogy a jóvátételre az érzelmileg legsúlyosabb mértékben érintett áldozatok mutatkoznak a legnyitottabbnak

(MATTINSON és MIRRLEES-BLACK, 2000). Egyéb kutatások alapján áldozatok 70%-a nyitott a mediációra, amennyiben arra indirekt formában (az elkövetővel való közvetlen találkozó nélkül) is lehetőség nyílik. (LÖSCHNIG-GSPANDL és KILCHLING, 1997; AERTSEN és PETERS, 1998).

AERTSEN és társai tanulmánya alapján (AERTSEN et al. 2004) bűncselekmények áldozatai leginkább az alábbi motivációk miatt vállalkoznak az elkövetővel történő találkozásra: több információt igényelnek a cselekmény körülményeiről, az elkövetés mögötti motivációkról, valamint számos esetben igénylik, hogy szembesíteni tudják az elkövetőt a cselekmény egyes következményeivel magukra, környezetükre és a társadalomra nézve. Áldozatok számára az anyagi kompenzáció igénylése nem tekinthető elsődleges szükségletnek. A mediációra való nyitottságot jelentős mértékben meghatározza, hogy a program milyen módon és részletességgel kerül bemutatásra a program képviselője által. A mediációval kapcsolatosan nagyobb hajlandóság figyelhető meg olyan személyek esetében, akik korábban áldozatvédelmi szolgáltatásban részesültek (REEVES, 1989).

STRANG és SHERMAN 1995-től 2000-ig végzett *Reintegtációs Megbánást Elősegítő Kísérleti Programja* (*Reintegrative Shaming Experiments)* véletlenszerű mintavétel alapján, kis- és középsúlyos bűncselekmények esetében vizsgálta a konferencia-modell áldozatokra gyakorolt hatását. A program eredményeképpen megállapításra került, hogy míg a kísérleti csoportban résztvevő áldozatok 84%-a kapott megfelelő tájékoztatást ügyük hivatali menetéről, addig mindez a bírósági eljárásban részesülők esetében csupán 14%-os volt. A kísérleti csoportba tartozó áldozatok 93%-a egyetértett azzal, hogy sérelmeiket és véleményüket teljes mértékben ki tudták fejezni. 86%-uk nyilatkozott arról, hogy elkövetőjük bocsánatot kért tőlük. Ezen válasz a bírósági eljárásban résztvevők esetében csupán 16%-os volt. A konferencián részt vett áldozatok 39%-a megbocsátott elkövetőjének. A további áldozattá válástól való félelem a konferencián résztvevők esetében 5%-os, a bírósági eljárásban résztvevők esetében 18%-os volt. A megbeszélések előtt az áldozatok 20%-a félt az elkövetőtől, 63%-uk érzett dühöt és 19%-uk szimpátiát az elkövetővel kapcsolatban. A konferencia megtörténte után az áldozatoknak már csupán 9%-a említette, hogy továbbra is fél az elkövetőtől, 29%-uk említette, hogy dühöt és 48%-a, hogy szimpátiát érez az elkövető felé. A kérdezettek 20%-a úgy nyilatkozott a konferenciát követően is, hogy nem tudja a bűncselekményt teljes mértékben lezárni. A kérdezettek 90%-a elégedett volt az eljárás igazságosságával és a bánásmód tiszteletteljességével.

STRANG és SHERMAN megállapítja, hogy az áldozatok elsősorban nem bosszút akarnak állni az eljárás során. Az eljárással kapcsolatos kritikáik és elégedetlenségük oka, hogy úgy érzik, kizárólag tanúként használják őket, nincs lehetőségük az ügyükről folytatott konzultációra, érzelmi és anyagi káruk nem kerül elismerésre, valamint hiányolják az igazságos eljárást és az irántuk érzett tiszteletet az igazságszolgáltatás rendszerében (STRANG és SHERMAN, 1997).

A resztoratív eljárással való elégedettség általánosan magas a különböző kutatások alapján, mind áldozatok, mind elkövetők esetében (UMBREIT és COATES, 2001; BRAITHWAITE, 2002). Áldozatok és elkövetők elégedettségének mértéke egyaránt 80-95% körül jegyzett a legtöbb felmérésben. Egyes kutatások alapján kimutatható, hogy a mediáció alkalmazásával az igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatos általános elégedettség is növekszik az érintettekben (UMBREIT, 1994).

2.9.4. Megállapodások

Amennyiben megindul a felek közötti tárgyalás, általában 70-90%-ban megállapodás is születik közöttük (UMBREIT and COATES, 2001; MCCOLD, 2003b). A közvetlen találkozóra való lehetőség növeli a megállapodás esélyét (HAMMERSCHICK, PELIKAN és PILGRAM, 1994[135]). A felek közötti megállapodások egészen eltérőek lehetnek. Tartalmukat tekintve leginkább anyagi jóvátételt, szolgáltatást, egyéb módon történő jóvátételt, a cselekményre adott magyarázatot, bocsánatkérést, vagy egyéb vállalásokat, pl. képzésen vagy kezelésen való részvételt tartalmaznak.

A megállapodások teljesítésére a kutatási eredmények alapján átlagosan 80-90%-ban sor kerül. A maradéktalan teljesítések aránya a felmérések alapján minden esetben nagyobb, mint a bíróság által előírt kötelezettségek esetén (UMBREIT, 1994; BRAITHWAITE, 2002).

2.9.5. A program megvalósítás minősége

SHAPLAND és munkatársai 2006-os tanulmánya – három angliai resztoratív program értékelő kutatására épülve – kiemeli a megbeszélések előkészítésének jelentőségét mint a megvalósítás minőségének egyik legfontosabb meghatározóját. Bár az eljárás sikeressége nagyban múlik az adott résztvevők egyéni hozzáállásán, a tanulmányban azonosításra kerül néhány módszertani elem, amely elsődlegesen meghatározója a végrehajtás minőségének. Ezek alapján szükséges, hogy mindkét oldal teljes mértékben elmondhassa véleményét a találkozó során, számukra a megbeszélés minden szempontból biztonságos legyen, valamint a

[135] Idézi: AERTSEN et al. 2004, 31.

facilitátor úgy biztosítsa határozott, konzisztens közreműködését, hogy közben ne vegye át a folyamat feletti dominanciát. A kutatás során az érintettek eljárással és annak kimenetelével való elégedettsége néhány hét eltelte után is 80-90%-osnak mutatkozott. A vizsgált esetek között számos felnőtt korú és súlyos bűncselekményt elkövető is volt. Súlyosabb ügyek érintettjei nagyobb mértékű elégedettséget mutattak az eljárással kapcsolatban, mint a kisebb súlyú bűncselekmények által érintett személyek. Elmondásuk szerint a megbeszélések során többségében feltárásra kerültek az elkövetés mögötti problémák (kábítószer, alkohol, erőszakos viselkedés), az elkövetők közül pedig többen nyilatkozták, hogy hasznos támogatást kaptak ezen problémáik kezelésére. Az érintettek többsége bocsánatot kért áldozatától, a sértettek többsége pedig a bocsánatkérést elfogadta.

Az esetleges negatív élmények okaként a szereplők az alábbiakat említették: egyetértés hiánya a történtekről, felelősséghárítás, bocsánatkérés hiánya, az eset bagatellizálása, az áldozat hibáztatása, a facilitátor túl domináns hozzáállása; a folyamat és a lehetséges kimenetelek átláthatóságának hiánya; valamint az utánkövetés, illetve az áldozat tájékoztatásának hiánya. E kutatás is megállapította, hogy az érintettek közötti közvetlen találkozót lehetővé tevő eljárások és ezeken belül is a konferencia-modell tűnt a leginkább hatékony módszernek. Az elemzés alapján kiemelten hatékonyak azon módszerek, amelyek lehetővé teszik a támogatók részvételét, mivel e szereplők nagyban segíthetik a megállapodás folyamatát, valamint részt tudnak vállalni annak teljesítésében és ellenőrzésében.

Konferencia-programok folyamatát vizsgálva, DALY (2003) kritikusabban értékelte az általa tapasztaltakat. Tanulmányában elsődlegesen azt vizsgálta, hogy milyen tényezők vezethetnek a résztvevő felek egymás iránti tiszteletteljes kommunikációjához, az elkövetők megbánásához, valamint a megegyezések arányosságához. DALY elemzése megállapítja, hogy – bár a helyreállító eljárásokkal kitűzött célok valóban sokrétűek – számottevő rés figyelhető meg az elméletben várt hatások és a gyakorlati tapasztalatok között. DALY kutatása kulcsfontosságú forrás a jó-gyakorlatok kialakításában, illetve a káros hatások lehetőség szerinti elkerülésében. GAVRIELIDES 2007-ben megjelent tanulmánya, DALYhoz hasonlóan, a resztoratív igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata közötti diszkrepanciákat tárja fel, és mutat rá az ellentmondások mögött meghúzódó okokra.

MAXWELL és MORRIS 2001-es konferencia-kutatásának egyik konklúziója, hogy fiatalok esetében a módszernek akkor van bűnmegelőző hatása, ha az eljárás során nem bélyegzik meg őket „rosszként”, bevonják őket a döntéshozatalba, és maguk is egyetértenek a megállapodással. Az eljárás sikerességét nagyban meghatározza, hogy a fiatal számára van-e

valódi lehetőség a társadalmi visszailleszkedésre és munkalehetőségre. A támogató háttér és a perspektívát jelentő környezet hiányát a konferencia módszere sem tudja pótolni, tehát mindezek együttes figyelembevétele elengedhetetlen a hatékony gyakorlat kialakításához.

2.9.6. Végrehajtó szervezet

A helyreállító szemléletű gyakorlatok végrehajtására vonatkozóan empirikus adatok igazolják, hogy eltérő intézményi struktúrával is létrehozhatóak sikeres és magas elégedettségi mutatókkal működő programok. Kutatások alapján sikeres programok egyaránt találhatóak olyan modellek esetén, ahol a közösségen belül, képzett önkéntesek közvetítenek; ahol egy professzionális stábbal működő civil szervezet jár el; ahol a rendőrségi állomány tagjai facilitálnak; ahol a közvetítést a pártfogó szolgálat biztosítja, valamint ahol a büntetés-végrehajtási intézményeken belül valósulnak meg helyreállító programok az intézmény belső vagy külső szakembereinek közreműködésével (ENSZ, 2006, 85-88.).

2.9.7. Költségek

Tekintettel a resztoratív modellek és igazságügyi rendszerek összetettségére, valamint jelentős eltéréseikre, a helyreállító gyakorlatok általános költségvonzata, költséghatékonysága az egyik legnehezebben meghatározható kutatási szempont. Ennek ellenére bizonyos számításokra építve megemlíthető, hogy míg egy mediációs eljárás költsége Franciaországban átlagosan 97, addig mindez Kanadában átlagosan 250, Németországban pedig 1069 amerikai dollár (GIMENEZ-SALINAS, 1997; UMBREIT és COATES, 2001; AERTSEN et al., 2004) Egy finnországi kutatás alapján minden egyes mediált esetben a bírósági úthoz képest átlagosan kb. 705 Euró nettó takarítható meg (AALTONEN, kézirat[136]).

Magyarországon BARABÁS végzett számításokat, amely szerint – amennyiben a helyreállító eljárás csupán 795 elkövető számára biztosítja a szabadságvesztés elkerülésének lehetőségét[137] – a kb. 70% standard költségek levonása után is 465 millió 75 ezer forint eredményezhető tiszta költségmegtakarításként (BARABÁS, 2004, 190-192.). Ahogy BARABÁS írja, „a mediátorok képzése, majd munkadíjuk, a projektek és támogató alapok létrehozása és működtetése és a szociális munka kiszélesítése sem kerülhet ennél többe. Nem szóltunk ugyanakkor itt azokról a költségekről, amelyek az ügyek velejárói, és amelyek a mediációval elkerülhetővé válnak. Ide tartoznak az igazságszolgáltatás konkrét költségei (tárgyalás,

[136] Idézi: AERTSEN és társai, 2004, 31.
[137] E számot a szerző a 2002-ben végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt személyek 10 653-as számából becsülte meg különböző levonások után (önkéntesség, az eset mediációra való alkalmassága, stb.). (Megj.: A mediációra utalt elkövetők száma már a bevezetés első évében, 2007-ben is meghaladta a 795 főt.)

fellebbezés, stb.) éppúgy, mint a visszaesés költségvonzatai, vagy az újabb börtönök építésének ára..” (BARABÁS, 2004, 192-193.).[138]

A helyreállító igazságszolgáltatás formáinak alkalmazása az intézményesítés folyamatának bevezető időszakában minden esetben költségesebb, mint a gyakorlat elterjedését követően. További költségkímélést az eredményezhet, ha professzionális mediátorok helyett az intézményrendszer részben vagy egészben önkéntes mediátorokra épül (AERTSEN et al., 2004, 32).

2.9.8. Visszaesésre gyakorolt hatás

A helyreállító igazságszolgáltatás bűnismétlésre gyakorolt hatása tekinthető a leghangsúlyosabb büntetőpolitikai kérdésnek. A visszaesések csökkentése mint büntetőpolitikai cél a legtöbb országban meghatározóbb szempontként szerepel, mint akár az áldozatok, akár az elkövetők, akár a lakosság elégedettsége, vagy a lehetséges költségmegtakarítási eredmények. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elsősorban nem bűnmegelőzési eszközként, hanem áldozatvédelmi és kárjóvátételi módszerként került előtérbe. Természetesen bűnmegelőzési hatása fontos „mellékhatása” lehet a megközelítésnek, de nem szerencsés relevanciáját kizárólag az alapján megítélni, hogy a bűnmegelőzés terén hatékony eszközként mutatkozik-e. Mindez azért sem lenne célravezető, mivel egyrészt ismeretes, hogy az alternatívát jelentő büntető megközelítés a legtöbb esetben maga sem alkalmas a jövőbeni bűnelkövetés esélyének csökkentésében, sőt, sok esetben a visszaesés esélyét tovább növeli. Másrészt, nem lenne reális azt feltételezni egy rövid időszakot felölelő, helyreállító szemléletű eljárásról, hogy egyedüli eszközként képes lenne a bűnelkövetéshez vezető komplex okok és háttérkörülmények teljes mértékű kezelésére. Ennek ellenére, a kutatási eredmények alapján biztosan megállapítható, hogy a helyreállító eljárás a büntetőeljárás alkalmazásával összehasonlítva nem eredményez nagyobb arányú bűnismétlést, tehát alkalmazása semmiképpen sem káros (AERTSEN et al., 2004, 31.). Mi több, az Egyesült Királyságban létesült Helyreállító Igazságszolgáltatási Konzorcium (*Restorative Justice Consortium)* 2006-os összefoglalója részletes áttekintést ad azokról az empirikus kutatásokról, amelyek azt igazolják, hogy a resztoratív szemlélet az elkövetőkre nézve bűnismétlés-csökkentő hatással bír. A 9. táblázat azon kutatásokat foglalja össze, amelyek vagy számos értékelő kutatás meta-analízisére épülnek, vagy véletlen-szerű mintavétellel elkülönített kísérleti és kontroll csoportok összehasonlítását tartalmazzák.

[138] Egy új börtönférőhely kialakítása kb. 14,7 millió forintba kerül (KERTÉSZ, 2002).

Módszertani szempontból tehát e kutatások tekinthetőek a leginkább megalapozottabb és torzítás-mentes felméréseknek.

9. táblázat: A helyreállító igazságszolgáltatási programok bűnismétlésre gyakorolt hatása

Kutatás	Kutatási módszer	Ország	Modell	Eredmény
HAYES, 2005	Véletlen mintavétel	USA	Konferencia	Azon erőszakos cselekményt elkövetők közül, akik konferencián vettek részt, 10% esett vissza, szemben a bíróságon részt vettekkel, akiknek 36%-a esett vissza; vagyon elleni bűncselekményekre nézve nincs szignifikáns összefüggés.
NUGENT, WILLIAMS, UMBREIT, 2003	Meta-analízis	USA	Mediáció	14 tanulmány, 9037 fiatalkorú elkövető; 23%-kal kisebb visszaesés a mediációban részt vettek esetén.
NUGENT, UMBREIT, WINAMAKI, PADDOCK, 2001	Meta-analízis	USA	Mediáció	1298 fiatalkorú vizsgálatakor a mediációban részt vettek visszaesése 19%-os volt, míg a mediációban részt nem vevőké 28%.
SHERMAN, STRANG és WOODS (*RISE)*, 2000	Véletlen mintavétel	Ausztrália	Konferencia	38% csökkenés a fiatalkorú erőszakos elkövetők esetében. 6%-os növekedés az ittas vezetést elkövetők körében; nincs csökkenés a vagyon elleni elkövetők esetében.
MCGARRELL, OLIVARES és CRAWFORD, 2000	Véletlen mintavétel	USA	Konferencia	Első bűntényes fiatalok esetében 6 hónap után 40%-os csökkenés, 12 hónap után 25%-os csökkenés.
MCCOLD és WACHTEL, 1998	Véletlen mintavétel	USA	Konferencia	Konferenciában részt vettek 20%-a került ismételt letartóztatásra, míg a kontroll csoportban ugyanezen arány 35%; szignifikáns csökkenés a vagyon elleni elkövetőknél is.

Forrás: Restorative Justice Consortium (2006)

Ahogy a fenti táblázatból is kitűnik, a módszertanilag leginkább megalapozott kutatások alapján a mediációban és konferencia-modellben résztvevők visszaesési rátája szignifikánsabban alacsonyabb, mint a bírósági eljárásban résztvevő elkövetőké. A fentieken túl számos kutatás vizsgálta a resztoratív módszerek visszaesésre gyakorolt hatását nem véletlen-alapon szelektált, de hasonló populációjú kísérleti és kontroll-csoportok összehasonlításával is. Ezen kutatások kapcsán azonban jogos kritikaként vethető fel, hogy a programokban való önkéntes részvétel torzíthatja az eredményeket, hiszen elvárható, hogy a programban részt venni kívánó személyek eleve normakövetőbb személyek, így kevésbé hajlamosak a visszaesésre. Mindezek ellenére a Restorative Justice Consortium összefoglalója 22 tanulmányt említ, amely szerint mediációban, konferencia, ill. körmodellekben részt vett elkövetők esetében a visszaesés 4% - 56%-kal kisebb mértékű volt, mint a bírói eljárásban résztvevők esetében.

Végül, az összefoglaló áttekinti azon 12 tanulmányt is, amelyek nem alkalmaztak kontroll-csoportot, de a program bevezetése előtt, a korábbi statisztikákra alapozva, becsléseket tettek az adott elkövetői kör várható visszaesési rátájára. Ezen kutatások szintén jelentős csökkenést mutattak ki a visszaesés mértékében (33% - 90%), és számos program eredményeképpen növekedést mutattak ki a bűncselekményekkel hosszú távon felhagyó elkövetők arányát tekintve.

E pozitív eredmények mellett azonban szükséges megemlíteni két – bár kis mértékű, de – negatív eredményt kimutató kutatást is: BRADBURY 2002-es kutatása alapján egy két éves kohort vizsgálat során a kísérleti csoport visszaesési rátája 59%, míg a kontroll csoport rátája 53% volt. NEIMEYER és SHICHOR 1996-os fiatalkorúakat vizsgáló kutatása alapján pedig a mediációban részt vettek 28%-a, míg a programot elkerülők csupán 23%-a követett el újabb bűncselekményt (Restorative Justice Consortium 2006).

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a helyreállító programok egy jelentős része magas elégedettségi mutatókkal, áldozatok, elkövetők és közösségeik számára számos pozitív hatást eredményezve, költségkímélő módon működik. A sikeres alkalmazás a bűncselekmények széles spektrumában megvalósítható, azonban a módszer hatékonysága leginkább a súlyos bűncselekmények esetén érzékelhető. Az áldozatvédelmi és közösségépítő hatások mellett a helyreállító eljárás a bűnmegelőzés (visszaesések csökkentése) terén is hatékony eszközként szolgálhat. Ugyanakkor a helyreállító gyakorlatok személyközpontú és szubjektív jellegének köszönhetően a gyakorlatok folyamatos evaluációja és monitorozása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a szemlélet sikeresen kerüljön intézményesítésre; hogy a kezdeti elvek ne váljanak áldozattá a különböző szakpolitikai reformok során; hogy a módszertan-fejlesztés lehetősége mindvégig fennálljon; valamint, hogy a rossz-gyakorlatokra történő figyelemfelhívás helyett a fókusz a jó-gyakorlatok azonosítására kerülhessen.

2.10. Az intézményesítés néhány általánosabb kérdése

Milyen szempontokat szükséges figyelembe venni a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének folyamata során? Milyen szereplőket szükséges bevonni a sikeres együttműködések kialakítása érdekében? Mi vehető át más országok gyakorlatából, és mi az, amit saját országunk, kultúránk adottságai szerint kell kialakítanunk? Hogyan biztosítható a bevezetett programok hosszú távon történő fenntarthatósága? Hogyan érhető el, hogy az intézményesítés kezdetén megfogalmazott célok és elvek ne merüljenek feledésbe és váljanak a (szakma)politikai játszmák és kompromisszum-kényszerek áldozataivá?

A dolgozat e háttérismereteket tartalmazó fejezetében nem kíván (és nem is lenne képes) részletesen választ adni a fenti kérdésekre. Azonban a későbbi elemzést megkönnyíti, ha ezen a ponton kiemelésre kerül néhány általánosan megfigyelt, intézményesítéssel kapcsolatos szempont, amelyek relevanciája a nemzetközi tapasztalatcserék során is hangsúlyos szerepet kapott.

Az Európai Fórum a Helyreállító Igazságszolgáltatásért elnevezésű ernyőszervezet 2004 és 2006 között egy olyan, Európai Unió által támogatott nemzetközi kutatási programot valósított meg, amelynek keretén belül közel 30 kelet- és nyugat-európai ország szakemberének nyílt lehetősége arra, hogy megossza egymással tapasztalatait a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének főbb akadályairól és lehetőségeiről.[139] A fókuszcsoportokat, kisebb és nagyobb műhelybeszélgetéseket, konferenciákat és ország-jelentések elkészítését tartalmazó projekt célja az volt, hogy az intézményesítés kezdeti szakaszában lévő – többnyire, de nem kizárólag közép- és kelet-európai országok – segítséget kaphassanak abban, hogy büntető-igazságszolgáltatási reformjukat és a mediáció intézményének bevezetését a nemzetközi tapasztalatokra építve minél hatékonyabban vigyék véghez. A kutatás fő kérdése az volt, hogy a jogszabályi reformok tekintetében milyen sajátosságok figyelhetőek meg Európa közép- és keleti régiójában, továbbá a régió speciális problémáinak és lehetőségeinek azonosítása segítségül szolgálhat-e ezen országoknak a mediáció intézményesítésének során.

Mint a fenti kutatás vezetője e disszertációban röviden szeretném kiemelni, hogy az e programba bevont országok képviselői (kutatók, szakpolitikusok, civil fejlesztők, igazságügyi alkalmazottak) mely területeket jelölték meg az intézményesítés legkritikusabb pontjaiként, továbbá milyen ajánlások kerültek megfogalmazásra a helyreállító igazságszolgáltatás sikeres gyakorlati alkalmazása céljából. Az egyes témák kapcsán felvetett dilemmákat, konklúziókat, gyakorlati tapasztalatokat a kutatás részletes beszámolója tartalmazza [140].

Tekintettel a bevont szakemberek széles körére, az egyes országok eltérő jogi és intézményi hátterére, ezen ajánlások csupán az általános szempontok meghatározására alkalmasak. Ezek továbbfejlesztésével azonban olyan iránymutatások is előkészíthetőek,

[139] Résztvevő országok: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Horvátország, Csehország, Észtország, Görögország, Magyarország, Lettország, Moldávia, Lengyelország, Románia, Oroszország, Szerbia és Montenegró, Szlovénia, Ukrajna, Ausztria, Belgium, Németország, Hollandia, Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország, Egyesült Királyság.
[140] FELLEGI, 2005, [http://www.fellegi.hu/files/AGISReport_Hungary.pdf], letöltve: 2008.07.24.

amelyek már részletesebben kidolgozottak és érzékenyebbek egy adott ország aktuális szakmapolitikai kontextusára.

Érdekes módon, a programban résztvevő országok és szakemberek sokszínűsége ellenére, a tapasztalatcserék során megfogalmazott kihívások és problémák minden esetben az alábbi hat témakör egyikébe tartoztak: 1.) jogi és szakmapolitikai fejlesztés; 2.) finanszírozás; 3.) a lakosság tájékoztatása; 4.) a társszakmák tájékoztatása; 5.) képzési és szervezetfejlesztési kérdések; 6.) nemzetközi együttműködés. A következőkben tekintsük át az egyes témakörök kapcsán felmerülő ajánlásokat.

2.10.1. Jogi és szakmapolitikai fejlesztésekkel kapcsolatos ajánlások

I. Jogszabály-előkészítés

- Az országos szintű szabályozást három lépésben érdemes előkészíteni: elsőként az ország már létező jogszabály-rendszerének alapos áttanulmányozása szükséges; ezt követően kísérleti programok beindítása szükséges, amelyek eredményességét átfogó értékelő kutatásokkal és hatásvizsgálatokkal szükséges megvizsgálni; harmadsorban egyéb országok kapcsolódó jogi szabályozását érdemes áttekinteni és igény szerint segítségül felhasználni. A fenti három lépésre és a kapcsolódó elemzések elkészítésére szükség van nemcsak a jogszabály-előkészítés szakaszában, hanem folyamatosan, a már kialakított rendszer fenntartása során is.
- A helyreállító igazságszolgáltatást szabályozó speciális törvény(ek) megalkotása előtt szükséges felmérni, hogy miként épülhetnek be új eljárások a már meglévő jogrendszerbe (pl. nem feljelentett szabályszegések esetén; közösségi konfliktusoknál; oktatási, végrehajtási intézményeken belüli konfliktusok esetében).
- Kutatás szükséges a lakosság igazságszolgáltatással kapcsolatos attitűdjeinek, elvárásainak feltérképezésére, valamint az alternatívák és jóvátételi intézkedések iránti nyitottságának felmérésére.
- A téma szempontjából kulcsfontosságú politikusokat meg kell tudni győzni a jogszabályi háttér szükségességéről. Egyértelművé kell tenni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem az aktuális jogrendszer „ellen” lenne. A kísérleti programok elkezdését lehetővé kell tenni anélkül, hogy ennek engedélyezésére speciális jogszabály születne. A lakossági elvárásokat és attitűdöket felmérő kutatások eredményeit kommunikálni kell az érintett politikusok felé. A nemzetközi

tapasztalatcserékben való részvétel során törekedni kell a külföldön már létező szabályozások és jó-gyakorlatok minél teljesebb összegyűjtésére.

II. Jogszabály-alkotás

- A helyreállító igazságszolgáltatás jogi szabályozását mindvégig komplex módon kell kezelni: az implementáció nem redukálódhat csupán egy-egy technika (pl. a sértett-elkövető mediáció) bevezetésére, átfogó módon kell folyamatosan keresni annak lehetőségét, hogy a szabályszgésekre és konfliktusokra adott jogi válaszok miként tudnak konstruktív elemek tartalmazni; valamint a jogszabályi rendszer miként képes az egyének körüli közösségek tagjait aktívan bevonni a válaszadás folyamatába.
- A helyreállító megközelítést nem csupán diverziós eszközként szükséges bevezetni kisebb súlyú bűncselekmények esetén; meg kell vizsgálni, hogy miként vezethető be fokozatosan a büntető-igazságszolgáltatás valamennyi szintjén (a bűnmegelőzési, nyomozati, vádemelési, bírósági, végrehajtási szakaszokban), akár súlyos bűncselekmények esetén is.
- A megfelelő jogszabály hatályosításával még nem biztosított annak alkalmazása is. Ezért a kezdetektől szükséges a részletesebb iránymutatások, alacsonyabb szintű rendeletek, megállapodások megalkotása, hogy jogalkalmazók pontos információkkal rendelkezzenek arról, milyen esetekben és milyen eljárási renddel tudják alkalmazni a helyreállító szemléletű eljárásokat.

III. A jogi és szakmapolitikai háttér további fejlesztése

- Az országos szinten is magas színvonalon megvalósított és egységes alapelvekre épülő gyakorlat megteremtése céljából szükséges a sztenderdek, eljárásrendek, valamint módszertani irányelvek megalkotása, illetve azok időközönkénti revíziója. Ezek megalkotása és továbbfejlesztése során biztosítani kell a stabil rendszerű, ágazatok közötti együttműködést, valamint a szakpolitikusok, a gyakorló szakemberek és az elméleti kutatók közötti folyamatos konzultációs lehetőséget.
- A jogszabályi és intézményi háttér továbbfejlesztésének szintén az ágazatok közötti együttműködésekre kell épülnie. Az állandó jelleggel kialakított szakmai hálózatok mellett a kisebb volumenű speciális és helyi együttműködések is kulcsfontosságú szereppel bírnak a fejlesztési irányvonalak meghatározásában. Az együttműködésekbe érdemes a szakemberek minél szélesebb körét bevonni: a helyi és központi intézményrendszer képviselőit (szakpolitikusok, köztisztviselők); az igazságügyi rendszer szereplőit (rendőrség, ügyészek, bírák, ügyvédek, büntetés-végrehajtásban

dolgozók); az oktatási rendszer képviselőit (pedagógusok, nevelők); a segítő szolgálatok dolgozóit (áldozatokkal, elkövetőkkel, közösségekkel, kisebbségekkel, gyermekekkel foglalkozó szervezetek), valamint az egyetemek és egyéb kutatóintézetek érdeklődő szakembereit.

2.10.2. A finanszírozással kapcsolatos ajánlások (nem állami költségvetésből működő programok esetén)

- Helyreállító projektek bevezetését célzó pályázatokat realisztikusan, „jól eladhatóan", innovatívan és formai hibáktól mentesen szükséges elkészíteni. Az elérni kívánt célok pontos meghatározása mellett a projekt komplexebb társadalmi hatásait is fel kell tudni térképezni. Mindehhez figyelembe kell venni az aktuális politikai prioritásokat.
- A megfelelő projekt-kialakításhoz célszerű a releváns pályázati kiírások folyamatos követése, valamint a pályázatíráshoz szükséges háttér-információk előzetes összegyűjtése, azok folyamatos frissítése.
- A helyreállító programokkal foglalkozó szervezetek munkacsoportjában célszerű megjelölni egy akár külsős, akár belső státusszal rendelkező személyt, aki kimondottan a finanszírozási háttér megteremtéséért felel. E munkát lelkesedéssel, kitartással és türelemmel kell végezni.
- A szóróanyagokat, éves beszámolókat és az egyéb dokumentációs anyagokat igényesen szükséges elkészíteni, mivel ezek fontos eszközei lehetnek támogatások igénylésénél, ill. a támogatók felé történő kommunikációban.
- A szolgáltatószervezeteknek folyamatosan kell egyeztetnie támogatóival az támogatott programhoz fűzött elvárásokról; a tervezett és ténylegesen megvalósított eredményekről, valamint a program sikeres elemeiről.
- A támogatásigénylési tevékenységeket a szervezet komplex és hosszú távra vonatkozó stratégiai és üzleti tervének integrált részeként érdemes megtervezni és végezni.
- A támogatási háttér megteremtésénél hangsúlyt kell fektetni a helyi, nemzeti és nemzetközi szinten fellelhető potenciális partnerekkel való szektoriális és interszektoriális együttműködések kialakítására. A partnerekkel való együttműködések során érdemes hangsúlyt fektetni a folyamatos tapasztalatcserére a lehetséges finanszírozási forrásokról, pályázati programokról és kapcsolódó lehetőségekről.

2.10.3. Tájékoztatás a lakosság körében

- Egyensúlyt kell teremteni a fentről lefelé (szakpolitikusok, döntéshozók tájékoztatása) és a lentről felfelé történő (lakossági tájékoztatás) kommunikációs tevékenységek között.
- Elsőként érdemes a büntetőpolitikai alternatívák létezéséről általános tájékoztatást adni, majd ezt követően érdemes a helyreállító programok – mint az alternatív utak egy típusát – céljait és elérhetőségét részletezni.
- A tájékoztatás során fontos, hogy az állampolgárok megértsék, az egyéneknek maguknak is felelősséget kell érezni közösségük biztonságosságáért és a hatékony bűnkezelés megteremtéséért.
- A helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet előnyeinek ismertetése előtt érdemes feltérképezni a jelenleg működő rendszerrel kapcsolatos elvárásokat, esetleges elégedetlenségeket. Ezt követően érdemes kihangsúlyozni, hogy a helyreállító szemlélet – mint alternatíva – miként lenne képes válaszolni a felmerült szükségletekre.
- A tájékoztatás során hangsúlyozni kell a helyreállító szemlélet áldozatokra, elkövetőkre, közösségekre és a társadalom egészére gyakorolt hatását.
- Egyértelmű üzenetek megfogalmazása szükséges a tájékoztatás során.
- A tájékoztató tevékenységek mellett kiemelkedő fontosságú a konstruktív konfliktuskezelési kultúra megteremtése a társadalmi szintű megteremtése (pl. iskolai kortárs mediációs programok bevezetésével e kommunikáció beépítése az oktatási rendszerbe, amellyel elősegíthető, hogy a jövő generációi a későbbiekben is aktívabban alkalmazzák az erőszakmentes és együttműködésen alapuló konfliktuskezelési technikákat).
- A lakossági tájékoztatás során szükséges kiemelni az igazságügyi szervezetrendszerrel és az egyéb szakmai partnerekkel való együttműködéseket.
- Az újságírók és média-szereplők képzése elsődleges ahhoz, hogy objektívan és a megfelelő háttértudással legyenek képesek tudósítani a helyreállító gyakorlatok elméletéről és eredményeiről. Hatékonyabb lehet a csupán néhány, de megfelelően képzett újságíróval való együttműködés, mint egy olyan, szélesebb újságírói kör bevonása, amelynek tagjai nem okvetlenül rendelkeznek a megfelelő szakmai felkészültséggel.

2.10.4. A társszakmák tájékoztatása

- A társszakmák tájékoztatási kampányát megelőzendő fontos feltérképezni a legfőbb célcsoportokat és szükségleteiket.
- A hangsúlyt mindvégig az emberi szempontokra kell helyezni, a társszakmák képviselőit elsődlegesen „emberként" és nem hivatalnokként kell megszólítani. A hatékony bevonásukhoz, együttműködésükhöz az vezethet, ha megosztásra kerülnek a téma iránti érzelmeik, attitűdjeik és személyes véleményük
- Az igazságügyi rendszer szereplőit folyamatosan tájékoztatni kell a helyreállító igazságszolgáltatási programokról, azok sikereiről, a jó-gyakorlatok eredményeiről, a felmerülő kihívásokról.
- Számos jogalkalmazó és döntéshozó szemében a leghitelesebb forrásként saját munkatársaik szolgálnak, ezért érdemes elősegíteni a közöttük történő konzultációt, tájékoztatást (pl. a mediáció gyakorlatában tapasztaltabb ügyészek előadása további ügyészek számára).
- Fontos, hogy jogalkalmazók a gyakorlatban is lássák a mediációs eljárások menetét, dinamikáját. Jogalkalmazók úgy válhatnak leginkább motiválttá a mediáció alkalmazásában, ha személyes tapasztalatokat szereznek a mediáció gyakorlatában és maguk is részt vesznek mediációs üléseken.
- Speciális és rendszeresen megszervezett képzéseket kell biztosítani rendőrök, ügyészek és bírák számára. Ezen fórumokkal egyrészt motiválni lehet őket a helyreállító szemléletű eljárások intenzívebb alkalmazására, másrészt ezek keretén belül feltehetik a gyakorlathoz kapcsolódó speciálisabb kérdéseiket, valamint megoszthatják tapasztalataikat, gondolataikat a gyakorlati alkalmazással kapcsolatban.
- A helyreállító igazságszolgáltatás témakörét be kell építeni a jogász alapképzés rendszerébe, amely nemcsak ismereteik szintjén növelné, hanem hozzájárulna az országosan egységes gyakorlat kialakításához.

2.10.5. Képzés és gyakorlat

2.10.5.1. Ajánlások a képzéssel kapcsolatban

- A mediációs és egyéb resztoratív képzéseket folyamatként kell értelmezni. Az alapképzést követően lehetőséget kell teremteni a továbbképzési lehetőségekre a gyakorlati alkalmazás során is. A mediációval kapcsolatos ismereteket, attitűdöket és készségeket folyamatosan fejleszteni kell.

- A képzési rendszer kidolgozása előtt szükséges feltérképezni a már meglévő erőforrásokat, valamint a rendszerhez fűzött elvárásokat (pl. érdemes SWOT analízist alkalmazni a képzési stratégia megalkotását megelőzően).
- A képzési rendszer részletes kidolgozását megelőzően (időtartam, forma, szerkezet, tartalom, stb.) egyértelműen meg kell határozni a képzés során elérendő célokat, azaz, hogy milyen tudással, készségekkel és attitűddel kell rendelkeznie a majdani mediátoroknak.
- A képzést követően, az egyéni gyakorlat megkezdésétől folyamatosan biztosítani kell a mediátorok számára a mentori rendszerhez való hozzáférést.
- A képzési folyamat alatt és a gyakorlati munka során is lehetőséget kell teremteni a rendszeres konzultációra, szupervízióra, a tapasztalatok, visszajelzések, értékelések megosztására, az egyéni problémák feltárására. A mentori, szupervíziós, társmediációs és esetmegbeszélő csoportok rendszerét be kell építeni a képzési struktúra egészébe. Az ezekben való részvételt érdemes továbbképzésben való részvételként elismerni.
- Fontos, hogy a képzés hivatalosan elismertté, akkreditálttá váljon.
- Egyértelműen meg kell határozni a mediátori jogosultság érvényességi idejét, valamint a jogosultság visszavonásának módjait, eseteit.
- A képzés és gyakorlat rendszerét országosan egységes sztenderdekre és etikai kódrendszerre kell kiépíteni, amelyek garantálják, hogy a gyakorlat során az alapvető személyiségű jogok, valamint a resztoratív alapelvek mindvégig érvényesülnek. E sztenderdek időközönkénti felülvizsgálatát minden esetben a gyakorlati szakemberekkel való szoros együttműködésben kell megtenni.
- A szolgáltatószervezeteknek érdemes törekednie a főállású, professzionális és az önkéntes szakemberek együttes alkalmazására („hibrid-módszer”).
- Fontos törekedni arra, hogy a szolgáltatószervezetek szakember-állománya lehetőség szerint reprezentatív legyen a lakosságra nézve annak nemi, korbeli, etnikai, kisebbségi összetétele alapján.

2.10.5.2. Milyen készségekkel és ismeretekkel rendelkezzen egy közvetítő?[141]

A helyreállító igazságszolgáltatás különböző modelljeiben – azok eltérő módszertana és forgatókönyve ellenére – minden esetben kulcsfontosságú a közvetítő szerepet betöltő

[141] Jelen áttekintést a korábban említett Európai Uniós programon kívül készítettem az alábbi források felhasználásával: Mediation UK (1994, 1998), Restorative Justice Consortium (1998), Training and Accrediation Policy Group (2004), ENSZ (2002).

személy (moderátor, mediátor, facilitátor, koordinátor stb.)[142] megfelelő felkészültsége. Ahogy a későbbiekben olvasható lesz (2.8.1.), nemzetközi szinten eltérő modellek alakultak ki a tekintetben, hogy az egyes rendszerek főállásban alkalmazott szakembereket, speciálisan felkészített önkénteseket vagy ezek kombinációját alkalmazzák. Ettől függetlenül fontos összefoglalnunk azon szakmai készségeket és ismereteket, amelyek megléte a modellek mindegyikében szükséges, függetlenül a közvetítő státusától. Az áttekintés egyben jól mutatja, hogy vitában álló felek között – különösképpen bűncselekmények érintettjei között – a közvetítés „művészete" számos olyan készséget és képességet igényel, amelyek általában is szerves részét képezik a segítő szakmáknak.

Általánosan elmondható, hogy a helyreállító szemléletű eljárások végzéséhez elengedhetetlen ismeretek négy pillérre épülnek, amelyek a következők: 1. *az elméleti háttér ismerete,* 2. *szakmai készségek*, 3. *a büntetőügyi terület sajátosságainak ismerete*, 4. *gyakorlati ismeretek* (13. ábra).

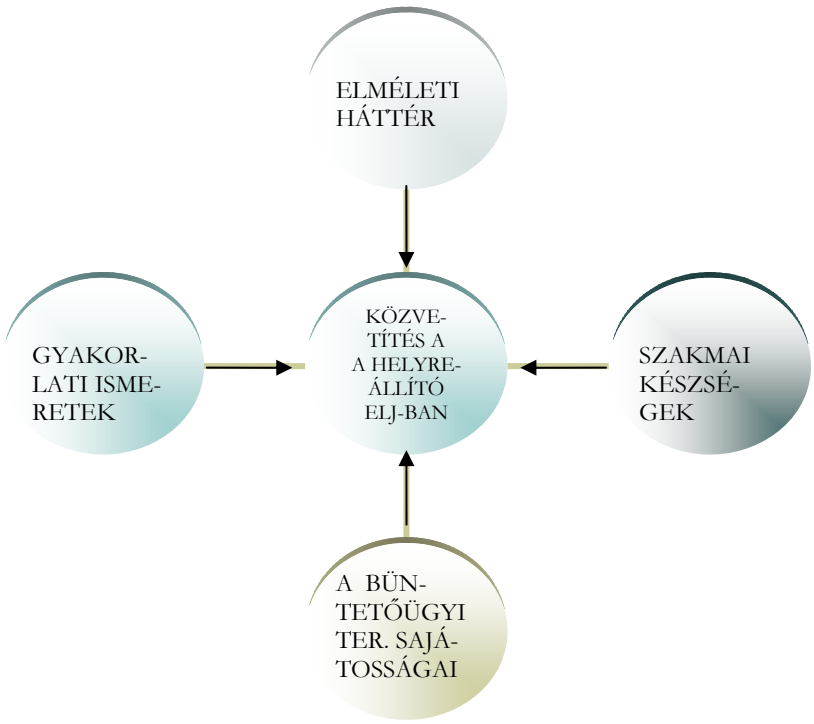

13. ábra: A közvetítői tevékenységek végzéséhez szükséges ismeretek négy pillére

A helyreállító igazságszolgáltatási módszerek mindegyikében kulcsfontosságú a *semlegesség-pártatlanság,* az *önkéntesség*, valamint a *titoktartási elv* képviselete. A *pártatlanság* biztosításához mindenekelőtt fontos, hogy a közvetítők rendelkezzenek ismeretekkel mind az áldozati, mind az elkövetői attitűdökről, a velük folytatott munka

[142] E részben egységesen „közvetítőként" nevezem meg e személyeket.

legfőbb szempontjairól. Különös figyelmet kell szentelni arra, hogy a közvetítés legalább annyira áldozatvédelmi szempontokat szolgáljon, mint az elkövetők felelősségrevonását, reintegrációját. A mediáció folyamata során elsőrendű cél a másodlagos viktimizáció megelőzése, valamint annak elkerülése, hogy a sértett egy elkövetőorientált rendszer „kellékévé" váljon. A pártatlan attitűdhöz fontos a közvetítő önismerete, hiszen nem ritkán olyan helyzetekben kell értékmentesnek maradnia, amelyeket magánemberként valószínűleg nem tartana elfogadhatónak. Mégis, közvetítőként ezen érzelmeit és erkölcsi ítéleteit félre kell tennie mindvégig a folyamat során.

Az *önkéntesség* elvéhez kapcsolódóan meg kell ismernie azon kommunikációs technikákat és skilleket, amelyekkel a közvetítő mindvégig képes a résztvevő felek aktív szerepvállalását előtérbe helyezni. A közvetítő elsődleges szerepe, hogy a helyreállító eljárások folyamata és a született megállapodások valóban a felek döntései mentén alakuljanak ki, önmaga pedig csupán biztosítsa a kommunikáció és egyeztetés gördülékenységét és biztonságosságát.

A *titoktartás*i elvet figyelembe véve a közvetítőnek szigorúan bizalmasan kell kezelnie minden, az eljárás során tudomására jutott információt, kivéve, ha a felek közösen megegyeznek azok nyilvános feltárásáról. Általában a közvetítőt a bíróságok tanúként sem idézhetik be abban az ügyben, amelyben közvetítőként járt el. Az eljárás részleteiről általában csak akkor adható ki információ a hatóságok felé, amennyiben az esetleges információ-visszatartás valaki biztonságát veszélyeztetné, vagy amennyiben a közvetítő egy korábbi, feltáratlan bűncselekményről szerzett tudomást. E szigorú titoktartási elv a helyreállító igazságszolgáltatás alapszemléletéből is következik, hiszen a közvetítés nem a nyomozás vagy végrehajtás céljából kerül kirendelésre, hanem annak érdekében, hogy a felek közvetlenül kommunikáljanak, és közösen alakítsanak ki megállapodást a jóvátétel módjáról.

A *közvetítői készségek* kapcsán megemlítendő az Európa Tanács kiadásában megjelent nemzetközi tanulmány összefoglalás. Ennek alapján a közvetítéshez az alábbi készségek szükségesek a leginkább:

- jó kommunikációs készségek, különös tekintettel az értő figyelem, hallgatás képességére;
- problémamegoldó és tárgyalási képesség;
- az egyenlő bánásmód elve és gyakorlata iránti elkötelezettség;
- különböző kultúrák és közösségek iránti nyitottság, azok mélyreható ismerete;

- empátiakészség különböző típusú személyek felé;
- a saját el- és felismerése, valamint azok kezelésére való képesség;
- pártatlan–semleges és nem ítélkező hozzáállásra való képesség;
- az erős érzelmek kezelésére való képesség;
- türelem;
- annak képessége, hogy a közvetítő egyszerre kontrollálja a folyamatot, és adja a felek kezébe a döntés lehetőségét;
- helyzetek gyors átlátásának készsége;
- konstruktív, pozitív visszajelzések adására és fogadására való képesség;
- a közvetítői technikák elsajátítása;
- a rendszeres szupervízió iránt érzett elköteleződés megléte.[143]

Ezt kiegészítendő, az Európa Tanács 1999-es 19. számú ajánlása a mediátorrá válás feltételeként külön kiemeli a személyközi kommunikációs készségek jelentőségét, valamint a megalapozott döntéshozatal képességét (23. paragrafus). A fentiek mellett továbbá kiemelt fontosságú, hogy a közvetítő képes legyen:

- a kapott információk megfelelő strukturálására, összefoglalására;
- a határozott, ugyanakkor inspiráló kommunikációra;
- olyan, különböző kommunikációs technikák alkalmazására, amely segíti a résztvevőket a másik fél iránti empátiában, a megnyílásban, a saját szükségletek megfogalmazásában, a jövő-orientáltságban, a megállapodás lehetőségében való bizalomban;
- az egyértelmű megfogalmazásokra;
- következetes megtartani a kereteket, szabályokat, valamint
- hitelesen, nyugodtan, kiegyensúlyozottan vezetni a megbeszélést.

A háttérismeretek kapcsán a közvetítők számára nyújtott *képzések* – amelyek egyes országokban pár órásak, míg más országokban akár több évesek is lehetnek – általában az alábbi területeket érintik:

a helyreállító igazságszolgáltatáshoz közvetlenül kapcsolódó ismeretek:

- a resztoratív igazságszolgáltatás filozófiája, konfliktuselméleti alapismeretek;
- a helyreállító eljárások alapelvei (önkéntesség, pártatlanság, titoktartás) és folyamata lépésről lépésre (esetküldés, –fogadás, előkészítés, ülés, utánkövetés, dokumentáció);

[143] AERTSEN at al., 45.

- hospitálás formájában gyakorlott közvetítők megfigyelése;
- viktimológiai alapismertek, áldozati szükségletek;
- dokumentáció – adatvédelem;
- későbbi közvetítők képzése: elmélet átadása, hospitálás, mentori munka, szupervízió;
- közösségfejlesztés, projekt-menedzsment.

háttérismeretek:

- jogi ismeretek;
- kriminológiai alapismertek;
- a szociális ellátórendszer, releváns szolgáltatások ismerete;
- addiktológiai, mentálhigiénés ismeretek;
- gyermek– és családvédelmi ismeretek;
- együttműködés kisebbségi csoportokkal;
- szociális szakmai készségfejlesztés (csoportmunka, csoportdinamika, az ügyfél és közvetítő közötti határok, a bevonódás kérdése, stb.).

kommunikáció:

- az ügyészek, bírák, ügyvédek, rendőrök, pártfogók felé;
- az áldozatvédők, szociális munkások, közösségi munkások felé;
- a média felé;
- a közösségi szereplők felé (önkormányzat, oktatási intézmények, civil szervezetek, gazdasági társaságok stb.).

2.10.6. Nemzetközi együttműködések

A nemzetközi együttműködések célja egyrészt, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásában tapasztaltabb országok segítsék a módszert újonnan bevezető országokat, ugyanakkor felismerésre kerüljön, hogy a nagyobb tapasztalattal rendelkező országok képviselői is sokat tudnak tanulni az új országok képviselőitől.

Az együttműködések során törekedni kell a dinamikus és interaktív szakmai tapasztalatcserére és a megszerzett tapasztalatok gyakorlatba történő beültetésére a résztvevő országok mindegyikében.

Az együttműködések során lehetőséget kell teremteni a konkrét, gyakorlati tapasztalatok, példák egymással történő megismertetésére.

A nemzetközi együttműködést támogató programok során hangsúlyt kell fektetni az egy országot képviselő szakemberek együttműködéseinek erősítésére, valamint a szakmák közötti és az egy szakmán belüli tapasztalatcserére is.

A nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező szakembereknek törekedni kell arra, hogy segíteni tudják saját országuk multikulturális, etnikai konfliktusainak hatékony rendezését.

Kormányoknak, központi szervezeteknek fel kell ismerniük felelősségüket a nemzetközi kapcsolatépítés terén. Ehhez anyagi, infrastrukturális és emberi erőforrásokat szükséges biztosítaniuk, valamint a nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére vonatkozó elvárásaikat és ezek jelentőségét szakpolitikai irányelveikben szükséges megfogalmazniuk.

A fenti ajánlásokon túl az említett nemzetközi együttműködésben résztvevő országok a 10. táblázatban felsorolt kilenc területen jelölték meg az intézményesítés kapcsán felmerülő legfontosabb szükségleteiket.

10. táblázat: Az intézményesítés 9 szükséglete

1. Törvény-alkotás

- inter-szektorális és interdiszciplináris együttműködés a törvénytervezetek kialakítása és a lobbi-tevékenység során
- a szakpolitikusok, döntéshozók és jogalkalmazók tájékoztatása
- a nemzetközi szabályozás megismerése
- a törvénytervezetekről nyílt társadalmi vita folytatása
- a jogszabályalkotást megelőzően lehetőség a kísérleti programok bevezetésére

2. Intézményi struktúra

- mediációs és egyéb, helyreállító szemléletű szolgálatok kiépítése
- infrastrukturális és emberi erőforrás biztosítása

3. Kísérleti programok

- lehetőség kísérletek, pilot programok bevezetésére
- ezek eredményei alapján ajánlások megfogalmazása a jogszabály -, infrastruktúra -, módszertan - és eljárásrend fejlesztésére vonatkozóan
- a helyi szükségletek minél részletesebb

4. Tapasztalatcsere - hálózatépítés

- különböző szakmák és szektorok között
- személyes tapasztalatcsere a döntéshozó, szakpolitikus, gyakorlati és kutató szakemberek között
- folyamatos egyeztetés az igazságügyi rendszer alá tartozó hivatalok képviselőivel

5. Erőforrások

- anyagi erőforrások
- információ külföldi országok jogszabály-rendszeréről, modellekről, technikákról, képzőrendszerekről, kutatási eredményekről
- személyes tanácsadás a témában járatos szakemberekkel

6. Sztenderdek, irányelvek

- az alapvető jogokat garantáló eljárásrend, módszertani minőségbiztosítás megteremtése
- a fentiek időközönkénti felülvizsgálata: az aktuális szabályozás és gyakorlat továbbra is képviseli-e az eredetileg megfogalmazott resztoratív elveket

7. Képzés

- mediátorok, képzők képzése, a szupervíziós rendszer folyamatos biztosítása
- kapcsolódó szakterületeken történő képzések
- képzést- és szupervíziót biztosító szakemberek bevonásának lehetősége
- lefordított képzési és egyéb szakmai anyagok

8. Kutatás

- kutatási együttműködések
- kutatási eredményekről történő beszámolók, tájékoztatások

9. Nyilvánosság

- jó-gyakorlatokat és azok eredményeit bemutató információk
- „személyes marketing”: rendszeres tájékoztató fórumok biztosítása a társszakmák számára
- együttműködés a médiával
- információs kampány a lakosság számára, a büntetőpolitika és a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet egyes kérdéseiről

2.11. A helyreállító igazságszolgáltatás a nemzetközi egyezmények és együttműködések fényében

A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének nemzetközi dimenzióját két okból is érdemes megvizsgálni. Egyrészt ennek segítségével végigkövethető, hogy a nemzetközi politika milyen szakpolitikai kérdésekbe és fejlesztésekbe ágyazottan emelte be a helyreállító szemlélet képviseletét elvárásai közé, hogyan tette azt a nemzetközi jogalkotás egyik napirendi pontjává; másrészt, sorra vételük számottevő segítséget nyújthat az intézményesítés korai szakaszában lévő országok számára, hogy érvekkel és nemzetközi nyomásgyakorlással elősegítse a helyreállító igazságszolgáltatás adott államban történő jogi és intézményi megszilárdulását.

Az európai nemzetközi egyezmények és együttműködések kapcsán elsődlegesen az Európa Tanács és az Európai Unió dokumentumait szükséges megemlíteni. Míg az előbbi – 47 tagállamot magába foglaló – szervezet elsősorban ajánlásokat fogalmaz meg (a mediációval kapcsolatban 1981 óta!), melyek tartalma a tagállamok számára irányadó, de nem kötelezően betartandó, addig az utóbbinak lehetősége van tagállamai számára kötelező érvényű határozatokat is hozni. Mindebből következik, hogy az Európa Tanács szerepe a részletesebb, szakmailag kidolgozottabb és egyes témára jobban specializáló ajánlások megfogalmazása, szemben az Európai Unióval, mely az igazságszolgáltatás témájában inkább az általánosabb kerethatározatok meghozatalára összpontosít, amelyek nem sértik a tagállamok szuverenitását. E két szervezet mellett megemlítendő a – 192 tagállamot érintő – ENSZ tevékenysége, amelynek számos határozata kiemeli a helyreállító igazságszolgáltatás szellemiségének és intézményének jelentőségét, valamint az egyéb, jóvátételi szemlélethez közvetetten kapcsolódó igazságszolgáltatási elvek jogállamokba történő beépítésének szükségességét. Bár a fenti három szervezet elvárásai különböző mértékben jelentenek kötelezettséget a tagállamok számára, és a helyi végrehajtás is eltérő módon kerül ellenőrzésre, a kibocsátott ajánlások, irányelvek és kerethatározatok követése minden esetben számottevően növelheti egy-egy tagállam nemzetközi megítélését. Emellett, a megfogalmazott elvek megvalósításáért küzdő civil szerveződések számára jelentős segítséget nyújthatnak a kapcsolódó egyezmények, mivel ezekkel legitimálhatják szakmai célkitűzéseiket, segítségükkel nyomást gyakorolhatnak jogalkotóikra és jogalkalmazóikra, valamint ezekre építve nemzetközi kapcsolatokat alakíthatnak ki, melyekkel nagyban

elősegíthető az elvek gyakorlatba történő átültetése, valamint azok intézményesítése.[144] Végül, a nemzetközi egyezmények funkciói kapcsán kiemelendő, hogy segítségükkel megnyílhat az egyes szakpolitikai intézkedések mögött meghúzódó szélesebb spektrum: egyes kérdések nemzetközi szempontú vizsgálata komplex módon is kirajzolhatja jogalkotók és jogalkalmazók számára a jogi- és intézményi reformok mögött meghúzódó összetett társadalompolitikai folyamatokat. Mindez a reformfolyamatokban eljáró szakembereknek segíthet abban, hogy tevékenységük során lehetőség szerint ne veszítsék el a fától az erdőt, mindig szem előtt tudják tartani, milyen, szélesebb értelemben vett célokat is szolgálnak az adott változtatási igények.

Mielőtt rátérnénk a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos nemzetközi egyezmények, szervezetek és együttműködések összefoglalására (melyet a 11. táblázat biztosít), érdemes áttekinteni, hogy milyen szakmapolitikai megfontolások húzódnak meg az egyezmények mögött. Erre alapozva, nemcsak a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítése kapcsán, hanem a szociális és igazságszolgáltatási rendszer általános reformtörekvései során is irányadóként szolgálhat, ha a jogalkotás során szempontként jelenik meg:

- az áldozatok védelme;
- a hatékony, átlátható, humánus, valamint egységes sztenderdekkel és eljárásokkal rendelkező, jogbiztonságot garantáló igazságszolgáltatási rendszerek kialakítása;
- az elkövetők hatékony társadalmi reintegrációja;
- a közösség szerepének felismerése a bűncselekmények megelőzése és kezelése terén;
- a szabadságvesztés alternatíváinak kidolgozása és az alternatív szankciók alkalmazása; a szabadságelvonás szükséges minimumra való csökkentése;
- a hatékony és komplex bűnmegelőzés megteremtése;
- a multi-diszciplináris büntetőpolitika kialakítása;
- a gyermek- és fiatalkorúak védelme; számukra az alternatív szankciók és diverziós eljárások előtérbe helyezése; valamint

[144] Például Magyarországon a 2001-es Kerethatározatnak való megfelelés jelent meg az egyik leghangsúlyosabb jogalkotói motivációként a büntetőügyi közvetítés intézményének bevezetésének folyamatában (TÖRZS, VELEZ, FELLEGI, megjelenés alatt). Egyesek szerint ezen EU direktíva hiányában Magyarországon mind a mai napig nem lenne elérhető a sértett – elkövető mediáció.

- a büntető-igazságszolgáltatás harmonizálása a szociális biztonsági rendszer, valamint a gyermek-, ifjúság- és családvédelmi szervezet elveivel és intézményeivel.

Mindezek alapján tekintsük át a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos legfontosabb nemzetközi dokumentumokat és együttműködéseket.

11. táblázat: A helyreállító igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó nemzetközi egyezmények és együttműködések

EGYEZMÉNYEK, IRÁNYELVEK, DOKUMENTUMOK[145]	
EURÓPA TANÁCS	
R(81)7-es ajánlás az igazságszolgált való hozzáférés elősegítéséről	– mellékletében felszólítja a tagállamokat, hogy támogassák a tárgyalásra és mediációs eljárásra épülő igazságszolgáltatási eszközöket
R(85)11-es ajánlás az áldozat büntetőjogi és büntetőeljárásban elfoglalt pozíciójá	– elismeri, hogy az igazságszolgáltatás alapvetően elkövető-orientált, amely sokszor – ahelyett hogy csökkentené – tovább növeli az áldozatok problémáit; – elismeri, hogy az igazságszolgáltatásnak képviselnie kellene az áldozatok jogait, érdekeit, valamint figyelembe kellene venni fizikai, pszichológiai, mentális és társadalmi szükségleteiket; – mindezek nem állnak ellentmondásban az igazságszolgáltatás egyéb céljaival, azaz a társadalmi normák megerősítésével és az elkövetők rehabilitációjával; az áldozat és elkövető megállapodása esetén a helyreállító igazságszolgáltatás mindezen célokhoz hozzá is járul; – az ajánlás megjelöli az egyes igazságszolgáltatási szakaszokban szükséges, áldozatok védelmét erősítő feladatokat; – kiemeli a sértett-elkövető közötti megállapodás és mediáció jelentőségét, valamint felhívja a kormányok figyelmét ezek előnyeinek végiggondolására.
R(86)12-es ajánlás	– a bíróságok tehermentesítését tűzi ki célul, támogatva a felek békés megegyezését elősegítő eljárásokat a bírósági eljárást megelőzően vagy annak folyamatában
R(87)18-as ajánlás a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről	– büntetőügyekben a tárgyaláson kívüli megállapodások alkalmazása a vádemelés alternatívájaként
R(87)20-as ajánlás a fiatalkorúak bűnelkövetésére adandó társadalmi válaszokról	– rendőri és ügyészi szakban alkalmazható diverziós és mediációs eljárások kialakításának támogatása, amennyiben ezt a felek önkéntesen igénylik; – elsődlegesség biztosítása a jóvátételt lehetővé tevő alternatívák számára;

[145] A legkiemelkedőbb jelentőségű dokumentumokat a táblázat sötét színnel jelöli.

	– a fiatalkorúak és áldozataik közötti megállapodás lehetőségét felmérő összehasonlító kutatások támogatása.
R(88)6-os ajánlás a bevándorló származó érkező fiatalkorúak bűnelkövetés kezeléséről	– részvételi lehetőség biztosítása számukra a diverziós és mediációs eljárásokban
R(92)16-os ajánlás a közösségi szankciókról	– az alapvető jogi garanciák és az önkéntesség elvének biztosítása; szükséglet-orientált alternatív szankciók; a szakmai és közösségi szereplők részvétele a végrehajtásban; módszertani irányelvek; a szankciók büntetőeljárási konzekvenciái; értékelő kutatások szerepe; – az elkövető felelősségvállalásának elősegítése, különös tekintettel az áldozat felé – az áldozat, az elkövető és a társadalom érdekeinek (szükségleteinek) együttes figyelembevétele a szankciók során; – az elkövető részvétele a közösségi szankció módját érintő döntéshozatalban.
R(92)17-es ajánlás a konzisztens ítéletalkotásról	– modern és humánus büntetőrendszer; a szabadságelvonás lehetőség szerinti minimalizálása; a közösségi szankciók kiterjesztése; dekriminalizációs törekvések támogatása; a mediáció és egyéb diverziós eljárások alkalmazása; áldozatok kompenzációjának biztosítása.
R(95)12-es ajánlás a büntető igazságszolgáltatási szervezet fejlesztéséről	– a mediáció (a dekriminalizáció, depönalizáció és a büntetőeljárást egyszerűsítő kezdeményezések mellett) hatékony módja a rendszerszintű problémák kezelésének, amelyek a büntetőügyek számának növekedéséből, az eljárások elhúzódásából, a pénzügyi korlátozottságból, valamint a rendszer felé történő elvárások megnövekedéséből erednek.
R(96)8-as ajánlás az EU büntetéspolitikájáról	– a szabadság-elvonás limitálása, közösségek aktivizálása, az áldozat figyelembevétele.
R(98)1-es ajánlás a családügyekben alkalmazandó mediációról	– a családügyekben alkalmazandó mediáció előnyeinek részletes felsorolása – szervezeti keretek, módszertani alapelvek, a mediációs eljárás és a megállapodás jogi konzekvenciái, a tájékoztatás jelentősége.
R(99)19-as ajánlás és kiegészítő melléklet a büntetőügyekben alkalmazandó mediációról	– elismeri áldozatok jogát arra, hogy áldozattá válásuk konzekvenciáinak kezelésében nagyobb szerepet kapjanak, hogy elkövetőjükkel kommunikálhassanak, tőlük jóvátételt és bocsánatkérést kaphassanak; – a mediációs szolgáltatás során az elkövetők támogatást kapnak abban, hogy cselekedetükért felelősséget vállaljanak; gyakorlati lehetőséget kapnak az aktív jóvátételre;

	– mindez egyben az elkövető reintegrációját és rehabilitációját is elősegítheti; – hangsúlyozza az állami és nem-állami szervek együttműködésének szükségességét a végrehajtás során; – mediátorként megfelelő készségekkel és képzettséggel rendelkező személyeket szükséges alkalmazni; – öt alapelv: felek mediációban való részvétele önkéntes, e szándékukat az eljárás során bármikor visszavonhatják; a folyamat egészére érvényes a titoktartás elve; az eljárás során megosztott információkat csak a felek hozzájárulásával lehet mások számára feltárni; a büntetőügyi mediációnak általánosan elérhetőnek kell lennie az igazságszolgáltatás minden egyes szintjén; a mediációs szolgálatnak az igazságszolgáltatáson belül megfelelő mértékű autonómiával kell rendelkeznie; – ajánlások a mediáció szervezeti hátterére, módszertani minőségbiztosítására, eljárásbeli szabályaira és kutatására vonatkozóan.
R(2000)22-es ajánlás a közösségben végrehajtandó szankciók intézményesítésének fejlesztéséről	– a mediáció megemlítése mint egy lehetséges közösségi szankcióforma.
R(2001)9-es ajánlás a közigazgatási hatóságok és magánfelek közötti viták esetén alkalmazható alternatív (nem bírósági úton történő) vitarendezési módokról	– a közigazgatással kapcsolatos viták alternatív úton történő rendezése gyorsabb, egyszerűbb, rugalmasabb, olcsóbb, a felek számára előnyösebb megállapodást tesz lehetővé, amely a nemcsak a jogi szabályokat, hanem az egyéni érdekeket is figyelembe veszi – a mediáció és egyéb, alternatív vitarendezési módok alkalmazása a jövőbeni konfliktusok megelőzésében is segíthet – az ajánlás kitér az eljárások jogi garanciáira, konzekvenciáira és a bíróságokkal való együttműködés kérdésére – külön ajánlások megfogalmazása a mediáció, a tárgyalás és az arbitrációs módszerek tekintetében.
R(2002)10-es ajánlás a polgárügyi mediációról	– a mediáció meghatározása, ajánlások a szervezeti keretekkel, módszertani alapelvekkel, a képzési rendszerrel, a megállapodás jogi konzekvenciáival, a tájékoztatással kapcsolatban; – pártatlanság, önkéntesség, titoktartás elve; – a nemzetközi szintű mediációs tevékenysége kiemelése.
R(2003)20-as ajánlás a fiatalkorúak bűnelkövetésre adandó új válaszokról	– a mediáció alkalmazásának megfontolása súlyos, erőszakos, visszaeső elkövetők számára is.
2002-2004: A „Válaszok a	– a 12 prioritás egyikeként a mediáció megjelölése.

mindennapi erőszakra egy demokratikus társadalomban" c. intergrált projekt	
Az Európai Igazságügyi Miniszterek 26. találkozója (2005. április 7-8.) „A büntető-igazságszolgáltatás társadalmi küldetése – a helyreállító igazságszolgáltatás"	– nyilatkozatuk szerint fontos a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetésének elősegítése, mivel „e megközelítés jobban képviseli az áldozatok érdekeit, az elkövetőnek nagyobb esélyt biztosít a társadalmi reintegrációra, a lakosság igazságszolgáltatási rendszerbe vetett bizalma pedig erősödhet." (Európa Tanács 2005); – következtetéseik alapján az ET-nak fontos szerepe van a helyreállító igazságszolgáltatás elterjesztésében (ajánlásaival, tájékoztató tevékenységével, szakértői segítség biztosításával, kétoldali és regionális együttműködések támogatásával); a tagállamoknak aktívabban kellene képviselni a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletét; nagyobb hangsúlyt kell fektetni a tagállamok közötti tapasztalatcserére
R(2006)2-es ajánlás a börtönökre vonatkozó szabályokról	– a mediáció és jóvátétel szerepének kihangsúlyozása a börtönön belül is
R(2006)08-as ajánlás az áldozatoknak nyújtandó támogatásról és az áldozattá válás megelőzéséről (az R(87)21-es ajánlás módosítása)	– kiemelésre kerülnek a mediáció áldozatokra gyakorolt lehetséges előnyei, valamint esetleges veszélyei; egyértelmű módszertani sztenderdek szükségesek az áldozatok védelmének érdekében.
CEPEJ (2007)13 Irányelvek a büntetőügyi mediáció hatékonyabb alkalmazásához	– az R(1999)19-es ajánlás kiegészítése 52, tagállamokból érkezett vélemény alapján a mediációs szolgáltatás szabályozására, szervezeti és intézményi hátterére, valamint a társszakmák és a lakosság tájékoztatására vonatkozóan.

EURÓPAI UNIÓ	
1999: Kommunikáció az Európai Unióban bűncselekmény áldozatává vált személyekről – Visszajelzések a sztenderdekről és tevékenységekről	– a büntetőjogi mediáció hasznos alternatívája lehet a büntetőeljárásnak, mivel az alkalmasabb az áldozatok érdekeinek védelmére és a gyorsabb eljárás lefolytatására
1999: Tamperében meghozott Akcióterv (1999-2004)	– kiemeli a szabadságjogok, a biztoságpolitika és az igazságszolgáltatás terén szükséges változtatásokat; – ennek 30. pontja kiemeli, hogy a tagországoknak támogatni kell a bíróságon kívül megvalósítható, alternatív eljárásokat
az Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-i	– bűncselekmények áldozatainak védelméről szóló minimum szabályok (jog a tiszteletteljes bánásmódhoz, a véleménynyilvánításhoz, a

Kerethatározata az áldozat büntetőeljárásban való jogállásáról (2001/220/JHA)	tájékoztatáshoz, valamint a védelemhez az eljárás valamennyi szakaszában); – a mediáció alkalmazása és eredményének ítéletalkotáskor való figyelembevétele; – a mediáció bevezetésének szükségessége a tagállamok jogszabályai, rendeletei és egyéb irányvonalai közé; – a mediáció tagállamokba történő bevezetésének határideje: 2006. március 22.
2006: Az Európai Gazdasági és Szociális Tanács (ECOSOC) véleménye a fiatalkori bűnözés megelőzéséről	– a dokumentum a helyreállító igazságszolgáltatást tekinti ideális modelnek a fiatalkori bűnelkövetés megelőzésének és kezelésének tekintetében

ENSZ	
1985: Deklaráció a bűncselekmények és erőszak áldozatainak nyújtandó igazságszolgáltatásról (A/RES/40/34)	– a mediáció, a tradicionális eljárások, az informális konfliktuskezelés alkalmazása áldozatvédelmi megfontolásból; – az elkövető fél részéről jóvátétel biztosítása az áldozatok, vagy hozzátartozóik felé.
1985: Pekingi Szabályok a fiatalkorúakat illető igazságszolgáltatással kapcsolatos minimális szabályairól (40/33)	– a diverziós eljárások, az alternatív szankciók minél szélesebb körű alkalmazása, a szabadságelvonás lehetőség szerinti kerülése (*ultima ratio*);
1989: New York-i Egyezmény a Gyermekek Jogairól	– szabadságvesztés kiszabása csak végső eszközként alkalmazható a lehető legrövidebb időtartamra; – a szabadszabadságától megfosztott gyermekkel emberséges és emberi méltóságnak kijáró tiszteletteljes bánásmód szükséges; életkorának megfelelő szükségleteit figyelembe kell venni; – kiemeli a gyanúsított, vádolt vagy bűnösnek nyilvánított gyermeknek olyan bánásmódhoz való jogát, amely előmozdítja a személyiség méltósága és értéke iránti érzékének fejlesztését; erősíti a mások emberi jogai és alapvető szabadságai iránti tiszteletét, és amely figyelembe veszi korát, valamint a társadalomba való beilleszkedése és abban építő jellegű részvétele elősegítésének szükségességét; – minden lehetséges és kívánatos esetben intézkedések megtétele szükséges a gyermekek ügyének bírói eljárás mellőzésével való kezelésére.
1990: Tokiói Szabályok a szabadságelvonással nem járó	– az áldozatnak/közösségnek nyújtandó kártérítés megemlítése mint az alternatív szankciók egy formája

szankciók szabályairól (45/110)	
1990: Riyadh-i Irányelvek a fiatakori bűnelkövetés megelőzéséről	– a családi, az iskolai és a közösségi erőforrások hangsúlyozása a fk. bűnelkövetés megelőzésében és kezelésében – az interdiszciplinaritás kihangsúlyozása a jogszabályalkotás, az intézményrendszer-kialakítás és a kutatási programok tekintetében
2002: 37 ország véleményét összegző tanulmány az ENSZ helyreállító igazságszolgáltatás alapelveiről készített dokumentumának tervezetéről (E/CN.15/2002/5)	– javaslatok a szövegtervezetben szereplő alapelvek és definíciók pontosítására; – a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetését a tagországok támogatják, azonban kihangsúlyozzák az egyes országok sajátosságainak figyelembevételét és a tág keretek megállapítását; a nem-kötelező érvényű irányelvek meghozatalának támogatása; a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetése a hagyományos igazságszolgáltatás kiegészítéseként és nem helyettesítéseként szükséges.
2002: Határozat a büntetőügyekben alkalmazandó helyreállító igazságszolgáltatási programok alapelveiről (E/2002/INF/2/Add.2)	**- definíciók és irányelvek az eljárásra, képzési rendszerre, jogi garanciákra, szervezetrendszerre, módszertani elvekre, valamint az intézményesítés folyamatára vonatkozóan.**
2006: Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásáról	- módszertani kézikönyv az igazságszolgáltatási reformok végrehajtásáért felelős szakemberek számára a helyreállító igazságszolgáltatás alapelveiről, technikáiról, az intézményesítés menetéről, sztenderdjeiről, programmegvalósításáról és kutatásáról.

NEMZETKÖZI SZAKMAI ERNYŐSZERVEZETEK, HÁLÓZATOK ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSEK	
Európai Fórum a Helyreállító Igazságszolgáltatásért (www.euforumrj.org)	E nemzetközi ernyőszervezet célja, hogy támogassa a büntetőügyi mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás európai jogrendszerekbe történő bevezetését és fejlesztését. Ezen belül segíti az e téren tevékenykedő szakpolitikusok, döntéshozók, jogalkalmazók, gyakorlati szakemberek és kutatók közötti információáramlást, és kölcsönös tapasztalatcserét; bilaterális, regionális és egyéb partnerségek létrehozását támogatja; jó-gyakorlatok számára biztosít nyilvánosságot; a helyreállító politikák és gyakorlatok jogi és intézményi fejlesztését segíti; kutatási programokat szorgalmaz; hozzájárul a szemlélet elméleti, etikai, képzési és módszertani hátterének rendszerszintű alakításához; a helyreállító igazságszolgáltatás nemzetközi szintű szabályozása érdekében érdekérvényesítő és tanácsadó tevékenységet végez a nemzetközi szervezeteknél (EU, ET, ENSZ)

Resztoratív Gyakorlatok Nemzetközi Intézete (www.iirp.org)	E szervezet a világ számos országában (pl. Magyarországon) járult hozzá a resztoratív gyakorlatok oktatási, szociális, gyermekvédelmi és büntetőeljárási rendszerbe történő bevezetéséhez, valamint e programok helyi fejlesztéséhez. A szervezet elsőként vezetett be poszt-graduális képzést a resztoratív igazságszolgáltatás témájában.
Az Áldozatvédelmi Szolgálatok Európai Fóruma www.euvictimservices.org	Konferenciáin, állásfoglalásaiban, dokumentumaiban (pl. állásfoglalásukban az áldozatok mediációban elfoglalt pozíciójáról, 2003) kitüntetett szerepe van a helyreállító igazságszolgáltatás áldozatokra gyakorolt hatásának.
Állandó Európai Hálózat a Pártfogásért www.cep-probation.org	E szervezet tevékenységén belül prioritásként kezeli a helyreállító igazságszolgáltatás elterjedt alkalmazását.
Nemzetközi Szervezet a Büntetőügyi Reformért www.penalreform.org	E nemzetközi non-profit szervezet az egyik legaktívabb támogatója a kelet-európai és Európán kívüli országoknak a helyreállító igazságszolgáltatási programok kialakításában.
Nemzetközi Testvéri Börtöntársaság www.prisonfellowship.org	E szervezet tagországaiban számos resztoratív szellemiségű programot dolgozott ki és alkalmaz büntetés-végrehajtási intézetekben súlyos bűncselekmények elkövetői, hozzátartozói, áldozatai és az érintett közösségek számára. Emellett a szervezet annak az elektronikus adatbázisnak a működtetője, amely a legátfogóbb módon biztosít információt a világon elérhető helyreállító programokról, kutatásokról és szakirodalmakról (www.restorativejustice.org).
Search for Common Ground	E nemzetközi szervezet 13 programjával 4 kontinensen támogat különböző igazságügyi jogi és intézményi reformfolyamatokat, melyekben a helyreállító szemlélet kiemelt szereppel bír.
COST A21 Kutatói Hálózat a Helyreállító Igazságszolgáltatás Európai Fejlődéséért www.euforumrj.org/projects.COST.htm	E több mint 20 országot képviselő kb. 60 európai kutató szakember együttműködéséből létrejött hálózat 2002 és 2007 között 4 munkacsoportban végzett kutatásokat (1. elméleti háttér, 2. intézményi, szakmapolitikai kérdések, 3. értékelő kutatás és módszertan, 4. a helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a tömeges áldozattá válás és az etnikai konfliktusok esetében). A kutatói hálózat hat, témával kapcsolatos kiadvány megjelenéséhez járult hozzá. Az együttműködés 2007 után is fennáll a Helyreállító Igazságszolgáltatás Európai Fórumának kutatói szekciójának részeként.
Európai Családi Csoport Konferencia Hálózat	Informális szakmai hálózat, amely kiscsoportos szemináriumok szervezésével segíti a családi csoport konferencia módszerének gyakorlati alkalmazását az európai országokban, valamint támogatja a jó-gyakorlatok, módszertani elemek és kutatási eredmények terén történő nemzetközi tapasztalatcserét.

Európai Mediációs Mesterképzés a svájci Kurt Bösch Egyetem szervezésében www.iukb.ch	Nemzetközi poszt-graduális képzési program számos európai egyetemmel együttműködésben; specializációs lehetőség a családi, iskolai, közösségi, büntetőügyi, környezetvédelmi, nemzetközi és kereskedelmi mediáció területén.

Ahogy a fenti táblázatból is látható, számos dokumentum és együttműködés segíti a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének folyamatát. E megközelítés támogatása mögött elsősorban az áldozatvédelmi megfontolások, valamint a fiatalkori bűnelkövetés hatékony kezelésének prioritása húzódik meg. Szintén biztonsággal állítható, hogy a nemzetközi együttműködések e széles skálája számottevő mértékben tudja segíteni az egy országon belüli intézményesítési folyamatok előremozdítását.

Azonban az egyezmények jelentős része csupán irányelv és ajánlás, tehát – amennyiben egy adott tagállam jogalkotói nem tekintik prioritásnak a helyreállító szemlélet bevezetését – úgy e nemzetközi egyezmények sem képesek ezen ellenállás alapvető megváltoztatására. Egyedüli kötelezően követendő dokumentumként a 2001-es Európai Unió Tanácsa által kiadott Kerethatározat tekinthető. Azonban e jogszabályt számos kritika érte elnagyoltsága, kidolgozatlansága miatt, mivel cikkelyeinek szövegezése nagyfokú teret enged a tagállamok egyéni interpretációjára és diszkréciójára. Szintén kérdésként merül fel, hogy e Kerethatározat céljai integráns részét képezik-e egy konzisztens európai stratégiának, vagy megalkotása inkább egy „jó időben és jó helyen" felterjesztett, improvizatív törvényhozási lépés eredménye-e, ahogy ezt néhány kritikus megfogalmazta (GROENHUIJSEN és REYNAERS 2006,[146] VAN der DOES 2006)? További kérdésként merül fel, hogy az Európai Unió egyáltalán mennyiben ellenőrzi a Kerethatározat tényleges megvalósítását a tagállamokban.[147] Végül, általános kérdésként felvethető, hogy egyáltalán szükséges-e a helyreállító igazságszolgáltatás szabályozását, végrehajtását, sztenderdjeit európai szinten meghatározni, vagy mindezen kérdések elsősorban a nemzetállamok szuverenitása alá tartozik-e.

Összefoglalóan tehát: továbbra is kérdés marad, mi tekinthető az európai jogalkotás legfontosabb feladatának a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének terén, és miben tudnak a nemzetközi együttműködések a leginkább támogatóak lenni a fejlesztésekben. Mindezek kutatása és megválaszolása jelenleg is folyamatban van.[148] Azonban, ami biztosan

[146] Idézi: VAN DER DOES, 2006.
[147] A 2006. márciusára tervezett Bizottsági értékelés e tanulmány írásának időpontjában egyelőre még nem elérhető.
[148] Például az Európai Fórum a Helyreállító Igazságszolgáltatásért egy, Európai Unió támogatásával megvalósuló kutatása ezen kérdéseket vizsgálja.

állítható, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás jogi és intézményi hátterének megteremtése felkerült a nemzetközi jogalkotás napirendi pontjai közé. Prioritásként való megmaradása pedig elsősorban annak függvénye, hogy a gyakorlat igazolja-e, vagy sem e személet hatékony működését.

3. A resztoratív szemlélet múltja és jelene Magyarországon

A helyreállító igazságszolgáltatás elméleti hátterének áttekintését követően vizsgáljuk meg közelebbről mindennek magyarországi alakulását. Ehhez az „utazáshoz" távcsövet és nem fényképezőgépet szeretnénk használni. A fejezetnek nemcsak az a célja, hogy pillanatfelvételt készítsen a helyreállító szemlélet „itt és most" megvalósulásáról, hanem, hogy térben és időben is el lehessen helyezni a resztoratív szemlélet elterjedésének folyamatát. A térbeli kitekintés céljából a távcsövet először a *közép-európai* régióra irányítjuk, és ezt követően közelítünk *Magyarországra*. Az időbeliséget a fejezet kettős felosztása adja, azáltal, hogy elsőként a hazai resztoratív szemléletű programok *kialakulását* vázolja, amelyet a *jelenleg* elérhető intézmények feltérképezése követi.

Ahogy az eddigiekben is, a jelen elemzés során is szeretném hangsúlyozni, hogy a resztoratív szemlélet fogalma alatt egy elvegyüttest értek, amely jóval túlmutat az egyes technikák, programok vagy jogintézmények spektrumán. Az itt következő gondolatok középponti kérdése tehát, hogy miként épültek és épülnek be a jóvátételi filozófia egyes alkotóelemei társadalmunk alrendszereinek különböző szintjeire, és melyek azok a legfőbb rendezőelvek, amelyek e folyamatok mögött húzódnak. Mindezek alapján nemcsak az adott megközelítés országunkban meglévő adaptációs lehetőségeiről alkothatunk képet. Nem titkolva szeretnénk ahhoz is hozzájárulni, hogy – a jelen dolgozattal egyfajta esettanulmányt is nyújtva – képet alkothassunk arról is, hogy milyen általánosabb szociológiai tényezők játszanak szerepet egy újszerű filozófia közép-európai adaptációja során. Más szóval, ha a helyreállító igazságszolgáltatás kifejezetését egy más társadalompolitikai újítással helyettesítenénk be, úgy véljük, annak bevezetése kapcsán is hasonló jelenségeknek lehetünk szemtanúi.

A resztoratív igazságszolgáltatás magyarországi intézményesüléséről csak korlátozottan áll rendelkezésre szakirodalom, az elérhető források pedig többnyire nem az intézményesítés teljes folyamatát, csupán annak egy-egy résztémáját tekintik át.[149] Így a téma alaposabb feltárása érdekében tizenegy strukturált interjút készítettünk néhány, a téma szempontjából meghatározó személyiséggel, akik szakmai tevékenységük során a jóvátételi szemléletet jelenleg is alkalmazzák. A résztvevő interjúalanyokat az 12. táblázat mutatja be.

[149] Lásd: VÍGH (2003), HERCZOG (2003), BARABÁS (2004), GÖNCZÖL (2005), GÖRGÉNYI (2006), KEREZSI (2006a), FELLEGI, TÖRZS, VELEZ (megjelenés alatt)

12. táblázat: Interjúalanyok a resztoratív igazságszolgáltatás magyarországi helyzetének felmérésében

Név	**Foglalkozás**	**Szervezet**	**A resztoratív szemlélet funkciója**
Herczog Mária	Szociológus	Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület, Budapest	gyermekvédelmi, családvédelmi támogatás
Kőműves Ágnes	Szociológus	Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület, Budapest	gyermekvédelmi, családvédelmi támogatás
Kopf Katalin	Családgondozó	Családok Átmeneti Otthona, Mosonmagyaróvár	gyermekvédelmi, családvédelmi támogatás
Negrea Vidia	alapítványvezető, pszichológus	Közösségi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország, Budapest	közösségi döntéshozatal; iskolai, gyermekvédelmi támogatás
Botos Kira	középiskolai tanár	Zöld Kakas Líceum, Budapest	iskolai konfliktuskezelés
Kerényi Mária	Iskolaigazgató	Zöld Kakas Líceum, Budapest	iskolai konfliktuskezelés
Gönczöl Katalin	jogász, kriminológus miniszteri főtanácsadó	IRM – OBmB titkársági feladatait ellátó Megelőzési és Statisztikai Osztály	Bűnmegelőzés
Hatvani Erzsébet	főigazgató, jogász	Igazságügyi Hivatal	mediáció a büntetőeljárásban
Törzs Edit	jogász, mediációért felelős szakmai referens	Igazságügyi Hivatal, Pártfogó Felügyelői Osztály	mediáció a büntetőeljárásban
Opóczky László	jogász, főosztályvezető-helyettes	Igazságügyi Kodifikációs és Szolgáltatási Főosztály, Pártfogó Felügyelői és Áldozatsegítői Osztály	mediáció a büntetőeljárásban
Katona Csilla	alapítványi elnök, a „Zákeus” helyreállító igazságszolgáltatási program vezetője, utógondozó pártfogó	Magyar Testvéri Börtöntársaság, Magyar Bűnmegelőzési Börtönmissziós Alapítvány, Igazságügyi Hivatal, Budapest	konfliktusfeloldás a büntetés-végrehajtásban

Az interjúk során feltett kérdések az alábbiak:

- Hogyan ismerkedett meg a resztoratív szemlélettel? Milyen motivációk indokolták Ön számára a szemlélet alkalmazását?
- Milyen módon építette be a resztoratív szemlélet egyes elemeit munkájába/szervezetének tevékenységébe? Milyen jelenlegi tevékenységeken/programokon keresztül képviseli a resztoratív szemléletet?
- Melyek azok az elemek, amelyek könnyen és melyek azok, amelyeket nehezebben vagy egyáltalán nem tudott adaptálni a magyarországi közegben? Ön szerint mi ennek az oka?
- Hogyan érzékeli munkatársai, a társszakmák képviselői és a társadalom nyitottságát az Ön által képviselt reformok irányában?
- Ön szerint a mostanra kialakult gyakorlat mennyiben tükrözi az eredetileg elképzelt „resztoratív alapelveket”?
- Mit talált legnehezebbnek az intézményesítés során?
- Mit csinált volna másképpen az intézményesítés folyamatában?
- Milyen jövőbeni elképzelései vannak a resztoratív szemlélet alkalmazásával, kiterjesztésével kapcsolatban?

3.1. Előzmények

3.1.1. A 90-es évek átalakulásának kihívásai és lehetőségei közép-európai szemmel

Bevezetőnk első pontjában azt vizsgáljuk, hogy milyen „talajt" biztosított Magyarország a helyreállító szemlélet kialakulása számára a rendszerváltás kezdeti éveiben és a demokratikus rendszer megszilárdulása során. Másképpen: melyek azok a faktorok, amelyek nehezítették, illetve elősegítették az elmúlt közel húsz év társadalmi légkörében ennek a szemlélet– és intézményrendszernek a kiépülését, amelynek legfontosabb alkotóelemei között szerepel a partneri kommunikáció, a konstruktív és jövőre irányuló konfliktuskezelés, valamint az érintettek aktív részvételének igazságszolgáltatási rendszerbe történő beillesztése? Ezeknek a gyökereknek az ismerete elkerülhetetlen ahhoz, hogy megértsük a jelenlegi folyamatokat és reális célokat tűzzünk ki a jövőre nézve.

Akár szociológiai, akár kriminológiai, akár politikatudományi, akár pszichológiai nézőpontból közelítünk a fenti kérdéshez, megválaszolása minden szempontból önálló disszertáció tárgya lehetne. Amire itt vállalkozunk hát, hogy a legmeghatározóbbnak ítélt jelenségekről vázlatos körképet adjunk, és természetesen felhívjuk a figyelmet arra, hogy az itt megemlített szempontok bármelyike egy további és mélyrehatóbb vizsgálat tárgya lehetne. Szintén fontos szempont, hogy meg tudjuk különböztetni azokat a tendenciákat, amelyek regionális vagy nemzetközi folyamatnak tekinthetők azoktól, amelyek „hazai sajátosságokként" értelmezhetők.

A már előző részben említett, 2004 és 2005 között végzett nemzetközi kutatás, amely a helyreállító igazságszolgáltatás közép- és kelet-európai országokba történő bevezetésének lehetőségeit vizsgálta (FELLEGI, 2005), a felmerülő kérdéseket két főbb csoportra – a *kriminológiai*, valamint a *(kultúr- és szervezet)szociológiai* – eredetű nehézségekre bontotta. Vegyük sorra, melyek voltak ezek.

3.1.1.1. Kriminológiai nézőpont

A kriminológiai jelenségek közül csupán a legfontosabbakat megemlítve, kiemelendő:

1. a rendszerváltás után tapasztalt drasztikus változás a *bűnözés mértékében és struktúrájában*;
2. a *felderítési ráta* alacsony szintje;
3. a *látencia* (nem regisztrált bűncselekmények) és a bűnözéstől való félelem mértékének erőteljes növekedése;

4. az erős *büntetés iránti igény* az igazságügyi rendszeren, valamint a társadalom egészén belül;
5. az erősen központosított, *állami monopólium*ot jelentő igazságügyi rendszer „örökségei" és reformjának folyamata;
6. az igazságszolgáltatás *elkövető-orientáltsága*, az áldozati jogok és érdekek alulreprezentáltsága.

A fentiek mélyreható részletezése nélkül, néhány példával illusztráljuk, hogy kriminológiai megközelítésből milyen nehézségek jellemezték Magyarországot és a volt szocialista országok legtöbbjét. Mindennek vizsgálata azért szükséges, mert ezek az adottságok alapjaiban határozták meg a helyreállító szemlélet elterjedésének esélyeit is.[150]

A magyarországi Egységes Rendőrségi Ügyészségi Bűnügyi Statisztikai Rendszer adatai alapján[151] elmondható, hogy 1988 és 1990 között az *ismertté vált bűncselekmények* drasztikus mértékben (több mint kétszeresére) megugrottak, majd tovább emelkedtek, és az 1998-ban közel 600 ezer ismertté vált bűncselekménnyel elérték az elmúlt 20 év bűnözésének csúcspontját (14. ábra).[152]

[150] A statisztikai adatok áttekintése során Magyarországra összpontosítunk, mivel az adatok tekintetében elsősorban hazai források állnak rendelkezésünkre. Szeretnénk azonban kihangsúlyozni, hogy az itt megemlített jelenségek nagyrészt regionális sajátosságok, tehát a környező, volt szocialista országokban is hasonló tendenciák figyelhetők meg, ALBRECHT (1999, 449.) és LÉVAY (2000, 37.) tanulmányai szerint a rendszerváltás kezdeti időszakában például a vagyon elleni és erőszakos bűncselekmények száma megduplázódott a közép- és kelet-európai országokban.

[151] Forrás: Tájékoztató a bűnözésről. (Kiadja az IRM Rendészeti Felügyeleti és Ellenőrzési Főosztály Statisztikai Osztály, valamint a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Osztály). Részletesen feldolgozta: CSEMÁNÉ DR. VÁRADI ERIKA: A gyermek- és fiatalkori bűnözés, [http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/varadi_erika.ppt], letöltve: 2008. 04. 09.

[152] Bár nincs módom e ponton az okok részletes magyarázatára, azonban megemlíthető, hogy a közép- és kelet-európai országok bűnözési adatainak megugrása mögött általánosan meghúzódó tényező az addig zárt (vagy félig-zárt) és erőteljesen kontrollált államszocialista országok határainak hirtelen megnyílása a nyugati kapitalista világ felé, az ezzel párosuló társadalmi értékválság, anómia, valamint az állami ellenőrzés drasztikus csökkenésével párhuzamosan kialakuló végtelen szabadságvágy, társadalmi „kontrollálatlanság". A régió egyéb országainak bűnözési adatairól lásd: JASINSKI 1999.

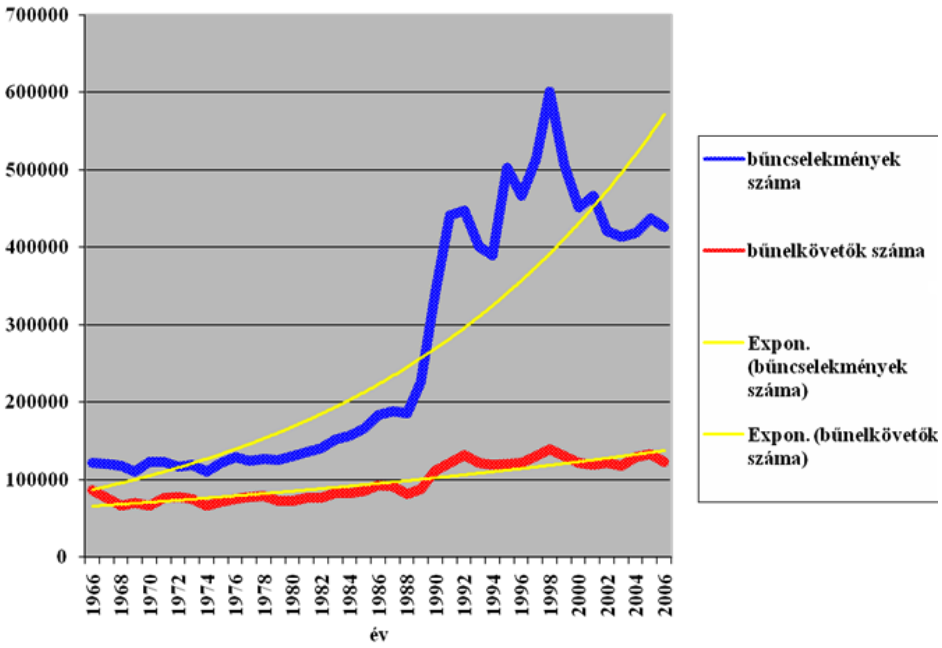

14. ábra: Az ismertté vált bűncselekmények száma Magyarországon

Az ábra alapján látható, hogy a bűncselekmények számának erőteljes növekedésével együtt az elkövetők száma alig emelkedett, amely a *többszörös elkövetés* jellegének erősödésére utal.[153] A következő (15.) ábra mutatja a bűnözés struktúrájának változását, amely alapján mind Magyarországon, mind a régió egészében az összbűnözésen belül továbbra is a vagyon elleni bűncselekmények voltak a leginkább (kb. 80%) jellemzőek. Strukturális változásnak tekinthető, hogy az 1990-es évektől kezdődően az *erőszakos jellegű bűncselekmények* aránya folyamatosan emelkedett a bűnözésen belül (LÉVAI, 2000, 41.).

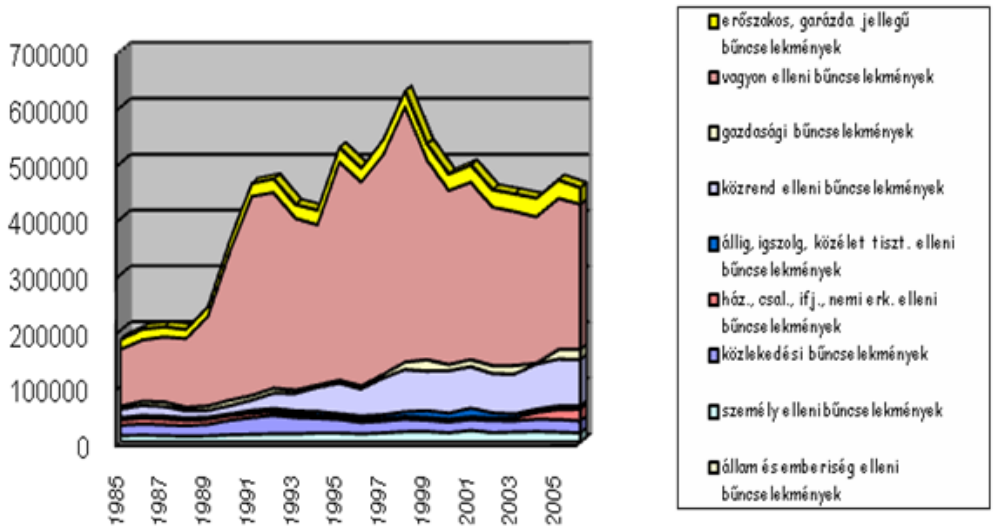

15. ábra: Az ismertté vált bűncselekmények megoszlása Magyarországon, 1985–2006

[153] A halmazatok száma az 1980-as évekhez képest kb. ötszörösére emelkedett az 1990-es évek végére (A társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 2003, 9.).

A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájának áttekintése alapján Magyarországon átlagosan 300 ezer személy válik évente bűncselekmény *áldozatává*, közülük 90% vagyon elleni bűncselekményben. Egy 1999-es felmérés alapján az áldozatok több mint 50%-a többszörösen is áldozattá vált a felmérést megelőző 5 év során. 2002-ben a vagyon elleni bűncselekmények által okozott kár kb. 93 milliárd forintot tett ki, amelynek összesen 7%-a, 6,8 milliárd forint térült meg. Ugyanebben az évben csak a kiskorú áldozatok száma meghaladta a 12 000 főt (A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 2003, 19, 45, 71.).

Mindezek mellett legaggasztóbb jelenségnek a *gyermek- és fiatalkorú elkövetők* számának 1990-es évektől tapasztalt relatív növekedése említhető.[154] Igaz, abszolút mértékben számuk az elmúlt években csökkenést mutat. Azonban nem hagyható figyelmen kívül egyrészről a látencia (a rejtve maradt bűncselekmények) mértéke, valamint a 14 év alatti gyermekek által elkövetett cselekmények, akiknél a büntethetőséget kizáró ok miatt még pontatlanabbak a hivatalos statisztikák. Másrészről fontos tényező a gyermek- és fiatalkorúak aránya népességen belüli csökkenése is.[155]. Ez utóbbi miatt a gyermek- és fiatalkorú elkövetők számának időbeli változása leginkább a korcsoporton belüli arányuk vizsgálatával látható.

Ahogy a 16. és a 17. ábra is mutatja, az ismertté vált gyermek- és fiatalkorú elkövetők korcsoporton belüli aránya némi ingadozással, de 1988 óta növekszik, és az 1980-as évek végén mért arányuk 2005-re kb. 150%-kal emelkedett. A növekedés során esetükben elsősorban az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények – garázdaság, testi sértés, rablás – aránya emelkedett. Az összbűnözésen belül leginkább a vagyon elleni és az erőszakos cselekmények – rablás, zsarolás, kényszerítés, rendbontás és kifosztás – kapcsolódnak ehhez a korosztályhoz.

Mindez nem csak gyermek- és ifjúságvédelmi szempontból aggasztó, hanem annak a kriminológiai jelenségnek ismeretében is, mely szerint minél korábban kimutatható egy gyermek életében az antiszociális viselkedés (adott esetben a bűncselekmény), annál nagyobb valószínűséggel alakít ki a későbbiekben is antiszociális, bűnismétlő életmódot (lásd pl. FARRINGTON, 1991.). Röviden, a jelenleg látható, emelkedő arányt mutató bűnelkövető fiatalok várhatóan a jövőbeni, többszörösen visszaeső bűnelkövetők számát is növelni fogják,

[154] A 2003-as bűnmegelőzési stratégia alapján az ismertté vált bűnelkövetők 12%-a volt fiatalkorú (A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 2003, 44.)
[155] A KSH adatai szerint 1980. és 2005. között 33%-kal csökkent a 30 év alatti lakosok száma a lakosságon belül.

hacsak nem sikerül hatékonyabb módszereket kialakítani hosszú távú társadalmi reintegrációjuk elérése érdekében.

A gyermekkorú elkövetők jelenségének vizsgálatánál további alapvető szempont annak felismerése, hogy az antiszociális viselkedés többnyire nem más, mint *tünete* egyéb, mélyebben meghúzódó okoknak. Mindez felhívja a figyelmet mindazon szakterületek jelentőségére – elsődlegesen a gyermek- és családvédelemre –, amelyek segítségével már a korai gyermekkorban felismerhetők és kezelhetők lennének a valódi okok egy jelentős része, azaz a mentális és személyiségi fejlődés, valamint és családi szocializációs folyamatok egyes diszfunkciói.[156] E korai időszakban kialakult problémák kezelése utólag az egyik legnehezebb feladat a szakemberek számára (HERCZOG,2008a).

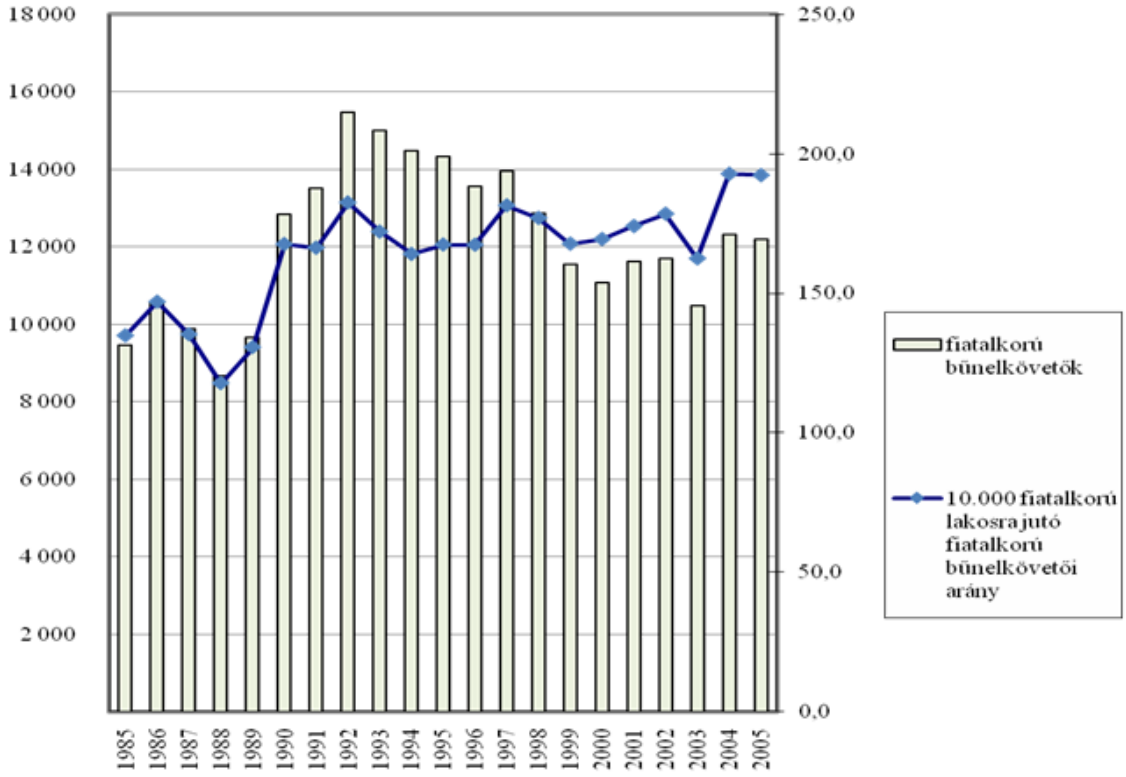

16. ábra: Az ismertté vált gyermekkorú elkövetők száma és 10,000 gyermekkorú lakosra eső aránya, 1985–2006

[156] Kutatások igazolják, hogy – számos egyéb tényező mellett – a gyermekkori kudarcok párosulva az érzelmi labilitással (azaz a szeretetteljes és bátorító környezet hiányával) (SCHORE 2000, HALFON et al 2001), vagy a kemény, fizikai bántalmazás, nevelés (ASQUITH et al. 1998, BUCHANAN 1996), vagy – más megközelítésben – a rizikófaktorokkal szembeni ellenállóképesség hiánya egyaránt növeli az antiszociális, bűnelkövető viselkedés korai kialakulásának esélyét (HERCZOG összefoglalása alapján, 2008b).

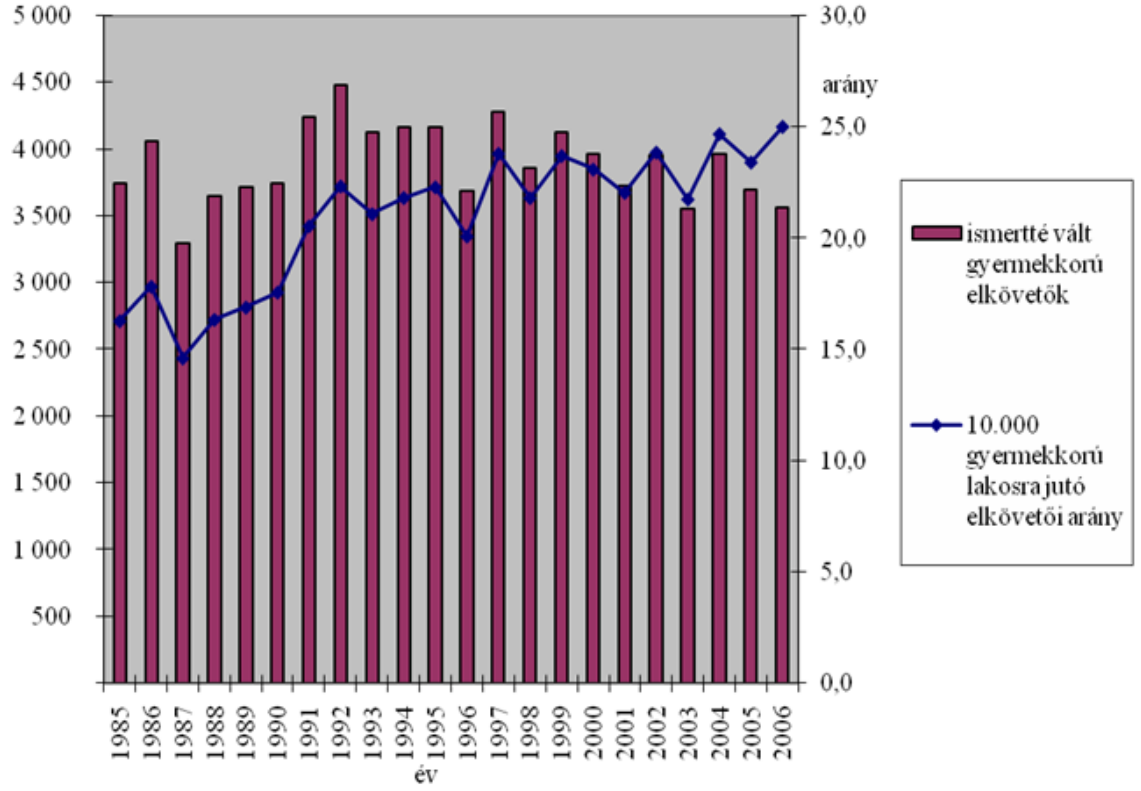

17. ábra: Az ismertté vált fiatalkorú bűnelkövetők száma és 10,000 fiatalkorú lakosra jutó aránya 1985–2005

Az 1990-es évek ugrásszerűen megnövekedett bűnözése felhívta a figyelmet az állami büntetőigazságszolgáltatási rendszer alacsony hatékonyságára. Ennek igazolása az *alacsony felderítési ráta*[157] és az ezzel párhuzamosan erősödő *bűnözéstől való félelem a lakosság* körében (LÉVAI, 2000, 43).

Mindezen változások tovább erősítették a szigorú *büntetés iránti igény* erősödését mind a lakosság, mind az igazságszolgáltatási szervek körében. Azonban ennél még hangsúlyosabb szempont az, hogy a kelet-európai országok eleve magas bebörtönzési hagyományt „örököltek" az államszocialista időszakból.[158] Ezt igazolja, hogy még 2005-ben is, amíg a 100 ezer lakosra jutó bebörtönzési ráta a nyugati államok közül legmagasabb börtönzést alkalmazó Angliában 142, ugyanez például Oroszországban 532, Ukrajnában 416, Észtországban 339, Magyarországon 165. Ugyanez Ausztriában 106, Belgiumban 88, Norvégiában pedig 65. ALBRECHT tanulmánya alapján az egypártrendszerek megszűnése után

[157] Míg 1980-ban 75%-os volt a felderítési ráta, 1999-re ez közel 50%-ra csökkent (A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája 2003, 8.)

[158] Az erős bebörtönzési hajlandóság okaként említhető a pártállami rendszerre épülő országok ún. „gulág mentalitása". Ennek alapján normaszegés esetén elsődlegesen alkalmazott reakcióként legtöbbször az elzárásra épülő szabadságvesztést alkalmazták, az alternatív büntetési formák alkalmazására pedig csak elvétve került sor (FELLEGI, 2005, 67.).

az országok „vagy nem változtattak a magas bebörtönzésre építő szankcionálási szemléletükön, vagy – ha változtattak is – a rendszerváltás következtében olyan mértékben megnövekedett a bűnözés, hogy az további börtönpopuláció-emelkedést eredményezett" (ALBRECHT, 1999, 460).

A bűnözés mértékének megugrása, a nagyszámú felderítetlen bűncselekmény és a bűnözéstől való erős félelem egyaránt abba az irányba hatott, hogy erősíteni és központosítani kellett az *állami monopólium* szerepét az ellenőrzés és igazságszolgáltatás terén. Mindez a *demokratikus jogállam* kiépítésének folyamatával párosult, amely során elsődleges célként jelent meg a legalitás elvének érvényesítése és az alapvető jogi garanciák biztosítása, szemben a korábbi, államilag irányított igazságszolgáltatással.

Kérdés tehát: milyen esélyekkel lehetséges az egyéni részvételre, konfliktuskezelésre és megállapodásokra építő helyreállító igazságszolgáltatás bevezetése azokban a társadalmakban, amelyek éppen csak hogy megkezdték a jogállami működést, és amelyek – a múltbéli visszaélésekre emlékezve – „meglehetős bizalmatlansággal kezelik a bíróságon kívüli, informális igazságszolgáltatási eljárásokat" (ALBRECHT, 1999, 469)?

Ahogy a 18. ábrán bemutatjuk, a fentieken gondolkodva egy háromlépcsős folyamattal írhatjuk le a demokratikus átalakulás menetét. *Első* lépcsőnek az egypártrendszerek igazságszolgáltatási rendszerét tekintjük, ahol egyáltalán nem vagy csak részben valósul meg az eljárási/alanyi jogegyenlőség és érvényesülnek a törvényességi garanciák. Ugyanakkor ezen a szinten teret kapnak bizonyos informális igazságszolgáltatási formák, mint például az ún. munkástanácsok, amelyek működésében sokkal inkább érvényesül az egyéni diszkréció, mint a törvény előtti egyenlőség elve (KRAPAC, 1995).

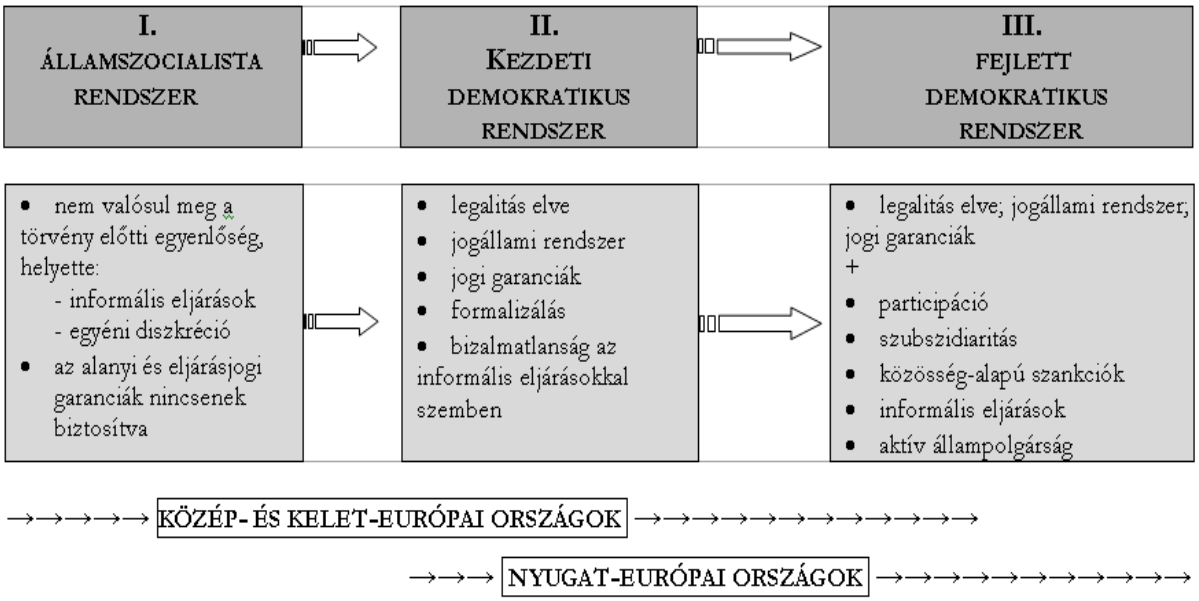

18. ábra: Átalakulás az államszocialista rendszerből a demokratikus rendszerbe

A *második* lépcsőfok a demokratikus átalakulás kezdeti szakaszát jelenti: kiépül a legalitás elvére épülő jogállami rendszer, megszületnek a jogi garanciák, és a párt helyett az egységes jogszabály lesz az igazságszolgáltatási gyakorlat meghatározója. Azonban ezen a szinten az igazságszolgáltatás még nem képes befogadni az informalitásra építő eljárásokat, hiszen éppen hogy az ezzel kapcsolatos visszaéléseknek kívántak véget vetni a lezajlott jogi és politikai reformok. Mindez érthetővé teszi, hogy ebben a szakaszban elsődlegessé válik az egységes, mindenkire vonatkozó és stabil jogszabályi háttér kiépítése. Az egyéniesített eljárásnak teret engedő diszkrecionális jogalkalmazói gyakorlat kialakítása pedig másodlagosnak tekintendő.

Az előzőket figyelembe véve a demokratikus átalakulási folyamat *harmadik* lépcsőfokában nemcsak arra képes, hogy az előzőkben említett jogi garanciákat és a törvény előtti egyenlőséget képviselje, hanem mindezeket kiegészíti a demokratikus elvrendszer további fontos elemeivel, a részvételi (participációs) és szubszidiaritási elv alkalmazásával. Ez utóbbi elvek kihangsúlyozzák, hogy *az állampolgárok aktív módon vegyenek részt az őket érintő folyamatokban, a velük kapcsolatos eljárásokat megkísérli a hozzájuk legközelebb álló szinten biztosítani*, valamint – a jogi garanciák biztosítása mellett – *szorgalmazza mindazon eljárásokat* – az igazságszolgáltatás területén is – *amelyek az állampolgárok informális hálózataira, érdekérvényesítésére és részvételére épülnek*.

A fenti gondolatmenet – kétségtelenül leegyszerűsítve – érzékeltetni kívánja a demokratikus átalakulás folyamatának többlépcsős jellegét. Az pedig, hogy a helyreállító szemlélet (amelynek kulcselemei a participáció és a szubszidiaritás) miként ágyazódhat be

adott ország igazságszolgáltatási rendszerébe, és a bevezetésnek milyen jogi és szemléletbeli kihívásokkal kell megküzdenie adott társadalmi légkörben, nagyban attól függ, hogy adott ország hol tart ebben a folyamatban.

3.1.1.2. Az átalakulás időszakának kihívásai szervezetszociológiai, szociálpolitikai és kultúrszociológiai nézőpontból

Gyakori megállapítás, hogy míg egy jogszabályt egy nap alatt el lehet fogadni, a társadalomnak, ahhoz hogy értő és tudatos módon a gyakorlatban is képviselje az új jogintézményeket, olyan szemléletváltáson kell keresztül mennie, amely több nemzedéket is igénybe vehet. Mindez megállapítható a rendszerváltás idején lezajlott társadalmi folyamatokról is. Bármennyire is megtörtént – formálisan legalábbis – az 1990-es években a demokratikus, jogállami és többpártrendszerre épülő politikai struktúra kialakítása, a demokratikus elvek – amelyek a helyreállító szemlélet alapjai is egyben, – társadalmi szintű beágyazódása több évtizedes folyamatot jelent. Ennek megértése és előmozdítása érdekében mindvégig figyelembe kell venni, hogy a társadalom milyen múltbéli „örökséget" cipel magával, és ez hogyan hat ki jelenlegi reakcióira.

Mindezek ismeretében az alábbi szociológiai jelenségek mentén összegezhetők a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetését érintő nehézségek:

I. A hatalmi ágak szétválasztása szükségessé tette a *bíróságok függetlenségének* megteremtését. Ennek során kialakultak azok a jogi és intézményi garanciák, amelyek elviekben lehetővé teszik a független igazságszolgáltatás kiépülését. Azonban mindezzel párhuzamosan – valamelyest „félreértelmezve" a függetlenség elvét – megszűntek azok a mechanizmusok, amelyek lehetővé tennék az igazságszolgáltatási rendszer munkájának külső ellenőrzését, értékelését és elszámoltatását, holott – ahogy FLECK ZOLTÁN fogalmaz – az alkotmányosság érvényesüléséhez „elválaszthatatlan egymástól a bíró függetlensége és felelőssége" (FLECK, 2006, 152.).[159] Mindez nagyban meghatározza annak kérdését is, hogy milyen mértékben tud megnyílni a jelenlegi igazságszolgáltatási rendszer a szemléletbeli és gyakorlati újítások – mint például a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetésének – irányában.[160]

[159] A rendszer átláthatatlanságának és ellenőrizhetetlenségének következményeként is értelmezhető az állampolgárok nagyfokú bizalmatlansága az igazságszolgáltatás iránt. (Erről bővebben lásd pl. PÉTERFI, 2005; FLECK, 2007).
[160] Minderről bővebben a következő (4.) fejezet szól.

II. A közép- és kelet-európai országok *demokratikus jogi- és társadalomfejlődési* folyamata[161] közel öt évtizedre megszakadt. Ennek eredménye, hogy a nyugati társadalmakkal szemben a kelet-európai régióban más talajból kell táplálkozniuk mindazon elveknek és gyakorlatoknak, amelyek gerincét – ahogy a helyreállító megközelítés alapjait is – az egyenlő jogok, a partneri kommunikáció és vitarendezés, az egyéni és közösségi részvétel és érdekérvényesítés, az eltérő vélemények felvállalása, valamint a konszenzuskeresés alkotja. Kérdés, hogy a rendszerváltás folyamatának mely pontján és milyen mértékben válnak képessé az állampolgárok és közösségeik a fenti elvek elfogadására, internalizációjára és alkalmazására.

III. A civil társadalom aktív bevonását és a párbeszédre épülő vitarendezési kultúra kialakulását szintén nehezíti az a tény, hogy az állampolgárok évtizedeken keresztül arra szocializálódtak, kerüljék az egyéni és alulról jövő kezdeményezéseket, bízzanak a mindenért felelősséget vállaló „gondoskodó" államban, és fogadják el saját pozíciójukat a társadalom merev, központosított és hierarchizált rendszerében. Mindezek eredményeképpen a participációra épülő reformtörekvéseknek egyrészről szembesülnie kell a „létező" *civil társadalom gyengeségével*, azaz a közösségek és az együvé tartozás érzésének hiányával, a társadalmi kötelékek széttöredezettségével, valamint a közösségi érdekek felismerése és képviselete terén való „járatlansággal". Másrészről meg kell küzdenie az államigazgatási szervek *civil szektor iránti bizalmatlanságával*, amely megnehezíti az alulról és helyi szinten kialakuló, informális eljárások beépülését a formális jogi- és intézményrendszerbe.

IV. A fenti szempontok szervezetszociológiai megközelítésben az interszektoriális és interdiszciplináris *együttműködés* kultúrájának és gyakorlatának *hiányában* mutatkozik meg. Ennek mind oka, mind következménye, hogy az egyes szakmai csoportok és kezdeményezések a nyertes–nyertes kimenetelű partnerségek megkötése helyett – bármennyire is esetleg önmagukban magas színvonalúak – elszigeteltek maradnak egymástól, megnehezítve ezzel az országos szintű intézményesítésüket; rivalizálnak, pozicionális harcokba kerülnek egymással, és céljaikat tekintve sokkal inkább küzdenek egy nyertes–vesztes játszmában a nyertes pozíció eléréséért, mint a konszenzusos együttműködés lehetőségeinek kidolgozásáért. Mindezek hátterében legerőteljesebben az egyéni érdekérvényesítés, a presztízs, a hatalmi és ellenőrző funkciók megszerzése iránt érzett erőteljes motiváltság említhető.

[161] SZILVÁSI LÉNA megfogalmazásában a „civilizációs folyamat" (hozzászólás az ELTE doktori szemináriumán, 2007).

V. Fontos kiemelnünk azokat a szempontokat, amelyek általános *társadalmi feszültség*-növekedést eredményeztek/-nek a rendszerváltás időszakában: a stabil egzisztencia hirtelen elvesztése tömegek számára; a gyermek– és mélyszegénység drasztikus növekedése; a korábban nem tapasztalt mértékű társadalmi egyenlőtlenségek kialakulása.[162] Mindezekkel párhuzamosan pedig a fiatal és idősebb generációk esetében egyaránt megjelenő *értékválság*, amely az egymással ütköző szemléletek találkozásából, a stabil értékrendszer kialakulásának hiányából, valamint a közösen vallott értékek megfogalmazásának és tudatosításának elmaradásából ered (LÉVAY, 2000).

VI. *Infrastrukturális* szempontból a leginkább látható nehézségek, amelyekkel meg kell küzdeni a helyreállító szemléletű reformok során: az igazságszolgáltatással kapcsolatos reformokra fordítható emberi és anyagi *erőforrások* szűkössége; a szakemberek *továbbképzési* és *nyelvtudási* hiányosságai, így az új ismeretek megszerzésének korlátai; a stabil *intézményi* háttér kiépítésének megoldatlansága (az elkövetők reintegrációja, áldozatok védelme és támogatása, a jóvátételt segítő közösségi alternatív programok stb. terén), valamint az *állami szektor elzárkózása* a civil együttműködések és szolgáltatások elől.

VII. Mindezek következtében az a paradox helyzet áll elő, hogy az alulról építkező kezdeményezések csak abban az esetben tudnak hosszútávon is életképesekké válni, ha támogatást kapnak mind *felülről*, azaz a kormányzat részéről, mind *kívülről*, azaz a nemzetközi szervezetek – elsősorban az Európai Unió – részéről. Mindez felveti az igazságszolgáltatási rendszer pluralizációjáért dolgozók számára annak kérdését, hogy miként lehetséges az aktuális hatalmi rendszerrel való konstruktív együttműködés.

3.1.1.3. Az átalakulás időszakának támogató faktorai

A kihívások és támogató szempontok kérdése hasonló a vízzel félig töltött pohár dilemmájához: a poharat félig telinek vagy félig üresnek tekintjük? Hasonlóan, a fentiekben felvázolt szempontok nemcsak a helyreállító igazságszolgáltatás nehézségeiként, hanem egyben annak *támogatását* jelentő adottságokként is felfoghatók. A következőkben röviden áttekintjük azokat a szempontokat, amelyek támogatták a helyreállító igazságszolgáltatás és annak egyes elemeinek bevezetését a közép- és kelet-európai országokban.

Az egypártrendszerből többpártrendszerré váltó országok reformjai során az egyik leginkább látható változ(tat)ás az igazságügyi szervek *imázsváltása* a korábban „militarista" jellegű szemléletből a „szolgáltató" jelleg felé (JASINSKI, 1999, 377., 378.). Többek között ez

[162] Erről bővebben lásd pl. FERGE, 2000.

a folyamat nyitott kaput arra, hogy az igazságszolgáltatás egyenrangú félként tekintsen az állampolgárokra, megindulhasson közöttük a kölcsönös együttműködés (amely például konkrétan is mérhető a bűncselekmény-bejelentési hajlandóság erősödésében), és a hatósági szervek legitim szereplőként jelenjenek meg a lakosság szemében. Mindez nemcsak a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetésének, de a hatékony bűnüldözés és szankciórendszer kialakításának feltétele is. (1.)

Az államszocialista rendszer megszűnésével *megszűnt* a devianciák és a bűnelkövetés jelenségének *„tabusítása”* (ALBRECHT, 1999, 450.). Ezzel egyrészt nyilvánosan is kimondhatóvá váltak a társadalmi problémák. Másrészt legitimmé vált a depriváció csökkentéséért dolgozó szakemberek és csoportok tevékenysége abban, hogy felmérjék a társadalmi kirekesztődés – így többek között a bűnözés okainak és következményeinek – mértékét és formáit, valamint javaslatokat és stratégiákat fogalmazzanak meg a szükségesnek ítélt reformokra vonatkozóan.[163] (2.)

A társadalmi feszültségek „leplének lerántásával” párhuzamosan egyre inkább hangsúlyossá vált, hogy nemcsak az államnak, de az *egyéneknek* és a *közösségeknek* is komoly szerepe és *felelőssége* van a bűnmegelőzésben és az informális ellenőrzésben. Mindez egyben a posztmodern kor hatásait is tükrözi: a központi állam meggyengülésével párhuzamosan felerősödik a család és az informális hálózatok szerepe mind az ellenőrzés (megelőzés), mind a szabályszegésre adandó reakció tekintetében (erről bővebben lásd pl. BOTTOMS és WILES, 2002).[164] Ezen folyamatok a közösségi bűnmegelőzés és közösségi szankcionálás kialakulásának előfutáraiként is értelmezhetők. Az 1990-es évek során a közösség bűnmegelőzésben és szankcionálásban elfoglalt szerepének felismerése tekinthető az egyik legerősebb támogató szempontnak, amely a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetése mögött meghúzódott. (3.)

Az Európai Uniós, Európa Tanácsi és ENSZ egyezményekkel/ajánlásokkal[165] történő *jogharmonizációs* követelményeknek köszönhetően a halálbüntetést eltörölték, a szabadságvesztés büntetése elveszítette elsődlegességét, az eljárásokban egyre inkább teret nyert a „humánus” igazságszolgáltatás eszménye és az alapvető emberi jogok biztosításának

[163] Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a rendszerváltás előtt ne végeztek volna nagyon jelentős kutatómunkát a kriminológia és szociálpolitika területén. Itt csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az 1990-es évektől e munkákon keresztül immáron vállalhatóvá váltak a társadalmi dezorganizációval kapcsolatos szakmai kérdések, annak mértékével és formáival kapcsolatos kutatások és elméletek.

[164] Példaként említhető Szlovénia az 1990-es években, ahol jóval alacsonyabb mértékű volt a bűncselekmények száma, mint a régió egyéb országaiban. Ennek egyik okaként KANDUC (1995) a szlovén társadalomban megfigyelt erős informális ellenőrzést és a családi kapcsolatok jelentőségét emeli ki.

[165] Lásd 2.11. fejezet.

jelentősége (ALBRECHT, 1999, 460.). Mindez azt segítette, hogy az áldozati szükségletek napirendi kérdéssé váljanak, a szankcionálás terén pedig előtérbe kerüljenek az elkövető személyét tiszteletben tartó, reintegrációt segítő, alternatív eljárások kialakítása. (4.) [166]

Az európai tendenciáknak megfelelően a korábban merev legalitásra épülő jogrendszerek megnyitották kapuikat az *ügyészi diszkréció* (opportunitás elve) és az *egyéniesített büntetéskiszabás* érvényesítése felé. Mindezzel lehetővé tette a jogalkalmazó számára, hogy bizonyos bűncselekményi kör esetén javaslatot tegyen valamely helyreállító szemléletű intézkedésre, például a sértett és elkövető közötti mediációra. Ennek köszönhetően újszerű eljárások épülhettek be a formális eljárásba, akár a bírói út alternatívájaként, akár annak kiegészítéseként. (5.)

A rendszerváltás során megugró bűnözési adatok az ügyszámok drasztikus megnövekedéséhez, az igazságügyi szervek leterheltségéhez, óriási költségigényéhez és az eljárások nagymértékű elhúzódásához – így a szabályszegés és az arra adott reakció egymástól való időbeli eltávolodásához – vezettek (TAK, 1999, 426.). Szükségessé vált az igazságszolgáltatási eljárás gyorsítása, egyszerűsítése és a hatékonysági szempontok figyelembevétele. Láthatóvá kellett tenni, hogy bűn nem marad következmény nélkül csupán azért, mert az igazságszolgáltatási apparátus nem képes kezelni a hozzá kerülő ügymennyiséget. (6.)

A fentiekből következően egyre inkább előtérbe kerültek az alternatív, nem szabadságvesztéssel járó szankcionálási lehetőségek (pártfogó felügyelet, köz érdekében végezhető munkalehetőségek), és prioritást kaptak a közösség és az áldozat felé történő, *jóvátételt biztosító intézkedések* kidolgozása. (ALBRECHT, 1999, 469-451.; KEREZSI, 2006b, 189-213.). (7.)

A társadalmi kötelékek széttöredezettségét, az értékrendszeri anomáliákat, a közösségi kohézió meggyengülését mint nehezítő körülményeket a korábbiakban is említettük. Azonban felmerül a kérdés: nem lehet-e mindez egyben ok is a helyreállító szemléletű gyakorlatok bevezetésére? Hiszen egy helyreállító szemléletű eljárásnak – az adott konfliktus megoldásán

[166] Bár az igazságszolgáltatási reformokat illetően különbség teendő a „bársonyosabb" (pl. Magyarország, Csehország) és drasztikusabb (pl. Ukrajna, Románia) politikai rendszerváltást tapasztaló államok között, hiszen a kommunista diktatúrát erőteljesebben tapasztaló országoknak sokkal látványosabb reformlépéseket kellett tennie az emberi jogok és az európai alapelvek jogrendszerbe való beépítésének érdekében. Ez utóbbi országokban tehát – erős leegyszerűsítéssel – némiképp nagyobb társadalmi és politikai támogatást nyert az igazságügyi rendszerek radikális változtatásának igénye. Ugyanakkor büntetőigazságszolgáltatási hagyományaik is más – a bebörtönzést sokkal nagyobb mértékben támogató – elvekre épültek.

túl – az is a szerepe, hogy *erősítse az érintettek közötti kötelékeket*, valamint láthatóbbá tegye és *tudatosítsa* a közösségi normák mögött meghúzódó *értékeket* (Lásd erről a 2. fejezetet). (8.)

3.1.1.4. Társadalmi légkör Magyarországon a rendszerváltást követően

A fentiekben meghatározott szempontok jelentős része jól követhető volt a magyarországi folyamatokban is. Összefoglalóan: a helyreállító igazságszolgáltatás kialakulása kapcsán a legmeghatározóbb nehézséget a *rendszerváltás utáni társadalom dezintegratív jellege* jelentette. Ezalatt azt értjük, hogy mind mikró- (az informális hálózatok szintjén), mind makroszinten (társadalmi szinten) érzékelhetővé vált a közösségi kohézió gyengülése, a szolidaritás hiánya, valamint a hit a közös értékekben, célokban és együttműködésben.

A fentieket UTASI ÁGNES a következőképpen magyarázza 2005-ben megjelent tanulmányában. A 1980-as évek végére sokakból hitet, energiát és összetartást váltott ki a demokratikus elvekre épülő politikai rendszer és a szabadpiac kiépítésének reménye. A piaci rendszerre való áttérés azonban új értékrendszert hozott be a társadalomba, amelyben kizárólag az egyéni teljesítmény, az egymással való versengés és a kapitalizmus szabályai érvényesültek.

Sokan nem voltak képesek felvenni a versenyt ebben a légkörben, nem tudtak becsatlakozni a piacgazdaság folyamatába, és nehezen (vagy egyáltalán nem) alkalmazkodtak az individualista társadalmi szemléletre épülő világhoz. Az „új" világban az egyéni teljesítmény vált a mindenhatóvá, a gondoskodó állam szerepvállalása pedig drasztikusan lecsökkent. Elszabadultak a társadalmi egyenlőtlenségek, milliók váltak munkanélkülivé és kerültek a társadalom margójára.

Mindez idő alatt az állampolgárok elveszítették hitüket abban, hogy valóban részt tudnának venni a folyamatosan alakuló jogszabályi és intézményi reformokban. Elidegenedtek a változásoktól és apatikussá váltak, hiszen aktivitásukat teljes mértékben arra kellett fordítaniuk, hogy teljesítsenek a szabadpiaci versengésben, és megküzdjenek – a sokak számára állandósulttá vált – egzisztenciális bizonytalanság érzésével. Az államszocialista időszak alatt a paternalisztikus államtól való, mindenkire kiterjedő függőség és alárendeltség érzete, valamint az életkörülmények közötti csekély eltérés lehetőséget teremtett az erős informális hálók kialakítására. Összekötötte az embereket az egymás iránt érzett bizalom, a szolidaritás és az együttműködési hajlandóság. Azonban a rendszerváltás során e hálózatok felbomlottak, a „kollektív bezártság" adta kohéziós erő megszűnt, ugyanakkor nem jelent meg semmilyen más erő, amely összekötötte volna az individualizációs kényszerpályára kerülő

állampolgárokat. Az egymás iránt érzett bizalmatlanság és passzivitás általános lett a társadalom egészében (UTASI, 2005, 11., 14.).[167]

Mindezen folyamatok megnehezítették minden olyan alulról jövő kezdeményezés sikerét, amely a civil társadalom összefogására, valamint a közösségi érdekek felismerésére és képviseletére épültek volna. Nehezen alakult ki bizalom az államigazgatási szervek részéről a civil szerveződések felé, így a plurális társadalompolitikai rendszerek kiépítésének lehetőségei is korlátozottak voltak, különös tekintettel az állami monopóliumként üzemelő igazságszolgáltatás terén.

3.1.2. A resztoratív igazságszolgáltatás szemléletének megjelenése a hazai szakpolitikában

Az előzőekben részletezett folyamatok ismeretében tehát érthető, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás – melynek központi gondolata bármennyire is az alulról fejlődő érdekérvényesítésen és részvételen van – szellemisége és gyakorlata mégis elsősorban a *felülről* érkező politikai és szakmapolitikai döntések következtében tudott gyökeret verni a magyar társadalomban. Ebben a folyamatban, másrészről, kulcsfontosságú szerepe volt néhány civil szereplőnek, elméleti gondolkodónak és a nemzetközi közösségnek, különös tekintettel az Európai Unióra. A következőkben tekintsük át a helyreállító igazságszolgáltatás hazai fejlődési folyamatát és annak legfontosabb szakaszait.

3.1.2.1. Elméleti alapozás

A következő ábrán (19. ábra) a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi térnyerésének folyamatát kívánja vázlatosan illusztrálni. Az ábra balról haladva elsőként az *1990-es éveket* jeleníti meg. Ebben az időszakban jelentek meg – többnyire a „nyugati országok" tapasztalatainak és szakirodalmainak megismeréséből eredően – az első *elméleti értekezések* a resztoratív szemlélet és a mediáció jelentőségéről, elsősorban a kriminológia területén (pl. BARABÁS, 1994; NAGY, 1994; KEREZSI, 1996; VÍGH, 1998). Ezek a publikációk elsődlegesen a megtorlásra építő igazságszolgáltatás korlátozott voltát (sarkosabban

[167] Ezt igazolja egy 2004-es európai felmérés is, amely kimutatta, hogy a magyar állampolgárok 75%-a elégedetlen volt az ország politikai rendszerének demokráciaszintjével. A kérdezettek szintén 75%-a semmilyen társadalmi kezdeményezésben nem vett részt. A megkérdezetteknek összesen 16%-a említette, hogy szabadidejében önkéntes munkát végez, és mindössze 25% tartotta fontosnak egyáltalán az önkéntes munkát (amely a legalacsonyabbnak számított a többi uniós országgal összehasonlítva). A kérdezettek 75%-a azt nyilatkozta, hogy számára nem fontos a politika, és 91% említette, hogy nem vállalna aktív szerepet politikai célú szerveződésben (Social Capital, Special Eurobarometer, 2005 február, 63, 67. 71). Egy hasonló, 2006-ban folytatott felmérés alapján a megkérdezetteknek összesen 50%-a említette, hogy elégedett lenne életszínvonalával, amellyel Magyarország messze az utolsó az uniós országok közül). A kérdezettek szintén alig fele, 46%-uk említette, hogy elégedett az igazságszolgáltatással, azonban ez az arány hasonló a többi, uniós országéhoz [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_hu_nat.pdf], letöltve: 2008. 05. 23.

fogalmazva, kártékonyságát) hangsúlyozták az elkövetők sikeres reszocializációja, valamint az áldozatok és megsértett közösségek számára nyújtott kártérítés tekintetében. A fenti tanulmányoknak köszönhetően tehát a resztoratív igazságszolgáltatás paradigmájára épülő megközelítés már az 1990-es években megjelent a magyarországi társadalomtudomány fogalomrendszereiben.

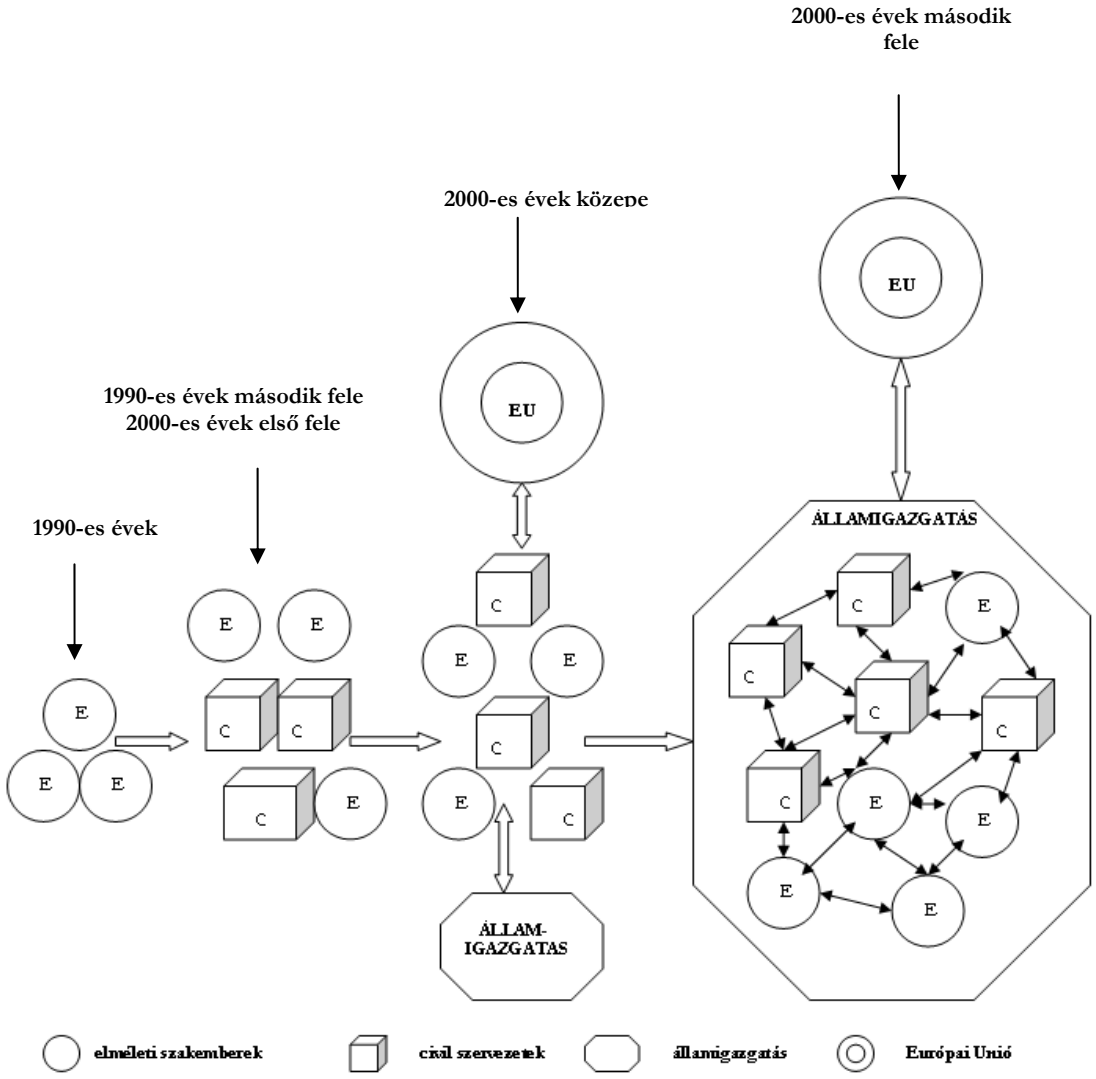

19. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi intézményesítésének folyamata

3.1.2.2. Első kísérletek civil szervezetek kezdeményezésére

Második lépcsőként az *1990-es évek végét és a 2000-es évek első felét* emelnénk ki. Ebben az időszakban néhány *civil szervezet* képviselője külföldi tapasztalatok, tanulmányutak és képzések során konkrét resztoratív szemléletű programokat ismerhetett meg. E folyamat egyik első lépcsőfokának tekinthető a HERZOG MÁRIA által vezetett, akkor Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet néven működő minisztériumi szerv és a Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület együttműködése. Ennek keretén belül 1999-ben TED WACHTEL és PAUL MCCOLD –

az USA-beli *International Institute for Restorative Practices*[168] alapítója és kutatási igazgatója – Magyarországra látogatott, és a resztoratív gyakorlatokról tartott képzést bűnelkövető fiatalokkal foglalkozó magyarországi szakemberek (pszichológusok, szociológusok, javítóintézeti vezetők, szakpolitikusok) számára.

Ezt követően egy, a fent nevezett intézetben dolgozó magyar jogász és egy pszichológus szakember a módszer alaposabb megismerése céljából hosszabb időt töltött az említett amerikai intézet betlehemi (Pennsylvania) iskolájában. Ez az intézet – súlyos magatartászavarral küzdő fiatalok számára kialakított középiskolaként – teljes mértékben a resztoratív elvekre építi pedagógiai módszerét. A fiatalok eredeti iskolájuk vezetősége, a rendőrség, a bíróság és egyéb szociális szakemberek javaslata alapján kerülhetnek ebbe a napközbeni ellátást nyújtó oktatási intézménybe. Az iskolához történő csatlakozás minden esetben a fiatal önkéntes döntésén múlik. Azonban nem ritkán (súlyosabb esetekben) a program a fiatal számára az egyébként kiszabandó javítóintézet/börtönbüntetés alternatívájaként ajánlják fel. Az iskola célja az itt töltött egy-másfél éves időszak alatt, hogy tanulóit megtanítsa a közösségi lét szabályaira (szabályalkotás, egymás tisztelete, sérelemokozás esetén felelősségvállalás és jóvátétel, érzelmek őszinte kifejezése, egymás támogatása a nehézségek megoldásában stb.), majd egy meghatározott időszak letelte után immár szabálytisztelő és másokat tisztelő személyként tudja a fiatalt visszaengedni eredeti környezetébe.

Az itt szerzett tapasztalatok alapján a módszer egyik magyarországi adaptációjaként alakult ki az ún. *Szemtől szembe* konfliktuskezelő technika,[169] valamint a *Közösségi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország* elnevezésű civil szervezet, amely hasonló filozófiára építve dolgozott ki resztoratív szemléletű napközbeni ellátást magatartászavaros fiatalok számára.[170] Az elsőként említett, *Szemtől szembe* módszer elsődleges célja az volt, hogy már *meglévő* hazai intézményeket és szakembereket segítse egy új konfliktuskezelő technika megismertetésével, annak intézményi adaptációjával, az intézmény belső munkatársaival való szoros együttműködésben. Ennek keretén belül vezették be a resztoratív szemléletű képzést elsőként a *Zöld Kakas Líceum* elnevezésű alternatív iskolába, ahol – folyamatos „testreszabás" mellett – a szemléletet és a ráépülő pedagógiai módszereket azóta

[168] Lásd: http://www.iirp.org
[169] Lásd: HERZOG (szerk.) 2003.
[170] Lásd: http://www.iirp.org/hu, NEGREA 2003.

is sikeresen alkalmazzák.[171] E programmal szemben az utóbbiként említett kezdeményezés (*Közösségi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország)* célja egy *új* intézmény létrehozása volt, amelyben módszertanilag és szellemiségét tekintve minél pontosabban adaptálható az USA-beli iskolai program. Ez az intézmény rendszeres kísérleti és képzési programjaival azóta is dolgozik a resztoratív gyakorlatok magyarországi meghonosításán.[172]

Az itt felvázolt két fejlődési útvonal egyben jól illusztrálja a külföldi módszerek hazai adaptációján dolgozók előtt álló stratégiai lehetőségeket is. Általános módszertani és koncepcionális kérdés tehát, hogy: 1. Mennyiben lehet és kell a hangsúlyt arra fektetni, hogy minél inkább eredeti formájukban alkalmazzuk az évtizedek tapasztalatai alatt kialakult nemzetközi programokat? 2. Mennyiben kell és lehet a hangsúlyt arra helyezni, hogy az új módszereket a hazai viszonyok alapján testreszabjuk, változtassuk, és a helyi sajátosságok mentén „módszertani kompromisszumokat" kössünk?

A fenti dilemma természetesen sohasem írható le feketén-fehéren, hiszen minden esetben szó van egyszerre az eredeti modellhez való módszertani hűségről is és a testreszabási szükségletekről is. A kérdés ezen szempontok hangsúlyán (sorrendiségén) van. Ami azonban ennél is fontosabb – bármelyik stratégiát is követik – hogy az azonos gyökérből származó és hasonló célokért dolgozó kezdeményezések tapasztalatot cseréljenek egymással a bevezetés tanulságairól és a jövőbeni tervekről. Amennyiben ez megvalósul, szinte elmondható, hogy nincs „jó" vagy „rossz" stratégia, hiszen a különböző megközelítések kiegészítik egymást a másik erősségeinek fel- és megismerésével. Azonban ha a fent jelzett együttműködés nem valósul meg, bármennyire is jól indul egy kezdeményezés, félő, hogy hatása, eredményessége, fenntarthatósága mindvégig korlátozott marad, akadályt szabva ezzel a hosszú távú intézményesítés eredményességének.

Ezen a ponton meg kell említenünk, hogy az 1990-es évek végén elinduló, fent említett nemzetközi tapasztalatcseréknek köszönhetően számos program kísérleti jelleggel elkezdte a resztoratív technikák alkalmazását.[173] Mindezzel párhuzamosan, de külön fejlődési vonulat mentén 2001-ben a *Partners Hungary Alapítvány* koordinációjával megalakult az *Országos Mediációs Egyesület*, amely az akkori, (családi, szociális, gazdasági, munkahelyi, oktatási,

[171] E program kidolgozásában és végrehajtásában magam is részt vettem. Az eredményekről bővebben lásd FELLEGI, 2003, FÖLDES, 2003.
[172] A programok részletes leírása 3.2. fejezetben olvasható.
[173] Pl. Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület, Közösségi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország, Zöld Kakas Líceum, SOS Gyermekfalu, Aszódi Javítóintézet, Rákospalotai Javítóintézet.

lakossági stb.) mediáció terén (külföldön is) kiképzett/érdekelt szakemberek és intézmények összefogására létrejött érdekvédelmi ernyőszervezet.[174]

Mindezek ellenére az egyes programok továbbra is elszigeteltek maradtak. A szerveződések mögött álló képviselők, újítók, stratégiai személyek eltérő utakon próbálták módszereiket (az alternatív vitarendezés szemléletét és különböző technikáit) átültetni a gyakorlatba, valamint érdekképviseletet ellátni a finanszírozási, infrastrukturális és szabályozási háttér megszilárdítása céljából. Már e kezdeti években számos szakmai vita folyt az egyes csoportok között elsősorban a módszertani kérdések mentén. Ezek gyökere onnan eredt, hogy sokan az általuk vallott technikát tartották a leginkább alkalmas módszernek, és nem ritkán elhatárolódtak a különböző módszerek vegyítésétől, harmonizációjától, együttes képviseletétől és a valódi összefogástól.

Az ezek mögött meghúzódó kérdések azonban csak részben tekinthetők módszertani jellegűeknek. Az itt említett rivalizálásban legalább akkora jelentősége volt/van az érdekkonfliktusoknak és a hatalmi pozíció jelentőségének. Hiszen közismert, hogy az a módszer és szakembercsoport, amelyik a leginkább elismertté válik egy új szemlélet – jelen esetben az alternatív vitarendezés – bevezetésekor, kulcspozícióba, ha nem monopolhelyzetbe kerülhet a szemlélet hosszú távú intézményesítése során is. Az újító civilek egyik legnehezebb feladata az újonnan bevezetett eszközök fenntarthatóságának biztosítása, azaz munkájuk szakmai elismertetése, valamint annak anyagi, infrastrukturális és szabályozási hátterének stabilizálása. Mindezeknek köszönhetően a „szakmai legitimitás" eléréséért folytatott harc – sajnálatos módon – számos belső konfliktust és az együttműködés megszakadását eredményezte – ironikus módon – éppen maguk a konfliktuskezelők között.

A másik, elszigetelődést eredményező probléma, hogy számos, innovációt célzó személy „magányos harcossá" vált elképzeléseivel és tevékenységével. Szakmai féltékenységből, egzisztenciális félelmek vagy rivalizálás miatt, vagy akár a meg nem értésnek köszönhetően, és még számos egyéb, a szervezetfejlesztés terén ismert szervezeti anomáliáknak köszönhetően az újító szándékú vagy továbbképzések során új technikákat alkalmazni kívánó szakemberek nem ritkán képtelenek voltak szervezetükben elterjeszteni az újonnan megismert technikákat és szemléletet. Egy kevésbé támogató intézményi közegben bármilyen új megközelítés beépítése a napi gyakorlatba sodrással szembeni úszás, amelyben óriási

[174] Az ernyőszervezet célja a „mediáció alkalmazóinak összefogása, támogatása, érdekvédelme, érdekképviselete, továbbképzése és munkájuk koordinálása, valamint e tevékenységeken keresztül a módszer bemutatása, terjesztése, oktatása, kutatása, fejlesztése" (Részlet az OME Alapszabályából, (2.§, 2.2).

energiákat emészt fel a munkatársak ellenállásával való küzdelem, valamint az új szemlélet legitimitásának kiépítése. Ha az újítók egyedül, (módszertani, szakmai és emberi) támogatás nélkül maradnak ebben a folyamatban, félő, hogy „feladják" szemléletváltoztatási céljaikat, valamint az új programok bevezetéséhez fűzött reményeiket, és engedik magukat munkatársaik által „visszahúzatni" a kiinduló helyzetbe, annak összes felismert és hárított diszfunkcióival együtt.

Visszatérve azonban a 2000-es évek elejének időszakára, ahogy az ábrán is érzékeltetni kívántuk, már Magyarországon is megtalálhatók voltak a resztoratív igazságszolgáltatás és az alternatív vitarendezés szemlélete iránt érdeklődő elméleti szakemberek, valamint néhány újító jellegű civil program és kísérlet.[175] Azonban a különböző kezdeményezések elszigeteltek maradtak egymástól, továbbra is hiányzott az együttműködés, valamint a társadalmi szemléletformálásához szükséges összefogás, valamint a módszerekkel kapcsolatos átfogó tájékoztatási tevékenység a lakosság és a társszakmák irányába. Mindezeknek köszönhetően az alternatív vitarendezés szemlélete és eszköztára – a számos jó gyakorlat ellenére – továbbra sem került be a társadalmi köztudatba. Példaként említhető, hogy a polgári ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló törvény 2002. évi hatályba lépésétől kezdődően 2007 végéig az Igazságügyi Minisztérium összesen kb. 4800 mediációs esetet regisztrált (amelyek átlagos eredményessége egyébként 70% körüli).[176] Az évi átlagos 970 mediációs ügyszám önmagában is elenyészőnek tekinthető, ha pedig figyelembe vesszük, hogy egy évben a polgári peres eljárások átlagos száma 180,000 körüli,[177] akkor méginkább látható, hogy mennyire marginális a mediáció mint a leginkább alkalmazott alternatív vitarendezési eljárás (a peres ügyek 0,5%-a).[178]

3.1.2.3. Belép az Európai Unió, valamint az államigazgatás

Elemzésünk harmadik szakaszaként a *2000-es évek közepét* jelöltük meg. Az eddigi, elméleti és civil irányból kialakuló törekvések mellett e szakaszban kiemelkedő jelentőségűvé váltak a *nemzetközi* hatások. Hazánk 2004-es Európai Uniós csatlakozása szükségessé tette,

[175] Csupán példaként említve az SOS Gyermekfalut, a Rákospalotai, Aszódi és Debreceni Javítóintézetet vagy a Partners Hungary Alapítvány, a Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület és a Kapcsolat Alapítvány szolgáltatásait.

[176] Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium közvetítői tevékenységről szóló statisztikája alapján (2008. májusi feldolgozottság). A közvetítői eljárások éves lebontású statisztikáját, valamint az eredményességi adatokat lásd az 4. számú mellékletben.

[177] Ezek 80%-a fejeződik fél év és egy év között. Két éven túl tart minden tizedik per. Az ügyfelek jogszolgáltatáshoz való hozzáférésének területi egyenlőtlenségét mutatja, hogy míg egyes vidéki bíróságokon 50-60, addig a fővárosban átlagosan 200 ügy jut egy bíróra. Forrás: HVG Online, 2008. 05. 14. [http://hvg.hu/itthon/20080514_draskovics_tibor_eljarasok_szama.aspx], letöltve: 2008. 05. 23.

[178] A polgári ügyekben alkalmazható közvetítői rendszer marginalitásának és átláthatatlanságának legfontosabb okaiként a szükséges végrehajtási rendeletek, az egyéb, alacsonyabb szintű szabályozások és standardok, valamint a tényleges gyakorlat átfogó monitorozásának hiánya említhető.

hogy a jogharmonizációra a jogi– mellett társadalompolitikai rendszerünk is felkészüljön. Ez a felkészülési folyamat Magyarország részéről nemcsak konkrét, szabályozási és az intézményrendszereket érintő reformokat, hanem szemléletbeli nyitást is igényelt az uniós értékek felé. Ezt a harmonizációs folyamatot nagyban segítették, valamint orientálták az Európa Tanács és az Európai Unió által kibocsátott egyezmények, határozatok és ajánlások (a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos nemzetközi dokumentumok részletes listáját a 2.11. fejezet tartalmazza). Ezek közül kiemelendő az *Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-i Kerethatározata* (2001/220/IB) a sértett büntetőeljárásban elfoglalt jogállásáról. Ennek 10. cikkelye alapján minden uniós tagállamnak törekednie kell arra, hogy – az arra alkalmas esetekben – ösztönözze a sértett és elkövető közötti mediációt, valamint a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy a mediáció eredményeként létrejött megállapodások a büntetőügyekben figyelembe vehetők legyenek. A büntetőügyi mediáció bevezetése így 2006. március 22-i határidővel kötelezővé vált valamennyi tagállam számára. A Kerethatározatnak külön érdekessége, hogy a mediáció bevezetéséről szóló kötelezettséget egy, az áldozatok jogállásával kapcsolatos egyezményben fogalmazta meg. Ez a jogalkotó azon szándékát érezteti, hogy a büntetőügyekben alkalmazható közvetítést és a jóvátétel igénylésének lehetőségét elsősorban áldozatvédelmi eszközként fogalmazza meg, megelőzve az elkövető reszocializációjával vagy a büntetőigazságszolgáltatás tehermentesítésével kapcsolatos érvek jelentőségét.

A fent említett Kerethatározat kulcsfontosságú tényezőnek számított a resztoratív igazságszolgáltatás hazai intézményesítésében. Egyrészről konkrét jogszabályi kötelezettséget és határidőt szabott meg a magyar jogalkotók számára,[179] még ha az intézmény bevezetése közel háromnegyed évet csúszott is az unió által meghatározott időponthoz képest.[180] Ugyanakkor, a Kerethatározat mellett számos egyéb európai egyezmény (lásd 2.11. fejezet) is egyre többször előkerült a magyar jogalkotás referenciadokumentumaiként megemlítve.

Az természetesen kérdés, hogy egy új szellemiségű intézmény bevezetése esetén sorrendiségében a kapcsolódó jogszabálynak kell-e elsőként megjelennie, és annak következtében/segítségével alakítható-e a társadalmi szemlélet, vagy mindez fordítva történik. Mindenesetre Magyarországon a 2000-es évek közepe felé a jogharmonizációs kötelezettségekkel párhuzamosan elindult az a szemléletbeli reformfolyamat is, amelynek

[179] Sokan állítják, hogy ma sem lenne Magyarországon büntetőügyi közvetítés, ha nem kényszerültünk volna ennek bevezetésére a 2001-es Kerethatározat alapján.
[180] A büntetőügyekben alkalmazható közvetítés Magyarországon 2007. január 1-től vált alkalmazhatóvá.

köszönhetően szélesedett a sértetti jogok, az alternatív szankciók skálája és az egyéniesített büntetéskiszabás gyakorlatának lehetősége.

A 2000-es évek közepén tehát a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének folyamatában egyre jelentősebb szereplővé vált maga az *állam* is. 2003-tól átfogó büntetőpolitikai reform indult meg Magyarországon, amelynek legfontosabb céljai között szerepelt az alternatív szankciók skálájának szélesítése, valamint az ún. kettős nyomtávú büntetéspolitika kialakítása. Ennek a differenciált szankciórendszer megteremtését szorgalmazó megközelítésnek megfelelően a büntetőpolitika kiemelt szempontjává vált, hogy kisebb súlyú bűncselekmények esetében lehetőség legyen a bírói útról elterelő (ún. diverziós) eljárások minél intenzívebb alkalmazására, a szigorú, szabadságelvonással járó büntetéseket pedig csakis a súlyos bűncselekmények esetén alkalmazzák.

Mindezek mellett megjelentek az igazságszolgáltatás költséghatékonysági szempontjai is. Ezek alapján hangsúlyossá vált a magas költségigényű eljárások és szankciók alkalmazásának lehetőség szerinti visszaszorítása.[181] Így az enyhébb súlyú bűncselekmények esetében a büntetőpolitikai célok között elsődlegességet kaptak a börtönbüntetések helyett alkalmazandó alternatív szankciók, valamint a bírói útról való elterelést lehetővé tevő eljárások. Továbbá egyre inkább teret nyert azon elképzelés, hogy az igazságszolgáltatásnak képviselnie kell az áldozat szükségleteit és érdekeit is, valamint, hogy az államnak – ha már nem tudta megvédeni állampolgárait az áldozattá válástól – valamekkora mértékű támogatást kell nyújtania azok számára, akik egy-egy bűncselekmény sértettjévé váltak.

A konkrét jogszabályi és intézményi reformokat megelőzően, mintegy „utópisztikus" küldetést látott el a 2003-ban Parlament által elfogadott *Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája* (115/2003-as OGY határozat) (a továbbiakban Stratégia). A korszak egyik leghaladóbb szellemiségű dokumentuma rendszerbe foglalja a bűnmegelőzés terén kulcsfontosságú szakterületeket, tevékenységeket és a hatékony bűnmegelőzés elérése érdekében teljesítendő feladatokat. A stratégia szellemisége nemcsak nevében, hanem részleteiben is tükrözi a közösségi jelleget: nyilvánvalóvá teszi, hogy a bűnelkövetések megelőzése, az esetleges károkozások áldozatainak segítése, valamint a veszélyeztetettek társadalmi reintegrációja közös érdeke minden társadalompolitikai vonatkozású szakmának, a különböző közösségeknek, valamint az egyes állampolgároknak is. Így a hatékony megoldások is csak e szereplők együttműködéséből születhetnek meg. A stratégia

[181] A hazai börtönök költségességéről és túlzsúfoltságáról többek között KEREZSI (2000) és KERTÉSZ (2002) végzett kutatásokat.

megfogalmazza a plurális rendszerű igazságszolgáltatás megteremtéséhez szükséges legfontosabb lépéseket. Szemlélete alapján az eredményes bűnmegelőzés és -kezelés immáron nemcsak az állam feladata; mindebben jelentős szerep hárul a lakóközösségekre, civil személyekre, szervezetekre és gazdasági társaságokra is.

A stratégia számos ponton hangsúlyozza a resztoratív igazságszolgáltatás jelentőségét az áldozatok védelme, az elkövetők társadalmi reintegrációja, a gyermek- és fiatalkorú elkövetők nevelő szándékú kezelése és a helyi közösségek integrációjának erősítése kapcsán. Megvalósítása céljából az Országos Bűnmegelőzési Bizottság – amelynek igazgatási és adminisztratív feladatait az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium látja el – számos olyan kezdeményezést támogat évente, amelyek célkitűzései összhangban vannak a dokumentumban meghatározott alábbi öt prioritással: 1. *a gyermek– és fiatalkori bűnözés megelőzése, csökkentése;* 2. *a városok biztonságának fokozása;* 3. *a családon belüli erőszak megelőzése;* 4. *az áldozattá válás megelőzése, áldozatsegítés, az áldozat kompenzációja; valamint* 5. *a bűnismétlés megelőzése.*

A támogatott projekteknek minden esetben nagy hangsúlyt kell helyezniük az interdiszciplináris és interszektoriális (civil, állami és gazdasági szervek együttműködéséből megvalósuló) partnerségre. Mindennek köszönhetően a stratégia és a hozzá kapcsolódó támogatási alap 2003-tól nagyszámú helyi program megindítását tette lehetővé. Mivel a helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete áthatja mind a stratégia, mind az éves cselekvési programok egészét, a fenti folyamatok hozzájárulhattak ahhoz, hogy állami kezdeményezés hatására számos civil program születhessen és működhessen, részben vagy egészben a jóvátételi igazságszolgáltatás eszmerendszerét képviselve.

A fentiek mellett, ugyanezen időszak kapcsán meg kell említeni azt az átfogó *állami büntetőpolitikai reformfolyamatot,* amelynek során módosítottak k a Büntető törvénykönyvön (1978. évi IV. tv.), a Büntetésekről és intézkedések végrehajtásáról szóló törvényben (1979. évi XI. törvényerejű rendelet) és a Büntetőeljárási törvényben (1998. évi XIX. tv). Ennek keretén belül alakították ki az országos hatáskörű Igazságügyi Hivatalt, amely az Igazságügyi Minisztérium alatt működő önálló költségvetési szervként felelős lett a Pártfogói Szolgálat átalakításáért (a felnőtt- és fiatalkorúak pártfogói szolgálatának egységesítéséért), ezen belül (2007. január 1-től) a büntetőügyi közvetítői szolgáltatás, a Jogi Segítségnyújtó, valamint az Áldozatvédelmi Szolgálat kialakításáért.

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat reformja szervezeti hátteret teremtett az alternatív szankciófajták kiszélesítésére és a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásaira. A korábban

csak büntetés-végrehajtásában eljáró pártfogó felügyelők lehetőséget kaptak arra, hogy egy új eszköz bevezetésével, az ún. pártfogó felügyelői vélemény elkészítésével a terhelt számára leginkább „testreszabott" büntetést javasoljanak az eljáró döntéshozónak. E szakvélemények egyben javaslatot is tartalmazhatnak a jogalkalmazó számára ún. speciális magatartási szabályok előírására abban az esetben, ha a pártfogó úgy látja, ezekkel csökkenhet a terhelt bűnismétlésének esélye.

A vádemelés elhalasztása során alkalmazható *speciális magatartási szabályok* intézménye tekinthető a mediáció egyik jogi előzményének is. A közvetítői tevékenység bevezetését megelőzően, a 2003 július 1-én hatályba lépő Büntetőeljárási törvény jelenleg is hatályos módosítása az ügyész számára lehetővé tett olyan speciális magatartási szabály meghozatalát is, amelynek megfelelően a terheltet kötelezhette arra, hogy – a pártfogó ellenőrzése alatt – megtérítse áldozatának az okozott kárt, más módon gondoskodjék a sértettnek adandó jóvátételről, meghatározott célra anyagi juttatást teljesítsen, illetve a köz számára munkát végezzen[182] (Be. 225.§ 2. bek.). Amennyiben a terhelt maradéktalanul teljesítette a meghatározott magatartási előírásokat az ügyész által meghatározott időszak alatt, a jogalkalmazó eltekintett a vádemeléstől. Ezen intézkedés kezdeményezése tehát a hatóságtól indul, alkalmazásának feltétele pedig a felek hozzájárulása. Utóbbi pontok alapján ez az intézmény valamelyest tehát még eltért a resztoratív szemlélet által értelmezett önkéntességtől. Emellett a felek számára nyújtott kezdeményezőkészség jelentősége sem kapott hangsúlyt ezen új intézmény koncpeciójában. Mindazonáltal látható, hogy a reformok kiemelten kezelték a sértett és a közösség felé a jóvátétel szerepét.

A fenti reform következtében ugyanakkor érdekes „végrehajtási hézag" keletkezett, hiszen a jogalkotó egyrészről nevesítette az áldozatnak nyújtandó kártérítést, azonban még nem teremtette meg azt az intézményi hátteret és eljárási folyamatot (azaz a közvetítői eljárást), amelynek keretén belül a felek megállapodhattak volna a kártérítés mértékéről, formájáról és menetéről. A fentiekben említett speciális magatartási szabály bevezetésével elméletileg lehetőség nyílt a sértettel való megállapodás elősegítésére. Azonban azáltal, hogy gyakorlatilag nem alakították ki a mediáció intézményi hátterét (nem volt iránymutatás azt illetően, hogy a sértett és a terhelt hol, hogyan és kinek a közvetítésével állapodhat meg), a sértett felé történő jóvátétel többnyire megmaradt elméleti konstrukciónak, alkalmazása elenyésző mértékű volt. E speciális magatartási szabály inkább a köz érdekében végezhető

[182] Ez utóbbi lehetőség csak a felnőttkorú elkövetők számára alkalmazható.

munkák előírása szempontjából volt jelentősebb, hiszen ehhez nem volt szükség a sértettel való közvetlen kapcsolatfelvételre, valamint hozzájárulására.[183]

Szintén fontos jogi és intézményi reformlépés a *Bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről* szóló 2005-ös évi CIIIV. törvény megalkotása, valamint az országos áldozatsegítő hálózat kiépítése. E törvény tekinthető az első olyan elsődleges jogforrásnak, amely nem elkövető-orientált, az áldozatok érdekeit és szükségleteit képviseli, és felelőssé teszi az államot az áldozatok támogatását illetően.[184] E jogszabály alapján az állam vállalta, hogy „a bűncselekményt elszenvedett és emiatt életminőségükben veszélybe került személyek társadalmi, erkölcsi és anyagi sérelmei enyhítésére" – a társadalmi szolidaritás és méltányosság elvei alapján – rászorultsági elven pénzügyi segélyt és szakjogászi segítséget biztosít. A jogszabály megszületését követően, az Igazságügyi Hivatal irányítása alatt felállították az országos lefedettséget biztosító Áldozatsegítő Szolgálatot. E szolgáltatás keretén belül az áldozatok teljes körű tájékoztatást, jogi segítségnyújtást, egészségügyi, szociális, illetve más érdekeik érvényesítésében segítséget, krízishelyzetben azonnali pénzügyi segélyt kaphatnak, továbbá a személy elleni, erőszakos bűncselekmények áldozatai állami kárenyhítésben részesülhetnek.

A fenti reformlépésekből látható, hogy a 2000-es évek második felére számos elméleti, civil, állami és nemzetközi törekvés támogatta a helyreállító elvek hazai intézményesítését. E folyamatban új szakasz indult meg azáltal, hogy a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői eljárás 2006-ban bekerült a Büntetőeljárási törvénybe,[185] majd szintén ebben az évben megszületett *a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény* (a továbbiakban Bk. Tv.). E törvények alapján 2007. január 1-től a mediáció jogilag szabályozott és – az Igazságügyi Hivatal újonnan kialakított tevékenységeként – országosan intézményesített szolgáltatássá vált a büntetőeljárásban, melynek jogi és intézményi hátterét a 3.2.5-ös fejezet tárgyalja bővebben.

[183] DR. TÉGLÁS PÉTERREL, a Kiskunhalasi Városi Ügyészség vezetőjével folytatott beszélgetés alapján (2008. május).

[184] Bár alacsonyabb törvényalkotási szinteken, kormányhatározatok és -rendeletek formájában már 1999-ben és 2001-ben is jelentek meg előírások az áldozatok védelmével kapcsolatosan. Ezek a következők voltak: a 4/1999-es BM. *Utasítás a minisztérium szervezetei és a belügyminiszter irányítása alá tartozó önálló szervek áldozatvédelmi feladatairól*; az 1074/1999-es *Kormányhatározat a bűncselekmények áldozatai és hozzátartozóik védelme, káruk megtérülése, enyhítése érdekében teendő jogalkotási feladatokról és egyéb intézkedésekről*, valamint a 209/2001-es *Kormányrendelet az egyes erőszakos bűncselekmények következtében sérelmet szenvedettek állam általi kárenyhítésének szabályairól*. Érdekes társadalompolitikai elemzés lenne annak vizsgálata, hogy a magyarországi áldozatsegítő szolgálatok miért kizárólag az anyagi segítség nyújtására koncentrálódtak, holott kutatások igazolják, hogy a mentális és szociális segítségnyújtás, valamint a szimbolikus jóvátétel legalább annyira fontos az áldozatok számára, mint az anyagi jellegű kompenzáció (REEVES, 1989; STRANG és SHERMAN, 2003).

[185] 2006. évi LI. törvény a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról.

A Büntetőeljárási törvény 2007. január 1-jétől hatályos 221/A. § (6) bekezdése alapján közvetítésre a korábban pártfogó felügyelőként dolgozó, mediációra speciálisan kiképzett szakemberek váltak jogosulttá. A közvetítői szerep pártfogói rendszerbe való beillesztése azonban korántsem volt evidens döntés. Az e döntést bíráló szakemberek azzal érveltek, hogy – miként az számos ország (pl. Lengyelország, Szlovénia, Anglia, Norvégia) gyakorlatában látható – a mediációt nem az igazságügyi rendszer alkalmazottainak, hanem az állammal szerződött civil szervezeteknek és/vagy kiképzett önkéntes mediátoroknak kellene biztosítania. Ez utóbbi szükséges ahhoz, hogy következetesek maradjunk – a mediáció gyökerének számító – NILS CHRISTIE által megfogalmazott elvekhez, amelyek legfőbb üzenete, hogy a konfliktusok megoldásának ismét vissza kell(ene) kerülnie az állampolgárok kezébe.

Ugyanakkor a fenti jogszabály megalkotásának időpontjában – a számos kiváló hazai mediációs szakember ellenére – Magyarország nem rendelkezett olyan átfogó, stabilan, egységes képzési és minőségi követelmények alapján működő civil hálózattal, amely képes lett volna elvállalni, hogy az ország bármely pontján koordinált, egységes szervezeti formában és módszertani elvek szerint nyújtson közvetítői szolgáltatást a bűncselekmények áldozatai és elkövetői között. Ezen felismerés az előzőekben leírt, túlzottan elszigetelt és kevéssé összefogó, nem harmonizált civil struktúra következményének is tekinthető. Ugyanakkor azt is számításba kellett venni, hogy a rendszerváltás után közel 20 év elteltével az államigazgatás – különös tekintettel az igazságszolgáltatási rendszer – még mindig nem tekintette a civil szervezeteket egyenrangú partnereknek a közszolgáltatások biztosítása terén.

Mindemellett a legnagyobb nehézséget mégis az eredményezte, hogy semmilyen hazai gyakorlati tapasztalat nem állt rendelkezésre arról, hogy miként tud (ha egyáltalán tud) működni az áldozatok és elkövetők közötti mediáció a magyarországi közegben. Bármennyire is szórványosan voltak elérhető tapasztalatok a polgári és egyéb, szabálysértéssel kapcsolatos (pl. iskolai) ügyekben alkalmazott közvetítésről, a büntetőeljárás rendszerébe kerülő konfliktusok mediációval történő kezelésére korábban nem volt lehetőség Magyarországon. Bár evidenciaként említhető, hogy egy ilyen mértékű jogi és szemléletbeli reformot megelőzően minden esetben szükséges lenne néhány pilot program a megfelelő adaptáció céljából,[186] az alkotmányosság elvére hivatkozva nem lehetett – még kísérleti jelleggel sem – mediációs programokat bevezetni az ország egyes megyéiben, mondván, hogy így „sérülne a jogegyenlőség elve”, hiszen a kísérleti szolgáltatás nem lenne minden állampolgár számára

[186] Az implementációval kapcsolatos nemzetközi ajánlásokat lásd a 2.10. fejezetben.

elérhető.[187] Mindezek fényében még fontosabb lett volna, hogy a mediáció területén jártas civil szakemberek együttműködjenek, és intenzív tapasztalatcserével és protokollok együttes kidolgozásával segítsék a büntetőügyekben bevezetésre váró mediáció gyakorlatának és módszertanának kialakítását. Ez szinte egyáltalán nem történt meg, és látható volt, hogy a mediáció alkalmazásában tapasztalt civil szervezetek gyakorlata és önszerveződése nem nyújt elégséges talajt a majdani büntetőügyi mediáció országos szintű lefedéséhez.

Mindezek következtében elsősorban az országos szintű és egységes standardokra épülő szolgáltatás igénye, továbbá az államigazgatási struktúra civilekhez képesti erőteljesebb legitimációja (legalábbis a jogalkotó szemében) vezetett ahhoz a döntéshez, hogy a büntetőügyi mediációt intézményileg az Igazságügyi Minisztérium alá tartozó, országos koordinációval és módszertani felügyelettel rendelkező Igazságügyi Hivatal alatt alakítsák ki. A büntetőeljárásban igénybe vehető mediációt tehát egy államilag központosított, államigazgatási struktúrában végrehajtott tevékenységként vezették be. Maga büntetőügyi közvetítői szakma így zárt rendszerűvé vált, amelyben az Országgyűlés elé terjesztett, 2006-os, a büntetőügyi közvetítői tevékenységről szóló törvényjavaslat alapján a mediációs szolgáltatást kizárólag a közvetítői tevékenységre speciálisan felkészített Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálatában dolgozó szakemberek nyújthatják.

E folyamatban azonban mindvégig jelentős szerepe volt az Igazságügyi Hivatal néhány civil szervezettel kiépített partnerségének. Példaként említhető az Igazságügyi Hivatal és az Országos Mediációs Egyesület együttműködése a majdani mediátorok hospitálási lehetőségeinek feltérképezésében. Kulcsfontosságú lépés volt továbbá az is, hogy egy Európai Uniós Humánerőforrás Operatív Program által támogatott program keretén belül – a mediáció terén nagy tapasztalattal rendelkező – Partners Hungary Alapítvány egy kétszer 30 órás mediációs képzést biztosított kb. 80, Igazságügyi Hivatal által delegált fő számára.[188] E képzés biztosította a majdani közvetítői tevékenység módszertanának és gyakorlatának alapját.

[187] Ezen érv létjogosultsága erősen megkérdőjelezhető, tekintve, hogy még a hatályos törvények alapján működő jogalkalmazás és ítélkezés kérdésében is bizonyítottan nagyfokú területi eltérések láthatók az ország különböző területei között (BENCZE, 2005). Példaként említhető a közérdekű munka mint büntetés, amelyet bizonyos megyékben jóval intenzívebben alkalmaznak, mint más megyékben, így ugyanazért a cselekményért egészen eltérő eséllyel lehet közérdekű munka vagy szabadságvesztés-büntetést kapni az ország egyik és másik pontján. Ahogy HATVANI ERZSÉBET némiképp ironikusan fogalmazott a vele készített interjú során: „Az országos szintű jogszabályi háttér megléte ellenére a közérdekű munka-programok továbbra is, mondhatni, „pilot" jelleggel, esetlegesen, nagyfokú eltérésekkel működnek. Ezzel kapcsolatban azonban még nem hallottam, hogy bármilyen alkotmány– vagy büntetőjogász panaszkodott volna. (Interjú DR. HATVANI ERZSÉBETTEL, 2008. február)."

[188] A képzésre jelentkezés önkéntes volt a pártfogó felügyelők számára, a programra olyanok jelentkezését várták, akik motiváltak voltak a mediáció későbbi végrehajtásában.

A jogszabály–véglegesítés folyamatában azonban érdekes fordulópontot jelentett, amikor a büntetőügyi közvetítői tevékenységről szóló törvényjavaslat 2006-os decemberi parlamenti vitája során mind kormánypárti, mind ellenzéki oldalról egybehangzó módosító indítványok születtek arra vonatkozóan, hogy a közvetítői tevékenységet szakvizsgával rendelkező ügyvédeknek kellene ellátniuk. A parlamenti jegyzőkönyv, illetve a módosító indítványok szövege alapján sajnálatos tényként állítható, hogy a felszólaló képviselők egyáltalában nem ismerték a helyreállító igazságszolgáltatás és a mediáció szemléletének kiindulópontját és alapjait.[189] A közvetítői tevékenységet kizárólag jogászi kompetenciaként feltüntetve, valamint számos egyéb, a mediáció lényegéről való tájékozatlanságról tanúbizonyságot tevő szempontokra építve, a parlamenti képviselők viszonylag egységesen képviselték azon ügyvédi érdeket, hogy a közvetítői tevékenységet szakvizsgával rendelkező ügyvéd és ne pártfogó felügyelő láthassa el. A kormány engedett ennek az ügyvédi lobbinak, és a törvénytervezetet módosították, amely alapján 2008. január 1-től „a közvetítői eljárást a büntető ügyben eljáró bíróság, illetőleg ügyész székhelye szerint illetékes pártfogó felügyelői szolgálat közvetítői tevékenységet végző pártfogó felügyelője, vagy a pártfogó felügyelői szolgálatként kijelölt szervvel – pályázat útján – közvetítői tevékenység végzésére szerződésben álló ügyvéd folytatja le.” (Bk. Tv. 3. § (1)).

A fentieket igazolandó, a következőkben részletek olvashatók a 2006. december 2-i parlamenti ülés jegyzőkönyvéből, amely jól mutatja a különböző pártok (ügyvéd)képviselőinek érveit a mediáció ügyvédi szakmához kötése mellett.[190]

> Hankó Faragó Miklós, SZDSZ
>
> „[…] a közvetítői eljárás egy *kontradiktórius eljárás*, amely kontradiktórius eljárásnak az a lényege, hogy az önként ebbe az eljárásba bocsátkozó feleknek a törvényi feltételeknek megfelelő ügyben le kell folytatni egy egyeztetést. Ebben az egyeztetésben alapvetően *jogi képviselettel rendelkezhetnek* a felek. A gyakorlat azt mutatja Európa-szerte, hogy fognak is rendelkezni, hiszen *szükségük van arra, hogy ügyvéd képviselje őket*, akár az elkövetőről van szó, akár a sértettről van szó, a jogi érdekeik védelme érdekében erre szükség van. […] Ebben a kontradiktórius eljárásban egy aktív közreműködésre van szükség.
>
> […] problémás dolognak tartom, hogy az általában jogi végzettséggel egyébként nem bíró, ilyen típusú eljárásokban részt nem vevő pártfogó felügyelőknek kelljen ezt a nagyon felelősségteljes feladatot ellátniuk. […] Túlzott terhet teszünk rájuk, amely tehertől részben

[189] Ezek az indítványok leginkább az alábbi kérdéseket érintik: Hogyan tud egy mediátor ügyvédi szakvizsga nélkül közvetíteni? A feleknek miért kell személyesen részt venniük a megbeszélésen? A személyes részvétel helyett miért nem inkább ügyvédek képviselik a feleket? A disszertáció 2. fejezete részletesen tárgyalja, hogy miért állnak ezen felvetések teljes ellentmondásban a helyreállító gyakorlatok pszichológiai alapjaival.

[190] A dőlttel jelölt részek saját kiemelések a mediáció szellemiségétől leginkább távol álló gondolatok, ill. az „ügyvédi lobbi” mögöttes érdekeinek megjelölésére.

talán megszabadíthatnánk őket, hogyha hasonlóan az egyébként a polgári jogban működő közvetítői tevékenységhez, akár az igazságügyi hivatal által vezetett névjegyzéken szereplő ügyvédek közül lehetne őket kiválasztania az igazságügyi hivatalnak, bármilyen módon, az ábécésorrendtől kezdve sok szempont szóba jöhet.

[…] főszabály szerint a gyakorlat majd azt mutatja, hogy a két fél képviseletében ügyvédek fognak részt venni, akkor helyes, *ha jogi szakvizsgával rendelkező, felkészült szakember ül középen*, aki megpróbálja ezt a közvetítői tevékenységet elvégezni.

***

Dr. Répássy Róbert, Fidesz

„Az a szempont azonban, amit Hankó Faragó Miklós felvetett, hogy itt valóban sok esetben jogi végzettségűnek, sőt ő úgy fogalmazott, szakvizsgázott jogásznak kellene lenni ahhoz, hogy kellőképpen el tudja végezni ezt a feladatot, ez mindenképpen megfontolandó.

Talán ez lesz az *első olyan a magyar jogtörténetben, hogy nem jogvégzettek közokiratot szerkesztenek.* […] mindenesetre, ahogyan fogalmazott Hankó Faragó Miklós, hogy kontradiktórius szerepben vagy legalábbis ehhez hasonló szerepben közokirat szerkesztését nem jogvégzett személyek végzik. Én nem emlékszem ilyenre, ha tudnak, segítsenek abban, hogy van-e ilyen.

Egy kicsit ahhoz hasonlítanám a helyzetet, hogy a polgári eljárásban is ismerünk perben született egyezséget és peren kívüli egyezséget is.[191] Valójában itt, amikor azt engedélyeznénk, hogy például ügyvéd által szerkesztett okirat, magánokirat vagy egy közjegyző által szerkesztett közokirat pótolja ezt a megállapodást, akkor egyfajta peren kívüli lehetőséget biztosítanánk.

Túlságosan merev, didaktikus szempontnak tűnik, hogy a sértett és az elkövető mélyen egymás szemébe nézve írják alá ezt az okiratot. Ennek semmi értelme nincsen. Valóban, ma már, amikor a büntetőeljárásban is jogi képviselők képviselik akár a sértettet is, vagy természetesen a védelem oldalán is jogi képviselők vannak, nem feltétlenül kell előírni ezt a személyes jelenlétet. Igazából csak a büntetőeljárás tárgyalási szakasza az, amelyben a sértett meghallgatása nem mellőzhető.

***

Dr. Lukács Tamás, KDNP

[…] módosító indítványom arra irányul, hogy ha ugyanez a cél elérhető ügyvédi ellenjegyzett vagy közjegyzői okiratba foglalt megállapodással, akkor ez az eljárás része, illetőleg az írásbeli megállapodásban foglalt tartalommal azonos okiratnak kellene kezelni. Azt gondolom, hogy a szakszerűség emigyen biztosítható lenne.

Zárójelben jegyzem meg, hogy nem tudom, hogy meddig módosítható a jelen törvény, a pártfogói felügyelethez meglesznek-e azok a pénzügyi feltételek, hogy a szakszerűsége biztosított legyen a pártfogói felügyeletnek*, jogász végzettségű vagy szakvizsgával rendelkező jogász végzettségű ember járhasson el*.

[191] Valamint 2002-től a polgári ügyekben alkalmazható mediációt is, amely esetében a meditátor szakképesítésére semmilyen előírás nem vonatkozik (*megj. a szerzőtől*).

> […] azt gondolom, hogy amit Hankó Faragó Miklós kérdésként felvetett, amit a módosító indítványom megfogalmaz, ezzel pillanatnyilag javítható, de távlatosan, a jogrend egészében gondolkozva fel kell tennem azt a kérdést, hogy vajon van-e olyan szervezet, amelyben az eddigi közvetítői eljárások - *tudnék rá most éppen tippet mondani, hogy melyik az a szervezet* -, az összes közvetítői eljárás összevonható lenne. Így lehetne a gyors, hatékony, a bíróságokat nem terhelő, a büntetőintézményeket nem terhelő olyan intézményrendszert létrehozni, amely a társadalmi megbékélést szolgálja a bűncselekményt elkövetők és sértettjeik között, és egyben a szakszerűséget is biztosítani lehetne.[192]

Mivel a jelen fejezet célja elsősorban az intézményesítési folyamat ívének – objektivitásra törekvő – leírása és nem annak szubjektív szempontok mentén való elemzése, ezért a fenti folyamatok értékelését és hatását, valamint a büntetőügyekben alkalmazható mediáció gyakorlatának és jogszabályi hátterének részletes bemutatását a dolgozat egy későbbi szakaszában tárgyalom (3.2.5. fejezet). Ami ezen a ponton kiemelendő, hogy 2006. és 2008. között megszülettek a büntető ügyekben alkalmazandó, közvetítői eljárás hátterét biztosító legfontosabb szabályozások; 2007. január 1-től kialakul az államilag központosított mediációs szolgálat az Igazságügyi Hivatal irányítása alatt; továbbá a speciális képzést elvégzett igazságügyi alkalmazottak, valamint (2008. január 1-től) az Igazságügyi Hivatallal szerződést kötő, mediációs képzést elvégzett ügyvédek szolgáltatásában az ország egész területén elérhetővé válik a sértettek és terheltek közötti mediációs eljárás.

3.1.2.4. Az állami intézményesítés új erőviszonyokat alakít ki

A büntetőügyi közvetítői eljárás megkezdésével 2007. január 1-től tehát egy új – az összefoglaló (19.) ábrában negyediknek jelölt – szakasz indult el a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi intézményesítési folyamatában. Az Igazságügyi Hivatal a 2007. évben megkezdte büntetőügyi közvetítői tevékenységét, és már az első év során összesen 2,451 (88%-ban felnőttkorú által elkövetett) büntetőjogi mediációs ügyben járt el. Ebből 1555 ügyben (az összes ügy 63,44%-a) még 2007. végéig megállapodás is született a felek között, amelyekben a terheltek összesen 293,871,935 forint kifizetésére vállaltak kötelezettséget.[193]

A fenti eredmények mellett az intézményesítés folyamatában kulcsfontosságú támogató szerepet biztosított a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, valamint annak évente

[192] Parlamenti Jegyzőkönyv, 2006. december 2., 38. ülésnap, 199-213. felszólalás.

[193] 1035/2008. [V.30.]. számú kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról (a továbbiakban: 2008. évi cselekvési program, 2008). 2007 decemberében kb. 600 ügy még folyamatban volt. A közvetítői eljárás részletes eredményeit a 3.2.5.6. fejezet tartalmazza.

megalkotott programjai a vállalt feladatok végrehajtásáról. A 2008-ra vonatkozó cselekvési program kiemelt szerepet tulajdonít a bűnmegelőzés, valamint a társadalmi reintegráció terén a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet és a mediáció további terjesztésének (2008. évi cselekvési program). Az erőszakmentes konfliktuskezelés és a helyreállító szemlélet bevezetése és alkalmazása hangsúlyos szerepet kap továbbá az Új Magyarország Fejlesztési Tervben, a Társadalmi Megújulás Operatív Program keretén belül megtervezett bűnmegelőzési irányvonalak részeként (az Új Magyarország Fejlesztési Terv 5.6-os fejezete).

Mindezekből látható, hogy a helyreállító szemlélet elvi és gyakorlati képviselete prioritássá vált az *állam* bűnmegelőzés és a büntetés-végrehajtás terén tervezett feladatai között. Emellett, a fent említett jogszabályi, stratégiai és intézményi reformok következtében erről az időszakról elmondható az is, hogy a szakterület *elméleti* képviselői és a kapcsolódó *civil szervezetek* között is megindult az intenzívebb együttműködés, a tapasztalatcsere és a partnerségekre épülő, helyreállító szemléletű projektek megtervezése, lebonyolítása. A felülről intézményesítő állam kiterjedtebb szerepvállalása és deklarált irányvonalai tehát hatást gyakorolnak az alulról történő kezdeményezésekre is azáltal, hogy azokat összefüggő rendszerbe szervezik, a korábbiakban egymástól elszigetelten működő programok képviselői az egységesebb gyakorlat, programok, stratégiák és koncepciók kidolgozása érdekében egyre inkább keresik a lehetőséget a közös gondolkodásra, a tapasztalatcserére és az együttműködésre épülő jó gyakorlatok kidolgozására.

Ahogy a 19. ábra jelzi, a negyedik szakaszban további fontos funkció tulajdonítható a *nemzetközi együttműködéseknek*. E téren kiemelkedő szerepe van az Európai Uniónak és az Európa Tanácsnak, amely szervezetek ajánlásaikkal, együttműködéseket támogató pénzügyi programjaikkal, tapasztalatcserék és hálózatok kialakításának serkentésével lehetőséget biztosítanak a helyreállító igazságszolgáltatás terén dolgozó szakemberek, szervezetek és kormányok közötti egyeztetésre, valamint a kapcsolódó szakpolitikai és módszertani kérdések közös alakítására.[194]

Ahogy az már a korábbiakban kifejtésre került (2.11. fejezet), a nemzetközi kapcsolatok jelentősége legalább három területen kiemelkedő. Egyrészről, bizonyos – bár a szubszidiaritás elvéből következőn csak néhány szakpolitikai kérdésben – jogalkotási és végrehajtási

[194] Példaként említhetők az Európai Unió Bel- és Igazságügyi Együttműködésének Tanácsa által működtetett finanszírozási programok, valamint a támogatott nemzetközi együttműködések; a kutatóhálózatokat támogató COST Program; a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésében dolgozó köztisztviselők informális hálózata; az Európa Tanács integrált projektjei a bűnmegelőzés terén, valamint az Európai Fórum a Helyreállító Igazságszolgáltatásért elnevezésű szervezet programjai. Mindezekről a 11. táblázat nyújt bővebb információt.

kötelezettséget jelenthetnek a tagállamok kormányai számára. Másrészről az előző pontnál jóval jelentősebb a nemzetközi irányvonalak jelentősége abban, hogy a demokratikus és európai értékrendszer elveit közvetítsék a tagállamok társadalmai felé; elősegítsék a hátrányos helyzetű csoportokba tartozó állampolgárok (így bűnelkövetők és áldozatok) esélyegyenlőségének elősegítését, valamint támogassák a civil társadalom aktivitását, részvételét az állampolgárokat érintő döntésekben és a fenti célok végrehajtásában.[195] Harmadrészről, együttműködési programokon keresztül segíthetik a szakemberek közötti elméleti és gyakorlati tapasztalatcserét, más országok jó gyakorlatainak megismerését, valamint az egyes szakpolitikai kérdések és módszertani ajánlások európai szintű kidolgozását. A nemzetközi kapcsolatok fent jelzett három funkciója egyaránt célozza a jogalkotókat, a civil társadalmat, az elméleti és gyakorlati szakembereket, így jelentős hatással lehetnek a magyarországi intézményesítés folyamatára is.

3.2. A helyreállító elveket követő programok a jelenlegi magyarországi intézményrendszerben

A következőkben vegyük sorra azokat a magyarországi intézményeket és programokat, amelyek működésében valamilyen módon már jelenleg is tetten érhető a helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete. Ezzel egyben azt is bemutatjuk, hogy a normasértő magatartás súlyosságának fokozódásával milyen intézményekre hárul a válaszadási kötelezettség.

Az itt szereplő intézmények bűnmegelőzésben elfoglalt szerepe szorosan egymásra épül. Tehát: amennyiben a gyermek- és családvédelmi rendszer családi konfliktusok esetén hatékonyan alkalmaz alternatív konfliktuskezelési eszközöket, kevesebb nehézség várható az oktatási rendszerben is. Hasonlóan, amennyiben az iskola konstruktív eszközöket alkalmaz az intézményen belüli viták és agresszió kezelésére, annak nagyfokú bűnmegelőző szerepe lehet a jövőben. Amennyiben bizonyos normasértő magatartások mégis bűncselekmények elkövetéséhez vezetnek, fontos lehet és a további bűnismétlés esélyét csökkenti a sértettel folytatott mediáció vagy egyéb resztoratív szemléletű szankciók (pl. a közösség érdekében végzett jóvátétel) alkalmazása. Végül, ahogy a későbbiekben látható lesz, akár a büntetés-végrehajtás szintjén is érdemes a békés konfliktuskezelés szemléletének és gyakorlatának képviselete ahhoz, hogy az elkövetők emberi méltóságuk tiszteletben tartásával, a személyes

[195] Bizonyos kutatások szerint az Európa Unió ún. „puha" szakpolitikai eszközei – ajánlásai, prioritásai, stratégiái –, amelyek követése nem kötelező, nagyobb nyitottságot eredményeznek a tagállamok részéről, mint a kötelező érvényű irányelvek. Míg az előzőek követendő célként jelennek meg a nemzeti kormányok stratégiáiban, az utóbbiak sokszor ellenállást váltanak ki a tagállamokból azáltal, hogy úgy érzik, a nemzetközi közösség szuverenitásukban, egyéni döntéslehetőségeiben korlátozza őket (JOLIEN WILLEMSENS előadása alapján, *„Restorative Justice: An agenda for Europe"*, elhangzott a European Forum for Restorative Justice 5. Konferenciáján, 2008. április 17-19., Verona.)

fejlődés lehetőségével tölthessék le szabadságvesztésüket; esélyt kapjanak a normakövető életmód kialakítására és a társadalmi reintegrációra, következésképpen csökkenjen a bűnismétlés kockázata.

Jelen áttekintés csupán pillanatfelvételként szolgál a dolgozat megírásának időpontjában (2008. május) számunkra ismertté vált magyarországi programokról. Ezek jelentős része civil kezdeményezésekként jött létre (kivétel a büntetőügyi közvetítés és a bűnmegelőzési stratégia). Ebből adódóan, sajnálatos módon, viszonylag gyorsan változik, hogy milyen programok születnek, alakulnak át és szűnnek meg Magyarországon a resztoratív megközelítéssel kapcsolatban. Ennek következtében a jelen felsorolás elsősorban vázlatos térképet kíván nyújtani arról, hogy mely szektorokban és milyen formában tud megjelenni a resztoratív szemlélet. Áttekintésünkkel tehát nem törekszünk a teljességre, valamint nem kívánunk a programokról teljes mértékű evaluációs elemzést sem adni. Mindazonáltal az áttekintés célja, hogy érzékeltesse a jóvátételi szemlélet egyes szektorokon belüli relevanciáját és lehetőségeit, valamint témákat jelöljön ki a jövőbeni vizsgálódások számára.

A következő (20.) ábra ábrázolja vázlatosan azt, hogy milyen szakterületek szembesülhetnek elsődlegesen a normaszegő cselekedetekkel, és Magyarországon ezen területek milyen kezdeményezések mentén kezdték beépíteni a helyreállító szemléletet gyakorlatukba. Az egyes programok az áttekintés időpontjában nagyrészt még kezdeti szakaszban vannak. Mégis elmondható, hogy különböző módszerek bevezetésén keresztül a resztoratív szellemiségű programok már tetten érthetők a gyermek- és családvédelem/-segítés, az oktatás, a közösségépítés, a bűnmegelőzés, a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás területén is.

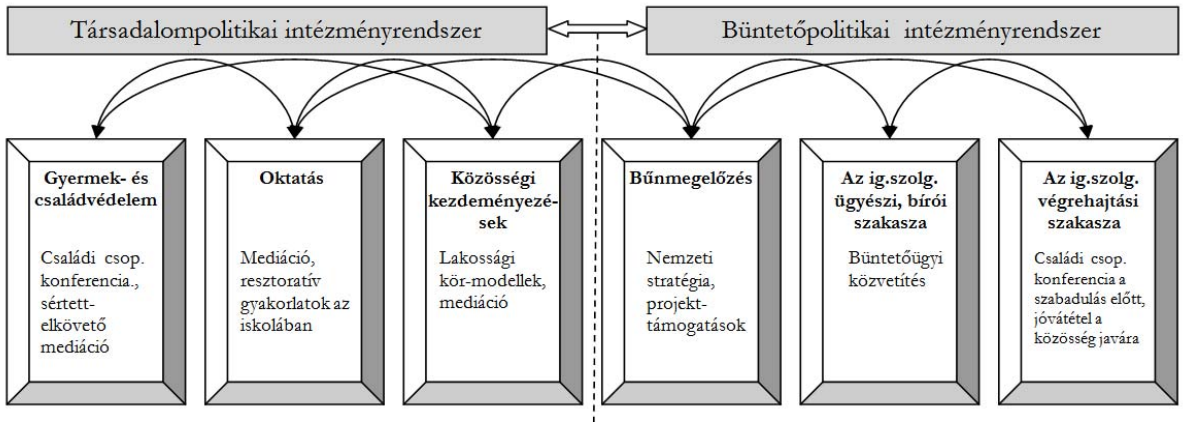

20. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének megjelenése a társadalmi intézmények különböző szintjein

BRAITHWAITE szabálykövetési elméletének logikáját követve (BRAITHWAITE, 2002, 146.) elmondható, hogy a fenti szektorok egyfajta „bűnmegelőzési piramist" alkotnak. (21. ábra).[196] Ebben jól érzékelhető, hogy a helyreállító szemlélet elsőként a legszélesebb társadalmi kört érintő általános bűnmegelőzési területnek lehet kulcsfontosságú alkotóeleme különböző gyermek- és családvédelmi, oktatásügyi, közösségépítő és bűnmegelőzési programokon keresztül, amelyek általánosan elérhetők a lakosság számára.

Ehhez képest egy kisebb létszámú kör az, amelynek tagjai – a bűnmegelőzés ellenére – mégis bűncselekményt követnek el. Az ő esetükben fontos, hogy az igazságszolgáltatás keretén belül is szerepet kapjon a helyreállító szemlélet akár a büntetés helyett, akár amellett, és ezzel a rendszer a szankcionálás módjával – az áldozatvédelmi szempontok mellett – megpróbálja erősíteni az elkövető aktív felelősségvállalását, valamint csökkenteni a további bűnelkövetést esélyét is. E területet Magyarországon jelenleg a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység képviseli.

Végül a társadalom egy szűk rétegére elmondható, hogy elzárásuk – a többség védelmének érdekében – elkerülhetetlen. Azonban a szabadságvesztés büntetésének letöltése alatt is fontos, hogy a helyreállító elvek és gyakorlatok irányt adó szemléletként szerepeljenek a büntetés-végrehajtás gyakorlatában büntetés-végrehajtási mediációs programokon keresztül, valamint egyéb, a fogvatartottak, áldozataik és közösségeik számára nyújtott resztoratív gyakorlatok alkalmazásával.

A fentiekből következik, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás intézményesítését nagyban elősegítheti, ha az alternatív vitarendezési technikák nem csak büntetőjellegű vitákban, hanem polgári jellegű konfliktusokban is alkalmazhatók. A polgári mediációs eljárások (pl. családügyi mediáció) elsődlegesen az egyenrangú felek közötti érdekegyeztetést és a mindenki számára megnyugtató megállapodások kidolgozását segítik, tehát az „igazságkeresés", igazságszolgáltatás szempontjai, valamint a büntetőügyek kapcsán felmerülő sértetti jóvátétel e folyamatokban kevéssé releváns. Azonban a szemléletbeli hasonlóságok és az intézményrendszeri egymásra épülés indokolja, hogy egységében tekintsük át az alternatív vitarendezés szellemiségének megjelenését a társadalompolitika valamennyi szintjén, érintve jelentőségüket mind a polgári, mind a büntető jellegű (normasértést is magába foglaló) viták esetén. Hiszen a BRAITHWAITE-i elmélet pontosan azt hangsúlyozza, hogy hatékonyabb bűnmegelőzési rendszer alakítható ki, ha ezen eljárások

[196] BRAITHWAITE elméletének összefoglalását az 1.6. fejezet tartalmazza

szervesen egymásra tudnak épülni és konzisztens rendszert alkotnak a társadalompolitikai intézményrendszeren belül.[197]

Mindezek alapján a következőkben tekintsük át, hogy a fentiek miként jelennek meg a magyarországi intézményi gyakorlatban. Néhány kapcsolódó esettanulmány a 3. számú mellékletben olvasható.

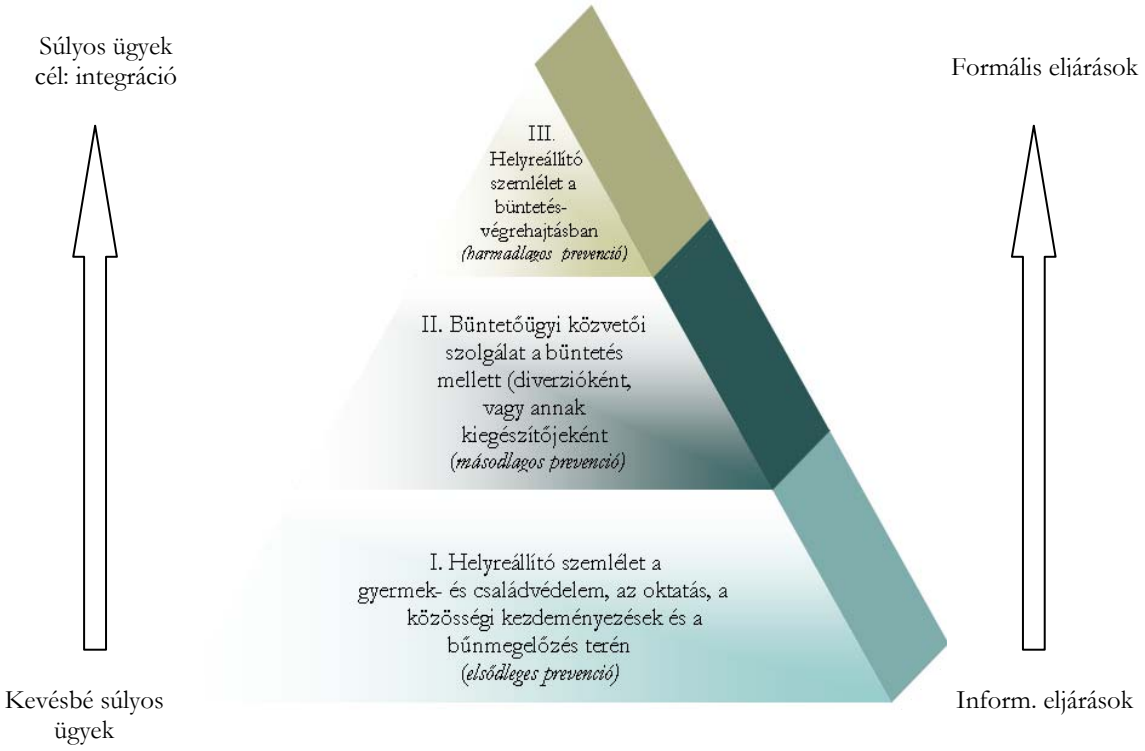

21. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatási megjelenése a „bűnmegelőzési piramis" különböző szintjein

3.2.1. Resztoratív szemlélet a gyermek- és családvédelemben

3.2.1.1. Mediáció a családvédelemben, illetve családsegítésben

Magyarországon viszonylag hosszabb múltra tekint vissza az 1990-es években már elérhető párkapcsolati és családi, valamint a kapcsolatügyeleti mediáció. Az e területeken alkalmazott mediációs technikák elsősorban a szülők egymás közötti konfliktusaiban, az esetleges válás kapcsán felmerülő kérdésekben, illetve a gyermek(ek) jövőjével kapcsolatos problémák közös megoldásában kívánnak segítséget nyújtani. A területen legnagyobb tapasztalattal rendelkező szervezetek: a Kapcsolat Alapítvány, a Magyar Kapcsolatügyeleti Mediátorok Országos Szövetsége (MAKAMOSZ) nevű ernyőszervezet, a Család, Gyermek, Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület Mediációs Irodája, a Partners Hungary Alapítvány,

[197] Másképp megfogalmazva, ha az alsóbb szinteken (a polgári viták szintjén) sikeres az alternatív vitarendezés technikáinak alkalmazása, elkerülhetővé válhat, hogy a kezelt ügyek a piramis felsőbb (már a büntetőjog alá tartozó) szintjeire jussanak.

valamint a Lege Artis nevű szervezet. Bár az egyes szolgáltatók különböző alternatív vitarendezési technikákat alkalmazhatnak, ezen technikák közös jegyei:

- a pártatlan, semleges és független közvetítő személy bevonása;
- a felek közötti közös megegyezés a közvetítő személyéről;
- az önkéntes részvétel elve;
- a jövőorientáció;
- az érintettek lehetősége a konfliktussal kapcsolatos érzelmeik és érdekeik kifejezésére;
- a konfliktus megoldását közös célként tünteti fel;
- a megbeszélés során láthatóvá válik a felek számára: nincs „egy igazság", hanem „különböző olvasatok" vannak, és csakis ezek együttes figyelembevétele vezethet a megállapodáshoz;
- mindvégig a felek kezében tartja a döntési kompetenciát;
- tudatosítja, hogy a hosszú távú megoldások csakis a felek által kidolgozott, konszenzusos megállapodásokból születhetnek, ezért fontos, hogy a közvetítő ne sugalljon megoldási javaslatokat a feleknek;
- a gyermekek jogainak és érdekeinek képviselete mindvégig elsődleges.

A családügyekben alkalmazható mediáció szabályozási hátterét alkotja:

1. a 2002. évi LI. tv. a közvetítői tevékenységről, amely rendelkezik a közvetítés (mediáció) fogalmáról, a közvetítő feladatáról, működéséről, a közvetítői névjegyzék rendszeréről, a közvetítői eljárás menetéről, a titoktartási kötelezettségről, a közvetítő díjazásáról, valamint egy – a törvény hatályba lépést követően – két éven belül elkészítendő hatástanulmány elkészítéséről a közvetítői intézmény gyakorlati tapasztalatairól.
2. a Gyermekvédelmi Törvény 2002. évi IX. tv. 68.§ 2. bekezdésével történő módosítása (amely végül a 2003. évi LXVI. tv. 103.§.-a szerint 2005. július 1-től hatályos) kötelezően előírja a települési önkormányzatoknak a 40.000 lakosú vagy a feletti településen (ill. a megyeszékhelyeken lakosságszámtól függetlenül) az ún. „kapcsolattartási ügyelet" létrehozását. E kapcsolattartás egy speciális formája a már 1990-es évek végétől, Kapcsolat Alapítvány által kifejlesztett kapcsolatügyeleti

szolgáltatás, amely magában tartalmazza a gyermekvédelmi közvetítői eljárást (mediációt) is.

3. A 15/1998. (IV. 30.) NM. rendelet 7.B.§.-a alapján „a gyermekjóléti központ kapcsolattartási ügyeletének/kapcsolatügyeletének feladata a találkozásra, együttlétre alkalmas semleges hely biztosítása mellett *a)* konfliktuskezelő, segítő szolgáltatás nyújtása, vagy *b)* az érintettek kérésére, illetőleg a gyámhivatal kezdeményezésére gyermekvédelmi közvetítői eljárás (mediáció) biztosítása, melynek célja a felek közötti konfliktusok feloldásának segítése, közöttük a megállapodás létrehozása, és annak mindkét fél részéről történő betartása, vagy *c)* önálló szakmai módszertani programmal rendelkező kapcsolatügyeleti szolgáltatás nyújtása (MAKAMOSZ, 2007, 7.)" Mindehhez a c) pontban foglaltak végzéséhez, a 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet 30/B. §-ban foglaltaknak megfelelően 60 órás akkreditált mediációs képzés elvégzése szükséges. Ez utóbbi rendelet bizonyos ügyekben kötelezővé teszi a közvetítői eljárást.
4. A 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet 30/A.§-a alapján „ha a szülők […]a kapcsolattartás módjában vagy idejében nem tudnak egyezségre jutni, a gyámhivatal felhívja a feleket a gyermekvédelmi közvetítői (mediációs) eljárás igénybevételének a lehetőségére. Közvetítői eljárás a végrehajtási eljárás során is igénybe vehető. A közvetítői eljárásra a felek együttes kérelmére vagy a gyámhivatal kezdeményezésére a felek beleegyezésével kerülhet sor.

A Magyarországon 1990-es évek óta kialakult, jelenleg országos hálózattal rendelkező *kapcsolattartási/kapcsolatügyeleti szolgáltatásról* elmondható, hogy mára szilárd szolgáltatási, képzési, akkreditációs, szervezeti és módszertani rendszert alakított ki.[198] Többek között ennek köszönhető, hogy a polgári ügyekben alkalmazható közvetítői eljárásokban a legnagyobb arányt (közel 30%-ot) a gyermek- és családvédelmi mediációs esetek képviselik. Kiemelendő azonban, hogy ezen szolgáltatásokat általában már a konfliktusok elmérgesedése után alkalmazzák. Gyermekvédelmi, kapcsolattartási mediációra a szülők válása alatt vagy azt követően kerül sor, az eljárás fő célja pedig a szülők számára segítséget nyújtson abban, hogy közösen dolgozzák ki a *válás utáni* kapcsolattartás és láthatás kereteit.

[198] Azonban látható néhány módszertani és elvi kérdés, kiemelten például az önkéntesség alapelve, amely tekintetében jelenleg is vita folyik a kapcsolatügyeleti mediáció és egyéb közvetítői szervezetek képviselői között. A kapcsolatügyelet szakmai protokollja elérhető a [http://www.kapcsolatalapitvany.hu/img/MAKAMOSZ.zip] weboldalról.

A fenti szolgáltatás mellett a *válás megelőzésére* is, azaz a családi konfliktusokat még egy korábbi időszakban kezelni szándékozó mediációra is lehetőség van például a Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület és a Lege Artis szervezetek szolgáltatásainak keretében. A mediáció ezen formája a feleknek abban kíván segítséget nyújtani, hogy párkapcsolati és egyéb családi konfliktusaikat egy külső, harmadik fél segítségével konstruktív módon rendezzék, és – lehetőség szerint – a későbbiekben képessé váljanak a békés együttélésre.

Az eddig említett eljárások mindegyikéről elmondható, hogy többségében a szűken vett, közvetlenül érintett feleket (két szülő, gyerek, esetleg nagyszülők) hívja meg a mediációs megbeszélésre, tehát viszonylag kis körben zajlanak.

Forgatókönyvüket tekintve a megbeszélések hasonló felépítésűek, a legtöbb esetben az alábbi szakaszokból állnak: 1. bevezetés, 2. megszakítás nélküli idő, amely során mindkét fél feltárhatja a konfliktusokról alkotott saját olvasatát, 3. eszmecsere a főbb kérdésekről és a megoldási javaslatokról, 4. a megállapodás kidolgozása, 5. a megállapodás írásba foglalása, 6. lezárás. Családügyekben – ahogy számos más típusú ügyekben is – a mediáció módszertani alapját a közvetítő konkrét, feltárást, empátiát és a konstruktív megoldásokra való törekvést elősegítő kommunikációs technikáinak (pl. átfogalmazás, szerepcsere, parafrázis, visszakérdezés, aktív figyelem stb.) egymással való kombinációja, majd ezek egy bizonyos sorrendben történő alkalmazása képezi[199] (a mediációról bővebben lásd a 2.5.1. fejezetet).

3.2.1.2. Konferencia-modell a családvédelemben, illetve családsegítésben

A családdal kapcsolatos kérdések megoldására a mediáció mellett érdekes újításként jelent meg Magyarországon a *konferencia-modell* alkalmazása. A Közösségi Szolgáltatások Alapítványa és a Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület kezdte el 2006-tól a családi döntéshozó konferencia, illetve a családi csoport-konferencia módszer alkalmazását.[200] Ez a módszer – ahogy az a 2.5.2. fejezetben kifejtésre került – a maori őslakos hagyományokból építkezik. Ennek keretén belül a családtagokkal, gyermekekkel kapcsolatos kérdések megoldására a tágabb rokonság, valamint az aktuális kérdésben releváns segítő és hatósági szakemberek együttesen találkoznak és egyeztetnek a probléma kezeléséhez szükséges lépésekről. A módszer egészen eltérő családi problémák kezelésére is alkalmazható, például az iskolai problémákra, gyermekvédelmi, láthatási kérdésekre, családtagok egészségügyi állapota miatt

[199] KERTÉSZ TIBOR, a Partners Hungary Alapítvány mediátorának és trénerének előadása alapján, 2008. 02. 11., IRM Bűnmegelőzési Akadémia.

200 A Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület a családi csoport-konferencia kifejezést, a Közösségi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország a *családi döntéshozó modell* kifejezést alkalmazza. A kifejezések eltérése ellenére a két technika lényegében azonosnak mondható.

felmerülő nehézségekre, a családon belüli erőszak kezelésére, speciális családi élethelyzetek kialakulásakor, de akár akkor is, ha egy gyermek/fiatalkorú bűncselekményt követ el. Ez utóbbi különösen fontos előnye a módszernek, tekintettel arra, hogy a jelenlegi magyarországi gyermekvédelmi és igazságügyi rendszer teljesen tehetetlen a 14 év alatt bűncselekményt elkövető gyermekekkel szemben. A családi csoportkonferencia módszere megköveteli az interdiszciplináris és interszektoriális megközelítést, sikeres alkalmazásának így elsődleges feltétele a segítő szakmák és hatóságok közötti hatékony együttműködés, valamint – a harmonizált alkalmazás érdekében – a konferencia-módszer „nyelvezetének" és módszertanának egységes ismerete a különböző szakmák körében.

A konferenciabeszélgetést moderáló személy (független facilitátor vagy koordinátor) szerepe a mediátorénál kevésbé domináns. A hangsúly tehát arra kerül, hogy a családi problémák megoldására a leginkább érintettek, azaz maguk a családtagok dolgozzanak ki megoldási tervet. Természetesen e modell keretén belül is a fő szempont a gyermekek mindenek felett álló érdeke, valamint hogy mind a találkozó, mind a jövőre vonatkozó terv biztonságos legyen az érintettekre nézve.

A Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület meghívására 2006-ban és 2007-ben ROBERT VAN PAGÉE, az egyik legjelentősebb hollandiai családi csoportkonferencia módszert alkalmazó szervezet (*Eigen Kracht*) vezetője – két csoportban – 60 magyar szakembert képezett ki független koordinátornak. A képzésen részt vettek elsősorban gyermekvédelmi, családvédelmi szolgálatok, kábítószer-elterelő központok, krízisotthonok dolgozói, valamint pedagógusok voltak. A képzést a Szociális és Munkaügyi Minisztérium támogatta,[201] megszervezésére pedig a családon belüli erőszak megelőzését célzó kormánystratégia keretén belül került sor. A képzések és a gyakorlat megkezdésekor tehát kiemelt kérdés volt, hogy miként segíthet a családi csoportkonferencia módszere a *családon belüli erőszak* hatékony kezelésében; miként lehet az áldozatul eső gyermekek és egyéb érintettek számára hosszú távon is megoldást nyújtani a szélesebb rokonság, a családi tervezések és erőforrások bevonásával úgy, hogy a szociális és hatósági szakemberek szorosan együttműködnek az érintett család tagjaival.

Szintén a fenti egyesület szervezésében megvalósuló európai uniós AGIS program keretén belül magyarországi és romániai szakemberek (rendőr, bíró, ügyész, jogász, kutató, szociális

[201] A program eredeti céljaként a családon belüli erőszak elkövetőinek hatékony kezelése szerepelt. Azonban már a kezdetekkor megfogalmazódott, hogy a problémák hatékonyabban kezelhetők, ha az eljárás az érintett családtagokat is megkísérli bevonni.

munkás, minisztériumi képviselő, egyetemi tanár) Hollandiába látogatott, hogy megismerje a családi csoport-konferencia kinti gyakorlatát, eredményeit és a családon belüli erőszak, valamint a fiatalkori bűnelkövetés terén alkalmazott egyéb alternatív technikákat (FELLEGI, 2007a.).

Mindemellett sajnálatos tapasztalat, hogy a magyarországi képzéseket követő szupervízión, amely a kiképzett szakemberek által facilitált esetek megbeszélésére nyújtott lehetőséget, láthatóvá vált, hogy a szakemberek jelentős része nem tudta elkezdeni a gyakorlatot – vagy nem volt képes szakmai munkájába beépíteni a módszert, vagy olyan szervezeti ellenállásba ütközött, amellyel nem tudott megküzdeni. Ennek ellenére néhány szakember sikeresen megkezdte koordinátori munkáját.[202]

A konferencia-modell kapcsán szintén megemlíthető a Közösségi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország az Igazságügyi Hivatal Pest Megyei Pártfogói Felügyelői Szolgálatával együttműködve jelenleg egy, az Országos Bűnmegelőzési Program által finanszírozott, „A harmonikus szabad életért" elnevezésű projekt keretén belül kezdte meg a családi döntéshozó modell alkalmazását. E programról bővebben a büntetés-végrehajtási rendszerben alkalmazott resztoratív programokat bemutató (3.2.6.) rész szól.

A helyreállító szemléletű gyakorlatok bevezetése a 2000-es évek eleje óta, TED WACHTEL magyarországi képzései óta foglalkoztatja a *gyermekekkel és fiatalokkal foglalkozó intézmények* némelyikét. Így került sor kísérleti programokra és képzésekre a resztoratív gyakorlatok témájában az SOS Gyermekfalu intézményeiben, valamint a Rákospalotai Leánynevelő Intézetben. Emellett NEGREA VIDIA kezdeményezésére, az Aszódi Fiúnevelő Intézeten belül is megindult egy kísérleti program, amely a jóvátételi szemlélet felismerésére és az áldozatok felé történő felelősségvállalásra helyezte a hangsúlyt (NEGREA és KÖKÖNYEI, 2000).

2003 és 2005 között a Közösségi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország olyan kísérleti programot működtetett, amely budapesti iskolák által magántanulóvá nyilvánított, súlyosan magatartászavaros fiatalok számára nyújtott napközbeni ellátást (nevelés, oktatás, egyéni és csoportos tanácsadás a gyermekkel és családjával foglalkozó szakemberek bevonásával). Az Egyesült Államokbeli Resztoratív Gyakorlatok Nemzetközi Intézete, a magyarországi Gyermek–, Ifjúságvédelmi és Sport Minisztérium, valamint az Oktatási

[202] Itt kiemelendő KOPF KATALIN tevékenysége, aki a mosonmagyaróvári családok átmeneti otthonának vezetőjeként többtucat család esetében szervezett csoportkonferenciát, amelyek túlnyomó többsége sikeresen, részletesen megalkotott és azóta is követett családi tervvel zárult.

Minisztérium által támogatott program módszertana és felépítése az amerikai Közösségi Szolgáltatások Alapítványa (Community Service Foundation) és a Buxmont Akadémia (akkori igazgatója TED WACHTEL) által kidolgozott resztoratív iskolai modellre épült. A program célja az volt, hogy az iskolai oktatásból kikerült fiatalokat segítse abban, hogy idővel visszakerülhessenek korábbi iskolai közösségeikbe, és ott fejezhessék be tanulmányaikat, valamint hogy csökkentsen a fiatalok által elkövetett szabályszegések és bűncselekmények számán. A resztoratív szemléletű oktatási program elsődlegesen a résztvevők szabálytudatosságának, felelősségvállalásának, közösségi kötelékeinek erősítésére, valamint a jóvátételre épülő konfliktuskezelési szemlélet megismertetésére és alkalmazására helyezte a hangsúlyt. A program a resztoratív szemléletnek és gyakorlatoknak megfelelően képezte ki oktatóit. Mindvégig arra törekedett, hogy a program egésze (tanárok egymás közötti kommunikációja, diákokkal való kommunikáció, diákok egymás közötti kommunikációja, a társszakmákkal és a szülőkkel való kommunikáció) a helyreállító igazságszolgáltatás alapelvei alapján működjön.

A program utánkövetése alapján a 63 résztvevő fiatal 68%-a sikeresen visszailleszkedett hagyományos iskolai közösségébe vagy elhelyezkedett a munkaerőpiacon. A visszakerült fiatalok megtartották kapcsolatukat a program alatt kialakult támogatói közösségükkel. A velük dolgozó szakemberek és hozzátartozóik mindennapi interakcióik során továbbra is alkalmazták a resztoratív kommunikációs technikákat, megtanulták felismerni saját érzelmi szükségleteiket és aktívan részt venni az őket érintő döntésekben.

Az Alapítvány a modellkísérlet során ígéretet kapott a hazai minisztériumoktól annak hosszú távú finanszírozásra, de erre végül nem került sor. A finanszírozási háttér megteremtésének további nehézsége abból adódott, hogy az akkori Szociális és Oktatási Minisztériumnak nem sikerült állást foglalnia arról, hogy ez az – akkor egyedülállónak számító, gyermekvédelmi és oktatási funkciókat egyaránt betöltő – napközbeni ellátási forma mely államilag szabályozott ellátás és tárca alá tartozzon. E szabályozási hézagnak köszönhetően a fenti és az ehhez hasonló programok máig nem kaphatnak működési engedélyt, így nehezen köthetnek szerződést önkormányzatokkal, és nem kapnak állami normatívát. Következésképpen kizárólag rövid időszakokat felölelő pályázatokból tudják költségeiket fedezni, mindez pedig nagyban megnehezíti számukra a hosszú távú tervezést.

3.2.2. Resztoratív szemlélet az oktatásban

Az előzőekben bemutatott program egy új, teljes mértékben resztoratív szemléletű intézmény létrehozását kívánta megcélozni. Ezzel szemben a helyreállító igazságszolgáltatási

szemlélet beillesztése az oktatási intézményekbe szintén fontos, ám egy más típusú fejlődési folyamatként írható le. Ez utóbbira példaként a – már korábban is említett – *Zöld Kakas Líceum* programja említhető. Ez, a magatartászavaros fiatalok középfokú oktatását vállaló alternatív iskola vezetősége 2000-ben azzal kereste meg a Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület „Szemtől szembe" programjának képviselőjét, hogy segítse az iskola tanári karát a rendszeresen előforduló, súlyos belső konfliktusok hatékony kezelésében. Mindezeknek köszönhetően az egyesület konferencia-facilitátori képzést nyújtott az iskola tanárai számára, kísérleti jelleggel bevezette a resztoratív módszer oktatását az akkori első évfolyamosok számára, valamint helyreállító szemléletű gyakorlatokkal kezelte az iskolában felmerülő konfliktusokat.[203] Az iskola azóta – számos egyéb pedagógiai-módszertani újítása mellett – teljes mértékben beépítette mindennapjaiba a „Szemtől szembe" konfliktusmegoldó módszert. Többek között kortárs-facilitátorokat képezett ki, akik konferenciákat szerveznek és facilitálnak mind a diákokkal, mind a tanárokkal kapcsolatos konfliktusok esetében; készségfejlesztő nulladik osztályt indított, amely a hangsúlyt elsődlegesen a diákok szabálytudatosságának kiépítésére, felelősségvállalására, közösségépítésére és jóvátételi szemléletű konfliktuskezelésére helyezi; a tanári karon belül rendszeresen alkalmazza a visszajelző, problémamegoldó köröket; a diákokkal folytatott egyéni és csoportos munkák során pedig szem előtt próbálja tartani a helyreállító filozófia szemléletét. Az iskola néhány tanára – többek között egy Országos Bűnmegelőzési Bizottság által támogatott program keretén belül – más, szintén konfliktusokkal küzdő iskola tanárai számára is biztosít képzéseket, konfliktuskezelést és szupervíziót a helyreállító szemlélet iskolai alkalmazását segítendő.

Az oktatásügyi mediáció kapcsán szintén kulcsfontosságú tevékenységet végez az Oktatási és Kulturális Minisztérium alatt működő *Oktatásügyi Közvetítő Szolgálat*, amely az iskolák tanári kara, vezetősége, fenntartója, diákjai és a szülők közötti konfliktusokban jár el pártatlan közvetítőként. A szolgálat által kezelt konfliktusok általában iskolabezárásból, szegregációs ügyekből, diákok magatartási problémáiból, tanárok, diákok és szülők közötti vitákból, diákok iskolaváltásra való kötelezéséből, az iskola vezetésében történő személyi változásokból, valamint a fenntartói jog átadásából származnak. 2007-ben a szolgálatot 84 ügyben keresték meg, amelynek nagy részében, 66 ügyben a szolgálat tanácsadási (egyik fél számára nyújtott konzultáció) és egyeztetési (mindkét féllel folytatott külön-külön tárgyalás)

[203] A program részletes evaluációjához lásd: FELLEGI (2003) és FÖLDES (2003).

szolgáltatás nyújtásával segítette a problémák megoldását. A Szolgálat 2007-ben 16 ügyben alkalmazott mediációt, amelynek 75%-a, összesen 12 ügy sikeresen, megállapodással zárult.

Az erőszakmentes kommunikáció és az alternatív vitarendezés oktatásban való alkalmazását jelenleg nem szabályozza törvény vagy egyéb rendelet. Ugyanakkor semmi nem is akadályozza azt, hogy pedagógusok és intézményvezetők alternatív konfliktuskezelő technikákat és eljárásokat építsenek be oktatási intézményeik életébe. Mindez akkor nyer különös jelentőséget, amikor a média naponta ad hírt olyan iskolán belül elkövetett erőszakos cselekményekről, amelyek kezelésében mind az oktatási, mind a szociális és igazságügyi rendszer sokszor tehetetlennek érzi magát.[204]

Jelentős mindezek szerepe akkor, amikor egyre inkább láthatóvá válik, hogy az oktatási intézmények szerepe folyamatosan változik a posztmodern társadalmi struktúra alakulásának függvényében. Nagyon leegyszerűsítve, a lexikális tudás mindenhatósága hanyatlóban; a frontális ismeretátadás kizárólagossága fokozatosan csökken, és ezzel párhuzamosan nő a vitakészség kialakításának, valamint a csoportmunkához szükséges együttműködés fejlesztésének jelentősége. A klasszikus tanár–diák közötti hierarchikus viszony felbomlása szükségessé teszi, hogy a nevelők ne csak a fegyelem betartatásában legyenek gyakorlottak, hanem abban is, hogy miként szocializálják diákjaikat a szabályok jelentőségének felismerésére, azok közös megalkotására, betartására, betartatására, érdekeik konstruktív felismerésére és megfogalmazására, valamint konfliktusaik hatékony kezelésére.

Mindebben a mediáció és az egyéb alternatív vitarendezési technikák iskolákban történő tanítása és alkalmazása csak egy a lehetséges eszközök közül. Azonban jól látható összefüggés, hogy amennyiben az iskolák már a legfiatalabb korosztályok (és szüleik) számára is meg tudják mutatni a partneri kommunikáción és tiszteleten alapuló egyeztetés művészetét, és például – akár 8 évesek körében is – kortársmediátorokat/-facilitátorokat tudnak képezni,[205] akkor elvárható, hogy ők a későbbiekben felnőttként is otthonosabban mozogjanak a békés vitarendezés kultúrájában és technikái között. Mindennek társadalomjobbító hatása nemcsak a bűnmegelőzés területén mutatkozhat meg, hanem általánosan is hozzásegítheti az állampolgárokat ahhoz, hogy erősítsék saját maguk társadalmi kötelékeit, a közösségeiken belüli kohéziót, így magát a társadalmi integrációt is, amely

[204] Lásd a Blaha Lujza téri késelő fiú esetét. Bővebben lásd pl. *Népszabadság Online*, [http://nol.hu/cikk/477565/], letöltve: 2008. 05. 23.
[205] Pl. Finnországban működnek kortársmediációs programok hasonló korú kisiskolások bevonásával.

kulcsfontosságú a mai, számos – gazdasági/szociális/kulturális stb. – ponton szakadozó, posztmodern társadalmunk életében.

3.2.3. A resztoratív szemlélet alkalmazása lakóközösségi kezdeményezésre

A lakóközösség sajátos átmenetet jelent informális hálózataink és a körülöttünk lévő intézményi rendszerek között. A lakóközösség tagjaival egyrészről többnyire a magánszférán keresztül lépünk kapcsolatba – ennyiben tekinthető a lakóközösség informális közösségnek –, ugyanakkor számos ponton intézményes kötelékek is kialakulnak a közösség tagjaival (pl. társasházi közgyűlésen, gyermekek közös helyi óvodáján, iskoláján keresztül), amelynek köszönhetően már az intézményrendszer sajátos dinamikái is hatást gyakorolnak informális kapcsolatainkra.

Kérdés tehát, hogy miként biztosítható az egyéni részvétel a közösséget érintő döntések meghozatalában, és miként kezelhetők konstruktív módon az esetlegesen felmerülő, közösségen belüli konfliktusok. E kérdés központi szereppel bír minden, közösségekkel foglalkozó szociális szakember számára. A közösségi szociális munka fejlődése mellett azonban az 1990-es évek során néhány civil szervezet is számára (pl. Partners Hungary Alapítvány, Konszenzus Alapítvány, Szociológiai Intézet) kiemelt céllá vált az alternatív vitarendezési technikák és a demokráciát erősítő módszerek társadalomba történő bevezetése. Ennek egyik legdinamikusabb és legérdekesebb területét a lakóközösségi mediációs programok jelentették. Ezek háttérében általában a roma és nemroma közösségek közötti viták, jogsérelmek, a hatósági intézmények (pl. rendőrség) működésével kapcsolatos lakossági elégedetlenség, bizonyos helyi fejlesztésekkel kapcsolatos egyeztetések (vagy azok hiánya), valamint az önkormányzati döntések lakosságra gyakorolt negatív hatásai álltak. A mediációval vagy egyéb módszerrel véghezvitt egyeztető folyamatok során lehetőség nyílt egy-egy nagyobb létszámú lakossági fórum megrendezésére, ahol a vitában álló felek, illetve azok képviselői – hasonlóan a kis létszámú mediációs ülésekhez – eltérő olvasataikat feltárhatták, majd egy közös, jövőre nézve mindenki számára vállalható megállapodás kidolgozását tűzték ki célul.

Természetesen ezek az egyeztető folyamatok nem szükségszerűen „szabályos” mediációs eljárások, hanem többnyire különféle alternatív vitarendezési technika kombinációiból állnak. Továbbá az egyéb meghatározó körülmények számossága miatt a felek az egyeztetésekkel sok esetben nem jutnak el a formális megállapodásokig. Azonban a független közvetítő előkészítő munkája, az objektív problémafeltárás, a másik oldal szempontjainak megismerése, valamint

a saját tapasztalatok megosztása a közösséggel önmagukban is előrelépést jelenthetnek a bevont közösségek számára.

Tendenciájában megfigyelhető, hogy a közösségi szinten megjelenő konfliktusok általában közvetve jelennek meg olyan vitás helyzetek kirobbanása során, amelyek okait konkrét intézkedések adják, például az oktatásügy, a közigazgatás vagy a környezetvédelem területén. Ezen konfliktusok érintettjei ekkor az ügyben specializált mediációs szolgálatokhoz tudnak fordulni. Amennyiben a vitarendezés folyamata során láthatóvá válik, hogy az adott ügy a közvetlenül érintetteken túl nagyobb közösségekre is kihat, a felkért szolgálatok megkísérelhetnek olyan konfliktuskezelő–egyeztetési eljárásokat is felkínálni, amelyek már a szélesebb értelemben vett közösség számára is megnyugtató megoldásokat tudnak eredményezni.[206]

Mindezek ellenére úgy tűnik, a lakóközösségi egyeztetési folyamatok 1990-es években tapasztalt lendülete lecsengőben látszik. A 2000-es évek második felére elsősorban csupán a város– és térségfejlesztés ernyője alá tartozó egyeztetési folyamatok figyelhetők meg. Ezek működése többek között azon erős, környezetvédelmi érdekeket érvényesítő civil társulásoknak köszönhető, amelyek felismerték, hogy sikeres érdekegyeztetéssel hosszabb távú megoldások is nyújthatók, mint a jogviták fenntartásával. Az előítéletek, jogfosztottságok és a közösségen belüli, egyéb személyes konfliktusok okozta lakóközösségi konfliktusok esetében – azok nagyszámú előfordulása ellenére – azonban csak elvétve hallani arról, hogy létrejönne a vitában álló felek közötti közvetítés, és valamilyen alternatív vitarendezési technika alkalmazásával próbálnának az érintettek együttesen kidolgozni megoldásokat a jövőre nézve.

Az állampolgárok számára a nagyobb közösségeket érintő vitás helyzetek háttere és megoldásai (vagy a megoldás hiánya) általában az egyik oldal érdekeit képviselő szerveződések tolmácsolásában hallható, amelyre válaszként a másik oldal szempontjai jelennek meg. Az ilyen, nyilvánosság előtt zajló, „vitarendezések" nem ritkán a nyertes–vesztes játszmát játszók csatájaként jelennek meg. E helyzetekben „jó érdekérvényesítésnek" a radikalista hangvétel alkalmazása, a jogi és szankcionáló eszközök kitartó alkalmazása, valamint a másik fél szempontjainak megismerésétől és az érdemi egyeztetésektől való

[206] Dr. KRÉMER ANDRÁSsal, az Országos Mediációs Egyesület elnökével folytatott személyes beszélgetés alapján (2008. május).

elzárkózás számít.[207] Mindebben, akármennyire is méltányolható szándékkal harcol pl. egy jogvédő szervezet, ha megoldási javaslatait az érintettekre nézve „kívülről" hozza, nem veszi figyelembe a helyi szereplők konkrét igényeit, valamint a helyi szükségleteken túl fontosabb célnak tartja, hogy „radikális" harcával átfogóbb, sokszor egyébként valóban nemes társadalmi célokat is elérjen, elképzelhető, hogy nem tesz mást, minthogy robbant a helyi közösség világában, majd abból elegánsan kisétál. Ezzel nemhogy nem oldódnak meg a problémák, de sok esetben még tovább mélyül a felek közötti szakadék, az érintettek különböző stigmákat kapnak/osztanak egymásra, a megegyezés lehetőségének esélye pedig még további csökken.[208]

A fentieket összefoglalóan tehát elmondható, hogy az alternatív vitarendezési technikák lakóközösségekben történő alkalmazása jelenleg marginálisnak tekinthető, az elvétve létrejövő kezdeményezések eredményei pedig arányaiban sokkal kisebb nyilvánosságot kapnak, mint bizonyos helyi közösségek elmérgesedett vitái és megoldatlan problémái.[209]

Kiemelkedő jelentőségű lenne ugyanakkor, hogy lakóközösségeken belül is elérhetők legyenek azok a vitarendezési eszközök, amelyekkel megelőzhetők a közösségen belüli konfliktusok elmérgesedése, és amelyek segítségével a lakosok maguk is részt vehetnek az őket érintő vitás kérdések konstruktív megoldásában. Mindez nemcsak a hatékony bűnmegelőzés megteremtésének feltétele, de elengedhetetlen összetevője bármilyen jellegű térség-, intézmény-, kultúra- vagy intézményfejlesztési törekvéseknek is. Másodlagos az a kérdés, hogy milyen konfliktuskezelő technikát alkalmazunk az egyeztetések során (mediáció, konferenciamódszer, körmódszer, tárgyalás, egyeztetés stb.). A leglényegesebb, hogy meg kell ismerni valamennyi fél érdekeit, érzelmeit, szükségleteit és félelmeit, valamint lehetőséget kell nyújtani számukra ahhoz, hogy maguk állapodjanak meg arról, hogy mit tekintenek a jövőbeni békés együttműködés legfontosabb feltételeinek.

3.2.4. A helyreállító szemlélet megjelenése a nemzeti bűnmegelőzési stratégiában

A 2003-ban az Országgyűlés által jóváhagyott Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájának (115/2003. (X. 28.) OGY. határozat) jelentősége a helyreállító

[207] Mindehhez hozzátartozik annak kérdése, hogy szociológiai szemmel vizsgálva, a hatalmi pozíció megerősítése céljából mennyiben tekinthető „jövedelmezőnek" a radikális hangvétel alkalmazása szemben a konszenzusra való törekvéssel. Ennek kifejtésére azonban nem tudunk vállalkozni jelen dolgozat keretein belül.

[208] Példaként említhetők az oktatásügyi próbaperek a roma gyermekek szegregációja ellen. Erről bővebben lásd például MOHÁCSY, FELLEGI, ÚJLAKY és ZOLNAY Népszabadságban olvasható vitáját (2005).

[209] Természetesen mindez összefüggésben áll a média szerepével, és azon érdekeltségével, hogy a társadalmi problémákat „szenzációjelleggel", az áthidalhatatlan ellentéteket és a megoldatlanságokat kiélezve mutassa be a nyilvánosság előtt.

igazságszolgáltatás szemléletének és gyakorlatának bevezetése terén már a korábbiakban kifejtésre került (lásd 3.1.2. fejezet). E stratégia mind szellemiségében, mind operatív megvalósulásában hozzájárult ahhoz, hogy a helyreállító szemlélet alapelemei horizontálisan átíveljék a bűnmegelőzés teljes rendszerét. Ez annak köszönhető, hogy a jóvátételi megközelítés kiemelt szempontként jelenik meg valamennyi kiemelt területen.[210] A helyreállító filozófia képviselete mellett a stratégia összehangolt együttműködést ír elő a bűnmegelőzésben érintett valamennyi szektor (helyi önkormányzatok, helyi civil szervezetek, közösségi kezdeményezések, az üzleti élet szereplői) és szakterület (elsősorban a gyermek-, ifjúság- és családvédelmi rendszerben, a szociális ellátásban, a foglalkoztatáspolitikában, az oktatásügyben, a szenvedélybetegségek kezelésében, a bűnmegelőzésben, a büntetőeljárásban és a büntetés-végrehajtásban dolgozók) számára. A meghatározott célok végrehajtása érdekében évente önálló cselekvési program készül, amely (kétévente) elemzi a korábbiakban elért eredményeket, valamint rendszerbe helyezi és részletezi a tárgyévben megvalósítandó feladatokat. Az Országos Bűnmegelőzési Bizottság a cselekvési programokban foglalt feladatok megvalósításáról és az elért eredményekről kétévente jelentést készít, amely tartalmazza a bűnözés helyzetének elemzését is. A bűnözés legújabb kihívásainak összefoglalásával a jelentések alapul szolgálnak a következő évek cselekvési programjainak előkészítéséhez.

A kormány 2008-ig az Országos Bűnmegelőzési Bizottság (OBmB) által kiírt pályázatokon keresztül, 2008-tól pedig az OBmB mellett az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) Társadalmi Megújulás Operatív Programjának keretén belül is (az 5.6-os pontban rögzített céloknak megfelelően), egyrészt pályázati programokon keresztül (5.6.1.), másrészt egy kiemelt projekten keresztül (5.6.2.) kívánja támogatni a bűnmegelőzést segítő kezdeményezéseket. A támogatott tevékenységek rendkívül széles területet fednek le. A programok közös alapeleme az interdiszciplináris és interszektorális megközelítés, valamint a helyreállító szemlélet lehetőség szerinti képviselete.

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a jóvátételi szemléletet zászlajukra tűző és aktívan alkalmazó programok kidolgozóinak és -megvalósítóinak töredéke szerzett csupán mélyrehatóbb betekintést a helyreállító igazságszolgáltatás mögött meghúzódó szemléletrendszerről (lásd a 2. fejezetet). Mindez azzal a kockázattal jár, hogy a jóvátételi szemléletről számos, egymástól jelentősen eltérő, egyéni értelmezés alakul ki, és esetleg

[210] Ezek az alábbiak: 1. a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése, csökkentése; 2. a városok biztonságának fokozása; 3. a családon belüli erőszak megelőzése; 4. az áldozattá válás megelőzése, az áldozatsegítés, az áldozat kompenzációja és végül, 5. a bűnismétlés megelőzése.

maguk a gyakorlatok is más alapelveket tükröznek attól függően, hogy a programmegvalósító milyen tudással és értelmezéssel rendelkezik a resztoratív szemléletről.[211] Mindez azonban természetes folyamatnak tekinthető, hiszen a közösségi bűnmegelőzés pontosan az alulról történő kezdeményezések sokszínűségére épül. Azonban az itt leírtakkal párhuzamosan – a helyreállító igazságszolgáltatás tudatos és egységességre törekvő intézményfejlesztésének érdekében – szükséges lenne a szemléletbeli alapelvek meghatározása, azok elvárása a programkidolgozások és –megvalósítások során, valamint a jelenlegi tevékenységek és értelmezések egymással való harmonizációja is.[212]

3.2.5. A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység

Ahogy az már korábban kifejtésre került a resztoratív igazságszolgáltatás hazai történeti áttekintésében (3.1.2. rész), a büntetőügyekben alkalmazható mediáció Magyarországon 2007. január 1-től vált országosan elérhető szolgáltatássá. Mivel ezen intézmény tekinthető Magyarországon a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet leginkább szabályozott és intézményesült formájának, az alábbiakban valamivel részletesebben mutatjuk be ennek jogszabályi és intézményi hátterét, valamint az első év eredményeit.[213]

3.2.5.1. Jogszabályi háttér

A büntetőügyi közvetítés időben elsőként megjelenő elsődleges jogforrásaként a *2006. évi LI. törvény* szolgál, amely módosította az 1998. évi XIX. Büntetőeljárási és az 1978. évi IV. Büntető törvénykönyvet, illetve a 221/A. paragrafusnak a Büntetőeljárási törvénybe való beillesztésével beépítette a mediáció intézményét a büntetőeljárás folyamatába. A közvetítői eljárás személy elleni, közlekedési, valamint vagyon elleni, ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt indult büntetőeljárás tartama alatt a gyanúsított, illetve a sértett önkéntes hozzájárulásával alkalmazható eljárás (221/A. § (1)). A Be. alapján az eljárás célja, hogy „a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását elősegítse", továbbá, hogy „a gyanúsított és a sértett között – a gyanúsított tevékeny megbánását megalapozó – megállapodás jöjjön létre (Be. 221/A. § (2))".

[211] Például: a helyreállító mechanizmust a büntetés *alternatívájaként* (bizonyos esetekben helyettesítőjeként) vagy a büntetés *mellett* megjelenő, közösségi és áldozati szempontok figyelembevételét lehetővé tevő megközelítésként értelmezzük-e? Más szóval: fontos-e, hogy a bűnt minden esetben *büntetés* kövesse, vagy – bizonyos esetekben – elégséges, ha azt mondjuk, bűn nem maradhat *következmény* nélkül. Ez esetben e következmény nem jelent okvetlenül büntetést, hanem kimerülhet egy elkövető által, önkéntesen felvállalt jóvátételi tettben is.

[212] E gondolatok néhány, OBmB által támogatott program monitorozása során fogalmazódtak meg bennem.

[213] Az áttekintéshez forrásként került felhasználásra FELLEGI BORBÁLA, TÖRZS EDIT és VELEZ EDIT megjelenés alatt álló tanulmánya.

A fenti bekezdésben említett „tevékeny megbánás" intézménye a Büntető törvénykönyv 36. §-ára vonatkozik, amely szerint „nem büntethető, aki a személy elleni, közlekedési vagy vagyon elleni, háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekménnyel okozott kárt a sértettnek közvetítői eljárás keretében megtérítette vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette" (Btk. 36. § (1)). Háromtól ötévi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények esetében a büntetőeljárás nem mellőzhető, azonban a törvény lehetőséget ad az eljáró bírónak az ún. „korlátlan enyhítésre", amennyiben az elkövető az okozott kárt a sértettnek közvetítői eljárás keretében megtérítette vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette (Btk. 36. § (2)).

A közvetítői eljárás másik jogforrása a büntető ügyekben alkalmazható közvetítésről szóló, *2006. évi CXXIII. törvény* (a továbbiakban Bk. Tv.). E jogszabály többek között ismerteti a közvetítői eljárás fogalmát, célját, a közvetítő személyének összeférhetetlenségi szabályait, kiválasztásának módját, feladatait, titoktartási kötelezettségét, valamint részletezi az eljárás szabályait. Valamelyest kiegészítve a Büntetőeljárási törvényben szereplő definíciót, a közvetítői eljárást úgy határozza meg mint „a bűncselekmény elkövetésével kiváltott konfliktust kezelő eljárás, amelynek célja, hogy a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, illetőleg ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával – a sértett és a terhelt közötti konfliktus rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő – írásbeli megállapodás jöjjön létre (Bk. Tv. 2. § (1))".

A törvény a közvetítői eljárás végrehajtójaként az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium alá tartozó Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálatát nevezi meg. Közvetítőként „a büntető ügyben eljáró bíróság, illetőleg ügyész székhelye szerint illetékes pártfogó felügyelői szolgálat közvetítői tevékenységet végző pártfogó felügyelője, vagy a pártfogó felügyelői szolgálatként kijelölt szervvel – pályázat útján – közvetítői tevékenység végzésére szerződésben álló ügyvéd" járhat el (Bk. Tv. 3. § (1)).

A mediáció végrehajtásának másodlagos jogforrása az igazságügyi és rendészeti miniszter *1/2007. (I.25.) IRM rendelete* a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységgel összefüggésben egyes igazságügy-miniszteri rendeletek módosításáról. E rendelet részletezi a közvetítői eljárásra utalást megelőző pártfogó felügyelői vélemény elkészítésének módját, az esetek kiválasztásának módszerét, valamint a közvetítői eljárás lefolytatásához, az adatgyűjtéshez, dokumentációhoz, valamint az iratkezeléshez kapcsolódó előírásokat.

A rendelet előírja, hogy közvetítői tevékenységet azon pártfogó felügyelők és – 2008 január 1-től – ügyvédek folytathatnak, akik elvégeztek egy minimum kétszer 30 órás, tematikájában egymásra épülő mediációs képzést, vagy egyetemi, főiskolai alap- vagy posztgraduális képzésben közvetítő (mediátor) képesítést szereztek. Emellett a közvetítőknek részt kell vennie az Igazságügyi Hivatal által szervezett, legalább 90 órás belső képzésben, továbbá a hivatalon belül rendszeres időközönként megszervezett mentori tevékenységekben, mediációs tárgyú továbbképzéseken, szupervízión és esetmegbeszéléseken (1/2007. IRM rendelet 25. § (2)).

A közvetítői tevékenységet 2008. január 1-től a pártfogó felügyelői szolgálatként kijelölt szervvel közvetítői tevékenység végzésére szerződésben álló ügyvédek is elláthatják. A tevékenységükre, kiválasztásukra, képzési követelményeikre, iratkezelési és dokumentációs eljárásaikra vonatkozó részletes szabályozást az *58/2007-es számú IRM rendelet* biztosítja. E szabályozás meghatározza, hogy a közvetítői tevékenységet végző ügyvédekre ugyanazon képesítési követelmények vonatkoznak, mint a közvetítőként eljáró pártfogó felügyelőkre, valamint számukra is kötelező az Igazságügyi Hivatal mentori és szupervíziós rendszerében való részvétel. Az ügyvédek 2008. során országos szinten összesen 50 közvetítői státuszra pályázhatnak az Igazságügyi Hivatal felé. Sikeres pályázás esetén az Igazságügyi Hivatal a pályázóval egy éves határozott idejű, de közös megegyezéssel meghosszabbítható szerződést köt közvetítői tevékenység ellátására büntető ügyekben.[214]

3.2.5.2. A közvetítői eljárásra utalható ügyek köre

A közvetítői eljárásra utalható bűncselekmények körét a Büntetőeljárási törvény 221/A §-a és a Büntető törvénykönyv 36.§-a határozza meg. Ennek alapján mediációt az öt évnél nem súlyosabban büntetendő (azaz akár középsúlyos mértékű) személy elleni, közlekedési és vagyon elleni bűncselekmények esetében lehet alkalmazni. Ez a meghatározás kb. 110 típusú bűncselekmény esetében engedi meg a mediációt. A vagyon elleni bűncselekmények mindebben kiemelkedő arányt képviselnek, tekintve, hogy általánosságban is e cselekmények alkotják az évente regisztrált bűncselekmények kb. 70-80%-át (a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 2003, 9.).

Több bűncselekmény együttes előfordulása (halmazat) esetén is lehetőséget ad a törvény a mediációra (bár ennek gyakorlati nehézségeiről még a későbbiekben bővebben szólunk). Ez esetben különválasztandók a mediációra alkalmas esetek, és ezekben az esetekben lehetséges

[214] Forrás: http://www.kih.gov.hu/aktualitas/palyazat_kiir.html

külön a közvetítői eljárás lefolytatása. A közvetítői eljárás alkalmazható mind fiatalkorúak, mind felnőtt korúak által elkövetett cselekmények esetében.

Mediációra azon bűncselekmények esetében van lehetőség, amelyekben azonosítható a bűncselekmény – természetes vagy jogi személyű – sértettje, valamint amikor az elkövető *a)* nem többszörös vagy különös visszaeső, *b)* cselekményét nem bűnszervezetben követte el, *c)* cselekménye nem okozott halált, *d)* szándékos bűncselekményét pedig nem szabadságvesztés felfüggesztése, feltételes szabadságlábra helyezés, próbára bocsátás vagy vádemelés elhalasztásának tartama alatt követte el (Btk. 36. § (3)).

Közvetítői eljárásra az ügyben eljáró ügyész, míg a bírói szakban az ügyben eljáró bíró utalhat ügyeket. Az ügyész hivatalból vagy a gyanúsított, védő, illetve a sértett indítványára utalhat ügyeket, a bíró a gyanúsított, védő, illetve a sértett indítványára utalhat ügyeket, amennyiben:

a) a Btk. 36. §-a alapján az eljárás megszüntetésének vagy a büntetés korlátlan enyhítésének lehet helye,

b) a gyanúsított a nyomozás során beismerő vallomást tett, vállalja, és képes a sértett kárát megtéríteni vagy a bűncselekmény káros következményeit más módon a sértettnek jóvátenni,

c) a gyanúsított és a sértett is hozzájárult a közvetítői eljárás lefolytatásához, valamint

d) a bűncselekmény jellegére, az elkövetés módjára és a gyanúsított személyére tekintettel a bírósági eljárás lefolytatása mellőzhető, vagy megalapozottan feltehető, hogy a bíróság a tevékeny megbánást a büntetés kiszabása során értékelni fogja (Be. 221/A. § (3)).

Mindezen feltételek közül a *d)* pontban foglaltak jelzik, hogy az ügyésznek és bírónak jelentős egyéni mérlegelési lehetősége van a tekintetben, hogy az ügyet közvetítői eljárásra utalja-e. Az eljáró ügyész, illetve bíró a mediáció alkalmazásáról szóló döntését megelőzően pártfogó felügyelői véleményt is kérhet az ügyben eljáró, mediációs képesítéssel rendelkező pártfogótól, aki a mediáció feltételeinek megvizsgálása céljából személyesen találkozik mind az elkövetővel, mind az áldozattal. A pártfogói vélemény segítségével a jogalkalmazó tehát részletesebb szakmai képet kaphat a fenti szempontok meglétéről és a mediáció alkalmazhatóságáról.

3.2.5.3. A mediáció eljárásjogi következménye

A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységet a jogalkotó elsőként a kis- és közepesen súlyos bűncselekmények körében vezette be kizárólag az ügyészi és bírói szakban. Ellentétben az Európa Tanács R(19)1999-es ajánlásának II/4. pontjával, amely szerint a sértett–elkövető közötti mediációt a büntetőeljárás valamennyi szakaszában elérhetővé kell tenni, Magyarországon (egyelőre) a közvetítői intézmény nem elérhető sem a nyomozati, sem a büntetés-végrehajtási szakban.

A mediációs eljárást az illetékes ügyész hivatalból vagy a felek (vagy meghatalmazott ügyvédeik) indítványára kezdeményezheti. Ezzel szemben a bírói szakban a bíró hivatalból nem, csupán a felek kérelmezésére küldheti az ügyet mediációra. Mindkét jogalkalmazó kötelezettsége a felek tájékoztatása a közvetítői eljárás lehetőségéről.

A Btk. 36. §-ban meghatározott „tevékeny megbánás" intézményének megfelelően felnőtt korú elkövetők esetében a három évnél, fiatalkorúaknál az öt évnél nem súlyosabban büntetendő cselekmények esetén az eredményes közvetítői eljárás automatikusan a büntetőeljárás megszüntetéséhez vezet, tehát az elkövető számára büntetett előélet nélkül lezárul az ellene folytatott eljárás. A sikeres közvetítést követően az ügyésznek nincsen lehetősége egyéni mérlegelésre arra vonatkozóan, hogy elég „tartalmasnak" találta-e a mediáció kimenetelét – a jogszabályi előírásoknak megfelelően eredményesnek tekintendő mediációt követően az eljárást minden esetben meg kell szüntetnie. A mediáció ezen esetekben tehát diverziós – hagyományos bírói útról – elterelő eljárásnak tekintendő, amely kiváltja a büntető szankció szükségességét. Eredményesnek akkor mondható az eljárás, ha

a) a megállapodás alapján a terhelt a bűncselekménnyel okozott kárt a sértettnek megtérítette vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette,

vagy

b) a terhelt a megállapodás alapján a kár megtérítését részletekben történő fizetéssel vagy egyéb módon nyújtandó jóvátétellel az első részlet tekintetében teljesítette, ha a megállapodás értelmében a teljesítés a felfüggesztés határidején belül nem fejeződhet be,

vagy

c) a terhelt a megállapodás alapján a részletekben történő fizetés vagy más módon nyújtandó jóvátétel utolsó részletét a felfüggesztés határidején belül teljesítette (Bk. Tv. 15. § (1)).

Amennyiben a fent idézett *b)* pont valósul meg, tehát a teljesítést a terhelt már megkezdte, de még nem fejezte be, az ügyész elhalaszthatja a vádemelést egytől két évig terjedően. Ezen

időszak alatt a terhelt pártfogó felügyelet alá kerül, és vállalja, hogy a megállapodásban foglaltakat teljes mértékben teljesíti. Ha mindez sikeres, az ügyész a büntetőeljárást lezárja, minden más esetben pedig vádat emel.

Felnőtt korú elkövetők esetében nem csak diverziós hatása lehet a sikeres közvetítői eljárásnak. Amennyiben egy felnőtt korú elkövető cselekménye három év szabadságvesztésnél szigorúbban, de öt évnél nem szigorúbban büntetendő, vádemelésre mindenképpen sor kerül, azonban az eljárás keretén belül – ha az egyéb feltételek fennállnak – lehetőség nyílik az ügyet közvetítői eljárásra küldeni. Ez esetben az illetékes ügyész vagy bíró maximum hat hónapra felfüggesztheti az eljárást, amely időszak alatt a közvetítői eljárásnak le kell zárulnia. Eredményes mediációt követően az ügyben eljáró bíró ítéletét korlátlanul enyhítheti. Ezen esetekben tehát mindenképpen sor kerül a bírósági tárgyalásra, a mediáció kimenetele a hagyományos szankciót „kiegészíti", a bíró pedig egyénileg mérlegelhet, hogy milyen mértékben veszi figyelembe a sikeres megállapodást ítéletének meghozatalakor.

3.2.5.4. A közvetítői eljárás szervezeti háttere

Ahogy az már a korábbiakban kifejtésre került a történeti áttekintés során (3.2.5. rész), a jogalkotó a büntetőügyi közvetítői szolgálatot az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium alá tartozó Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálata alá helyezte be. Az Igazságügyi Hivatal a közvetítői szolgáltatás végrehajtását biztosító országos Pártfogó Felügyelői Szolgálat működtetése mellett (amely a Hivatal létrehozása óta, 2003. július 1-től egységes szolgálatban és irányítás alatt kezeli a fiatal és felnőtt korú pártfogoltakat) felelős az Áldozatvédelmi Szolgálatért, a Jogi Segítségnyújtó Szolgálatért, és a kárpótlási feladatok ügyintézéséért.

A fenti döntés azonban korántsem volt kézenfekvő a hazai gyakorlat számára. A leggyakrabban előforduló aggályok azzal kapcsolatban merültek fel, hogy miként lesznek képesek a korábban kizárólag elkövetőkkel foglalkozó és hatósági szerepet ellátó pártfogó felügyelők áldozatok és elkövetők között pártatlan közvetítőként eljárni. Továbbá, hivatásos, állami alkalmazottként eljáró közvetítők miként képviselik majd Nils Christie gondolatait, mely szerint a mediációval az igazságszolgáltatás egy részét pontosan a hivatásos személyek kezéből kell kivenni és helyette az állampolgárok szerepvállalását kell növelni. Ez az oka annak, hogy a legtöbb országban vagy többségében speciálisan felkészített, de önkéntes státusú mediátorok dolgoznak (pl. Lengyelország, Norvégia, Szlovénia, Finnország), vagy

vegyesen alkalmaznak önkéntes és professzionális mediátorokat (pl. Németország, Egyesült Királyság).

A fenti aggodalmak mellett azonban látható volt, hogy a civil társadalom – a rendelkezésre álló szűk időkeret alatt – nem képes olyan mediátori hálózatot kiépíteni, amely, a jogegyenlőség érdekében, egységes módszertannal és standardokkal, valamint megfelelő szintű infrastruktúrával tudná biztosítana a közvetítői szolgáltatást az ország valamennyi megyéjében. Ez vezetett tehát ahhoz a döntéshez, hogy az országos szinten kiépített, központosított szervezeti struktúrával rendelkező és a segítő szakmák terén tapasztalt – szociális, jogi, szociológiai, pedagógiai, pszichológiai és teológiai diplomákkal rendelkező – pártfogó felügyelőket alkalmazó Igazságügyi Hivatal építse be a közvetítői szolgáltatást tevékenységei körébe.

Mivel a hivatal ennek megvalósítására nem kapott elegendő mértékű plusz emberi és/vagy anyagi erőforrást, a mediációs hálózat kiépítését – elsődlegesen a majdani mediátorok képzését – pályázati forrásokból finanszírozta. A mediáció terén egyik legtapasztaltabb szervezetnek számító, az osztrák Neustart Mediációs Szervezet módszertanát átvevő Partners Hungary Alapítvány képzőinek bevonásával az Igazságügyi Hivatal célja az volt, hogy a fent megfogalmazott aggályokat figyelembe véve, a képzésre önként jelentkező pártfogó felügyelőket mind szemléletükben, mind gyakorlatukban felkészítsék a közvetítői hivatásra. A pártfogó felügyelők „átképzése" jól látható módon nemcsak egy új eljárás megtanulását jelentette, hanem alapvető attitűdbeli, szemléletbeli változtatásokat is szükségessé tett a majdani közvetítők gondolkodásában, hiszen egészen mást jelent hatósági személyként valakit segítő és kontrolláló attitűddel pártfogolni, mint a két fél közötti megegyezési folyamatot facilitálni. Ennek megfelelően alakították ki mind a kétszer 30 órás alapképzést, mind az azt követő, mentori és szupervizori rendszert, amelyben minden aktív közvetítőnek – a majdani ügyvéd közvetítőknek is – kötelező a részvétel.

A mentori rendszer kialakításának első lépcsőjeként megyénként egy mentorjelöltet képeztek ki. Ez a személy akkor vált mentorrá, ha az Igazságügyi Hivatal e feladatra felkért képzőjével – mentorával minimum tizenöt ügyben együttesen eljárt (öt ügyben megfigyelőként, öt ügyben társmediátorként és öt ügyben egyedüli mediátorként), és amennyiben ezen folyamat során megfelelő értékeléseket kapott a képző mentortól, a megyei Igazságügyi Hivatal igazgatójától és a munkatársaktól. A mentori rendszer kiépítésének köszönhetően a megyei irodák mediátorait már helyi mentorok segítik munkájukban. Emellett

mind a mentorok, mind a mediátorok számára rendszeresek az országos szintű konzultációk és esetmegbeszélések.

Továbbra is kihívást jelent, hogy az államigazgatási szektorba tartozó Igazságügyi Hivatal miként képes együttműködéseket kialakítani a hasonló területen tevékenykedő, nem állami finanszírozású szervezetekkel. Míg a képzések és szolgáltatások továbbfejlesztése teljes mértékben megköveteli a partnerségek kiépítését az egyéb szektorokkal, az is jól látható, hogy Magyarországon – az igazságszolgáltatás rendszerét általánosan vizsgálva – egyáltalán nincs hagyománya a civil partnerségeknek és a „kiszerződéseknek". Az egyéb szervezetekkel való hatékony együttműködések és a partnerségen alapuló kommunikáció kiépítésének igénye nemcsak szervezeti és finanszírozási, de attitűdbeli kihívást is jelent az érintett szereplők számára. Mindazonáltal, többek között a már korábban említett OBmB projekteknek és az Európai Uniós pályázati forrásoknak, továbbá a vezetők szakmai nyitottságának köszönhetően az elmúlt pár év során az Igazságügyi Hivatal úttörő szerepet vállalt abban, hogy bebizonyítsa: akár a – hagyományosan állami monopólium alá tartozó – igazságszolgáltatási területen is megvalósíthatók a hatékony, szektorközi együttműködésre épülő gyakorlatok, azaz a centralizált intézményrendszer önmagában nem zárja ki az innovatív, pilot jellegű, széles körű együttműködésre épülő kísérletek lehetőségét. Mindennek ismeretében – a korábbiakban megemlített aggályok ellenére – annyiban előnynek számít az ügyvédek „beengedése" a közvetítői rendszerbe, hogy a szervezetrendszer ezzel – történetében először – megnyílt a nem állami alkalmazottak felé is. Bár az ügyvédi kör kizárólagos beengedése sem szakmailag, sem semmilyen más szempontból nem indokolt, e lépés mégis fontos nyitást jelenthet annak irányába, hogy idővel ne csak jogi háttérrel rendelkező civil személyek, hanem – megfelelő mediációs képzettséggel – egyéb szakmák képviselői is tagjaivá válhassanak a közvetítői hálózatnak.[215]

3.2.5.5. A közvetítői eljárás gyakorlata

A magyarországi sértett–elkövető közötti közvetítés *módszertana* az ausztriai Neustart szervezet által alkalmazott mediációs modellre épül. A Partners Hungary Alapítvány e modell technikáit adaptálva alakította ki képzését a magyarországi pártfogó felügyelők számára. Emellett számos pártfogó felügyelő vett részt különböző, a konferencia-módszer gyakorlatát bemutató képzésen. Az egyéb közvetítői módszerek azonban egyelőre nem épültek be a közvetítői tevékenység gyakorlatába. Nehézséget jelent, hogy – bár a konferencia-módszer

[215] A szakmai lobbi jelentőségének illusztrálására az ügyvédek beemelését támogató parlamenti felszólalások a 3.1.2.3-as részben olvashatók.

terén való továbbképzés szerepel az Igazságügyi Hivatal jövőbeni fejlesztési céljai között – a jelenlegi jogszabály két főben maximálja azon személyek számát, akik a sértett vagy a terhelt kérésére részt vehetnek még a közvetítői megbeszélésen (7.§, 3. bek). Ilyen – tegyük hozzá, feleslegesen túlszabályozott – törvényi korlátok között nehéz a konferencia-módszer alkalmazása, amely alapvetően arra épít, hogy minél több érintettet, családtagot és támogatót be tudjon vonni a döntéshozatali folyamatba.[216] A törvény továbbá meghatározza, hogy fiatalkorú terhelt, illetve korlátozottan cselekvőképes sértett esetén kötelező a törvényes képviselő megjelenése a közvetítői megbeszélésen. Mindkét fél számára törvény adta lehetőség, hogy jogi képviselőjével jelenjen meg a közvetítői megbeszélésen. A közvetítők kialakult módszertana azonban azt szorgalmazza, hogy az ügyvédek a megbeszélés során a körön kívül helyezkedjenek el, hozzászólásaikat pedig külön tárgyalás keretén belül a közvetítőhöz intézzék. Mindez azt kívánja megelőzni, hogy a mediációs ülés – amelynek legfontosabb eleme a felek közvetlen részvétele – „kis bírósági tárgyalássá" vagy ügyvédek jogi terminológiákkal és logikával lefolytatott vitájává alakuljon át.

A törvény a sértett és terhelt közötti személyes találkozóra épülő mediációs módszert írja elő azáltal, hogy a feleknek „a megállapodás megkötésekor és aláírásakor személyesen, együttesen meg kell jelenniük" (11.§, 4. bek). Ezt megelőzően azonban a mediátornak lehetősége van a feleket a másik személy távollétében is meghallgatnia. A gyakorlatban azonban a közvetítők azokat a megbeszéléseket szorgalmazzák, ahol a sértett és a terhelt személyesen és együttesen tud részt venni, mivel ismeretes, hogy a szemtől szembe találkozást lehetővé tevő közvetítés módszere jóval hatékonyabb, mint az ún. indirekt mediáció, amely során a közvetítő egyszerre csak az egyik féllel egyeztet.

A közvetítői törvény további alapelvei a felek *önkéntes* részvétele, a közvetítő személyének *pártatlanság*a és a *titoktartási* kötelezettség. Ezen elvek törvényben történő megjelenésével a magyarországi közvetítői tevékenység szabályozása megfelel az Európa Tanács R(19)1999-es ajánlásában foglaltaknak. A Bk. Tv. 7. §-ának 1. bekezdése alapján „a közvetítői eljárás csak a sértett és a terhelt önkéntes hozzájárulásával folytatható le". Továbbá „az eljárásban a sértett és a terhelt egyenrangú felek, az eljárás során bármikor

[216] Ez jó példa arra, hogy amennyiben a jogalkotó nem ismeri egy újonnan bevezetendő intézmény módszertanát és gyakorlatát, és nem bízik a végrehajtó intézmény szakmaiságában, könnyen túlszabályozási igényének csapdájába eshet. A közvetítői ülésen résztvevők számának maximálása tipikusan módszertani kérdés, amelyről az egyes eset közvetítőjének kell – az érintettekkel együttműködésben – döntenie. A jogszabályi előírások e kérdésben indokolatlanok, és szükségszerűen korlátozzák a közvetítőt módszertani -szakmai szabadságában. Érdekesség, hogy a jogszabálytervezet eredetileg csupán egy-egy plusz fő jelenlétét engedélyezte, tehát a jelenlegi két-két fő meghatározása már a gyakorlatot ismerő, jogszabályt véleményezők „sikeres" érvelésének eredménye.

visszavonhatják a részvételre vonatkozó hozzájárulásukat, és minden egyezségre önként kell jutniuk."

A pártatlanságot a jogszabály a közvetítő személyének összeférhetetlenségi szabályaival biztosítja, valamint kimondja, hogy „a közvetítő feladata, hogy a közvetítői eljárás során pártatlanul, lelkiismeretesen, a külön jogszabályban meghatározott szakmai követelmények szerint közreműködjön a megállapodás létrehozásában" (3. § (2)).

A titoktartási kötelezettség biztosítására a jogszabály kimondja, hogy „a közvetítőt – ha törvény másként nem rendelkezik – titoktartási kötelezettség terheli minden olyan tényre, adatra és körülményre vonatkozóan, amelyről közvetítői tevékenységével összefüggésben szerzett tudomást". A titoktartási kötelezettség a közvetítői tevékenység megszűnése után is fennáll (3.§ (4), (5)). Ennek megfelelően a terhelt tettet elismerő nyilatkozata és a mediáció során feltárt egyéb információk semmilyen módon nem használhatók fel bizonyítékként az adott ügy kapcsán esetlegesen felmerülő további eljárás(ok) során. Ez alól kivétel a közokiratnak számító megállapodás és a közvetítő jelentése (13.§ (5)).

A közvetítői eljárás során megszületett, sértett és terhelt közötti *megállapodás* tartalmazhatja egyrészt a bűncselekménnyel okozott kár megtérítését (anyagi jóvátétel) és/vagy a bűncselekmény káros következményeinek egyéb módon történő jóvátételét (szimbolikus jóvátétel). A megállapodásban a feleknek rendelkezniük kell a jóvátétel mértékéről, kifizetésének/végrehajtásának módjáról és a vonatkozó határidőkről (13.§ (1), (2)). A törvény általános irányadásként meghatározza, hogy a megállapodás tartalmának jogszerűnek és ésszerűnek kell lennie, valamint „nem ütközhet a jó erkölcsbe" (13.§ (3)). A közvetítői eljárásban létrejött megállapodás ellenére a sértettnek továbbra is jogában áll a büntetőeljáráson kívül a bűncselekményből származó igényét bírósági, választott bírósági vagy egyéb eljárás keretében érvényesíteni.

A közvetítői eljárás sikeresen zárul, ha a megállapodás alapján a terhelt a bűncselekménnyel okozott kárt a sértettnek megtérítette vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette. Amennyiben a terhelt a megállapodásban foglaltak teljesítését megkezdte, de még nem fejezte be, a közvetítői eljárás ugyanúgy lezárul, azonban a pártfogó felügyelői szolgálat a közvetítői eljárás befejezése után is ellenőrzi a megállapodás teljesítését. Ha a terhelt nem teljesít, vagy a megállapodás a sértett magatartása miatt nem teljesíthető, a pártfogó felügyelői szolgálat erről tájékoztatja az ügyészt, illetve a bíróságot, és az ügy visszakerül a hagyományos eljárás keretei közé (15.§ (2)).

Szintén a közvetítő eljárás végét eredményezi, ha az első három hónap eredménytelenül telt el; ha a felek az eljárás lezárását igénylik; ha a sértett vagy a terhelt hozzájárulását visszavonta; ha a terhelt visszavonta beismerő vallomását; ha a terhelt magatartásából látható, hogy nem képes az okozott kár megtérítésére; illetőleg ha a felek valamelyike ismeretlen lakóhelyen tartózkodik vagy elhunyt. A felek maguk is igényelhetik is a közvetítői eljárás befejezését. Minden itt ismertetett kimenetel esetén az ügy visszakerül a formális büntetőeljárás folyamatába, amely során az eljáró ügyész vádemelést alkalmaz, vagy – ha az ügy már a bírói szakaszban került felfüggesztésre – nem kerül sor a korlátlan enyhítés lehetőségére. Mindezek alapján a 22. ábra foglalja össze a közvetítői eljárás általános menetét.

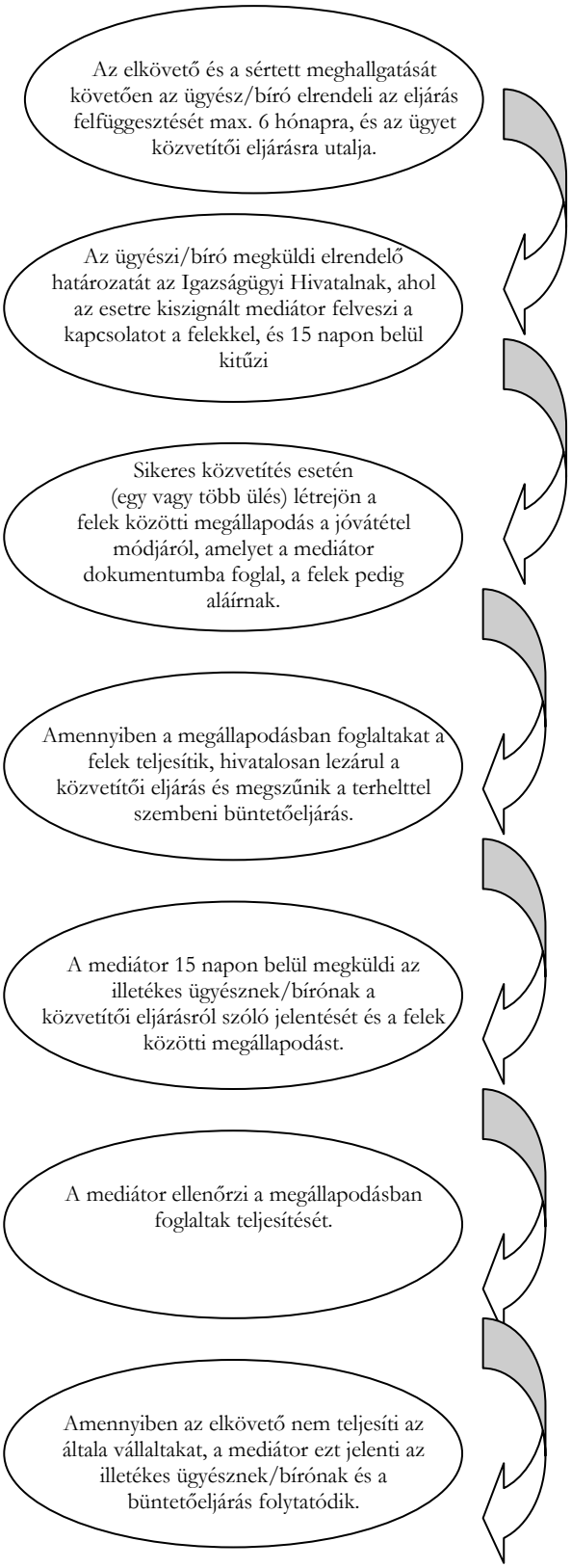

22. ábra: A közvetítői eljárás folyamata

3.2.5.6. A közvetítői eljárás 2007. évi eredményei[217]

2007-ben a Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2451 mediációra utalt eljárásban járt el, ebből a 2007-es év végére 690 ügy maradt folyamatban. Az ügyek mintegy egyharmadát a bíróságok, kétharmadát az ügyészségek utalták közvetítői eljárásra. A beérkezett ügyek legnagyobb részt, 56%-ban vagyon elleni, 28%-ban közlekedési és 16%-ban személy elleni bűncselekmények voltak. Az előzetes várakozásokkal ellentétben csupán 12%-ban került sor közvetítői eljárásra fiatalkorú elkövető esetében.

Az igazságszolgáltatásban tapasztalható jelentős területi eltéréseket illusztrálja a közvetítői eljárás bevezetésének e téren tapasztalt különbségei is: a mediációt leginkább alkalmazó 5 megyében együttesen több ügyet kezeltek közvetítői eljárással, mint a másik 15 megyében összesen (!). A közvetítői eljárást leginkább alkalmazó térségek: Baranya, Veszprém, Pest, Heves megye, valamint a Főváros, az eljárást legkevésbé alkalmazók megyék: Zala, Nógrád, Tolna és Vas megye. Szintén érdekes tapasztalat, hogy a 300 fiatalkorú esetében alkalmazott közvetítői eljárás kétharmadára összesen négy megyében (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád és Veszprém megyében) került sor, a többi 16 bírósági körzetben a fiatalkorúak ügyében alkalmazott mediáció elenyésző számú volt.

Az ügyek 63,4%-ában (1555 ügyben) született megállapodás a felek között.[218] A megállapodások 3%-a együttesen tartalmaz anyagi és nem anyagi jellegű jóvátételt, 8%-uk kizárólag nem anyagi jellegű jóvátételre irányul. A megállapodások 67%-ában a felek tisztán pénzbeli teljesítésben egyeztek meg, 22%-ban pedig a sértett csak a terhelt bocsánatkérésére tartott igényt. Az ügyek 15,3%-a (376 ügy) zárult le eredménytelenül, többnyire valamelyik fél hozzájárulásának vagy az elrendelő határozatának visszavonása, illetve a megállapodás megkötésének sikertelensége miatt. A mediációs eljárások során kötött megállapodásokon keresztül a terheltek összesen 293 871 935 Ft kifizetésére vállaltak kötelezettséget.

3.2.6. Resztoratív szemlélet a büntetés-végrehajtásban

A fenti konfliktustípusok esetében a resztoratív eljárások sikeres alkalmazása vagy helyettesítheti a formális büntetést (pl. a tevékeny megbánás intézményének alkalmazásával), vagy csökkenthet annak mértékén (pl. a bíró élhet a korlátlan enyhítés lehetőségével). A büntetés-végrehajtás szakaszában egészen más funkciókat tölt be a helyreállító szemlélet. Olyan bűncselekmények kapcsán vizsgáljuk a helyreállító szemlélet alkalmazhatóságát,

[217] Az Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálatának 2007. évi, közvetítői ügyekben megvalósított feladatairól készített beszámolója alapján.

[218] 2007. decemberében még kb. 600 ügy folyamatban volt, amelyek egy része szintén sikeresen, megállapodással zárult 2008-ban.

amelyek esetében a társadalom nem tud eltekinteni az elkövető elzárásától, tehát mindenképpen szükséges a szabadságvesztés büntetésének kiszabása.

Szükségesnek tartjuk vizsgálni, hogy mennyiben és miként alkalmazhatók a helyreállító szemlélet alapelvei a szabadságvesztésüket töltőkre olyan súlyú bűncselekmények esetén is, amelyek elbírálása során a társadalom igazságérzete és védelme szükségessé teszi az elkövető elzárását. Hogyan alkalmazhatók ezek az alapelvek egy alapvetően büntetési funkciót betöltő totális intézményben?

Csupán néhány példát említve, kiemelendő a *büntetés-végrehajtási intézeteken belüli konfliktusokat*, hiszen közismert, hogy a fogvatartottak egymás közötti, illetve a börtönszemélyzettel kialakult konfliktusai, valamint azok kezeletlensége, a fizikai erőszak indokolt vagy indokolatlan alkalmazása a zárt intézmények legsúlyosabb problémáit jelentik. Fontos tehát, hogy ezeket felismerve végiggondoljuk, miként alkalmazhatók a resztoratív gyakorlatok a büntetés-végrehajtási intézmények falain belül, pl. belső mediációk, resztoratív körök, facilitált konfliktuskezelési formákon keresztül.

Szintén elsődlegesnek tekinthető az áldozatvédelmi megközelítés: miért essen el egy áldozat vagy annak hozzátartozója annak lehetőségétől, hogy az ellene elkövetővel szemtől szembe találkozzon, kérdéseit neki feltehesse, a cselekmény kapcsán felmerülő érzelmeit kinyilváníthassa előtte, és adott esetben valamilyen formában jóvátételt kérjen, csak azért mert olyan súlyos cselekmény áldozatává vált, amely esetében az elkövető mindenképpen börtönbüntetéssel sújtandó? Ez különösen nem indokolt annak ismeretében, hogy kutatások is kimutatták, súlyos bűncselekmények elkövetői és áldozatai számára a helyreállító gyakorlatok hozadéka számottevőbb, mint a kis súlyú esetek érintettjei számára. Röviden, lehetőséget kell teremteni a büntetés-végrehajtási szakaszban is arra, hogy *áldozatok vagy hozzátartozóik, illetve a fogvatartottak saját és önkéntes vállalása esetén resztoratív szellemiségű találkozók* jöhessenek létre akkor is, amikor az már semmilyen módon nem befolyásolhatja a kiszabott büntetést, és legtöbbször az elszenvedett károk sem tehetők igazán jóvá. Azonban a találkozás folyamatának minden egyéb eleme – megértés, megtudás, megismerés, megbánás, megbocsátás stb. – gyógyító hatással lehet mind az áldozatra, mind az elkövetőre, ennek lehetőségétől pedig egyikőjüket sem szabadna megfosztani. Jelenleg nem működnek Magyarországon kimondottan szabadságvesztésüket töltő elítéltek és áldozataik között mediációt lehetővé tevő programok, azonban a gondolat egyre kevésbé tűnik utópiának a magyar büntetés-végrehajtási rendszerben. Erre példa a Balassagyarmati Fegyház és Börtön,

amely kész együttműködni egy olyan nemzetközi programban, amely az ilyen típusú találkozásokat tenné lehetővé kísérleti jelleggel.[219]

A sértettek felé történő jóvátétel egy közvetett formája, ha a fogvatartottak a „közösségnek" nyújtanak valamilyen típusú „helyreállítást". Az ún. *közösségi börtön* koncepciója már jelenleg is elsődlegességet élvez a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájában megfogalmazott feladatok között. A 2008-ra tervezett célok között olvasható: „lehetőséget kell teremteni a közösség javát szolgáló, azt kiengesztelő szimbolikus jóvátételi tevékenység folytatására. Ez a tevékenység alkalmas lehet a büntetés-végrehajtási intézeteknek a helyi közösség életébe történő integrálására is." (2008-as cselekvési program, 88).

E célból az Országos Bűnmegelőzési Bizottság már jelenleg is támogat börtönök által koordinált projekteket, amelyek keretén belül fogvatartottak városszépítő, kulturális, szakképző tevékenységekben vesznek részt pl. az állampusztai, a balassagyarmati, valamint a sátoraljaújhelyi büntetés-végrehajtási intézeteken belül (helyi régészeti lelet rekonstrukciója, börtönön belüli művészeti szakkörök résztvevőivel fellépés a helyi közösség rendezvényein, parképítés, terek helyreállítása, megtisztítása, börtönmúzeum kialakítása és működtetése). Bár ezen programok távol esnek a „klasszikus" resztoratív gyakorlatoktól, mindezen tevékenységek bizonyos mértékben besorolhatók a helyreállító szemlélet fogalma alá, amennyiben kialakításuk és megvalósításuk során – közvetett vagy közvetlen módon – elsődleges szempontként jelenik meg a fogvatartottak és a helyi közösség szereplői közötti kommunikáció elősegítése.

A helyreállító szemléletet más eszközökkel képviselte kezdetben a Debreceni Büntetés-végrehajtási Intézet, majd később a Debreceni Javítóintézet. Mindkét intézet az ún. AVP módszer[220] önismereti és konfliktuskezelési tréningjeit vezette be a fogvatartottak, a javítóintézeti fiatalok, valamint a velük foglalkozó szakemberek számára. Más jellegű programot képvisel a Magyar Testvéri Börtöntársaság és a Magyar Bűnmegelőzési Börtönmissziós Alapítvány Börtönmissziója, amely önkéntesen jelentkező fogvatartottakkal végzett programjaikon keresztül csoportfoglalkozások, egyéni lelkigondozás és közösségi programok formájában viszi be a resztoratív elveket a börtön falain belülre. Képzéseik elsődlegesen az áldozatok iránti együttérzés, a felelősségvállalás, a következményekkel való

[219] A program megvalósulása az Országos Kriminológiai Intézet és a Foresee Kutatócsoport együttműködésével létrejövő, az Európai Unió Bizottságához 2008-ban benyújtott projektterv elbírálásától függ.
[220] Alternatives to Violence Project [*Alternatívák az Erőszakkal Szemben*], további információ: lásd: [http://www.avphungary.hu/], letöltve 2008. 07. 18.

szembesülés, a szükségletek felismerése, az elkövetés közösségre gyakorolt hatása, a megbánás, a jóvátétel, a megbékélés és a megbocsátás témáit járják körbe. A Börtönmisszió egyéb programjai a fogvatartottak kapcsolathálójának erősítését, újjáépítését célozzák azáltal, hogy például a családtagoknak, gyermekeknek nyújtanak szolgáltatásokat, segítenek az elítélttel való kapcsolattartásban.

Ez utóbbi programhoz hasonló a már korábban (3.2.1.2-es részben) is említett, 2007-ben elindított, a Pest Megyei Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálatának, a Budapesti Fegyház és Börtönnek, a Tököli Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézetének, valamint a Közösségi Szolgáltatások Alapítványának közös reintegrációs programja is. Ezen, Országos Bűnmegelőzési Bizottság által támogatott program szabaduló elítéltek számára kínálja fel a családi döntéshozó konferencia lehetőségét. E találkozókon az elkövető által meghívott családtagok, barátok közösen fogalmazzák meg a szabadulás után és a sikeres reintegráció céljából felmerülő legfontosabb kérdéseket. A konferenciákon részt vesznek a segítő szervezetek képviselői is, akik tájékoztatást adnak az elérhető szolgáltatásokról. Ezek meghallgatása után a család részletes tervet készít arról, hogy miként kívánja megoldani a szabaduláskor felmerülő legfontosabb kérdéseket, és ebben a folyamatban a rokonok, barátok milyen részt tudnak vállalni és a család milyen segítséget igényel a segítő szervezetektől.

***

A helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi rendszerének áttekintését követően térjünk rá arra, hogy miként vélekedik a mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás hazai bevezetéséről a megvalósítás egyik legfontosabb szereplőjeként megjelenő ügyészi és bírói kör. Erről és a kapcsolódó empirikus kutatásról a következő fejezet szól.

5. Helyreállító igazságszolgáltatás az ügyészek és bírák szemével[221]

A helyreállító igazságszolgáltatás elméleti és intézményi hátterének feltárása után vizsgáljuk meg, hogy mindennek magyarországi alkalmazásáról miként vélekedik a jogalkalmazói kör. Mindezt egy büntetőügyi bírákkal és ügyészekkel készített, strukturált interjúkra (N=45) épülő kutatás eredményeinek ismertetésén keresztül kívánjuk körbejárni. A kvalitatív vizsgálat a jóvátételi filozófiáról alkotott nézeteken keresztül arra is választ kíván adni, hogy milyen funkciókat, „küldetést" kötnek a jogalkalmazók saját szerepükhöz, valamint a büntető igazságszolgáltatás rendszerének egészéhez.

A kutatás ezzel szeretne hozzájárulni ahhoz, hogy az igazságügy területén dolgozó elméleti és gyakorlati szakemberek minél összetettebb képet kapjanak arról, milyen érvek húzódnak meg a különböző büntetést és helyreállítást célzó eszmék és gyakorlatok alkalmazása mögött. Ezen ismeretek segítségével megkísérelhető annak végiggondolása, hogy milyen formában ötvözhető a büntető és jóvátételi paradigma, és miként valósítható meg segítségükkel egy hatékony igazságszolgáltatási modell, amely figyelembe veszi az érintett áldozatok, elkövetők, az őket körülvevő közösségek, valamint a társadalom egészének érdekeit.

Először néhány gondolat olvasható a jogalkalmazói attitűdök felmérésének szükségességéről, valamint egy-két, e téren releváns hazai és nemzetközi kutatási eredményről, elméleti felvetésről. A jelen kutatás módszertanának bemutatását az eredmények ismertetése követi. Az elemzés első része a megkérdezettek jelenlegi büntetőrendszerről alkotott nézeteit és néhány, mindennapokat érintő attitüdinális jellemzőjüket mutatja be. Ezt követően azt elemzi, hogy a kérdezettek miként vélekednek mindezek fényében a mediáció intézményéről: mit tekintenek e módszer kapcsán motiválónak, aggályosnak, kiemelt témának és gyakorlati szükségletnek.[222]

4.1. Miért szükséges az igazságügyi szereplők kutatása?

Mindenekelőtt azt kell tisztázni, miért kulcsfontosságú a jogalkalmazók – különös tekintettel az ügyészek és a bírák – attitűdjeinek vizsgálata egy új jogintézmény

[221] Az alábbi kutatás a Rézler Gyula Alapítvány támogatásával készült el, melyet ezúton is köszönök az Alapítvány kuratóriumának.

[222] Bár egy-egy jelenség mindig összetettebb, mint ahogy azt bármennyi idézettel illusztrálni lehet, a tanulmány elkészítésekor szempont volt, hogy minél több beszélgetésrészletet idézzünk. Mivel a legtöbb tanulságot maguk az interjúalanyok fogalmazták meg, hadd alakítsák ezt a fejezetet is saját szavaik, gondolataik.

bevezetésekor. Elsőként megemlítendő, hogy a büntetőügyi közvetítésről szóló szabályozás az ügyben eljáró ügyész és bíró *diszkrecionalitása* alá vonja a mediációra küldés lehetőségét.[223] Ezzel kifejezetten megjelenik a jogalkalmazó egyéni döntésének szerepe az ügy későbbi sorsa tekintetében. Ahhoz, hogy érthetővé váljon, miért küld (vagy nem küld) egy ügyész vagy bíró esetet mediációra, ismerni kell a döntéseik mögött meghúzódó érveket. Ezen szempontok megismerése segíthet abban, hogy csökkenthető legyen, vagy ne is alakuljon ki az a – sok országban tapasztalt – szakadék, amely a *de jure* mediációra alkalmas esetek száma és a *de facto* mediációra küldött esetek száma között látható.[224] Jól illusztrálja a területi eltéréseket, és így az ügyészi – bírói diszkrecionalitás eltérő hatását az a tény, hogy 2007. január 1-től június 30-ig a mediációra utalt ügyek 60%-ára összesen 5 bírósági körzetben (Baranya, Budapest, Veszprém, Heves, Bács-Kiskun) került, míg az ügyek fennmaradó 40%-át a többi 15 megye együttesen képviselte (DUDOK és TÖRZS, 2007).[225]

Másodsorban, a törekvés az *egyéniesített büntetéskiszabás*ra, valamint a relatív arányosság elvének érvényesítése általános tendenciaként is megfigyelhető a büntetőigazságszolgáltatás rendszerében.[226] Ahogy GÖNCZÖL KATALIN fogalmaz,

> „a bűncselekményt és a büntetést a lehető legszorosabban össze kell kapcsolni, és arra kell törekedni, hogy az alkalmazandó szankciók típusa, súlya, szigora jobban illeszkedjen a szankcionált deliktum súlyához, jellegéhez és az elkövető személyi körülményeihez" (GÖNCZÖL, 2007).

Ennek egyik eszköze a személyi körülmények részletezését lehetővé pártfogói vélemény, amely segítségével a pártfogó átfogó módon tájékoztathatja az eljáró bírót és ügyészt a terhelt körülményeiről, így a büntetőjogi következmények is jobban testreszabhatóak. Azonban az, hogy mi a szerepük a végső döntésben a pártfogói véleményben foglaltaknak, már szintén a döntéshozó személyes beállítódottságának függvénye.

A kutatás szükségességének harmadik szempontjaként felmerül, hogy bírák és ügyészek munkája mennyiben jellemezhető a teljes *objektivitás*sal; nem lehet-e, hogy ezen objektivitás inkább csupán a jogalkalmazás egyik *mítosza*?

---

[223] "Az ügyész hivatalból (…) az ügyet közvetítői eljárásra utalja, ha a bűncselekmény jellegére, az elkövetés módjára és a gyanúsított személyére tekintettel a bírósági *eljárás lefolytatása mellőzhető*, vagy megalapozottan *feltehető*, hogy a bíróság a tevékeny megbánást a büntetés kiszabása során *értékelni fogja*." (Be. 221/A § 3/d) (dőlt jelöléssel a szerző a diszkrecionalitásra utaló kifejezéseket emeli ki).

[224] Kutatások igazolták, hogy Németországban az 1990-es években a jogszabályilag mediációra alkalmas esetek összesen 15%-át utalták ténylegesen mediációra (WEITEKAMP, 1999).

[225] Az adatokról részletesebb elemzés a 3.2.5.6. fejezetben olvasható.

[226] GÖNCZÖL 2005.

> B01: Hát ha a kérdés az az, hogy egy ítéletben megjelenik-e a bíró mint szubjektum, akkor azt mondom, hogy feltétlenül. Az igaz, hogy minden bíró csak a törvénynek van alávetve, elfogulatlan és pártatlan, és ez így helyes. De azt nem lehet kikapcsolni, hogy a bíró is ember. Ha leültet két bírót két elzárt szobába, és ugyanazt a vádiratot eléjük teszi, ugyanazzal a történettel, ugyanazokkal a szereplőkkel, le fog folytatni a két bíró két tárgyalást, fog írni két különböző ítéletet, ami a bűncselekmény megnevezésében, ha eltalálják, jól minősítik, és a büntetés kiszabásában lényegében ugyanaz lesz. De semmi másban nem lesz ugyanaz. Tehát a bíró az érzéseit, a személyes emberi meggyőződését nem tudja kirekeszteni, és véleményem szerint nem is szabad kirekeszteni.

Ismeretes, hogy „hazánkban az ország egyes földrajzi régióiban – a törvényes büntetési kereteken ugyan belül maradva – nagymértékben eltérő a bíróságok büntetéskiszabási gyakorlata".[227] A regionális különbségek mellett nagyfokú eltérések tapasztalhatók az elsőfokú és másodfokú ítélethozatal érvelései és eredményei között is. Mi okozza ezeket az eltéréseket? Melyek azok a faktorok, amelyek az objektív szabályok mellett szerepet játsszanak a döntéshozatalban?[228]

További kérdés: kik is a *büntetőeljárás főszereplői*, az érintett felek, vagy maguk a jogalkalmazók? Logikusan hangzik, hogy az eljárás megismerése céljából azokról kell képet adni, akik mindebben a fő szerepeket játsszák. Azonban elmondható, hogy egy büntetőeljárás során legtöbbször nem maguk az érintett felek, hanem a jogalkalmazók és az eljáró döntéshozók a folyamat fő szereplői.[229] Ahogy ez egy bíró gondolataiból is érezhető:

> B03: - [Sikerként élem meg], amikor azt éreztem, hogy ez jól sikerült. Akár maga a tárgyalás. Azzal együtt, hogy ez ebből a szempontból is egy színház. Ez egy nagyon magányos vége a tárgyalásnak. Tehát olyan, mint amikor a *színház tündöklése után a színész magára marad* az öltözőben.

Következésképpen, ha a jogalkalmazók a főszereplők, akkor a döntéshozatali folyamat megismeréséhez is az ő jellemzőiket kell elsőként vizsgálni.

Végül, kihangsúlyozandó, hogy kutatásunk adatfelvételének *időszaka* (2006. októberétől 2007. januárjáig) is speciális, hiszen a bírákkal és ügyészekkel végzett interjúkra a mediációs jogszabály elfogadása után, azonban még a gyakorlat megkezdése előtt került sor. Tehát az

[227] BENCZE, 2005.
[228] További kérdés a jogegyenlőség sérülése, hiszen az Igazságügyi Hivatal 2007. év eredményeire vonatkozó összesítése alapján, ugyanazon típusú bűncselekmény elkövetésekor egy terheltnek Baranya megyében négyszer akkora esélye van arra, hogy ügye közvetítői eljárásra kerül, mint pl. Hajdú-Bihar megyében (Igazságügyi Hivatal 2008).
[229] A bíró „szűrő" funkcióját jól mutatja maga a bírósági tárgyalás is, ahol a felek nem egymással közvetlenül osztják meg a cselekménnyel kapcsolatos gondolataikat, érzéseiket, hanem szigorúan előre, a bíró felé beszélve nyilatkoznak, így a felek közötti párbeszédre is csak a bírón keresztül van lehetőség.

alkalmazás keretei a szabályozási reformot követők számára ismert volt, azonban senki nem rendelkezett még gyakorlati tapasztalattal a mediáció alkalmazásáról. Ez az időszak az utolsó olyan időszak, amikor még lehetséges volt jogalkalmazók ösztönös, a gyakorlat által még nem „befolyásolt" érzéseit, gondolatait feltérképezni a mediáció szellemiségével, céljaival, beépíthetőségével kapcsolatban.

Mindent összevetve tehát, nemcsak maguk a bűncselekmények hatnak – sokszor drasztikus mértékben – személyek és közösségek mindennapi életére, de a cselekményre adott intézményi válasz is nagyban érinti a szereplők további sorsát. Ebben a válaszadásban a jogalkotók kulcsfontosságú tényezők. Az ő napi szintű döntéseik szabadságról, annak elvesztéséről, büntetésről, felmentésről meghatározó jelentőségűek az állampolgárok életében. Természetes, hogy ítéleteik egyszerre a külső, objektív és a belső, szubjektív faktorok összességének együttes eredményei. Ha meg akarjuk érteni, hogy milyen döntéshozatali mechanizmusok és egyéni vélekedések alakítják a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatát, valamint képet szeretnénk kapni arról, hogy miként illeszthető be ebbe a rendszerbe a mediáció alkalmazása, elkerülhetetlen a jogalkalmazók attitűdjeinek mélyreható vizsgálata.

Jelen kutatás remélhetőleg csak egy első lépcső a mediáció jogalkalmazói fogadtatásának felmérésében. Ez a tanulmány nem több mint egy helyzetkép-jelentés, amely felvázol néhány szempontot, amely a gyakorlat elkezdése előtt ösztönösen megfogalmazódott az érintettekben. Azonban hosszútávon szükséges, hogy ugyanezen attitűdök (vagy ezek változása) időközönként ismét vizsgálat tárgyává váljon, párhuzamosan a mediáció fokozatos, gyakorlatban való elterjedésével.

4.2. Korábbi kutatások a jogalkalmazói attitűdök területén

Mielőtt rátérnénk vizsgálatunk eredményeire, vessünk egy pillantást arra, milyen társadalomtudományi kutatások és eredmények születtek az igazságszolgáltatás szereplőinek attitűdjeinek kérdése kapcsán; ezen vizsgálatok mire adtak választ, mire nem, és mindezek alapján miért tekinthető hiánypótlónak az itt bemutatott kutatás, illetve annak – remélhetőleg megtörténő –későbbi megismétlése.

A nemzetközi (európai és amerikai) szakirodalom évtizedek óta aktívan vizsgálja jogalkalmazók – főként bírák – döntési mechanizmusait, attitűdjeit, a szankcionálás mögött meghúzódó tényezőket. A téma egyik úttörő egyénisége, John Hogarth, aki 1971-es kutatásában módszeresen vizsgálta a büntetéskiszabást alakító tényezőket, megállapította, hogy a büntetés megállapításában három fő faktor játszik szerepet:

1. az eset tényállása,
2. a jogszabályi és társadalmi keretek, valamint
3. bírák egyéni attitűdjei (HOGARTH, 1971, 18.).

Számos kutatás kimutatta, hogy milyen jelentős egyéni különbségek figyelhetők meg bírák döntéseiben (pl. BERGHUIS, 1992[230]), valamint abban, hogy döntéshozók mennyire másként tekintenek a különböző büntetési célokra munkájuk során (CARROLL et al., 1987; FORST és WELLFORD, 1981). Néhány jelentős elméleti munka alapkérdése az volt, milyen módon érvelnek jogalkalmazók a büntetés szükségessége mellett, mivel – KEIJSER szavaival – :

> „A törvény által szentesített büntetés gyakorlata etikai kérdéseket vet fel, hiszen olyan tevékenységeknek ad teret, amelyek egyéb kontextusban rossznak és elítélendőnek tekintendőek. Ezért szükséges, hogy a büntetés gyakorlatát etikailag is megalapozott magyarázat igazolja." (KEIJSER, 2001, 33.)

Ez utóbbi megfontolás vezetett azokhoz a kutatásokhoz, amelyek azt vizsgálták, rendelkeznek-e a bírák olyan konzisztens érvrendszerrel, amellyel megalapozza büntető gyakorlatukat. Az e téren folytatott kutatások eredményei nagyrészt azt sugallják, hogy nincs konzisztens összefüggés a bírák által képviselt büntetőelméletek és büntetési hajlandóságuk között (pl. KAPARDIS, 1987), valamint nincs olyan egységes etikai szemléletrendszer, amely büntetéskiszabási gyakorlatukat megalapozná (KEIJSER, 2001). BAZEMORE és FEDER 1997-es kutatása felhívja a figyelmet arra, hogy a büntetéshez kapcsolódó attitűdök felmérésével nem csupán a büntetés etikai és gyakorlati szerepének összekapcsolódása vizsgálható. A tanulmány kihangsúlyozza, hogy jogalkalmazók büntetéssel kapcsolatos nézetei nagyban befolyásolhatják az adott jogrendszer szabályozási, intézményi és szakpolitikai rendszerének reformlehetőségeit és a változtatások irányvonalait is.[231]

A bírák személyiségének jelentőségét többek között MARUNA 2001-es tanulmánya is plasztikusan érzékelteti. Kvalitatív kutatása többszörösen visszaeső elkövetők fordulópontjait és a normakövető életmódra való visszatérés mögött meghúzódó tényezőket vizsgálta. A bűnöző életmóddal felhagyó elkövetők elmondásából kiderül, mekkora hatással lehet a büntetőeljárás során egy karizmatikus személy – sokszor bíró – és annak döntése arra, hogy

[230] Idézi: KEIJSER, 2001, 36.
[231] Ez a megállapítás így azt is igazolja, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetése kapcsán indokolt, hogy jogalkalmazók büntetéshez fűződő attitűdjei is felmérésre kerüljenek.

egy hosszas bűnözői karrier után valaki ismét normakövető személlyé váljon (MARUNA, 2001, 160.).

A *hazai* kutatások terén mindenképpen megemlítendő KEREZSI KLÁRA 2006-os kutatása, amely egy 1200 fős lakossági felméréssel kombinálva 512 magyarországi ügyészt kérdezett meg önkitöltős kérdőívvel a jog- és szabálykövetéssel kapcsolatos attitűdjeikről, életszemléletükről, a büntető igazságszolgáltatáshoz kötött elvárásaikról, a létező bűnözés „valóságáról", valamint, a büntetőjogi következményekkel kapcsolatos attitűdjeikről (KEREZSI, 2006a). Érdekes eredmény, hogy a megkérdezett ügyészek nem kevesebb mint 97,5%-a egyetértett azzal, hogy a büntetőeljárás során ösztökélni kell az elkövetőt arra, hogy az általa okozott kárt helyreállítsa. 80,8%-uk szerint az igazságszolgáltatás feladata az elkövető felelősségérzetének felkeltése és 83,4%-uk szerint meg kell teremteni az igazságszolgáltatásban az elkövető és a sértett közvetlen megegyezésének lehetőségét. Mégis a megkérdezett ügyészek csupán 30%-a értett egyet azzal, hogy az igazságszolgáltatás feladata lenne a sértettnek okozott kár helyreállítása a sértett felé. Ezen – valamelyest ellentmondásos – eredmények egyrészt határozott nyitottságot mutatnak a megkérdezettek részéről a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének egyes elemeivel kapcsolatban. Másrészről azonban, egy 2002-ben készült felmérés eredményeihez hasonlóan (FELLEGI, 2002, 60.), a válaszok jól mutatják, hogy még mindig nagyfokú a szakemberek körében a mediációs eljárással szembeni bizalmatlanság.

KEREZSI kutatása alapján a megkérdezettek egynegyede szerint a „helyi közösségnek is szerepet kell adni a bűnelkövetők felelősségre vonásában", valamint 30%-uk valamelyest egyetértett azzal, hogy „az igazságszolgáltatásnak nem az elkövető büntetésére, hanem a bűncselekménnyel okozott kár helyreállítására kellene figyelnie".[232] Ugyanakkor, viszonylag sokan, a kérdezettek közel egyötöde egyetértett azzal, hogy „az igazságszolgáltatásnak csak az elkövető megbüntetése a feladata" (KEREZSI, 2006a, 64.). Mindemellett e tanulmányból kiemelendő az ügyészek általános elégedetlensége a hazai büntetéskiszabási gyakorlattal, amelyet több mint 70%-uk túl enyhének tart (inkonzisztenciára vall, hogy ezzel együtt csupán 55%-uk gondolja, hogy a büntetéskiszabás érdemi hatással van a bűnözés alakulására).

A kutatási beszámolóból kiderül, hogy a megkérdezett ügyészek körében „támogatást kapott a jóvátétel és helyreállítás gondolata […], pozitívan értékelik annak egyes elemeit,

[232] Azonban ez a kérdés nemcsak a helyreállításra való nyitottságot mérte, hanem, hogy ez a megközelítés mennyiben válthatja fel a büntetésre épülő reakciót (a kérdezetteknek választania kellett a büntetés *vagy* a sértettnek nyújtandó jóvátétel között). Ez utóbbi pedig sokkal összetettebb kérdés annál, hogy egyetlen kérdésen belül megválaszolható lenne.

ugyanakkor jelentős bizonytalanság és félreértelmezés is azonosítható" (KEREZSI, 2006a, 88.). A kutatásban tapasztalt "punitivitási szakadék"[233], amely a tényleges és elvárt büntetési szigorúság közötti különbségre utal, valamint a helyreállító elemek egy időben való támogatása és az azokkal szemben érzett bizonytalanság mind felhívja a figyelmet arra, hogy további, kvalitatív vizsgálatok szükségesek az ezen kérdések mögött meghúzódó szempontok mélyebb feltárására.[234]

A magyarországi jogalkalmazói kör tudományos megismerése szempontjából kulcsfontosságú tanulmányok készültek társadalmi és mobilitási helyzetükről (ANGELUSZ et al., 1977), az államszocialista rendszerben kibontakozó hivatali attitűdjeikről (KULCSÁR, 1963), a rendszerváltást megelőző (SÓLYOM, 1985) és az azt követő (FLECK, 1996; BENCZE, 2006) időszakokban tapasztalt szemléletbeli és szerepfelfogást alakító szempontokról, valamint a jelenlegi jogalkalmazói szervezetrendszer diszfunkcióiról és reformigényeiről (FLECK, 2004, 2006.).

Mindezen tanulmányok összefoglalása egy külön disszertáció témája lehetne. Azonban kiemelendő néhány általánosan megfogalmazott szempont, amelyben a fenti tanulmányok összefüggnek és amelyek ismerete fontos háttér-információ a jelen kutatás szempontjából is.[235] Több tanulmány kiemeli, hogy a magyar jogalkalmazói kör jogalkotó tevékenységében erősen korlátozott, amellyel az érintett szereplők inkább a rendszer hivatalnokaivá, mint alakítóivá válnak. Ahogy SÓLYOM 1985-ös elemzésében fogalmaz:

> „[a bíróság] az ítélettel adott jogvita végére akar pontot tenni, nem pedig szélesebb társadalmi folyamatok aktív alakítójává lenni (SÓLYOM, 1985, 21)."

Az államszocialista rendszer utolsó éveiben írt cikk alapján Sólyom szerint a „bírói hatalom felszabadulásának másik vélt gátja: „a *bírói jogalkotás* tilalmának dogmája", amelyet a szerző „többszörös tévedés"-nek tart, és hangsúlyozza, hogy „'új' jogok megállapítására a generálklauzula a *bírót felhatalmazza,* sőt kötelezi – éppen ezért *elvileg megindokolhatatlan*, miért kellene a megoldást a törvényhozótól várni" (SÓLYOM, 1985, 22).[236]

[233] A kifejezésről lásd bővebben: KEIJSER et al., 2007.
[234] Itt megemlíthető egy OBmB által támogatott 2005-ös kutatás fiatal bűnelkövetők társadalmi konstrukciójáról, amely többek között azt vizsgálta, hogy a büntető igazságszolgáltatási szempontok mellett mennyiben jelennek meg a helyreállító igazságszolgáltatási modell elemei a fiatalkorú elkövetőket érintő mediaközleményekben. Forrás: [http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=365&lang=hu], letöltve 2008. szeptember 14.
[235] A téma sokrétűsége miatt a jelen összefoglalás szükségszerűen leegyszerűsítő és a szerző egyéni interpretációját tükrözi.
[236] A dőlt betűk az eredeti szöveg kiemelései.

Emellett számos bírálat olvasható a "bírói függetlenség" fogalmának átalakulásáról: nevezetesen, hogy miként játszik szerepet a fogalom abban, hogy a szervezet ellenálljon a külső ellenőrizhetőségnek és számonkérhetőségnek; a szervezeti döntések átláthatatóságát célzó törekvéseknek; a reformjavaslatoknak; a belső képzésnek, fejlesztéseknek, a rugalmasságnak, a kritika elfogadásának, és egyéb, a szervezetet rugalmasabbá és ellenőrizhetőbbé tevő javaslatok elfogadásának. Mindezek ismeretében talán az sem véletlen, hogy elenyésző azon kutatók és kutatások száma, amely átfogóan vizsgálta volna a magyarországi ügyészi és bírói kar szervezeti jellemzőit és az abban érintettek egyéni attitűdjeit.

Ahogy HOGARTH 1971-es tanulmánya is kimutatta: a szervezeti háttér jellemzői nagymértékben befolyásolják az egyéni döntéseket és attitűdöket (HOGARTH, 1971). Így, az itt csak röviden említett rendszer szintű észrevételek kiemelkedő szereppel bírnak, amikor egy szemléletében is merőben újszerű intézmény, a mediáció bevezetésének lehetőségét vizsgáljuk a jogalkalmazók szemével. Ugyanakkor a makroszintű szempontok mellett szükségszerű a kérdés mikro vizsgálata is: mit is gondol és érez az egyes bíró és ügyész mindezekről a kérdésekről?

4.3. A kutatás módszertana és mintája

A kvalitatív módszertanra épülő kutatás összesen 45 ügyésszel és bírával készített, félig strukturált interjút tartalmaz. A mintába bekerült szakembereket az ún. hólabdás mintavétellel kerestem meg. A kezdeti kapcsolatfelvétel elsősorban helyi vezetőkkel történt, akik egyrészt saját beosztottjaikat, másrészt más kollégáikat értesítették a kutatásban való részvétel lehetőségéről. A részvétel teljes mértékben önkéntes és anonim volt.[237]

A mintában szereplő 45 szakember közül 28 fő ügyész[238], 17 fő bíró. Nagyrészük (41 fő) elsőfokon beosztott jogalkalmazó, 4 fő másodfokon (is) praktizáló szakember. A kérdezettek 70%-a felnőttkorúakra, 30%-a fiatalkorúkra specializálódott jogalkalmazó. A mintában szereplő személyek 90%-a 30 és 50 év közötti. A kérdezettek közül 20 férfi, 25 nő. Hogy a kutatás a regionális különbségekre is valamelyest érzékeny legyen, a megkérdezettek 30%-a budapesti, 25%-a kelet-magyarországi és 45%-a nyugat-magyarországi megyékben eljáró bíró vagy ügyész. A kérdezettek közül 31 fő megyeszékhelyű és 14 fő nem megyeszékhelyű városi ügyészség/bíróság dolgozója (13. táblázat).

[237] Az ügyészek részvételét a vizsgálathoz a Legfőbb Ügyészség hivatalosan is engedélyezte.
[238] 1 fő már nem mint ügyész dolgozik.

13. táblázat: A jogalkalmazói kutatás interjúalanyainak egyes jellemzői

Sorszám	Nem	Kor	Régió	Foglalkozás	Fok	Specializáció	Interjú
1.	Férfi	30-40	Budapest	Bíró	1	Felnőttkorú	Egyéni
2.	Férfi	30-40	Budapest	Bíró	1	Fiatalkorú	Egyéni
3.	Férfi	40-50	Budapest	Bíró	1	Felnőttkorú	Egyéni
4.	Nő	30-40	Budapest	Bíró	1	Fiatalkorú	Egyéni
5.	Nő	40-50	Budapest	Bíró	1	Fiatalkorú	Egyéni
6.	Nő	30-40	Ny-Mo. megye szh.	Bíró	1	Felnőttkorú	Egyéni
7.	Nő	30-40	Ny-Mo. megye szh.	Bíró	1	Felnőttkorú	Egyéni
8.	Nő	40-50	Ny-Mo. megye szh.	Bíró	1,2	Felnőttkorú	Egyéni
9.	Nő	40-50	Ny-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
10.	Nő	20-30	Ny-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
11.	Férfi	30-40	Ny-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
12.	Férfi	40-50	Ny-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
13.	Férfi	40-50	Ny-Mo. megye szh.	Bíró	2	Felnőttkorú	Egyéni
14.	Férfi	30-40	Ny-Mo. megye szh.	Bíró	2	Felnőttkorú	Egyéni
15.	Férfi	30-40	Ny-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
16.	Nő	40-50	Ny-Mo. város	Bíró	1	Felnőttkorú	Csoport
17.	Nő	30-40	Ny-Mo. város	Bíró	1	Felnőttkorú	Csoport
18.	Nő	40-50	Ny-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
19.	Férfi	40-50	Ny-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
20.	Férfi	30-40	Ny-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
21.	Nő	40-50	Ny-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
22.	Férfi	40-50	Ny-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
23.	Férfi	30-40	Ny-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
24.	Férfi	30-40	Budapest	Bíró	1	Fiatalkorú	Egyéni
25.	Nő	40-50	Budapest	Bíró	1	Fiatalkorú	Egyéni
26.	Férfi	50-60	Ny-Mo. megye szh.	Bíró	1	Felnőttkorú.	Egyéni
27.	Nő	40-50	Ny-Mo. megye szh.	Ügyész	2	Felnőttkorú	Egyéni
28.	Férfi	40-50	K-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Fiatalkorú	Egyéni
29.	Nő	30-40	Budapest	Ügyész	1	Fiatalkorú	Egyéni
30.	Nő	20-30	Budapest	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
31.	Nő	30-40	K-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Fiatalkorú	Csoport
32.	Nő	30-40	K-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Fiatalkorú	Csoport
33.	Nő	30-40	K-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Fiatalkorú	Csoport
34.	Férfi	30-40	K-Mo. megye szh.	Ügyész	1	Fiatalkorú	Csoport
35.	Férfi	50-60	K-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
36.	Nő	30-40	K-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Csoport
37.	Nő	40-50	K-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Csoport
38.	Nő	30-40	K-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Csoport
39.	Nő	30-40	K-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Csoport
40.	Nő	30-40	K-Mo. város	Ügyész	1	Felnőttkorú	Csoport
41.	Férfi	20-30	Budapest	Ügyész/Bünt. jogász	N/A	N/A	Egyéni
42.	Férfi	50-60	Budapest	Ügyész	1	Fiatalkorú	Egyéni
43.	Férfi	30-40	Budapest	Ügyész	1	Felnőttkorú	Egyéni
44.	Nő	30-40	Budapest	Bíró	1	Fiatalkorú	Egyéni
45.	Nő	30-40	Budapest	Bíró	1	Fiatalkorú	Egyéni

Az interjúk átlagosan 90 perces beszélgetések voltak. Másfél óra volt szükséges ahhoz, hogy a „rutinválaszok" mögül az egyéni vélekedések is felszínre kerüljenek. Általános tapasztalat volt, hogy ahhoz, hogy képet kapjunk egy vélekedésről, ugyanazt a kérdést (pl.: ön szerint mi a büntetés célja?) – természetesen rejtve, de – három különböző alkalommal, három különböző formában volt érdemes feltenni. Először a kérdezettek a megszokott, sokszor hivatalos válaszaikkal reagáltak a kérdésre. Némi idő elteltével, a bizalom erősödésével ugyanarra a kérdésre sokszor személyesebb választ is megfogalmaztak. A beszélgetés és közös gondolkodás előrehaladtával, sok egyéb téma felvetésének eredményeképpen pedig a válaszadók nem ritkán átfogalmazták korábbi válaszukat, kiegészítve, módosítva korábbi vélekedésüket. Az elemzés megpróbálja figyelembe venni a válaszok ilyen módon tapasztalt komplexitását.

A beszélgetésben 34 fő egyénileg vett részt, míg 11 fő esetében csoportos interjúra került sor.[239] Mivel a kutatás – erőforrások hiányában – eltekintett a reprezentativitás kritériumaitól, ezért az interjúszövegekből statisztikai következtetések, illetve a hazai bírói és ügyészi szervezet egészére vonatkozó megállapítások nem vonhatóak le. A véleménygyűjtés célja sokkal inkább az volt, hogy rámutasson néhány olyan kiemelkedő jelentőségű szempontra, amelyek a mediációval kapcsolatos vélekedések mögött meghúzódnak, valamint, hogy azokat rendszerbe helyezve, mélyrehatóbb kvalitatív vizsgálattal mutassa be. A reprezentativitás hiányának ellenére, az egyes beszélgetések tartalma, belső dinamikája, a válaszok egy-egy interjún belüli módosulása, a válaszok mögötti részletes kifejtések, valamint a leginkább hangsúlyozott szempontok kiemelése mind hozzásegíthetnek ahhoz, hogy képet rajzoljunk az érintett szakembereket leginkább befolyásoló motivációkról és aggályokról, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetésének és alkalmazásának kapcsán felmerülnek.

Az interjúk[240] elsőként konkrétan a mediáció intézményével kapcsolatos gondolatokra, elképzelésekre kérdeztek rá (motivációk, aggályok, konkrét ismeretek, szükségesség, akadályok, stb.). Ezt követően a beszélgetés fokozatosan tért át az elvontabb, az igazságügyi rendszert érintő kérdések felé (egyéni meghatározások a büntetés céljáról, hatékonyságáról, a működő és nem működő szankciókról, elvárásokról, szükségletekről, az egyéni szerepmeghatározásról, a társszakmákkal való együttműködésről stb.), majd a személyesebb kérdések felé (egyéni hitvallás, családi háttér, érdeklődés, szakmai sikerek-kudarcok, célok, stb.). Ez a felépítés hozzásegített ahhoz, hogy az interjúalanyok könnyebben megnyíljanak a

[239] Az interjúalanyok kérésére a csoportos beszélgetések során egy 2 fős, egy 4 fős és egy 5 fős fókuszcsoportban történt az interjúfelvétel.
[240] Az interjúvázlatot lásd az 6. sz. mellékletben.

beszélgetés elején egy viszonylag konkrét, objektív téma kapcsán (a mediáció bevezetése). Ezt követően a beszélgetés (és az idő) előrehaladtával nőtt a bizalmuk, így a személyesebb kérdésekre már oldottabb hangulatban tudtak válaszolni. A beszélgetés menete – a konkréttól az absztraktig, az objektívtől a szubjektívig – teret nyitott arra, hogy a hivatalos válaszok mögül az egyéni gondolatok és érzések is megnyilvánuljanak.

A mediáció témájának bevezetését egy belgiumi eredetű, a mediációs folyamatot ismertető tájékoztató film 14 perces, vágott verziójának bemutatása adta.[241] A téma filmes bevezetését az indokolta, hogy minden, a beszélgetésben résztvevő ugyanazt az objektív tájékoztatást kapja a módszer elméletéről és gyakorlatáról. A témáról szóló bizonyos szintű bevezetés mindenképpen szükséges volt, mivel várható volt, hogy a kérdezettek csak elenyésző része ismerte korábbról a mediáció gyakorlatát. Az interjúk összehasonlíthatósága érdekében szükség volt arra, hogy mindenki ugyanazt a bevezetést kapja (tartalom, részletesség, kiemelt szempontok tekintetében). Ehhez a filmes bevezetés tűnt a legmegbízhatóbb módszernek, hiszen ha szóban vagy írásban történik mindez, félő, hogy a különböző alkalmakkor más szempontok kerülnek előtérbe, így az egyes beszélgetések eltérő irányokat vesznek, amellyel lehetetlenné válik az összehasonlítás.[242]

[241] A filmet a leuveni székhelyű BAL Mediációs Központ készítette a lakosság és a társszakmák tájékoztatása céljából. A film egy konkrét (megtörtént) bűnügyi esetet dolgoz fel, amelyben mediációra került sor. A bűncselekmény egy fiatalkorú (17) és egy fiatal felnőtt (18) személy betörése egy helyi újságos boltba. A két elkövető fizetéskor pisztollyal kényszeríti a tulajdonos házaspárt az aznapi bevétel átadására. Az elkövetők a bevételt megszerezve elmenekülnek, a rendőrség azonban még aznap elfogja őket. Mint ahogy a mediáció későbbi folyamatából kiderül, a felek látásból ismerték egymást. Az elkövetés mögötti motivációként az elkövetők elmondják: egy moped vásárlására kívánták költeni a megszerzett pénzt. A mediáció – amelyen részt vesz a két elkövető, a fiatalkorú édesanyja, az idősebb személy barátnője, a sértett házaspár, valamint a két mediátor – sikeresen, megállapodással zárul, a sértettek kifejezik megnyugvásukat, az elkövetők pedig megbánásukat. A mediációt követően a bíróság az idősebb elkövetőt két évre felfüggesztett szabadságvesztésre ítéli, a fiatalkorú személy – aki 3 hónapot javítóintézetben töltött az eljárás alatt – a fiatalkorúak bíróságához tartozó szociális szolgálat felügyelete alá kerül. A film során látható a mediáció folyamata, valamint vélemények hallhatóak az eset érintetteitől és a résztvevő szakemberektől. A 14 perces vágást, valamint a szöveg fordítását és feliratozását magam készítettem. A kutatásban való felhasználásáról személyesen kértem engedélyt a film jogtulajdonosaitól. A film teljes szövegét a 7. számú melléklet tartalmazza.

[242] E módszer hátránya, hogy esély van az interjúalanyok attitűdjeiben való torzulás előidézésének, hiszen a film maga is alakíthatta az egyéni gondolatokat. Azonban fontosabb szempont volt, hogy a beszélgetés nagyjából azonos tudásszintre épüljön, hiszen csak ez biztosította az összehasonlíthatóságot. Továbbá – az esetleges torzulás ellenére – a beszélgetések során így is tisztán láthatók voltak a mediációt támogató és ellenző szempontok, függetlenül attól a ténytől, hogy a filmvetítés csakugyan hozzájárult a pozitív hozzáállás általános erősödéséhez. – A filmre adott első reakciók három fő csoportot alkottak. Sokan azonnal a mediáció témájára, eljárására, a felmerülő dilemmákra tértek rá, kevéssé részletezve a filmmel kapcsolatos érzésiket. Számos megkérdezett – leginkább a kritikusabb interjúalanyok – a Belgium és Magyarország közötti gazdasági, jogi, „kulturális" különbségeket hangsúlyozták, érvelve amellett, hogy a filmen látottakat miért tartják „valószerűtlennek" a magyar kontextusban. Ugyanakkor sokan érdekes mozzanatokat, párbeszédrészleteket, dinamikai elemeket ragadtak ki a filmből, és „lélektani" szempontból részletezték a mediáció újszerűsége mögött meghúzódó érdekességeket.

4.4. A jogalkalmazók munkáját meghatározó rendszer

Az interjúkutatás eredményeinek ismertetése előtt fontos leszögezni, hogy a 45 beszélgetés anyaga (kb. 1000 oldalas dokumentum) sokkal nagyobb adatbázist biztosít, mint amelynek elemzésére e fejezetben lehetőség van. A következő rész szükségszerűen csak néhány szempontot emel ki, amelyek kiemelt jelentőségűnek tűntek a kutatás szempontjából.

Bár az interjúfelvétel során elsőként a mediáció témájáról esett szó, és ezt követték az általánosabb, a rendszert, mindennapi munkát érintő kérdések, a jelen feldolgozás ezt fordított sorrendben kívánja bemutatni. A megértés elősegítése érdekében elsőként a büntetőigazságszolgáltatás rendszeréről, szemléletéről alkotott gondolatok kerülnek bemutatásra, ezt követi a jogalkalmazói mindennapokkal és általános attitűdökkel kapcsolatos tapasztalatok bemutatása. A mediációval kapcsolatos érzések, gondolatok felvázolása végső témaként jelenik meg, hogy ezeket az attitűdöket már a szélesebb összefüggés ismeretében lehessen értelmezni.

4.4.1. A büntetés céljáról alkotott nézetek

KEIJSER 2001-es kutatását követve – amely holland bírák büntetés funkciójáról alkotott nézeteit vizsgálta – érdekes volt megvizsgálni, hogy miként fogalmazzák meg a magyar jogalkalmazók a büntetés célját, indokoltságát, milyen erkölcsi/filozófiai rendszerbe helyezik el mindennapi tevékenységüket. Természetesen nem vitás, hogy a kérdés összetett, filozófiai mélységű, és számos megfontolás együttesen adja a büntetés céljának hátterét. Ezt figyelembe véve mégis érdemes röviden áttekinteni, hogy mit fogalmaztak meg maguk a jogalkalmazók – akik a büntetést nap, mint nap alkalmazzák munkájuk során – leginkább fontos szempontként a büntetés alkalmazása mögött, és mindezt hogyan indokolják saját szavaikkal.

A kérdezettek túlnyomó többsége kifejtette, hogy a büntetés céljáról nincsen egyéni definíciója, és ezen nem is nagyon szokott gondolkodni, hiszen a Büntető Törvénykönyv pontosan megadja az erre vonatkozó meghatározást:

A büntetés a bűncselekmény elkövetése miatt a törvényben meghatározott joghátrány. A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el. (Btk. 37. §)

Az előzőekhez hasonlóan, a büntetés indokoltsága kapcsán (*miért van szükség büntetésre?*) ugyanúgy a törvényi hivatkozást felhasználva, leginkább a speciális és generális prevenció elvét hangsúlyozták. Más szóval, a büntetés azért szükséges, hogy elsősorban az egyént, másodsorban a társadalom egyéb szereplőit visszatartsa a bűnözéstől.

FB: Mit fogalmazna meg saját maga számára a büntetés céljaként?

Ü12: A büntetés céljaként? Ezen nem gondolkodik szerintem az ember naponta, hogy mi a büntetés célja. Csinálja. Én legalább is, ha most így rákérdezett, én nem tudnám saját magamnak megfogalmazni, hogy mi a büntetés célja. Benne élünk egy rendszerben, ami tulajdonképpen működik, és megy előre. A Btk-ban a büntetés céljának a fogalma, akkor a szerint, a fogalom szerint dolgozunk.

A kérdést több alkalommal, más-más formában feltéve azonban lehetőség nyílt arra, hogy a jogalkalmazók valamelyest átgondolják a választ, személyesebb megközelítést, megfogalmazást adjanak, és esetleg gondolataikat ismét értelmezzék. Az ilyen újraértelmezések során leginkább az alább funkciókat hangsúlyozták a kérdezettek a büntetéssel kapcsolatban: a megtorlás, az egyensúly visszaállítása a joghátrány alkalmazásával, a megnyugvás, a normakommunikáció, az értékek helyreállítása a társadalomban, valamint a következmény elkerülhetetlensége.

I. Megtorlás

A megtorlás funkcióját ambivalensen értelmezték a válaszadók. Egyrészről olyan reakciónak tartották, amelyet a társadalom elvár a jogalkalmazótól, és amelyre az állampolgároknak szüksége van ahhoz, hogy érezzék, megtörtént az „igazságszolgáltatás" az állam részéről. A megtorlás igazságot teremtő ereje azonban inkább intuitívan (az igazságteremtés *érzetét* eredményező reakcióként), mint tudatosan végiggondolva fogalmazódott meg a kérdezettekben. Ahogy a későbbiekben olvasható lesz, a tudatos végiggondolás során sok esetben jogalkalmazók maguk sem gondolják, hogy a megtorlás valódi igazságot teremt, hiszen elmarad az áldozatok kártérítése, a bűn és bűnhődés időben eltávolodik, hiányzik az elrettentő hatás, a megtorlás jövőbeni elkövetésre gyakorolt hatása pedig inkább negatívan mint pozitívan jellemezhető. Ahogy az itt olvasható idézetek is mutatják, amikor jogalkalmazók a büntetés céljáról, értelméről gondolkoznak, megfogalmazott céljaikat legtöbbször egy kiábrándult kijelentés kíséri, utalva arra, hogy valójában milyen kevéssé is látják hatékonynak a büntetést az általuk meghatározott célok elérésében.

B01: Van egy panelválasz, és van egy olyan válasz, amit én gondolok, az pedig pesszimista. […] A panelválasz az, amit a Btk. megfogalmaz, hogy a büntetés célja az, hogy az elkövető és mások a büntetés láttán a jövőben ne kövessenek el bűncselekményt. Tehát a generál és a speciál preventív büntetési funkciója, a generális meg a speciál prevenció. Én az elmúlt tíz évem alatt lehet, hogy kicsit pesszimista lettem. Én azt gondolom, hogy az esetek nagy részében – de lehet hogy ez nem így van, ez megint csak egy magánvélemény – , az esetek nagy részében – részben az igazságszolgáltatás helyzete,

részben az ügyek mennyisége, részben a bűnözés minősége és volumene miatt – sok esetben inkább csak odacsapunk. Tehát kimondottan a büntetés megtorló jellege az, ami érvényesül.

***

B44: A büntetés célja elsődlegesen a móresre tanítást.

***

II. Megnyugvás

Számos alkalommal kiemelésre került a büntetés funkciójaként a lelki megnyugvás. Azáltal, hogy az eljárás egy jogerős ítélettel lezárul, és a bűnös megkapja megérdemelt büntetését, mind a sértett, mind az elkövető pontot tehet az addig folyamatos feszültséget és zaklatottságot eredményező folyamat végére. A büntetés kihirdetése tehát megnyugvás a mindennapok szintjén, és lezárást eredményezhet lelki szinten is: egyrészről véget ér a számos bonyodalommal járó büntetőeljárás; másrészről, a büntetőhatalom válaszának elfogadásával a felek esélyt kapnak arra, hogy lezárják a függőben lévő kérdéseiket, a lelkiismeret-furdalás okozta belső vívódást, a sértetti oldal pedig megerősítést kaphat abban, hogy elszenvedett vesztesége nem marad válasz nélkül.

B03: […] A büntetésnek van egy feloldó funkciója. Tehát az hogy, lezár valamit. Hogy befejeződik. Hogy szab egy penitenciát. […] Különösen fiatalkorúaknál […] láttam, mikor azt várja, hogy ő erről számot adjon, és egy kicsit a lelkiismeretét enyhítse azzal, hogy legalább azt tudja mondani, hogy ő formálisan is számot adott.

III. A jogépség helyreállítása

Ahogy az a 2.2. fejezetben már részletezésre került, a jogépség helyreállításának hangsúlyozása mögött elsősorban erkölcsi szempontok jelennek meg: amennyiben valaki jogszerűtlenül jut bizonyos javakhoz, az államnak kötelessége őt valamitől megfosztani (a büntetés esetében ez az elkövető személy szabadsága, vagyona, vagy egyéb értéke), ahhoz, hogy a társadalomban ismét helyreálljon az egyensúly.

Ü35: […] Repressziós elméletre van-e szükség, hogy az egyik oldalon megbomlott a rend, akkor a serpenyő másik oldalára ugyanakkora sérelmet helyezzünk bele – egyébként mind a mai napig ugye ez az alkotmányos felfogás Magyarországon.

***

Ü29: […] a sértettnek elégtétel adása, megmondom őszintén, bennem nem szokott felmerülni. Mert az egybeolvad valahogy nekem ezzel az állam büntetőjogi igényével.

***

Ü41: Biztos, hogy ki kell jelentenünk, hogy a normát azt megszegték, és a jog épségét ilyen módon formailag helyre kell állítanunk. Már amennyire a jogépség egyáltalán

helyreállítható, hogyha a megsértését kimondtuk. De erre szükség van, mert ez a becsületfosztó elem az elítélésben. Mert ez fogja azt tartalmazni, hogy te bűnös vagy. Most hogy ennek mennyire kell fájnia, minél kisebb a közösség, amely előtt kihirdetjük a normaszegést, annál nagyobb az okozott fájdalom.

IV. A normakommunikáció

Az előzőekhez szorosan kapcsolódik a generális prevenció és a norma megerősítésének igénye. A büntetéssel az Állam egyben nyilvánosan is kifejezi, hogy az adott magatartás a társadalomban nem elfogadható, büntetést érdemel, állampolgárait pedig abban támogatja, hogy a büntetendő viselkedést kerüljék, és higgyenek a jogszerű magatartás erejében és érdemességében.

Ü41: Az egy nagyon közkeletű, és a konzervatív kriminológia számára mai napig egyértelmű elképzelés, hogy meg kell büntetni a bűnt. Ez teljesen világos is. […] Az biztos, hogy a jogrend megsértését, a jogépség megsértését deklarálni kell, mert a normarendszer annak ellenére az emberek, minden ember életében orientáló, hogy feltehetően vagy kétszer-háromszor annyi normaszegés történik, mint amennyi egyáltalán ismertté válik.

Ugyanakkor a fenti interjúalanyok számos ponton kiemelték szkepticizmusukat azzal kapcsolatban, hogy a gyakorlatban mennyire is éri el e célokat a büntetés.

B01: […] az esetek nagy részében – részben az igazságszolgáltatás helyzete, részben az ügyek mennyisége, részben a bűnözés minősége és volumene miatt – sok esetben inkább csak odacsapunk.

FB: Van a büntetésnek elrettentő hatása?

B01: Nincs elrettentő hatása. Én ezt látom, vagy ezt gondolom.

***

B44: A büntetés célja elsődlegesen a móresre tanítást. Igaz, ez hol van, ha ennyire elhúzódik az eljárás?

***

Ü29: […] hogy az az ember mondjuk, rendes ember legyen belőle, azt annyiszor látom, hogy reménytelen. Hogy ő helyrehozza a saját életét, vagy helyrehozódjon. Tehát az, hogy igen, ezt végeredményben szolgálja az ítélet számomra. Hogy ezt megcsinálta, akkor ezért ez jár. De az hogy rendbe jöjjenek a dolgok, ahhoz valahogyan olyan eszköztelenek vagyunk.

***

Ü41: Valószínűleg a jó büntetőjogász, az tudja is a saját szakmájáról, hogy a büntetőjog az másra nem képes, mint egy deklaratív, becsületfosztó ítélettel – ez Finszter Géza szavajárása, de találó -, tehát egy deklaratív, becsületfosztó ítélettel kihirdesse azt, hogy ez nem volt jó. Semmi mást nem tud elérni. Nem tudja helyreállítani a megsértett jogrendet, csak azt tudja kikiáltani, hogy megsértették a jogrendet. Pláne nem tud egyéb célokat

elérni, ugye a hagyományos neoklasszikus célok, ez a speciális és generális prevenció. Ez egyáltalán nem valósul meg. Tehát erről mára már belátták, hogy ahhoz hogy a bűnözés egy százalékponttal csökkenjen, ezer fővel többet kell börtönbe küldeni. Tehát nagyon távoli és nagyon laza az összefüggés. Illetve nagyon elnagyolt a visszacsatolás a büntető igazságszolgáltatás produktivitása és a mérhető bűnözés alakulása között.

***

Ü29: […] nem tudom, mert sose voltam ilyen értelemben sértett, hogy valójában nem is tudom, hogy ez elégtétel-e. Hogy mi a sértettnek az elégtétel? Hogy most kapott valaki öt évet, attól még nekem lesz-e elégtételem? Nem tudom.

V. A következmény elmaradhatatlansága

A kérdezettek számos alkalommal a következmények elmaradhatatlanságát hangsúlyozták leginkább. Ez szoros összefüggésben van az előzőkben említett normakommunikációval, valamint a jogépség helyreállításának igényével, azonban megfigyelhető volt a válaszok azon csoportja, ahol a hangsúly valójában büntetés mint reakció elmaradhatatlanságára helyeződött leginkább.

Ü27: Szóval az emberek – hogy is mondjam – nem fogadják el, tehát úgy érzékelik, hogy ha valaki valamilyen bűnt követ el, azért bűnhődnie kell. Tehát annak következményének kell lenni. Ő maga se érti akkor, hogy rosszat tett. Tehát ilyen nevelési jellegű dolog is van ebben a helyzetben. […] Tehát hogy az emberek lássák azt, hogy igen, ezért a tettért valami hátrány jár. Másrészt pedig az elkövető szempontjából, hogy hathatósabb legyen. Hogy hát istenem, nem szabad ezt elkövetni, mert ott lóg a fejem fölött bármilyen büntetés, és az nekem mindenféle következményekkel jár. Akár egzisztenciális, akár a szabadság elvonásával, akár anyagi, jogi következményekkel.

Ez utóbbi idézet elvezet a vizsgálat következő megfigyeléséig, nevezetesen, hogy a *büntetés* és a *következmény* fogalmát számos szakember szinonimaként használja. A beszélgetések alapján jogalkalmazók számára a *büntetés* azért szükséges, hogy egy elítélendő cselekedet ne maradhasson *következmények* nélkül. A büntetés elmaradása ezért szükségszerűen következménynélküliséget is jelent sok jogalkalmazó számára.

Ezt a párhuzamosságot érezteti GÖNCZÖL KATALIN is, amikor azt írja:

„Bűn azonban nem maradhat büntetlenül. […] A kisebb jelentőségű bűncselekmény elkövetőjével szemben sem maradhat el a társadalmi rosszallás kifejezésre juttatása […]. A büntető igazságszolgáltatásnak erős és világos jelzéseket kell adni arról, hogy az általa pönalizált magatartásformákat elítéli, azokat olyan negatív megnyilvánulásoknak tekinti, amelyek nem maradhatnak következmény nélkül.” (GÖNCZÖL, 2007.)

Erkölcsi értelemben azonban a *büntetés* és a *következmény* fogalma nem ugyanazt jelenti. A büntetés definíció szerint szándékos fájdalomokozás (HIRSCH, 1993, 9., FATIC, 1995, 197., WALKER 1991, 1-3.), míg a következmény fogalma nem szükségszerűen jelenti ugyanezt.[243] A kérdés ezen a ponton tehát a következő: biztosítható-e az elfogadhatatlan viselkedés következménynélkülisége és a társadalom felé történő normakommunikáció anélkül, hogy reakciónkat a fájdalomokozás vezérelje? Biztosíthatók-e mindezek úgy is, hogy reakciónkat a sérelem helyreállítása vezérli, amely során a fájdalomokozás nem célja, maximum „mellékhatása" a szankciónak (például, ha az elkövető valamilyen jóvátételi célú munkavégzést vállal szabad hétvégéin)?

Az interjúk során annak a kérdésnek a kapcsán, hogy kell-e, hogy a büntetés „fájjon", sokan pontosabbá tették véleményüket: fontos, hogy a cselekmény ne maradjon következmények nélkül, de nem kell hogy a következmény okvetlenül „fájdalmat" okozzon. (Bár súlyos bűncselekmények kapcsán többször hangsúlyozták, hogy a válaszreakciónak valamilyen módon mindenképpen fájdalmat kell okoznia).

Visszatérve KEIJSER eredeti kérdéséhez – azaz konzisztensek-e a jogalkalmazók egy olyan erkölcsi szemlélet megfogalmazásában és követésében, amely igazolná a fájdalomokozás elmaradhatatlanságát[244]–, megállapítható, hogy több szempont felmerül érvelésükben (lásd a korábbi felsorolást), de egyben ezek diszfunkcióit is megfogalmazzák, ahogy megfigyelhető az ezekben való elbizonytalanodásuk is. A kérdezettek a büntetés gyakorlati szükségességét nem igazolják azzal, hogy meggyőződéssel hinnének valamely büntetési filozófia szemléletrendszerében, és gyakorlatukat ehhez igazítanák. Ezt megerősíti KEREZSI KLÁRA gondolata is, amely szerint:

> „a büntetéskiszabásnál az egyes szankciók választásával a bíró nem büntetési filozófiák között választ, hanem gyakorlati ügyekhez igazítja azokat a korlátozásokat, amelyeket az egyes szankciók alkalmazása felkínál (KEREZSI, 2006b, 279.)."

A büntetés mögötti érvelések továbbá azt sem igazolják, hogy szankcióalkalmazás során mindenáron fájdalomokozásra lenne szükség. Az interjúk sokkal inkább azt a képet nyújtják, amelyben kiábrándult, a szankciórendszer eredményességével, hatékonyságával elégedetlen,

[243] Hasonló gondolatmenetet követ LODE Walgrave (2008, 48.), amikor azt írja: „Kötelezettségek, amelyek teljesítése fájdalmas, de amelyeket nem a fájdalomokozás vezérel, nem büntetések. Ez a különbség az adók és a pénzbüntetés között."

[244] Emlékeztetőül: azért szükséges erkölcsi alapot találni a büntetés alkalmazásához, mivel egyéb összefüggésben a büntetés a fájdalomokozással egyenlő, így társadalmilag nem elfogadott tevékenység.

eszköztelen, frusztrált jogalkalmazók a büntetések napi rutinját végezve szembe kell hogy nézzenek azzal a kérdéssel, hogy mi is a célja tevékenységüknek. Elmondásuk szerint is, a büntetés mint válasz nem hatékony, de kötelezően alkalmazandó. Ez a belső paradoxon, inkonzisztencia ahhoz is hozzájárulhat, hogy a jogalkalmazó lehetőség szerint kerüli a szembenézést ezzel a belső feszültséggel, és nem gondolja végig napi szinten, hogy miért is büntet – teszi, hiszen ezt várják el tőle.

> Ü28: Dolgozunk, dolgozunk, ütjük-vágjuk az ügyeket, kapják az emberek a büntetéseket. De semmivel se lesz kevesebb bűncselekmény, a visszatartó ereje még a szabadságvesztés büntetéseknek is rendkívül csekély.
>
> ***
>
> B09: [A büntetés célja?] Hogy elsősorban, lehetőleg visszatartson mást a cselekmény elkövetésétől. Bár úgy gondolom, hogy nem a büntetés az, ami erre igazán szolgál. De hát azért valahol mégis csak, az is kell, hogy legyen a célja.

A büntetés mögött meghúzódó érvek feltérképezésének nagy jelentősége van akkor, amikor azt vizsgáljuk, hogyan épülhet be szervesen a büntető paradigma mellett a helyreállító megközelítés az igazságszolgáltatás szellemiségébe. Hiszen ez utóbbi gondolatkísérlet nem szól másról, mint a következő kérdésekről: Kötelező-e büntetnünk? Ha igen, miért? Ha nem, mikor nem? Ha a tulajdonképpeni cél a következmények elmaradhatatlansága, elfogadható-e, ha a következményekkel való szembenézés nem okoz közvetlenül fájdalmat, hanem egy más – hasznosabb – módon szembesíti az elkövetőt a következményekkel (amelyeknek lehetnek, természetesen, az elkövetőre nézve „fájó" kihatásai)?[245] Belefér-e a szankciórendszerbe, hogy fájdalomokozásunk ne egy önmagáért való cél és szándékoltság eredménye, hanem csupán „mellékhatása" legyen annak, hogy az elkövetőt tettével való szembenézésre motiváltuk? A kérdés, MARTIN WRIGHT (1992, 525.) szavaival: szükséges-e mindenáron, hogy a bűncselekmény általi sérelemokozást úgy ellensúlyozzuk, hogy további sérelmeket okozunk az elkövetőnek, és ezáltal a világ össz-sérelemmennyiségét is tovább növeljük?

4.4.2. A szankciórendszerről alkotott nézetek

Érdekes tanulságokkal járt a résztvevők véleményét hallani arról, hogy milyen komponensek megléte szükséges ahhoz, hogy egy szankció általánosságban véve hatékony legyen.

Az általuk megfogalmazott szempontok a következők voltak. Hatékony szankció az, amellyel az elkövető

[245] Pl. jóvátételi célú tevékenységet kínál fel a sértett személy/közösség számára

szembesül tettének következményeivel;

aktívan vállal felelősséget tettéért;

a hatást saját is bőrén érzi;

érzi, hogy a társadalom időben gyorsan reagál a tettére;

elgondolkodásra kényszerül;

szégyenérzetet érez;

visszacsatolást kap;

támogatást kap;

számára intenzív felügyelet biztosítható;

érzi, hogy a szankció hosszabb időszakon keresztül eltart;

látja, hogy a szankció konzisztens önmagán belül és más szankciókkal is;

számára egyéniesített, a személy egyéni körülményeit figyelembevevő válasz adható;

bűnismétlése megelőzhető.

Érdekes megfigyelni, hogy a kiemelt szempontok mindegyike kizárólag az elkövetőre vonatkozik, az áldozat és a sérelmet szenvedett közösség szempontjai nem jelennek meg az elvárások között. Továbbá a hatékony szankció kapcsán semmilyen formában nem jelenik meg az elkövető részéről az önkéntesség és együttműködési hajlandóság szerepe.

Ezt a listát vizsgálva méginkább szembetűnő a megkérdezettek általános elégedetlensége a jelenlegi szankciórendszerrel, amely erősen limitált, és legtöbb eszköze nem váltja be a hozzá fűzött reményeket. Hiszen:

a próbára bocsátás alkalmazásánál és a felfüggesztett szabadságvesztés során az elkövetők sokszor nem érzékelik a büntetés súlyát, a szankciónak nincs kihatása a jövőbeni életmódra; [246]

> *FB: Felfüggesztett vagy próba alatt mennyit érez a fiatal a büntetésből?*
> B25: Szerintem próba alatt szinte semmit. Tehát az úgy nem annyira tudatosul, hogy ebből majd büntetés lehet. A felfüggesztett alatt? Én nem tudom. Változatos. Van, akinek gyakorlatilag eszébe sem jut. Csak a bírósági tárgyaláson jut eszébe.
> ***

[246] A jogalkalmazók elmondása szerint azonban nem a büntetés tényleges végrehajtására, hanem olyan, igazságszolgáltatás mellett működő egyéb segítő (szociálpolitikai, szociális, mentális) szolgáltatásokra lenne szükség, amelyek mind az elkövetőt, mind családját hathatósan segítik a normakövető életmód megőrzésében a büntetés felfüggesztésének időszakában és azt követően. Jelenleg ezt a funkciót néhány helyi civil szervezet mellett központilag kizárólag a pártfogó felügyelői szolgálat tölti be. A szolgálatnál azonban nem ritka pártfogó felügyelőként a 100 feletti ügyfélszám, amely megkérdőjelezi az egyébként időigényes személyre szabott szolgáltatások érdemi elláthatóságát.

B02: Mondjuk egy felfüggesztett szabadságvesztésnél az emberek nagy része az azt érzi, hogy gyakorlatilag nem kaptam semmit. Ugye mert, hát jó hogy van egy börtönbüntetés, de nem kell leülni, akkor én nem kaptam büntetést. Egy csomó vádlott ezt érzi. Jó, hát ezt akkor megúsztam. Ez túró. Nem érzi, egy jó páran nem érzik a súlyát.

a közérdekű munkának mint szankcióformának van jelentősége, de nagyon sokszor nem működik, nem alkalmazzák;

Ü28: […] közérdekű munkát nem is tudunk, szóval most már nagyon régóta nem szabunk ki, mert nincs hol végrehajtani. […] Hasznos is lenne, csak éppenséggel nincs hol végrehajtani. Munkáltatók nincsenek, akik ezt vállalnák. Nem mennek el az ügyfelek, tehát aki arra van ítélve, nem megy el. Nincs, tehát éppen a pártfogók kérték, hogy ezt ne is forszírozzuk, ne nagyon szabjuk ki, mert nem tudják végrehajtani. Most a megyében ha jól tudom nincs is olyan intézmény, ahol végre lehetne hajtani. Falusi polgármesteri hivatalokban ugye a polgármestereket még meg is fenyegették a delikvensek, hogyha nem igazolja, hogy letöltöttem a közérdekű munkát, akkor megveretem az utcán. Nem tudunk a közérdekű munkával most mit kezdeni.

***

B16: - Múltkor volt éppen nálunk egy oktatás keretében tájékoztató erről, hogy közérdekű munkát falvakban nem tudnak végrehajtani. Nem azért, mert nem lenne munka, hanem azért, mert nem tudják azt a személyt alkalmazni. Ismerik. Tudják jól, hogy milyen ember. Tehát valahol egyfajta előítélet is. Lehet, hogy ez a szerencsétlen most tényleg tisztességgel dolgozna, de a lehetőséget se adják meg neki. Mert eljátszotta már a lehetőségeit a faluban. Magyarán, most ott tartunk, ez egy furcsa helyzet, hogy közérdekű munkát, aki faluban lakik, nem szabunk ki, mert ha végrehajthatatlan, ugye semmit nem ér az ítélet.

a pénzbüntetés sokszor átalakul letöltendő szabadságvesztéssé, és így súlyosabb következményeket eredményez, mint az egyébként szigorúbb büntetésnek szánt közérdekű munka;

Ü18: A pénzbüntetéssel megint az a probléma, hogyha azt szabunk ki, akkor nem fizetik ki. Akkor az tulajdonképpen csak egy ilyen burkolt szabadságvesztés, mert előbb-utóbb le kell ülni. Nem az a cél. Nem azt érjük el vele, ami a célja lenne egyébként. Nem ezekre van kitalálva, ezekre az ügyekre a pénzbüntetés. Hanem arra, akinek valóban visszatartó erő az, hogyha családi kasszából mondjuk negyvenezer forintot be kell fizetni pénzbüntetést. De ahol semmi nincs a családi kasszában, ott az csak egy ilyen kicsit eltolt szabadságvesztés.

a szabadságvesztés nem hatékony, és sok pénzbe kerül az államnak;

Ü23: [Azért nem működik a büntetések elrettentő hatása], mert nem elég súlyosak a büntetések. Nem elég súlyosak a büntetések, a börtönhelyzetek, hogy ugye meg kell nézni azt, hogy hány embert lehet börtönbe juttatni, mert ott már telítve vannak. A másik büntetési nem a közérdekű munka, amit szintén alkalmazni lehetne. És nem is lett volna

> olyan rossz elgondolás, hogyha végre lehetne hajtani. Márpedig valakit munkára kötelezünk, akár itt a városgazdálkodásnál, vagy közterületi munkát, valami hasonló. Az a baj, hogy ezek nem igazán jöttek be. Nincs már olyan munkahely, ahol szívesen látnák. Nem is az, hogy szívesen látnák, hanem az, hogy alkalmazni lehetne velük szemben közérdekű munkát. Talán másik kérdés, hogy pénzbüntetés, ami még ugye, általában ez a három büntetési nem, ami között ugye választ a bíróság, pénzbüntetés. Ott meg rögtön az van, hogy van-e kereset, meg tudja-e fizetni az elkövető. Ilyen szempontból viszont akkor úgymond máris a bíróság humánusabb megfontolásokból, hogy most akkor szegény elkövetőnek nincs semmi keresete, akkor nem szabok ki pénzt. Nem lehet kiszabni pénzbüntetést. A börtönbüntetés túlsúlyos, nincs pénzbüntetés. Ne adj isten valamilyen fogyatékos az elkövető, akkor meg közérdekű munkát azért nem lehet, fizikai munkát. És akkor mi van?

Mindez a fiatalkorúak esetében még égetőbb kérdés, hiszen a büntetőgépezet gépszíja még gyorsabban működik. Ahogy egy bíró összefoglalta:

> B24: A fiatalkorúaknál éppen abban az életkorban, az a tizennégytől húsz éves koráig, tizennégytől tizennyolcig, ami olyan, mint más életkorban egy évtized, tehát a fejlődésnek az intenzitását tekintve, ott iszonyú gyorsan bele lehet abba csúszni, hogy az ember megy a bv-be [büntetés-végrehajtás]. […] A fiatalkorúaknak a szankciórendszere, […] egy ilyen tipikus életvonalban, elkövet egy bűncselekményt, és ezért próbára bocsátják. A próbára bocsátás alatt megint elkövet valamit, vagy a próbára bocsátás előtt elkövetett másik cselekmény miatt a próbára bocsátás alatt indul az eljárás. És akkor a próbára bocsátást oda kell egyesíteni, és a büntetés kiszabásakor meg kell szüntetni. És nem lehet meghosszabbítani a próbára bocsátást, nem lehet újra próbára bocsátást alkalmazni, hanem büntetést vagy intézkedést kell alkalmazni. Na de a fiatalkorúnál ez nagyon korlátozott. Mert ugye van a pénzbüntetés, a közérdekű munka, meg van a szabadságvesztés, meg a javítóintézeti nevelés. És simán előfordul az, hogy volt neki egy próbája, utána jönne a pénzbüntetés – adott esetben kb. ennyit ér –, de azt nem lehet, mert ugye próba eleve kizárt. Pénzbüntetés önálló vagyon hiányában kizárt. És a tizennyolcat nem töltötte be, ezért közérdekű munkára nem kötelezhető. Jön a fiatalkorúak fogháza felfüggesztve. Ez egy rohadt gyors bűnözői karrier, mert az fk fogház után, amiről azt se tudja pontosan, hogy mi. Kijön, hogy engem felfüggesztettek, néha eljár a pártfogóhoz, és aztán belemegy a következő bűncselekménybe. Az ott elkövetett bűncselekménynél meg már simán jöhet az, hogy azt elrendelik, és végrehajtandó szabadságvesztéssel megspékelve már mehet is Tökölre, és készen van a társadalom következő áldozata.

Ugyanakkor a javítóintézeti neveléssel és a pártfogó felügyelői szolgálattal kapcsolatosan általános elégedettség tapasztalható a megkérdezett bírák és ügyészek részéről. Ezen intézkedések, a sikeresen alkalmazott, közérdekű munkát elősegítő programok, valamint az

egyéb alternatív szankciók általános támogatottságot élveznek a megkérdezett szakemberek részéről. Ahogy egy ügyész összegezte az alternatív szankciók jelentőségét:

> Ü35: Mindennek van jelentősége, amely oldja ezt a nagyon merev igazságszolgáltatási rendszert. Mindennek, akárminek.

Az interjúk során fontos kérdés volt, hogy milyen módokon tudnák elképzelni az egyes jogalkalmazók a szankciórendszer bővítését. Sokan meglepődtek e kérdés kapcsán, és nem tudtak válaszolni, mondván, hogy a mindennapi munka nem teremt számukra lehetőséget az ilyen fajta kreatív gondolkodásra, „ötletelésre". Feladatuk sokkal inkább, hogy intézkedéseikkel megfeleljenek a jogszabályoknak és belső szabályozásnak. Azonban ennek ellenére sokan reflektáltak a kérdésre. Válaszaikban leginkább a korábban felsorolt elvárások kaptak nagyobb hangsúlyt, azaz javaslataik szerint olyan szankciókra van szükség, amelyek jobban képviselik az imént felsorolt szempontokat. A kutatás egyik legfontosabb tapasztalata az volt, hogy – bár az önkéntesség, a közösség és az áldozatok érdekképviselete nem jelent meg a „kívánságlistákban" – az elképzelt, „ideális" szankciók jelentős átfedésben voltak a helyreállító szemlélethez tartozó egyes technikák (mediáció és konferencia-programok) ismert hatásaival. Tehát elmondható, hogy a megkérdezettek többsége az „ideális" szankció elgondolásakor szinte sorra vette a resztoratív megközelítés egyes elemeit, anélkül, hogy tudta volna, hogy az, amit elképzel, amit szeretne, azok valójában egyben a helyreállító igazságszolgáltatási eljárások kulcselemei is.

4.4.3. Az áldozatok[247] helyzete az igazságszolgáltatásban

A mediáció értelmezése és szempontjainak bemutatása során Magyarországon – és számos más országban (MIERS, 2004, 163.) – az elkövetővel kapcsolatos szempontok sokszor nagyobb hangsúlyt kapnak, mint az áldozatok érdekei. Ez érthető, hiszen a modern büntető igazságszolgáltatás rendszere alapvetően elkövető-orientált; a viktimológia tárgya, az áldozatvédelmi megfontolások csak az elmúlt évtizedekben kerültek hangsúlyosabban elő. Ez az elkövető-orientáltság a jelen kutatásban is megjelent, amelyre példa, hogy jogalkalmazók az „ideális" szankciókról gondolkodva csak elvétve említettek áldozatokkal kapcsolatos elvárásokat.

247 Jelen tanulmányban az áldozat és a sértett szinonim kifejezések, bár a két fogalom jogi értelemben eltérő jelentésű.
(A két fogalom megkülönböztetéséről bővebben: A bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló törvény koncepciója, 2005. [http://bunmegelozes.easyhosting.hu/sajto/aldozatsegites_koncepcio.doc], letöltve: 2008. július 28.)

Érdekes volt azonban megfigyelni, hogy milyen nagymértékben váltott ki áldozat-orientált reakciókat az interjúalanyokból az interjúk során bemutatott film. Számos esetben a filmre adott első reakciók az áldozat szempontjait, szükségleteit, illetve ezek hagyományos eljárásban való teljes elsikkadását hangsúlyozták. Melyek voltak ezek leginkább?

I. A kártérítés „kanosszája"

Minimális a sértettek esélye arra, hogy a büntetőeljárás során kártérítést kapjanak.[248] Ennek oka az eljárás bonyodalmassága, hosszadalmassága és a különböző – ügyben illetékes – bíróságok szegmentáltsága (a bűncselekmény vonatkozásában a büntető bíróság, a kártérítési igény kapcsán a polgári bíróság hoz döntést). A sértettek számára a kártérítési igény sikeres érvényesítése olyan reménytelennek tűnik, hogy a legtöbben neki sem kezdenek a folyamatnak. Az alábbi idézetek pontosan érzékeltetik a kártérítési eljárás menetét és buktatóit.

> Ü21: Az nem elegendő, hogy én megbüntetem, és utána a sértett pedig elmegy a bíróságra, mert a büntető bíróságok nem nagyon szívesen ítélik meg a polgárjogi igényt, az előterjesztett kártérítési igényt sem. Ez is egy polgárjogi szakma, hogy na most akkor mely időponttól ítélem meg, milyen kamatokkal ítélem meg. És ők nem nagyon akarnak ebbe folyni, mert úgy gondolják ez a polgári bíróságnak a feladata. És akkor a sértett az ítélet kiadványának a birtokában elmegy a polgári bírósághoz. Ott megteszi a maga kis feljelentését. Beadja a maga kis keresetét. Megindul a polgári per. Annyi az előnye, hogy nem kell illetéket fizetni, mert ez bűncselekménnyel okozott kár. Meg is születik a polgári bíróságnak az ítélete, és ezt követően meg nem tudja végrehajtani, mert a vádlottunknak vagy az elítéltnek nincs miből megfizetni. Soha az életben meg nem fogja kapni ezt a pénzösszeget, amivel őt becsapták, vagy amit őtőle elloptak. Sőt, a sértettek nagyon gyakran – tehát annyira belefásultak ebbe. Maga a nyomozás is hosszú. Akkor jön az ügyészi szak, ami énszerintem a legrövidebb az egészben. Mert nekünk nagyon szigorú határidőnk van. És ezt követően jön a bírósági tárgyalás, ahol nagyon sok tanút kell kihallgatni. Nagyon el tud húzódni. Akár egy évig is. Sőt, még kisebb ügyekben is két évig is nincs meg a vádlott. Elfogató parancs, távollétes. És amikor megkérdezi tőle a bíróság, és hogy kéri a kárának a megtérítését? És kéri a kárának a megtérítését? Valahogyan ilyen hangon. Akkor azt mondja, hogy nincs ám a vádlottnak semmije. Azt mondja, nem kérem. És akkor int egyet. És akkor ebben bent van az egész igazságszolgáltatásról alkotott képzelete. Elég szomorú.
>
> ***
>
> Ü42: Viszont vita volt itt az elkövetési értékekben, és a bíróság pedig azt mondja, hogy nem döntök. Ez még ugye az elvitt tárgyak értékéhez képest, a rongálással összefüggő, vagy egyéb, a bűncselekmény okozásával összefüggő kárt is felhozott a sértett. Amire adott

[248] A sértett szerepéről a büntetőeljárásban bővebben lásd KISS ANNA tanulmányát (2006).

esetben nem tudott számlát csatolni. Mert azt mondja, hogy valamelyik ismerős csinálta meg, de ez neki akkor is kár volt. És akkor erre azt mondja a bíró, hogy akkor a polgárjogi igényt egyéb törvényes útra utasítom. Vagyis, amikor ő megkapja ezt a jogerős bírósági ítéletet, hogy marasztalnak valakit az ő sérelmére elkövetett cselekmény miatt, amiben a bíróság ezt meg is állapítja, neki akkor el kell menni, egy másik keresetet kell benyújtani neki, hogy ezt az okozott kárt az elkövető térítse meg. És akkor megint jön egy bírósági procedúra, aminek azt mondja, hogy miért vagyok ennek én kitéve, amikor már ott van egy papír. És hogyhogy én még mindig nem kapok semmilyen pénzt? Tehát még azt sem kapom meg, amit ő elismert, amit az elkövető elismert.

***

Ü29: Tehát az esetek 90 százalékában [a bíró] egyéb törvényes útra utasítja. […] Nekünk ugye csak az a lényeg, hogy az értékhatáron belül azért be tudjuk lőni, hogy a minősítés legyen törvényes. Tehát van egy olyan, ami legitim. És aztán van egy olyan része, ami most biztos igazságtalan, hogy én ehhez nem értek, hogy hogy kell ezt kiszámolni, meg nem tudom micsoda. És különben is a polgári bíróság dolga, polgári bíróság döntsön abban, hogy most akkor tényszerűen itt milyen vagyoni igényt lehet megítélni. […]

Nekünk nem az a dolgunk, hogy mi polgári bíróságot játszunk, hogy az embert pénzéhez juttassuk. Hanem az a dolgunk, hogy az állam büntetőjogi igényét érvényesítve megbüntessünk valakit, aki rosszat csinált.

II. Az áldozat mint tanú

Ahogy a disszertáció 2.4.1.3-as fejezetében is olvasható volt, a 20. század második felétől számos kriminológiai elemzés született arról, áldozatok miként degradálódtak tanúvá az őt sértő bűncselekmények eljárási folyamatában, hogyan vált az állam büntetőigénye és az eljárás maga fontosabb szemponttá, mint az áldozat érdekérvényesítése, és hogyan került ki a részvételi, döntéshozatali lehetőség a sértettek kezéből. Ez bármennyire is ismert tény, meglepő mindezt a gyakorlatban is látni; hallani, hogy bűncselekmények áldozatai miként válnak a büntetőeljárás hivatalos folyamatának „kellékeivé", akikre elsősorban azért van szükség, hogy az elkövetőt érintő eljárásban – lehetőleg minél megbízhatóbban – tanúskodjanak. Az eljárásjogi szempontok elsődlegességét jól illusztrálja az alábbi idézet, amelyben egy ügyész arról nyilatkozik, hogyan is jelenik meg a sértett személye az eljárásban:

Ü10: Mert igazából az én szememben jogi szempontomból annak nincs jelentősége, hogy a sértettnek mennyi kára van. Azt rendezzék ők külön, mármint a biztosítóval. És az élete megnehezülésével, tehát a sérüléseivel kapcsolatos – mert számomra a sértett a büntetőeljárásban, a közlekedésben az, akinek nyolc napon túl gyógyuló sérülése van. Tehát akinek nyolc napon belüli van, az nálam nem sértett. És akinek az autója megsérül

ugyan, de ő maga nem sérül, az nálam nem sértett. Tehát ezeket a fogalmakat így is kell értelmezni.

Ennek kapcsán érdemes megemlíteni a sértettel kapcsolatos „elvárások" ellentmondásosságát, amit itt röviden „*együttműködési paradoxonnak*" nevezhetünk: a klasszikus büntetőeljárásban, ahol a sértett tanúként vesz részt, ott a jogalkalmazók érdeke az, hogy a sértett vallomását fenntartsa, azon lehetőleg ne változtasson, maradjon objektív, és azt semmiképpen se vonja vissza, hiszen így az addig elvégzett nyomozati, ügyészi, bírói munka mind kárba vész. Ezek az elvárások mindenképpen kérdéseket vetnek fel a mediáció alkalmazása során, hiszen a közvetítői eljárás lényege pontosan az, hogy az áldozat szubjektíven vegyen részt a folyamatban, a konfliktuskezelés dinamikája érvényesülhessen, a felek egymásra reflexívek legyenek, és a kommunikáció eredményeképpen a felek másképpen tudjanak tekinteni mind a bűncselekményre, mind jövőbeni szükségleteikre (megtorlási igény csökkenése az áldozat részéről, a szabálysértő viselkedés jövőbeni elkerülése az elkövető részéről).

B25: A másik, hogy nehogy a sértett valamiféle *befolyás*, valamilyen irányú *befolyásolás*át eredményezze. Mert a sértett, ha vádemelésre kerül sor, a bíróság előtt majd fontos *tanú* lesz. Nem szabad, hogy az az eljárás és az a kapcsolat, ami ott korábban lezajlott, az bármilyen *kihatás*sal legyen az ő *tanúskodás*ára. […] Látta, hogy valójában nem olyan félelmetes [a vádlott], mint ahogyan akkor tűnt neki. És ez a *személyes érzés*, amivel ő a vádlott iránt viseltetik – hát ez elkerülhetetlen -, ez nyomot hagy, ez fog jelenni az ő tanúvallomásában. Ez egy nagyon kényes kérdés. Hogy hogyan lehet a sértettet és a vádlottat úgy összehozni, hogy ez a sértettet ne tegye *szubjektívvá*, a vádlott terhére vagy javára *elfogulttá* akkor majd, amikor tanúként a bíróság előtt esetleg megjelenik.

[…] Volt ilyen. […] És annyira *megismerték* egymást. Beszélgettek. Hiteles lett a sértettnek az, amit a vádlott mondott. […] És már rögtön van jelentősége annak, hogy ők *kapcsolat*ba kerültek, hogy milyen volt egymással a személyes kapcsolatuk. Már változik a tanú vallomása.

***

Ü33: – Meg előfordul olyan is, hogy a vádlott és a sértett közötti viszony megváltozik. Tehát hogyha, mondjuk, olyan a vádlott és a sértettnek a kapcsolata, hogy korábban jóban voltak, vádlott elkövet a sértett sérelmére egy bűncselekményt, megindul az eljárás. Nyomozati szakban még fönnáll mondjuk az ellentét, de mire eljön a tárgyalás, addigra már, hát ez már tavalyi hó az egész. Már ismét szent a béke. És akkor minek menjek én el a tárgyalásra, hogyha én már ezt megbocsátottam, és engem ez az egész már semmilyen szinten nem érdekel.

Itt fontos megjegyezni, hogy ez a téma egy újabb és filozófiai mélységű kérdéshez is elvezethet. Nevezetesen, hogy mi is valójában az, amit mi igazságnak nevezünk? Hiszen egyrészről a tények szintjén értelmezhető igazságról beszélünk, másrészről az egyes felek egyéni percepciójáról. A hivatalos jogi eljárás a tények minél pontosabb rekonstruálására törekszik, amelyben az egyéni olvasatok csak építőkockái a minél pontosabb tényállás megállapításának. Mindebben a történtekkel kapcsolatos egyéni érzések szerepe másodlagos, sőt – szubjektivitásuk és változékonyságuk miatt – még nehezíthetik is a tényállás pontos és objektív feltérképezését. Mindebből következően érthető a jogalkalmazó azon törekvése, hogy az eljárás során szereplőiben minél inkább visszaszorítsa a szubjektív és inkonzisztens megnyilvánulásokat, és helyettük objektív és konzisztens „vallomások" kialakítására ösztönözzön. Persze kérdés, hogy amikor áldozatokról, elkövetőkről, konfliktusokról és nem ritkán súlyos traumákról van szó, reális igény-e ez a teljes objektivitásra való törekvés.[249]

II. Együttműködés parancsra

A sértett tanúként történő kezeléséhez szorosan kapcsolódik, hogy a tárgyaláson való megjelenése kötelező, a tárgyalásról a sértett *idézést* kap, amely újabb jele annak, hogy a rá vonatkozó kötelezettségek nagyobb hangsúlyt kapnak az eljárás során, mint áldozati szükségleteinek kielégítése. A másodlagos áldozattá-válást feldolgozó tanulmányok[250] és nemzetközi ajánlások[251] kiemelt témaként kezelik azt, hogy miként tudja maga a hatósági eljárás bűncselekmények áldozatait ismét áldozattá tenni – ezúttal a hatóságok áldozatává.

> B02: […] a bíróságon úsznak az ügyek és négy éves ügyek kerülnek kitűzésre. És ennek ez az oka, hogy nem jönnek el. […] Általában a dolog úgy működik, hogy egy hónapban, mondjuk, hozok tíz ítéletet, és mondjuk tárgyalok, hát nem tudom, mondjuk negyven ügyet biztos. És hát huszonöt százalékot fejezzük be. […] A csúszások oka, hogy nem jönnek el se a vádlottak, se a tanúk, amit mondjuk még értek. Hát ki szeret ide járni? De nekik muszáj. Meg a tanúknak is muszáj.
>
> ***
>
> Ü31: Sokszor pont azért is húzódik, mert mondjuk nem csak a vádlott, hanem akár a sértett se, meg a fontos tanú nem jön el. És amikor eljön, akkor meg, akkor jön az, hogy már milyen régóta. Már nem emlékszik. És hiába mondja a bíró, hogy de muszáj, hogy meg legyen hallgatva. Hát hogy őt akkor se érdekli. És volt már olyan, hogy meg is lettek bírságolva.
>
> *FB: Bírságot akkor lehet adni, hogyha nem együttműködőek?*

[249] E témakörhöz kapcsolódik a tényszerűség vs. jogszerűség alapján megkülönböztetett igazság-fogalmak egymáshoz való kapcsolódása, amelyet a disszertáció a 2.3.2 fejezetben tárgyal részletesebben.
[250] pl. STRANG 2002, WERGENS 1999, PEASE 1998, GÖRGÉNYI 2007.
[251] Pl. az Európa Tanács 2006(08)-as ajánlásának 3.3. cikkelye.

> Ü31: Vagy nem jön el. Az mondjuk hatásos szokott lenni, amikor kap egy ilyen idézést a tanú, hogy ötvenezer forint rendbírság, és akkor, érdekes módon, a következő tárgyaláson ott van.

III. A sértettek érdekei

A legtöbb megkérdezett szakember véleménye egyezett abban, hogy sértettek legfőbb érdeke és az igazságszolgáltatáshoz fűzött elsődleges elvárásuk az, hogy káruk térüljön meg, és lehetőleg minél előbb lezáruljon az ügy, ezáltal a lehető legkevesebb vesződést okozzon életükben. Eltérő vélemények voltak arról, hogy mennyire követelnek szigorú büntetést a sértettek az elkövetőre nézve. Sokszor hangsúlyozták, hogy igazából nincs jelentősége, hogy az elkövető milyen ítéletet kap, ugyanakkor számos sértett – főleg súlyos károkozás esetén – aránytalanul szigorú büntetést követel, és nehezen fogadja el, hogy a jogszabályok korlátozzák a büntethetőség mértékét.

> Ü21: Azt is el tudom képzelni, hogy hozzátartozó ragaszkodik a terheltnek a megbüntetéséhez. Különösen egy szülő, akinek a gyerekét éri a sérelem. Tehát az, hogy kirabolják a gyerekét, elveszik a mobiltelefonját vagy a sapkáját. De mindegy, mert a gyerek nem fog tudni aludni éjszaka. És ez a szülőben még nagyobb traumát okoz szerintem, mint magában a gyerekben.
>
> Arról meg nem is beszélve, hogy ha meghal a sértett, hogy akkor a hozzátartozók nagyon kiborulnak. […] [Egy anya fia tragikus autóbalesete után] este bement a kórházba, ahol a többi vádlottat ápolták, testileg nem bántalmazta, de ordított magából kikelve. És ilyeneket mondott neki, hogy ne legyen boldog az életben, és érezze át ugyanazt, amit ő. Az embereknek a többsége az ő viselkedésén fel volt háborodva. […] Az áldozatnak az édesanyja kereste fel a vádlottat, a későbbi vádlottat. Aki felfüggesztett szabadságvesztést kapott. A mi bírói gyakorlatunk szerint egy embernek a halálával egy gondatlan bűncselekmény, hacsak nem volt már korábban is hasonló bűncselekmények miatt büntetve, akkor rendszerint csak felfüggesztett szabadságvesztés.

IV. „Hölgyem, térjen a lényegre, most nincs időnk a részletekre!”

Mind ügyészek, mind bírák egyaránt hangsúlyozták, hogy mennyire nem biztosít a hatósági eljárás lehetőséget sem teret, sem időt, sem alkalmas szakembert arra, hogy áldozatok az őket ért bűncselekménnyel kapcsolatban kifejthessék sérelmeiket, kapcsolódó szükségleteiket, súlyosabb aggodalmaikat stb. Az ügyben eljáró hatóságok azonban nem alkalmasak ezek megfelelő kezelésére. Egyrészről ügyterhük mellett erre nincs idejük és kapacitásuk, valamint nincsenek kiképezve ilyen jellegű tevékenységre. Másrészt a büntetőeljárás szigorú szabályozása nem teszi lehetővé, hogy akár az ügyészi, akár a bírósági szakban a „tárgyhoz” nem közvetlenül kapcsolódó témákról beszélgetés folyjon a sértettek és

a jogalkalmazók között. Sokszor a bírósági tárgyalóterem az első hely, ahol sértettek úgy érzik, hogy sérelmeiknek hangot adhatnak, azonban számos esetben ott is arra kéri a sértettet a bíró, hogy csak a bizonyítás szempontjából releváns információkat közölje. Az áldozatokkal történő pszichológiai, lelki támogatás lehetőségének hiánya frusztrációt okoz mind a sértetteknek, mind az eljáró jogalkalmazóknak.

> B03: […] a különböző személyes szempontoknak a behozatala abba az eljárásba, ami így mentesíti a büntetőeljárást is attól, hogy emberek fölhozzanak olyan körülményeket, amire adott esetben a bíró kénytelen azt mondani, hogy nem tartozik az ügyhöz. Sokszor láttam sértetteket, amikor el szeretnék mondani azt, ami számukra fontos. És hogyha ott a bíró türelmetlenül azt mondja, hogy ez nem érdekes, ez nem ide tartozik, akkor szinte jobban meg van bántva, mint hogyha soha nem kapna kártérítést, vagy nem büntetnék meg az elkövetőt.

V. Az áldozat hitelességének megkérdőjelezése

Szintén ismert jelenség és témánk szempontjából fontos szempont, hogy a büntetőeljárás során az áldozat mint tanú sok esetben eshet a gyanúsított védőjének áldozatává. Hitelességének, őszinteségének, makulátlanságának megkérdőjelezése hatékony eszköz lehet arra, hogy megkérdőjeleződjön a vád megalapozottsága. Ezáltal a sértett hiteltelenségének bizonyítása hatékony eszköz lehet a gyanúsított felmentése céljából.

Szükségtelen hangsúlyozni, hogy – annak ellenére, hogy valóban fontos a sértett őszinteségének biztosítása és a vád megalapozottságának biztosítása – milyen könnyen eredményezheti ez a szempont, hogy valaki, aki valóban egy bűncselekmény áldozatává vált, tovább sérüljön a hitelét indokolatlanul megkérdőjelező, sokszor manipuláló, az üggyel kapcsolatban kevéssé releváns szempontokra építő védelem „támadásainak” köszönhetően.

A sértetti szereptől valamelyest elérő, ám mégis sok ponton hasonló helyzetű egy magánvádas eljárás magánvádlója is. E szereplő sokszor kétszeresen is áldozatnak érzi magát. Egyrészt, véleménye szerint, elszenvedője egy konfliktushelyzetnek, amely büntetőeljárást kellene, hogy eredményezzen az elkövető ellen. Másrészt, amikor ez ügyben feljelentést tesz, a – vélt, vagy valós – sérelmek ismeretében az igazságszolgáltatás mégsem indít büntetőeljárást, mert nem tekinti azt megfelelő súlyúnak a közvád emeléséhez. Így a magánvádló az ügyész helyett ügyvéde segítségével, saját maga kényszerül képviselni a vádat. A magánvádas eljárások során kötelező a feleknek megkísérelni kibékülniük mielőtt tárgyalásra kerülne sor. Ez a bírónak is lehetőséget teremthet arra, hogy független félként,

egyfajta „konfliktuskezelőként" próbálja meg segíteni a vita rendezését.[252] Azonban ez – a felek indulatai, elmérgesedett, ellenségeskedésre épülő viszonyaik, vagy a bíró konfliktuskezelői eszköztelensége miatt – sok esetben eredménytelenül végződik. Így közismerten a magánvádas ügyek a jogalkalmazók számára is nagymértékben frusztrálók, hiszen sokszor érzik azt, hogy a magánvádló „kényszeres" pereskedő, vagy hogy egy elmérgesedett személyközi konfliktusban sokkal inkább a feleknek kellene rendezni a vitát, semmint „feleslegesen" igénybe venni – a legtöbbször érdemi megoldást nem nyújtó – hatósági apparátust. Mindez nem ritkán tiszteletlen magatartást is kiválthat a jogalkalmazóból, ezáltal tovább viktimizálva a bírósághoz forduló személyt. Ez olvasható ki egy fiatal bíró alábbi, szenvedélyes kifakadásából is:

> B44: Amitől még ki vagyok bukva, azok a notórius pereskedők.
> *FB: Ki ezek leginkább?*
> B44: A legtöbb? NYUG-GER! Nyugdíjas, akinek az élete erről szól. Komolyan. Otthon leül. Nézi a szomszédot, hogy még mit csinál, mit nem csinál. Írja az újabb feljelentéseket és ez az élete!!!

Bár a fenti szempontok mindegyike önálló tanulmány témája lehetne, fontosnak tartottam, hogy említésre kerüljön néhány jelenség, amely alapjaiban befolyásolja áldozatok büntetőeljárásban elfoglalt szerepét. Ahhoz, hogy a mediáció – amely elsősorban egy áldozatvédelmi intézmény[253] – igazságszolgáltatásba való beépíthetőségét vizsgáljuk, szükséges látnunk, hogy milyen módon szerepel az áldozat a klasszikus büntetőeljárás folyamatában.

4.5. A jogalkalmazók munkáját meghatározó mindennapok

Nem könnyű röviden ábrázolni a mai magyar jogalkalmazó mindennapjait meghatározó szempontokat. A következő bekezdések néhány olyan szempontot ragadnak ki, amely számos beszélgetésben hangsúlyt kapott, és úgy tűnt, hatással van a jelen kutatás egyik alapkérdésére is, azaz, hogy miként tekint egy jogalkalmazó egy új jogintézményre.

Természetesen az itt kiragadott szempontok általánosítás eredményei. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a negyvenöt megkérdezett személyisége, körülményei, egyéni motivációi, érzései minden esetben egyediek, és pontosan a köztük lévő különbségek adják ennek a szakmának – mint minden egyéb szakmának is – a belső színeit és összetettségeit. Ha mégis

[252] E szerepét sok bíró – tévesen – egyfajta „mediációnak" is tekinti. Ez a félreértelmezés utal arra, hogy a mediáció szemléletbeli és módszertani alapjai (azaz miben más a mediációs folyamat, mint egy bírói békítési kísérlet) még sokak számára ismeretlen.

[253] Ezt igazolja, hogy az uniós tagállamok mediációs szolgáltatás kiépítésére vonatkozó kötelezettségét is az *áldozatok büntetőeljárásban való jogállását* szabályozó Kerethatározat (2001/220/JHA) tartalmazza.

megkísérlünk néhány általánosan megfigyelt szempontot kiemelni, akkor a következő három téma mindenképpen megemlítésre kell, hogy kerüljön:

1.) a kiégéshez vezető tényezők;

2.) az izolált és hierarchizált szervezetrendszer okozta jelenségek;

3.) a szakmai érdekek különbözősége.

Lássuk, hogyan fogalmazódtak meg e szempontok az interjúk során.

4.5.1. A kiégéshez vezető tényezők

Talán ez a szempont játssza a leghangsúlyosabb szerepet abban, hogy miként élik meg a rendszer szereplői a rendszert érintő reformokat. A szerepét, mindennapi munkáját aktívan átélő szakemberek – még ha valamivel nem is értenek egyet – gondolataik megfogalmazásával és artikulációjával nagyban hozzá tudnak járulni ahhoz, hogy egy rendszer folyamatosan fejlődjön és alkalmazkodjon a változó szükségletekhez. Ugyanakkor a kiégettség nyomán fellépő passzivitás, a kezdeményezés feladása nemcsak az egyes egyén szintjén nehezíti meg a munkavégzést, hanem az egész szervezetrendszert lomhává, rugalmatlanná, alacsony hatékonyságúvá teheti. Miből is érezhető a kiégés veszélye az interjúk alapján? A leginkább megfogalmazott okok:

I. Hatástalanság

A jogalkalmazók munkájuk során naponta élik meg tevékenységük és a büntetőigazságszolgáltatás egészének hatástalanságát, eszköztelenségét a tekintetben, hogy bűncselekménybe sodródott személyeket valóban vissza tudjanak vezetni a normakövető életbe. Az eszköztelenség érzése és a szigorúan szabályozott hivatalnoki eljárás sokszor társul az egyéni felelősségérzet csökkenésével. Ahogy a megkérdezettek sokszor kiemelik, a bűncselekményeket nem hogy megszüntetni, de még csökkenteni sem tudják. Egyedüli céljuk, hogy lelkiismeretesen végezzék a rájuk rótt feladatokat.

> Ü15: A jelenlegi büntetőjognak az a feladata, hogy az állam büntetőjogi érvényét érvényesítse, és itt lezárulnak a dolgok. Itt is az ügyészi szakma olyan, hogy úgy, például egyfajta ilyen mindennapi élettől való kicsit elhatárolás, kicsit kívülállás. Nem nagyon van arra mód, hogy esetleg bármilyen olyan kapcsolat, meg szerep, meg lehetőség sincs rá. Az ember sajnálja, meg elgondolkodik a rendszer hibáiról. De sok mindent nem tudsz csinálni.
>
> ***
>
> B24: Nekem arra sem időm, sem lehetőségem nincs, hogy én őt visszatérítsem. Amit elmulasztottak tizennégy vagy tizennyolc éven keresztül a szülei és a velük együtt a család, meg az egész társadalom, azt nem lehet egy büntetőeljárással helyretenni. [Az eljárás az

egy] szükséges rossz. Énnekem alapvetően ez a véleményem róla. Tehát énnekem nincsenek illúzióim a munkámról, hogy én ezzel bárkit megjavítok. Visszatarthatok embereket, akik fölismerik a dolognak a jelentőségét. De én nem gondolom azt, nincs is bennem szándék arra, hogy úgy megjavítsam. Mert ugye az egy illúzió lenne, hogy én onnan megmondom. Esetleg hogyha egy ítélet szóbeli indokolásában tartok egy olyan erkölcsi kitérőt, ami három mondat. Mert ugye ahhoz nincs jogom azért, én egy cselekményen keresztül látom azt az embert, nekem nincs jogom az ő személyébe belemászni. És azt mondani, hogy maga egy erkölcsi nulla. Még ha ez is a véleményem.

***

Ü43: Nagyon sokszor érzem büntető jogászként, hogy nincsen elég eszközöm. A bíró is ugyanúgy érzi. Meg is beszéljük nagyon sokszor. Nincs elég eszközünk arra, hogy differenciáltan hozzunk döntéseket, és tényleg befolyásoljuk érdemben a dolgok menetét hosszú távon. […] biztos, hogy nem az a büntetőeljárásnak a célja, hogy adott ügyben hozok egy döntést, és akkor ott aztán lezárul, vége, kész. Többet soha oda nem fognak menni betörni, többet azt az illetőt nem vágják szájba a kocsmába. Meg semmi. Hanem nekünk hosszú távra kell gondolkodni. És azt kell elérnünk, hogy az emberek ugye nyilván a saját viselkedésüket úgy alakítsák ki, hogy az lehetőleg a társadalmi együttélési normákat azért betartsák, és a másikat ne bántsák. Ezek olyan általános lőzungok, de mégiscsak ez az egésznek a célja.

***

Ü43: Végül is egy állami hivatalnok vagyok, állami büntetőjogi igénynek szerzünk érvényt. Ennyi lenne. […]

FB: Miért kell ezt csinálni?

Ü43: Nem tudom. Jellem kérdése is. Mondjuk a bírói pálya az azért nem vonzott annyira, mert *annyira nagy szabadságot én nem szeretnék azért kiharcolni* magamnak, hogy egy döntést úgy hozzak meg emberekről, hogy az legyen a végső szó. Ilyen jellembeli dolog is lehet az, hogy például, van egy kérdésem, akkor egy felettest meg tudjak kérdezni. Mondjuk ez a bíróságon is így van, de végül is a végső szót mégis ő mondja ki, amikor azt mondja, hogy a Magyar Köztársaság nevében. Ügyészségen azért szerintem egy kicsit könnyebbség az, hogy így *el lehet bújni* mondjuk a felettes mögé. De hogyha az embernek nincs már felettese, akkor annyira nem. Nem olyan nagy lelki teher egy ilyen döntést meghozni. A vádemelés, az ügyészi feladat. A társadalom is azt látja, hogy vádat emelünk. Szerintem még a vádemelés után vannak olyan, tehát a bíróság egy olyan dolog, ami utána kihozhat bármit is. Tehát, ha valaki ártatlan, akkor azt meg lehet állapítani. Miért nem szüntettem meg a vádemelési szakban. Kicsit olyan könnyedebb dolognak látom, és mégis több mint egy snassz nyomozás. Kicsit azért ilyen esetben, mondjuk emberekkel foglalkozunk, de papírból. Tehát az aktákból dolgozunk.

II. Elhúzódó eljárások

Az elhúzódó eljárások során időben is eltávolodik a tett és az arra adott társadalmi válasz, meggyengül közöttük a kapcsolat, ezáltal az igazságszolgáltatás nem tudja ellátni azon funkcióját, hogy az érintettek és a társadalom felé minél előbb közvetítse: az adott cselekmény elfogadhatatlan és nem maradhat válasz nélkül.

> Ü18: E engem rettenetesen zavar, hogy nálunk nagyon elhúzódnak a bírósági eljárások. Sok esetben, aki ugye nem ügyész, meg nem vesz részt ezeken a tárgyalásokon, az nem tapasztalja, hogy két év múlva, vagy akár csak egy év múlva is egy kisebb cselekményről van szó, odamegyünk, akkor senkit a világon nem érdekel már a bűnügy, kifejezetten csak engem, mint ügyészt, mert nekem ugye az én ügyem. Olyan értelmetlennek találom. Sokszor már a sértett maga azt mondja, hogy ő már el is felejtette, nem érdekli. A megyében ilyen kis falvak vannak, együtt élnek sértett, gyanúsított, vádlott. Már szerintem azóta más sérelmek is érték. Néha azt se tudja, miről beszélünk. Tehát maga az, hogy nem tudunk mi olyan flottul eljárni, amit tanultunk az egyetemen, hogy a bűnt azonnal kövesse a büntetés, hanem jóval utána következik. Nem sok értelmét adja kisebb cselekményeknél.

III. A futószalag-érzés

A kiégéshez hozzájárul a futószalagjelleggel működő munkavégzés, a nagyfokú ügyteher, az állandó időkényszer, amely során minimalizálódik az egyéni esetekre és személyekre fordítható idő és figyelem. Szintén megnehezíti az ügyek mögött az egyes személyek, sorsok figyelembe vételét az, hogy bírák és ügyészek többnyire „papírból dolgoznak", és az ügyfelekkel szinte kizárólag a tárgyalásokon találkoznak.

> B16: […] a sértettek úgy adják egymásnak a kilincset, hogy az egyik kívül, a másik belül fogja. Mert olyan gyorsan hallgatjuk ki őket. Ennek ellenére, tele vagyunk ilyen ügyekkel. Pincebetörés, nyolcvan-száz embert hallgatunk ki néha két nap alatt. Iszonyatos. Tehát ha ezt valakinek elmondjuk, akkor azt mondja, hogy ez futógép. Ez már nem is szalag, ez már gép. És csináljuk így. És ennek ellenére a statisztikában, két-három napig is dolgozhatunk vele, és nem biztos, hogy még be is fejezzük. És akkor úgy jön ki a statisztika, hogy a lábadat lógattad egész héten, meg egész hónapban. Mit csináltál te itt?
>
> ***
>
> Ü28: Agyonterheltek az ügyészségek, különös tekintettel igaz ez a székhely szerinti ügyészségekre. És nyilván hogyha egy ügyész egy új feladatot kap, jelesül a közvetítői eljárásban, akkor elsőként azt fogja megnézni a törvényszövegből, hogy neki meg kell hallgatni a gyanúsítottat, és meg kell hallgatni a sértettet, mielőtt dönt arról, hogy közvetítői eljárásra utalja az ügyet, vagy nem. Ez neki kettő plusz kihallgatást jelent.
>
> ***
>
> Ü34: […] itt azért nagy mennyiségű ügy az, ami keresztül megy a kezünkön. Iparszerű – hogy mondjam – futószalagszerű tevékenység folyik. Nem mindig van arra lehetőség, hogy minden ügyet olyan lelkiismeretességgel, olyan átgondoltsággal végezzen az ember. És

> nem mindig van arra idő, hogy a velünk kapcsolatban álló, és a felügyeletünk alá tartozó nyomozóhatóságoknál mindig úgy szervezzünk, úgy adjunk át követelményeket, ahogy azt kellene.
>
> Ü30: […] azt látom, hogy egy idő után itt a kollegák teljesen belefásulnak. Tehát úgy kezelik ezeket az ügyeket, hogy ilyen papír. És ez nagyon nem jó. És ez vezet ahhoz például, hogy az egyszerűbb megoldásokra törekedjünk. Vádoljuk meg, és aztán csak lesz valami. És óckodnak az új dolgoktól is.

IV. A folyamatos jogszabályváltozások okozta elbizonytalanodás, a reformokkal szembeni ellenállás

A jogalkalmazók akár kimondottan, akárcsak bújtatva, de a folyamatos jogszabályváltozások következtében szakmai elbizonytalanodásról és önbizalomvesztésről számolnak be. Nem ritkán hallani, hogy mire rutint szereznének egy új jogintézmény megfelelő alkalmazásában, addigra ismét megváltozik a jogszabály, ők pedig rákényszerülnek, hogy újraértelmezzék a frissen megtanult eljárások tartalmát és menetét. A korábbi szabályok rendszeres és következetlen felülírásával a jogalkotó elbizonytalanodást, óvatosságot és szkepticizmust eredményez a jogalkalmazóban („ha nem muszáj, inkább ne alkalmazzuk", vagy „ez is csak egy új divat, majd elmúlik" – hallható számos esetben az új jogintézmények megítélése kapcsán). Ebben a kontextusban az újtól való félelem, a reformok kapcsán érzett kételyek és a régi eljárásokhoz való ragaszkodás érthető, hiszen a már bevált gyakorlat alkalmazásával kevesebb hibalehetőség merül fel, mint az új eljárások alkalmazásával. Másrészt az állandó és sokszor következetlen reformok sokak körében általánosságban is kialakíthatnak egyfajta reformokkal szembeni ellenállást és konzervativizmust. Mint minden embernek, a jogalkalmazónak is szüksége van arra, hogy kellő felkészültséggel, képzéssel és gyakorlattal valamekkora rutint szerezzen munkájában, biztonsággal és készségszinten tudja elsajátítani alaptevékenységét, így több energiát és figyelmet áldozhasson az esetek egyedi vonatkozásaira. Továbbá a hatékony alkalmazáshoz a jogalkalmazónak is szükséges átlátnia az egyes jogintézmények logikáját, a büntetőeljárás egészében való elhelyezkedésüket és indokoltságukat. Mindennek pedig a jogszabályi és intézményi környezet viszonylagos stabilitása alapvető feltétele.

> B09: Az ügyészségi, bírói szakban pedig szintén az a probléma, hogy rendkívül sok és rendkívül gyakori a jogszabály módosítás. Ami egyáltalán nem egészséges. Se nekünk, se az embereknek. Mert hogy várjunk jogkövetést akkor emberektől, amikor félévente módosulnak akár az új jogszabályok, akár, ha csak veszem a büntetőeljárási törvényt, itt az utóbbi 98-as, 2002-ben hatályba lépett, addig is módosították, azóta is többször módosították?"

***

B13: Tehát ha egyszer megalkotnak egy törvényt, akkor lehetőleg olyan törvényt alkossanak, aminek bizonyos alapelveit ne kelljen újra megváltoztatni, és ismételten hozzányúlni. […] a technikai jellegű változtatások annyira gyakoriak. És szinte azt kell mondjam, ami most hatályba lépett, és megtanultam, azt egy hónap múlva már el lehet felejteni, mert teljesen más lesz helyette.

***

Ü30: Amikor az új Be. megjelent, […] akkor valaki, aki már jobban ismerte […], elmondta, hogy ez és ez lesz. Mi meg, akik úgy komolyan vettük, hogy szeretnénk tudni, hogy hogy fog működni, mi kérdeztünk. És csak kérdeztünk, kérdeztünk, és válaszok nem voltak rá. Na most időről időre küldenek le – nyilván Legfőbb Ügyészség az, aki ezeket a jogszabályokat úgymond véleményezi, meg ezzel kapcsolatban a gyakorlatot próbálja egységesíteni -, és akkor időről időre kapunk ilyen leiratokat, hogy na most ezt így kell alkalmazni, ezt meg úgy.

***

Ü19: Azért tudni kell, hogy elég konzervatívak vagyunk, bírák, ügyészek, rendőrök. Szóval ez kialakul. Szeretünk úgy dolgozni – te hát abban az értelemben konzervatívok, hogy van egy adott eljárási folyamat, most az utóbbi években nagyon sokat változott, és ez nagyon zavar is bennünket. Szeretjük magunkat tartani ahhoz az eljárási folyamathoz, ezekhez a berögződésekhez. És szeretjük általában, most nem magamról beszélek elsősorban, szeretünk rutinból dolgozni, meg úgy végigvinni a folyamatokat. Tudjuk mi előre, hogy körülbelül mi lesz a vége. Ugye nekik pont az a célunk, törvényhozónak, hogy ezt másképpen csináljuk.

***

Ü43: Az a baj, hogy mi is egy olyan szerv vagyunk, ami nehezen mozdul. Berögzött dolgokat azért nehezen tesszük le. Pedig lehet hogy jobbak lennénk. […][ha kicsit több időnk lenne] akkor nem így zajlanának, nem így dőlnének el emberi sorsok.

4.5.2. Az izolált és hierarchikus szervezeti struktúra hatásai

Sajátos szervezetrendszerrel rendelkezik mind az ügyészi, mind a bírói kar: egyrészt erősen hierarchizált, és – a Legfőbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság autonómiájának köszönhetően – megteheti, hogy viszonylagos izoláltságban működjön a többi központi állami intézményrendszerhez képest. Melyek azok a szempontok, amelyek jogalkalmazók megnyilvánulásaiban jellemezően előfordulnak és amelyek – véleményem szerint – valahol mind a szervezet erősen hierarchizált és/vagy izolált jellegéhez kapcsolódnak?

I. A bírói függetlenség kérdése

A bírói függetlenség fogalmának értelmezése újabb terület, amelynek mélyreható elemzése külön tanulmányozandó. Itt csak rövid említést kap, hogy számos alkalommal a

jogalkalmazók – elsősorban bírák – e fogalommal legitimálják a szervezeten belüli és társszervekkel folytatott kommunikáció hiányát. Csupán kérdésként merülhet fel: vajon mit is jelent a bírói függetlenség, melyek is a mögötte meghúzódó eredeti megfontolások, alapelvek? A függetlenség biztosítása valóban azt a célt szolgálja-e, hogy a bírói munka mentesüljön minden belső és külső párbeszédtől, amely hatással lenne a bírói munkavégzésre? Vagy mindez a fogalom egy félresiklott értelmezése, és arra jó, hogy a bíróságok erre hivatkozva elszigeteljék magukat a társadalom többi alrendszerétől?[254]

> B09: Nem vagyok biztos, hogy erősíteni kellene a kommunikációt. A bíróságnak függetlennek kell lenni. A bíróság hozza a döntést, és ezt sem az ügyvéd, sem az ügyész nem befolyásolhatja. A közös konzultáció pont ezt csorbítaná.
> *FB: Akkor is, ha nem konkrét eseteket érintene?*
> B09: Akkor is. Végül is az ügyésznek, ügyvédnek meg kell lennie a saját álláspontjának.

II. A visszajelzések, a szupervízió és a csapatmunka tapasztalatainak hiánya

Az előző kérdésből következik, hogy bíráknak és ügyészeknek is minimális a lehetőségük a napi szintű szakmai megbeszélésekre, valamint a szervezeten belüli és társszervezetekkel való együttműködésre. Így az egyéb szakterületek tevékenysége, ismeretei, szempontjai szintén kevéssé ismertek a jogalkalmazók számára. A szervezeten belüli kommunikációval kapcsolatban számos interjúalany hangsúlyozta, hogy munkatársaival és főnökével oldott a hangulat, szakmai kérdéseiket jól meg tudják együtt beszélni. Ennek ellenére teljes mértékben hiányzik a rendszerben az önismereti fejlesztésre és a szupervízióra, esetmegbeszélésekre való lehetőség, vagy ezek igénybevételére való ösztönzés. Ugyanakkor ilyen típusú fórumok kulcsfontosságúak lennének, hogy ügyészek/bírák ne csak mint hivatalnokok oszthassák meg szakmai kérdéseiket (olyanokkal, akikkel egyébként munkaviszonyban állnak), hanem mint „emberek" is feltárhassák dilemmáikat, az emberi sorsokról való döntési felelősség okozta nehézségeiket és örömeiket. A „visszajelzési kultúra" hiánya egyben összetevője lehet annak a jelenségnek is, hogy – ahogy bizonyos jogszociológiai elemzések is kiemelik (pl. FLECK, 1996; HACK, 2008) – a bírói és ügyészi szervezetrendszer viszonylag erősen tartózkodik a szervezeti működésüket elemző tanulmányok, kutatások és kritikák megismerésétől, az ezekben való közreműködéstől, valamint a tapasztalatok közös megbeszélésétől az elemzéseket végzőkkel.

[254] Ahogy FLECK ZOLTÁN fogalmaz: „[…] a függetlenség jelentős retorikai értékkel is bír, amely gyakran nehezíti annak megértését, hogy nem önmagáért való, vagy abszolút érvényesülést kívánó előírás. […]a kontrollált bíróság függetlenség nélkül gyenge, egy független bíróság felelősség nélkül pedig veszélyes; egyik sem szolgálja az alkotmányosságot. […] elválaszthatatlan egymástól a bíró függetlensége és felelőssége. (FLECK, 2006, 151-152.)"

A külső elemzés hiánya és a reformokkal szembeni ellenállás oda-vissza ható tényezők: minél kisebb a nyilvánosságra, átláthatóságra és reflexivitásra való lehetőség (vagy kötelezettség), annál fontosabb stratégiává válik ezek elkerülése, a „szervezeti bezárkózás". Mindennek eredménye a már megszokott eljárásokhoz való ragaszkodás és a változtatások lehetőség szerinti elkerülése, és ez tovább erősíti a bezárkózás szükségességét (hiszen egyre nagyobb az elvárt és a tényleges működés közötti szakadék). Ez az „ördögi kör" ugyanúgy megjelenhet egy-egy szakember, mint a szervezet egészének szintjén.[255]

FB: Mit gondolsz az önismereti képzés szükségességéről bírák számára?

B24: Hát ez alapvető elvárás lenne. Magunk között, ez [az interjú] úgyis anonym. Mert tényleg vannak olyan bírák, akik tényleg nagyon elbaltázott magánélettel rendelkeznek. Tehát ezt minden bíróságon tipikusan, lehetne is ilyen típusokat sorolni. Tehát olyan lelki roncsok, akik aztán – nyilvánvaló ez kölcsönhatásban van a munkájával is, és előbb-utóbb kihat rá. Ez elég rondán hangzik. De ez tényleg így van, hogy a bíráknak – és ráadásul a bíráskodással együtt jár az is, hogy az ember egy idő után hiú lesz, azt gondolja, hogy ő a legokosabb a világon. Ez valahol elkerülhetetlen, mert ott a tárgyalóteremben mindenki kussban van. És egyébként is az ő ügyei a legfontosabbak. […] Tehát van egy ilyen elbizakodottság, ilyen hiúságra való hajlam. És ez ténylegesen meg is van. És a munkával, a munka jellegével, a teherrel, azzal együtt jár ez, ilyen ördögi kör, hogy aki bíráként még mondjuk nem házasodott meg, vagy nincsen tartós kapcsolata, az simán belefeledkezhet annyira a munkába, hogy aztán ez kihasson oda, hogy nincs is lehetősége rá, hogy normális párkapcsolatra tegyen szert. És ilyen agglegények és vénkisasszonyok azért fordulnak elő. És szerintem, hát nem tudom nagyobb számban-e máshol, de a munkakörből következőleg ennek nagyobb személyiségtorzító hatása tud lenni.

FB: Mit eredményezhet ez a munkában?

B24: […] az ügyfelekkel való gusztustalan bánásmódot adott esetben, azt igen. Minimum tiszteletlen. Vagy lekezelő, vagy agresszív. Tehát ezek nagyon gyakran fordulnak elő. […] Mindenesetre ilyen közvetlen visszacsatolás az nincs annyira, minthogyha ilyen team munkában dolgozó hely lenne. Meg kényesek is az emberek a saját szakmai presztízsükre nyilván. Gyorsan fölveszi azt a tempót az ember, hogy ő a legokosabb a világon.

***

B02: Hát, erre meg azt gondolom, hogy nagyon sokféle kolléga van, és egy csomó olyan embert ismerek itt a bíróságon, akibe én úgy gondolom, hogy nem szorult kellő empátia ahhoz, hogy ezt csinálja. Itt is különböző emberek dolgoznak. Azon meg nem hiszem, hogy lehet segíteni. Egy csomó olyan embert ismerek, akiről azt látom, hogy nem tud megfelelően bánni. Tehát mondjuk kihallgatni egy tizenegy éves sértettet arról, hogy hogyan erőszakolták meg, ahhoz nyilván kell valami érzék vagy valami, nem tudom. Tehát hogy egy ilyennel megtaláljuk a hangsúlyt. De mondjuk egy ilyen felnőttet kihallgatni, ahol

[255] Ennek megakadályozását szolgálja pl. a szociális szakemberek szupervíziós kötelezettsége is.

is azért, én nem tudom, hogy ezt lehet-e képezni. Lehet, hogy lehet. De valószínűleg ez megint olyan, hogy most vagy megy, vagy nem megy. […]

Vannak olyan kollégák, akik hihetetlenül merevek és elzárkózóak, és folyton rendbírságolnak, meg rendre utasítanak, meg mit tudom én. És azoknak a döntését sokkal nehezebben fogadja el mondjuk a sértett, akinek egyébként nincsen szava. Tehát magyarul le van szarva, jog szerint. Mert ő nem hivatkozhat semmire. Meghallgatta, hogy ezt kapta a vádlott, és haza lehet menni. De azért nyilván nem mindegy. Hát hiszen ez pont arról szól, hogy nem mindegy. Na mindegy.

***

Ü36-40: Nem öröm az, hogyha valakit leültetünk évekre, mondjuk. Sajnos, aki nem annyira egészséges lelkülettel él ebben, az már annyira gépiesen csinálja, és sokszor el tudom képzelni, hogy bizonyos dolgokat itt él ki, ki lehet. Azért a hatalommal egy idő után az ember visszaél, hogyha nem egészséges a lelkülete. Minden előfordul, énszerintem.

***

B26: Természetesen emberből van a bíró is, mindenféle érzelmek megnyilvánulhatnak, gondolhat bármit. De a gondolatait mindig félre kell raknia. Nem gondolhat olyat, hogy hű, a hétszázát, ezt aztán ami csak belefér, majd jól odakenni neki. Gondolhat persze ilyet, mert hiszen emberből vagyunk, mint mondtam, de ezt is félre kell rakni. És gyakorlatilag úgy kell ott ülni, ha úgy tetszik a jógából veszem a példát, mint egy szélmentes időben egy csöndes víztükör előtt. Ahol nincsenek még fodrok se, nem hogy hullámok. És elkezdeni abszolút olyan módon, hogy még csak ne is látszódjék semmi. De ezen túlmegyek, ne is legyen bennem semmi, ami a vádlott sorsát eleve eldöntheti. Mert hiszen ha az érzelmeimet nem tudom elnyomni, nem tudom kezelni, félrerakni, akkor előfordulhat, hogy süketté, vakká válok a mentő körülményekre, vagy az ellentétes tartalmú bizonyítékokra.

Mondott egyszer nekem egy öreg bíró olyat, ugye természetesen ilyet mondanak, hogy nem csak elfogulatlannak kell lenni, hanem annak is kell látszani. Én meg azt szoktam mondani, hogy nem kiabálunk, mert a hangrezgéstől leeshet mögülünk a címer. Ez egy nagyon fontos dolog, hogy nem azért van a bíró, hogy kiabáljon. És egy picit azért vagyok én mindig szkeptikus ezen a téren, mert hallottam már fiatal bíróról is, aki azt hiszem átesett ilyen szűrőn, hogy időnként olyan furcsán és nehezen minősíthető hangnemben beszél ügyfelekkel tárgyalóteremben. Nyilván nehéz ezeket kötni bármihez. De ez olyan, mint egy falu valahol, nem? Tudnak egymásról az emberek.

III. Ügyészek és bírák mint „magányos harcosok” az igazság szolgáltatásában

A fentiekből következően az ügyészeknek és bíráknak úgy kell a bűncselekményeket feltárniuk és azokra hatékonyan reagálniuk, hogy közben minimális együttműködési lehetőségekre van módjuk egyrészt az egyéb szociális, oktatási, gyermek- és ifjúságvédelmi szervezetekkel, másrészt magukkal az érintett személyek legszűkebb közösségeikkel (elkövetők és áldozatok családjai, barátai, kisközösségei). Ugyanakkor – elmondásuk szerint

is – a bűnelkövető életmód kialakulása mögött leghangsúlyosabban mégis az elkövetők családi és kisközösségi háttere áll. Más szóval, a „betegséget" az igazságszolgáltatás ott kezeli, ahol éppen fáj, és nem ott, ahol a betegség kialakult.

Mivel együttműködés sincs azon szervekkel, akik a „betegségmegelőzésben" segíthetnének (oktatási, családi, szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer), így nem meglepő, hogy az igazságszolgáltatási szervek „kötelező gyakorlatai" (azaz a hivatali eljárások) inkább tünetkezelések, mint érdemi, bűnözést csökkentő eljárások. Ezt azonban maguk, a megkérdezett jogalkalmazók is sokszor bevallották, kiemelve, hogy ők már utolsó lépcsőként lépnek a problémakezelésbe, és hangsúlyozták, hogy az állami rendszereknek, bűnmegelőzési funkciójú szerveknek azelőtt kell hatékonynak lennie, mielőtt az eset az ő asztalukra kerülne. Az együtt(nem)működés mögött a megkérdezettek elsősorban strukturális szempontokat hangsúlyoztak. Okként nem személyes, szakmai kritikákat említettek. Indoklásaik alapján az izolációt az eredményezi, hogy maga a büntetőeljárási folyamat már nem teremt lehetőséget és indokot az egyéb szervekkel való együttműködésre. Ennek ellenére azonban fontos kiemelni itt, hogy a megkérdezettek nagy része különlegesen pozitívan értékelte a pártfogói szolgálat működését és a pártfogók felkészültségét, valamint megerősítették, hogy számukra komoly garancia, hogy a mediációs szolgáltatás a pártfogói szolgálat koordinációja alá került (erről részletesebben majd a mediációval kapcsolatos attitűdöknél esik szó).

A bírói és ügyészi munka izoláltsága lehet annak az oka is, hogy a beszélgetések során többször látható volt, mennyire szegmentált sok jogalkalmazó tudása, és mennyire kevés információval rendelkeznek a társintézmények, társszakmák tevékenységéről és kompetenciáiról. Ez leginkább a pszichológiai jellegű szakmák kapcsán derült ki,[256] illetve akkor, amikor bizonyos jogi problémák a büntetőjogi és polgárjogi eljárás kombinációját tették volna szükségessé.

A beszélgetések során a megkérdezettek számos alkalommal kiemelték, a bűnelkövető személy családi háttere sokkal inkább *része* a problémának (ha nem maga a legnagyobb probléma), semmint potenciális *partner* a megoldásban:

> Ü30: – Hát én azt gondolom, hogy fölnőni egy ilyen családban, az maga egy tragédia. […] ahol egyszerűen szétesik egy család, mondjuk egy válás során. És mindig ott van a környezettanulmányokban. Ott volt tíz-tizenkét évesen, a legfogékonyabb életkorban,

[256] Bár előfordult, hogy a a megkérdezett a pártfogói szolgálattal kapcsolatban is hibás információkkal rendelkezett.

egyszerűen az apja ott hagyta az anyját. Attól kezdve anyagilag, lelkileg, minden módon megzakkantak. És teljesen egyenes útja van arra, hogy valamit csináljon. És azt gondolom, hogy ez inkább elkeserítő. Nyilván nem lehet csak áldozatként felfogni valakit. Szabad emberi akarat azért már tizenéves korban is ott van, és dönthet másként. És amikor ott vagyunk a bíróságon, és anyuka ott sír a második sorban, hogy de hát én mindent megtettem, és én most is mindent megteszek.

***

B05: […] ami elindítja ezeknek a fiataloknak a nagy százalékát, az a rossz helyre születés. Ha meg ez igaz, akkor az onnan valamiképpen való kikerülés lehet az egyik megoldás. Aztán az, hogy olyan jó bírói döntéssel találkozzon, ami elgondolkoztatásra vagy elgondolkozásra, megállásra kényszeríti, vagy mit tudom én, olyan jól sikeredjen a javítóintézeti nevelés, olyan pedagógussal találkozzon. Tehát legeslegelső sorban az a családi miliő, ahonnan jön az a gyerek. És hogy ha már viszont megtörtént a dolog, akkor olyan döntés szülessen, ami meg tudja állítani […].

***

B24: Én úgy látom, hogy a szülők általában csak kullognak az események után. A szülőknek a születéstől kezdve kellene a mintákat beleverni a gyerekbe. Hogyha ez kisgyermek korban nem történik meg, és a serdülőkor elejére nem történik meg, akkor az öntudatra ébredő gyerek az ennek ellenhatásaként a legszélsőségesebb dolgokba megy. A kábítószerezésbe, a párválasztásban gátlástalanságba, és a bűncselekményekbe is, adott esetben. Legalább is az én véleményem az az, hogy az embert kisgyerek korában lehet megnevelni.

***

Ü31: Az is jellemző, hogy még a szülők vannak sokszor felháborodva, hogy mit faggatjuk mi a gyereket. Még neki okoz gondot az, hogy jaj istenem, most akkor járkálnia kell az ügyészségre, bíróságra, rendőrségre, és föl van miatta háborodva. Nem is arra koncentrál, hogy most a gyereke bűncselekményt csinált. […] Volt olyan, hogy itt sírt a szülő is, hogy úristen, pedig csak egy megrovásra kellett hogy bejöjjenek a gyerekkel. De van olyan, amikor meg mondom, másik véglet, hogy fel van háborodva, hogy miért faggatjuk mi őket.

Ü32: - Vagy teljesen közönyös. Abszolút nem érdekli.

Ü33 - Nyilván nem az a gyerek az első bűnelkövető, akkor ezt is hozzáteszik, hogy jól van, eggyel több.

[…]

Ü31: – Vagy valamelyik elkövetőnek a testvére mondjuk, vagy egy háztartásban élnek, akkor tudjuk meg. Van egy ismerős családunk, akinél már nyolc évesen, meg hét évesen, meg hat évesen már raboltak. Ilyeneket azért ismerünk. Tudjuk, mire számíthatunk tőlük. Az ő esetükben például a mediációnak semmi értelme nincs, nem is lenne egyébként. Szóba se jöhet. […] Van, aki már hat évesen azzal kezdi a pályafutását, hogy rabol, annál már tizenkét, három, négy évesen jogkövető magatartás – folyamatosan követ el gyerekkorúként is bűncselekményeket. Mikor ide kerül, van neki vagy öt-hat

megszüntetése. Éppen ezért emelik ki, mondjuk, a családból, és kerül olyan zártabb gyerekotthonba.

Ü34: Igazából nem tudunk velük mit kezdeni. Családi háttér abszolút olyan, hogy itt mindenki a bűnözői életmódot folytatja. Úgyhogy nem is tehet mást. Ebbe születik bele.

Ü31: Büntetőjogi eszközökkel semmit nem lehet csinálni.

FB: Milyen eszközökkel lehetne?

Ü31: Az, hogyha a környezetét, meg a hozzáállását az ember teljesen átalakítaná. De azt hiszem, az nem az ügyészségnek a kompetenciája.

A bűnelkövetés kezelésének kapcsán a beszélgetések sokszor kitértek a szociális rendszer tehetetlenségére is. Az igazságügyi szervek eszköztelensége ellenére azonban a megkérdezettek sok esetben mégis szükségtelennek tartották a szociális szakmákkal és intézményekkel való együttműködést, ugyanúgy, ahogy a speciális képzések (pl. pszichológia, fejlődéslélektan, gyermekvédelmi ismeretek) szorgalmazását is.

Ü32: De sokszor az sem segít, hogyha mondjuk kiemeli a gyámhatóság. Sokszor az sem segít, hogyha már elég korán kiemelik abból a családi környezetből, ahova beleszületett, mert ők visszavágynak oda, és visszaszöknek, és ők azt választják. Nyilvánvalóan ez érdekli.

Ü34: Nagyon sok olyan ügyünk van, aki gyerekotthonos. Családból bekerült gyerekotthonba, de mást se csinál, mint ahogy visszarakják, egyből megszökik, és megint bűnöz. Pedig ott ugye már nem lenne rászorulva, mert elvileg megkap mindent. De mégis úgy érzi jól magát, hogy kijön egy-két társával, otthonos társsal, vagy kinti barátokkal, és akkor ugyanúgy csinálja a balhékat.

Ü33: Az a baj, mire az ügyészségnek a látókörébe kerül, tehát mire büntethetővé válik, meghaladta már a tizennegyedik életévét, már arra az időre olyan hatások érték, tehát annyi éven keresztül és olyan negatív hatások érték, amit utána már később sokkal nehezebb még nem jogi eszközökkel is egy pozitív irányba terelni.

[…]

Ü31: Igazából a gyermekvédelmi szolgálat sem tud ezekkel a gyerekekkel mit kezdeni. Szerintem kiemelik a családból, és ennyi amit ők tehetnek. Saját magának kellene belátnia. Bíróságon többször előfordul, hogy a bíró mondja a vádlottnak, hogy tudja hogy innen már egyenes út vezet a fegyházba? És akkor – tudom. Vagy azt mondja, hogy nem fogok többet ilyet csinálni, és legközelebb ugyanúgy ott áll.

FB: Ügyészként mennyire tartják magukat a gyerekvédelem részének?

Ü31: Minimálisan. Ez nem a mi feladatunk. Mi már úgymond az utolsó előtti lépés vagyunk. Úgyhogy mire hozzánk kerülnek, addigra már egy részük megjárja a gyerekvédelmet is. Sok aktában benne vannak már az úgymond előző iratok között az, hogy mikor lett védelembe véve, milyen intézkedések történtek, hogy emelték ki. Úgyhogy mi igazából nem sok mindent tudunk ezen a téren tenni.

Ü32: Úgy általában vannak olyan bűncselekmények, amiknek más a megítélése. Ehhez mondjuk, nem kellene a külön tanfolyam.

Ü33: Úgy kifejezetten nem indokolná semmi, hogy most akkor legyen ilyen. Legalább is szerintem.

FB: Gyermekvédelmi pszichológiai tárgyú továbbképzések, vagy tájékoztatásnak mennyire látnák szükségét vagy értelmét?

Ü32: Igazából személyes kapcsolatba nem nagyon kerülünk a fiatalkorú elkövetőkkel. Az utolsó előtti lépés vagyunk, úgyhogy nekünk erre igazából nem nagyon van szükségünk.

FB: Önök szerint mennyire lenne vagy van szükség speciális képzésre vagy felkészülésre ügyészeknek vagy bíráknak, ha fiatalkorúakkal találkoznak?

Ü31: Volt már ezzel kapcsolatban *fenyegetés*, hogy fk. [fiatalkorú]. ügyészeknek is lesz majd ilyen szakjogász képzés. De nem tudom, hogy ebből lesz-e majd valami. De igazából olyan túl sok plusz nincsen, hiszen nem kell annyi mindenre, most már kevesebb dologra kell figyelni, mint korábban. Eljárási szakban. Úgyhogy olyan nagyon nagy ördöngösséget nem jelent, bár sokan nagyon óckodnak tőle.

***

FB: Milyennek érzed a gyermek-ifjúságvédelemben, szociális rendszerrel való együttműködés lehetőségét?

B02: - Mármint hogy a bíróság részéről? Hát biztos van lehetőség rá. De ez gyakorlatilag nálunk nem nagyon működik. De szerintem ezt te is tudod, gondolom, hogy itt azért, hát mondjuk egy fiatalkorúnál ilyen semmitmondó gyámügyi iratok vannak egy aktába szerelve bele. Ami hát arról szól, hogy gyámot rendeltek ki neki, meg van gondnoka, meg vannak mit tudom én, csinál környezettanulmányt, meg van nevelői vélemény az iskolából. Ez gyakorlatilag semmiféle együttműködést nem jelent ezekkel, akik ezt csinálják.

FB: Mi ennek az oka?

B02: Nem tudom. Ezt nem tudom, mi lehet ennek az oka. Pedig egyszer voltak itt, vagy többször is beszéltünk – nem is tudom már hol volt ez, teljesen mindegy, a hivatásos pártfogók. És akkor panaszkodtak, hogy hát a bíróság, az őket soha nem keresi, meg soha nem kéri ki a véleményüket. Meg soha nem kapnak semmiféle visszajelzést a bíróságról. Ez nyilván így is van. De hát a dologhoz az is hozzátartozik, és én nem akarom a bíróságokat védeni, mert miért tenném – mármint ebben az ügyben –, nincs miért. Merthogy a hivatásos pártfogók soha az életben, azon kívül, hogy elküldik ezt az egy sort, hogy letelt a pártfogó felügyelet, soha, soha semmit.

Míg a megkérdezettek számos esetben nem tartották szükségesnek a szakmaközi tapasztalatcserét, a beszélgetések alapvető információhiányt mutattak a tekintetben, hogy bírák és ügyészek milyen mértékben ismerik a pártfogók, szociális munkások, gyermekvédelmi szakemberek és pszichológusok tevékenységét.

Ü43: Nem tudom, hogy eddig hogy csinálták ezeket a dolgokat. Ilyen pártfogói megkeresésem, amikor megjelenik, mondjuk a vádlott, vagy éppen a terhelt a

jelenlétükben, akkor mit csinálhat. De gondolom ilyen lehet, hogy ott elbeszélgetnek vele, megkérdezik hogy mi a helyzet. Tehát olyan kapcsolatba kerülnek velük, amilyenbe mondjuk az ügyész nem kerül. *Rálátásom nincsen*.

***

Ü11: De bizony-bizony utána voltak, hát nem mindenkinél, de azért ilyen visszaesések. […] Mert ugye erre is lehet mondani azt, hogy ha meg elítélte volna a bíróság, lehet. hogy akkor egy olyan folyamatot indít el benne, hogy ő már bűnöző, akkor könnyebb. Megindul lefelé a lejtőn. Ez már talán nem is annyira az én asztalom. Ez már inkább ilyen pszichés elemzést igényel. *Nem tudom, hogy milyen szakma foglalkozik ezzel.*

A fent említett tájékozatlanságot néhány markánsan megjelenő tárgyi tévedés is igazolta:

FB: Polgári mediációról Magyarországon van valami tapasztalat?

Ü43: Mondjuk régen szakvizsgáztam, meg államvizsgáztam is, polgári peres tanulmányaimban nem nagyon láttam ilyesmit. Tehát a választott bíróság, amikor megjelenik, hogy most kivel fognak ugye a bíróságon vitát nyitni – ott van valami. De egész egyszerűen a polgári életben sem nagyon hallottunk még erről a mediációról. A pszichiáterek vannak, de attól meg azért eltérő dolgok, mert nem arra megyünk rá – arra is rámegyünk, hogy az egyénnek a problémáját megoldjuk, megváltoztassuk, de nem ez a lényege az egész dolognak. Bevonjuk a sértettet is esetleg. Valahogy nincsen ez kijáródva.[…] ugye a polgári peres ügyekben szerintem az hiányzik, hogy polgári perrendtartásban nincsen benne az a lehetőség, hogy ők elmennek oda ahova akarnak. Nincs választott bíróság, és megbeszélik a problémájukat. Még a polgári peres életben sincsen benne. Az túl gyors, hogy szerintem bevonni a büntetőeljárásba.

(A polgári mediáció 2002 óta külön törvény[257] által szabályozott eljárás.)

***

B02: De, általában a környezettanulmányt, azt nagyon sok esetben rendőr csinálja. És azok érdekes módon – tehát lehet a rendőröket szidni, és szoktam is –, de ezeket sokkal tárgyilagosabban írják meg.

FB: És a fiatal felnőttek?

B02: Hát a felnőttekről nem szoktak környezettanulmányt, csak a fiatalkorúakról.

(Környezettanulmányt 2003. július 1-e óta kizárólag a pártfogó felügyelők készítenek.)

***

Ü31: A másik véglet, hogy van olyan ország, ahol fiatalkorúval szemben is lehet halálbüntetést kiszabni.

FB: Ez hol van?

Ü31: Franciaországban (az interjú után fél órával helyesbített, hogy tényleges életfogytiglanra gondolt és nem halálbüntetésre). Ott lehet velük szemben is, igen. Jó, hát mondjuk nem azt mondom, hogy itt is azért mindent, de mondjuk azért van itt is egy-két

[257] 2002 évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről

olyan fiatalkorú elkövető, akinek a cselekménysúlya, ha felnőtt lenne, akkor, szó szerint, életfogytiglant kapna.

(A halálbüntetést az Európai Unió összes tagállamában eltörölték.)

***

B44: Ha látjuk a külföldi tendenciákat is…lopásért, kábítószerért mit lehet kapni, hogy leültetnek! Külföldön, hogyha kezet emelsz valakire, 10-20-30 évekről beszélünk!

FB: Ilyen szigorodást látsz a külföldi tendenciákban?

B44: A külföldiben igen.

(Európában jellemzőbb a kettős nyomtávú büntetőpolitika, amelynek lényege, hogy a csekélyebb súlyú bűncselekmények büntetésére inkább az alternatív, reszocializáló célú intézkedéseket alkalmazzák és szabadságvesztéssel csak a nagyon súlyos bűncselekményeket büntetik.[258])

IV. Bizalmatlanság a jogszabályalkotóktól a jogalkalmazók felé

Az erős hierarchizáltság is szerepet játszhat abban a sokak által megfogalmazott rendszerkritikában, mely szerint nincs bizalom fentről lefelé (a jogalkotótól a jogalkalmazó felé), és nincs befolyás lentről felfelé (a gyakorlati szakember hatása a szabályozásra). Bizalomhiány („jogalkotói szűkkeblűség", Ü35) alatt a túlságosan részletezett szabályozásokat említették, amelyekkel a jogalkotó elméletben próbál jogi választ adni minden olyan helyzetre, amelyek igazából csak a gyakorlat során jönnek elő. Ez a centralizáltság és a gyakorlat kizárólag fentről lefelé történő kialakítása vezet ahhoz, amit már korábbi jogszociológiai elemzések (SÓLYOM 1985.) is kimutattak: a magyar jogalkalmazó sokkal inkább hivatalnok, aki a fentről jövő utasításokat végrehajtja, mint jogalkotó, aki kreatív, egyéni módokon a maga személyével és tudásával is hozzá tudna járulni a jogrendszer folyamatos fejlesztéséhez, a társadalom aktuális kihívásaira való hatékony válaszadáshoz az igazságszolgáltatás rendszerén belül.

Ü35: Belemondhatom? Kérem szépen, a rettenetes magyar ostobaság. Tessék szíves megfigyelni ezt a mentalitást, ezt a porosz-orosz mentalitást. A jogalkotó úgy bánik a jogalkalmazóval, ahogy a jogalkalmazó bánik az ügyféllel. Nekünk kiskorúsított gyermekként ugye óvjuk, intjük, időnként nyakon legyintjük. Ugyanígy bánik velünk a jogalkotó is. Nincs bizalom. Majd meglátjuk, működik-e a jogintézmény, nem működik-e a jogintézmény. Általában a magyar jogalkalmazói gyakorlatban a kreativitás hiányzik. Egy poroszos iskolaszerű, tanítóbácsis pálcával. […]Mindegyik jogintézménnyel kapcsolatban ez a féle szűkkeblűség, jogalkotói szűkkeblűség megfigyelhető volt. Adom is, meg nem is. Szabályoztam is – mert biztos, hogy van rá nemzetközi kötelezettségem -, de azért isten igazából nem gondolom ám komolyan.

[258] Erről bővebben lásd: KEREZSI, 2006b.

FB: Szóval a jogszabályban egyfajta bizalmatlanságot lát?

Ü35: Nem csak a mediációnál. Általában minden jogintézménynél így van. Egyfajta bizalmatlanság, odavágjuk, és akkor…

FB: Lát-e arra lehetőséget, módot, hogy ez valahogy egy partneri párbeszéddé váljon a jogalkotó és a jogalkalmazó között?

Ü35: Nem. Hát akkor nem Magyarországon vagyunk. Azok a jogalkotók, azok énnekem, vagy önnek az osztálytársai, évfolyamtársai – egymással jó emberi viszonyban vagyunk, ők is elröhögcsélnek rajta, hogy milyen hülyék vagyunk, meg ti is milyen hülyék vagytok. Amikorra oda kerül a sor, hogy együttműködésre van szükség, semmi változás nincs. Visszaül a hivatalához, beleül abba a féle rendbe.

FB: Az újdonságtól való félelem?

Ü35: – A bizalmatlanság. Tehát ez egy általános társadalmi jelenség. A bizalmatlanság. Nehogy valami bajom legyen nekem. Abból nincs baj, ha bizalmatlan vagyok. Hogyha bizalommal vagyok az embertársaim iránt, akkor be fognak csapni, és azt fogják mondani, hogy én hülye vagyok.

V. A képzésekben való részvétel behatároltsága, a nyelvtudás hiánya

Bizonyos mértékben a hierarchizáltságra és a szervezeti izoláltságra vezethető vissza, hogy ma Magyarországon erősen korlátozott a konferenciákon, speciális képzéseken való részvétel lehetősége, különösen az ügyészek számára. Fontos megemlíteni, hogy a képzési lehetőségeket nagyban szélesítette a Magyar Bíróképző Akadémia és az Ügyészképző Központ 2006-ban történő megnyitása, amelyek működését több megkérdezett pozitívan értékelt. Azonban – kiemelten az ügyészképzés terén – a továbbra is erős centralizáltság, a kizárólag fentről lefelé történő, „kijelölésekre" épülő rendszer, az egyéb szakmai és civil szervekkel való együttműködés nehézkessége, valamint az idegen nyelvismeret nagyfokú hiánya az ügyészi és bírói karban mind összetevője annak, hogy a legfrissebb tudományos eredményeket, gyakorlati programokat, hazai és nemzetközi tapasztalatokat nem könnyű eljuttatni a gyakorló jogalkalmazók számára.

Mindezek ellenére kihangsúlyozandó, hogy egyes bírákban és ügyészekben kiemelkedő önképzési hajlandóság van, és – akár szabadidejük feláldozásával is – komoly energiát fektetnek abba, hogy speciális kurzusokkal, másoddiplomás képzéssel frissítsék fel vagy bővítsék tudásukat, valamint hogy tanulmányok, állásfoglalások készítésével megosszák szakmai tapasztalatikat kollégáikkal. A beszélgetések során tapasztalt különbözőségek alapján arra lehet következtetni, hogy míg egyéni szinten számos szakemberben megjelenik a továbbképzési igény, addig a szervezeti struktúra, a szervezeten belüli motivációs rendszer ezeket kevéssé támogatja, sőt, sok esetben megnehezíti a továbbképzésekben való részvételt.

Ez a fajta hiány könnyen vezethet az önképzéshez kapcsolódó szakmai ambíciók feladásához, nem beszélve arról, hogy hosszú távon a kiégés veszélyét is magában hordozza.

> Ü30: […] konferenciákra? […] Ugye azok a végvárak, ezek a helyi ügyészségek, ide jut le a legkevesebb dolog. Ide jut le a legkevesebb pénz, legkevesebb információ. Olyanokat küldenek ilyen konferenciákra, akik lehet, hogy gyakorlatban nem is nagyon találkoznak ilyenekkel.
>
> ***
>
> *FB: Ha egy ügyész egyénileg valamilyen kapcsolat folytán ki tudna valahova menni, mennyire van módja egyénileg ezt kiharcolni?*
>
> Ü12: Nem tudom megmondani. Szerintem hivatalossá kéne mindenképpen tenni. Tehát ügyészként csak úgy mehetne ki, hogyha ez valamilyen szinten hivatalossá – tehát én magánkapcsolatban mondjuk kimennék, most mondok egy példát, Ausztriába valahol az ügyészségre, az egy magán dolog. De hivatalosan én ott nem jelenthetek meg ügyészként. Csak magánemberként.

4.5.3. Érdekek a jogalkalmazói munkakörben

Milyen egyéni motivációk hajtják a bírákat és ügyészeket a mindennapok során? Bár a kérdés igen összetett, és részletes kifejtésére ehelyütt nincs mód, talán vázlatos képet kaphatunk néhány, számukra fontos szempontról, ha megnézzük, miként foglalták össze a megkérdezettek szakmai és egyéni céljaikat, a rendszer fejlesztéséhez kötődő „kívánságaikat", sikerélményeiket és kudarcélményeiket (*Ön mit tekint egyéni céljának a mindennapok során? Milyen reformokat igényelne az igazságszolgáltatás rendszerében? El tudna-e mondani egy történetet, amelyet sikerként/kudarcként élt meg?*).

A válaszok viszonylag jól elkülöníthetőek két fő csoportra: az egyikben elsősorban az *emberi* tényezők, az érzelmek, a személyközi kapcsolatok dinamikái domináltak, a másikban inkább az *eljárással*, ügymenettel kapcsolatos szempontok. Példaként említhető, hogy egészen más típusú sikerélményeket fogalmaztak meg, amikor az érintettek pozitív visszajelzése eredményezte a jó érzést (emberközpontúság), mint amikor egy szövevényes ügy sikeres felgöngyölítése vagy egy jól felépített vád eredményessége őrződött meg sikerélményként (esetközpontúság). E kettőség egyaránt megfigyelhető volt a célok, érdekek és a siker-, illetve kudarcélményekkel kapcsolatos válaszokban is.

Természetesen a legtöbb szakember számára együttesen jelennek meg az *eljárással* kapcsolatos és a mögöttük meghúzódó *személyekkel* kapcsolatos szempontok. Azonban az elbeszélésekből jól kivehető, hogy a két szempont súlya eltérő az egyes személyek számára. Ez abból megállapítható, hogy a fenti kérdésekre adott válaszokban melyik került elsőként

említésre, melyek tértek inkább vissza az érvelésekben, és melyek azok, amelyek viszonylag háttérbe szorultak vagy egyáltalán nem jelentek meg a válaszokban. Mindezek alapján két fő gondolkodásmód-típus különböztethető meg, amelyeket itt a „holisztikus" és „formális" címkével látjuk el. A két megközelítés közötti főbb különbségeket a 14. sz. táblázat tartalmazza:

> *FB: Mennyire van külön érdekeltség az ügyészi és ügyvédi célokban?*
>
> B24: Van olyan, amikor közös. De az ügyészségeknél ott van a váderedményesség, ami egy olyan statisztikai mutató. A bíróságnál az van, hogy hozzak lehetőleg jogerős ítéletet, mert azt egyszerűbben írásba tudom foglalni, röviden, és lehet letenni irattárba. A védőknél, ott meg egy optimumra törekednek. Amit a vádlott elfogad, tehát nem szoktak csak azért fellebbezni, hogy még másodfokon is munkadíjat kaszáljanak.
>
> ***
>
> Ü21: Nekem milyen érdekem fűződne ahhoz, hogy ezt az embert én elítéltessem? Semmiféle érdek. Most akár valaki ezt elhiszi, akár nem. Mert az ügyésznek ez az érdeke. Dehogy az az érdeke. Az ügyésznek mindig az az érdeke, hogy a lehető legenyhébb büntetést kapja az a szerencsétlen.
>
> ***
>
> Ü38: [Célunk, hogy] megnyugtatóan tudjuk lezárni azt az ügyet, hogy a mi eljárásunknak volt valami konkrét haszna is. Nem csak kapott egy büntetést, és akkor aztán folytatja tovább. Hanem valamifajta remény van arra, hogy az eljárásnak volt valami haszna, valami jövőbeni visszatartó ereje is.

14. táblázat: Jogalkalmazók céljainak és érdekeinek kettőssége az igazságügyi rendszerben

	„Formális"	**„Holisztikus"**
Cél	szabályszerű büntetőeljárás lefolytatása, a formális szabályok lelkiismeretes betartása; a megérdemelt büntetés kirovása	az eljárás során felek szempontjából is „értelmes" eredmény elérése
Igazságértelmezés	abszolút igazság, igazságérzet által vezérelt küzdelem	nyitottság a relatív igazságra, a felek közötti kapcsolat dinamikájának változására
Érdek	saját (ügyészként, bíróként megjelenő) érdekek érvényesítése; az ügy pontos végigvitele	A bűncselekmény mint társadalmi probléma holisztikus kezelése; a rendszer többi szereplőjével együtt a konstruktív megoldás megtalálását tekinti feladatának.
Kimeneteli cél	győzelem	Konszenzus
Kommunikáció	statikus; az egyéni érvrendszer minél meggyőzőbb, konzisztensebb felépítése	dinamikus; a folyamat során tapasztalt benyomásokra való reaktivitás

Az egyéni célok, motivációk ilyen módon történő megkülönböztetésének nagy lehet a jelentősége, amikor az a kérdés, hogy milyen motivációkat és aggályokat jelenthet az egyes jogalkalmazók számára egy-egy új jogintézmény bevezetése. Ennek mentén végiggondolható, hogy hogyan növelhető egy reform során a joggyakorló szakemberek körében az új jogintézmény legitimitása, és hogyan válhatnak az érintettek maguk is partnerekké és éridekeltté az intézmény alkalmazásában.

Ezen a ponton kiemelendő egy szempont, amely meglepő súllyal szerepelt számos kérdezett gondolatai között. A munkavégzéssel kapcsolatos visszacsatolások és az ügyfelek elégedettsége meghatározó jelentőségű volt a jogalkalmazók számára szakmai sikereik és kudarcaik végiggondolása során. Érdekes volt megfigyelni, hogy – bármennyire is az ügyészi és bírói munka elsősorban „papírmunka", kevés személyes kapcsolatfelvétellel – milyen nagy hatással van a szakemberekre egy-egy jó szó, pozitív visszacsatolás, munkájuk elismerése, és ezeknek az élményeknek mekkora szerepe van, amikor szakmai sikerekre emlékeznek.

> Ü39: Ez a munka olyan, hogy fel kell tenni a kérdést, hogy mi a sikerélmény számunkra. Az hogy eredményes egy vád, hogy leültetünk valakit három év fegyházra? Akkor már sokkal inkább, hogyha mondjuk, vannak ilyen mediációs eljárások, hogy most pontot rakjak itt a gondolatmenet végére – vannak ilyen mediációs eljárások, amik mondjuk eredménnyel zárulnak. Ez akkor jelentheti az eredményességet, hogyha a sértett elégedetten jön ki egy ilyen eljárásból. Az jelenti az eredményességet. És mondjuk egyfajta feltöltődést, elégedettséget. Nem öröm az, hogyha valakit leültetünk évekre, mondjuk.
>
> ***
>
> B13: Szóval egy olyan dolog, hogy volt valaha nagyon régen egy emberölési ügyem, ahogy egy elkövető megölt egy nőt és kirabolta. Elvitte az ékszereit, meg ami pénzt talált otthon. És én ezért életfogytiglani fegyházra ítéltem. Ami persze nem azt jelenti, hogy soha többet nem szabadulhat ki a börtönből, hanem azt hiszem húsz évet kellett neki letölteni. De még nem szabadult ki, de hamarosan szabadulni fog. És nem rendszeresen, de azért néhány évente küld nekem levelet, karácsonyra üdvözlőlapot. És a levélben beszámol arról, hogy mi történt vele. Én persze nem nagyon válaszolok ezekre a levelekre. Egyszer válaszoltam rá, amikor hivatalos ügyben is valami jogi felvilágosítást kér. Az tűnt ki a levélből, hogy ő korrektnek tartotta a bírósági eljárást. Megérdemelte a büntetését, most bűnhődik érte. Az első levelében azt írta, hogy megkeresztelkedett a börtönben és tanul és főiskolát végez. Könyvtárosi diplomát szerzett a börtönben. Még a diplomaosztójára is meghívott, de természetesen nem tudtam elmenni. Messze is van az a város, ahol ez van. És most már a szabadulás előtt áll. Csak egy dolog, ami miatt aggódik. Még ez jogos, és persze nem tudtam erre válaszolni neki, hogy az életbe hogy fog tudni visszailleszkedni. Megnősült a börtönben és kiengedik most már bizonyos időszakonként az intézetből a feleségével, hogy

együtt lehessen. Tehát kedvezményeket kap már, mert most már hamarosan szabadulni fog. És úgy tűnik, hogy teljesen új életet akar kezdeni. Ezért tett is, hogy új életet kezdhessen.

***

Ü18: Nekem elsősorban ez lenne kedvezmény, hogy nem ott találkoznék először, hanem lehetőségem lenne arra – mint ahogy időnként lehetőségem is van -, hogy én is jó bácsiként szerepelhessek a tettesek előtt is. És fölajánlhassak nekik valamilyen választási lehetőséget.

***

Ü21: Siker? Egy panaszos volt tulajdonképpen. Szegénykém állandóan bejárt, és próbáltam valamennyire segítséget nyújtani. Tehát egyrészt a kárigénynek az érvényesítésében, másrészt pedig segítséget nyújtani a dolognak a feldolgozásában. És akkor azt mondta nekem, hogy tudja mit, ügyésznő? Azt tudom magának mondani, maga többet ér, mint két Seduxen. Hát ez volt életem legnagyobb sikere. Hogy én meg tudtam őt nyugtatni.

***

B05: Sikernek, vagy nagyon-nagyon szép élménynek őrzöm azt, amikor első három-négy évben kaptam Baracskáról egy levelet, franciakockás papíron H. Gyuritól, természetesen a nevet kifütyülöm, tehát az nincs. Aki valami olyasmit írt, hogy ővele még ilyen szépen nem beszélt senki. Tehát az, hogy az ember ezt el tudja érni. De ezzel nem vagyok egyedül, az U. Vikinek is egyszer egy ilyen irkacsokis papíron, vagy nem tudom min írtak a börtönből, hogy az nagyon jó érzés, mikor az ember ilyen rettentően elesett meg nyomorult emberektől, akiket elítél, azoktól kap két-három jó szót. Vagy például az, hogy a romákkal nagyon jó kapcsolatot tudok tartani. Vagy hogy megtanultam egy olyan nyelvet, amit ezek a nagyon alulról jövő emberek beszélnek. Tehát hogy egy olyan speciális világban élek, ami nem sokaknak adatik meg.

***

B24: De a legjobb az, amikor olyan visszajelzés van – akár szemtől szembe, mondjuk odajön egy idős ügyvéd és azt mondja, hogy hát ne haragudjak, hogy ő ezt most így véleményként elmondja, de hogy, és akkor megdicsér. Ezek olyan dolgok. Az elszigeteltség, plusz a hiúság az eredményezi, hogy ki vagyok éhezve arra, hogy legalább ilyen dicséretben részesüljek. Olykor van az embernek része benne.

***

B25: Annál jobb érzés – fk-bíróként -, mint amikor úgy látom, hogy itt volt, próbára bocsátottam, egy-két évvel ezelőtt irattárba tettem ezt az aktát, amikor meghoztam a döntést. Eltelt egy-másfél két év, a próbaidő tartama, ez az akta onnan el nem mozdult az irattárból. És most egyszer kapok a pártfogótól egy étesítést, hogy kifogástalan volt, letelt. És én ráírom, hogy tudomásul véve, irattár. És ez mutatja, hogy nem kellett más bíróságnak elküldeni. Letöltötte a próbaidőt, ez így eredményes volt. Ez az egyetlen értelme, ilyen formán pozitív visszaigazolás van, hogy jó volt, értelme volt, helyes volt. Megnyugodtam. Ezek sikerélmények. Ennél jobb érzés nincs, ez jó.

***

> B26: Szilágyi Jánosnak volt a műsora, éjszakai beszélgetős műsor. A rádiót általában az ember háttérnek használja, de ő [barátja] hallgatta szívesen ezeket a műsorokat. És az volt, hogy megkapta a figyelmét, hogy egy börtönviselt emberrel beszélgetett. Ilyen telefonálós műsor. 'És akkor mit csinál? Miért volt elítélve?' 'Betörésekért.' […] És akkor a riport – természetesen nem mindig figyel oda az ember, csak volt valami kérdés, hogy minek köszönheti, hogy ennyire sikerült jó útra térni? És azt mondta, hogy volt egy bíró az utolsó ügyében, aki őt emberszámba vette, és hogy ő akkor úgy gondolta, hogy akkor itt abba kéne hagynia. És akkor elhangzott a nevem. Most én ennél nagyobb elismerést – én azt hiszem, hogy ez a legfontosabb.

Mindez felveti a következő kérdést: vajon mennyire van módjuk a jogalkalmazóknak a büntetőigazságszolgáltatás rendszerében az ilyen típusú visszacsatolásokra? A gyakorlatban mennyire érezhetik munkájuk és szerepük legitimációját? Növelhető-e az állampolgárok igazságszolgáltatási szervekkel való együttműködési hajlandósága akkor, ha ez a legitimált szerep erősödik? Ha igen, miként érhető el mindez, mi segíthet abban, hogy az állampolgárok elégedettebbek legyenek az igazságszolgáltatási rendszerrel, és jogalkalmazók erről több visszajelzést kaphassanak? Kriminológiai kutatások alapján elmondható, hogy az elégedettségi tényezők nem „csak" a résztvevők jó érzésének indukálói, hanem a hatékony bűnmegelőzésnek is fontos elemei. Mindezt, többek között, LAWRENCE SHERMAN ellenállás-elmélete *(defiance theory)* (1993), valamint TOM R. TYLER procedurális igazságszolgáltatást középpontba helyező megközelítése (1990) empirikusan is igazolja.[259] Ezek alapján a büntető-eljárással való elégedettség (a fair eljárás érzete) szerepet játszhat a bűnismétlés visszaszorításában, az „igazságtalannak" érzett eljárás pedig bűnismétléshez vezethet. Tehát bűnmegelőzési szempontból is fontos lenne behatóbban vizsgálni az állampolgárok igazságügyi szereplők iránt érzett attitűdjeit, valamint a jogalkalmazók saját szerepükről és az állampolgárokkal való együttműködésükről alkotott gondolatait.

4.6. A jogalkalmazók munkáját meghatározó szerepek

4.6.1. Az egyéni szerepfelfogás és a szakmai tevékenységgel kapcsolatos attitűdök

E vizsgálatnak nem tiszte átfogó elemzést adni a szakmai tevékenységhez kapcsolódó jogalkalmazói attitűdökről. Azonban a lefolytatott 45 interjú alapján kellő óvatossággal, de megfogalmazható néhány észrevétel, amely jobban segít bemutatni a kutatásban résztvevő alanyok személyiségbeli eltéréseit. Emlékeztetőül: a kutatás önkéntesen jelentkezett szakemberek véleményeiből állt össze, és a beszélgetések egy mediáció előnyeit bemutató film megtekintésével indultak. E két tényező kétségkívül torzító hatással lehet az

[259] Erről bővebben lásd a 2.7.2. fejezetet.

eredményekre, hiszen mindkét elem hozzájárulhatott ahhoz, hogy eleve nyitott szellemiségű szakemberek vállalták az interjút. Emellett figyelembe veendő, hogy a film a mediációval kapcsolatban – nem titkoltan – elsősorban a pozitív szempontokra hívta fel a figyelmet.

Ugyanakkor a kutatás szempontjából fontos volt mindkét tényező megléte.[260] Mindemellett kiemelendő, hogy az interjúalanyokkal történő beszélgetések átlagos hossza 90 perc volt, így a válaszok nem egy rövid kérdőívre adott sablonos reakciók, hanem részletesen kifejtett, a beszélgetések alatt többször előjövő (és többször újraértelmezett) megfontolások voltak. Ezek alapján feltételezhető, hogy az interjúk betekintést adtak az interjúalanyok „valódi" személyiségébe, és az itt említett torzító, sugalmazó hatású tényezők szerepe ezzel párhuzamosan csökkent.

Bár vizsgálatunk jelen formájában nem képes statisztikailag alátámasztani az itt összefoglalt megfigyeléseket, mégis érdemes megkísérelni a mintába került jogalkalmazók attitűdjeinek kezdetleges tipologizálását. Ennek segítségével egyrészt könnyebben elképzelhető, hogy milyen típusú személyiségek vettek részt a kutatásban. Továbbá az itt megemlített szempontok esetleg további empirikus vizsgálatok kiindulópontjai is lehetnek, melyekkel statisztikailag is megerősíthető (esetleg elvethető) az itt említett szempontok relevanciája.

A beszélgetések, valamint az interjúszövegek első szintű tartalomelemzése alapján óvatossággal, de felvetés jelleggel megállapítható, hogy a kérdezettek gondolataik, érzelmeik, kiemelt szempontjaik, megfogalmazási stílusuk alapján négy, viszonylag jól elkülönülő kategóriába sorolhatóak. Ezek az „az önértékelő", „a tanár", „a filozófus", és „a hivatalnok". Természetesen ezen személyiségtípusok mindenkiben keverve voltak megtalálhatók, azonban valamelyik elem minden interjúalany esetében dominálónak látszódott. A 15. táblázatban az egyes személyiségtípusok interjúk során megfigyelt jellemzői olvashatóak. Bár elemzésünk csupán a verbális formában megjelent jegyeket összegzi, fontos kiemelnünk, hogy a tipizálásban a nem verbális – itt nem leírható – jelek (intonáció, testtartás, mimika, hangerő, stb.) legalább olyan szereppel bírtak, mint a verbálisak.

[260] Indoklását lásd korábban a kutatás módszertani ismertetésében

15. táblázat: Személyiségtípusok a kérdezettek körében

TÍPUS	KONCEPTUALIZÁLÁS
ÖNÉRTÉKELŐ	belső reflexiók, önismeret, önelemzés; önkritikusság, saját korlátok felismerése; egyéni motivációk hangsúlyozása; érzelmi szempontok kihangsúlyozása; ügyfelekkel való empatikusság; megfogalmazások első személyben; emberi szempontok kiemelése; hivatástudat; elemzések egyéni (mikro) szinten; a négy típus közül az egyedüli, amely nem kifelé, hanem befelé orientálódik; beszédstílusa alapján halkabb hanghordozás; hosszabb szünetek, elgondolkozás
TANÁR	gondoskodás; hit az eljárás és a bíró/ügyész pedagógiai hatásában; jogalkalmazói szubjektum jelentősége az eljárásban; kategorikusabb gondolkodás a világról; magabiztos szerepvállalás; változ(tat)ásban való hit; fiatalkorúak kiemelt kezelése; kevesebb önreflexió és elbizonytalanodás, több, külvilágra vonatkozó kinyilatkoztatás; elemzések közösségi (mezo) szinten; beszédstílusa alapján határozott, emeltebb hangú, gyors, szünet nélküli érvelés
FILOZÓFUS	makro-szintű elemzések; általános összefüggések hangsúlyozása, holisztikus megközelítés; hitvallás; ön- és rendszerkritikusság, szarkasztikus megközelítés, de ugyanakkor általános hit az emberekben; beszédstílusa alapján higgadt, egyenletes intonációjú, „békés” hangulatot árasztó
HIVATALNOK	eljárás (szabály, formalitás, szervezet)-központúság; fő cél a szabályszerűség, lelkiismeretes munkavégzés; munkamennyiség minimálisra csökkentése; reformok kapcsán a lehetséges akadályokra (nehézségekre) való összpontosítás; merevség; a protokolltól, standardaktól való eltérések problémaként való kezelése; rendszerkritikusság hiánya; ügyfelek iránti cinikus attitűd; kérdésfeltevés helyett kinyilatkoztatás; érzelemmentesség; beszédstílusa alapján higgadt, egyenletes intonációjú, tömör, vagy hosszan elnyúló, monoton beszéd

A fenti négy személyiségtípus egymástól történő megkülönböztetését tovább segítette, hogy az interjúszövegek alapján kirajzolódott néhány tartalomelemzési szempont. Anélkül, hogy a 45 interjút egy többszintű és részletes tartalomelemzésnek vetnénk alá, elmondható, hogy az itt kiemelt szempontok egyes interjúszövegeken belüli megvizsgálásával a kutatás átfogóbb képet tudott nyújtani a megkérdezett bírák és ügyészek személyiségjegyeiről, valamint a köztük lévő hasonlóságokról és különbözőségekről. Mik voltak tehát azok a tartalomelemzési szempontok, amelyek mentén leginkább megkülönböztethető volt a négy személyiségtípus?[261]

[261] E felsorolás természetesen nem teljes körű. Listánkban törekedtünk az általánosan, mindegyik interjúban valamelyest megjelenő, valamint az interjúk során legnagyobb eltéréseket mutató szempontok kiemelésére.

16. táblázat: Szempontok az első szintű tartalomelemzéshez

Szempont	Az interjúalany…
Fókusz:	válaszaival, megközelítésével, a kérdés utáni első reakcióival mire összpontosít a leginkább (*önmagára*, a *világ*ra, *mások* fejlődésére, az *eljárás*ra)?
Szint:	válaszai, értelmezései az egyéni (*mikró*), a közösségi (*mezo*), vagy a társadalmi (*makró*) szinten jelennek meg leginkább?
Stílus:	az interjú alatt mennyire *formális* vagy *informális*, nyelvezete, szófordulatai, humora, példái és kifejtései során?
Emberkép:	az embert alapesetben (külső beavatkozás nélkül) *jó*nak, vagy „*gyarló*nak" látja-e?
Világkép:	a világot alapesetben *jó*nak, vagy „*gyarló*nak" látja-e?
Érzelmek/racionalitás:	Inkább *érzelmi*, vagy *értelmi* szempontokat hangsúlyoz kifejtéseiben?
Individualizáló/ generalizáló:[262]	narratívájában az *egyes* eset (én, most, itt stb.), vagy az *egész* (az emberek, a világ, a társadalom, mindig/soha, stb.) kap nagyobb hangsúlyt?
Önkritika:	mennyiben fogalmaz meg önmagára vonatkozó reflexiókat, kritikákat?
Rendszerkritika:	mennyiben fogalmaz meg kételyeket, kritikát az igazságszolgáltatás rendszerével kapcsolatban?
Magabiztosság:	mennyire fogalmaz meg kételyeket önmaga képességeivel, tudásával és eredményességével kapcsolatban?
Változ(tat)ásban való hit:	mennyire hisz az emberek és a rendszerek változ(tat)ásának lehetőségében valamint a személyközi kommunikáció szerepében mindebben?
Eljárás/humánum:	céljai, érdekei, sikerei, kudarcai, szükségletei végiggondolásakor mennyiben hangsúlyozza az *emberi* szempontokat, és mennyiben a hivatali, *eljárás*rendhez kapcsolódó szempontokat?
Hitvallás:	mennyiben hisz munkájának „társadalomjobbító" hatásában?
A szankció szerepe:	a büntetés mely funkcióját emeli ki leginkább?
A büntetésben való hit:	mennyire hisz abban, hogy a büntetésnek pozitív hozadéka van a jövőre nézve?
A mediációval kapcsolatos nyitottság:	mennyire nyitott a mediációra általában és a büntetőeljárásban való alkalmazására?
Motiváció a mediációval kapcsolatban:	Milyen előnyöket fogalmaz meg a mediáció alkalmazásával kapcsolatban?
Aggodalom a mediációval kapcsolatban:	Milyen aggályokat, félelmeket és kérdéseket fogalmaz meg a mediáció bevezetésével és alkalmazásával kapcsolatban?

[262] MARUNA hasonló kategóriákat alkalmazott, amikor azt vizsgálta, milyen jellegzetességek mutathatók ki a bűnöző karrierjükkel felhagyó, korábban többszörösen visszaeső elkövetők narratívájában. Kutatásának egyik következtetése, hogy az elbeszélésekben az elkövetők a negatív, bűnözéshez kapcsolódó múltbéli eseményeket személytelenül és általánosan fogalmazzák meg („*it"*), míg a pozitív (sorsdöntő) fordulópontok után az elbeszélők ismét első számban, saját személyüket vállalva („*me", „ I"*) írják le életútjuk eseményeit (MARUNA, 2001, 92-97., 147-151).

Ahogy már korábban említésre került, kutatásunk elsődlegesen jogalkalmazók *manifeszt* módon megjelenő véleményeinek (konkrét gondolataiknak) feltárását tűzi ki célul. Azonban az itt megjelölt szempontok esetleg irányadó változók lehetnek egy későbbi, mélyebb szintű tartalomelemzést biztosító kutatáshoz, amelynek fő célja immáron a válaszok *látens* tartalmának feldolgozása és a válaszok mögött meghúzódó egyéb, pszichológiai összefüggések feltárása lehetne. Mindazonáltal jelen elemzésünk számára is segítséget nyújtanak az imént felsorolt szempontok ahhoz, hogy vázlatosan bemutassuk a négy személyiségtípus legmarkánsabban megjelenő különbözőségeit (17. táblázat).

17. táblázat: A négy személyiségtípus jellemzői

	ÖNÉRTÉKELŐ	TANÁR	FILOZÓFUS	HIVATALNOK
Fókusz:	„önmagam”	„a személyiség fejlődése”	„a világ”	„az eljárás és a rendszer”
Szint:	Mikro	mezo	makro	mezo
Stílus:	informális	vegyes	vegyes	formális
Emberkép:	vegyes	pozitív	vegyes	semleges
Világkép:	negatív	pozitív	vegyes	negatív
Érzelmek/racionalitás:	érzelmek	érzelmek	érzelmek	racionalitás
Individualizáló/generalizáló:	individualizáló	individualizáló	generalizáló	generalizáló
Önkritika:	Erős	gyenge	erős	gyenge
Rendszerkritika:	Erős	gyenge	erős	gyenge
Magabiztosság:	gyenge	erős	vegyes	erős
Változ(tat)ásban való hit:	Erős	erős	erős	gyenge
Eljárás/humánum:	humánum	humánum	humánum	eljárás
Hitvallás:	vegyes	erős	erős	gyenge
A szankció szerepe:	hogy a felek megnyugodjanak	hogy reszocializálja az elkövetőt	hogy a jogépség helyreálljon a társadalomban	a törvény szükségessé teszi
A büntetésben való hit:	gyenge	erős	gyenge	erős
A mediációval kapcsolatos nyitottsá	pozitív	pozitív	pozitív	negatív
Motiváció a mediációval kapcsolatban:	Belső fejlődés az elkövetőben, sértetti érdekek érvényesülése	nevelés, felelősség-vállalás	békésebb társadalom, valódi „igazság”-szolgáltatás	egyszerűbb, gyorsabb eljárá
Aggodalom a mediációval kapcsolatban:	sértett félelme, ismételt áldozattá válása	az intézmény „kijátszása” (őszintétle részvétel)	az érdek-érvényesítés szükséglet-megfogalmazás hiány	bonyolult, elhúzódó eljárás[263], túl so adminisztráció

[263] Ahogy itt is látható, a mediációs eljárás időigényessége kapcsán a vélekedések ellentmondásosak voltak: volt, aki ennek hosszadalmasságát, míg volt, aki egyszerűségét és gyorsaságát emelte ki. Mindez hűen tükrözi a mediáció gyakorlatát, amely egyaránt lehet jóval egyszerűbb és gyorsabb, mint a hagyományos eljárás, de lehet egyben bonyolultabb és időigényesebb, mint más, gyorsított eljárások (pl. tárgyalás mellőzése), amelyek nem igénylik a felekkel való közvetlen kapcsolatfelvételt.

Mielőtt részleteznénk az egyes típusok mintán belüli előfordulását, néhány idézettel illusztráljuk a különböző szereptípusokat.[264]

I. Az önértékelő

B05: […] akit meg kell szabadítani, az az elkövető, merthogy ő olyan helyzetbe került. Tehát valami egészen *pszichoanalitikus dolog nálam*, hogy *én* úgy gondoltam, hogy nem a bűnöző a gonosz, hanem a rendszer lehet esetleg gonosz . […]

Ez is egy olyan dolog, amit a bíróságnak köszönhetek. A szegények, a nyomorultak megértése. Tehát lehet, hogy ez így baromi hülyén hangzik neked, hogy valaki, aki büntető bíró, az ilyen szociálisan érzékeny és megértő, és nem hisz a pokolban, mint az öreg plébános. Ilyen egész zagyva *ars poetica fejlődött ki bennem*. Nagyon *belefáradtam*, meg *belebetegedtem* sokszor. De ha így végighallgattad ezt a másfél órát, az tűnik ki belőle, hogy én ezt *szerettem*, ezt a hivatást. Vagy szeretem is.

***

Ü19: Sokszor vagyok úgy, többieket nem tudom, de biztos, hogy *el kell rajta gondolkodnom, hogy van-e értelme a munkámnak*. Sokszor van úgy, hogy rutinból végzem a munkát, sokszor van úgy, hogy elkeseredek. […] Most azt a húsz év alatt *se tudtam úgy nagyon megszokni*, de *magamban föl kellett dolgozni* és elfogadtam – az egy ilyen mondás itt az ügyészségen, hogy nem tudod megváltani a világot. Ezt kezdő ügyész koromban mondta az akkori vezető ügyész, hogy Z., nem tudod megváltani a világot. Most már el kellett fogadnom, hogy nem tudom megváltani a világot, de törekednem kell rá. Mert különben nincs értelme, hogy bejöjjek ide.

II. A tanár

Ü21: A büntetéshez nem csupán a megtorlást fűzöm. Legalább is az ember amíg olvassa az ítéletet, meg még hallja az ítéletet, addig *tudatosuljon benne*, hogy ő mit követett el. Legalább is a jövőben, hogyha ebből a helyzetből már nem tudott máshogyan kikerülni, de ez mindenképpen *visszatartsa őt*.

***

B03: - Én azt gondolom, hogy én a *tanár típus vagyok*.[…] Tehát empátiával, tehát a vádlottnak is éreznie kell, hogy bennem nincsen harag. Természetesen egy olyan módon, hogy ő azzal tisztában legyen. Tehát hogy *ne legyen számára* ez egy mézes madzag. Tehát ne legyen kétség afelől, hogy én most jó ember vagyok-e, vagy rossz ember. Tehát hogy ne legyen módja latolgatni. Amit saját munkája kapcsán is mondta, tehát egy sztenderdet teljesíteni kell. Tehát egy olyan módon, *mint* amilyen módon *egy jó tanár*.

***

[264] Dőlttel jelöltük azon kifejezéseket, amelyek kiemelt módon jellemzőek az adott személyiségtípus elbeszélési módjára. Itt azonban fontos ismét megjegyezni, hogy a nem verbális – így az elemzésben nem részletezett – kifejezési módok legalább annyira szerepet játszottak a kategorizálásban, mint az interjúszövegekben megjelenő verbális stílusjegyek. Következésképpen idézetekkel csak korlátozott mértékben lehetséges illusztrálnunk az egyes személyiségtípusokat.

B04: Én nagyon elhivatott vagyok a fiatalkorúakat illetően. És elnézést kérek a saját szubjektív szemszögöm miatt, de a *fiatalkorúaknál* nagyon-nagyon nagy jelentőségét látom annak, hogy tényleg soha többé *ne kerüljön összeütközésbe a törvénnyel*. Ezt a *pedagógiai szemléletet* próbálom érvényesíteni a tárgyaláson.

III. A filozófus

B26: Eleve minden újat szeretek. Tehát *minden* ami új a *világban*, az szerintem hozhat jó változásokat. Tehát ebből a felfogásból megközelítve igen, van esély rá. Abból a felfogásomból, amit néhányan a szememre vetnek, hogy mindig is ilyen *emberbarát* voltam, *humanista* voltam, és mindig optimista, ezért meg azt mondom, hogy pláne van. Hiszen, ha nem hiszünk abban, hogy valami jó történhet, akkor mi magunk vágjuk el azt a lehetőséget, hogy történjék valami jó.[…] Tehát ha *emberek* azt látják, hogy olyanok, akiknek alapvetően ellentétesek első látásra az érdekeik, tudnak egymással szót váltani, és – tovább megyek – beszélgetni emberi hangon, és tudnak egymásra odafigyelni, és egymáson segíteni, akkor azt hiszem, hogy ez még a *társadalomban* egyébként néha nem azonos érdekűnek látszó embereknél még többet segíthet.

***

Ü35: Mindennek van jelentősége, amely oldja ezt a nagyon merev igazságszolgáltatási *rendszert*. *Mindennek*, *akárminek*. Tényleg a ráolvasásnak is van jelentősége. […] Valamiféle optimizmus e tekintetben van bennem, hogy azért ezek a nyugatról jövő új jogintézmények, amelyeket azért csak kell mozgatnunk – tehát a legmerevebben dolgozó kollegának is azért előbb-utóbb szembesülnie kell ezekkel a dolgokkal -, egyfajta változást azért valahogy csak nyújtanak. *Harminc éve* csinálom. Kommunizmusban – tehát ugye én ahhoz a szerencsétlen *korosztályhoz* tartozok, hogy a szakmai életünknek a felét a kommunizmusban, másik felét ebben az új *rendszerben* – és nagy változást nem látok. Ugyanolyan hülyék vagyunk, mint voltunk. Meghallotta a diktafon? Ez így van.

IV. A hivatalnok

FB: - Ügyészként mit fogalmazna meg, mint elsődleges segítség a munkájában?

Ü23: – Mindig alkalmazkodunk ahhoz, hogy adott esetben mik vannak, és mihez nyúlhatunk, és mik a törvényi kötöttségek.

FB: - Nem szoktak reformokat, fejlesztéseket igényelni?

Ü23: – Nem. De tényleg. Tehát mi vagyunk azok, akiknek ugye előírják ezt, hogy mit kell csinálni. Általában mindig valamilyen plusz feladatot rónak ránk ezzel. Ugye most ha akárhogy is vesszük, ez a mediáció is ez lesz, ez egy plusz feladat lesz. Ehhez alkalmazkodunk. Mivel felettes szervek, felettes ügyészség, Legfőbb Ügyészség álláspont kialakítás, azokat meg is kapjuk bizony iratokban, hogy már ez az elvárás, ezt lehet forszírozni, kell is forszírozni. Ez lesz gondolom majd a közvetítői tevékenység a mediációs eljárásban is majd január elsejétől. És akkor mi ennek próbálunk eleget tenni.

***

B07: A büntetésnek a célja, hogy az elkövetőt a cselekményért, amiért az törvénybe ütközött, meg kell büntetni. És hogy visszatartsa a többi embert attól, hogy hasonló jellegű cselekményt. Tehát erről igaziból mást nem gondolok. Tehát szerintem ez a büntetés célja. […]

***

FB: - Miben segítené a mediáció a bírói munkát?

B07: Szerintem a bizonyítást megkönnyítené. Mert nyilván hogyha van egy ilyen megállapodás a felek között, abból arra lehet következtetni, hogy a vádlott elismerte a cselekmény elkövetését, és vállalja a tettéért a felelősséget.

(A mediáció folyamata szigorúan bizalmas, az elhangzottakat semmilyen módon nem (bizonyítékként sem) lehet felhasználni az eljárás későbbi szakaszaiban, csak ha erről a felek külön megállapodnak.)

***

Ü42: [Annak kapcsán, hogy csoportos elkövetés esetén miért nincs mód mediációra, ha a terheltek csak egy része vállalja] Az elkövetőkkel szemben ugye el kell különíteni, vádat kell halasztani. A másik elkövető vonatkozásában pedig vádat kell emelni a bíróságon. Ezeknek a cselekményeknek a kapcsán, ha hat hónapon belül esetleg a tárgyalás kitűzésre kerül, ezeket is meg kell hallgatni, mert a társuk mondjuk tagadja, hogy ő ott lett volna. Milyen minőségben hallgatom meg. Jó, ez is eljárásjogilag tisztázható. De akkor ezt az ügyet majd újból elő kell venni, bíróságra is kell menni. Ahhoz hogy az ügy külön keletkezzen, ez mind fénymásolni is kell. Tehát mind olyan technikai dolgok vannak, ami egyszerűbbé teszi azt mondom, hogy mind a hármat odaviszem a bíróság elé, és majd a bíróság előtt valamit ki fognak velük szemben szabni, mert ez a közvetítői eljárásra adott esetben nem alkalmas. Vagy már amikor a bírói szakban van, akkor meg a sértett mondja már azt, hogy annyi idő eltelt, ez a két ember, eddig nem jött oda, akkor most már ne is jöjjön, meg ne is segítsen. Tehát inkább itt ez technikai dolgokat jelent. És lényegesen nehezebb, vagy adott esetben eljárásjogi problémákat is a későbbiek során.

A megkérdezett személyek tehát változatos képet adnak a jogalkalmazók attitűdjeiről és szerepfelfogásairól, és mindez nagyban meghatározza a mediáció iránti nyitottságukat is. E színesség szociológiai értelemben pozitív eredmény, hiszen mutatja e szakma heterogenitását, módszertani értelemben azonban megnehezíti az általánosítást. Mint látható az összesített kereszttáblázatból (18. táblázat), e minta alapján csupán óvatossággal tehető bárminemű következtetés arra vonatkozóan, hogy mely szakmát, régiót, életkort, nemet és specializációt képviselő személyek kerülnek inkább vagy kevésbé az egyes személyiségtípusokba. Az abszolút gyakoriságok és a százalékos megoszlások megjelenítése csupán érzékeltetni kívánja a megoszlásbeli különbözőségeket, tehát teljes populációra vonatkozó statisztikai következtetések nem vonhatók le belőlük.

Mindezek ellenére a 18. táblázat alapján látható, hogy a fenti szempontokat tekintve a megkérdezett 45 személy több mint fele, 51%-a kerül a „hivatalnoki" kategóriába, 27%-ára a „tanár" szerep illik leginkább, 15%-uk sorolható a „filozófus" kategóriába, és 7%-uk mutat inkább „önértékelő" attitűdöt. A független változók mentén való eloszlások közül a leginkább szembetűnő az *életkor* alapján látható különbség: míg a 40 év alattiak 60%-a, addig a 40 év felettiek csupán 39%-a sorolható a hivatalnoki kategóriába. Ez magyarázható azzal, hogy egy fiatal jogalkalmazó pályájának kezdetekor valószínűleg merevebben ragaszkodik a megtanult eljárásrendhez, és számára a protokollban való kellő rutin megszerzése elsődlegesebb, mint a diszkrécióra épülő, egyedi elbírálást szükségessé tevő jogintézmények alkalmazása. Ennek megfelelően az is elmondható, hogy az idősebb válaszadók körében sokkal inkább megfigyelhető az önértékelő, a tanáros és a filozófus típusú személyiség. A *regionális* megoszlás szempontjából a nyugat-magyarországi kérdezettek között nagyobb arányban fordul elő a hivatalnoki attitűd és kisebb arányban az önértékelő, tanár és filozófus szerepek, összehasonlítva a kelet-magyarországi és a budapesti kérdezettekkel. Azonban a kis mintaszám és a keleti és nyugati megyék közötti nagyfokú különbség miatt ezen megállapítás semmiképpen sem általánosítható a teljes populációra. A *nemi* megoszlást tekintve a férfiak esetében nagyobb arányban fordul elő a hivatalnoki attitűd (60%), mint nők (44%) esetében. Továbbá míg férfiak esetében a második leginkább jellemző a filozófusi szerep (30%), addig nőknél a tanári szerep dominál inkább (44%), amely esetükben ugyanolyan arányú, mint a hivatalnoki szerep. Valamekkora különbség megállapítható a *specializáció* alapján is: míg a fiatalkorú elkövetők ügyészei és bírái között a hivatalnoki és tanári attitűd egyenlő arányban fordul elő (43%-43%), addig a felnőttkorúakkal foglalkozók esetében a hivatalnoki attitűd valamelyest nagyobb (55%-os), és esetükben a második legjellemzőbb a filozófusi szerep (23%), amely a fiatalkorúakkal foglalkozók csoportjában egyáltalán nem fordul elő.

Érdekes, hogy e négy szereptípust tekintve viszonylag kis eltérés figyelhető meg a két *foglalkozási* csoport között. Míg a megkérdezett bírák 44%-a sorolható a hivatalnoki kategóriába, addig ugyanez az ügyészek esetében 55%. Mindkét csoportban a második legjellemzőbb karakter a tanári szerep, amely ügyészek esetében 28%-ot, bírák esetében 25%-ot mutat. Ezt követi a filozófusi (a bírák 19%-a, az ügyészek 14%-a), majd az önértékelő szerep (13% a bírák esetében, 3% az ügyészek esetében). Tehát a bírák és ügyészek közötti szerepek súlya hasonló, az arányok pedig viszonylag kismértékben térnek el a két szakmai csoport között. Következésképpen mintánk alapján megállapíthatjuk, hogy tendenciájában a négy személyiségtípus hasonló eséllyel fordul elő mind a bírák, mind az ügyészek körében.

Mindez arra is felhívja a figyelmet, hogy a két szakmai csoport hasonlóan heterogén, így nem vonható le semminemű általánosítás a tekintetben, hogy az ügyészek vagy a bírák mely szerepet képviselnék inkább. Ehelyett az derül ki, hogy az egyes jogalkalmazó szerepfelfogása és attitűdjei – így a mediáció iránti nyitottsága is – sokkal inkább függ általánosan is megfigyelhető személyiségjegyeitől, mint az általa képviselt foglalkozástól.

Mindezen megállapításokat összevetve, megállapítható, hogy mintánk alapján a hivatalnoki szerep – amellyel a megkérdezett 45 főből 23 fő jellemezhető – leginkább a fiatal, férfi, felnőttkorúakra specializálódott, nyugat-magyarországi megyét képviselő ügyészekre és bírákra illik. Tény, hogy a fenti faktorok további, mélyebb elemzést igényelnének, amelyre most nincs lehetőség. Ennek ellenére kiemelésük fontos tapasztalat lehet, mert, alapjaiban érinthetik annak kérdését, hogy melyik típusú ügyész/bíró utal vagy nem utal eseteket mediációra, milyen megfontolásból teszi ezt, és milyen szempontok hangsúlyozása segíthet a jogalkalmazóval való hatékony együttműködés kiépítésében.

18. táblázat: Megoszlás az egyes személyiségtípusok között[265]

		ÖNÉRTÉKELŐ			TANÁR			FILOZÓFUS			HIVATALNOK			ÖSSZESEN	
MEGOSZLÁS:		3	7%		12	27%		7	15%		23	51%		45	100%
Foglal-kozás	ügyész	**1**	3%	33%	**8**	28 %	67 %	**4**	14 %	57%	**16**	55%	70%	**29**	64%
	Bíró	**2**	13 %	67%	**4**	25 %	33 %	**3**	19 %	43%	**7**	44%	30%	**16**	36%
Hely-ség	K-Mo.	**0**	0%	0%	**5**	45 %	42 %	**1**	9%	14%	**5**	45%	22%	**11**	25%
	Ny-Mo.	**1**	5%	33%	**3**	15 %	25 %	**4**	20 %	57%	**12**	60%	52%	**20**	44%
	Budapest	**2**	14 %	67%	**4**	29 %	33 %	**2**	14 %	29%	**6**	43%	26%	**14**	31%
Élet-kor	Max. 40 éves	**1**	4%	33%	**9**	33 %	75 %	**1**	4%	14%	**16**	60%	70%	**27**	60%
	40 év feletti	**2**	11 %	67%	**3**	17 %	25 %	**6**	33 %	86%	**7**	39%	30%	**18**	40%
Nem	férfi	**1**	5%	33%	**1**	5%	8%	**6**	30 %	86%	**12**	60%	52%	**20**	44%
	Nő	**2**	8%	67%	**11**	4%	92 %	**1**	4%	14%	**11**	44%	48%	**25**	56%
Speci-alizáció	fiatalkorú	**2**	14 %	67%	**6**	43 %	50 %	**0**	0%	0%	**6**	43%	26%	**14**	31%
	felnőttkorú	**1**	3%	33%	**6**	19 %	50 %	**7**	23 %	100%	**17**	55%	74%	**31**	69%

[265] Egy-egy függő változó (személyiségtípus) három oszlopának magyarázata: az első oszlop, azaz a vastaggal jelzett számok az abszolút gyakoriságot jelzik. A második oszlop százalékai azt mutatják, hogy a független (sor) változó alapján megállapított kategórián belül hány százalékot képvisel az adott személyiségtípus (oszlop). A harmadik oszlop azt mutatja, hogy a személyiségtípus hogyan oszlik meg a független változó mentén.

4.6.2. Egyéb, mediáció iránti attitűdöt befolyásoló megfigyelések

Az előzőekben bemutatott négy személyiségtípus azonosításán túl az interjúk lehetőséget teremtettek néhány egyéb, attitűdökkel kapcsolatos megfigyelés megtételére is. Ezek közül öt szempontot emelnénk röviden ki a következőkben.

Az *önkritikus vallomások* megjelenése az interjúkban legtöbbször nyitottságot eredményezett nemcsak a mediációval kapcsolatosan, hanem egyéb, a jogalkalmazói mindennapokban közvetlenül nem megjelenő kérdések, területekkel kapcsolatban is (pl. elkövetők reintegrációja, emberi kapcsolatok alakulása egy bűncselekményt követően, szociális, pszichológiai szakmák szerepe bűncselekmények elkövetőinek és áldozatainak kezelésében stb.).

> Ü35: Nem kell tudni mindig annyira, hogy mi az igazság. Nem tudjuk, hogy mi az igazság. Nem tudjuk. Nagy-nagy alázatban kell itt szemlélni a dolgokat. Nem tudjuk, hogy mi az igazság.
>
> ***
>
> B26: Mi az igazság? Ugye erős a gyanúm, nem alapos – erős a gyanúm, ezt mondom, de azt hiszem, hogy igen közel járok az igazsághoz, hogy a bíróság időnként nem az igazságot találja, hanem esetleg annak csak egy szeletét.

Az itt megfigyelt, önkritika és a szakmai nyitottságra való képesség közötti összefüggés összhangban van FLECK ZOLTÁN korábbi jogszociológiai tanulmányával, amely szintén kiemeli a jogalkalmazók önkritikusságra való képességét mint általános nyitottságot eredményező faktort (FLECK, 1996, 55.).

Érdekes tapasztalat volt, hogy az interjúalanyok szakmaválasztásában az egyéni elhivatottság, a *hitvallás* csak egy-két személynél jelenik meg fontos tényezőként. A jogi egyetem elvégzése után a bírói, ügyészi pozíciót többnyire praktikus megfontolásból választották, aszerint, hogy hol volt éppen lehetőség az elhelyezkedésre. A jogi szakmák összehasonlításakor a megkérdezettek túlnyomó többsége úgy nyilatkozott, hogy elégedett választásával és, ha lehetne választani, most is ugyanazt választaná. Ügyészek ugyanolyan meggyőzően tudtak érvelni az ügyészi munka szépségeiről[266], mint bírák a bírói hivatás különlegességéről.[267]

Ugyanakkor számottevő pozitív hozadéka volt minden esetben annak, ha a megkérdezett korábban *más igazságszolgáltatási területen* is dolgozott (pl. rendőrként, nevelőként,

[266] Pl. ügyek végigvitele, a folyamat végigkövetése, tényfeltárás, izgalom, jó csapat, a végső döntésért nem kell felelősséget vállalni

[267] Pl. autonómia, felelősség, döntéshozatali lehetőség, összetettség, lehetőség a felek életének segítésére

pártfogóként). Az egyes szervezetek közötti vándorlás – elmondásuk szerint – fontos szemlélettágító hatással volt az érintettekre: nyitottabbá váltak a társszervek felé és a bűncselekmények jelenségére, illetve az igazságszolgáltatás társadalmi kihatásaira is átfogóbb módon tekintettek.

> B25: Én mielőtt pártfogó lettem volna, előtte […] a Sz. Megyei Büntetés Végrehajtási Intézetben nevelő voltam. Tehát egy egész sajátos életpályát jártam be. Nevelő voltam, pártfogó voltam, és utána lettem bíró. Tehát jártam visszafelé azt a pályát, amelyik pályát a bíró, amelyik pályán a bíró elindítja a vádlottat. Becsukja, aztán majd pártfogolják, vagy utána pártfogolják. Tehát hogy úgy mondjam, meglehetősen belülről ismerem az egészet.

Az előzetes várakozásokhoz képest szintén meglepő volt az a – már korábban ismertetett kereszttáblából is kiolvasható – megfigyelés, mely szerint a *legfiatalabbak* körében gyakoribb volt a szkepticizmus, negativizmus, kifogáskeresés, mint idősebb kollégáik körében. Hasonlóképpen, arról kérdezve a jogalkalmazókat, hogyan látják saját munkavégzésük változását szakmai életútjuk során, a legtöbben azt emelték ki, hogy fiatal szakemberként sokkal szigorúbbak voltak, mint most. E mögött a magatartás mögött a szakmai magabiztosság kérdése is meghúzódhat: minél frissebb, bizonytalanabb egy szakember, annál merevebben ragaszkodhat a formális szabályokhoz; a kompetenciaélmény erősödésével és munkájának készségszintű elsajátításával pedig egyre több energiája, figyelme és képessége marad arra, hogy tevékenységére távolságból is képes legyen rátekinteni.

További fontos szempontként jelent meg a *punitivitás,* a büntetési igény erősségének kérdése. A jogalkalmazók punitivitásával kapcsolatos kérdésekkel számos hazai és nemzetközi tanulmány foglalkozott (pl. SESSAR, 1987; KEREZSI, 2006a), amelyek többek között felhívták a figyelmet a jogalkalmazók erős büntetési igényére. Bizonyos mértékben ez a kutatás is megerősítheti ezt a megállapítást: a megkérdezettek legnagyobb része úgy ítélte meg, hogy a hazai ítéletalkotás egyértelműen enyhült, és sokan vallották, hogy szigorításra lenne szükség. Ezt az alábbi pár mondat is jól illusztrálja:

> B44: Külföldön, hogyha kezet emelsz valakire, 10-20-30 évekről beszélünk!
> *FB: Ilyen szigorodást látsz a külföldi tendenciákban?*
> B44: A külföldiben igen. Itt meg ilyen végtelen összevisszaságot. Olyan, mintha nem lenne kialakult koncepció. Bizonyos részeket a Btk-n belül szigorítunk, bizonyos részeket enyhítünk, lemond az állam a büntetőjogi hatalmának a gyakorlásáról, előtérbe helyezi a kompenzációt a sértett felé. Ez jó, meg megmagyarázható, de BÜN-TE-TŐ-JOG, BŰN-CSE-LEK-MÉNY, BÜN-TE-TŐ! […]
> *FB: Mivel tudna az állam hatékonyabban fellépni a bűncselekmények ellen?*
> B44: Keményebb ítélkezési gyakorlat. Puhult, rettenetesen.

FB: Van most erre esély?

B44: Nincs.

A szigorítási igény általános kérdése mellett az interjúk lehetőséget teremtettek arra, hogy a büntetési igény kérdése részletes kifejtésre kerüljön, így néhány szakember pontosabban is megfogalmazta válaszát, és részletesen elemezte, hogy mely bűncselekmény-típusoknál figyelhető meg enyhülés, melyeknél szigorodás. Szintén érdekes megfigyelés, hogy elmondásukban inkább generalizáló („az ember", „a világ", „a rendszer" kifejezéseket használó) interjúalanyok általánosan is pesszimistábbak és szigorúbb büntetéseket igényeltek, míg a nyelvhasználatukban inkább individualizáló személyek (az „én", az „érzésem", a „tapasztalatom" kifejezéseket használók) a büntetés szükségességét is árnyaltabban kezelik, és kevésbé hangsúlyozzák a szigorítás szükségességét. Mindez összhangban van ROBERTS és HOUGH kutatásaival (1998), amelyek szerint a büntetési igénnyel kapcsolatos absztrakt kérdések feltevése leegyszerűsítő válaszokat és erősen büntető attitűdöt váltanak ki állampolgárokból. Ezzel szemben konkrét esetek kapcsán, információk részletesebb ismertetésével együtt a kérdezettek szankcionálással kapcsolatos elvárásai is összetettebbekké válnak.

A halálbüntetést a kérdezettek túlnyomó többsége elítélendőnek tartotta, és helyeselte az intézmény hazai eltörlését. Egyedül egy megkérdezett vállalta fel nyíltan, hogy véleménye szerint a halálbüntetést nem lett volna szabad eltörölni. Ahogy fogalmazott,

> Ü11: [A halálbüntetés eltörlésével] elveszik az államtól azt az igényt, vagy a közösségtől azt az igényt, hogy ha őt egy sérelem éri, mert valakit nagyon kegyetlen módon kivégeztek, hogy azért büntetést alkalmazzon. Tehát ez.

A kérdezettek büntetőigényének különbözőségét jól illusztrálja, ki és hogyan tekint a szabadságvesztés büntetésére. Bár a börtönről alkotott nézetek nem szerepeltek az interjúkérdések között, a megkérdezettek példáikban, gondolataik részletezésekor többen előhozták a börtönvilág analógiáját.[268]

> B24: Nem tudom, *én* voltam sok börtönben, megkértem, hogy zárják rám a zárkaajtót, meg az elkülönítőt. Hú, de rossz érzés. Egy olyan ember, mint *mi* vagyunk, szerintem nem egy

[268] Az interjúrészletek egyben példák az individualizáló – generalizáló nyelvhasználatra is (erről bővebben a 4.6.1-es fejezetben olvasható). Az első interjúrészlet inkább az egyén látószögét, személyes érzéseit emeli ki (pl. *én, mi, tudok*), ezzel párhuzamosan pedig a szabadságelvonás intézményét kizárólag végső büntetési eszköznek tekinti (azaz nem hisz a büntetés mindenhatóságában és fontosabbnak tartja a humánus szankcionálási eszközöket). Ezzel szemben a második interjúrészlet alanya kizárólag általánosabb fogalmakat használ (pl. *társadalom, védelem, viszonyok*), megközelítése alapján pedig erősen hisz a szigorú büntetés szükségességében, valamint a különböző, elkövetők számára nyújtható alternatívák és kedvezmények szükségtelenségében. (*Az erre utaló kifejezéseket dőlttel jeleztem a idézetekben.*)

> nap, bármennyi idő is borzasztó lehet becsukva lenni. Szóval, aki számára a szabadság tényleg érték – valami egészen elképesztő, hogy mit jelent, hogy bevágják *utánam* a rácsos ajtót, és nem *tudok* kijönni.
>
> ***
>
> Ü11: Tehát inkább én azt gondolom, meg szerintem a *társadalomnak* is az a véleménye, hogy a védelem, most nem is az hogy a *védelem jogai* így felerősödtek, hanem valahogy - hát most ha csak azt nézem, hogy a *börtönviszonyok* milyenek, *az* gyakorlatilag már nem is büntetés, oda bekerülni, én azt mondom. Bekerül *valaki*, börtönbe kerül, és akkor haza *lehet* menni hétvégenként, meg csomag, tv, rádió, újságot lehet kapni, kigyúrhatja magát. Hol itt a büntetés? A büntetőjognak a büntető jellege veszik el. És akkor *meleg van ott* a börtönben, sokszor szerintem még a lakásban sincs olyan meleg.

Végül, de nem utolsó sorban kiemelendő a helyi *vezető kulcsfontosságú szerepe* az adott szakmacsoportban kialakuló attitűdök tekintetében. Bár a jelen kutatás többségében egy fővel folytatott beszélgetésekre épült, a három (kivételes) alkalom, mely során egyszerre kettő, négy, illetve öt fővel készült az interjú, pontosan kimutatta, hogy mennyire más dinamika jellemzi a csoportos megbeszélést, mint az egyéni véleményalkotást. A csoportos interjúk során jól végigkövethető módon a vezető alaphozzáállása nagyban befolyásolta beosztottjainak hozzáállását: negatív vezető mellett, ha valaki pozitívabban is nyilatkozott volna valamelyik kérdésről, azonnal „javította" magát, jelezve, hogy „rájött", valóban számos akadály van, amit addig nem ismert fel. Ezzel szemben egy pozitív vezető által koordinált csoportban, míg ha egy-egy csoporttag aggályt is fogalmazott meg, kollégái azonnal kiegészítették, és megpróbálták a kérdést pozitív oldalról megközelíteni. E – csekély elemszámra épülő – megfigyelés arra nem alkalmas, hogy bárminemű általánosítást levonjunk belőle. Azonban arra alkalmas, hogy kiemelje: a helyi vezetők munkatársaikra gyakorolt befolyása alapvető attitűdmeghatározó változó lehet, fontos lenne tehát, hogy a későbbi, jogalkalmazói szervezetrendszert kutató vizsgálatok e szempont elemzésére nagyobb hangsúlyt fektessenek.

A fenti témák megkísérelték bemutatni azon, legjelentősebbnek ítélt szempontokat, amelyek hatással lehetnek jogalkalmazók attitűdjeire. Bár az itt említett hipotézisek további empirikus tesztelést igényelnek, a felvázolt tipológiák kiindulópontul szolgálhatnak jogalkalmazókat érintő jövőbeni elemzések számára. A helyzetkép bemutatása után térjünk rá a kutatás fő kérdésére: mindezen jelenségek ismeretében miként tekintenek bírák és ügyészek a mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás intézményére?

4.7. Jogalkalmazók mediációval kapcsolatos véleményei

A fenti részletes helyzetkép-elemzés – hasonlóan egy részben kirakott puzzle táblához – megadta a kirakandó kép legtöbb darabját. Ha most rátekintünk az itt-ott lukas képre, pontosan látható, hogy milyen formájú lehet a még beillesztendő egy-két darab. E példához hasonlóan, az előző fejezetek végigolvasása valamelyest magától értetődővé teszi azt is, hogy mit tekint motivációnak és mit aggálynak ma Magyarországon egy bíró vagy ügyész a büntetőügyi mediáció intézménye és általában a helyreállító szemlélet kapcsán.

Az alábbiakban bemutatjuk a kérdezettek által leghangsúlyosabban megfogalmazott motivációkat, aggályokat, néhány speciális témát, amelyet az interjúalanyok felvetettek, valamint néhány, általuk megfogalmazott, a mediáció gyakorlatával kapcsolatos javaslatot és igényt.

4.7.1. Jogalkalmazók motivációi a mediációval és a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban

A 45 interjú mindegyike egyaránt tartalmazott pozitív, motivációként megjelenő szempontokat, ahogy aggodalmakat és kérdéseket is a mediáció majdani alkalmazásával kapcsolatban. Ezek aránya nagyrészt azon múlt, hogy a megkérdezett személy melyik – korábban bemutatott – személyiségtípus jegyeit mutatta leginkább. Ahogy a 18. táblázatból is kiolvasható, a mediációt leginkább támogató személyek leginkább az önértékelő és a tanár típus képviselői voltak, amely annak is következménye, hogy gondolkodásmódjukban ők tulajdonították a legnagyobb jelentőséget az interperszonális kapcsolatoknak, amely a mediáció folyamatának is elsődleges eleme. Emellett számos „filozófus” is pozitívan viszonyult a mediáció intézményéhez, leginkább azok, akik véleményükben kiemelték a társadalmi béke és a konstruktív közösségi kapcsolatok jelentőségét mint fontos társadalomalakító (–jobbító) tényezők. Visszautalva az összefoglaló táblázatban foglaltakra, az „önértékelő” személy számára az elkövető belső fejlődése és a sértetti érdekek érvényesülése számított elsődlegesnek; a „tanár” típusú interjúalanyok a mediáció pedagógiai hatását és a felelősség-vállalás erősítését hangsúlyozták; a filozófusi karakter a békésebb társadalom és a valódi (szükségletkielégítő) „igazság”- szolgáltatás lehetőségét hangsúlyozták leginkább, míg a hivatalnoki attitűddel rendelkezők az egyszerűbb és gyorsabb büntetőeljárás szempontját emelték ki.

Mindezek mellett a következőkben kiemelnénk a megkérdezettek által leginkább hangsúlyozottabb motivációs szempontokat, amelyek felmerültek a mediációs eljárás kapcsán. Ezek az alábbiak voltak: a sértettek érdekeinek érvényesülése; az ügyfelekkel való

jobb együttműködés; a „hatékony" szankcionálás igénye; az „ügyfélbarát" eljárás elemei; az ügyteher-csökkenés; a felek döntéshozatalának elősegítése; a közösségi szankciók általános jelentősége; az igazságszolgáltatási rendszer szemléletváltozása; a pártfogói rendszerbe vetett bizalom; az előítéletek csökkentése, valamint a fiatalkorú elkövetők esetében várt speciális nevelői szándék. A legtöbb interjú során e szempontok kiemelése nem korlátozódott egy-egy mondatra, hanem keresztülívelte az egész beszélgetést. Ezért az itt következő összefoglalás csak egy-két tényező esetében tudunk konkrét idézet-részlettel szolgálni.

I. Sértettek érdekei

Az interjút bevezető film (7. melléklet) megtekintése után leginkább a sértetti szempontok jelentek meg a megkérdezettek elsőként megfogalmazott érzéseiben. A sértetti jogok és érdekek elsikkadását a büntető-igazságszolgáltatásban, azaz a sértetti pozíció „reménytelenségét" már korábban érintettem e disszertációban (4.4.3. fejezet). Ezt felismerve a megkérdezettek jelentős része azt fogalmazta meg a mediáció elsődleges előnyeként, hogy e folyamat keretén belül kellő figyelem összpontosul az áldozatra, hiszen jóvátételt kaphat az általa elszenvedett kárért, felteheti kérdéseit az elkövető felé, és kellő mélységben kifejezheti a bűncselekménnyel kapcsolatos érzelmeit, élményeit és szükségleteit.

II. Hatékony együttműködés az ügyfelekkel (elkövetőkkel, áldozatokkal, közösségeikkel)

Az előző pontban megfogalmazott sértettközpontúság, az ügyfelekkel (áldozatokkal, elkövetőkkel, családjaikkal, egyéb érintettekkel) való személyességre és egyéni szükségletekre épülő eljárásnak nagy lehet a szerepe az állampolgárok hatóságokkal való együttműködésének erősítésében is. Ezáltal az ügyekben nagyobb elégedettséggel, gyorsabban, kevesebb ellenállásba ütközve és mindenki számára kielégítőbb módon tudnak a hatóságok és bíróságok is eljárni.

III. A szankcionáláshoz kötött elvárások tükröződése a mediációs folyamatban

Ahogy az már a szankciórendszerről alkotott vélemények kapcsán korábban kifejtésre került (4.4.2. fejezet), jogalkalmazók véleményei alapján a következő szempontok kerültek az „ideális" szankció listájára:

- aktív felelősségvállalás;
- szembesülés a következményekkel és az egyéb érintettekkel;
- „érezhető" szankció;

- gyors reakció a tettre;
- elgondolkodtatás eredményezése;
- szégyenérzet keltése;
- visszacsatolást adása;
- támogatás és felügyelet biztosítása;
- időben hosszan elnyúló hatás;
- konzisztensség; egyéniesítettség – a személy egyéni körülményeinek figyelembe vétele; bűnmegelőzés elősegítése.

Ezek a szempontok nem konkrétan a mediáció kapcsán merültek fel, hanem általánosságban, a szankciókhoz kötött elvárások végiggondolásakor kerültek kiemelésre. E listát végigolvasva látható, hogy a jogalkalmazók által megfogalmazott elvárások összhangban vannak a helyreállító igazságszolgáltatás alapelvei és gyakorlatai kapcsán megvalósuló elemekkel. Ezt az állítást azon elemzések is igazolják, amelyek célja a mediációs, konferencia és egyéb helyreállító programok mechanizmusainak és azok felekre és közösségeikre gyakorolt hatásainak feltárása volt.[269] Röviden, megállapítható, hogy jogalkalmazók az „ideális" szankciókon gondolkodva tulajdonképpen a helyreállító megközelítés néhány kulcselemét foglalták össze, anélkül, hogy feltétlenül tudnák, hogy ezek a helyreállító igazságszolgáltatás alkotóelemei.

IV. A mediációs eljárás folyamatának előnyei

A motivációk kapcsán a megkérdezett jogalkalmazók néhány procedurális szempontot is kihangsúlyoztak. Kiemelt szerepet tulajdonítottak a közvetítői eljárásnak, mivel az biztosítja

- a dialógust a felek között (szemben a tárgyalás mellőzésével mint diverziós eljárással, amely során semmilyen személyes jelenlétet nem igényelnek az elkövető részéről);
- az ügyfelek számára a teljes körű információátadást az eljárás menetéről, a jogokról és kötelezettségekről, valamint a kimeneteli lehetőségekről;
- a szembesülést és annak pedagógiai funkcióit;
- teret és időt az érzelmek kifejezésére;
- egyéniesített, személyközpontú eljárást és kimenetelt;
- és végül, a jogeset mögött a „humánum" megjelenését, azaz az eljárás „megszemélyesülését".

[269] Pl. McCold 2003; HARRIS, WALGRAVE és BRAITHWAITE 2004.

> Ü41: […] a mediáció visszaadja ezt az eredeti jelentését a büntető felelősségre vonásnak, a büntető igazságszolgáltatásnak, hogy az elkövető ne valamilyen fajta sémák és formák között mentesüljön a felelőssége alól.

A mediáció tehát fontos kiegészítője a bírósági eljárásnak, hiszen ez utóbbi során nem ritkán elsikkad a folyamatban a személyes meghallgatás és az egyes szereplők közötti kommunikáció szerepe.

> Ü41: Hiszen abban a pillanatban, ahogy őt elítélik, ő mentesül az erkölcsi, jogi felelősség alól, és ő már csak a büntetés végrehajtás súlya alatt áll. […] Ma a gyakorlatban az a jó büntetőeljárás, ahol minél kevesebb ember van jelen. Tehát a legjobb büntetőeljárás az tárgyalás mellőzéssel zajlik. Mert ott senkit nem kell meghallgatni. Ott így az otthon dolgozó bíró leül a saját ebédlőasztalához vagy íróasztalához, és az aktában megszövegezi az ítéletet. Ez nagyon kényelmes, mert csak papírból dolgozik. Ha már tárgyalást kell tartani, az már bajos. Ezt a bajt azzal egyensúlyozza, hogy van egy formarend, hogy ki hogyan szólalhat meg, mikor szólalhat meg, és mit kell mondani. Ha nem azt mondja, akkor jobb esetben felhívják a figyelmét, hogy korábban nem azt mondta, rosszabb esetben ugye megcsavargatják ujját, hogy miért mondja azt, amit nem kellene mondania.

V. Ügytehercsökkenés

Nem meglepő módon, a jogalkalmazók kiemelték, hogy a mediáció mint diverziós eljárás és mint ítélkezést segítő intézmény nagyban csökkentheti a jogalkalmazókra nehezedő ügytehermennyiséget. Bár többször elhangzott, hogy az eljárás rövid távon munkát növelő, plusz tevékenységet jelent az ügyészek és bírák számára, hosszú távon azonban várható, hogy csökkenti az ügyészségek és bíróságok munkáját, mivel a mediációval a bűncselekmények érintettjei esélyt kapnak arra, hogy azon konfliktusokban, amelyeket önkéntesen maguk is tudnak és akarnak kezelni, módjuk lehessen saját maguk eljárni és megállapodni, ezáltal tehermentesítve az illetékes hatóságokat.

VI. Döntésátadás a felek kezébe

A felmérést megelőző, egyik kiinduló hipotézis szerint a jogalkalmazók számára fontos az állami hatalom képviselete és a döntési ellenőrzés megtartása a bűncselekmények kezelése során, tehát vélhetően nehezen fogják kiadni kezükből az ügyeket. Ezt megcáfolni látszik a kutatás egyik meglepő eredménye, mely szerint a megkérdezett jogalkalmazók maximálisan támogatják, hogy bűncselekmények kezelése lehetőség szerint a felek kezébe kerüljön. Számos megnyilvánulás bizonyítja, hogy örömmel veszik, sőt hasznosabbnak ítélik, ha azok döntenek egy-egy bűncselekmény következményeiről, akik közvetlenül, személyesen érintettek az ügyben. Az interjúalanyok maguk is sok ízben belátták: a bűncselekmény

elsősorban a „felek ügye", így ők sokkal inkább látják, hogy milyen személyes szükségletek merültek fel a bűncselekmény következtében (elsősorban a sértetti oldalon), illetve milyen személyes feltételek segíthetik a bűnismétlés elkerülését (elsősorban az elkövetői oldalon).

A döntés átadása tehát, úgy tűnik, könnyen elfogadható a kérdezettek számára akkor, ha az eljárásjogi és alapjogi garanciák biztosítva vannak a folyamat során; az eljárás minősége módszertanilag biztosított, valamint a jogalkalmazók megbizonyosodnak arról, hogy a felek önkéntes hozzájárulásuk, majd megállapodásuk megtétele során őszinték voltak, és döntéseiket szabad akaratukból tették.

> *FB: Ez az új szerepleosztás mennyire fér össze az eddigi elképzeléseivel az eljárásról és a* büntető igazságszolgáltatással?
>
> Ü20: Igazából az érintett az nem én vagyok az ügyben. Gyakorlatilag én eszköze vagyok az egész eljárásnak. Úgyhogy ha egyfajta kirekesztettsége szerintem a sértetteknek, az a mai napig megvan a magyar eljárási szabályok szerint.
>
> *FB: Mennyire lesz furcsa a „vádemelési hatalomról" lemondani és a feleknek adni a döntési lehetőséget?*
>
> Ü20: […] jó, persze, hatalom. De én mindig azt mondtam, hogy ez látszat hatalom, mert ez úgy a kezünkbe van adva. Szóval nekem nem hiszem, hogy gondot okozna az, hogy emiatt bármiféle eszközt kivesznek a kezemből. És hogyha két ember – tehát abban meg, hogy most mennyire naivitás vagy mennyire nem, abban meg meg kell próbálni hinni, hogy két érintett megállapodása az valamit érni fog.
>
> ***
>
> Ü21: Én úgy gondolom, hogy ha maguk a felek – most akár a mediátorral, akár a családon belül valakivel – nem tudják lerendezni, akkor a hatóság a legrosszabb, aki ebbe a konfliktusba beleavatkozik.
>
> ***
>
> Ü28: Én azt gondolom, hogy az államnak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy azok a szereplők, akik ennek a bűnügyi tárgyú konfliktusnak a résztvevői, azok egy teljesen passzív, most a sértetti vonalra gondolok, egy teljesen passzív tanúi szerepkörből, egy információszolgáltató szerepkörből előlépjenek egy olyan központi szereplőjévé a büntetőeljárásnak, akinek a részére orvoslásra kerülnek azok a problémák, amelyek a bűncselekménnyel számára keletkeztek. Tehát kárjóvátétel, akár immateriális formájú jóvátétel. Hát itt azért a büntetőjogban, vagy legalább is ebben a bűnügyi konfliktusban azért nem az állam a főszereplő, hanem az az ember, akit megvertek, elvették az autóját, ellopták a pénzét, a számítógépét, a telefonját. Gazdasági téren becsaptak. Tehát ő a főszereplő. Ő kellene, hogy legyen az eljárás főszereplője ebből a szempontból, és nem az állam, és nem is az állami igényeket érvényesítő hatóság. […] Nem gondolom azt, hogy – hogy először ne a kérdésre válaszoljak –, tehát nem gondolom azt, hogy nekünk

ragaszkodni kellene feltétlenül egy ilyen isteni igazságszolgáltatáshoz. Hogy mi vagyunk itt az á>llami büntetőigény elsődleges letéteményesei.

***

Ü29: Nyilván gondolom, egy bizonyos szintű cselekményig az ember elfogadja, hát végül is az ő életüket érintette legjobban. […] Tulajdonképpen nem az a lényeg, hogy énnekem elégtételem legyen, hanem nyilván hogy megoldódjon a probléma.

***

FB: Mit gondolnak arról, hogy a mediációban a felek dönthetnek a saját ügyükben?

Ü33: Végül is ők érzik azt, hogy miben tudnak megegyezni. Hogyha mind a két fél részére megnyugvást jelen ez a megállapodás, akkor annak mi is örülünk. A sértetti jogokat is előtérbe helyezzük. Ne csak egy törvényességi kelléke legyen az eljárásnak.

***

B44: […] pont az a lényege az eljárásnak, hogy nem csupán egy formális eljárás és jogérvényesítés legyen, hanem pontosan az, hogy az áldozati oldalnak az erősítése. Hogy ami neki, általa elfogadható kártérítés, az kerüljön előtérbe. Márpedig ez csak akkor jelent büntethetőséget megszüntető okot, ha ezt a sértett elfogadja. A mediációs eljárásban pont ez a lényeg, hiszen pont az a lényeg, hogy az állam visszalép a sértett javára. És ha ő [sértett] rábólint, akkor az egy számára elfogadható elégtétel, és akkor azt maximálisan értékelni kell, el kell fogadni.

VII. A közösségi szankciók jelentősége

A kérdezett jogalkalmazók számos alkalommal kiemelték a közösségben és a közösség együttműködésével végrehajtott intézkedések lehetséges előnyeit, leginkább, amikor az „ideális" szankciók formáiról gondolkodtak. Pozitív szempontokként leginkább az „értelmes" szankciót, a megsértett közösség felé történő jóvátételt, az elkövető részéről történő aktivitást, a reintegráció esélyének növelését és az igazságszolgáltatás rendszerére vonatkozó költségkímélést említették.[270]

A közösségi szankciók kérdése évtizedek óta fontos tárgya a magyar kriminológiai értekezéseknek (pl. GÖNCZÖL, 1992; KEREZSI, 1996; NAGY, 1994). 2003-ban kormánystratégia is készült a „közösségi bűnmegelőzésről".[271] A közösségre épülő szankciótípusok szerepe a magyar büntetőpolitikában egyre elfogadottabbá vált azáltal, hogy több, innovatív közérdekű munkaprogram megvalósítására került sor,[272] valamint a „tevékeny megbánás" intézményére mint büntethetőséget kizáró, vagy korlátlan enyhítést lehetővé tevő

[270] A kérdezettek ugyanakkor számos alkalommal kiemelték ezen szankciók megvalósíthatóságának nehézségeit is (lásd erről korábban a 4.4.2. fejezetet).

[271] A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája (Melléklet a 115/2003. (X. 28.) OGY. Határozathoz)

[272] Az Országos Bűnmegelőzési Bizottság által támogatott programok a http://www.bunmegelozes.hu/ oldalon olvashatók.

ok bekerült a Büntető Törvénykönyvbe.[273] Mivel a közösségre építő szankcionálási és bűnmegelőzési alapelvek sok ponton konzisztensek a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletével, az itt ismertetett folyamatok alapján elmondható, hogy a közösségi szankciókra a mediáció egyfajta előfutáraiként is tekinthetünk a magyar büntetőpolitikában.

Ez a párhuzamosság indokolja, hogy a közösségi intézkedések jogalkalmazók általi támogatása egyben a mediáció szemléletével kapcsolatos, bizonyos fokú nyitottságról is tanúskodik. Megfigyelhető továbbá, hogy a mediációval szemben szkeptikusabb interjúalanyok a közösségi szankciók tekintetében bizakodók és támogatók. Ennek alapján az utóbbi intézmény egyfajta „átvezető csatornának" is tekinthető a hagyományos büntető intézkedések és a mediáció alapszemlélete között.

VIII. Szemléletváltást előidéző elem az igazságszolgáltatásban

A jelenlegi büntetőigazságszolgáltatás rendszerét kritikusan szemlélő jogalkalmazók kiemelték, hogy a mediáció mind szemléletében, mind gyakorlatában pozitív hatással lehet az igazságszolgáltatás egészére nézve. Meglátásuk szerint rugalmasabbá teheti a jelenleg merev, bürokratikus és kizárólag elkövető-orientált igazságügyi rendszert, továbbá felhívhatja a figyelmet a sokszor rutinként kezelt „jogesetek" és „jogalanyok" mögött meghúzódó egyéni sorsokra, személyes viszonyokra.

IX. Az előítéletek csökkentése

A mediáció – azáltal, hogy teret enged a személyközi és közvetlen kommunikációra, a bűncselekményhez vezető okok feltárására, a felekben felmerülő kérdések megválaszolására, a bocsánatkérésre és megbocsátásra, valamint a jóvátételre – hatékonyan segíthet abban, hogy csökkentse az elkövetőkkel és hátrányos helyzetű csoportokkal kapcsolatos előítéleteket mind az érintett felekben, mind a társadalom egészében.

> Ü36: Valószínűleg az előítéleteket is le kell küzdeni. És talán erre mondtam, hogy egy jó mediátor azért erre rá tudja irányítani a figyelmet.
>
> ***
>
> Ü26: De hogyha a dolog el kezd működni, és kezdenek emberek megnyílni, elmondani olyanokat, hogy velem ez történt, de az illető jóvátette, megsegített, egyéb, akkor talán még egy picit az is változhat, hogy nem olyan sommás megítélése lesz a bűncselekményt elkövetőknek.
>
> ***

[273] Btk. 36.§

Ü41: Nálunk azért nagyjából mindenki meg van arról győződve, hogy az azért lop, mert az egy mocskos cigány, aki amúgy is mindig bűnözik. Vagy egyébként az alkoholista, munkanélküli. Tehát nem keresnek apróbb, kicsi összetevőkből felépülő, kis lépésekből álló mélyebb okokat a konkrét cselekmény mögött. Elhelyezik valaminek. Vagy valamilyen biológiai, pszichológiai jellegű kriminológus magyarázatot adnak. Vagy egy társadalmi deprivációval okolható magyarázatot. Az nyilván a jog alkalmazójára is jellemző. Tehát én a saját kollegáimon konkrétan megfigyeltem, hogy őnekik huszonhárom-négy-öt éves korukra, ahogy elvégzik az egyetemet, és elkezdenek dolgozni, már nagyon konkrét elképzelésük van arról, hogy a bűnözés miből áll össze, anélkül hogy megpróbálnák megvizsgálni, vagy mögé menni. És nyilván a mai büntetőeljárás ilyen elgondolkodásra nem ad alkalmat. Lehet, hogyha egyszer tényleg megkérdeznék az elkövetőtől, és ő úgy érezné, hogy őszintén megkérdezik tőle, akkor elmondaná, hogy ő egyébként konkrétan nem azért bűnözik, mert hogy ő maga egy büdös cigány, és az apja is egy büdös cigány volt, meg a nagyapja is, és mindenkitől csak azt látta, hogy bűnözni kell, hanem mert ő is szeretne egy bőrdzsekit, és most akkor ehhez pénzt akart szerezni magának. Vagy ő is akart végre egyszer egy jobb cigit szívni, és akkor ehhez akart magának pénzt. Ez megint egy nagyon fontos mediációs cél lehet.

X. Bizalom a pártfogói rendszerben

A megkérdezettek túlnyomó többsége elismerően nyilatkozott a pártfogói rendszerről és a pártfogókkal való szakmai együttműködésről. Többen kiemelték, hogy számukra elsődleges garanciát jelent az, hogy a közvetítői tevékenység e szervezetrendszer koordinációja alatt kerül megvalósításra.

Ü42: Az én részemről maximális. Akiket én ismerek a pártfogók közül, illetve mondhatnám azt, hogy nagyon sokakat ismerek, akik a pártfogóknak a képzésében, irányításában, ezeknek a feladatoknak a szervezésében, a pártfogók oktatásában részt vesznek, azoknak a személye az én számomra egy garancia. Úgyhogy ez tökéletesen fog működni.

***

Ü30: Nem tudom, hogy a pártfogók mennyire vannak fölkészülve. Mondjuk ők hihetetlenül jó fejek. Én mindegyiknél csak azt látom, hogy nagyon lelkes, nagyon szépen végzi, ezek a környezettanulmányok egy csipkét vernek belőle. Tehát tényleg nagyon-nagyon igényesek. A vádhalasztásoknál is figyelemmel kísérik a sorsukat. Rendszeresen írnak nekünk, hogy beszámoljanak, hogy hogy alakult. Tehát ha őnekik erre van kapacitásuk, ez működni fog, akkor ez akár jó is lehet.

XI. A mediáció speciális szerepe fiatalkorú elkövetők esetén

A mediáció előnyeit a kérdezettek elsődlegesen a fiatalkorú elkövetők esetén emelték ki, mivel – szavaikkal élve – „náluk még van esély a belátásra, a jó útra térésre”. Más szóval, az

eljárás pozitív hozadékaként az interjúalanyok elsődlegesen a mediáció elkövetőkre gyakorolt pedagógiai, reszocializáló esélyét emelték ki.

4.7.2. Jogalkalmazók aggályai a mediációval kapcsolatban

A motivációk mellett számos fenntartás, kérdés és dilemma is felmerült a mediáció majdani alkalmazásával kapcsolatban. Ezek tüzetes megvizsgálása fontos segítség lehet abban, hogy bírák és ügyészek minél intenzívebben, számukra megnyugtató módon, és az egyéb érintett szakmák számára „valódi" partnerként tudjanak részt venni a közvetítői eljárás alkalmazásában. Emellett az itt felsorolt aggályok számításba vétele szerepet játszhat abban, hogy a közvetítői eljárás jövőbeni jogi, intézményi és módszertani fejlesztése során minél láthatóbb módon megjelenhessenek az első fokon tevékenykedő jogalkalmazók szempontjai is.

A kutatás során leginkább hangsúlyozott aggályok az alábbiak voltak: az áldozatok félelme; a civil „kurázsi" (érdekérvényesítési igény és képesség) hiánya az állampolgárokban; a bírói útról történő elterelés következménynélküliségként való értelmezése; a jogi garanciák érvényesülése az eljárásban; a büntetőigazságszolgáltatás kiterjedése; a túlságosan bonyolult ügymenet; a részletesebb iránymutatások hiánya; az infrastrukturális korlátok, valamint az ügyvédek mediátorként való megjelenése. A következőkben ezeket a szempontokat tárgyaljuk részletesebben.

I. Áldozatok félelme

A jogalkalmazók által leggyakrabban megfogalmazott probléma az volt, hogy tapasztalatuk szerint az áldozatok sok esetben félnek találkozni elkövetőikkel. Nem ritka, hogy áldozatok félelmeik miatt nem jelennek meg tárgyaláson, vagy külön kérelmezik a bírótól vagy ügyésztől, hogy semmilyen formában ne kelljen az elkövetővel személyesen találkozniuk a tárgyaláson. Szintén kérdés: miként biztosítható, hogy elkövetők ne befolyásolják, félemlítsék meg, zsarolják áldozatukat, és „kényszerítsék" egy nem önkéntesen vállalt megállapodás megkötésére? A megkérdezettek több esetben megfogalmazták, hogy egy kis településen, ahol jól ismert a „tipikus" elkövetők személye és közössége, az áldozatok és az elkövetők sok esetben régen ismerik egymást, és ott, ahol a köztük kialakult konfliktus esetleg már régi keletű, félő, hogy előkerülnek a fenti problémák, így a mediáció intézménye súlyos visszaélésekre adhat lehetőséget.

> B16: Ahhoz képest, akik ide jönnek, a többség – most tisztelet a kivételnek -, ahhoz képest ezek [a filmben lévő] az elkövetők konszolidáltnak tűntek. De van egy olyan elkövetői kör,

ahol szerintem az áldozat az félne még akkor is, hogyha így az asztalhoz kell leülni. Mert egy tanúkihallgatástól is fél. Amikor tudja, hogy a bíróság hivatalos épületébe, elméletileg védett környezetben – mert ez csak elméletileg az –, itt kell megjelenni. Számtalan levelet kapunk, szinte kevés hét van, hogy ne lenne ügy, hogy ne jöjjön ilyen kérelem, magától a sértettől. Tehát nem egy egyszerű tanútól, hanem magától a sértettől. Vagy legegyszerűbb módon megoldja, hogy el sem jön. Mindenki itt van, csak pont a sértett nincs itt. Vagy azt mondja, hogy már nem is emlékszik rá. Próbálja úgymond kikerülni ezt a problémát, hogy valami módon kezelje. Ez egyfajta struccpolitika.

***

B17: És én biztos vagyok, hogy mondjuk Z-ban ha van egy sértett, ő nem fogja, száz százalékra biztosan merem mondani, hogy ő a közvetítői eljárásba nem fog belépni. Írtak be, hogy ők nem akarnak eljönni a tárgyalásra. Tehát több bűncselekmény volt, megnéztem mindenkit. Az egyik olyan család, akitől félt mindenki a faluban. És a sértettek írták a leveleket. Az egyik azt írta, hogy ő nem is akarja az egész ügy folytatását. Nem kéri a kára megtérítését. Mindenről lemond, hagyják békén. Ő nem fog eljönni. Nem hajlandó egyszerűen eljönni, mert fél. A másik sértett az idős volt. Ő arra hivatkozott, hogy idős, meg nem tud megjelenni. De meg tudott volna jelenni egyébként. Ugyanúgy leírta, hogy nincs kártérítési igénye. Nem tud eljönni, nem akar eljönni. És sorba írták a sértettek. – Például azért mondom, hogy vannak azért olyan helyek, amiknél eleve tudjuk, hogy halálraítélt, tehát ez az eljárás nem fog működni.

***

Ü31: Törvényes képviselőnél is előfordul, hogy nem jelennek meg a tárgyaláson.

Ü32: Sértetteknél is sokszor. Komoly bűncselekményeknél is.

FB: Mit gondolnak, ennek mi az oka?

Ü31: Nem érdekli őt szerintem.

Ü32: Egyrészt. Másrészt tarthat a vádlottaktól. Nem akar velük találkozni. Persze ez szerintem sokszor előfordul.

FB: Ezt mondták is?

Ü32: Látszik rajtuk, amikor évek múlva is úgy reszketnek, mint a nyárfalevél.

II. A civil „kurázsi" (érdekérvényesítési igény és képesség) hiánya

Gyakran merült fel a beszélgetések során, hogy a „magyar ember", a „magyar társadalom", a „magyar konfliktuskezelési kultúra" stb. még nem kész egy ilyen, önkontrollt, kulturáltságot és racionalitást igénylő módszerre. A kérdezettek sok esetben megkérdőjelezték, hogy áldozatok valóban időt és energiát szánnának egy ilyen találkozásra, valamint hogy az elkövetők valóban őszintén – és nem csak praktikus (büntetést elkerülő) érdekeik által vezérelten – vennének részt a folyamatban.

Érdekes volt megfigyelni, hogy a megkérdezettek számos esetben másokra kivetítve fogalmazták meg szkepticizmusukat, mondván, hogy az „áldozatok többsége nem vállalkozna

rá", „az elkövetők nem lennének őszinték" stb. Ugyanakkor, amikor az interjúban arra a kérdésre válaszoltak, ők maguk szívesen részt vennének-e mediációban, túlnyomó többségük azt nyilatkozta, hogy látná értelmét, és maga is részt venne benne.

> B01: Most, ezt a filmet megnézve az első reakcióm a rengeteg közül az, hogy ilyen szintre, ahová a nálunk nyugatabbra lévő fejlettebb államok Európában eljutottak, először is el kell jutni. Ez alatt azt értem, hogy ismerni kell a magyar bűnözési mutatókat, ismerni kell a bűnt elkövető emberek, a populáció összetételét. Ismerni kell azokat a különbségeket, amelyek egy közép-kelet-európai magyar társadalomban és – fogalmazzunk klasszikusan – az Elbától nyugatra, vagy a Lajtától nyugatra lévő társadalmakban megvan. Ez a film azért volt számomra döbbenetes, mert egészen más viszonyokat tükröz, mint a magyar társadalom. Én nem szeretem azt a szót, és nem is használom sűrűn, hogy cigány bűnözés. Azt azonban az első látásra meg kell jegyezni, hogy igen-igen nehezen tudom a strukturális, bűnözők strukturális összetevődéséből elképzelni azt, hogy ilyen szép, együttműködő módon például a cigány elkövetők a bűncselekmény áldozataival le tudjanak ülni, és egy ilyenen – hát ez nem egyszeri beszélgetés, hanem egy folyamat – részt tudjanak venni. De ami még ezt is megelőzi – persze optimizmust azt nem szabad soha feladni –, ami még ezt is megelőzi – és ez nem a bűnözőkre, nem a sértettekre, különösen nem az ügyészre meg a bíróságra vonatkozik –, hogy ezek a társadalmak – a belga, holland, teljesen mindegy, hogy melyikről beszélünk – mindenféle szinten jobban állnak.
>
> ***
>
> Ü30: Ez ilyen gyönyörűen nem fog nálunk megvalósulni. Egészen más – én azt gondolom, hogy mondhatni nyugodtan, hogy a kriminális kultúrája Magyarországnak. Egészen más az emberek általános akár élet-, akár felfogásszínvonala. Ezen kívül gyanítom, hogy nálunk jóval több bűncselekmény van. Én nem fűzök különösebben nagy reményeket ehhez. Biztos, hogy lesznek ilyen kitüntetett ügyek, ahol ez megvalósítható. De hogy tömegével nem, az egészen biztos.

A fenti aggályok ismeretében érdemes visszatekinteni a 2007-es decemberi adatokra, amely szerint elkövetők és áldozatok 2451 ügyben vállalták a mediációban való részvételt a bevezetés első évében, amelyekből 2007. végére 1555 megállapodást is kötöttek, és a számos, szimbolikus lépést tartalmazó megegyezés mellett a terheltek közel 300 millió forint anyagi jóvátétel megfizetésére vállalkoztak (Igazságügyi Hivatal, 2008).[274]

III. A jogi garanciák megvalósulása

A kérdezettek számára kiemelt szempontként jelent meg, hogy a mediáció végrehajtása során miként biztosítják az áldozat és elkövető alapvető személyiségi jogait, az egyenlő

[274] Az eredményekről bővebben lásd a 3.2.5. fejezetet.

esélyekhez és bánásmódhoz való jogot, az ártatlanság vélelméhez való jogot, valamint az eljárásban való önkéntes részvétel jogát.

IV. Diverzió egyenlő következménynélküliség?

Ahogy az már korábban is kifejtésre került (4.4.1. fejezet), számos beszélgetés során felmerült, hogy mennyiben jelent/nem jelent a büntető útról való elterelés következménynélküliséget. A mediációval szembeni aggályként a kérdezettek néhány alkalommal kiemelték, hogy ez a módszer támogatható csekély súlyú bűncselekmények esetén, azonban nem szabadna alkalmazni súlyos bűncselekmények esetén, hiszen azokért egyértelműen büntetés jár. Ez a vélekedés jól mutatja, hogy bizonyos jogalkalmazók a mediációt nem az eljárás egy további lehetőségeként fogják fel, hanem mint egy olyan intézményt, amely minden esetben helyettesíti/kiváltja a büntetőeljárást, azaz büntető következmények nélkül hagy bizonyos cselekményeket. Amennyiben jogalkalmazók úgy érzik, a mediáció alkalmazásával megszűnik a hagyományos büntetőigazságszolgáltatási eljárásokra való lehetőség – például számukra nem merül fel, hogy (külföldi példák alapján) mediáció lefolytatására büntetés-végrehajtási intézetben is lehet mód szabadságvesztését letöltő elítélttel[275] –, ez érthető módon azt eredményezi, hogy a közvetítést csak nagyon korlátozott esetekben támogatják és alkalmazzák.

> Ü28: […] bizony vannak olyan bűncselekmények, amelyek olyan súlyosan sértik a társadalmi együttélési normákat, ahol nincsen egész egyszerűen helye annak, hogy bármiféle helyreállító igazságszolgáltatási formát alkalmazzunk. Ott, ha így fogalmazzuk, akkor igen, akkor azt ki kell mondani, fájdalomokozással járó, megtorló jellegű büntetéseket kell alkalmazni. […] Nyilván ezt a törvényalkotó is érzi. Tehát tudja mindenki. Hiszen ezért határozza meg a keretet. Akár a büntetési tételkerettel, akár az elkövetőre vonatkozó szabályozással, amikor kizárja a többszörös visszaesőt, kizárja a bűnszervezet elkövetőjét kizárja a felfüggesztett szabadságvesztést ebből a kedvezményből. Tehát ebből én azt látom, hogy azért a büntetésnek van létjogosultsága a jövőben is. Azokban az esetekben, ahol erre valóban szükség van. […] az ügyészség fogja eldönteni, hogy hol van büntetésre szükség, meg hol nem. Hiszen azokat az ügyeket engedi majd a bíróságra. […] És a közösség rosszallását ezzel a legsúlyosabb joghátrány okozási formával kell kifejezni.
>
> ***
>
> B06: […] ejnye-bejnye, hát az nem visszatartó erő. Tehát az semmiképpen sem. Nyilván hogy kell egyfajta hátrányt okoznia. Tekintettel arra, hogy amennyiben csak egy ejnye-bejnye lenne, hát akkor mi az ami visszatartja, hogy holnapután ugyanazt meg ne tegye?

[275] Pl. Belgium, Egyesült Királyság. A büntetés-végrehajtás keretén belül alkalmazott magyarországi resztoratív programokról bővebben lásd a 3.2.6. fejezetet.

> Hiszen akkor ha csak egy ejnye-bejnye, akkor legfeljebb a következő ejnye-bejnyét is lenyelem. Tehát azért az mindenképpen szükséges, hogy olyan súlyú legyen, ami elegendő. De azért fájjon is, hiszen azért itt rá kell döbbenteni egy embert arra a lefolytatott eljárás során, és végül is a kiszabott büntetés az, ami fölteszi erre az eljárás során a koronát, hogy azért ő itt egy súlyos jogsértő cselekményt követett el. Tehát hogy ő itt adott esetben emberben vagy vagyonban olyan kárt okozott, aminek következménye kell hogy legyen. Amit nem lehet egy ejnye-bejnyével megúszni. Hát ez mindenképpen szükséges ahhoz, hogy ezt ne csak úgy érezze, hogy ez egy ejnye-bejnye. Tehát az a jó büntetés, ami nem csak egy ejnye-bejnye, hanem rádöbbenti arra, hogy jogellenes magatartást vitt véghez.

V. A büntetőigazságszolgáltatás kiterjedése (a „net-widening" hatás)

Egyes válaszadók által megfogalmazásra került azon dilemma, hogy a büntetőigazságszolgáltatás nem fog-e mediáció címén korábban enyhébben kezelt cselekményeket – melyekért, például, megrovás járt – szigorúbban „büntetni" azáltal, hogy, ha az esetben mediációra kerül sor, az elkövető egyéb kötelezettségeket is kénytelen felvállalni. Tehát érdekes módon nem csak az az aggály merült fel a jogalkalmazókban, hogy a mediáció egy további „megúszási" lehetőség (lásd az előző pontot), hanem az is, hogy ez egy újabb, „terjeszkedési" lehetőséget biztosíthat a büntetőigazságszolgáltatás számára.

Természetesen a resztoratív szemüvegen keresztül vizsgálva mindebből nem csupán az a kérdés, hogy elkövetők a mediációval dupla büntetést kapnak-e (elkövető-orientáltság), hanem, hogy áldozatok igényelnek-e, akár elenyésző tárgyi súlyú bűncselekmény esetén is (amely esetében az ügyész nem emelne vádat), valamekkora jóvátételt és szembesülést az elkövetővel, és amennyiben igen, az igazságszolgáltatás teremt-e erre lehetőséget.

> Ü30: Csak hát akkor meg – hogy is mondjam – az ember igazságérzete csorbul. Hogy most van, aki hajlandó erre, van, akinek van pénze kártérítésre, van a sértettel ideje, kedve, esetleg rábeszélésre, de lefolytatni ezt a mediációs eljárást – másnak meg nincs. Vagy, mást mondok. Mondjuk, van, aki tagadja az elkövetést, nyilván nem kerülhet mediációra az ügy. És akkor ugyanúgy próbára bocsátást kap, mint az, aki beismerte, végigcsinálta, kártérített.
>
> ***
>
> Ü35: […] az ügyész a nem mediáció során megtérülő károknál, vagyon elleni bűncselekményeknél az esetek egy jelentős részében kérem szépen megszünteti a nyomozást azzal, amikor a sértett azt mondja, hogy kérem, fejezzük be az egészet, megtérült a károm, hagyjuk az egészet. Tehát számos bűncselekménynél, ami súlyosabban büntetendő három évnél, de nem súlyosabban öt évnél, az ügyész alkalmazhat megrovást. Na most akkor előáll az a helyzet, hogyha alkalmazhat mediációt, akkor az ügyészi megrovás alkalmazása elvileg kizárt. Magyarul, a mediáció esetén a gyanúsított rosszabb

helyzetbe kerül, minthogyha mediáción kívül tanúsít olyan magatartást, ami lehetővé teszi az ügyész számára a nyomozásnak a megszüntetését.

VI. Bonyolult ügymenet

Az interjúk során számos aggodalom fogalmazódott meg az ügymenet bonyolultságával, hosszadalmasságával, a szükséges adminisztrációs lépések sokaságával kapcsolatban. Ide tartozik, hogy még mielőtt az ügyész dönt, hogy az ügyet közvetítői tevékenységre utalja-e, személyesen kell megbizonyosodnia a felek önkéntes hozzájárulásukról. Ez plusz erőfeszítést, munkát és időt igényel mind az eljáró ügyész, mind a felek részéről. Az eljárás bonyodalmasságát többször hasonlították a vádemelés elhalasztásának bonyolultságához, amely szintén inkább növeli, mint csökkenti az ügyészi munkaterhet.

> Ü29: Ami ugye megfordul az ember fejében és lehet azt Magyarországra átültetni, picit az én személyes tapasztalatom, az én munkaterhem mellett ez borzasztóan nehéz lesz. Jó, hát úgyis ki fog derülni. Biztos vagyok benne, hogy a gyanúsítottak nagyon fogják szeretni és nagyon fogják akarni a közvetítői eljárást. De ez rengeteg idő. És még akkor is, hogyha nem mi csináljuk azt a részét, hogy magát a lefolyást. Én úgy gondolom, hogy az igazságügyi hivatal fogja csinálni, egészen biztos, a megyei igazságügyi hivatalok. De akkor is nekünk a munkánkat növelni fogja. Egyrészt értem, hogy jó. Ami aggályom másrészt viszont mondom, kicsit az aggaszt, hogy hogyan fog ez kinézni a való életben.
> Ü10: A vádhalasztás a halálom. – Mert tartani nyilvántartásban állandóan az aktát, előveszegetni, tehát kevés ehhez az ember.

VII. Iránymutatás hiánya

Egyes interjúalanyok fenntartásukat fejezték ki az intézmény diszkrecionális jellegével kapcsolatban. Elmondásuk szerint nem kaptak pontos útmutatást arra vonatkozóan, hogy mikor kell, mikor lehet és mikor nem ajánlatos alkalmazni a közvetítői eljárást. Többek véleménye szerint a diszkrecionalitásra épülő intézkedések esetén gyakran fennáll annak a veszélye, hogy az intézmény nem épül be hatékonyan a gyakorlatba: minél több mérlegeléstől és egyéni meggyőződéstől függ egy eljárás, annál valószínűbb, hogy a jogalkalmazók ezt mellőzik és helyette inkább a már „bevált", egyértelmű technikákat alkalmazzák. Ezen a ponton – mint láttuk – a közvetítői eljárást sok esetben párhuzamba hozták a vádemelés elhalasztásának intézményével, amely hasonló elveken működik. Jól kimutatható, hogy – bár ez utóbbi intézmény 1995 óta működik – alkalmazása még mindig relatíve csekély mértékű.[276] Továbbá míg bizonyos körzetekben ezt az intézkedést viszonylag intenzíven

[276] A vádemelésekhez képesti aránya településtől függően 4,3%-11% (BARABÁS, 2007)

alkalmazzák (az összes eset több mint 10%-ában), addig más településeken a vádelhalasztásról szóló határozatok aránya elenyésző (kevesebb mint 5%).[277]

> Ü41: A jogalkalmazó, mint minden tudás birtokosa, mint minden tudást birtokló szervezet vagy személy, konzervatív. Ez teljesen logikus, van egy meghatározott tudása. Ez nagyon statikus. Ezt nem nagyon szereti fejleszteni. És éppen ezért minden kívülről jövő benyomással, inspirációval szemben nagyon elutasító, mert az az ő saját tudását értékelné le. Arra kényszerítené, hogy elismerje, hogy amit én eddig tudtam, az elavult, és most valami újat kell megismernem, illetve megtapasztalnom. Éppen ezért gyökeresen új mechanizmusokat csak a lehető legegyszerűbb formában szabadna bevezetni. Tehát ha a meglévő gyakorlathoz képest jelentősen bonyolultabb lesz egy új jogalkalmazói megoldás, mint amilyen a vádhalasztás volt a megrováshoz képest, és valószínűleg amilyen a közvetítés is a nagyjában, egészében már kalkulálható, vagy megszokott vádhalasztáshoz képest, akkor […], attól masszívan el fog tekinteni a jog alkalmazója. És éppen itt ütnek vissza a nem pontosan körüljárt, egyébként garanciális okokból beépített szelepek. Hogy így az ügyész, ha jónak látja – mert az ügyész ezt nem fogja soha jónak látni, és mindig valamivel meg fogja indokolni. De a valós tartalmi indok az az lesz, hogy nem akar bonyolult eljárást alkalmazni, ha alkalmazhat egyszerűt is, amit már megszokott.

VIII. Infrastrukturális korlátok

Összefoglalóan „infrastrukturális" nehézségként nevezzük a megkérdezettek minden olyan aggályát, amely a mediáció végrehajtásának megvalósíthatóságát érinti. Ezek a következők voltak:

- Milyen humán, infrastrukturális és anyagi erőforrások fogják megteremteni a közvetítői tevékenység hatékony alkalmazásához szükséges feltételeket?
- Hogyan biztosítják a majdani közvetítőként eljáró pártfogó felügyelők megfelelő szakmai felkészítését erre a – korábbi tevékenységükhöz képest merőben újszerűnek tekinthető – feladatra?
- Miként kerülhető el, hogy a mediátori rendszer – hasonlóan a maximálisan leterhelt pártfogói szolgálat működéséhez – szintén futószalagként működő szolgáltatássá váljon?
- Miként kerülhető el a majdani közvetítők rutinizálódása, kiégése?
- Miként biztosítható a teljes körű tájékoztatás a társszakmák és a lakosság felé a közvetítői eljárás bevezetéséről, szemléletéről, menetéről, valamint alkalmazásának előnyeiről?

[277] Barabás, 2007.

IX. Fizet és mehet?

Néhány interjúalany számára kérdés volt, hogy a mediáció nem eredményezi-e azt, hogy a stabil anyagi háttérrel rendelkező elkövetők „kivásárolják" büntetésüket, valamint a mediáció adta előnyökből kirekesztődnek a szegény háttérrel rendelkező, anyagi jóvátétel vállalására nem képes személyek.

> B17: Amit én még itt veszélyként érzek, lehet hogy nem valós. Hogy nagyon sok jómódú fiatal van. Aki úgymond úgy érzi, hogy számára a szülői anyagi biztonság lehetővé tesz ezáltal még jobban mindent. Mert azáltal, hogy elkövetek egy garázdaságot, mert éppen jól éreztem magamat, és összetörtem a kocsma berendezését, vagy ahol éppen megfordultam, de nem gond, mert kifizetik anyámék. Nekem is az volt a benyomásom, tehát amikor itt a fiatalkorúak kérdezték, hogy hogyan szeretnék – én rögtön azt gondoltam magamban, hogy majd az anyuka fogja kifizetni. Szerintem a szülő fogja fizetni. Az ilyen fiatalkorúaknál.

X. Ügyvédek mint mediátorok

Egységes szkepticizmussal fogadták a kérdezettek a törvény azon rendelkezését, mely szerint 2008. január 1-től a pártfogó felügyelői szolgálat közvetítői névjegyzékére bejelentkezett ügyvédek is mediálhatnak bűncselekményekben.[278] Meglátásuk szerint a közvetítői tevékenység – amely a felek megegyezési hajlandóságára, a konszenzuskeresésre, az őszinte érdek- és érzelemkifejezésre és a felek döntési hatalommal való felruházásra épül, mindez egy független, pártatlan mediátor közreműködésével – szemléletében merőben eltér az ügyvédi tevékenység alapszemléletével, amely a vesztes – nyertes játszmákra, a jogi képviselő ügyben való főszereplésére, valamint a jogszabályok adta lehetőségek minél „kreatívabb" kihasználására épül. A kérdezettek elsődleges aggodalma az volt, hogy képesek lesznek-e a majdani ügyvéd-mediátorok szemléletükben is képviselni a mediáció alapfilozófiáját, és megoldható-e, hogy ügyvédek valóban pártatlanul és semlegesen töltsék be a mediátori szerepet.

> Ü26: És hallottam, hogy ügyvédeket is mediátorként kívánnak majd alkalmazni. Nagyon szkeptikus vagyok ezen a téren. Lehet, hogy ez nyugaton nagyon jól bejött, meg lehet alkalmazni. Nálunk ez abszolút nem. Amikor az ügyvédnek nem az az elemi érdeke, hogy a felek béküljenek, hanem az, hogy perek legyenek, és a perekben ő képviselőként járjon el. Tehát megélhetést biztosít számára. Nagyon szkeptikus vagyok. Nemhogy ezt erősíteni, tehát nem a megbékélést, a kibékülést, a jóvátételt, hanem inkább visszájára fordul a dolog.
> Ü42: Az én megítélésem szerint ebbe semmilyen módon az ügyvédeknek nem kellene részt venni. Ennek mindenképpen egy olyan – tulajdonképpen az igazságszolgáltatási apparátustól, tehát abban illeszkedő, nyilvánvaló, de az ügyben eljáró hatóságoktól

[278] 2006. évi CXXIII. Tv. 3.§ (1).

független szervezet, illetve annak az alkalmazottai kellene hogy kerüljenek, akik ebben közreműködnek. Az ügyvédek nem is szervezettek, és ugye azt mondják, hogy teljesen függetlenek. Csak az én megítélésem szerint, miután semmiféle kizárási, tehát eljárásjogi kizárási szabály nincs e tekintetben, óhatatlanul előfordult, és vidéken adott esetben sokkal inkább problémát jelenthet, hogy az az ügyvéd, aki az előző nap valamelyik elkövetőnek a védelmében állt ott, akkor a következő nap ennek az elkövető, rokona által elkövetett bűncselekményben pedig egy ilyen közvetítői tevékenységet folytasson. Én ezt nehezen tudom elképzelni.

***

B45: A pártfogóknál megvan az empatikus készség, de az ügyvédeknél hol van ez meg?

4.7.3. A mediáció lehetőségei vs. „lehetetlensége"

Az alábbi részben néhány olyan témakör kerül bemutatásra, amelyeket a kérdezettek maguk emeltek ki a beszélgetésekben mint a mediáció alkalmazásának kritikus pontjai. Vagy azért, mert annyira hasonlóan, vagy azért, mert annyira eltérően vélekedtek róluk, de megemlítésük mindenképpen érezteti a megkérdezettek véleményeinek sokszínűségét és az egyes kérdések komplexitását.

I. A családon belüli erőszak és a mediáció

A kezdeti várakozások ellenére a megkérdezett bírák és méginkább az ügyészek a mediációnak kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a családon belüli erőszakkal kapcsolatos esetekben. Ezt a kiemelést még azok az interjúalanyok is megtették, akik alapvetően szkeptikusak voltak a mediáció intézményével szemben, ugyanakkor úgy látták, talán a családon belül elkövetett cselekmények esetén a módszer jól alkalmazható lenne. Érvelésük mögött leginkább az játszott szerepet, hogy ezen esetekben érezték leginkább a büntetőigazságszolgáltatás diszfunkcióit: konfliktusokban, ahol a felek jól ismerik egymást, számos apró incidens előzheti meg a feljelentett cselekményt, maga a bűncselekmény (objektív) súlya önmagában általában nem komoly,[279] a cselekmény mögött meghúzódó konfliktus régóta húzódik és káros hatása több emberre – köztük gyermekekre – is kiterjed. A megkérdezett jogalkalmazók elismerték, hogy mennyire eszköztelen és eredménytelen a büntetőeljárás ezekben az esetekben. Természetesen komoly súlyú családon belül elkövetett bűncselekmények esetén nem kérdőjelezték meg a büntető út szükségességét, de tényállását nézve kisebb súlyú cselekmények esetén – amelyek rendkívül gyakran előfordulnak a vádemelések között – fontos lehetőségként emelték ki a mediációt. Elmondásuk szerint ezekben az esetekben különösen káros hatású a büntetőeljárás sokszor évekig tartó

[279] A „szubjektív" (érintettek által megélt) súly azonban nagyon is meghatározó lehet.

elhúzódása, hiszen a felek már alig emlékeznek az eset részleteire, sokszor már ki is békültek és, ahogy egy ügyész megfogalmazta: „a tárgyaláson az eset már tulajdonképpen csak nekem fontos". Mindemellett, a cselekmény súlya alapján adható szankció nem más, mint egy kötelező hatósági intézkedés; a mögöttes konfliktus megoldását nem hogy nem segíti, de sok esetben még tovább mélyíti.

> Ü19: Családon belüli erőszak, az is sokszor van. Mondjuk azokat tudjuk, azok majdnem maguktól megoldódnak egyébként. Attól tartok, hogy olyankor inkább továbbra is fönnmarad a konfliktus. Rendszerint az szokott történni, hogy feljelentés, első indulatból, amikor még nyomozzuk, akkor még tart az indulat talán. Akkor még a családtagok rábeszélnek arra, aki ott éppen csúnya fiú volt vagy csúnya lány. Utána rendszerint ugye a férfi az aki az erősebb, és ő bántalmazza a másik felet. Amikor már ide kerül vádra, vagy bíróság elé, akkorra már elenyésznek a bizonyítékok. Szenved a bíró, az ügyész. Nem is szoktunk ilyenekbe beavatkozni nagyon. Ha csak lehet, ha csak nem olyan elszánt az egyik fél, akkor nem emelünk vádat, inkább valami más megoldást keresünk. Úgyis tudjuk, hogy teljesen reménytelen. Visszavonja a vallomását, hogyha nem volt beismerés. Ha van egy beismerő vallomás, akkor nyert ügyünk van. De hogyha tagad, mondjuk a másik fél, elesett, ittas volt, ő nem ütötte meg, akkor azzal nem tudok mire menni, mert semmi bizonyítékom nem lesz. Lesz egy látleletem. Akkor ide kell idéznem az orvost, hogy ott mit mondott előtte. Nem szeret eljönni, sok munkája van. Ide kell idéznem a rendőrt, neki mit mondott. Most már újabban nem is lehet, még régebben lehetett. Most már Alkotmánybíróságnak vannak, illetve a Legfelsőbb Bíróságnak olyan döntései, hogy nem lehet kihallgatni. Tehát szenved a hatóság, nincs értelme. Nem tudjuk azt a helyzetet föloldani. […]
>
> Leggyakrabban arról van szó, hogy italozik az egyik fél, nem dolgozik, a másikkal el akarja tartatni magát. Elegük van egymásból. Féltékeny. Ez leggyakrabban a férfiakra vonatkozik. Féltékeny a nőre. Élősdi módon él otthon a gyerek a szülőkkel vagy a testvérekkel. Ezekből adódnak ezek a konfliktusok. És ezek nem oldódnak fel azzal, hogy most kiszabunk egy pénzbüntetést, főleg ha nem dolgozik. Mert ugyanabban a környezetben marad. Ugyanaz folytatódik.
>
> ***
>
> Ü38: Sokszor ismerik is egymást, az elkövető meg a sértett. Sok bűncselekmény esetében. Ott is lehet hogy hasznos lehet. Az egyik visszaél a másik bizalmával. Vagy családon belül, vagy a testi sértéseknél. Az egymással ismeretségi viszonyban lévők, valami történik köztük. Nem hiszem, hogy ez megoldást jelent erre, valami pénzbüntetés, vagy szabadságvesztés, vagy bármi.
>
> ***
>
> Ü21: Családon belüli erőszak esetében tipikus a sértetti bagatellizálás. Fontos lenne a mediáció a családon belüli, a különböző veszekedések következtében kialakult

konfliktusok megoldására. Ami előfordul, hogy testi sértésbe vagy garázdaságba ütközik. Vagy éppen rongálásba. Mert olyan is előfordult már. Tehát nagyon sokszor.

Tehát csak ilyen ügyekre gondolok, hogy adva van egy élettárs, az egyik ki akar menekülni, vagy ki akar kerülni ebből a kapcsolatból, mert már új kapcsolatot talált, és akkor jön a féltékenység. Veszekedések, a veszekedések természetesen mind a két félből dühöt váltanak ki. Csapkodnak, aztán kézcsavarások, hajtépések. Jönnek a szomszédok, hogy mi van itt. Olyan is előfordult, hogy mindez utcán történik, hogy megfigyeli a volt barátnőjét, utána megy, és az utcán történik ez. Tehát ahol egyáltalán objektív lehetőség van arra, hogy akár veszekedéseket, verekedéseket, a bántalmazásokat mások is észleljék. És hát ez azért akár idős, akár gyerekben, akár felnőttben megbotránkozást vagy éppen riadalmat válthat ki.

Számtalanszor előfordult, hogy nincs kívülálló tanú. Tehát hogyha ez lakáson belül történik, akkor lehet, hogy a szomszédok csak a sikoltozásra felfigyelnek, de ilyenkor a szomszédok nagyon gyakran inkább feljebb kapcsolják a televíziójukat, vagy zenét hallgatnak, de nem akarnak beleavatkozni. Olyan is előfordul, hogy ugyan utcán történik, de éppenséggel nem jár arra senki.

Na most akkor a sértett, hogyha akár könnyű sérülést szenvedett, akár súlyos sérülést, az első dühében biztos, hogy el fog menni és felveteti a látleletet. Az orvos előtt tesz valamilyen nyilatkozatot, hogy őt bántalmazta az élettársa, vagy ő teszi meg a feljelentést, de a kórháznak mindenképpen kötelessége, hogyha bántalmazásról van szó. Az orvos-szakértő csak azt tudja megállapítani, hogy lehet hogy kézszorongatásból, vagy ahogyan a sértett elmondta, feltehetőleg úgy következett be a testi sértés. És ezt követően a sértett fenntartja a vallomását a nyomozás előtt.

Majd pedig a bíróság – hiszen a bíróság köztudomású, hogy nagyon sok üggyel foglalkozik, lehet hogy csak fél év, sőt előfordul, hogy egy év múlva fogja kitűzni ezt a tárgyalást. És akkor a sértett azt mondja, hogy nem kívánok vallomást tenni, mert élettársam volt, és megillet engem a jog.

Természetesen, ha ilyen esetben jön egy szervezet, aki elbeszélget mind a két féllel, és akkor majd kiderül – nem két hónap után, meg nem egy év után, hanem lehet hogy már két hét múlva - hogy lehet, hogy sérülést okoztak nekem, de bizony ebben a veszekedésben azért nagyon komoly szerepem volt nekem is. És hogyha én nem úgy viselkedem, ha nem úgy szólok neki vissza, vagy én nem vágom hozzá az első vázát, akkor lehet, hogy erre nem fog sor kerülni. Ez lehet, hogy egy kicsit mosolyogtatós, mosolyra fakasztó történet, de nagyon sokszor előfordul.

II. A mediáció eltérő szerepe fiatalkorúak és felnőttkorúak esetében

A mediáció jelentősége kapcsán a megkérdezettek túlnyomó többsége kiemelte, hogy fiatalkorú elkövetők esetében a mediáció pedagógiai és reszocializáló szerepe egyértelműen nagyobb, mint felnőttkorúak esetében. Válaszadók, akik a mediációt általánosságban

szkeptikusan fogadták, a fiatalkorúak esetében bizakodóbbak voltak, elmondásuk szerint „ott még lehet értelme az eljárásnak”.[280]

Ez a különbségtétel nemcsak fejlődéslélektani szempontból tűnik logikusnak. A Büntető Törvénykönyv maga is különbséget tesz a két célcsoport között: míg a büntető és megelőző szempontok érvényesülnek a felntőttkorúak esetében, a fiatalkorúak esetében a reszocializáción van a hangsúly. A jogszabály szerint „a büntetés a bűncselekmény elkövetése miatt a törvényben meghatározott joghátrány. A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.” (38. §) Ugyanakkor, “A fiatalkorúval szemben alkalmazott büntetés vagy intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjék, és a társadalom hasznos tagjává váljék.” (108. §)

Érdekes megfigyelni, hogy számos interjúalany a két célcsoportot mereven elhatárolta egymástól: míg az egyik esetben a mediációt értelmes és logikus válasznak látta, addig a másik csoport számára értelmetlen eljárásnak tekintette. Ez a határozott különbségtétel néhány kérdést azonban felvet. Kicsit sarkítva, mi alapján feltételezhető, hogy fejlődéslélektanilag egy személyiség teljesen megszilárdul, elveszíti belátásra való képességét és „jóvá tenni” akarását 18. életévének betöltése után? Ez hogyan fér össze azzal a közismert kriminológiai jelenséggel, hogy egy bizonyos kor után[281], az életszakasz előrehaladtával el kezd csökkenni a bűnözési hajlandóság, melynek egyik következménye például, hogy fiatalkorúak esetében nagyobb a visszaesési ráta, mint a felnőttkorúak esetében?[282] Ha felnőttkorúak esetében a leállás/normakövető útra térés annyira reménytelen lenne, mivel indokolható, hogy egyre több kutatás középpontjában pontosan a bűncselekményektől való elállás mögött meghúzódó faktorok feltárása áll (pl. BOTTOMS et al., 2004; MARUNA és ROY, 2007; SAMPSON és LAUB, 2003)? Ha elfogadjuk, hogy a mediáció kapcsán a hangsúly nem elsősorban a reszocializáción, hanem a sérelmek helyreállításán és a felek közötti dialóguson van, releváns kérdés-e egyáltalán, hogy a bűncselekmény elkövetője fiatal-, vagy felnőttkorú? De mindenekelőtt, ha a mediációt alapvetően egy áldozatsegítő eljárásnak fogjuk fel, mi indokolja, hogy kevesebb esélyt adjunk azoknak az áldozatoknak, akinek a sérelmét aktuálisan egy felnőttkorú személy követte el, hogy bűncselekményük kapcsán megbeszélést folytassanak elkövetőjükkel?

[280] Ennek alapján különösen érdekes, hogy az mediáció első évében (2007) a közvetítésre utalt esetek csupán 12%-át képezték a fiatalkorúak által elkövetett cselekmények (Igazságügyi Hivatal 2008).
[281] Az Egyesült Királyság Belügyminisztériumának (Home Office) 2003-as riportja alapján ez 17 év.
[282] Pl. JASON PAYNE 2007-es kutatása alapján a visszaesési ráta 17 és 21 éves kor között a legmagasabb.

> B25: Ha ez a fiatalkorú vádlottakat érinti, akkor egyértelműen helyes. Ez jó. Ez pártolandó. Csak támogatni lehet azt a megoldást, hogyha kisebb súlyú cselekményeknél egy fiatalkorú vádlott esetében nem kerül vádemelésre sor, és nem születnek olyan vádiratok, hogy csekély tárgyi súlyú a cselekmény. Fiatalkorú a vádlott. Beismerte, megbánta, és akkor próbára bocsátás jön itt indítványként, pártfogó felügyelettel. Vagy vergődünk azon, hogy hogyan lehet mégis valami, mert már betöltötte a tizennyolcadik életévét, talán egy közérdekű munka büntetést. Amivel azért nem vágjuk el, nem lehetetlenítjük el. Amúgy is ilyen vád születne, és egy ilyen ítéletet vonna az maga után, és ez kiváltható például ilyen eljárással, az csak jó lehet. Jó a vádlottnak, jó a sértettnek. Nekünk meg kevesebb vád jön.

Ugyanakkor a felnőttekről:

> Tehát annyit legalább tudni kell, hogy ez egy büntetendő cselekmény, hogy annál a jogkövető magatartást egy ilyen sértettel leülök, és kérjen bocsánatot, és miért tette vajon? Hát miért tette? Mert nem érdekel miért tette. Elvárható tőle, hogy tartózkodjon. Hogy felismerje, hogy ez egy büntetendő cselekmény. Hogy veszélyes. Hogy erkölcsileg elítélendő. Elvárható tőle, hogy tartózkodjon tőle, ha ezt egyszer felismerte. Itt nem kell nevelni. Itt már nem kell ráhatni. Nincs kire. Hát egy harminc-negyven éves ember esetében ezt elképzelhetetlennek tartom.

III. A büntethetőségi korhatár leszállítása

A fiatalkorúak büntethetőségének 14 évről való leszállításának kérdése rendre előjön a jogalkalmazói-joggyakorlói–kriminológiai-gyermekvédelmi területeken dolgozók körében. A büntethetőségi korhatár leszállításának számos ellenzője és pártolója van az egyes szakmákban. Mindezek indokolták, hogy e kutatás is érintse a témát, és feltárja, hogy a kérdezett jogalkalmazók miként vélekednek erről a kérdésről.

Bár ez a téma is külön tanulmány tárgya lehetne, itt annyit érdemes megemlíteni, hogy a legtöbb kérdezett a korhatár-leszállítás ellen foglalt állást. Ahogy egy ügyész fogalmazott:

> Ü35: [A korhatár-leszállítás] a büntetőjogban meg egy példátlan, kegyetlen dolog volna. Tehát erre az igazságszolgáltatásra rábízni azt a nagyon-nagyon sérülékeny életkorú, még tizennégy után is hihetetlenül sérülékeny, tehát az alatt rábízni – ez valami eszement barom ötlet. Kizárólag a szülőre és a pedagógusra tartozó kérdés. Formálisan elkövet egy bűncselekményt, hozzák helyre, segítse a pedagógus, segítse a szülő. De abba rendőr, bíró, ügyész bele ne avatkozzon. Tizennégy év, a jelenlegi biológiai, mentális, értelmi szinten az az a kor, ami fölött már lehet azt mondani, hogy édes fiam, hogyha lehetne, ne szúrd bele a kést, ne lopd el. Én egy kicsit emelném. Lehet, hogy tizenöt év volna az igazi.

Ugyanakkor volt szakember, aki a korhatár-leszállítást támogatta:

> Ü30: - És ez nekem borzasztóan tetszett, hogy tíz éves kor fölötti az az életkor, amikor büntethető valaki. De tíz és tizennégy éves kor között a hatóság dönti el, hogy rendelkezett-

> e olyan beszámítási képességgel, ami alapján megállapítható, hogy büntethető legyen. Énnekem ez borzasztóan tetszett. […] az a vélemény az új Btk.-módosítás kapcsán, hogy tizennégy éves kor fölött is a hatóság belátására bízza azt, hogy rendelkezett-e beszámítási képességgel. Na most ez hülyeség.

Voltak, akik mindezt hivatali, eljárási szemszögből vizsgálták:

> *FB: Fiatalok korhatár-leszállításáról mit gondolnak?*
> Ü31: Azt a kört nézve, akinél gyerekkorban is milyen múltja van, lehet hogy nem ártana. De ha a munkateher szempontjából nézzük, akkor nem. Még olyan felvetés is volt nem olyan régen, hogy nem tizennyolc évig lennének az fk-s ügyek, hanem huszonegy évesig. Tizenkettőtől huszonegy, szóval az valami borzasztó lenne, ha ez így lenne.
> Ü32: Egyáltalán az, hogy nem kellene annyi, tehát nem kéne, hogy tizennyolctól huszonegy éves korig is hozzánk tartozzon. […] Akkor még nagyobb lenne a munkateher, mert így is rengeteg sok van. Igazából tizennyolc év fölött, nyilvánvalóan nem véletlen, hogy most tizennyolc éves korában nagykorú lett, akkor kész. Onnantól kezdve már ne tartozzon a fiatalkorúakhoz.
> Ü33: A korhatár leszállításával kapcsolatban akkor a vétőképességet, belátási képességet is vizsgálgatni külön, az még egy másik érdekes dolog lenne. Nyilván ugye szóba került az is, hogy a belátási képességet is vizsgálni kellene. Tehát ehhez egy jogász hogy megítélje, hogy egy tizenkét és fél éves gyereknek volt-e belátási képessége. Egyéb kétségeket vet föl, hogy erre mi alkalmasak vagyunk-e, megfelelő-e a képzettségünk. Tehát ilyen kvázi pszichológusi diplomát is kellene hozzá szereznünk, hogy ezt meg tudjuk három évvel később ítélni. [Az interjúban később azt nyilatkozza, hogy semmi nem indokolja, hogy fiatalokkal dolgozó ügyészek külön képzésekben vegyenek részt.]

Legtöbbször azonban az fogalmazódott meg, hogy a fő kérdés nem is a korhatár meghatározásra, hanem az, hogy milyen struktúrájú intézmény- és szemléletrendszer kezeli a gyermek- és fiatalkorban bűncselekményt elkövető személyeket. A legtöbb szakember szerint az elsődleges, hogy bármilyen intézményrendszer is kezeli a fiatal elkövetőket, az figyelmet, támogatást, ellenőrzést biztosítson, és hatékonyan segítsen a bűnelkövetés kialakulásához és a bűnismétléshez vezető körülmények lehetőség szerinti javításában. E kérdés kapcsán több alkalommal kiemelésre került, hogy kulcsfontosságú lenne az igazságügyi szakemberek számára a társszakmákkal (szociális, család- és gyermekvédelmi és oktatási intézményekkel) és társtudományokkal (szociális munka, pszichológia) való intenzívebb együttműködés.

IV. Mediáció súlyos bűncselekmények esetén

A jogszabály maximum 5 év szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén teszi lehetővé a mediációt. A legtöbb jogalkalmazó ezt a limitet helyeselte, és maga sem támogatta volna a mediációt súlyosabb bűncselekmények esetén. Mindez egybecseng azzal a

korábbi megállapítással, hogy sokan a mediáció alkalmazása mögött egyben a büntetés „megúszását" is értelmezik. A kizárólagosságra épülő gondolat alapján feltehető, hogy számukra kevéssé merül fel az, hogy – hasonlóan számos ország gyakorlatához – a mediáció az igazságszolgáltatás egy plusz, áldozatsegítő „szolgáltatása" is lehet, amelyet párhuzamosan alkalmaznak a hagyományos, büntetést alkalmazó eljárás mellett.

A kérdés azonban másképpen is felmerülhet: miért a jogalkotó vagy a jogalkalmazó dönti el, hogy egy eset nem túl súlyos-e a mediációhoz? Miért nem adható a döntés joga át annak, akiről az eljárás szól: az áldozatnak? A válaszadók többsége számára ennek a kérdésnek az eldöntése a hatóságok feladata. Ez viszonylag távol áll még attól, amit egy súlyos (emberölési, szexuális) bűncselekmények esetén eljáró, több évtizedes tapasztalattal rendelkező mediátor fogalmazott meg kérdésként: „Milyen jogon fosztok meg egy áldozatot attól, hogy találkozzon azzal a személlyel, aki egyedül képes lenne megválaszolni az ő kérdéseit és választ adni a miértekre? Az én dolgom nem az, hogy az áldozat ilyen irányú jogáról (szükségletéről) döntsek, hanem hogy lehetővé tegyem számára a felelős döntéshozatalt, azaz számára minél teljesebb körű információt adjak a mediációs folyamatról, a másik oldal hozzáállásáról és a kimeneteli lehetőségekről. A döntést ezután mindenkinek magának kell meghoznia."[283]

Mindemellett több kutatás is arról tanúskodik (MIERS et al. 2001.; SHERMAN és STRANG 2007.), hogy a mediációnak mind az elkövetőkre, mind az áldozatokra nézve nagyobb a pozitív hozadéka súlyos bűncselekmények esetében, mint enyhébb súlyú esetekben. Az indoklások mögött többnyire az szerepel, hogy súlyos ügyek esetében az elszenvedett sérelmek és a jóváteendő kár is nagyobb. Ennek köszönhetően a folyamat során az érzelmi bevonódás, a konfrontáció és párbeszéd okozta katarzis, valamint az esetleges jóvátétel is nagyobb súllyal szerepelnek az érintettek életében, ezáltal a jövőre nézve is komolyabb hatást eredményeznek a felek számára.

A jelen kutatás során is voltak, akik

- nem értettek egyet a jogszabályi limitációval;

> Ü35: Fel nem tudom fogni, tehát szakmailag sem értem, hogy azokban a bűncselekményekben, ahol sokkal súlyosabb vagyoni, illetőleg nem vagyoni károk keletkeznek, a mediációnak miért nincs helye.

- el tudnák képzelni a mediációt súlyosabb esetekben is;

[283] KRISTEL BUYENS-szel, a „Suggnomé" nevű belgiumi mediációs szervezet mediátorával folytatott személyes beszélgetésből (2006 május).

Ü18: [Súlyos bűncselekmény esetén] jobban óvnám a sértettnek az érdekeit. Ezt biztos nyilvánvalóan egy pártfogó vagy egy szakember meg tudná ítélni, hogy itt miről van szó. Tehát ki nem zárnám. Tehát nem azt mondanám, hogy szigorúan tilos. Most nálunk úgy van. De végül is, hogyha felmerülne ennek a kérdése, akkor azt nem mondanám, hogy tilos. Vegyünk figyelembe mindent valóban egy ítélet kiszabásnál, bárminek jelentősége lehet ilyen súlyos cselekményeknél is. És valóban, mit tudom én, milyen hatást válthat ki akár az elkövetőből is, hogyha nem a bűncselekmény kapcsán, hanem egyébként találkozik a sértettel, és a szemébe kell nézni, és el kell neki mondani, hogy mit miért csinált. Nem tudom. Mondom, hogyha ez kárára nem válik az áldozatnak, akkor szerintem nem kellene elzárkózni tőle.

***

Ü21: Nem tudom, hogy a törvényhozó miért itt húzta meg azt a határt. […] Szerintem nem ártana, tehát nem olyan szinten, hogy ez [a mediációban való részvétel] büntetlenséget eredményezne, hanem az, hogy őt visszavezesse akár a börtön után, vagy éppenséggel ráébressze arra, hogy ő milyen cselekményt követett el. Lehet, hogy ő azért el fog rajta mélázni a hosszú börtönbüntetés alatt, vagy lehet, hogy elmélázik már akkor, amikor előzetesben van.

- vagy mindezt elképzelhetetlennek tartják.

Ü28: Súlyos bűncselekmény esetében? Biztos, hogy nem. Ez lehet, hogy egyfajta indokolatlan bosszúérzet is motivál benne, ha nem mint ügyész, hanem mint ember válaszolok erre a kérdésre. De azt gondolom, hogy ezek azok az esetek, ahol ezt ki kell zárni: Én ebben nem hiszek, hogy mondjuk a gyerekem válna áldozatává bármilyen ilyen típusú bűncselekménynek, akkor képes lennék arra, hogy az elkövetővel akár egy asztal mellé is leüljek és kíváncsi lennék arra, hogy mondjuk mi motiválta őt ennek a bűncselekménynek az elkövetésével. Mint sértett, kifejezetten azt gondolnám, hogy ezt az embert meg kell büntetni.

V. A közlekedési bűncselekmények és a mediáció

A közlekedési és általában a gondatlanságból elkövetett bűncselekmények specialitása, hogy „az elkövetők nem bűnözők, csak szerencsétlenül járt személyek". Ahogy többen utaltak rá „gondatlan bűncselekmény bármikor, bármelyikünkkel megtörténhet".

Ez a szempont – több válaszadó elmondása szerint – hozzájárulhat ahhoz, hogy az elkövető tettét beismerje, megbánja, és áldozata felé jóvátétellel éljen, míg az áldozatok részéről könnyebb lehet a megbocsátás. Ugyanakkor eljárásjogi szempontból megosztotta a válaszadókat az a kérdés, hogy közlekedési bűncselekmények esetén lehet-e mediálni. A nagyobb kétely a körül fogalmazódott meg, hogy egy közlekedési cselekmény esetén a biztosító amúgy is kifizeti a kárt, amely szerintük „szükségtelenné" és „kivitelezhetetlenné"

teszi a mediációs eljárást. Mindezek arra utaltak, hogy fontos tisztázni a kártérítés és a jóvátétel intézménye közötti különbséget, és ki kell emelni, hogy mivel jelent többet a mediációs eljárás, mint a felmerült anyagi károk megtérítését a sértett felé.

> Ü10: A közlekedésben a kárt alapvetően a biztosító téríti. A biztosítóhoz fordul, mivel van kötelező felelősségbiztosítás, nyilvánvaló, hogy ő fogja megfizetni, akár vagyoni, akár nem vagyoni kárról van szó. Itt ez hogy valósul meg, mit fizessen a terhelt a sértettnek. És egy gondatlan magatartás, egy percnyi figyelmetlenségről van szó. Tehát nem egy szándékosról. És akkor itt, hát nekem kétségeim vannak. Hogy itt igazából most a bíróság azért bünteti meg a terheltünket, mert gondatlanul járt el, mert nem figyelt oda, nem tartotta be a közszabályokat, de nem szándékos szabályszegéssel, hanem gondatlan magatartásával. És akkor itt a sértettet meg a terheltet összehozni, és itt ezt megbeszélni. Igazából megbeszélik a bíróságon. Ott is megbeszélik, meg kiabálnak egymással, ha arról van szó, hogy ki volt a felelős, meg csak akkor van helye – itt is láttam –, ha beismerés van. Tehát itt ha beismerés van, akkor tárgyalás mellőzéssel mennek a dolgok. És mit hozhat ez még a közlekedésben, abban nem látom igazából a lényegét. Hogy most a két felet összeültetem, és akkor elbeszélgetünk arról, hogy tényleg jobban kellett volna figyelnem. Szóval nem igazán.
>
> ***
>
> B08: És közlekedési cselekményeknél meg például kimondottan sok olyan eset van, amikor a sértettek úgy magyarázatot várnak olyanra, amit mondjuk nem lehet megmagyarázni, bármelyikünknél előfordulhat egy hibás döntés. De mégis valami, talán valami párbeszéd.
>
> ***
>
> B14: Én nagyon sokáig tárgyaltam közlekedési bűncselekményt is első fokon. Ott sokkal megbocsátóbbak a sértettek. Ott el tudják fogadni azt, hogy igen, hibázott, vezetés közben mindenki hibázik. Csak éppen az én térdem úgy szétment, hogy nem lesz belőle már soha térd, de akkor is megbocsátóbbak. Míg más, tehát szándékos bűncselekményeknél azért egészen más.

VI. Sértett nélküli bűncselekmények

Szintén kérdésként merült fel, hogy milyen lehetőség van a mediációra sértett nélküli bűncselekmények esetén. A jelenlegi jogszabály ezeket az eseteket kizárja a mediációból. Azonban a kérdezettek több ízben felvetették, hogy bizonyos, sértett nélküli bűncselekmények, például a kábítószer-használattal vagy garázdasággal kapcsolatos cselekmények esetén is lehetne pozitív hozadéka a mediációs eljárásnak, amennyiben az eljárás szembesíti az elkövetőt tettének súlyával és társadalomban való elfogadhatatlanságával, az okozott károkkal, környezetére gyakorolt hatásával, valamint segít feltárni a bűncselekményhez vezető okokat, és lehetőséget ad valamilyen típusú materiális vagy szimbolikus jóvátételre a sértett közösség felé.

Mindezen megfontolások felvetik azt a kérdést, hogy amennyiben egy adott bűncselekménynek nincs közvetlen sértettje, lehet-e és ha igen, miként bevonni a cselekmény közvetett károsultjait, azaz az érintett közösség (család, barátok, lakóközösség stb.) képviselőit az igazságszolgáltatás folyamatába. Részvételükkel, javaslataikkal, döntésükkel elősegíthető lenne-e, hogy a közvetlen sértettel nem rendelkező bűncselekmények esetén is a hatósági válaszok valamelyest tükrözzék az abban érintettek javaslatait és szükségleteit? Mindez segítené-e a hatóságokat abban, hogy a fenti bűncselekmények kezelésekor ne a „közösség ellen" lépjenek fel, hanem a közösség már meglévő erőforrásaira építve, közös együttműködéssel találjanak megoldást a normaszegő cselekmény megszüntetésére?

VII. Romákkal kapcsolatos gondolatok

A cigánysággal kapcsolatos érzések és gondolatok alapjaiban határozzák meg jogalkalmazók attitűdjeit. A 45 interjúból alig volt egy-két beszélgetés, amelyben a megkérdezettek ne elemezték volna, hogy véleményük szerint milyen kapcsolat húzódik a cigányság és a bűnelkövető életmód között. A kérdezettek egy része pozitív példákat is említett a romákkal kapcsolatban, azonban többségük kizárólag negatív színben tüntette fel e csoportot. Azon kérdésekre, hogy az említett negatív példák mennyiben jellemzők speciálisan a cigány etnikumra, a jogalkalmazók egy része azon a véleményen volt, hogy ezek cigányspecifikus jelenségek. Ugyanakkor más válaszadók az interjúk előrehaladtával kifejtették, hogy az említett negatív példák tulajdonképpen ugyanúgy előfordulnak cigány és nem-cigány közösségekben is.[284]

A mediáció kapcsán több alkalommal felmerült, hogy Magyarországon a „cigány bűnözőktől" való félelem, a „cigánybűnözés" karakterisztikája, a cigányok „konfliktuskezelési kultúrája" (illetve annak vélt hiánya) az, amitől félő, hogy a módszer nem fog a gyakorlatban működni. Mindez azért érdekes felvetés, mert a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletével egyedül egy tradicionális, informális bíráskodásra épülő intézmény hozható fel hasonlatosnak, amely jelenleg is megtalálható a modern magyarországi társdalomban: ez pedig a cigányság körében kialakult, „romani kris" intézménye, amely

[284] Bármennyire is kulcsfontosságú ez az önmagában is átfogó téma, e tanulmánynak nem központi célja, hogy elemezze a jogalkalmazók cigánysággal kapcsolatos attitűdjeit, és hogy megállapítsa, véleményeiket elemezve mi táplálkozik a valóságból és mi az előítéletekből. Annyi azonban megállapítható, hogy a kérdésnek meghatározó szerepe van a mindennapok során, mellyel mindenképpen foglalkozni kell a jövőbeni kutatások során.

elsősorban polgári (családi, üzleti) jellegű vitákban biztosított elsődlegességet a közösségi bíráskodásnak, szemben az állami igazságszolgáltató rendszerrel.[285]

A helyreállító szemlélet szempontjából a legizgalmasabb kérdés, hogy ha megközelítésünk a személyközi kommunikációra és a közösség összetartó erejére épül, valamint elsődlegesen a sértett felé történő jóvátételre helyezi a hangsúlyt, mindez mennyiben lehet releváns eszköz a romákat érintő bűncselekmények esetében. Hihetünk-e abban, hogy ez a megközelítés (esetükben is) hatékonyabb eszköz a bűncselekmények kezelésére, mint az állami büntetés? És jogalkalmazók hisznek-e ebben?

FB: Mennyire lehet „roma-specifikus bűnözést" megkülönböztetni a nem romától?

Ü31: Mondjuk mi ebben a megyében nagyon fertőzöttek vagyunk azért a romák által is. És nagyon-nagyon sok az, tehát az ügyeknek legalább a 80 százalékában ilyen elkövetők vannak. És őnáluk nem jellemző a megbánás. De még a nem roma elkövetőknél sem.

Ü32: Specifikusan nincsen.

Ü33: Hát azért van egy-kettő bűncselekmény, megrontás például.

Ü31: Mondjuk a nagyobb részét ők követik el.

Ü32: Nagyobb részét. Nem csak ők.

Ü33: De azért vannak magyarok is szép számmal.

***

B01: Cigány bűnözők strukturális összetevődése miatt nehezen tudom elképzelni, hogy így leülnek.

***

B02: De hát mondjuk a cigány bűnözés, ami most lehet azt mondani, vitatkozni, hogy van ilyen vagy nincs, vagy hogy hívjuk. Teljesen mindegy. Tehát van. Mert az elítéltek negyven százaléka cigány.

***

B16: Vannak azért itt olyan falvak, ahol nagyon-nagyon magas a cigány lakosság száma. Ott úgymond a fehérek, ha lehet, akkor inkább feljelentést se tesznek.

***

FB: Szubkultúra alatt mit ért?

B04: Hát ugye a bűnözői szubkultúra az, amit értek ez alatt, de sajnos a mi tapasztalatunk szerint a fiatalkorúaknál szoros összefüggésben van a roma származással. Akik itt az illetékességi kerületekben élnek, itt élnek a legtöbben. Ők ezt látják, vagy pedig teljes elhanyagoltságban elmennek szipuzni, a szipura pénz kell, akkor elmegyünk lopni. Ezt értem ez alatt.

***

[285] Erről bővebben lásd a 2.4.2. fejezetet.

B17: Nem akarom itt most már elterelni egy ilyen etnikai területre. Nyilvánvalóan, hogy egy olyan csoport, amelyiknek semmilyen lehetősége nincsen arra, hogy a létfenntartását biztosítsa, mert a segélyből nem igazán lehet. Meg azt se tanulta meg sose, hogy beossza a pénzét, az egyetlen módját a létfenntartásnak abban látja, hogy amit látok, azt elveszem. Na ott aztán énnekem mindegy ám, hogy milyen ítélet történik. Még az is előfordul, hogy magára vállalja egyik a másikét, mert hogy én most kevesebbet fogok kapni. Itt nagyon hatékony a büntetőeljárás. Tényleg, szabályos, tehát családon belül, hogyha ott vannak a bűncselekmény helyszínén az egész család, akkor az tesz beismerő vallomást, aki mondjuk még büntetlen előéletű. És akkor kapja majd a kevesebbet, vagy nem visszaeső, vagy nincs felfüggesztett hatály alatt. […] De őnáluk nincs is különösebben a büntetésnek visszatartó ereje. Erre aztán végképp nem tudok választ adni, hogy ebben a körben mire mennénk a mediációval. Semmire, ott szerintem semmire se. Viszont ez semmit nem is old meg akkor. Ővelük szemben a büntetőeljárás, az csak egy kötelező formalitás.

***

B06: Tartozik viszont hozzánk egy-két község, amelyik önállóan tudna majdnem bíróságokat foglalkoztatni, rendőrséget, bíróságot. Majdhogynem mondhatni azt, hogy cigányfalvak. Onnét elmenekülnek az emberek. Nincsenek biztonságban.

***

Ü89: […] a cigány bűnözésről beszélek. Mert igenis beszélni kell arról, mert létezik.

***

Ü19: […] ezek a leegyszerűsítő mechanizmusok itt is annyira működnek. Az embereknek olyan egyszerű dolog az azt mondani – kolleganőim között is van, aki mondja ezt -, büdös cigány, utálom, meg stb. És nem hajlandó elfogadni. Azt egyszerű végigvinni a kis lelkében, nem kell végiggondolni, hogy ez cigány, ez bűnöző. […]A kollegáim között is van olyan, aki kerek-perec megmondja, hogy ő utálja a cigányokat. Tehát ügyész is, nem csak irodista. […] gyerekkoromban, az egyik iskola környékén volt a HT cigánytelep, és nagyon sok cigány gyerek járt hozzánk az osztályba. Nem volt különbség közöttünk, barátkoztunk velük. Utána másik iskolában másik cigány gyerekekkel találkoztam. […] Tehát nálunk a családban van valami hagyománya [az előítéletmentességnek]. Úgyhogy biztos, hogy kell hozzá egy ilyen családi háttér is, indíttatás. Hogyha nem ilyen muníciót kaptam volna, akkor lehet, hogy én is másképp viszonyulnék hozzá.

4.7.4. Jogalkalmazók mediációval kapcsolatos ajánlásai

Az elemzés utolsó részében hadd kerüljön megemlítésre néhány olyan ajánlás, szükséglet, amelyeket maguk a jogalkalmazók fogalmaztak meg a mediáció alkalmazása kapcsán. Az itt következő meglátásokkal áttekinthetjük, hogy véleményük szerint mik azok a konkrét szempontok, amelyek segíteni tudják a mediáció intézményének sikeres bevezetését és alkalmazását. Ennek kapcsán a megkérdezettek fontosnak találták a mediációra utalható esetek körének esetleges bővítését; a nem anyagi jóvátételt lehetővé tevő programok

kialakítását; a felek teljes őszinteségéről való megbizonyosodást; a lakosság és a társszakmák tájékoztatását; az ügyfélközpontú szolgáltatás megőrzését a közvetítői eljáráson belül; a mediátor szerepének megállapítását az esetküldés előkészítése előtt; az egyszerű ügymenetelt; valamint, hogy a mediáció ne csupán egy kampány-szerű eljárásbeli újítás legyen, hanem része legyen egy összetett és konzisztens jogszabályi reformfolyamatnak is.

I. Mediáció rablás esetén is

A rablás bűntette, amely erőszakos jellege miatt 2-től 8 évig terjedő szabadságvesztéssel sújtható, jelenleg nem fér bele azon cselekmények sorába, amelyek a törvény szerint mediációra küldhetők. Azonban jogalkalmazók sok esetben kifejtették, hogy számos ok lenne, amiért a sértettel való leülés és a jóvátétel lehetősége hasznos lenne rablás bűncselekménye esetén is.

> Ü35: - Rablás nem fér bele a mediációba. A magyar jogban a rablás esetén nem lehet a medicáiót lefolytatni. Itt önnek ebben a pillanatban mondok nyolcvan olyan ügyet, ahol a mediációnak óriási jelentősége van a rablás esetekben. Hát ugye a rablás nem olyan, mint ahogy azt elképzelik, hogy kijön egy géppisztolyos ember, kettőt tarkón lő, és akkor elvisz húsz millió forintot. Dehogy, szó nincs róla. Belekönyököl a hasába, leveszi róla az órát, vagy magához veszi a mobiltelefonját. Kész, rablás kérem szépen. Már ugye rohan, közben az elrabolt mobiltelefon kiesik a zsebéből, mire a rendőr elfogja, már nincs is nála semmi se. Már semmi értelme nem volt az egész bűncselekménynek. De közben a frászt ráhozta a sértettre. Tehát azért kell leülni, hogy mit akartál édesapám? Hát miért csináltad? Miért ijesztetted halálra ezt az embert?

II. Közérdekű munka 18 éven aluliaknak

Számos interjúalany kiemelte, hogy 18 éven aluliak számára is lehetővé kellene tenni a jóvátételi szemléletű, közösségben végezhető munkavégzést. A törvény jelenleg kizárja, hogy 18 év alatti személy közérdekű munkát végezzen. Azonban több kérdezett kérdésként tette fel, hogy ha egy fiatal nem rendelkezik stabil anyagi háttérrel, azonban szívesen végezne valamilyen munkát a köz számára, amiből még maga is tanulhat, miért nincs mód ilyen jellegű intézkedések végrehajtására. Ilyen típusú munkaprojektek kialakítása egyben azokra a dilemmára is választ adhatnának, amelyek szerint a jobb anyagi helyzetű elkövetők kivásárolhatják a büntetést, vagy amelyek azt vetik fel, hogy fiatalok cselekedeteiért a szülőknek kell (anyagi) felelősséget vállalni. Ilyen jellegű projektek kialakítása bővíthetné a jogalkalmazók által felajánlható lehetőségeket; lehetővé tenné, hogy fiatalok ne csak anyagi módon tehessék jóvá az okozott kárt; lehetőséget teremtene az áldozatnak, hogy elkövetőjétől közvetve (későbbi személyes kapcsolattartást nem igénylő módon) kérjen kártérítést;

erősítené a közösségi integrációt azáltal, hogy bevonná a helyi szereplőket a programok kidolgozásába; valamint elősegítené a bűnelkövető fiatalok közösségbe történő reintegrációját.

> B05: A közérdekű munkát én szintén mint alternatív büntetést rendkívül jónak tartom. Ugye fiatalkorúnál az az egy alkalmazhatósági határa vagy feltétele van, hogy amire a bíróság a döntését meghozza, már töltse be a tizennyolcadik életévét. Ezt akár én nem is tartom olyan jó megoldásnak. Hiszen egy fiatal gyerek is, egy tizenhat éves gyereket is lehetne kötelezni arra, akár ilyen sértett – elkövető reparáció viszonyban, vagy attól függetlenül, hogy menjen kapálgatni, és a sértettnek a kertjét ássa föl, vagy öregek otthonában, vagy állatmenhelyen dolgozzon. Tehát egy csomó olyan szituációt el tudok képzelni, ahol egy tizennyolc éven aluli is vígan tudna teljesíteni. Ha nem is ez lenne mondjuk, hanem egy közérdekű munka. Mert ez ugye a mi Btk. rendszerünkben más. De az általam Svájcban megismert, rendkívül jó modellben, ott egy tizenkét éves gyereknek is elő lehet írni egy ilyen, úgy hívják, hogy egyéni munkavégzésre kötelezés, ami lehet két délutánja a gyereknek, hogy merre menjen. Tehát ilyen szociális, ifjúsági és idős szociális hálózatban való tényked ést jelent, ahol mit tudom én, délután négy órát kell valamit gyereknek kétkezi munkával végezni. És szerintem az egy nagyon jó eszköz arra, hogy megtapasztalja azt, hogy ha valami rosszat csinál, akkor ezért cserébe milyen szolgáltatás jár.

III. Őszinteség a felek részéről

Az interjúkban kiemelt szempontként szerepelt a már korábban részletezett igény arra, hogy jogalkalmazók megbizonyosodjanak a felek őszinteségéről, a folyamatban való önkéntességük valódiságáról, a jogi garanciák teljeskörű biztosítottságáról, valamint arról, hogy a folyamatot egy hatósági szerv (jelen esetben a pártfogói szolgálat) folyamatos kontroll alatt tartja.

IV. Tájékoztatás

A megkérdezett szakemberek a sikeres gyakorlat legfontosabb feltételeként a lakosság és a társszakmák átfogó tájékoztatását tekintették a mediáció elméletéről, gyakorlatáról, hatásairól és a szolgáltatás elérhetőségének részleteiről. Többek véleménye szerint a mediáció kizárólag akkor kerülhet sikeresen bevezetésre, ha mind a lakosság, mind az érdekelt szakmai csoportok teljes körű információval rendelkeznek a mediációs eljárás szemléletéről, céljairól és menetéről.

V. Ügyfélközpontú szolgáltatás

Jogalkalmazók számára a mediációs eljárás abból a szempontból is kulcsfontosságú intézmény lehet, hogy ezáltal szakképzett, pszichológiai készségekkel rendelkező mediátorok ügyfélközpontú módon kezelni tudják az áldozatokban meglévő félelemérzést, szorongást, továbbá az érintetteket együttműködővé tudják tenni a hatósági eljárásban.

VI. Az eset előkészítése a mediátor által

Számos szakember kiemelte, hogy fontosnak tartja, hogy a mediátor minél előbb belépjen az eljárás folyamatába. Ügyészek számára elsődleges segítséget jelentene, ha döntését úgy hozhatná meg, hogy ha már döntésmeghozatal előtt rendelkezésre állna egy előkészített, szakmailag megalapozott állásfoglalás a közvetítőtől arra vonatkozóan, hogy milyen perspektívája lehet a mediációnak az adott esetben.

> Ü15: Amikor gyanúsítottként kerül kihallgatásra, vagy tanúként kerül az illető kihallgatásra, ott akkor tisztában legyen azokkal a jogokkal, amelyek őt megilletik. Illetőleg az, hogy kihez és mihez lehet fordulni. És a sértett ott akkor tudja, hogy van egy ilyen intézmény, és a szolgálathoz el lehet menni, és ott ebben segítenek, és tájékoztatást adnak, akkor innentől már működni fog a dolog. Meg ugyebár szolgálatot is lehet így értesíteni erről, a rendőrnek nyugodtan, hogy van erre egy ilyen lehetőség, hogy azt látom, hogy, keressék meg, vegyék fel a kapcsolatot. És akkor már rögtön, ott bekerülnek, ahol már felmerül rögtön ez a lehetőség. És akkor nem kell itt az ügyészi szakból indítani a dolgokat. Egyébként szerintem ez a legrosszabb, amikor nekünk kéne ebből indulni. Ez még jobb lenne, ha már ez a nyomozás során megtörténne. És esetleg én mondjuk akkor hozom a döntést. Nem nekem kéne itt kihallgatgatnom őket, meg így ezzel foglalkozni, hanem nyomozás során. Mert felmerülnek az adatok, nyilatkoztatva van a terhelt meg a sértett is. Már bekapcsolódott a mediátor. Esetleg ő hallgatta meg őket. Mondjuk jelez a rendőr neki. És mikor ide kerül az anyag, vagy ezt jelzik nekem, és ez alapján eldöntöm, hogy ez jó, mehet vagy nem mehet. Szerintem ez lenne a leggördülékenyebb része. Tehát ne pont az, aki a leghangsúlyosabb részeit csinálja ebből a szempontból, az kerül a lánc végére. Hanem hogy a legelején kapcsolódjon már be ő. És lehetőleg ő vigye végig ezeket a dolgokat.

VII. Egyszerű ügymenetel

Szintén megemlítésre került már korábban, hogy az ügyészek és bírák számára fontos az egyszerű ügymenetel, az új intézmény széleskörű alkalmazási lehetősége, valamint az egyéni mérlegelésre való lehetőség minimalizálása. Mindezek mellett világos útmutatás szükséges arról, hogy – ha mégis egyéni diszkréció alapján kell dönteni egy intézkedésről – akkor ezt az egyéni diszkréciót miként alkalmazzák.

> Ü41: Hogy így az ügyész ha jónak látja [a diszkréció alkalmazását] – mert az ügyész ezt nem fogja soha jónak látni, és mindig valamivel meg fogja indokolni. De a valós tartalmi indok az az lesz, hogy nem akar bonyolult eljárást alkalmazni, ha alkalmazhat egyszerűt is, amit már megszokott.
>
> Tehát ezek a gumiszabálynak tűnő megfogalmazások, hogy „indokoltsága esetén", „ha az ügyész jónak látja", „ha annak feltételei fennállnak", „ha a célok így is elérhetőek", erre az ügyész bármikor mondhatja, hogy nem volt indokolt, nem álltak fenn a feltételek, így nem voltak elérhetőek. Éppen ezért két szempontból is hasznos, ha szabadjára engedjük az új jogintézményt. Egyrészt mert nem állítunk fel kapásból olyan korlátokat, amiről kiderül, hogy alkalmazhatatlanná teszik az eljárási formát, és vegetálásra kényszerítik. Másrészt meg nem adunk az alkalmasint konzervatív jogalkalmazó kezébe olyan fegyvert vagy eszközt, amivel önmaga fúrhatná meg az intézmény elterjedését. Csak hát ehhez az kell, hogy bízzunk a jog alkalmazójában. És nyilván egészen nem teljesen alaptalan a jogalkotónak a bizalmatlansága. […] bízni kell a jogalkalmazóban. Ki kell tárni szélesebbre az alkalmazási pozícióját. És meg kell találni azokat a partnereket, akik közreműködnek a szankció megtalálásában, végrehajtásában, felügyeletében, ellenőrzésében, teljesedésében.

VIII. Konzisztens jogszabályrendszer

Végül, de nem utolsó sorban az interjúk során egyértelművé vált, hogy a büntetőjogi reform új technikái, intézményei, és legfőképpen, új szemléleti elemei csak akkor kerülhetnek be hatékonyan a gyakorlatba, ha ezek egy hosszú távon is konzisztens jogszabályi reform részei. A konzisztencia mellett további szükséges elem, hogy a reform során párbeszéden alapuló egyeztetés történjen a jogalkotók és a terepen dolgozó jogalkalmazók, valamint az egyéb társszakmák képviselői között. Egy ilyen típusú, *ad-hoc* jogszabály-bevezetéseket lehetőség szerint kerülő, hosszú távra kidolgozott és multidiszciplináris büntetőpolitika szükséges ahhoz, hogy a konkrét esetekkel foglalkozó szakemberek megértsék a mögöttes elveket, gyakorlatot szerezzenek az eljárásban, magabiztossá váljanak szerepükben, és munkájukba konzisztensen tudják integrálni az újításokat.

4. Konklúziók

Dolgozatomat három olyan tragikus történettel kezdtem, amelyek mindegyike az elmúlt két év során élénk visszhangot keltett a magyar lakosság körében. Láthatóvá vált, hogy közel sem egyértelmű, hogy mit is kezdjen a társadalom egy halálos kimenetelű, hirtelen felindulásból elkövetett, csoportos bántalmazással, egy szóbeli vita elmérgesedéséből kialakuló késeléssel vagy egy „jó barátságnak" tekintett kapcsolat brutális gyilkossággá fajulásával. A történetek mindegyike fiatalkorú személyek aktív részvételével zajlott mind az elkövetői, mind a sértetti oldalon.

Mielőtt rátérnék a dolgozat legfontosabb tanulságainak összefoglalására, hadd térjek vissza egy gondolatkísérlet erejéig a bevezetésként szolgáló esetekhez. A dolgozat legfőbb motivációja mindvégig az volt, hogy olyan utakat keressen, amelyekkel feltárható a bajba sodródott emberek előélete, valamint az ő és hozzátartozóik sikeres reintegrációjának lehetősége. Kik ők és hogyan jutottak el idáig? Mit tanulhatunk a velük történt konfliktusokból, bűncselekményekből? Miként előzhetők meg mindezek a későbbiekben? Mi segítheti elő akár ezekben a súlyos tragédiákban is az őszinte felelősségvállalást, a jóvátételt, a bocsánatkérést, a megbocsátást és a megbékélést?

Gyakorlati szemmel nézve: az önkéntesség elvét mindvégig szem előtt tartva, miként lennének közvetlenül is megszólíthatók például az olaszliszkai tragédia elkövetői, áldozatai, szemtanúi, szemlélői, a falu lakossága, a felvonuló motorosok, azaz a történet különböző érintettjei. Elképzelhető-e, hogy a két szakközépiskolai diák halálba torkolló utcai verekedését követően kisebb vagy nagyobb körben találkozni, beszélgetni kívánnak egymással az áldozat hozzátartozói, az elkövető, a két fiatal számára fontos személyek, iskolájuk diákjai, pedagógusai? Lehetséges-e, hogy akár egy szakemberrel egyénileg, akár négyszemközt, akár kis- vagy nagycsoportban találkozzon P. József és Mortimer, szüleik, barátaik, a 21-es busz utasai, a harcművészeti mester? De ugyanúgy fontos lehet a kaposvári gimnazisták története kapcsán is, hogy lehetőség legyen az érintett diákok, szülők, tanárok és az egyéb, közösséghez tartozó személyek között a személyes kommunikációra, az eszmecserére, a másik oldal nézőpontjának meghallgatására, a saját érzések és gondolatok őszinte feltárására, az ezekkel kapcsolatos szembesülésre és szembesítésre, a felelősségvállalásra, valamint annak

végiggondolására, kinek mire van szüksége ahhoz, hogy túlkerüljön az átélt traumán, mindezért pedig ki, mit tudna tenni.[286]

Ezek a találkozók és beszélgetések történhetnek egyénileg egy szakemberrel, vagy moderáltan, kis-, illetve nagycsoportokban. Van, hogy születik konkrét megállapodás a felek között: ez – legyen akár anyagi, akár szimbolikus – szinte a legfontosabb jele annak, hogy még a legszélsőségesebb esetekben is van esély a metszéspontok megtalálására. Előfordul azonban, hogy az egész folyamat nem szól másról, csak az érzelmek és szükségletek feltárásáról, ventillálásáról: nem történik más, csupán mindenki saját nézőpontjából válaszol néhány egyszerűnek tűnő, ám korántsem egyszerű kérdésre: Mi is történt? Milyen érzések, gondolatok merültek fel bennem az esemény megtörténtekor, vagy amikor meghallottam, mi történt? Szerintem kiket érintett mindez? Mit találtam a legnehezebbnek a történtek kapcsán? Most mit érzek, gondolok minderről? Szerintem mi a legfontosabb most? Mi az, ami az én számomra megnyugtatást jelentene a jövőben? Mit tudnék én mindezért tenni?

E kérdések mentén aztán minden, ami a legtöbbször nem más, mint „bizonyos jogalanyok bizonyos jogesetei", e folyamat során megszemélyesesedik, arcot ölt. Az egyéni sorsok és érzések megindítják az egyéni válaszokat – az emberektől elidegenedett hatósági-, *köz*ügyek háttere és következményei egyben újra egyének és közösségek *magán*ügyeivé válnak. Az érintettek pedig segítséget kapnak ahhoz, hogy a legtragikusabb eseményeket követően is, idővel, képesek legyenek azon is elgondolkozni, hogyan tovább.

5.1. Visszatérés a kezdeti hipotézisekre

Összefoglalásként térjünk vissza a dolgozat elején megfogalmazott *négy hipotézishez*.

1. hipotézis: A helyreállítás szemléletére épülő igazságszolgáltatási modell az elsődlegesen megtorlásra (büntetésre) épülő igazságszolgáltatásnál hatékonyabb választ adhat a bűncselekmények és/vagy szabályszegések által okozott társadalmi feszültségekre mind mikro- (személyközi kapcsolatok), mezo- (intézményi), mind makro (társadalmi) szinten.

A helyreállító igazságszolgáltatás terén fellelhető elméleti, empirikus és gyakorlati kutatások bemutatásával kirajzolódott (*2. fejezet*), hogy az aktív részvételre, az intenzív személyközi kommunikációra és a kölcsönös együttműködésekre épülő helyreállító

[286] Fontos emlékeztetünk arra, hogy bármennyire is logikusnak tűnhetnek ezek a szempontok, a mai magyarországi szabályozás a tényállások súlyossága miatt nem engedélyezi a büntetőügyi közvetítés alkalmazását egyik, felsorolt esetben sem. Ettől függetlenül egyéb, civil kezdeményezésű resztoratív modellek alkalmazása – a felek önkéntes részvétele esetén – természetesen nem ütközik semmilyen jogszabályba.

szemléletű megközelítés – az eljárás meglévő korlátosságai ellenére is – hatékonyabban szolgálja a társadalmi integrációt, mint a megtorlásra és elrettentésre építő megközelítések.

2. hipotézis: A magyarországi szociálpolitikai és igazságügyi rendszer számos ponton lehetőséget teremt a helyreállító szemlélet gyakorlati alkalmazására.

A magyarországi folyamatok bemutatásával (*3. fejezet*) a dolgozat azt kívánta illusztrálni, hogy a hazai szociálpolitikai és igazságügyi rendszer valóban széles skálát kínálhat a helyreállító szemlélet gyakorlati alkalmazásaira. Az áttekintés alapján – a jelenleg is működő programokon keresztül – mindennek jelei már e dolgozat írásának időpontjában is érzékelhetők. Emellett a szakpolitikai tendenciák, a civil, az állami és a kutatói szektorok egyre hangsúlyosabb együttműködése, valamint a nemzetközi partnerségek – meglátásom szerint – a jövőben újabb és újabb lehetőségeket tudnak megnyitni a resztoratív szemlélet bevezetésére a szociálpolitika rendszerében ugyanúgy, ahogyan az igazságszolgáltatás területén. BRAITHWAITE (2002) és WALGRAVE (2008b) bevezetésben összefoglalt elmélete jól alkalmazhatónak tűnt a magyarországi folyamatok leírásánál. Bár láthatóvá vált, hogy Magyarországon általánosságban nem mondható el, hogy a helyreállító szemlélet és gyakorlat a társadalompolitikai alrendszerek (a „szabályozó piramisként" leírt rendszer) valamennyi szintjén elérhető lenne, a jelenlegi intézményi-, jogszabályi- és szakmapolitikai fejlesztések mentén felfedezhetők azon szándékok, amelyek elősegíthetik a resztoratív megközelítés jövőbeni, átfogóbb alkalmazását. Az elemzés rávilágított arra, hogy a hazai gyermek-, család- és ifjúságvédelem, az oktatási rendszer, a bűnmegelőzési és áldozatvédelmi szektor, az igazságszolgáltatás formális eljárásai, valamint a büntetés-végrehajtás már jelenleg is számos ponton nevesíti és több program formájában alkalmazza a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletét.

3. hipotézis: A helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete számos ponton releváns a magyarországi bírók és ügyészek számára.

A jogalkalmazókkal készített kutatás elemzéséből (*4. fejezet*) láthatóvá vált, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete, úgy tűnik, valóban számos ponton relevánsnak tekinthető a magyarországi bírák és ügyészek számára. Mindezt többek között az illusztrálta, hogy a megkérdezettek az igazságszolgáltatási rendszerhez kötött elvárásaik végiggondolásakor számos olyan szempontot kiemeltek, amelyek – anélkül, hogy ezzel tisztában lettek voltak – a helyreállító személet alapelveinek is gerincét képezik. Ezen összefüggések azt engedik feltételezni, hogy érdemes a helyreállító- és a büntető-igazságszolgáltatás paradigmájának összehangolásán gondolkozni, bármennyire is számos

eltérés található a két megközelítés céljai, nyelvezete és eszközrendszere között (erről bővebben lásd a *2. fejezetet*). A jogalkalmazókkal végzett kutatás eredményei továbbá azt engedik feltételezni, hogy a resztoratív elvek más, nehézségekkel küzdő célcsoportokkal foglalkozó segítő szakmák számára is irányadó szemléletegyüttest nyújthatnak minden olyan szakterület esetében, amelyeknek célja a hatékony prevenció, problémakezelés, reintegráció – rehabilitáció, valamint az állampolgárok társadalmi kötelékeinek és közösségeinek erősítése.

4. hipotézis: Magyarország – mint a büntetőjogi mediáció intézményesítésében különösen fiatalnak számító ország – esetében reális veszély, hogy a helyreállító szemlélet alapelvei számottevően sérülnek a konkrét intézményi és jogszabályi reformok során.

Az intézményesítés előtt álló egyik legnagyobb kihívás, hogy a szakemberek a reformok mögötti alapvető szemléletbeli megfontolásokat megértsék–megértetessék, valamint következetesen képviseljék a mindennapi jogalkalmazás során. Bármennyire is paradoxnak tűnik, rendkívül nehéz feladat az „igazságot szolgálók" számára, hogy újszerű szemléletet, innovatív gyakorlatot és egyéni világképet illesszenek be az igazságszolgáltatás merev intézményi és jogszabályi keretei közé, valamint futószalag-szerű ügykezelésük rendszerébe.

Filozófiai közhely, hogy a jelen „részeként" élve lehetetlen objektív és teljesörű képet adni a minket körülvevő „egészről", látni a folyamatokat teljes egészükben is. Tekintettel arra, hogy e zárófejezet írásának időpontjában a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének folyamata korántsem zárult le, e ponton nem kívánom sem megerősíteni, sem elvetni a fent említett hipotézist. Helyette a következőkben kiemelnék néhány, a hazai intézményesítés kapcsán megfogalmazódott összefoglaló gondolatot, amelyek egyrészt alapként szolgálhatnak a jövőre vonatkozó fejlesztések körvonalazásakor. Másrészt megemlítésükkel a fejezet talán tanulságokkal szolgálhat egyéb, hazai társadalompolitikai reformfolyamatok számára is. A következő pontok a jelen hazai resztoratív rendszert négy szempontból mutatják be. Említésre kerül 1. *a jogászi szemléletnek*, 2. *a reformok irányának*, 3. *a szakpolitikusi konzisztensségnek*, valamint 3. *a különböző szinten megvalósuló fejlesztéseknek* a jelentősége. Ezt követően a fejezet egy SWOT-elemzés keretén belül foglalja össze a helyreállító igazságszolgáltatás hazai intézményesítésének kapcsán megfogalmazandó legfontosabb erősségeket, gyengeségeket, lehetőségeket és veszélyeket.

5.2. Szakmapolitikai dilemmák a helyreállító igazságszolgáltatás jelenlegi magyarországi rendszerének kapcsán

5.2.1 Eljogiasodás

A magyarországi rendszer kapcsán elsőként kiemelendő általános jelenség a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban a „szakértő" jelleg túlhangsúlyozása, és mindezzel párhuzamosan a civil, „laikus" segítség[287] háttérbe szorítása. Ennek legláthatóbb jele a resztoratív megközelítések és gyakorlatok erőteljes *eljogiasodása*. Ennek illusztrálását szolgálták a harmadik fejezetben olvasható jogszabályi feltételek, valamint az idézett parlamenti hozzászólások a jogi végzettség nélkülözhetetlenségéről a mediátori tevékenység tekintetében. Ez utóbbi néhány súlyos kérdést is felvet azzal kapcsolatban, hogy vajon mennyire sikerül a gyakorlatban is képviselni a helyreállító igazságszolgáltatás alapvető szellemiségét. Egyrészről felmerül a semlegesség és pártatlanság kérdése: hogyan képesek ügyvédek – akiknek korábbi tevékenységük során mindvégig ügyfeleik érdekeit és a minden helyzetben való győzelmet kellett képviselniük – a felek közötti pártatlan közvetítésre, céljukként pedig a megegyezést és nem a győzelmet tekinteni? Ha komolyan vesszük Nils Christie gondolatait, és a mediáció alapjaként a felek aktív, személyes részvételét és közvetlen érdekérvényesítését tekintjük, nem félő-e, hogy ezek az elvek háttérbe szorulnak akkor, ha a *jogi* szaktudáshoz kötjük a közvetítői szerepet; hogy ez esetben a „közvetítő szakemberek" ugyanúgy „kilopják" az állampolgárok kezéből konfliktusaikat a mediáció keretén belül, és ugyanaz történik, mint a formális eljárásokban, amelyek diszfunkcióit pontosan a mediációval kívántuk orvosolni? A mediációs tevékenység jogász végzettséghez kötése hogyan közvetíti a mediáció „civilségét", „szakértő-mentességét", a nem jogi fogalmakon keresztül történő konfliktuskezelés, szükségletkifejezés, helyreállítás és személyközi kommunikáció jelentőségét? Végül mindezek ismeretében: milyen érv szól amellett, hogy a korábban említett elvi szempontokat az ügyvédek jobban tudnák képviselni, mint a pártfogók vagy más szakemberek? Vagy másképpen fogalmazva: amennyiben végül is megnyílik a mediátori szakma (azaz nemcsak az államigazgatás szereplői láthatnak el mediátori tevékenységet), a jogszabály milyen szakmai alapon diszkriminálja az egyéb szakterületek – megfelelő mediációs képzettséggel rendelkező – képviselőit azáltal, hogy számukra nem teszi lehetővé a büntetőügyi közvetítői tevékenységben való részvételt?

Ha már a mediátori készségekről esik szó, fontos visszautalnunk a disszertáció 2.4.2.7-es fejezetében leírt közvetítői készségek és ismeretek összefoglalására. Ahogy az ott leírtakból is

[287] A „laikus" kifejezés a speciálisan képzett, ám más területről érkező önkéntes (nem főállásban tevékenykedő) gyakorló szakemberekre (pl. mediátorokra) utal.

látható, a közvetítéshez szükséges képességek-készségek megléte semmilyen tekintetben sem formális – és különösképpen nem jogi – képzettség függvénye. Másként megfogalmazva: a mediátorok kiválasztásánál nem a meghatározott előképzettség, hanem a speciális képzés elvégzése kell hogy elsődlegesen számítson. Továbbá, ahogy az Európa Tanács 1999-es évi 19. számú ajánlásának 22. paragrafusa is fogalmaz, a közvetítői rendszer megalkotásakor szorgalmazandó, hogy a kiválasztott mediátorok a társadalom minél több szegmensét képviseljék, és ezáltal a mediátori rendszer biztosítani tudja a helyi közösségekhez és kultúrákhoz való „közeliséget".

A jogászcentrikus társadalomkép egyébként jól érzékelhető az állampolgárok gondolkodásában is, ha például a magyarországi perindítási hajlandóságot (évente 500 ezer nem peres és 180 ezer peres ügy[288]), az alternatív vitarendezési módszerek alkalmazásának mellőzését (évente kevesebb mint 1000 polgárügyi mediációs eljárás), vagy a jogászképzés intenzitását (évente kb. háromezer jogász végez Magyarországon[289]) vizsgáljuk. Mindezeknek egyaránt oka és következménye, hogy a magyar igazságszolgáltatás rendszerében a civilek és önkéntesek részvétele az igazságügyben igen korlátozott. Mindez nagymértékben befolyásolja a helyreállító szemlélet bevezetésének hazai lehetőségeit.

Végül a jogász szempontok dominanciája megfigyelhető a végrehajtási szabályok szintjén is, az ügyészi és bírói belső irányelvek részletes vizsgálatakor. E dokumentumok – amelyekről még bővebben szólunk az 5.3.2-es fejezetben is – jól láthatóan elsőbbséget biztosítottak az eljárásjogi szempontoknak, háttérbe szorítva ezáltal a sértettek és terheltek szükségleteit, valamint a társadalom igényét arra, hogy felmerülő konfliktusainak rendezésére minden esetben lehetőséget kapjanak a békés, hatékony és költségkímélő eszközök valamilyen szintű alkalmazására.

5.2.2. Fentről vs. alulról

A helyreállító koncepció bármennyire is – definícióját tekintve – az alulról jövő szükségletérvényesítésre épül, Magyarországon elsődlegesen az „fentről" nyomást gyakorló állam és a „külső" szereplőként megjelenő Európai Unió az, amelyik a hatásosabb rendezőelveket biztosította az „alulról" jövő, civil kezdeményezések számára (lásd a *3. fejezetet*). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a civil szereplők ne lettek volna önmagukban is kulcsszereplői a folyamatnak, azonban fentről és kívülről történő támogatásuk nagyban segítette fenntarthatóságukat és az elkülönült tevékenységek egymáshoz közelítését.

[288] HVG Online, 2008. május 14. [http://hvg.hu/itthon/20080514_draskovics_tibor_eljarasok_szama.aspx].
[289] [http://www.jogero.com/_de/mediaanyag/jogero.pdf], letöltve: 2008. május 23.

A helyreállító igazságszolgáltatás elméleti hátterét és külföldi gyakorlatát megismerve (lásd a *2. fejezetet*) logikusan hangozna, hogy a resztoratív gyakorlatok igénye *alulról* kialakulva, először a kisközösségek szintjén jelenik meg, lehetőséget teremtve kísérleti programok kidolgozására, a helyi tapasztalatok és a szükségletek feltárására, valamint hatékony megoldások találására. Elviekben ezt követően tudná az *államigazgatás* ennek gyakorlatát, intézményesítését és szabályozását országos szinten is kidolgozni, valamint olyan módon biztosítani, hogy a kialakuló rendszer érzékeny legyen a gyakorlati és helyi sajátosságokra. Mindehhez segítségül veheti a *nemzetközi* jogpolitika és -gyakorlat kapcsolódó tapasztalatait és elvárásait. Röviden, ideális esetben a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítése elsőként alulról indul felfelé, amelyben a nemzetközi hatás mintegy kiegészíti a folyamatokat.

Ehhez képest Magyarországon mindez fordítva látszik működni: az alulról induló, civil kezdeményezések, úgy tűnik, „túl korán" kezdődtek meg, és a szükséges politikai akart hiányában nem tudtak megerősödni. Így a helyreállító igazságszolgáltatás terén látható átütő reformok felülről és kívülről jövő hatásokra indultak, amely hatások egyben teret és lehetőséget is teremtettek az alsóbb szinteken megjelenő helyi programok számára. Mindennek következménye, hogy a jelenlegi rendszer nem a gyakorlati tapasztalatok, hanem az elméletben vagy formálisan kidolgozott elvárások mentén alakult ki. Ebből következően sem a szabályozás, sem az intézményrendszer kialakítása nem tudta figyelembe venni a helyi adottságokat.

E folyamatban a „finomhangolás" feladata marad hát a civil szerveződésekre. E szereplők azok, amelyek a kezdetekkor behozták az országba az innovatív gyakorlatokat, de sosem voltak képesek országos szinten működő hálózattá fejlődni. Azt követően, hogy az államigazgatás felismerte, hogy a reform tovább nem késleltethető (csak emlékeztetőleg: az európai elváráshoz képest Magyarországon a büntetőügyi mediációt közel háromnegyed éves csúszással vezették be), és viharos jelleggel, pár hónap alatt megalkotta országos szintű rendszerét, most ismét jelentős szerep hárul a civil szereplőkre abban, hogy hatékonyan és szakszerűen segítsék az államigazgatási intézményrendszerre épülő büntető mediáció sikeressé válását. Emellett a civil szektornak kulcsfontosságú szerepe van abban, hogy terjessze és alkalmazza az alternatív konfliktuskezelési eszközöket az igazságszolgáltatás mellett a társadalom egyéb színterein is (iskolai, családi, munkaügyi, üzleti stb. ügyekben). Ez utóbbi nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a békés vitarendezés szemlélete és gyakorlata valóban bekerüljön a társadalmi vérkeringésbe.

5.2.3. Konzisztencia az inkonzisztenciában

Ahogy a *2. fejezetben* kiemelésre került, a helyreállító igazságszolgáltatás működőképességének alapja a szabályozási, intézményrendszeri és finanszírozási stabilitás. Azonban a gyakorló szakemberek által az egyik leggyakrabban hangoztatott nehézség a magyar jogalkotás, intézményépítés és finanszírozás terén megfigyelhető inkonzisztencia. A *jogszabályalkotás* során egyszerre találkozunk a szükségtelen túlszabályozással, amely a jogalkotók jogalkalmazókba vetett bizalmatlanságának jele (lásd 4. fejezet), illetve a bizonyos területeken tapasztalt szabályozási hézagokkal, amely lehetetlenné teszi nemcsak egyes szolgáltatások összehangolását, de sokszor bevezetésüket is.

A szakpolitikák kialakítása terén is érzékelhető a fent jelzett összehangolatlanság azáltal, hogy hasonló célokat kitűző kormánystratégiák futnak egymással párhuzamosan, átfedések tapasztalhatók az országos szinten kialakított, állami finanszírozású szakmai hálózatok terén, ezáltal forgácsolva szét a korlátozott mértékben rendelkezésre álló emberi és anyagi erőforrásokat. Ezen párhuzamosságok ellenére azonban számos ponton hiányzik a konszenzuális politika, amelynek eredménye, hogy például az oktatás-, büntető- és szociálpolitika nem szükségszerűen alkot (ha egyáltalán alkot) összehangolt szemléletrendszert például arról a kérdésről, hogy milyen elvekre építve és milyen eszközökkel válaszoljon a társadalom a sérelmet okozó cselekedetekre. Mindezeknek következménye, hogy még ha teljes mértékben konzisztens egy alintézmény bizonyos problémák kezelésében, amint a „problémahordozó" (azaz a „kliens) egy másik alrendszerbe kerül – márpedig a társadalmi hátrányokból eredő nehézségek általában nem maradnak kizárólag egy szakterület határain belül – ‚megtörik a folytonosság, elvesznek az addigi eredmények, és az új szakterület képviselői elölről kezdik az eset kapcsán felmerülő problémák megválaszolását. Mindezt tovább nehezíti a választási ciklusokhoz igazított reformok rövidtávúsága, amely megakadályozza az átható szemléletbeli és strukturális változtatások véghezvitelét.

Végül e kérdéskör kapcsán meg kell említenem a „látványpolitizálás" veszélyét. Ennek során a szakminisztériumok kampányjelleggel felkarolnak bizonyos társadalmi problémákat (pl. a családon belüli erőszak vagy a kábítószer-probléma kezelése), majd hangzatos módon látszatmegoldásokat kínálnak kezelésükre, és ezzel egyidőben le is veszik őket a napirendről. Természetesen nem az jelent gondot, hogy az államigazgatás célorientáltan kíván megoldásokat keresni, hanem hogy a szükséges idő és átfogó stratégia hiányában nem indul

meg az a társadalmi szemléletváltozás, amelyben a reformok mögött meghúzódó elvek is ismertekké válnának, és ezáltal nyernék el a társadalom támogatását.

5.2.4. A mikro- és makroszintű fejlesztések kiegészítő jellege

A társadalompolitikai intézményesítési folyamatok kapcsán gyakran merül fel elvi és gyakorlati szinten is annak kérdése, hogy milyen szinten érdemes hozzákezdeni a fejlesztésekhez. E kérdés a helyreállító igazságszolgáltatás fejlesztésének terén is kulcsfontosságú, különösen akkor, amikor a kiinduló elvek és a megvalósuló gyakorlat közötti konzisztencia kérdését vizsgáljuk. A lokálisan megvalósuló, *mikroszintű* – többnyire civil – kezdeményezések jelentősége az, hogy a helyi és az ágazatok közötti hálózatok kialakításával hatékonyan építhetnek valamennyi érintett szakterület együttműködésére. Emellett a beavatkozások mögött meghúzódó elvek következetesen és szigorúan ellenőrzött módon kerülhetnek át a gyakorlatba, így biztosítható, hogy a megvalósulás során nem vésznek el a kezdetekkor megfogalmazott elvek. Ezen programok azonban kisszámú célcsoportot tudnak elérni, országos szinten kevésbé látványosak az eredmények, és nehezen is tarthatók fenn.

Ezzel szemben a *makroszintű* kezdeményezések nagyszámú célcsoportot érintenek, átütő, „látványos" változtatásokra képesek. Ez gyakran a kormányzati szervek elsődleges szempontjai között szerepel, hiszen az ilyen típusú eredmények jól közvetíthetők a választópolgárok felé. Az országos intézményesítés során azonban – a soklépcsős intézményrendszerek kialakításának folyamatában – könnyen feledésbe merülnek a kezdeti kiinduló elvek. Mire az országos szintű hálózat és a szilárd intézményrendszer felépül, könnyen lehet, hogy elhalványulnak vagy át- és félreértelmeződnek a kiinduló elvek. Így a helyi szintű programok a megvalósítás során nem ritkán a kezdeti elvek „torzszülöttévé" válnak, távol kerülve a kiinduló céloktól.

Mindez gyakran komoly gondot jelent a programot megvalósító helyi szakemberek számára, akik gyakran defenzívvé válnak, mert azt érzik, az újabb felesleges, rengeteg új tanulást és időt igénylő, ámde kevéssé hatékony reform bevezetésére azért van szükség, mert eddigi munkájuk nem volt megfelelő. A pozitív megerősítés és támogatás hiánya, a szakmai elbizonytalanodás, az inkompetencia és az „az egyedül maradás" érzése egyrészről növeli az ellenállást (és gyanakvást) azon munkatársakkal szemben, akik kezdeményezik az adott intézményben a jó gyakorlatok kidolgozását. Másrészről gyakori következmény a külső értékeléssel szembeni ellenállás. Mindkettő eredménye, hogy a reformfolyamat során megreked az innováció–értékelés–programjavítás hármassága, rögzülnek a

„félreértelmezések", és egyre inkább nő a szakadék a megvalósítandó elvek és a megvalósuló gyakorlat között. Mindez nem azt jelenti, hogy egy makroszintű intézményesítési reform minden esetben sikertelen lenne, csupán azt, hogy mindezek végiggondolása és lehetőség szerinti megelőzésük nélkül akár a legjobban kidolgozott reform is kudarcra van ítélve.

5.3. SWOT-elemzés a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi rendszeréről

A resztoratív igazságszolgáltatás jogi, intézményi és gyakorlati rendszere kapcsán az elemzés záró része összefoglaló áttekintést kíván nyújtani a jelenleg látható legfontosabb erősségekről, gyengeségekről, lehetőségekről és veszélyekről. Ezzel a dolgozat legfőbb szándéka, hogy kijelölje azokat a pontokat, amelyek irányadók lehetnek a helyreállító szemlélet intézményesítésének jövőbeni továbbfejlesztése során. Az elemzés a rendszer „gyengeségeinek" kérdését járja körbe legkimerítőbben, mivel a lehetséges jövőbeni változtatások iránya is e bírálatok mentén gondolható tovább leginkább.

5.3.1. Erősségek

A magyarországi intézményfejlődési folyamat ismeretében a legkomolyabb erősségként azt említhetjük, hogy az *állami, a nemzetközi és a civil kezdeményezések mára valamelyest „beérték" egymást*. A büntetőügyi közvetítés jogszabályi és intézményi hátterének megteremtésével egyben a mediációt képviselő – nagyrészt a civil szektorból érkező –- szakemberek tevékenysége is legitimálódott, hiszen a közvetítés intézménye immáron nem csupán mint „utópia" és marginális eljárás, hanem a büntetőeljárás szerves része. Megvalósultak továbbá a 2001-es Európai Uniós Kerethatározat, így a nemzetközi közösség mediációhoz kötődő elvárásainak jelentős része is (lásd 3.1.2. fejezet). Ez lehetővé tette a nemzetközi együttműködések és tapasztalatcserék támogatását és felvállalását, hiszen megszűnt Magyarország azon „szégyenkeznivalója" a nemzetközi közösség előtt, amely korábban a jogszabályi és intézményi reform késlekedéséből fakadóan sok esetben nehezítette a kölcsönös együttműködés lehetőségét.[290]

Erősségként említhető a büntetőügyi közvetítői tevékenység végrehajtását biztosító *pártfogói szolgálat* országos lefedettsége, stabil intézményi háttere, beágyazódottsága az államigazgatási és büntető-igazságszolgáltatási rendszerbe, valamint a munkatársak kompetenciája a segítő szakma területén. Ahogy már korábban szó volt róla, sokak félelme

[290] Például, ha egy program a mediációs rendszerek nemzetközi összehasonlítására épült, a magyarországi országriportok első mondata minden esetben az volt, hogy „hazánkban a büntetőügyi mediáció még nem elérhető", az elemzések ennek köszönhetően pedig sokkal inkább a lehetőségekről és a szükségletekről, mint a létező intézményekről szóltak

volt, hogy a mediáció pártfogói rendszer alá történő beillesztése „visszaállamosítja" a konfliktuskezelés ezen formáját, és „túlprofesszionalizálja" a mediációt, amelynek lényege – éppen ellenkezőleg – az állampolgárok közvetlen részvételére és aktivitására épül. Mégis, a jelenlegi folyamatok azt mutatják, hogy az államigazgatási háttér ellenére is, a pártfogói rendszer és az Igazságügyi Hivatal egésze komoly hangsúlyt fektet a partnerség kiépítésére, erősítésére, valamint együttműködés kialakítására a civilekkel a hazai és nemzetközi pályázati programokban. Sőt elmondható, hogy a mediáció állami intézményesítése az e téren tevékenykedő civileknek legitimebb és nagyobb szerepet biztosít a korábban inkább tapasztalt „partizánharci módszerekhez" képest. Szintén erőssége az intézményrendszernek, hogy beépült a gyakorlatba néhány olyan módszertani standard – pl. a munkatársak kötelező részvétele továbbképzéseken, mentori rendszerben és esetmegbeszéléseken; a gyakorlat folyamatos dokumentálása, értékelése; a társszakmák és a munkatársak tájékoztatása az eredményekről és nehézségekről; a külső szereplőktől jövő visszajelzések igénylése stb. –, amely a segítő szakmák mindegyikében alapvető elvárás (vagy lehetne).

A rendszer erősségeként említhető a büntetőügyi közvetítői tevékenységről szóló törvényi szabályozás a tekintetben, hogy *1. hogy lehetővé teszi a mediáció alkalmazását mind fiatal-, mind felnőtt korú elkövetők esetében; 2. nemcsak diverziós eszközként és csak a legcsekélyebb súlyú ügyekben, hanem a bírósági szakban, középsúlyos esetekben is lehetőséget ad az eljárásra; 3. hangsúlyos szerepet kapnak az Európa Tanács alapelvei, különös tekintettel a titoktartásra, az önkéntességre, valamint a mediátor pártatlanságára; 4. előírja, hogy a mediációs ülésen a feleknek közvetlenül és személyesen kell részt venniük, valamint 5. szigorú képzési feltételeket szab a büntetőügyi közvetítői tevékenységet végzők számára.*

A sikeres intézményesítésnek mind előfeltételeként, mind következményeként említhető a mediációra küldött *esetek magas száma*. Bár a területi különbségek óriási mértékűek, mégis az a tény, hogy ügyészek és bírák már a bevezetés első évében közel 2500 ügyben kipróbálandó megoldásnak tartották a közvetítést, azt mutatja, hogy nincs teljes ellenállás a jogalkalmazók részéről az új intézménnyel szemben. Továbbá olyan mértékű esetszám és tapasztalat gyűlt fel már a bevezetés első éve alatt, amely meghaladta a 2002. óta jogszabályi háttérrel rendelkező polgári ügyi mediációs gyakorlat tapasztalatait is. Az esetküldések eddig tapasztalt magas száma az intézményesítés folyamatát nagyban erősítheti azáltal, hogy tovább növeli az intézmény iránti bizalmat mind az igazságszolgáltatás szereplői és a szakpolitikusok, mind a lakosság részéről. Ennek hatása látható egyrészt abban, hogy az igazságszolgáltatási rendszer kapcsán megfogalmazott stratégiák egyre nagyobb hangsúlyt

fektetnek a helyreállító szemlélet képviseletére (elsősorban a társadalmi bűnmegelőzés terén). Másrészt a büntetőügyi közvetítés sikeres bevezetése visszahat a polgári ügyekben alkalmazható mediáció nehézkesen beinduló intézményére is. Amennyiben elterjed, hogy a közvetítés hatékony eljárás lehet akár büntetőügyekben is, jogosan várható, hogy megnő a bizalom az oktatási, családi, közösségi, munkahelyi, környezetvédelmi és talán az üzleti ügyekben alkalmazható mediáció iránt is. Ezt igazolja az is, hogy 2008-ra az alternatív konfliktuskezelő eljárások alkalmazása nemcsak az Igazságügyi, de az Oktatásügyi, a Szociális és Munkaügyi, valamint a Gazdasági Minisztérium céljai között is megjelenik mint stratégiai elem. Ennek ismeretében pedig joggal várható, hogy a fenti területeken bizonyos szemléletbeli változás is végbemegy az alternatív vitarendezés irányában mind a jogalkotók, mind a végrehajtók részéről.

5.3.2. Gyengeségek: elvek, amelyek „elvesztek" az intézményesítés folyamata során

A helyreállító igazságszolgáltatás jelenlegi rendszerének gyengeségeit elemezve megfogalmazódtak bírálatok mind a szabályozást, mind a gyakorlati megvalósulást illetően. Mivel a helyreállító igazságszolgáltatás ernyője alatt működő programok közül kizárólag az ügyészi és bírói szakban alkalmazható közvetítői eljárás rendelkezik átfogó, a végrehajtást részleteiben is szabályozó törvényi háttérrel, ezért a szabályozási gyengeségeket is csak ezen intézmény esetében vethetjük fel.[291]

A büntetőügyi közvetítés intézményének szabályozása kapcsán felmerülő kritikákat röviden összefoglalva: viszonylag rövid időszak alatt, előkészítés, gyakorlati tapasztalatok és kísérleti programok teljes hiányában fogott hozzá a jogalkotó a közvetítői eljárás *erőltetett tempójú* szabályozáshoz. Ennek következményeként említhető, hogy a helyreállító szemlélet alapvető *elveit* sem maga *nem ismerte* behatóan, sem az igazságügyben dolgozó szakembereket nem tudta erről kellő mértékben tájékoztatni, illetve felkészíteni. Mindennek eredménye egy feleslegesen *túlszabályozó* törvényi háttér, amelyből kiderül, hogy a jogalkotó *nem bízik* igazán sem az eljáró bíró, ügyész, sem a majdani mediátor kompetenciájában, így megpróbál lehetőleg minél több gyakorlati kérdést elméletben, részletesen és egységesen szabályozni, valamint a már teljes mértékben módszertani és egyedi elbírálást igénylő szempontokat is előre meghatározni. E túlszabályozási szándék ismeretében még inkább

[291] Mivel a mediáció gyakorlatával és módszertanával kapcsolatban e dolgozat írásának idejében (2008. június) még nem rendelkezünk mélyreható kutatási eredményekkel, ezért a mindennapi gyakorlatról sem tudunk kvalitatív elemzést nyújtani. A disszertáció a korábbi részekben számos kritikát részletesen említett, így az itt olvasható gondolatok elsősorban összefoglaló célú áttekintést kívánnak adni a szabályozás megkérdőjelezhető elemeiről.

szembetűnő, hogy mindennek ellenére milyen nagyfokú *területi eltérés* figyelhető meg a közvetítői eljárás alkalmazása terén.

Összefoglalóan, a mediációs eljárás szabályozása tehát indokolatlan mértékben *eljogiasította* a mediáció intézményét, elfeledve, hogy az alapvető cél a mediáció bevezetésével az volt (vagy az kellett volna hogy legyen), hogy bűncselekmények áldozatai és elkövetői számára a magyar igazságszolgáltatás alternatívát vagy kiegészítő eljárást tudjon felkínálni a formális jogi út mellett. A büntetőeljárás korábbi, jogász- és *elkövetőorientáltsága* így a mediáció bevezetésekor sem változott jelentős mértékben, a büntetőügyi közvetítés szabályozásában az *áldozatvédelmi szempontok*, valamint az *aktív állampolgári részvétel* mint a helyreállító szemlélet kulcselemei, ha nem is sikkadtak el, de továbbra is *másodlagos* tényezők maradtak. A következőkben említsünk néhány szempontot a fentiekben elsoroltakra.

A résztvevők számának maximálása

A jogszabály mind áldozati, mind elkövetői oldalról maximum két-két fő részvételét engedi meg a közvetítői ülésen (Bk. 7.§, 3. bek.). Felmerül a kérdés: miért szükséges ennek szabályozása az elsődleges jogforrásban? Vajon nem kizárólag a mediáció módszertani kérdései közé tartozik a résztvevők száma és személye? A túlszabályozás helyett nem a mediátor szakmai felkészültségében kellene inkább bízni, azaz abban, hogy az felelősen képes eldönteni, kiknek a részvétele ajánlott az adott eset kapcsán szervezendő megbeszélésen? Továbbmenve, a helyreállító szemlélet eredetét figyelembe véve a mediátor döntésénél tulajdonképpen még meghatározóbbnak kellene lennie maguknak a *feleknek* az igénye arra vonatkozóan, hogy kiknek a támogatásával szeretnének részt venni a megbeszélésen. Ahhoz, hogy ez valóban az *ő* megbeszélésük és megoldásuk legyen, az szükséges, hogy mindazon személyek részt vehessenek a folyamatban, akik *számukra* támogatást és biztonságot jelentenek. Továbbá, amennyiben a mediációs eljárást tulajdonképpen erőforrás-bevonásnak tekintjük, ahol az állam lehetőséget nyújt arra, hogy az érintettek elsősorban saját maguk és közösségeik segítségével oldják meg konfliktusukat, akkor a fent említett korlátozás egyben azt is jelenti, hogy az állam ezen erőforrás-bevonás mértékét is maximálni kívánja. Végül, fontos kiemelni, hogy e jogi kitételnek köszönhetően egyben megszűnik a kiterjedt kör részvételét igénylő konferencia-modell alkalmazásának lehetősége is a büntetőügyi közvetítés során. Ez különösképpen sajnálatos annak ismeretében, hogy – felismerve a családi és baráti közösségekben rejlő potenciál jelentőségét – egyre több, korábban kizárólag mediációra épülő európai program is megkezdte a konferenciaelemek beültetését mediációs gyakorlataikba.

Bizalmatlanság a jogalkalmazóban – kizárások a mediálható tényállások köréből, elrendelői mérlegelések

Az előző pontban leírtak folytatásaként említhetők azok a további szabályozási jegyek, amelyek a jogalkalmazó bizalmatlanságára utalnak. Itt említendő az öt évnél súlyosabban büntethető *erőszakos*, valamint a *sértett nélküli bűncselekmények* általános kizárása a mediációra küldhető esetek köréből. A jogalkalmazókkal végzett interjúk során számos példát hoztak bírák és ügyészek olyan esetekre, amelyekben például rablás vagy garázdaság tényállása esetén is elképzelhetőnek, sőt hasznosnak tekintenék a mediáció alkalmazását. Utóbbi esetében a mediáció célja az lehetne, hogy a kárt szenvedett közösség kapjon valamilyen típusú jóvátételt az elkövetőtől.[292] A súlyos bűncselekmények kizárása sem indokolt a mediációból. Ugyanakkor a jelenlegi jogszabály a maximum öt év szabadságvesztéssel fenyegethető bűncselekmények esetében engedi meg a közvetítést. Mindezen kizárások esetében azonnal felmerül az áldozatvédelmi szempont felöl a kérdés: pusztán azért, mert valaki egy súlyosabb bűncselekmény áldozatává vált, miért zárjuk ki annak lehetőségéből, hogy az elkövetővel személyesen találkozhasson, kérdéseket tehessen fel neki, és lehetőség szerint jóvátételt kapjon? Ennek kérdése különösen aktuális azon kutatási eredmények ismeretében (pl. MIERS, 2001; SHERMAN és STRANG, 2007), amelyek arról tanúskodnak, hogy súlyos és kimondottan erőszakos bűncselekmények áldozatai és elkövetői számára a helyreállító programoknak lényegesen nagyobb a pozitív hozadékuk, mint az enyhe súlyú ügyek érintettjei számára.

A jogszabály további korlátozása, hogy kizárólag azon ügyek esetében engedi meg a közvetítői eljárás alkalmazását, amely esetében a terhelt már a *nyomozati szakban beismerő vallomást* tett.[293] Teljes mértékben védhető azon álláspont, hogy csakis olyan elkövetőnek szabad megengedni az áldozatával való találkozást, aki tettéért vállalja a felelősséget. Azonban kérdéses, hogy amennyiben a terhelt a nyomozati szakot követően felelősséget vállal tettéért, miért ne kaphasson az áldozat esélyt arra, hogy jóvátételt igényeljen, a terhelt pedig arra, hogy aktívan is jóvátételt vállaljon az okozott kárért? Mindennek indokoltságát adja az is, hogy elképzelhető, hogy egy gyanúsított nem tesz az ellene felhozott valamennyi vádpont esetében „beismerő vallomást", ugyanakkor felelősséget vállalna a vád bizonyos elemeiért.

[292] Jelenleg ez a speciális magatartási szabály alkalmazásával valósítható meg 18 éven felüli elkövetők esetében, olyan tényállás esetén, amelyben vádemelés elhalasztása alkalmazható.

[293] Bár e tekintetben ellentmondó a 99-/2007-es Legfőbb Ügyészségi Emlékeztető és a Legfelsőbb Bíróság 3/2007-es Büntető Kollégiumi Véleménye. Míg az előző 542-es pontja alapján a terhelt részéről csupán ténybeli beismerő vallomás szükséges, az utóbbi 5. pontja alapján a terhelt vallomásának a bűnösség elismerésére is ki kell terjednie.

Szintén számításba kell venni, hogy a hagyományos büntetőeljárás során számos elkövető és védő arra szocializálódott, hogy „jövedelmezőbbnek" tekintse a tagadó, mint az őszinteségre és felelősségvállalásra építő stratégiát, így nem kizárt, hogy e „hagyomány" fényében automatikusan az elsőként megjelölt stratégiát választják anélkül, hogy átgondolnák, milyen pozitív hatással lehet rájuk a mediációs eljárás. A helyreállító eljárások ugyanakkor az elkövető őszinte részvételére és a vele való partneri együttműködésre épülnek, amely megközelítés növeli a folyamat során is a felelősségvállalás erősödését (lásd a 4-utas modell leírását az 2.5.2. fejezetben), így elképzelhető, hogy egy korábban nem teljes mértékben felvállalt cselekményért a terhelt a mediáció előkészítésének időszaka alatt ismeri el saját felelősségének valódi mértékben. Természetesen az ilyen esetekben, ahol nem egyértelmű a terhelti felelősségvállalás, elsődleges szempont, hogy az áldozat semmilyen módon nem válhat ismét áldozattá azáltal, hogy az ülésen szembesül azzal, hogy a terhelt tagad, sőt esetleg magát az áldozatot is hibáztatja. Szintén fontos kiemelni, hogy a rendőrség sem „kapacitálhatja" a gyanúsítottat a beismerő vallomás megtételére. Olyan érvelések, mint: „inkább valljon, hiszen így majd könnyen megúszhatja az ügyet" különösen veszélyesek az alapvető elkövetői jogok (pl. az igazságos bírósági eljáráshoz való jog) szempontjából.[294] A törvényhozó *mediáció iránti bizalmatlanságát* mutatja, hogy a közvetítői eljárásra utalás eldöntéséhez számos „gumiszabályt" hoz az elrendelő hatóság, többnyire az ügyész számára. Ezáltal az ügyek egy jelentős részében az elrendelő, a felek és a körülmények átfogóbb ismerete nélkül is, kénytelen kizárni a mediáció lehetőségét.[295] A fentiekben leírtak közös eleme, hogy a jogalkotó nem bízik az egyes ügyben eljáró jogalkalmazóban, de még inkább nem a mediátor szakmai kompetenciáiban, azaz abban, hogy szakmai felkészültségével maga lesz képes annak eldöntésére, hogy adott ügyben, a felek önkéntes igénylése esetén vállalható-

[294] A szerző személyes tapasztalata egy konkrét ügyben, amelyben a fiatalkorú tettét nem vállalta, az ügyet mégis mediációra küldték, mert – elmondása szerint – a vizsgáló rendőr a fenti érvelést alkalmazva meggyőzte őt és édesanyját arról, hogy „jobban járnak", ha beismerik az ügyet, így a fiatal formálisan beismerő vallomást tett a nyomozati szakban. Azáltal, hogy számunkra az eset előkészítése során végül is kiderült a fiatal tagadása, természetesen nem került sor mediációra. Azonban, ha ez akkor nem derül ki, az időskorú sértett személy komoly traumának lett volna kitéve azáltal, hogy sor kerül a terhelttel való találkozásra, és személyesen hallja a fiatal tagadását.

[295] A Be. 221/A §-ának 3. bekezdése alapján az esetküldést megelőzően az elrendelőnek kell mérlegelnie, hogy „az elkövetés módjára, és a gyanúsított személyére tekintettel a bírósági eljárás lefolytatása mellőzhető, vagy megalapozottan feltehető, hogy a bíróság a tevékeny megbánást a büntetés kiszabása során értékelni fogja (d pont)". Ahogy, a 99/2007-es ügyészek számára kötelezően követendő Legfőbb Ügyészségi Emlékeztető (a továbbiakban Ügyészségi Emlékeztető) 544-es pontja összefoglalja „ügyészi mérlegelést igénylő kérdés az, hogy *az elkövetett bűncselekmény jellege, az elkövetés módja nem zárja-e ki az ügy közvetítői eljárásra utalását, a büntethetőséget megszüntető tevékeny megbánás önmagában is megfelelően elősegíti azt is, hogy a terhelt a jövőben jogkövető magatartást tanúsítson, illetve, megalapozottan feltehető-e az, hogy a bíróság, eljárása során a büntetés korlátlan enyhítését lehetővé tevő tevékeny megbánást a büntetés kiszabása során értékelni fogja.*

e a mediációs szolgáltatás.[296] Így a jogalkotó általánosan, kizárólag tényállási szempontokat figyelembe véve számos olyan áldozatot és elkövetőt foszt meg a mediáció lehetőségétől, akik esetében az eljárásnak esetleg pozitív hozadéka lenne.[297]

Túlzott mértékű jogalkalmazói mérlegelés a folyamat elején, ennek hiánya a folyamat végén

Inkább eljárásjogi „gyengeségnek" tekinthető a jelen szabályozás a tekintetben, hogy túlzott mértékű az elrendelő hatóság egyéni mérlegelési jogköre a mediációra való utalás előtt, tehát a jogalkotó túl sok elbírálandó feladatot ró az ügyész/bíró döntéshozóra ahhoz, hogy eldöntse, elküldi-e az esetet mediációra (Be. 221/A. § (3)). Ugyanakkor az esetek egy jelentős részében – minden, fiatalkorú által elkövetett ügyben, illetve a felnőttkorúak által elkövetett ügyek esetében a három évnél nem szigorúabban büntetendő esetekben – sikeres mediáció esetén az ügyésznek minden esetben alkalmazni kell a tevékeny megbánás intézményét (Btk. 36. §), azaz automatikusan el kell tekintenie a vádemeléstől. Módszertani szempontból nézve azonban megalapozottabbnak tűnne, ha a *mediáció alkalmazhatóságáról nem az ügyész vagy a bíró döntene* elsődlegesen, hiszen ő maximum a tényállást ismeri, a feleket személyesen pedig aligha. Sokkal indokoltabb lenne a mediáció eldöntésének lehetőségét minél korábbi szakaszban átadni a mediátor kezébe, illetve a mediátoron keresztül magukat a feleket tájékoztatni részletesen az eljárás lehetőségéről.[298] Így a mediátor az eset előkészítése során, szakmai kompetenciáira építve és a felekkel folytatott személyes beszélgetés(eke)t követően felelősségteljesen és sokkal pontosabban meg tudná állapítani, hogy az adott ügy alkalmas-e a mediációra. Ez egyben az ügyészt is tehermentesítené például azáltal, hogy nem kellene a feleket kötelezően meghallgatnia az önkéntes hozzájárulást illetően. A jogalkalmazó szerepe kapcsán kérdéses ugyanakkor, hogy *indokolt-e a büntetőeljárás automatikus lezárása* csupán azért, mert a felek sikeres közvetítői eljárásban vettek részt. Véleményem szerint az ügyészi/bírói mérlegelésre nem a mediációt megelőzően, hanem azt követően lenne inkább szükség, a terhelt ne kizárólag azért vegyen részt a közvetítői eljárásban, mert így

[296] Itt szükséges ismét emlékeztetnünk rá, hogy a mediáció nemcsak a büntetés alternatívájaként, hanem amellett, kiegészítő eljárásként is alkalmazható. Tehát, amennyiben egy bűncselekmény olyan súlyú, amelyben az állam már nem tud eltekinteni a büntetés kiszabásától (pl. rablás bűntette), a mediációt ugyanúgy hasznos eljárásként lehetne alkalmazni. Ez esetben a bíró ítéletének meghozatalakor – egyéni elbírálása alapján – számításba veheti a mediáció megtörténtét.

[297] Finnország említhető olyan példaként, ahol a jogszabály csupán általánosan határozza meg a mediációra küldhető esetek körét, az elrendelő hatóságnak minimális az esetszűrő szerepe, így a mediátorra hárul az elsődleges felelősség, hogy – a felekkel való szoros együttműködésben – kiválassza a közvetítésre alkalmas eseteket.

[298] Ismerve az ügyészekre háruló terheket, ügyszámokat és határidőket, nehezen elképzelhető, hogy a felek számára részletes, személyre szabott és egyéni kérdésekre, aggályokra is választ adó, egyfajta „segítő" beszélgetésre teremtsenek lehetőséget.

„megúszhatja" büntetését (amely szintén viktimizáló fakor lehet az áldozat számára). Márpedig a jelenlegi szabályozás alapján az ügyek egy jelentős – fentiekben meghatározott – részében az eljárás lezárása garantált a terhelt számára. Természetesen elsődleges, hogy a jogalkotó kellő mértékben számításba vegye a felek közötti megállapodást, és ez a 2001-es Európai Uniós Kerethatározatban is megfogalmazott kötelezettség. Azonban fontos üzenete van annak, ha jogalkalmazó maga is mérlegeli a mediáció eredményességét: annak elfogadásával, esetleges kommentálásával mind a felek, mind a társadalom felé azt közvetíti, hogy hatóságként is értékeli a felek kölcsönös megállapodását. Ezzel egyben képviselhető az is, hogy egy büntetőügyben alkalmazott mediáció kimenetelére minden esetben hivatalosan teszik rá pecsétet, tehát a normakövető állampolgárok számára is láthatóvá válik, hogy végső soron semmilyen bűncselekmény nem „megúszható" következmények nélkül (normamegerősítő funkció).

Az anyagi jóvátétel elsődlegessége

A jelenlegi rendszernek további gyengesége a *szimbolikus jóvátétel jelentőségének alábecsülése* a jogalkotók és jogalkalmazók szemében. A jogszabály alapján a mediáció akkor is sikeresnek tekinthető, ha a terhelt az okozott kárt vagy megtérítette, vagy „a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette" (Btk. 36§, (1)). A gyakorlatban ez utóbbi értékelése, szorgalmazása az anyagi jóvátételhez képest azonban elenyésző a jogalkalmazók részéről. Mindez annak ismeretében még sajnálatosabb, hogy számos mediált ügyben láthatóvá vált, a szimbolikus gesztusoknak legalább akkora, ha nem nagyobb jelentősége van a jóvátétel során, mint a nem-anyagi jóvátételnek, továbbá, hogy a sértettek a vártnál jóval nagyobb mértékben és kreatívabban igénylik az ilyen típusú szimbolikus vállalásokat.[299] A fentieket igazolja, hogy az Ügyészségi Emlékeztető 542-es és 543-as pontjai szerint az ügyész nem küldheti mediációra azon ügyeket, amelyekben nem merült fel *anyagi* kár, vagy amelyet a terhelt *már megtérített*, illetve amelyben úgy tűnik, a terhelt nincs olyan *anyagi helyzetben*, hogy megtérítse az okozott kárt.[300] Ez utóbbi kitételnek köszönhető, hogy az önálló

[299] Például egy gyakornok munkahelyén lopott a gyakornoki időszak alatt. Főnöke a jóvátétel részeként azt kérte, hogy a fiatal készítsen egy filmet, amelyben elmeséli a történetet és a mediációs eljárás során történteket. A filmet – megelőző jelleggel – a munkahely minden újonnan érkező gyakornok számára levetíti (DR. TÖRZS EDIT előadása alapján, 2008. április 17., Verona).

[300] „Közvetítői eljárás tehát akkor sem jöhet szóba, ha a terhelt a bűncselekmény káros következményeit *az eljárás korábbi szakában már jóvátette*, vagy *a kár lefoglalásával, illetve más módon már megtérült* […]. Nem lehet helye közvetítői eljárásnak akkor sem, ha a *bűncselekmény folytán* […] *nem következett be jóvátételt igénylő kár*. […] Az *ügyész* […] mérlegeli azt, hogy a terhelt képes-e a terhelt által kilátásba helyezett jóvátétel teljesítésére (Ügyészségi Emlékeztető)."
Megjegyzés: Ez utóbbi elméletileg lehetővé tenné a szimbolikus jóvátételre való képesség mérlegelését is. Azonban a gyakorlatban ez legtöbb esetben kizárólag az objektíven látható anyagi háttér meglétének

jövedelemmel többnyire nem rendelkező fiatalkorúak esetében a mediáció elrendelése csekély számú maradt (az összes mediációra küldött ügy 12%-a), holott a jóvátételi szemlélet alkalmazásának pozitív hozadékai a szakemberek legtöbbje szemében egyértelműen a fiatalkorúak esetében a legjelentősebb (erről bővebben lásd a 4. fejezetet). Tehát az ügyészségi irányelv nézőpontjából a sértett nem-anyagi jellegű kára vagy jóvátételi igénye önmagában még nem indokolja a mediációt, továbbá, ha egy terhelt már az ügyészi határozathozatalt megelőzően kárát jóvátette a sértett felé, akkor szigorúbb elbírálásban részesül, mintha ezt nem tette volna, hiszen esetében a mediáció már nem alkalmazható, és nem kizárt, hogy az ügyész vádat kénytelen ellene emelni. Végül, hátrányba kerül az a terhelt, aki az ügyész megítélése alapján nem rendelkezik kellő anyagi háttérrel. A gyakorlatban ügye valószínűleg nem kerül mediációra, még akkor sem, ha a mediációs ülésen kiderülne, hogy – bár anyagi jóvátételt nem tud biztosítani – szimbolikus módon kész lenne jóvátenni a sértettnek okozott kárt. Ezen korlátozások és a szimbolikus jóvátétel jelentőségének figyelmen kívül hagyása ismételten felveti annak kérdését, hogy nem felejtődtek-e el a szabályozás során az alapvető elvek. Nevezetesen, miért esnek el a mediációtól azon személyek, akik sértettként elsődlegesen nem-anyagi károkat fogalmaznak meg és/vagy szimbolikus módon képzelik el a jóvátétel folyamatát? Illetve, miért esik el a mediáció lehetőségétől az az elkövető, aki nem rendelkezik megfelelő anyagi háttérrel, illetve aki tettét azonnal megbánva próbálja a következményeket olyan módon enyhíteni, hogy önkéntesen és az ügyészi határozathozatalt megelőzően az okozott kárt minél hamarabb jóváteszi a sértettnek?

A hivatali eljárás elsődlegessége az áldozatvédelmi szempontokhoz képest – a halmazati kérdések

A fent említett Legfőbb Ügyészségi Emlékeztető szintén kimondja, hogy nem alkalmazható a mediáció azon terheltek esetében, akik az ellenük hozott vádak csak egy részében tettek beismerő vallomást, illetve ha a terhelt ellen olyan eljárás is folyik, amely esetében kizárt a közvetítői eljárás, valamint ha a terhelt egyéb eljárásai kapcsán nem vállalja

mérlegelését jelenti. Ennek oka, hogy a szimbolikus jóvátételi lehetőségek az ügyész számára többnyire nem láthatók, hiszen azok először eleve legtöbbször a mediációs ülésen merülnek fel. Az anyagi szempontok elsődlegességére utal továbbá az Emlékeztető alábbi kommentárja is: „*A terhelt* jóvátételre irányuló készségét kifejezésre juttató *nyilatkozatának* […] *tartalmaznia kell, hogy a terhelt milyen jóvátételt, milyen formában és* […] *milyen fedezet birtokában kívánja felajánlani*" (eredeti kiemelések).
Kérdésünk, hogy ha a mediációs ülés célja a felek közös érdekeinek, szükségleteinek és lehetőségeinek feltárása, miért elvárt, hogy minderről a terhelt már az ülést *megelőzően* tudjon és ezekre javaslatokat tegyen? Hogyan biztosítjuk így azt, hogy a mediációs ülés valóban egy lehetőségeket feltáró és érzelmeket is megmozgató találkozó legyen, ahol a felek nyitottak az ott elhangzó, „új" szempontok és megoldások felé?

a közvetítői eljárást.[301] Az Ügyészségi Emlékeztető szerint az olyan ügyekben is kizárt a mediáció, ahol több sértett van, azonban amelyek kapcsán nem mindegyik sértett járul hozzá a közvetítéshez. Ez utóbbi azonban ellentmond a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 3/2007-es véleményének, amely szerint a fenti esetekben van lehetőség közvetítői eljárásra (VI./2-es pont). Ügyészekkel folytatott interjúk alapján a fenti kizárások okaként egyrészt az szerepel, hogy ezen helyzetek olyan bonyolult adminisztrációs eljárást igényelnének (az eljárások és bűncselekmények szétválasztása), amelyet az Ügyészség nem kíván felvállalni. Ugyanakkor ennek következménye ismételten: azon áldozatok, akik esetében az elkövető ellen egyéb eljárások is folynak, illetve akik mellett az ügy más áldozatai nem járulnak hozzá a közvetítői eljáráshoz, elesnek a jóvátétel igénylésének lehetőségétől. Tehát e ponton a jelenlegi szabályozás diszkriminálja az áldozatokat a mediációra való lehetőség megállapításánál. Áldozatvédelmi szempontból szintén indokolatlannak tűnik a 3/2007-es Bk. vélemény II. pontja, amely szerint nincs helye a közvetítői eljárásnak a *magánvádas eljárások* esetén. A kérdés hasonló: amennyiben magánvádas ügyek merülnek fel – amelyek egyébként tipikusan kis súlyú, ám komoly érzelmi bevonódást eredményező konfliktusokból állnak elő és nagymértékben leterhelik a bíróságokat –, és a felek önkéntesen igényelnék a mediációt, miért nincs lehetőségük ilyen módon megkísérelni a megegyezést?

A mediátori szakma csekély elismertsége

A fentiekben említett pontok mindegyike leírható lett volna az „eljogiasodás" kifejezéssel, hiszen látható, hogy a mediáció szabályozásában a helyreállító elvek számos ponton az eljárásjogi szempontok áldozatává váltak. Egyszerűbben kifejezve, a jogi és eljárási megközelítés a szabályozás egésze során elsődlegességet élvezett az egyéb szempontokhoz képest (pl. áldozatok érdekei) nemcsak az elsődleges jogforrásokban, hanem a kapcsolódó Legfelsőbb Bírósági és Legfőbb Ügyészségi állásfoglalásokban is. Bár mindez a korábbiakban már kifejtésre került (3.1.2. fejezet), a gyengeségek kapcsán ismételten megemlítendő az a szabályozási korlátozás, amelynek köszönhetően a büntetőügyi közvetítők névsorába az átképzett hivatásos pártfogók mellett kizárólag az *ügyvédi* szakvizsgával rendelkezők kerülhetnek fel. Ez a döntés egyrészt diszkriminálja mindazon, egyéb szakmákat

[301] „Ha a terhelttel szemben több […] bűncselekmény miatt folyik az eljárás […] a közvetítői eljárásnak csak akkor van helye, ha a közvetítői eljárás feltételei valamennyi bűncselekmény tekintetében hiánytalanul fennállnak. […] Nincs helye közvetítői eljárásnak akkor sem, ha az ügyben a terhelttel szemben olyan bűncselekmény miatt is eljárnak, amely miatt a törvény elvileg sem teszi lehetővé a közvetítői eljárást. Nincs helye elkülönítésnek avégett, hogy a terhelt egyes cselekményei tekintetében közvetítői eljárásra kerülhessen sor, amikor mások tekintetében vádemelés történik. (Ügyészségi Emlékeztető, 539-es pont)" Az itt említett első kritérium ellentmond a 3/2007-es BK. vélmény VI. pontjával, amely megengedi a közvetítői eljárást abban az esetben, ha az elkövető ellen több, közvetítői eljárás tárgyára alkalmas bűncselekmény miatt folyik eljárás.

képviselő személyeket, akik megfelelő mediációs képesítéssel rendelkeznek, másrészt megnehezíti az Európa Tanács által javasolt reprezentativitási elvet[302], harmadrészt azt a téves üzenetet hordozza, hogy a mediátori tevékenység végzéséhez ügyvédi szakvizsga szükséges. Amellett, hogy a jogi végzettség irreleváns feltételnek tűnik, ügyvédek számára valószínűleg az átlagos mértéknél valamennyivel több képzés, szupervízió és önismeret lenne szükséges, hiszen ügyvédi – érdekérvényesítő és domináns szerepükből sokkal nehezebb áttérni a semleges mediátori szerepre, mint azoknak, akik korábban kevésbé képviseltek érdekérvényesítő és tanácsadói szerepeket.[303]

Társszakmák tájékozatlansága

A „gyengeségek" között végül, de nem utolsó sorban a szakmákon belüli átfogó tájékoztatás már korábban is említett hiánya említhető.[304] Az e mögött meghúzódó okok rendszere egy önálló szervezetszociológiai kutatás tárgya lehetne. Összefoglalóan azonban megemlíthetjük, hogy a törvényalkotás mögött meghúzódó elvek alapos megismertetésének és megértetésének megvalósulását az alábbi tényezők nehezítették: a törvényi és intézményi háttér kialakításának sürgető kötelezettsége (az alapos előkészítéshez szükséges idő hiánya); a törvényhozás során szükséges érdemi egyeztetések lehetőségének hiánya; az igazságszolgáltatási szervek együttműködésének általános hiánya (a team-munka ismeretének és gyakorlatának hiánya); az igazságszolgáltatási szerveken belüli erősen hiearchizált rendszer; valamint a kapcsolódó szervezetek rugalmatlansága és bezárkózása a külső tényezőkkel (új ismeretekkel, változásokkal, visszajelzésekkel, igényekkel, kritikákkal) szemben. Az ebből fakadó veszélyekre példaként hozható például, ha egy bíró úgy tűz ki tárgyalási időpontot és hoz ítéletet, hogy nem veszi figyelembe, ha a felek adott ügyben már korábban sikeresen megállapodtak a jóvátételben, és ennek teljesítését a terhelt megkezdte.[305]

[302] Lásd: az Európa Tanács R(99)19-es ajánlásának 22. pontja.

[303] Ezt illusztrálja az, a mediátorok által gyakran megfogalmazott negatív tapasztalat, hogy ügyvédek „kész megállapodással érkeznek a mediációs ülésre, amelyben már „megfogalmazták ügyfelük igényeit", és „a mediációs beszélgetést így feleslegesnek tartják".

[304] A tájékozatlanságra példaként említhető a már korábban idézett eset arról a vizsgáló rendőrről, aki beismerésre kapacitálta a fiatalkorú gyanúsítottat. Szintén ezt illusztrálja az a néhány eset (a 2007-es év során összesen 9 ügyben), amelyben az elrendelő tévesen, jogszabály által nem mediálható eseteket küldött közvetítésre. Ezekben a kirendelt mediátor értesítette az esetküldő hatóságot a tévedésről, aki ennek köszönhetően visszavonta elrendelő határozatát. Minderről bővebben lásd a *4. fejezetet.*

[305] Erre példa az a súlyos testi sértési ügy, amelyben a sértett és a terhelt sikeresen megállapodtak egy nagyobb összegű kártérítésben (2,4 millió forint jóvátétel kifizetésében), valamint a részletfizetés módjában. A terhelt kifizette a jóvátétel első részletét (1,2 millió forintot), azonban ezt követően az ügyben eljáró bíró időközben tárgyalásra tűzte ki az ügyet, amelyen 2 év felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte a terheltet. Ezt az elkövető tudomásul véve beszüntette a további részletek kifizetését, döntéséről pedig nem tájékoztatta a sértettet. Minderről a sértett utólag értesült, miután a mediátornál érdeklődött a fizetés elmaradásának okáról, a mediátor pedig tájékoztatást kért az eljáró bírótól az eljárás állapotáról. (Az esetismertetés alapját dr. Törzs Edit Magyar Bíróképző Akadémián megtartott, 2008. február 7-i előadása nyújtotta).

Az ily módon meghozott bírói döntéseknek köszönhetően gyakran mind a sértett, mind a terhelt és közvetve a társadalom egésze is rosszabbul jár, szemben azzal, hogyha a közvetítői eljárás keretében megkötött megállapodást a felek a megbeszélteknek megfelelően teljesítik. A kérdés, hogy mi segíthet abban, hogy az eljáró bíró a felek és a közösség szempontjából is a leghasznosabb módon alkalmazza a jogszabályt, valamint mindebben mi a társszakmák átfogó tájékoztatásának szerepe.

5.3.3. Lehetőségek

A fenti kritikai szempontok ellenére a helyreállító igazságszolgáltatás jelenlegi rendszere számos lehetőséget is rejt magában. Összefoglalóan kiemelhetjük, hogy a jelenlegi intézményi, szabályozási és gyakorlati tapasztalatok elősegíthetik, hogy:

1.) társadalomtudományos eszközökkel is megalapozott értékelő kutatások, kvalitatív és kvantitatív hatástanulmányok szülessenek meg a helyreállító szemlélet magyarországi alkalmazhatóságáról, sajátosságairól;

2.) az alternatív vitarendezés átfogó alkalmazását célul kitűző igazságügyi, szociális, oktatási és egyéb társminisztériumok folytassák e téren tevékenységeiket, valamint további stratégiákat fogalmazzanak meg a továbbfejlesztések érdekében;

3.) szemléletbeli nyitásnak lehessünk szemtanúi mind az érintett társszakmákon, mind a lakosság egészén belül;

4.) a fiatalkori devianciák és magatartászavarok mértékében, valamint formáiban tapasztalható változás láthatóvá tegye a szakemberek és szakpolitikusok számára, hogy nincs más út, mint az alternatív konfliktuskezelési eljárások minél átfogóbb bevezetése a társadalom legszélesebb körében;

5.) az interdiszicplináris elvet követő büntető- és szociálpolitikai intézményfejlesztés egyre alapvetőbb és hangsúlyosabb elvárásként jelenjen meg a jövőbeni tervezések során;

6.) erősödjön és szélesedjen a nemzetközi kapcsolatok hálózata, a gyakorlati tapasztalatcserék lehetősége, valamint növekedjen az elérhető Európai Uniós források igénybevételének esélye.

5.3.4. Veszélyek

Pillanatfelvételt készítve a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi helyzetéről, a rendszer veszélyeiként az alábbi szempontokat emelném ki (a teljesség igénye nélkül).

Egyrészt félő, hogy a „gyengeségek" alatt felsorolt, kritikusan illetett rendszervonások nem változnak a jövőben, akár azért, mert a döntéshozó szakpolitikusok nem értenek velük egyet, akár azért, mert – bár egyetértenek velük – nem áll rendelkezésre a reformokhoz szükséges intézményi és politikai rugalmasság, valamint elköteleződés. További nehézségeket okozhat, ha a jövőbeni szabályozási és intézményi változások – az eddigiekhez hasonló módon – *előkészítés*, kísérleti és pilot tapasztalatok, szakmaközi egyeztetések és átfogó felkészítések *nélkül* történnek meg. Ezzel kiszámíthatatlan lesz a rendszer, az abban dolgozó szakemberek és állampolgárok pedig elveszítik tájékozódásukat, kompetencia-élményüket, majd végső soron bizalmukat és támogatásukat a reformok irányában. Szintén félő, hogy *elmaradnak* a gyakorlat hatásait és eredményeit mérő, külső *értékelések*, visszajelzések, amelyek feltételei a rendszer tudatos továbbfejlesztésének. Az intézményesítés folyamatának további veszélye lehet, ha a folyamatokban kulcsszerepet játszó jogalkotók és jogalkalmazók nem bővítik ismereteiket a helyreállító szemlélet alapelveiről, tágabb összefüggéseiről. Ez azt eredményezheti, hogy a jelenleg sikeresen elindult gyakorlat felőrlődik az „igazságügyi gépezetben", elfelejtődnek a mögöttes társadalompolitikai megfontolások, és a szakemberek számára a helyreállító eszközök alkalmazása is egy lesz a számos rutinizált, „kötelező" gyakorlattá vált feladat között. Hivatali és statisztikai kényszerek is hozzájárulhatnak a *„futószalagjelleg"* kialakulásához és az elvek gyakorlatban történő elfelejtéséhez. Mindezek hatása, hogy a helyreállító módszereket alkalmazó gyakorló szakemberek úgy érzik, a munkájukhoz kapcsolódó mennyiségi kritériumok fontosabb szereppel bírnak, mint a minőségi elvárások, így esetkezeléseik során kénytelenek bizonyos szakmai–módszertani elveket feladni és helyettük a mennyiségi elvárásoknak eleget tenni. Ennek egyes jelei úgy mutatkozhatnak meg, ha például a helyreállító gyakorlatok alkalmazásáért felelős szervezeteken belül megszűnik a gyakorlatuk külső értékelése iránti igény, a munkatársak szupervíziós kötelezettsége, valamint az interdiszciplinaritás és a szakmaközi együttműködés elveinek megjelenése a mindennapok munkavégzése során.

Számolni kell továbbá a helyreállító szemléletű gyakorlatok alkalmazásában érdekelt *szervezetek belső nehézségei*vel. A jóvátételi megközelítés sikeressége nagyban függ attól, hogy az ebben érintett szakemberek mennyiben képesek maguk is a konfliktusok felismerésére, őszinte kommunikálására, a partneri egyeztetésekre, a másik fél iránt mutatott nyitottságra, valamint az innovatív gyakorlatok kialakítására és azok bevezetésére. Mindezek ismeretében felmerülhet, hogy egyes szakemberek vagy csoportjaik elveszítik szakmai

biztonságérzetüket, félnek kompetenciájuk elvesztésétől, bezárkóznak és/vagy féltékenységből megnehezítik az új megoldásokat kereső munkatársaik előrehaladását.

A *finanszírozási bizonytalanságok*, kiszámíthatatlanságok és forrásszűkítések is veszélyt jelenthetnek nemcsak a sikeres gyakorlat fenntartásában, hanem bizonyos hatalmi játszmák, érdekkonfliktusok kialakulásában is. Mind egyéni, mind szervezeti szinten nehézséget jelenthet az egzisztenciális bizonytalanság, amely az érintett szakembereket nem az együttműködésben, hanem a versengésben és a saját legitimációjukért való küzdelemben teszi érdekeltté.

Veszélyt jelent a szenzációközlésben és konfliktusszításban érdekelt *média* hatása, amely a lakosság körében hatékonyan képes felébreszteni az indokolatlanul szigorú megtorlási és kirekesztési igényeket. Ennek következménye, hogy a szavazótáboruk növelésében érdekelt politikusok – kényszert vagy lehetőséget látva – „*látványmegoldásokkal*", büntetőpolitikai szigorításokkal, többnyire „tünetkezelésekkel" adjanak gyors válaszokat a társadalomban felmerülő, erősödő büntetőigényekre. E kriminálpolitikai „megoldások" gyakran egyoldalúan, a kontroll erősítésére építenek anélkül, hogy a deviáns magatartás mögött meghúzódó okokat, azok mélyebb összefüggéseit, valamint a hosszú távra is perspektívát nyújtó lehetőségeket is megkísérelnék feltárni.

19. táblázat: SWOT-analízis a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi szabályozásáról és gyakorlatáról

Erősségek	**Lehetőségek**
• „beérték" egymást az állami, a nemzetközi és a civil kezdeményezések; • a pártfogói szolgálat országos lefedettsége, stabil intézményi háttere, igazságszolgáltatásba való beágyazódottsága; • a közvetítői rendszer módszertani standardjai, dokumentációs, értékelő– és mentori rendszere; • a fiatalkorúak és felnőttkorúak számára egyaránt elérhető a mediáció; • nemcsak diverzióként, hanem a büntetés kiegészítéseként, középsúlyos ügyekben is van lehetőség a mediációra; • érvényesül a titoktartás, önkéntesség és a pártatlanság elve; • szigorú képzési követelmények meghatározása a mediátorok felé; • magas esetszámok; • a mediáció egyéb területeken való elismerése	• értékelő kutatások, hatástanulmányok megszületése; • a társminisztériumok is felkarolják stratégiáikban az alternatív vitarendezés képviseletét; • szakmai és társadalmi szintű szemléletnyitás; • a konfliktusok mértéke indokolttá teszi az alternatív konfliktuskezelés eszközeinek alkalmazását, terjesztését; • interdiszciplinaritás elterjedése; • erősödő nemzetközi kapcsolatok
Gyengeségek	**Veszélyek**
• az előkészítés hiánya a szabályozási és intézményi rendszer kialakítása előtt; • a mediációs ülés résztvevőinek számának limitálása; • sértett nélküli bűncselekmények kizárása a mediációból; • 5 évnél súlyosabban büntetendő cselekmények kizárása a mediációból; • mediáció csakis a nyomozati szakban tett beismerő vallomás esetén lehetséges; • széleskörű diszkréció, „gumiszabályok" az elrendelő hatóság számára; • esetküldésnél túlzott mértékű az elrendelő mérlegelési jogköre; • az eljárás automatikus lezárása fiatalkorúaknál és 3 évnél nem súlyosabban büntetendő cselekményeknél; • az anyagi jóvátétel dominanciája a szimbolikus jóvátétellel szemben; • az anyagi kár felmerülésének hiányában vagy annak korábbi megtérítésekor a mediáció kizárása; • fiatalkorúak ügyeiben alacsony számú esetküldés; • halmazati esetek kizárása; • magánvádas eljárások kizárása; • társszakmák tájékozatlansága; • a rendszer „eljogiasodása"	• a „gyengeségek" nem változnak • előkészítés nélküli, kiszámíthatatlan és következetlen szabályozási és intézményi fejlesztések; • értékelő kutatások elmaradása; • a jogalkotók, jogalkalmazók tájékozatlansága megmarad; • a hivatali és statisztikai jellegből fakadó, futószalag-rendszerű gyakorlat; • a minőségi elvárások (pl. szupervízió, visszajelzések, az interdiszciplinaritás elvének) elsikkadása; • szakemberek kompetencia-vesztésének félelme, bezárkózás féltékenység; • a finanszírozás bizonytalanságából fakadó hatalmi játszmák, rivalizálás az együttműködés helyett; • szenzációvadász média, látványmegoldásokat nyújtó büntetőpolitika kialakulása

5.5. Záró gondolatok

Miként segíthető elő tehát a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítése? A disszertáció mindeddig a társadalmi, jogszabályi és intézményi reformok feltételeiről szólt. E ponton így visszalépnék egyet, és azt mondanám, tekintsük át még egyszer, milyen elvek és feltételek is alkotják a resztoratív szemléletrendszer alapköveit.

Az itt olvasható néhány fogalom, ha nem is teljes körűen, de sorra veszi, hogy egy bármilyen helyreállító szemléletű program előkészítése során a bevonandó résztvevők mely attitűdjegyeinek meglétére vagy erősítésére szükséges figyelni. A belső, személyiségi jegyektől haladva a személyközi viszonyokat meghatározó szempontokig elmondható, hogy minden esetben szükséges a résztvevők (az érintettek és a szakemberek) részéről valamilyen szintű:

- biztonságérzet;
- önbizalom, pozitív énkép;
- felelősségvállalás;
- őszinteség;
- a saját szükségletek feltárásának képessége;
- nyílt érdekartikuláció a vállalt szerepnek megfelelően;
- bizalomra való képesség;
- közösségérzet;
- tisztelet, a másik elismerése;
- törődés egymás iránt;
- a másik oldal szempontjainak meghallgatása és meghallása;
- együttműködés;
- a konfrontáció és támogatás (befogadás) együttes képviselete;
- belátásra és tanulásra való ösztönzés;
- esély felkínálása a jóvátételre;
- kommunikációs készségek;
- hit a nyerő–nyerő kimenetel fontosságában;
- nyitottság és bizalom a külső és független „közvetítő” beengedésére;
- partneri kommunikáció;
- igény a külső értékelésre és visszajelzésre;
- a gyakorlat során a mögöttes elvekre való folyamatos reflexió;

- az egyéni és önkéntes vállalások szorgalmazása és figyelembevétele.

Válaszolva a fenti kérdésre: ha egy országban nem is indul el semmilyen jogszabályi vagy intézményi reform, csupán következetesen alkalmazzák a gyermek-, ifjúság-, családvédelem, az oktatás, a közösségépítés, a szociális és mentális segítés, az egészségvédelem, a foglalkoztatás, a jogvédelem, a bűnmegelőzés, az áldozatvédelem, az igazságügyi terület, valamint a helyi és központi igazgatás szakemberei a fent felsorolt elveket mindennapi munkájuk során, már elmondható, hogy megindult a resztoratív szemlélet beillesztése a hazai társadalompolitikába. Mindez pedig már önmagában is jelentősen segítheti a mikro-, mezo- és makroszintű társadalmi feszültségek hatékony feloldását.

Ha az itt megemlített szempontok mind a munkatársakkal, mind a társszervekkel, mind pedig a célcsoportokkal történő kommunikáció gerincét alkotják, a társadalompolitikai alrendszerek legitimebbé válhatnak az abban dolgozók számára ugyanúgy, ahogy az állampolgárok számára is. Az intézmények jobban épülhetnek az együttműködésre és az átjárhatóságra, maximalizálhatják az erőforrások hatékonyságát, jövőorientáltan és konstruktívan nyújthatnak segítséget, nagyobb kompetenciaélményt jelenthetnek a szakemberek számára, nagyobb mozgásteret az állampolgároknak, a rendszeres értékeléssel és visszajelzéssel pedig mindenki számára támogatást nyújthatnak a folyamatos ön- és szervezetfejlesztéshez.

Talán elhelyezhet egy fentihez hasonló listát ki-ki saját munkahelye falán is. Amennyiben a resztoratív elvek hazai elterjesztése a célunk, sokat tehetünk ennek érdekében csupán azzal is, ha időnként ránézünk a falon lévő listára, és átgondoljuk: a fenti elveket vajon mennyiben sikerült saját mikrokörnyezetünkben képviselni.

Végső soron pedig minden itt leírt gondolat nem másról szól, mint annak kereséséről, hogy miként élhetnénk békésebben egymással a piramis valamennyi szintjén.

***

Bibliográfia

AALTONEN, A. (é.n.), *Mediated case–mediated price. A cost-effect comparison of mediation and court procedures.* Kézirat, angol nyelvű összefoglaló

AERTSEN, I et al. (2004), *Rebuilding community connections–mediation and restorative justice in Europe.* Strasbourg, Council of Europe Publishing

AERTSEN, I. (2001), *Restorative Justice Activity in Europe.* Paper presented at a Russian Restorative Justice Conference, Moscow, May 22–24 2001

AERTSEN, I.–PETERS, T. (1998), Medation for Reparation: The Victim's Perspective. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 6., No 2, 106–124.

AERTSEN, I.–PETERS, T. (1998), Mediation and Restorative Justice in Belgium. *European Journal on Criminal Policy and Research,* Vol. 6, No 2., 507–525.

AGNEW, R. (1985), Social control theory and delinquency: a longitudinal test. *Criminology,* Vol. 29., 47– 62.

AKERS, R. L. (2000), *Criminological Theories: Introduction and Evaluation.* Los Angeles, Roxbury

ALBRECHT, H-J. (1999), Countries in Transition: Effects of Political, Social and Economic Change on Crime and Criminal Justice–Sanctions and Their Implementation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 7., No 4., 448–479.

ANGELUSZ R. et al. (1977), A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja. Kutatási beszámoló. *Szociológiai Füzetek*, No 13.

ARSOVSKA, J.–CRAIG, M. (2006), 'Honourable' Behaviour and the Conceptualisation of Violence in Ethnic-Based Organised Crime Groups: An Examination of the Albanian Kanun and the Code of the Chinese Triads. *Global Crime,* Vol. 7., No 2.

ARSOVSKA, J.–VALINAS, M.–FELLEGI B. (2008), Prologue to the Kosovo drama: origin, causes and consequences of a violent ethno-political conflict. In: AERTSEN, I. et al. (eds.), *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts. Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian case.* Willan Publishing

ARSOVSKA, J. (2006), Understanding a 'Culture of Violence and Crime': the Kanun of Lek Dukagjini and the Rise of the Albanian Sexual-Slavery Rackets. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 14., No 2., 161-184.

ASQUITH, S. et al. (1998), *Children, Young People and Offending in Scotland.* Edinburgh. The Scottish Office /Crime and Criminal Justice Research Findings No 21./

BALAHUR, D. (2007), *Multidimensional Restorative Justice for Everyone: Romanian developments.* Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület, Kézirat

BÁN E. (2007), *Konfliktuskezelés kommunikációval: mediáció.* Egyetemi Szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Kommunikációs Intézet

BARABÁS A. T. (1994), *A szabadságvesztés büntetés korlátozása és helyettesítése.* Kandidátusi értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar

BARABÁS A. T. (2004), *Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában.* Budapest, KJK-Kerszöv Kiadó

BARABÁS A. T. (2007), A vádelhalasztások számának alakulása a magyar büntetőeljárásban. *Kriminológiai Tanulmányok,* Vol. 44.

BAZEMORE, G.–FEDER, L. (1997), Judges in the punitive juvenile court: Organizational, career and ideological influences on sanctioning orientation. *Justice Quarterly,* Vol. 14. 87–114.

BAZEMORE, G.–MALONEY, D. (1994), Rehabilitating Community Service: Sanctions in a Balanced Justice System. *Federal Probation,* Vol. 58., No 1., 24–35.

BAZEMORE, G.–SCHIFF, M. (eds.) (2001)*, Restorative Community Justice. Repairing Harm and Transforming Communities.* Cincinnati (OH), Anderson

BAZEMORE, G.–WALGRAVE, L. (1999), Restorative Juvenile Justice in search of fundamentals and an outline for systemic reform. In: BAZEMORE, G.–WALGRAVE, L. (eds.), *Restorative Justice for Juveniles. Repairing the Harm by Youth Crime.* Monsey (New York), Criminal Justice Press, 45–74.

BECCARIA, C. (1995), On crimes and punishments. In: BELLAMY, R. (ed.), *On crimes and punishments and other writings.* Cambridge, Cambridge University Press (magyarul: *A bűnökről és a büntetésekről*, Budapest, Eötvös József Kiadó, 1998)

BENCZE M. (2005), A magyarországi büntetéskiszabási gyakorlat kutatásának hipotézise és módszertani kérdései. *Jogelméleti Szemle,* No 1.

BENCZE M. (2006), Bírói szerepfelfogás a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Élet és irodalom,* Vol. 50., No 28.

BENTHAM, J. (1982), *An introduction to the principles of morals and legislation*, Eds. Burns, J.H.–Hart, H. L. A., London, Menhuen & Co.

BERGHUIS, A. C. (1992), De harde en da zachte hand: Een statische analyse van verschillen in sanctiebeleid. *Trema*, 84–93.

BIBÓ I. (1993), Etika és büntetőjog. In: GÖNCZÖL, K.–KEREZSI, K. (szerk.), *Deviancia, emberi jogok, garanciák.* Budapest, ELTE Szociálpolitika Tanszéke–T-Twins Kiadó

BOTTOMS, A.–WILES, P. (2002), Environmental Criminology. In: MAGUIRE, M.–MORGAN, R.–REINER, R. (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford–New York, Oxford University Press, 620–656.

BOTTOMS, A. et al. (2004), Towards Desistance: Theoretical Underpinnings for an Empirical Study. *The Howard Journal.* Vol. 43., No 4., 368–389.

BOYLE, J. M. (1999), *Crime Issues in the Northeast: Statewide Surveys of the Public and Crime Victims in CT, DE, ME, MA, VT, NH, NJ, NY and RI*. Lexington, KY., Council of State Governments

BRADBURY, B. (2002), *Deschutes County Delinquent Youth Demonstration Project.* Secretary of State Audit Report, 2002–29, Salem (OR), Office of the Secretary of State

BRAITHWAITE, J.–MUGFORD, S. (1994), Conditions of successful reintegration ceremonies: Dealing with juvenile offenders. *British Journal of Criminology,* No 34., 139–171.

BRAITHWAITE, J. (1989), *Crime, Shame and Reintegration.* Cambridge, Cambridge University Press

BRAITHWAITE, J. (2002), *Restorative justice and responsive regulation.* Oxford, New York, Oxford University Press

BRAITHWAITE, J. (2003), Principles of Restorative Justice. In: HIRSCH, von A.–ROBERTS, J. V.–BOTTOMS, A. (eds.), *Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford, Hart Publishing, 1–21.

BRIENEN, M. E. I.–HOEGEN, E. H. (2000), *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*. Nijmegen, The Netherlands, Wolf Legal Productions

BROWN, R.–HERRNSTEIN, R. (1975), Moral Reasoning and Conduct. *Psychology,* London, Methuen

BUCHANAN, A. (1996), *Cycles of Child Maltreatment: Facts, Fallacies and Interventions.* Wiley, Chichester

Bureau of Justice Statistics (1997), *Sourcebook of Criminal Justice Statistics*, U.S. Department of Justice

CARROLL, J. S. et al. (1987), Sentencing goals, causal attributions, ideology, and personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 52., 107–118.

ÇETTA, A. (1999), *Reconciliation of Blood Feuds 1990–1991.* Pristina, Albanological Institute

CHANKOVA, D. (2006), New restorative justice models: Results of a Survey. Előadás a COST A21 Kutatói Együttműködés záró konferenciáján, Varsó, 2006. november 22–24.

CHRISTIE, N. (1977), Conflicts as property. *British Journal of Criminology*, Vol. 17. No 1., 1–15.

COHEN, A. (1955), *Delinquent Boys.* Glencoe (IL), Free Press

COLEMAN, J. W. (2001), *The Criminal Elite: The Sociology of White–Collar Crime.* New York, St. Martin's Press

CONKLIN, J. E. (2004), *Criminology* (8th edition). Boston, Allyn and Bacon

CRAWFORD, A.–NEWBURN, T. (2003), *Youth Offending and Restorative Justice. Implementing reform in youth justice.* Cullompton, Willan Publishing

CSEMÁNÉ VÁRADI E. (2007), *A gyermek- és fiatalkori bűnözés,* Előadás a Közbiztonság–Társadalmi bűnmegelőzés–Büntetőpolitika c. konferencián, Budapest, 2007. november 30. [http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/varadi_erika.ppt], letöltve: 2008. 04. 09.

CULLEN, F. T. et al. (2000), Public Opinion about Punishment and Corrections. In: TONRY, M. (ed.), C*rime and Justice: A review of research.* Vol. 27.

CZENE G. (2006), Ürügy cigányellenes hadjáratra? *Népszabadság,* október 18. [http://nol.hu/cikk/421212/], letöltve: 2008. 07. 09.

DALY, K. (2000), Revisiting the Relationship between Retributive and Restorative Justice. In: STRANG, H. and BRAITHWAITE, J. (eds.), *Restorative Justice. Philosophy to Practice.* Aldershot, Dartmouth, 33–54.

DALY, K. (2001), Conferencing in Australia and New Zealand: Variations, Research Findings and Prospects. In: MORRIS, A.–MAXWELL, G. (eds.), *Justice for Juveniles. Conferencing, Mediation and Circles*. Oxford, Hart

DALY, K. (2002), Restorative Justice: the Real Story. *Punishment & Society*, Vol. 4. No. 1., 55–79.

DALY, K. (2003), Mind the gap: restorative justice in theory and practice. In: HIRSCH, A. von–ROBERTS, J.V.–BOTTOMS, A. (eds.), *Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford, Hart Publishing, 219–236.

DEBUYST, C. (1990), Pour introduire une histoire de la criminology: les problématiques du départ. *Deviance et Société*, Vol. 14., No 4., 347–376.

DEKLERCK, J.–DEPUYDT, A., (1998), An ethical and social interpretation of crime through the concepts of 'linkedness' and 'integration–disintegration'. Applications to restorative justice. In: WALGRAVE, L. (ed.), *Restorative Justice for Juveniles.* Leuven, Leuven University Press, 137–157.

DIGNAN, J. (2002), Restorative justice and the law: the case for an integrated, systemic approach. In: Walgrave, L. (ed.), *Restorative Justice and the Law.* Cullompton, Willan Publishing, 168–190.

DIGNAN, J. (2005), *Understanding victims and restorative justice.* Maidenhead, McGraw Hill, Open University Press

DUDOK D.–TÖRZS E. (2007), *Beszámoló a közvetítői eljárás első félévének tapasztalatairól (2007. január 1–június 30),* Munkaanyag. Budapest, Igazságügyi Hivatal

DUFF, A.–GARLAND, D. (1994), Introduction: thinking about punishment. In: DUFF, A.–GARLAND, D. (eds.), *A Reader on Punishment.* Oxford, New York, Oxford University Press, 1–43.

DUFF, A. (1992), Alternatives to Punishment or Alternative Punishment? In: CRAGG, W. (ed.), *Retributivism and its Critics.* Stuttgart, Steinder, 44–68.

DUFF, A. (1996), Penal communications: Recent work in the philosophy pf punishment. In: TONRY, M. (ed.), *Crime and justice: A review of research.* Chicago, University of Chicago Press, Vol. 17., 1–98.

DUFF, A. (2001), *Punishment, Communication and Community*. Oxford–New York, Oxford University Press

DUFF, A. (2003), Restoration and Retribution. In: HIRSCH, A. VON–ROBERTS, J. V.–BOTTOMS, A. (eds.), *Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford, Hart Publishing, 43–61.

DUNKEL, F.–RÖSSNER, D. (1989), Law and practice of victim/offender agreements. In: WRIGHT, M.–GALAWAY, B. (eds.), *Mediation and Criminal Justice: Victims, Offenders and Community.* London, Sage Publications, 152–177.

DURKHEIM, É. (1973), *On morality and society: selected writings*. Ed. BELLAH, R.N. Chicago, University of Chicago Press

ELIAS, N. (1987a), *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások.* Gondolat Kiadó

ELIAS, N. (1987b), *Involvement and Detachment.* Oxford, Blackwell

ELIAS, N. (1994), *The Civilizing Process*. Oxford, Blackwell

ENSZ (2002), *Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters.* UN Economic and Social Council, Annex to ECOSOC Resolution 2002/12 of 24 July 2002

ENSZ (2006), *Handbook on Restorative Justice Programmes.* United Nations Publications, [http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06–56290_Ebook.pdf], letöltve: 2008. 07. 18.

EREZ, E.–TONTODONATO, P. (1990), The Effect of Victim Participation in Sentencing on Sentencing Outcome. *Criminology,* Vol. 28, 451–474.

ERŐS M. (2003), A kárhelyreállító igazságszolgáltatás spirituális gyökerei. In: HERCZOG, M. (szerk.), *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról.* Budapest, Család Gyermek Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület, 133–151.

ETZIONI, A. (1998), *The Essential Communitarian Reader.* Lanham (MD), Rowman and Littlefield

European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.) (2000), *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work.* Leuven, Leuven University Press

FALCK, S. (1992), The Norwegian community mediation centers at a crossroads. In: MESSMER, H.–OTTO, H.-U. (eds.), *Restorative Justice on Trial. Pitfalls and Potentials of Victim–Offender MediationInternational Research Perspectives.* Dodrecht–London, Kluwer Academic Publishers, 131–148.

FARRINGTON, D. P. (1991), Childhood aggression and adult violence: early precursors and later–life outcomes. In: PEPLER, D. J.–RUBIN, K. H. (eds.), *The development and treatment of childhood aggression.* Erlbaum, Hillsdale (NJ), 5–29.

FARRINGTON, D. P. (1986), Age and crime. In: TONRY, M.–MORRIS, N. (eds.), *Crime and justice: An annual review of research.* Vol. 7., 189–250.

FATIC, A. (1995), *Punishment and Restorative Crime–Handling: A Social Theory of Trust.* Aldershot, Avebury Ashgate Publishing

FATIC, A., (1995), *Punishment and Restorative Crime-Handling.* Aldershot, Avebury

FELLEGI B.–LIGETI Gy. (2004), Fegyelem az iskolában. *Új Ifjúsági Szemle*, No 3.

FELLEGI B.–TÖRZS E.–VELEZ E. (é. n.), Restorative justice and victim–offender mediation in Hungary. In: AERTSEN, I.–MIERS, D. (eds.), *A comparative study of restorative justice legislation in Europe.* Frankfurt am Main, Verlag für Polizeiwissenschaft (megjelenés alatt)

FELLEGI B. (2002), A kárhelyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének menete Magyarországon gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők esetében. Szakdolgozat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szociológiai, Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ

FELLEGI B. (2004), *Explaining the Impact of Restorative Justice–The 4–Way Interaction of Morality, Neutralisation, Shame and Bonds.* Cambridge, MPhil Thesis, University of Cambridge

FELLEGI B. (2005a), *Meeting the Challenges of Implementing Restorative Justice in Central and Eastern Europe.* European Forum for Restorative Justice, AGIS-projekt beszámoló, Leuven, [http://www.euforumrj.org/readingroom/FinalAGIS2publication.pdf], letöltve: 2008. 07. 24.

FELLEGI B. (2005b), Holtvágányról a megoldások felé. *Népszabadság,* november 24. [http://nol.hu/cikk/385190/], letöltve: 2008. 05. 26.

FELLEGI B. (2007a), Szakmai csoport a családi csoportról. *Család, Gyermek, Ifjúság*, No 5.

FELLEGI B. (2007b), Explaining the impact of restorative justice: the '4–way interaction' of morality, neutralisation, shame and bonds. In: MACKAY, R. et al. (eds.), *Images of restorative justice theory*. Frankfurt am Main, Verlag für Polizeiwissenschaft

FERGE Zs. (1997), És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat. In: GOMBÁR Cs.–HANKISS E.–LENGYEL L. (szerk.), *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*. Budapest, Helikon– Korridor

FERGE Zs. (1999), A civilizációs folyamat fenyegetettsége. *Magyar Tudomány,* Vol. 44., No 10., 1153–1169.

FERGE Zs. (1999), Szegénység és bűnözés, azaz van-e dezintegrációs és decivilizációs esély? *Belügyi Szemle*, Vol. 2., 3–28.

FERGE Zs. (2000), *Elszabaduló egyenlőtlenségek. Állam, kormányok, civilek.* Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Társadalompolitikai olvasókönyvek

FLECK Z. (1996), Bírók a rendszerváltásban. *Beszélő,* No 7., 51–59.

FLECK Z. (2004), Jogállami intézmények és alakítóik. *Beszélő,* No 1.

FLECK Z. (2006), Igazságszolgáltatás reform közben. In: ÁGH A.–SOMOGYVÁRI I. (szerk.), *A közigazgatási reform új perspektívái.* Budapest, Új Mandátum, 145–164.

FLECK Z. (2007), Helyreállítható-e az igazságszolgáltatás iránti bizalom? *Esély,* No 45.

FÖLDES P. (2003), Még egyszer a Szemtől szembe módszer iskolai alkalmazásáról, In: HERCZOG M. (szerk.), *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest, Család Gyermek Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület, 235–243.

FORST, B.–WELLFORD, C. (1990), Punishment and sentencing. Developing sentencing guidelines empirically from principles of punishment. *Rutger Law Review*, Vol. 33., 799–837.

FOUCAULT, M. (1975), Surveiller et punir. Paris, Gallimard

FOX, L. (trans.) (1989), The Code of Leke¨ Dukagjini/Kaunui I Leke¨ Dukagjinit. Comp. Shtjefen Gjec¸ov., New York, Gjonlekaj Publishing Company

GANDHI, M. (2003), *Az igazság szolgája.* Ursus Libris

GAVRIELIDES, T. (2007), *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy.* Helsinki, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI), Publication Series, No 52.

GIMENEZ-SALINAS, E. (1997), La mediación en el sistema de justicia juvenil: una visión desde el derecho comparado, *Annales Internationales de Criminologie*, Vol. 35., No 1–2, 155–176.

GLASSER, W. (1969), *Schools without failures.* New York, Harper & Row

GÖNCZÖL K. (1992), Bűnözés és bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában. *Esély,* Vol. 1., 42–55.

GÖNCZÖL K. (2005), *A közösségi bűnmegelőzés jelentősége és eszköztára a helyi politikában*. Budapest, Országos Bűnmegelőzési Bizottság Titkársága, Tájékoztató Füzetek I

GÖNCZÖL K. (2005), Developing humane criminal justice systems in democratic societies: An update from Hungary. *The Journal of Community and Criminal Justice*, Vol. 52. No 2., 181–186.

GÖNCZÖL K. (2007), Helyreállító igazságszolgáltatás–helyreállítható bizalom. *Élet és Irodalom,* No 39. [http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0739&article=2007–0930–1754–34BXSO], letöltve: 2008. 07. 28.

GÖRGÉNYI I. (1997), *Az áldozattá válás megelőzése.* [http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/gorgenyi_ilona.doc], letöltve: 2008. 07. 23.

GÖRGÉNYI I. (2000): Régi és új paradigma: a restoratív igazságszolgáltatás. In: GELLÉR B. (szerk.), *Békés Imre Ünnepi Kötet,* Budapest, ELTE–ÁJK

GÖRGÉNYI I. (2006), *Kárjóvátétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. Budapest, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft.

GROENHUIJSEN, M. (2004), Victims' Rights and Restorative Justice: Piecemeal Reform of the Criminal Justice System or a Change of Paradigm? In: KAPTEIN, H.–MALSCH, M., *Crime, Victims, and Justice. Essays on Principles and Practice.* Hampshire, England and Burlington, VT, Ashgate Publishing, 63–79.

GROENHUIJSEN, M. S.–REYNAERS, S. (2006), Het Europees Kaderbesluit inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure: implementatieperikelen en interpretatievragen, *Panopticon: tijdschrift voor strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk*, Vol. 3., 12–33.

HACK P. (2008), *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó

HADLEY, M. (2001), *The Spiritual Roots of Restorative Justice*. Albany, Suny Press

HAHN, N. (1989), Coping with Moral Conflict as Resiliency, In: DUGAN, T. F.–COLES, R. (eds.), *The Child in our Times: Studies in the Development of Resiliency.* New York, Bruner, Mazel

HALFON, N.–SHULMAN, E.–HOCHSTEIN, M. (2001), Brain Development in Early Childhood, In: HALFON, N.–SHULMAN, E.–HOSCHTEIN, M. (eds.), *Building Community systems for Young Children.* UCLA Center for Healthier Children, Families, Communities, Los Angeles

HAMMERSCHICK, W.–PELIKAN, C.–PILGRAM, A. (1994), *Ausweg aus dem Strafrecht – der Außergerichtliche Tatausgleich*. Baden–Baden, Nomos

HARRIS, N. (2001), Ch. 12., In: AHMED, E.–HARRIS, N.–BRAITHWAITE J.–BRAITHWAITE, V., *Shame management through reintegration.* Cambridge, Cambridge University Press

HARRIS, N.,–WALGRAVE, L.–BRAITHWAITE, J. (2004), Emotional dynamics in restorative conferences. *Theoretical Criminology,* Vol. 8. No 2., 191–210.

HART, H. L. A. (1968), *Punishment and responsibility: Essays in the philosophy of law.* Oxford, Clarendon Press

HARTMANN, A. (1995), *Schlichten oder Richten: die Täter-Opfer-Ausgleich und das (Jugend-) Strafrecht*. München, Fink Verlag

HASLUCK, M. (1954), *The Unwritten Law In Albania.* Cambridge University Press, Cambridge

HAYES, H. (2005), Assessing Re-offending in Restorative Justice Conferences. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, Vol. 38. No 1., 77–101.

HAZANI, M. (1991), The Universal Applicability of the Theory of Neutralization: German Youth Coming to Terms with the Holocaust. *Crime, Law and Social Change,* Vol. 15., 135–149.

HERCZOG M. (2008a), *Koragyermekkori fejlesztés.* [http://oktatas.magyarorszagholnap.hu/wiki/Herczog_M%C3%A1ria:_Koragyermekkori_fejleszt%C3%A9s#2._Szakemberk.C3.A9pz.C3.A9s], letöltve: 2008. 07. 25.

HERCZOG M. (2008b), Csodák nincsenek. *Fundamentum,* No 3., megjelenés alatt

HERCZOG M. (szerk.) (2003), *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról.* Budapest, Család, Gyermek, Ifjúság Könyvek

HINDENLANG, M. J. (1973), Causes of delinquency: a partial replication and extension. *Social Problems,* Vol. 20., 471–487.

HIRSCH, A. von–ASHWORTH, A.–SHEARING, C. (2003), Specifying Aims and Limits for Restorative Justice: A 'Making Amends' Model? In: HIRSCH, A. VON–ROBERTS, J.V.–BOTTOMS, A. (eds.), *Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford, Hart Publishing, 1–21.

HIRSCH, A. VON–ASHWORTH, A. (eds.) (1998), *Principled Sentencing.* Oxford, Hart Publishing

HIRSCH, A. VON (1993), *Censure and Sanctions*. Oxford, Clarendon Press

HIRSCHI, T. (1969), *Causes of Delinquency.* Berkeley, University of California Press

HOGARTH, J. (1971), *Sentencing as a human process.* Toronto, University of Toronto Press

Home Office (2003), Criminal Statistics, England and Wales, 2002. The Stationery Office, [http://www.homeoffice.gov.uk/rds/crimstats02.html], letöltve: 2008. 07. 31.

HONDERICH, T. (1970), *Punishment: The supposed justifications,* second edition. London, Hutchinson & Co.

HOUGH, M.–ROBERTS, J. V. (1998), Public punitiveness and public knowledge of the facts: some Canadian surveys. In: WALKER, N.–HOUGH, M. (eds.), *Public attitudes to Sentencing. Suverys from Five Countries,* Aldershot, Gower

HUDSON, J. et al. (eds.) (1996), *Family Group Conferences. Perspectives on Policy and Practice. Leichardt (NSW)*, The Federation Press

Igazságügyi Hivatal (2008), *Beszámoló a Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2007. évi, közvetítői ügyekben megvalósított feladatairól*. Munkaanyag. Budapest, Igazságügyi Hivatal

JASINSKI, J. (1999), Crime: Manifestations, Patterns and Trends of Crime: 'traditional' versus 'new' crime; juvenile crime; fear of crime. *European Journal on Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 7. No 4., 374–386.

JOHNSON, R. E. (1979), Juvenile Delinquency and Its origins: An Integrated Theoretical Approach. New York, Cambridge University Press

KÁLMÁN K. (1963), A szociológiai szemlélet a modern jogelméletben. In: Szabó I. (szerk.), *Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről.* Budapest, Akadémiai Kiadó

KANDUC, Z. (1995), Crime in Slovenia. *European Journal on Criminal Policy and Research,* Vol. 3. No 3–4., 64–72.

KANT, I. (1991), *The Metaphysics of morals.* Cambridge, Cambridge University Press

KAPARDIS, A. (1987), Sentencing by English magistrates as a human process. In: Pennington, D. C.–Lloyd-Bostock, S. (eds.), *The psychology of sentencing. Approaches to consistency and disparity.* Oxford, Centre for Socio-Legal Studies, 193–203.

KARP, D.–WALTHER, L. (2001), Community Reparative Boards in Vermont: Theory and Practice. In: Bazemore, G. and Schiff, M. (eds.), *Restorative Community Justice. Repairing Harm and Transforming Communities*. Cincinnati, Anderson, 199–217.

KEIJSER, J. W. DE–KOPPEN, P. J.–ELFFERS, H. (2007), Bridging the gap between judges and the public? A multi-method study. *Journal of Experimental Criminology,* Vol. 3., No 2., 131–161.

KEIJSER, J. W. de (2001), *Punishment and purpose: From Moral Theory to Punishment in Action.* Amsterdam, Thela Thesis

KELK, C. (1994), Verbreding van het punitieve spectrum. In: MOERINGS, M. (ed.), *Hoe punitief is Nederland,* Arnhem, Gouda Quint, 13–29.

KEREZSI K. (1996), Az alternatív büntetések és végrehajtásuk. In: GÖNCZÖL, K.–KORINEK, L.–LÉVAY, M. (eds.), *Kriminológiai ismeretek – Bűnözés – Bűnözéskontroll.* Budapest, Corvina Kiadó

KEREZSI K. (2006a), A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In: KEREZSI, K. (szerk.), *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében.* Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont, 33–90.

KEREZSI K. (2006b), *Kontroll vagy támogatás: Az alternatív szankciók dilemmája.* Budapest, Complex Kiadó

KEREZSI K., (2000), Láthatatlan bűnelkövetők és kézzelfogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? *Esély*, Vol. 5.

KERTÉSZ I. (2002), Börtönpolitika–Bűnmegelőzés. *Büntetőjogi Kodifikáció,* No 4.

KILCHLING, M. (1991), Interests of the Victim and the Public Prosecution–First Results of a National Survey. In: KAISER, G.–KURY, H. –ALBRECHT, J. (eds.), *Victims and Criminal Justice*. Freiburg, Max-Planck-Institute für ausläbdisches und internationales Strafrecht

KINNUNEN, A. (2007), Restorative justice and mediation in criminal cases in Finland. *Newsletter of the European Forum for Restorative Justice*, Vol. 8., No 3.

KISS A. (2006), A sértett szerepe az adhéziós eljárásban. In: KEREZSI, K. (szerk.), *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében.* Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont, 24–33.

KLOCKERS, C. (1974), *The Professional Fence.* New York, Free Press

KOHLBERG, L.–CANDEE, D. (1984), The relation of moral judgment to moral action. In: KURTINES, W.–GEWIRTZ, J. L [eds.], *Morality, moral behaviour and moral development: Basic issues in theory and research.* New York, Wiley Interscience

KOHLBERG, L. (1971), Stages and moral development as a basis for moral education. In: BECK, C. M. et. al. (eds.), *Moral Education–Interdisciplinary Approaches.* Toronto, University of Toronto Press

KORNHAUSER, R. R. (1978), *Social Sources of Delinquency: an appraisal of analytic models.* Chicago, University of Chicago Press

KRAPAC, D. (1995), The Position of the Victim in Criminal Justice: A Restrained Central and Eastern European Perspective on the Victim–Offender Mediation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 3. No 3., 230–240.

LATIMER, J.–DOWDEN, C.–MUISE, D. (2001), *The effectiveness of restorative justice practices: a meta–analysis.* Research and Statistics Division, Department of Justice Canada

LEE, A. (1996), Public Attitudes Towards Restorative Justice. In: GALAWAY, B.–HUDSON, J. (eds.), *Restorative Justice: International Perspectives*. Monsey (NY), Criminal Justice Press, 337–347.

LÉVAY M. (2000), Social Changes and Rising Crime Rates: The Case of Central and Eastern Europe. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 8. No 1., 35–50.

LEWIS, M. (1992), *Shame: The exposed self.* New York (NY), Free Press

LIEBMANN, M. (2007), *Restorative Justice: How it Works*. London and Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers

LIGETI Gy.–MÁRTON I. (2003), A szülők és az iskola. *Esély*, Vol. 1., 46–56.

LIGETI Gy. (2002), Áhítat. Jogsértések az iskolában. *Kritika,* Vol. 1.

LILLES, H. (2001), Circle Sentencing: Part of the Restorative Justice Continuum. In: MORRIS, A.–MAXWELL, G (eds.), *Restorative Justice for Juveniles. Conferencing, Mediation & Circles*, Oxford, Hart

LÖSCHNIG-GSPANDL, M.–KILCHLING, M. (1997), Victim-Offender Mediation and Victim Compensation in Austria and Germany–Stocktaking and Perspectives for Future Research. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 5. No 1., 58–78.

LOSS S. (2005), A romani kris a dél-békési oláhcigányoknál: elmélet és gyakorlat. *Fundamentum,* Vol. 9. Nol. 1., 159–166.

LOSS S. és LŐRINCZ V. (2002), Romani kris a dél-békési oláhcigányoknál. *Beszélő,* No 9. [http://beszelo.c3.hu/02/0910/17loss.htm], letöltve: 2008. 07. 18.

MACIVER, R. M.–PAGE, C. H. (1994), A közösség az, amelyben az egyén teljes életet élhet. In: Gosztonyi G. (szerk.), *Közösségi szociális munka.* A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet. Budapest, Semmelweis Kiadó

MACKAY, R. et al. (eds.) (2007), *Images of restorative justice theory*. Frankfurt am Main, Verlag für Polizeiwissenschaft

MAGUIRE, M.–MORGAN, R.–REINER, R. (eds.) (2002), *The Oxford Handbook of Criminology,* 3. edition. Oxford, Oxford University Press

Magyar Kapcsolatügyeleti Mediátorok Országos Szakmai Szövetsége (2007), *Kapcsolattartási ügyelet/Kapcsolatügyelet szakmai protokoll*. [http://www.kapcsolatalapitvany.hu/img/MAKAMOSZ.zip], letöltve: 2008. 07. 25.

MAGUIRE, M. (1982), Burglary in a dwelling: the offence, the offender and the victim. *Cambridge studies in Criminology,* Vol. 49.

MARSHALL, T.–MERRY, S. (1990), *Crime and Accountability. Victim-Offender Mediation in Practice.* London, HMSO.

MARUNA, S.–COPES, H. (2003), Neutralizations. In: MICHAEL, T. (ed.), *Crime and Justice.* Chicago, University of Chicago, Kézirat

MARUNA, S.–ROY, K. (2007), Amputation or Reconstruction: Notes on 'Knifing Off' and Desistance from Crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 23., 104–124.

MARUNA, S. (2001), *Making Good: How Ex-convicts Reform and Rebuild their Lives.* Washington, American Psychological Association

MASTERS, G.–ROBERTS, A. (2000), Family Group Conferencing for Victims, Offenders and Communities. In: Liebmann, M. (ed.), *Mediation in Context*. London, J. Kingsley

MASTERS, G. (1998), The Importance of Shame to Restorative Justice. In: WALGRAVE, L. (eds.), *Restorative Justice for Juveniles.* Leuven, Leuven University Press, 123–147.

MATTINSON, J.–MIRRLEES-BLACK, C. (1985), *Attitudes to Crime and Criminal Justice: Findings from the 1998 British Crime Survey*. Home Office Research Study 200 and Research Findings 111, 2000. [http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/hors200.pdf], letöltve 2008. 07. 31.

MAXWELL, G.–MORRIS, A. (2001), Family group conferences and reoffending. In: MORRIS, A.–Maxwell, G. (eds.), *Restorative justice for juveniles: conferencing, mediation and circles*. Oxford, Hart Publishing, 243–263.

MCCOLD, P. (1999), Toward a Holistic Vision of Restorative Juvenile Justice: A reply to Walgrave. Paper presented at the Fourth International Conference on Restorative Justice for Juveniles, Tuebingen, Germany, October 2000

MCCOLD, P. (2000), Toward a Holistic Vision of Restorative Juvenile Justice: A Reply to the Maximalist Model. *Contemporary Justice Review*, Vol. 3. No 4., 357–414.

MCCOLD, P. (2001), Primary Restorative Justice Practices. In: MORRIS, A.–MAXWELL, G. (eds.), *Restorative Justice for Juveniles,* Oxford, Portland Oregon, Hart Publishing, 41–59.

MCCOLD, P. (2003a), A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata. In: HERCZOG, M. (szerk.), *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról.* Budapest, Család Gyermek Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület, 55–133.

MCCOLD, P. (2003b), A survey of assessment research on mediation and conferencing. In: WALGRAVE, L. (szerk.), *Repositioning Restorative Justice.* Devon, Willan Publishing, 67–120.

MCCOLD, P. (2004), Paradigm Muddle: The Threat to Restorative Justice Posed by its Merger with Community Justice. *Contemporary Justice Review,* Vol. 7. No 1., 13–35.

MCCOLD, P.–WACHTEL, T. (2002), Restorative justice theory validation. In: WEITEKAMP, E.–KERNER, H.-J. (eds.), *Restorative Justice, Theoretical foundations.* Cullompton, Willan Publishing, 110–142.

MCGILLIS, D. (1997), *Community Mediation Programs: Developments and Challenges. Issues and Practices*. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, July (NCJ 165698)

MEAD, M. (1937), Cooperation *and competition among primitive peoples.* New York (NY), McGraw–Hill

Mediation UK (1994), *Victim–offender mediation: guidelines for starting a service*. Bristol, Mediation UK

Mediation UK (1998), *Practice standards for mediators and the management mediation services*. Bristol, Mediation UK

MEZEY B. (szerk.) (2004), *Magyar jogtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó

MIERS, D.–WILLEMSENS, J. (eds.) (2004), *Mapping Restorative Justice–Developments in 25 European countries.* Leuven, European Forum for Victim–Offender Mediation and Restorative Justice

MIERS, D. ET al. (2001), *An Explanatory Evaluation of Restorative Justice Schemes.* Home Office, Crime Reduction Research Series Paper 9.

MIKAELSSON, J.–WERGENS, A. (2001), *Repairing the Irreparable–State compensation to crime victims in the European Union.* Umea, The Crime Victim Compensation and Support Authority

Ministry of Justice New Zealand (1995), *Restorative Justice. A discussion paper.* Wellington, Ministry of Justice

MINOR, W. W. (1981), Techniques of Neutralizations: A Reconceptualization and Empirical Examination. *Journal of Research in Crime and Delinquency.* Vol. 18., 295–318.

MOHÁCSI E. (2005), Hatévesen holtvágányon. *Népszabadság*, október 29. [http://nol.hu/cikk/382452/], letöltve: 2008. 05. 26.

MOORE, M. (1995), The Moral Worth of Retribution. In: MURPHY, J. (ed.), *Punishment and Rehabilitation*. Belmont, CA, Wadsworth Publishing

NAGY F. (1994), Jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája. In: GÖNCZÖL, K. (szerk.), *Büntetőpolitika, bűnmegelőzés.* Budapest, T-Twins Kiadó

NATHANSON, D.L. (1992), *Shame and Pride: Affect, sex and the birth of the self.* New York (NY), W.W. Norton

NEGREA V.–KÖKÖNYEI Gy. (2000), Az áldozat és bűnelkövető közötti kapcsolat helyreállításának lehetőségei az aszódi fiatalkorúak szemszögéből. *Család, Gyermek, Ifjúság*, No 1., 17–20.

NEGREA V. (2002): Jóvátételen alapuló nevelési módszer alkalmazása beilleszkedési zavarokkal küszködő gyermekek kezelésében. *Belügyi Szemle*, No 5., 95–105.

NEGREA V. (2003): A resztoratív nevelési módszer hazai alkalmazása. In: HERCZOG M. (szerk.), *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról.* Budapest, Család Gyermek Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület, 207–213.

NEMÉNYI E. (2005), Nincsenek esetek, de vannak még csodák. *Család, Gyermek, Ifjúság,* No 4.

NIEMEYER, M.–SHICHOR, D. (1996), A preliminary study of a large victim–offender reconciliation program. *Federal Probation*, Vol. 60, No 3., 30–34.

NOVACK, S.–GALAWAY, B.–HUDSON, J. (1980), Victim and Offender Perceptions in the Fairness of Restitution and Community Service Sanctions. In: HUDSON, J.–GALAWAY, J. (eds.), *Victims, Offenders and Alternative Sanctions.* Lexington, D.C. Heath and Company, 63–70.

O'CONNELL, T.–WACHTEL, B.–WACHTEL, T. (1999), *Conferencing Handbook: The New Real Justice Training Manual.* Pipersville (PA), The Piper's Press

PAYNE, J. (2007), *Recidivism in Australia: findings and future research /*Research and Public Policy Series, No 80./

PEACHEY, D. (1989), The Kitchener experiment. In: WRIGHT, M.–GALAWAY, B. (eds.), *Mediation and Criminal Justice: Victims, Offenders and Community.* London, Sage Publications, 14–26.

PEASE, K. (1998), *Repeat Victimisation: Taking Stock.* Home Office, Police Research Group, London /Crime Detection and Prevention Series Paper No 90./

PÉTERFI F. (szerk.) (2005), Az állampolgári részvétel és a közbizalom gyorsmérlege. *Parola*, No 3-4.

PETERS, T.–AERTSEN, I. (1995), Restorative Justice in search of new avenues in dealing with crime. In: FIJNAUT, C. et al. (eds.), *Changes in Society, Crime and Criminal Justice in Europe*. Vol. 1., Den Haag, Kluwer Law International, 311–342.

PETERS, T. (2000), Victim–offender mediation: reality and challenges. In: European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (szerk.), *Victim–Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*. Leuven, Leuven University Press, 9–15.

PRANIS, K. (2005), *The Little Book of Circle Processes: A New/Old Approach to Peacemaking*. Intercourse (PA), Good Books

PRICHARD, J. (2003), *Juvenile Conferencing and restorative justice in Tasmania.* Unpublished Ph.D Thesis. University of Tasmania, Faculty of Law

RANKIN, J. H.–KERN, R. (1994), Parental attachments and delinquency. *Criminology,* Vol. 32., 495–516.

REEVES, H. (1989), The Victim Support Perspective. In: WRIGHT, M.–GALAWAY, B. (eds.), *Mediation and Criminal Justice. Victims, Offenders and Community*. London, SAGE Publications, 44–55.

Restorative Justice Consortium (1998), *Standards for restorative justice.* London, Restorative Justice Consortium

Restorative Justice Consortium (2006), *Restorative justice works! The positive effect of restorative processes on re–offending.* [http://www.restorativejustice.org.uk/Resources/pdf/RJ%20and%20the%20Reduction%20of%20Reoffending_update03042006.pdf], letöltve: 2008. 07. 24.

RETZINGER, S. M.–SCHEFF, T. J. (1996), Strategy for Community Conferences: Emotions and Social Bonds, In: GALAWAY, B.–HUDSON, J. (eds.), *Restorative justice: International Perspectives.* Monsey (NY), Criminal Justice Press, 315–337.

ROCHE, D. (2003), *Accountability in Restorative Justice*. Oxford, Oxford University Press

ROHNE, H.-C. (2008), The Israeli-Palestinian conflict and the second intifada–A cycle of violence. In: AERTSEN, I. et al. (eds.), *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts. Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian case.* Willan Publishing

SAMPSON, R. J.–GROVES, W. B. (1989), Community structure and crime: testing social disorganisation theory. *American Journal of Sociology*, Vol. 94. No 4., 774–802.

SAMPSON, R. J.–LAUB, J. (1993), *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life.* Cambridge, MA., Harvard University Press

SAMPSON, R. J.–LAUB, J.H. (2003), Desistance from crime over the life course. In: Mortimer, J. T.–Shanahan, M. J. (eds.), *Handbook of the life course.* New York, Plenum/Kluwer

SAMPSON, R. J.–LAUB, J. H. (2004), A general age–graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology. In: FARRINGTON, D. P. (ed.), *Advances in criminological theory: Testing integrated developmental/life-course theories of offending*. Vol. 13., 161-185.

SAMPSON, R. J.–RAUDENBUSH. S. W.–EARLS, F. (1997), Neighbourhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy. *Science*, Vol. 277., 918–924.

SCHEFF, T. J.–RETZINGER, S. M (1991), *Emotions and Violence: Shame and Rage in Destructive Conflicts.* Lexington, MA, Lexington Books

SCHOEMAN, F. (ed.) (1987), *Responsibility, Character and Emotions.* Cambridge University Press

SCHORE. A. N. (2000.), Attachment and the regulation of the right brain. *Attachment and Human Development*, Vol. 2. No 1.

SESSAR, K. (1987), Büntetés helyett az okozott kár jóvátétele? Vizsgálódások e gondolat lakossági fogadtatásáról. *Jogtudományi Közlöny*, No 8.

SHAPLAND, J.–WILLMORE, J.–DUFF, P. (1985), *Victims in the Criminal Justice System*. Aldershot, Gower

SHAPLAND, J. (1986), Victims and the Criminal Justice System, In: FATTAH, E. A. (ed.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System.* New York City, St. Martin's Press

SHAPLAND, J. et al. (2006), *Restorative Justice in Practice: The Second Report from the Evaluation of Three Schemes.* The University of Sheffield Centre for Criminological Research, Occasional Paper 2., Sheffield, Faculty of Law, [http://www.ccr.group.shef.ac.uk/papers/pdfs/Restorative_Justice_Report.pdf], letöltve: 2008. 07. 24.

SHERMAN, L. (1993), Defiance, Deterrence, and Irrelevance: a Theory of the Criminal Sanction. *Journal of Research in Crime and Delinquency.* Vol. 30. No 4., 445–473.

SHERMAN, L.–STRANG, H. (2007), *Restorative Justice: The Evidence.* London, Smith Institute, [http://www.smith–institute.org.uk/pdfs/RJ_full_report.pdf], letöltve: 2008. 07. 24.

SHERMAN, L. W.–STRANG, H. (1997), *Reintegrative Shaming Experiments (RISE)–The victim's perspectives*, Australian National University, Canberra, RISE Working Papers, Paper No 2. [http://www.aic.gov.au/rjustice/rise/working/risepap2.html], letöltve: 2008. 07. 24.

SHERMAN, L. S.–STRANG, H.–WOODS, D. J. (2000), *Recidivism Patterns in the Canberra Reintegrative Shaming Experiments (RISE).* Research School of Social Sciences, Australian National University, [http://www.aic.gov.au/rjustice/rise/recidivism/], letöltve: 2008. 07. 26.

SIMÁNDI I. (szerk.) (1999), *Történelmi fogalmak kisszótára.* Budapest, Korona Kiadó

SMITH, B. E. (1983), *Non-Stranger Violence–The Criminal Court's Response.* National Institute of Justice, NCJRS Publication

STEVENS, J. (2000), *Access to justice in sub–Saharan Africa: the role of traditional and informal justice systems.* London, Penal Reform International

STOKKOM, B. van (2002), Moral emotions in restorative justice conferences: Managing shame, designing empathy. *Theoretical Criminology,* Vol. 6. No 3., 339–360.

STRANG, H.–SHERMAN, L. (2003), Repairing the Harm: Victims and Restorative Justice. *Utah Law Review*, Vol. 1., 15–42.

STRANG, H. (2002), *Repair or revenge: victims and restorative justice.* Oxford, Clarendon

STUART, B. (1996), Circle sentencing: turning swords into plougshares. In: GALAWAY, B.–HUDSON, J. (eds.), *Restorative Justice: International Perspectives*. Amsterdam, Monsey, Kugler, Criminal Justice Press

SYKES, G. M.–MATZA, D. (1957), Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review,* Vol. 22., 664–670.

TAK, P. (1999), East Meets West–Aspects of Prosecution in Countries in Transition. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 7. No 4., 412–452.

TANGNEY, J.P. (1995), Shame and Guilt in Interpersonal Relationships, In: TANGNEY, J. P.–PRICE, J.–FISHER, K. W. (eds.), *Self-Conscious Emotions: Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride.* New York, Guilford Press

A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája (2003), Melléklet a 115/2003. (X. 28.) OGY–határozathoz, [http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/tars_bunmeg_nemz_strat.doc], letöltve: 2008. 07. 25.

TAYLOR, G. (1985), *Pride, shame and guilt: Emotions of self-assessment.* Oxford, Oxford University Press

TIDMARSH, D. (1999), Necessary but not Sufficient–the Personal View of a Psychiatric Member of the Parole Board. In: COX, M. (ed.), *Remorse and Reparation.* London, Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers, 49–62.

Training and Accreditation Policy Group (2004), *Best Practices Guidance for Restorative Practitioners and their Case Supervisors and Line Managers.* [http://www.homeoffice.gov.uk/documents/rj_bestpractice.pdf?view=Binary], letöltve: 2008. 07. 28.

Truth and Reconciliation Commission of South Africa (2003), *Report*. [http://www.info.gov.za/otherdocs/2003/trc/], letöltve: 2008. 07. 21.

TUTU, D. (1999), *No future without forgiveness.* New York, Random House

TUTU, D. (2004), *God Has a Dream: A Vision of Hope for Our Time.* Doubleday

TYLER, T. R. (1988), What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law and Society Review*, Vol. 22., 103–135.

TYLER, T. R. (1990), *Why people obey the law.* New Heaven, Yale University Press

ÚJLAKY A. (2005), Mediáljunk Jászladányban. *Népszabadság*, december 15. [http://nol.hu/cikk/389004/], letöltve: 2008. 05. 26.

UMBREIT, M.–COATES, R. B. (2001), The Impact of Victim–Offender Mediation. Two Decades of Research. In: UMBREIT, M., *The Handbook of Victim–Offender Mediation. An Essential Guide to Practice and Research*. San Francisco, Jossey-Bass, 161–177.

UMBREIT, M. (1994), *Victim Meets Offender. The Impact of Restorative Justice and Mediation.* Monsey, Willow Tree Press

UMBREIT, M. S.–COATES, R. B.–VOS, B. (2001), Victim impact of meeting with young offenders: two decades of victim-offender mediation practice and research. In: MORRIS, A.–MAXWELL, G. (eds.), *Restorative justice for juveniles: conferencing, mediation and circles*. Oxford, Hart Publishing, 121–143.

UMBREIT, M. S.–GREENWOOD, J. (1997), *Criteria for Victim-sensitive Mediation and Dialogue with Offenders.* Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota

UMBREIT, M.–Zehr, H. (1996), Restorative Family Group Conferences: Differing Models and Guidelines for PRACTICE. *Federal Probation*, Vol. 60., No 3., 24–29.

UTASI Á. (2005), Társadalmi tőke és bizalom. In: *Bizalom–társadalom–bűnözés.* Kriminológiai Közlemények Különkiadása, Miskolc, Bíbor Kiadó

VAN DER DOES, V. (2006), *Negotiating Mediation: Aims and obstacles introducing legislative instruments on mediation in criminal cases at European Union level.* M.A. paper for Master in European Criminology, Centre for Advanced Legal Studies, Katholieke Universitiet Leuven

VAN NESS, D.–STRANG, H. (2002), *Restoring Justice*. second edition, Cincinnati (OH), Anderson Publishing Co.

VANSPAUWEN, K.–SAVAGE, T. (2008), Restorative justice and truth–seeking in the DRC. Much closing for peace, little opening for justice. In: AERTSEN, I. et al. (eds.), *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts. Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian case*. Willan Publishing

VÍGH J. (1998), A kárhelyreállító (restoratív) igazságszolgáltatás. In: *Magyar Jog,* No 6.

VÍGH J. (2003), A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. In: *Jogelméleti Szemle*, No 2. [http://jesz.ajk.elte.hu/vigh14.html], letöltve: 2008. 07. 28.

WACHTEL, T.–MCCOLD, P. (2000). Restorative justice in everyday life. In: BRAITHWAITE, J.–STRANG, H. (eds.), *Restorative Justice in Civil Society.* New York (NY), Cambridge University Press, 117–125.

WALGRAVE, L. (1999), Community service as a cornerstone of a systemic restorative response to juvenile justice. In: BAZEMORE, G.–WALGRAVE, L. (eds.), *Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime.* Monsey (NY), Criminal Justice Press, 129–154.

WALGRAVE, L. (2000), How pure can a maximalist approach to restorative justice remain? Or can a purist model of restorative justice become maximalist? *Contemporary Justice Review,* Vol. 3. No 4., 415–432.

WALGRAVE, L. (2001), On Restoration and Punishment: Favourable Similarities and Fortunate Differences. In: MORRIS, A.–MAXWELL, G. (eds.), *Restorative Justice for Juveniles.* Oxford, Portland Oregon, 17–37.

WALGRAVE, L. (2002), Restorative justice and the law: socio-ethical and juridical foundations for a systemic approach. In: WALGRAVE, L. (ed.), *Restorative Justice and the Law.* Cullompton, Willan Publishing, 191–218.

WALGRAVE, L. (2008a), *Restorative Justice: An Alternative for Responding to Crime?* In: SHOHAM, S. G.–BECK, O.–KETT, M. (eds.), *International Handbook of Penology and Criminal Justice*. Florida, USA, Taylor & Francis Group, 613–689.

WALGRAVE, L. (2008b), *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship.* Devon, Willan Publishing

WALKER, N. (1985), *Sentencing: Theory, law and practice.* London, Butterworths

WALKER, N. (1991), *Why punish?* Oxford, Oxford University Press

WALLER, I.–OKIHIRO, N. (1978), *Burglary: The Victim and the Public.* Toronto, University of Toronto Press

WEBBER, M. M. (1994), Az érdekközösség definíciójához. In: GOSZTONYI G. (szerk.), *Közösségi szociális munka.* A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet, Budapest, Semmelweis Kiadó

WEBER, M. (1949), *Methodology of Social Sciences.* New York, Free Press

WEBER, M. (1987), *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Szociológiai kategóriatan.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

WEISSBRODT, D. (2005), *Truth and Reconciliation Commissions*. [http://www.hrusa.org/workshops/humphrey/workshop/PublicForum/Truth%20and%20Reconciliation.pdf], letöltve: 2008. 07.28.

WEITEKAMP, E. (1999), History of restorative justice. In: BAZEMORE, G.–WALGRAVE, L. (eds.), *Restorative Justice for Juveniles. Repairing the Harm by Youth Crime.* Monsey (NY), Criminal Justice Press, 75–102.

WEITEKAMP, E. (1999), The Paradigm of Restorative Justice: Potentials, Possibilities and Pitfalls. In: DIJK, J. J. M. VAN (ed.), *Caring for Victims. Selected Proceedings of the 9th International Symposium on Victimology.* Monsey (NY), Criminal Justice Press

WEITEKAMP, E. G. M. (2000), Research on victim-offender mediation: findings and needs for the future. In: European Forum for Victim–Offender Mediation and Restorative Justice (ed.), *Victim–offender mediation in Europe: making restorative justice work.* Leuven, Leuven University Press, 99–121.

WELCH, G. (1987), An Integrated Approach to Social Work Practice, In: McKendrick, B. (ed.), *Introdution to Social Work in South Africa.* Owen Burgess, Pinetown, 152–176.

WERGENS, A. (1999), *Crime Victims in the European Union.* Umea, The Crime Victim Compensation and Support Authority

WILLIAMS, B. (1993), *Shame and necessity.* Berkley (CA), University of California Press

WINFREE, T. (2002), Peacemaking and community harmony: lessons (and admonitions) from the Navajo peacemaking courts. In: WEITEKAMP, E.–KERNER, H. J. (eds.), *Restorative Justice: Theoretical Foundations.* Cullompton, Willan Publishing, 285–307.

WOODS, R. (1994), A szociális munkások tevékenységeinek egy lehetséges rendszerezése, In: HEGYESI, G. et al. (szerk.), *A szociális munka elmélete és gyakorlata.* 1.kötet, Semmelweis Kiadó

WRIGHT, M. (1989), What the Public Wants. In: WRIGHT, M.–GALAWAY, B. (eds.), *Mediation and Criminal Justice. Victims, Offenders and Community,* London, SAGE Publications, 264–269.

WRIGHT, M. (1992), Victim–offender mediation as a step towards a restorative system of justice. In: MESSMER, H.–OTTO, H.-U. (eds.), *Restorative justice on trial: pitfalls and potentials of victim-offender mediation – international research perspectives.* Dordrecht, Kluwer

WRIGHT, M. (1996), *Justice for victims and offenders: a restorative response to crime,* second edition. Winchester, Watergate Press.

ZEHR, H. (1990), *Changing Lenses. a new focus for crime and justice*. Scottsdale (PA), Herald

ZEHR, H. (1995), *Changing lenses: a new focus for crime and justice,* second edition. Scottdale (PA), Herald Press

ZEHR, H. (2002), *The Little Book of Restorative Justice.* Intercourse (PA), Good Books

ZEHR, H. (2005), Evaluation and Restorative Justice Principles. In: ELLIOTT, E.–GORDON, R. (eds.), *New Directions in Restorative Justice: Issues, Practice, Evaluation.* Cullompton, Willan Publishing, 296–303.

ZOLNAY J. (2005), A miskolci próbaper. *Népszabadság*, október 18. [http://www.nol.hu/cikk/381047/], letöltve: 2008. 05. 26.

M.1. Táblázatjegyzék

1. táblázat: A retributív és utilitarista büntetőszemlélet összehasonlítása 44
2. táblázat: A resztoratív eljárás előnyei az áldozatok és az elkövetők számára 51
3. táblázat: A büntető és helyreállító megközelítés közötti különbségek 53
4. táblázat: Az egyes szankcionálási megközelítések egyensúlyteremtési szándékai 61
5. táblázat: A büntető és resztoratív eljárás lépcsőfokai 62
6. táblázat: Elméletek az erkölcsi gondolkodás, a semlegesítés, a szégyen és a kötelékek dimenzióiról 94
7. táblázat: A helyreállító megközelítés hatása az erkölcsi gondolkodás, semlegesítés, a szégyen és a kötelékek dimenzióira 111
8. táblázat: 11 európai ország mediációs rendszerének összehasonlítása 125
9. táblázat: A helyreállító igazságszolgáltatási programok bűnismétlésre gyakorolt hatása 139
10. táblázat: Az intézményesítés 9 szükséglete 153
11. táblázat: A helyreállító igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó nemzetközi egyezmények és együttműködések 156
12. táblázat: Interjúalanyok a resztoratív igazságszolgáltatás magyarországi helyzetének felmérésében 166
13. táblázat: A jogalkalmazói kutatás interjúalanyainak egyes jellemzői 239
14. táblázat: Jogalkalmazók céljainak és érdekeinek kettőssége az igazságügyi rendszerben 276
15. táblázat: Személyiségtípusok a kérdezettek körében 281
16. táblázat: Szempontok az első szintű tartalomelemzéshez 282
17. táblázat: A négy személyiségtípus jellemzői 283
18. táblázat: Megoszlás az egyes személyiségtípusok között 288
19. táblázat: SWOT-analízis a helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi szabályozásáról és gyakorlatáról 348

M.2. Ábrajegyzék

1. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a társadalompolitika rendszerében 26
2. ábra: Az elemzés felépítése 35
3. ábra: A hagyományos szankcionálási elvek összehasonlítása 46
4. ábra: A resztoratív szemlélet elhelyezése az egyéb szankciók között 58
5. ábra: A szankcionálási elvek „kommunikációjának” összevetése 59
6. ábra: Resztoratív modellek 78
7. ábra: A resztorativitás szempontjai, lehetséges programok 84
8. ábra: A büntetőügyi mediáció elterjedtsége Európában 88
9. ábra: 4-utas modell: „Integratív” típus 104
10. ábra: 4-utas modell: „Kirekesztett” típus 104
11. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatási programok típusai beágyazódottságuk és működésük alapján 118
12. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatási programok az igazságszolgáltatás folyamatában 119
13. ábra: A közvetítői tevékenységek végzéséhez szükséges ismeretek négy pillére 148
14. ábra: Az ismertté vált bűncselekmények száma Magyarországon 170
15. ábra: Az ismertté vált bűncselekmények megoszlása Magyarországon, 1985–2006 170
16. ábra: Az ismertté vált gyermekkorú elkövetők száma és 10,000 gyermekkorú lakosra eső aránya, 1985–2006 172
17. ábra: Az ismertté vált fiatalkorú bűnelkövetők száma és 10,000 fiatalkorú lakosra jutó aránya 1985–2005 173
18. ábra: Átalakulás az államszocialista rendszerből a demokratikus rendszerbe 175
19. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás magyarországi intézményesítésének folyamata 183
20. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének megjelenése a társadalmi intézmények különböző szintjein 200
21. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatási megjelenése a „bűnmegelőzési piramis” különböző szintjein 202
22. ábra: A közvetítői eljárás folyamata 226

M.3. Esettanulmányok

Mediáció gyermekelhelyezés ügyében

Anna és Péter elváltak. Kisgyermekük neveléséről szétválásuk után maguk megegyeztek, megállapodásukat pedig a gyermek életkorának és igényeinek megfelelően rugalmasan változtatták. A problémák akkor kezdődtek, amikor a láthatás bírósági szabályozását kérték. A bírósági határozat korábbi megállapodásukat csak kis mértékben módosította. Ennek ellenére Anna a korábbi megállapodáshoz képest a bíróság által hozott döntést túl merevnek találta, és úgy érezte, anyaként nem elégítheti ki gyermeke folyamatosan változó igényeit. Péter pedig azt érezte, hogy a határozat gátolja apai törvényes jogaiban. Innentől kezdve Anna és Péter nem volt képes egymással megegyezni a bíróság előtt. A köztük lévő pereskedés már nyolc hónapja fennállt, Anna folyamatosan akadályozta a láthatást, Anna és Péter között pedig számos új ok és konfliktus merült fel. A bíróság Anna és Péter esetét mediációra küldte, amely 3 óra elteltével sikeresen, megegyezéssel zárult. A szülők a legfőbb megoldandó problémának a gyermeknevelés összeegyeztetését és a láthatás rendjének meghatározását találták. Mindkét fél úgy érkezett az ülésre, hogy reménytelennek tartotta a megegyezés lehetőségét. A megbeszélés során mégis sikerült túlkerülniük a múltbéli sérelmek felhánytorgatásán és az eddigi láthatás során elkövetett hibákon. Anna – hibáinak beismerése ellenére – ragaszkodott a láthatások változtatásának fokozatosságához. Ennek ütemezésében megállapodtak, amely Anna számára megnyugtató volt. Továbbá abban is megegyeztek, hogy ha újabb probléma, nézeteltérés adódik kettőjük közt, Anna nem fog azonnal a láthatások felfüggesztésével reagálni, Péter pedig nem fordul rögtön a gyámhivatalhoz, hanem mediátorok újbóli bevonásával próbálják megoldani a helyzetet (NEMÉNYI, 2005).

Konferencia-modell alkalmazása gyermekelhelyezés ügyében

Pisti 7 éves. Édesapjával él együtt, édesanyja a szüleinél lakik. Az édesapa szomszédjának lakásában tűz ütött ki, amely Pistiék lakásába is átterjedt. Ekkor az önkormányzat azt javasolta, hogy Pisti és édesapja vonuljon a családok átmeneti otthonába, amíg újabb lakást nem tudnak kiutalni a számukra. Az édesanya – aki középsúlyosan értelmi fogyatékos – egy nagyon jó anyagi körülmények között élő család gyermeke. Amikor az édesanya családja meghallotta a történteket, azonnal kérte a gyermek elhelyezését az anyánál. Ezen a ponton az édesapa azzal kereste fel a családi koordinátort, hogy segítsen megszervezni egy családi csoportkonferenciát Pisti elhelyezésével kapcsolatban.

A konferencián az apát szülei, testvérei, munkahelyi főnöke és a cigány önkormányzat vezetője kísérte el. Az anyát rokonsága, testvérei, unokatestvérei és a helyi vajda támogatták. A megbeszélésen, a két család képviseletében kb. 40-en (!) jelentek meg.

A család a konferencia helyszínéül a helyi kocsmát választotta. A megbeszélés – sokak meglepetésére – azzal kezdődött, hogy az édesanya családja disznóvágást rendezett, ahova minden résztvevőt meghívott.

Ezt követően kezdődött el a családi megbeszélés. Elsőként a szociális munkások ismertették az esetet, majd Pisti osztályfőnöke beszélt a gyermek iskolai tanulmányáról. Elmondta, hogy mivel édesapának érettségije van és rendezett életet él, ő úgy érzi, hogy Pistinek az édesapánál lenne a legjobb helye. Majd a cigány kisebbségi önkormányzat vezetője mondta el, hogy az apának folyamatosan próbálnak lakást keresni. Az édesapa főnöke megosztotta, hogy az apa jó munkát végez, munkahelye hosszú távra biztosított. Az anya részéről többek között a vajda beszélt, aki elmondta, hogy az édesanya rokonai nagyon jó anyagi körülmények között élnek, mely nem utolsó szempont a gyermek elhelyezésénél.

Ezt követően a szakemberek és a koordinátor kivonultak a teremből, hogy a család maga dolgozza ki tervét Pisti biztonságos elhelyezésére vonatkozóan. 8 óra elteltével – amely során sokszor kihallatszódtak a hangos vitatkozások – a vajda kijött, hogy közölje a koordinátorral döntésük megszületését.

Ez alapján Pisti az apánál maradt. Az anya családja arra kérte az édesapát, hogy azonnali jelleggel költözzön albérletbe a gyermekkel. A család vállalta, hogy az albérleti díj felét fizeti. Az anya korlátlan láthatást kap a gyermek felé, de csak felügyelettel. A láthatásra testvérei vagy szülei kísérik el. Nyáron és az ünnepnapok alkalmával Pisti az egész családdal az anyai nagyszülőknél tartózkodhat. Az esettanulmány ismertetésének időszakáig a családdal nem merült fel további gond Pisti elhelyezésével kapcsolatban (KOPF KATALIN családi koordinátorral végzett interjú során lejegyzetelt eset, 2007.).

Kortársfacilitáció iskolai graffitizés ügyében

Norbi, aki egy alternatív középiskola harmadik osztályos hallgatója rendszeresen graffitizett az iskola közfalain. Az igazgató az iskolai kortárs-facilitátor segítségét kérte abban, hogy szervezzen egy resztoratív konferenciát, amely során az igazgató kifejezheti, hogy mennyire bántja őt a rendszeres falfirkálás, hogy mindennek látványa milyen kellemetlenségeket eredményez, amikor az iskolát vendégek látogatják, és milyen költséges ennek helyreállítása az iskola számára.

A megbeszélésen részt vett az igazgató, egy őt támogató tanár, Norbi, barátja Gee és a kortárs- facilitátor.

A konferencia-megbeszélés eredményeképpen létrejött megállapodás szerint Norbi letakarítja az összerajzolt falat, többet nem firkál a tiltott falakra, valamint beszél firkász barátaival is, hogy ők se graffitizzenek. Norbi barátja, Gee – aki az iskola fő graffitise – vállalta, hogy segít Norbinak a fal letakarításában. Emellett Gee felajánlása az volt, hogy egy egész napos takarítónapot hirdet meg az iskolában, továbbá ő is beszél firkász haverjaival, hogy ne firkáljanak a falakra. Az igazgató vállalta, hogy ún. legál-falakként felajánlja az iskola két oszlopát falfirkálás céljára. Amennyiben az oszlopok betelnek, biztosítja a lefedésükhöz szükséges anyagot. Az iskolai takarítónaphoz az igazgató a szükséges eszközöket rendelkezésre bocsátja, továbbá a takarításban résztvevőknek óránként egy plusz testnevelés órát ad ajándékba. A megállapodás teljesítését a kortárs-facilitátor ellenőrizte.

A konferenciát követően az iskolában megszűntek a graffitizések, továbbá sokak részvételével, nagy sikerrel és emlékezetes hangulatban került megrendezésre az iskolai takarítónap Az iskola – a graffitisek indíttatását megértve – azóta az oszlopokat nyaranta lefesti, és szeptemberben újra festhetővé teszi azokat. Bár Norbi, Gee és barátai régen leérettségiztek, az oszlopok évről évre megtelnek rajzokkal, az iskola egyéb részei pedig mintaszerűen tiszták (HADHÁZI LÍVIA és KERÉNYI MÁRIA, alternatív középiskolai tanár és igazgató személyes elmondása alapján, 2002).

Sértések, fenyegetések a közösségben

Egy vidéki település észak-keleti oldalán található egy kastélypark, a kastélyparktól északabbra pedig egy romatelep. A kastélypark déli és északi oldalán is van egy-egy bejárat, a park azonban nem átjárható, azt biztonsági őrök védik. Ennek ellenére bevett szokás volt, hogy a biztonsági szolgálat emberei átengedték a telep lakóit a parkon, ugyanis a hivatalos közút körülbelül másfél kilométerrel hosszabb távot jelentett az ottlakóknak.

A probléma akkor kezdődött, mikor az iskolából egy tíz év körüli fiú ment haza, és sértő megjegyzést tett a biztonsági őrnek, mire válaszként a biztonsági őr megkergette a fiatalt. A fiú elszaladt előle, de mikor hazaért, beszámolt apjának a történtekről, azt azonban elhallgatta, hogy ő előtte mit mondott az őrnek. Ennek köszönhetően a fiatal édesapja visszament a biztonsági őrhöz és megfenyegette, hogy elvágja a torkát, ha bármit is csinál a gyerekkel. Még aznap este sötétedés után öt biztonsági őr baseballütőkkel és pisztolyokkal felszerelkezve elmentek a telepre, az apukát alsóneműben kizavarták az udvarra, majd megfenyegették, hogy ha bármilyen bántódása esik a szóban forgó biztonsági őrnek, akkor agyonverik.

Az esetről tudomást szerzett a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzat (CKÖ) vezetője, aki felvette a kapcsolatot a közreműködő mediátorral. Ezt követően a CKÖ vezetője és a mediátor megkeresték a helyi rendőrkapitányt, hogy vegyen részt egy egyeztető megbeszélésen, és ezzel próbálják meg megelőzni a jövőben előforduló, hasonló bűncselekményeket. A biztonsági őrszolgálat vezetőjét a rendőrkapitányon keresztül, az érintett apukát pedig a kisebbségi önkormányzati képviselőn keresztül kereste meg a mediátor.

A mediációs ülésen megjelent a biztonsági szolgálat vezetője – aki vállalta, hogy képviseli az érintett biztonsági őrt –, az érintett szülő, a rendőrkapitány, a CKÖ vezetője, valamint a mediátor.

A mediációs ülés során kiderült az apuka számára, hogy fia sértő megjegyzést tett a biztonsági őrre. Ennek fényében máris átértékelte a helyzetet. A biztonsági szolgálat vezetője is csak az ülésen szerzett tudomást arról, hogy az őrök fegyverrel mentek ki a cigánytelepre. Így, hogy kiderültek a felek számára a rejtett információk, egyszerűen születhetett meg a megállapodás. A szülő megígérte, hogy hazamegy és kérdőre vonja a gyermekét, és meggyőzi arról, hogy a jövőben kerülje az ilyen fajta viselkedést. A biztonsági szolgálat vezetője megígérte, hogy a szóban forgó őrt áthelyezi egy másik telephelyre. (Az áthelyezés az őrt nem érintette rosszul, mivel számára nem volt jelentősége, hogy melyik helyen dolgozik.) A rendőrkapitány vállalta, hogy az elkövetkezendő néhány hétben úgy tervezi a járőrszolgálatot, hogy a kritikus helyeken gyakrabban előforduljanak, a CKÖ vezetője pedig vállalta, hogy tartja a kapcsolatot mindkét féllel, és ha bármi probléma

merülne fel a továbbiakban, vagy ők segítenek, vagy értesítik a mediátort (GESKÓ SÁNDOR, mediátor esetközlése alapján, In. BÁN, E., 2007.).

Falopás büntette

Apa és fia önkényes fakitermeléssel az erdőben kb. 80,000 forint értékű fát vágott ki egy anya és lánya erdejéből, mivel a terheltek „senkiföldjének" gondolták az adott erdőrészt. A terheltek a kivágott fa egy részét értékesítették, másik részét saját célra felhasználták. A büntetőeljárás megindulása után 50,000 forintot megfizettek a sértettek részére. A megállapodásban bocsánatkérés és nem anyagi jellegű jóvátétel szerepelt. Mivel több pénzt fizetni nem tudtak, megállapodtak, hogy a büntetőeljárás felfüggesztése alatt, havonta két alkalommal a sértettek háza körüli teendőket (fabehordás, fűrészelés) lát el a két férfi (a sértettek házában nem élt olyan férfi, aki ezen feladatokat el tudta volna látni). A sértettek minden alkalommal meleg étellel, itallal kínálták a terhelteket. A megállapodásban foglaltak teljesültek (Az Igazságügyi Hivatal által készített esetdokumentáció alapján, 2007.)

19 rendbeli lopás bűntette

A bűncselekmény terheltje a városban megbecsült, értelmiségi házaspár gyermeke volt, aki szenvedélybeteg játékgépező és munkanélküli volt. A játékgépezéshez folyamatosan pénzre volt szüksége, amit a sorozatos betörésekből próbált megszerezni. Kávézókba, söröző́kbe, szórakozóhelyekre és két hétvégi házba tört be, volt ahová több alkalommal is. A terhelt szinte minden sértettet ismert, hiszen rendszeresen járt a kiszemelt szórakozóhelyekre.

A mediációs megbeszélésen részt vett a terhelt, megfigyelőként az édesanyja és meghatalmazott védője, valamint 11 sértett.

A beszélgetések tisztelettudóan zajlottak. A sértettek a nyomozás során kárként megjelölt összegű jóvátételre tartottak igényt. A terhelt mindenkitől bocsánatot kért, és a 11 sértett részére a megállapodás aláírásával egyidejűleg megtérített összesen 2,6 millió forintot. A sértettek nagyon elégedettek voltak, hiszen nem is remélték, hogy káruk valaha megtérül, továbbá nagyon értékelték, hogy emiatt már nincs szükség több utánajárásra. A terhelt vonatkozásában 16 rendbeli cselekmény esetében az eljárás megszüntetésére került sor, míg 3 esetben korlátlan enyhítés lehetőségét alkalmazta a bíróság.

Emellett, amikor a terhelt életvitele és problémái a büntetőeljárás megindulásakor felszínre kerültek, teljes családja mögé állt, ők adták össze a jóvátétel összegét is, és igyekeztek támogatni a terheltet a változtatásban. A mediátor utánkövetése során kiderült, hogy a terhelt azóta nem játékgépezik, elhelyezkedett dolgozni, hogy visszafizethesse családjának a 2,6 millió forintot. Úgy érzi kapott még egy esélyt (Az Igazságügyi Hivatal által készített esetdokumentáció alapján, 2007.).

Közúti baleset gondatlan okozása

A terhelt, aki egy válogatott sportoló volt elgázolt egy idős embert a zebrán. A városi bíróság 6 hónapra felfüggesztette az eljárást. A megbeszélésen maximális volt az elkövető együttérzése. Sírt, ahogy megfogalmazta, a sértett „akár a nagymamám is lehetett volna." Mindenki számára megnyugtató mértékű anyagi jóvátételben állapodtak meg a felek. Emellett az elkövető vállalta, hogy sportkörökben jól tájékozott masszőrétől szerez információt a minőségi rehabilitációs lehetőségekről, ezek elérhetőségéről, árajánlatot is kér, megkönnyítve ezzel az idős sértett helyzetét, akinek csak választania kellet a lehetőségek közül. A megállapodásban foglaltakat határidőre teljesítette az elkövető a beígért információkkal együtt (Az Igazságügyi Hivatal által készített esetdokumentáció alapján, 2007.).

M.4. Statisztika a polgári ügyekben alkalmazott közvetítői eljárásokról (2003-2007)

	Összesen	Eredményes	Eredményesség (%)
2003			
Biztosítás	4	4	100
családi (gyermekekkel kapcs.)	24	18	75
családi teljes körű)	23	17	74
családi (válás)	1	1	100
egyéb polgári	328	290	88
egyéni munkaügy	8	7	88
Gazdasági	3	3	100
tanár-diák	3	3	100
Tulajdonjog	1	0	0
Összesen	**395**	**343**	**87**
2004			
Biztosítás	2	2	100
családi (gyermekekkel kapcs.)	1	1	100
családi (teljes körű)	196	147	75
családi (válás)	51	28	55
egyéb polgári	423	308	73
egyéni munkaügy	34	33	97
tanár-diák	9	9	100
Összesen	**716**	**528**	**74**
2005			
családi (gyermekekkel kapcs.)	4	3	75
családi (teljes körű)	298	218	73
családi (válás)	11	8	73
egyéb polgári	524	355	55
egyéni munkaügy	31	28	73
Gazdasági	26	21	97
tanár-diák	8	8	100
Összesen	**902**	**641**	**71**
2006			
családi (gyermekekkel kapcs.)	51	35	69
családi (teljes körű)	271	189	70
családi (válás)	17	9	53
egyéb polgári	751	477	64
egyéni munkaügy	46	19	41
Összesen	**1136**	**729**	**64**
2007 (*nem teljes*)			
családi (gyermekekkel kapcs.)	35	28	80
családi (teljes körű)	344	229	67
családi (válás)	81	60	74
egyéb polgári	1192	767	64
egyéni munkaügy	28	21	75
Összesen	**1680**	**1105**	**66**
Összesen 2003-2007	**4829**	**3346**	**70**

Forrás: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 2008. május

M.5. A mediáció szabályozása és gyakorlata tizenegy európai jogrendszerben[306]

1. ANGLIA ÉS WALES

1.1. Törvényi háttér

Az 1980-as 90-es években számos civil program indult el, amelyek egyaránt a büntető igazságszolgáltatás rendszerének alternatíváit keresték. A kezdeményezések célkitűzése az volt, hogy olyan programokat hozzanak létre, amelyek hatékonyabban elősegítik az áldozatok felé történő jóvátételt, a bűnvisszaesés csökkenését, a megbékélést és az elterelést.

E hosszú távú múlt ellenére máig elmondható, hogy nincs egy olyan egységes és speciális törvényi háttér, amely a helyreállító igazságszolgáltatás alapját képezné. A fiatalkorúakat érintő 1998-as Büntetőjogi Törvény (*Crime and Disorder Act*) és a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerét szabályozó törvény (*Youth Justice and Criminal Evidence Act*) azonban fontos módosításokat hozott a mediáció számára is. Összességében mind a fiatalkorúakra, mind a felnőttkorúakra elmondható, hogy számos, civil szervezetek által koordinált helyi program működik a resztoratív alapelvekre építve, azonban országosan egységes intézményrendszer és gyakorlat csak a fiatalkorúak esetében alakult ki. E decentralizáltság miatt nehéz átfogó képet adni az angliai programokról. Az alábbi összefoglaló azonban megkísérli azokat a gyakorlatokat megemlíteni, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a helyreállító szemlélethez.

1.2. Eljárás

Felnőtt elkövetők esetében a 70-es évektől van lehetőség az áldozat vagy a közösség felé nyújtandó kártérítésről. Mediációra lehetőség van a végrehajtási szakban is, börtönökben és a pártfogás időszaka alatt. E programokat civil szervezetek végzik. Az ezekben való részvétel nincs befolyással a büntetőeljárás menetére; a programok elsősorban az elítélt és családja, valamint közössége közötti kapcsolat helyreállítását és a reintegrációt célozzák meg.

A fiatalkorú elkövetőkkel foglalkozó kezdeti civil projektek a bírói útról való elterelést tekintették fő célnak. A későbbi programok már lehetővé tették a helyreállító szemlélet érvényesülését a beismerés és az ítélethozatal között, ill. a végrehajtási szakasz alatt is.

A helyreállító szemlélet a rendőri szakban a rendőrségi figyelmeztetéssel párosítva jelent meg (*police caution plus*). Feltétele, hogy az elkövető lépéseket tegyen afelé, hogy a bűncselekményhez vezető viselkedésén/körülményeken változtatni tudjon. Ezen eljáráson belül valósultak meg a mediáció és a konferencia módszerére épülő programok. Legintenzívebben a *Thames Valley* rendőrségi körzet alkalmaz resztoratív elemeket figyelmeztetései során. Ezen eljárás során egy rendőr vagy egy civil személy facilitálásával az elkövetőnek közvetve vagy közvetlenül lehetősége van találkozni sértettjével és az okozott kárt jóvátenni.[307]

1998 és1999 között 5 új alternatív intézkedés érintette a fiatalkorú elkövetőket. Lehetőség nyílt arra, hogy az eljárást 1.) rendőrségi figyelmeztetéssel elterelje, melynek gyakran része a sértet felé történő jóvátétel. 2.) A fiatalkorúak bírósága szintén elrendelheti a helyreállítást, 3.) kötelezheti az elkövetőt egy bizonyos tevékenységi terv (*action plan*) elkészítésére és megvalósítására, 4.) felügyelet alá helyezheti valamint 5.) egy panel elé küldheti (*referral order*), amely a fiatallal együtt szerződést ír alá arról, hogy a fiatal miként fog jogkövető magatartást tanúsítani a későbbiekben és hogyan állítja helyre az okozott kárt. Ez utóbbi intézmény elrendelése csak első bűntényesek számára lehetséges, azonban beismerő vallomás esetén a bírónak kötelező ezt alkalmazni. A panel kiképzett önkéntesekből, a fiatal pártfogójából (YOT worker), szülőkből és – ha részt kíván venni – az áldozatból áll.

A helyreállítás szemlélete alapszempontként jelenik meg a kisebb súlyú bűncselekmények kezelésekor is, amikor egy figyelmeztetéssel a rendőrségi szakban lezárul az eljárás (*reprimand, final warning*). Első figyelmeztetés (*reprimand*) abban az esetben adható, ha a fiatalnak nem volt korábbi bűncselekménye. Végső figyelmeztetés (*final warning*) akkor adható, ha volt korábbi bűncselekménye, de az utóbbi nem elég súlyos a vádemeléshez. Mindkét eljárás az első bűntényes fiatalok kezelésére kíván hatékony választ adni.

[306] Az összefoglaló alapjául szolgáltak: MIERS és WILLEMSEN (2004), AERTSEN et al. (2004), FELLEGI (2006), valamint az egyes országok angol nyelvű jogszabályai, és irányelvei, illetve konferenciákon hallott előadások segédanyagai. *Jelen áttekintést a Központi Igazságügyi Hivatal felkérésére készítettem 2007 januárjában.*

[307] Az angolszász rendszer sajátosságainak köszönhetően a rendőrségi eljárások terén is jelentős különbség mutatkozik az egyes körzetek között. Erre példa, hogy a *Thames Valley* rendőrség is szabadon alakíthat ki olyan eljárásokat, melyek nem okvetlenül jelennek meg más körzetek gyakorlatában.

A fiatal bűnelkövetőkkel minden esetben a Fiatalkorúakkal Foglalkozó Munkacsoport (*Youth Offending Team-YOT*) helyi irodája foglalkozik. Ezen országos hálózattal rendelkező interdiszciplináris szervezetben a magyarországi pártfogóknak megfelelő, többnyire szociális munkások dolgoznak (YOT szakember), együtt a rendőrség, a pártfogó hivatal[308], a szociális, oktatási, egészségügyi és lakhatással foglalkozó rendszer helyi képviselőivel. Tevékenységük elsősorban arra fókuszál, hogy a fiatallal együtt kidolgozzanak egy tervet az okozott kár jóvátételére, és az ahhoz vezető körülmények megváltoztatására.

A resztoratív konferencia modelljéhez a panelre való utalás (*referral order*) áll legközelebb. Ezen eljárási formát a fiatalkorúak büntetőeljárásáról szóló 1999-es törvény vezette be. A fiatalkorúak bírája minden elsőbűntényes fiatalt, aki beismerte tettét a bíróság előtt, kötelezően e panelre utalja. Eközben a bíró min. 3, max. 12 hónapra a felfüggeszti az eljárást. A fiatal a helyi YOT szolgálathoz kerül, ahol a kirendelt YOT szakember a fiatallal együtt kidolgoz egy programot, valamint egy speciális szerződést köt a visszaesés megelőzése céljából. A megbeszélés és a szerződéskötés olyan ülés keretén belül történik (ez az ún. panel), melyet két, a helyi közösséget képviselő, speciálisan kiképzett önkéntes facilitál. A megbeszélésen még részt vesznek az elkövető szülei, a pártfogó (YOT szakember), esetleg az áldozat és annak támogatója. E megbeszélésen belül tehát – ha nem is a „klasszikus" mediáció módszerével – de lehetőség van a bűncselekmény áldozatával való megbeszélésre és a személyes jóvátételi vállalásokra. Amennyiben az áldozat nem jelenik meg[309], a panel ugyanúgy összeül. Ez esetben a két, ülést vezető önkéntes szerepe kulcsfontosságú, hiszen a helyi közösség lakosaiként és „képviselőjeként" valamelyest ők is ki tudják fejezni a közösség érdekeit a további bűnelkövetés megakadályozásában.

Amennyiben a fiatalkorú már több bűncselekményt elkövetett korábban, a bíróság elrendelhet helyreállítást (*restitution*), tevékenységi terv létrehozását (*action plan*) és intenzív pártfogói felügyeletet (*intensive supervision*). Mindezek a helyi YOT irodában kerülnek végrehajtásra a kirendelt YOT szakemberrel együttműködésben. A súlyosságban ezt követő szankció már szabadságelvonással jár. A fenti intézkedéseken belül is van mód az áldozat vagy a közösség felé jóvátételt nyújtani. Amennyiben a mediáció/konferencia nem a panel keretén belül valósul meg, hanem az eljárás későbbi szakaszában kerül rá sor, a mediációt/konferenciát általában egy külső civil szervezet végzi a YOT-tal együttműködve. A felsorolt intézkedések mindegyikének elsődleges célja, hogy a fiatal felelősséget vállaljon tettéért és annak következményeiért.

1.3. Intézményi háttér

Az igazságszolgáltatás összes szerve a Belügyminisztérium (*Home Office - HO*) alá tartozik. Az 1998-as törvény létrehozta a Fiatalkorúak Igazságügyi Testületét (*Youth Justice Board - YJB*), amely a fiatalkorú elkövetőkkel foglalkozó intézményeket koordinálja, és felügyeli a YOT-ok működését. Ez a testület a Belügyminisztérium költségvetése alá tartozó, de autonómiával rendelkező szervezet. Anglia és Wales minden településén létrejött egy YOT központ (összesen 155 iroda). Minden 18 év alatti bűncselekményt elkövető fiatal ezen központok felügyelete alá kerül, kivéve ha a fiatal esetében szabadságvesztést rendelnek el. A YOT stábjában együtt dolgozó rendőri, szociális, pártfogó, egészségügyi és oktatási szakember együttesen működik közre a fiatalkorúak bírósága által elrendelt intézkedések végrehajtásában. Ha a fiatalkorút érintő intézkedés időszaka alatt mediációra kerül sor, azt többnyire egy külső civil szervezet végzi, amely szerződéses viszonyban áll a YOT-tal.

A helyi civil szervezetek gyakorlatát, módszereit, protokollját, fejlesztését, lobbiját két országos szervezet végzi:

1.) A *Mediation UK*, országos civil ernyőszervezet, mely 222 szolgálatot (helyi és országos szervezetek egyaránt) regisztrált 2003-ban. Kb. 600 tagja van, vegyesen szervezetek és egyének. Országosan egységes tréninget és akkreditációs programot biztosít a szervezetek számára. Mediációs képzéseket a Mediation UK vagy a helyi szervezetek trénerei biztosítják.

2.) A *Restorative Justice Consortium* módszertani, szakpolitika-fejlesztési tevékenységével segíti elő a resztoratív igazságszolgáltatás hatékony beépülését az igazságügyi eljárás rendszerébe.

A YOTok állami költségvetésből, a közreműködő civil szervezetek alapítványi, pályázati és kormányzati támogatásokból tartják fenn magukat.

A YOT-ok bevezetése óta, 1998-tól 2003-ig, azon fiatalok között, akik szabadságvesztéssel nem járó büntetést kaptak, a visszaesési arány 22.5%-kal csökkent, valamint 2002-höz képest 2003-ban 10%-kal csökkent a szabadságvesztéssel büntetett fiatalok száma.

[308] Angliában és Wales-ban a fiatalokkal ún. YOT szakemberek (YOT worker) dolgoznak, és csak felnőttkorúak esetében létezik a pártfogói szolgálat (probation service).
[309] A mediáció lényegét tekintve sajnálatos, hogy a panelek általában áldozatok részvétele nélkül megy végbe.

2. AUSZTRIA

2.1. Törvényi háttér

Ausztriában már az 1980-as évektől kezdődően léteznek mediácós programok. Kialakulásuk elsősorban annak köszönhető, hogy az áldozati szempontok egyre nagyobb jelentőséget kaptak a büntetőeljárásban.

A mediáció formálisan elsőként az 1988-as, fiatalkorúakat érintő büntetőjogi szabályozásban jelent meg. A felnőttkorúakra vonatkozó szabályozás 1991-től vált napirendi kérdéssé. A kezdetben helyi szintű kísérleti programok fokozatosan elterjedtek az országban, majd 1999-ben elfogadásra került a mediáció felnőttkorúakra való szabályozása is. A 2000-től hatályos jogszabály, a mediációt egyéb elterelési lehetőségekkel együttesen szabályozza.

2.2. Feltételek

A mediációban felnőttkorúak és fiatalkorúak egyaránt részt vehetnek. Az indítványozás feltétele, hogy a mediáció alapjául szolgáló bűncselekmény ne legyen 5 év szabadságvesztésnél szigorúbban büntethető. E kategóriába sorolható többek között a súlyos testi sértés és a rablás is. További feltételként szerepel az eset tiszta tényállása, felelősségvállalás a gyanúsított részéről, valamint jóvátételi szándékának megléte, elsősorban a kár megtérítése és a cselekményhez vezető okok megszűntetésére. Halált okozó cselekmény nem mediálható.

A jogszabály a mediáció mellett a közérdekű munkát, a pénzbüntetést, és a próbaidőt (pártfogóval, vagy anélkül) nevezi meg egyéb diverziós lehetőségekként. A törvény szerint a jogalkalmazónak azon elterelési formát kell választania, amely leginkább segíti a sértettet az eljárás során. Ennek köszönhetően, a fenti feltételek fennállása esetén a mediáció elsőbbséget élvez az egyéb diverziós eljárásokhoz képest.

2.3. Eljárás

Ahogy a fentiekből is kitűnik, a mediációt alapvetően diverziós eszközként alkalmazzák. Indítványozásra az ügyészi és bírói szakban van lehetőség. Alkalmazása elsősorban az ügyészi diszkrecionalitástól függ, amennyiben a korábban leírt feltételek fennállnak. Indítványozás esetén az ügyész a szociális szolgálatot értesíti, amely ezt követően felveszi a kapcsolatot az elkövetővel. Az áldozat akkor kerül bevonásra, ha részt akar venni a folyamatban. Mediáció esetén az ügyész felkérésére a közvetítő kapcsolatba lép a felekkel, tájékoztatja őket jogaikról és segíti a megállapodás folyamatát.

A mediátor minden esetben értesíti a sértettet, tájékoztatja a feleket a támogatók részvételének lehetőségéről, a jogi garanciákról, a kimeneteli lehetőségekről és az önkéntes hozzájárulás szükségességéről.

Felnőttkorú elkövetők esetén a mediáció feltétele, hogy az áldozat is hozzájáruljon az eljáráshoz (ha ez nem történik meg, az eset visszakerül az ügyészhez, aki döntést hoz egy más típusú elterelési forma alkalmazásáról, vagy a vádemelésről).

Bírói esetküldésre akkor van lehetőség, ha az ügyész és a felek korábban ezt korábban nem indítványozták. A felek indítványozását a bírónak jóvá kell hagynia. A bíró döntésével szemben lehet jogorvoslati lehetőséggel élni.

2.4. A mediátor feladatai

A mediátori feladatokat a Pártfogói Törvény tartalmazza. A közvetítő elsősorban segíti a feleket a folyamatban; egyensúlyban tartja érdekeiket; tájékoztatja őket az eljárás céljáról, menetéről és következményeiről; feltárja a terhelt felelősségvállalásának és jóvátételi szándékának mértékét, valamint biztosítja a folyamat jogszerűségét és válaszol a felmerülő kérdésekre.

2.5. Intézményi háttér

Ügyészi indítványozás esetén a mediációt a Neustart Egyesület[310] Mediációs Osztálya végzi. E szervezet az Igazságügyi Minisztérium által finanszírozott autonóm szervezet, önálló vezetési és ellenőrzési osztállyal. A bécsi központú szervezetnek összesen 15 regionális irodája érhető el országszerte.

A helyi irodák saját igazgatóval rendelkeznek, aki felelős az ügyésszel, bírósággal való kapcsolattartásért, a személyzetért és a módszertani ellenőrzésért.

2.6. A mediátorok kiválasztása, képzése

[310] Korábban Pártfogói és Szociális Munkás Egyesületként működött

Mediátori tevékenységhez általában szociális munkás végzetség szükséges. Emellett jogász vagy pszichológiai diploma szintén elfogadott, amennyiben a jelentkező rendelkezik gyakorlati tapasztalatokkal a szociális munka területén. Pozíció betöltésére a regionális igazgató vehet fel új szakembert.

A mediátori tevékenységhez egy 3-4 évig tartó képzés szükséges, mely alap- és továbbképzésből áll. A képzés elméleti és gyakorlati módszerekkel adja át a mediátori tevékenységhez szükséges alapismereteket, valamint a büntetőügyi mediációra vonatkozó speciális ismereteket.

A mediátorok legnagyobb része csak mediációs eseteket kezel, így pártfogóként nem dolgozik. A Neustart Egyesület biztosítja az egységes nemzeti sztenderdeket és protokollt, valamint részt vesz a terület szakmai fejlesztésében. A bejövő eseteket a regionális igazgatók osztják el esetkonferenciák során. Az ügyek nagyobb részét szemtől szembe mediációval, kisebb részét indirekt mediációval kezelik.

2.7. Néhány kutatási eredmény

1985-2002-ig közel 76000, 2002-ben 8800 eset kerül mediációra. 65%-uk személy elleni cselekedet volt, elsősorban testi sértés, fenyegetés, zaklatás, rablás. 35%-uk vagyon elleni cselekedet volt; leginkább lopás, rablás és rongálás tette. Az ügyek 55%-ában a felek már korábban ismerték egymást. Fiatalkorúak ügyeiben az esetek 86%-ában nem került sor vádemelésre, felnőttkorúaknál ez az arány 71%-os volt.

A visszaesést tanulmányozó kutatások alapján a mediációban részt vett első bűntényesek 10%-a esett vissza, míg a mediációban nem résztvevő csoport esetében ez az arány több mint 20%-os volt. Bűnismétlők esetében a mediációban részt vetteknél a visszaesés 25%-kal kisebb volt, a mediációban nem részt vettekkel összehasonlítva.

3. BELGIUM

3.1. Törvényi háttér

Belgiumban teljes mértékben eltérő büntető-igazságszolgáltatási rendszer vonatkozik a felnőtt- és fiatalkorúakra, így a továbbiakban a két csoport külön kerül bemutatásra.

a) Fiatalkorúak

Az 1965-ös jogszabály alapján a fiatalkorú bűnelkövetők (18 év alattiak) a szociális rendszer felügyelete alá kerülnek. E szolgálat többek között mediációt is alkalmaz tevékenységei között. Az eljárás mediációra való indítványozása az ügyész hatásköre alá tartozik. Egy 2001-ben kibocsátott miniszteriális körlevél alapján, az állami szociális ellátórendszeren kívül eső civil szervezetek is engedélyt kaptak, hogy ügyészi vagy bírói indítványozásra mediációt hajtsanak végre. 2000 és 2002 között kísérleti jelleggel (speciális törvényi szabályozás nélkül) a családi csoportkonferencia-modell alkalmazása is elindult fiatalkorú elkövetők esetében.

A 2006-os fiatalokat érintő törvénymódosítások mind a mediációt, mind a családi csoportkonferenciát fontos eszközként nevesítették a fiatalok igazságszolgáltatási rendszerében.

Felnőttkorúak

A mediáció a büntetőeljárás bármely szakaszában elérhető. Az igazságszolgáltatási rendszer négy eljárási modellt biztosít:

1. mediáció a rendőri szakban

2. mediáció az ügyészi szakban: ún. büntetőjogi mediáció (*penal mediation*)

3. mediáció a bírói és a végrehajtási szakban, vádemelést követően: ún. jóvátételi mediáció *(mediation for redress)*

4. mediáció a végrehajtási intézetben *(prison mediation, vagy mediation in detention)*

A második típusként említett büntetőjogi mediáció törvényi hátterét az 1994-ben hatályossá vált, Büntetőeljárási törvény 216. paragrafusa biztosítja. Az intézmény szabályozását további két, 1994-ben és 1999-ben kibocsátott miniszteriális körlevél biztosítja.

Európai szinten is kiemelkedő jelentőségűnek tekinthető a 2005. július 27-én elfogadott törvény a büntetőügyekben alkalmazható mediációról, mely – azáltal, hogy formálisan is kimondja a mediációhoz való jogot az eljárás bármely szakaszában – egységes jogi keretet ad a már addig is működő mediációs programoknak.

A törvény alapján az ügyész, a nyomozóbíró, valamint az illetékes bíróság feladata a felek tájékoztatása a mediáció lehetőségéről, valamint a mediáció indítványozása.

Mediációt az Igazságügyi Minisztérium által jóváhagyott civil szervezetek végezhetnek. Munkájukat és módszertanukat két ernyőszervezet koordinálja: egy a Francia (Médiante), egy a Flamand (Suggnomé) Közösségben. Mediáció igénylése esetén az eljáró mediátor értesíti az ügyben illetékes ügyészt, és átveszi tőle a szükséges dokumentációt.

A mediáció negyedik (végrehajtási intézményben alkalmazható) típusának alapelveit és gyakorlatát egy 2000-ben kibocsátott miniszteriális körlevél határozza meg. Az intézmény kialakításánál fontos szempontként jelent meg, hogy a bűncselekményre való társadalmi reakció során lehetőség legyen a cselekmény mögött meghúzódó interperszonális konfliktus feltérképezésére/feldolgozására is, valamint arra, hogy az elkövető aktívan is szembenézzen a cselekmény által okozott következményekkel. A körlevél kiemeli, hogy a jóvátétel során nemcsak anyagi kártérítés képzelhető el, hanem az áldozat által felvetett kérdésekre, elvárásokra való adekvát válaszadás is fontos lehet, ha az abban részt vevők ezt igénylik. Szintén kiemelésre kerül, hogy egy resztoratív szemléletű program egyben csatorna is lehet az elkövető közösségéhez és a helyi társadalomhoz. Ennek elősegítésére a körlevél elrendeli minden végrehajtási intézmény számára egy ún. resztoratív konzultáns alkalmazását. E szakember feladata, hogy az intézményi kultúrát megpróbálja a megtorló megközelítéstől a resztorativitás személete felé elmozdítani, valamint – a helyreállító szemlélet alapelveire építve – elősegítse a kommunikációt az intézmény stábján belül, valamint az elítéltek, áldozatok és helyi közösségeik között. Amennyiben egy bűncselekmény áldozata és a végrehajtási intézményben lévő elítélt elkövető között, valamelyik fél igénylésének köszönhetően mediációra kerül sor, a mediációt a korábban említett civil szervezetek (Suggnomé, Médiante) mediátorai végzik.

3.2. Intézményi háttér

a) Fiatalkorúak

Flandriában 11 civil szervezet nyújt mediációs szolgáltatást fiatalkorú elkövetők számára[311]. A szolgálatok önállóan, vagy egyéb oktatási, közösségi szolgáltatásaikkal együttesen nyújtanak mediációt. Eseteket elsősorban az ügyész vagy a fiatalkorúak bírája küld hozzájuk, de más indítványozó féltől is érkezhet megkeresés. A szolgálatok 12-18 évesekkel foglalkoznak, bár 12 év alattiak felé is nyitottak.

Az esetkezelés feltételei eltérőek a különböző szervezetekben. Azonban minden esetben feltétel, hogy a fiatalkorú felelősséget vállaljon tettéért; a sértettnek okozott kár beazonosítható legyen, valamint a nyomozati szakasz lezáruljon.

Leginkább vagyon elleni bűncselekmények kerülnek mediációra. Súlyos bűncselekmények egyaránt előfordulhatnak. Amennyiben ügyész indítványozta az esetet, a sikeres mediáció általában a vád megszüntetését eredményezi. Ha az indítványozás a bírói szakban történik, az eljáró bíró általában számításba veszi a mediáció kimenetelét későbbi döntésében.

A Francia Közösség területén 6 civil szervezet (a 13-ból 8 bírósági körzetben) dolgozik ügyészi – bírói indítványozásra[312]. A folyamat hasonló a korábban leírtakhoz. Általában a mediáció egyéb szolgáltatásokkal is párosul a szervezeteken belül. Ezek túlnyomó többsége jelenleg is inkább elkövető-orientált szolgáltatás. Két szervezet foglalkozik kimondottan mediációval. Tevékenységükben világosabban elkülönül a mediáció egyéb, elkövető-orientáltságú, közérdekű munkákkal kombinált szolgáltatásoktól, és nagyobb hangsúlyt kap az elkövetők és áldozatok szempontjainak egyensúlyba hozatala.

A már korábban említett családi csoportkonferencia modellben a fiatalkorúak bírája indítványozott eseteket. Konferenciára többnyire súlyos bűncselekmények esetén került sor. Az esetküldés feltétele az volt, hogy az elkövető ne tagadja tettét. Az áldozatot ugyanúgy meghívták a konferenciára, de részvétele nélkül is meg lehetett tartani az ülést. Eredményeképpen többnyire egy szándéknyilatkozat született, amelyet az ügyben eljáró bírónak kellett jóváhagyni. Amennyiben a bíró ennek szükségét látta, lehetősége volt a megegyezést visszaküldeni a résztvevőknek és módosításokat indítványozni benne. Hat hónap leteltével a bíró ellenőrizte a megállapodásban foglaltak megvalósulását. Ha a megállapodásban foglaltak teljes mértékben teljesítésre kerültek, az eset lezárult; ha csak részben vagy nem teljesültek, a bíró a fiatalt visszaküldhette a konferenciára, vagy más intézkedést hozhatott.

b) Felnőttek

A büntetőjogi mediáció és a rendőri szakban alkalmazott mediáció diverziós jellegű intézkedések. A jóvátételi mediáció alkalmazásakor az eljárás nem megszüntethető, a mediációt minden esetben bírósági intézkedés is követi. A végrehajtási intézetben alkalmazott mediációra értelemszerűen a bírósági ítélet után kerül sor.

Büntető mediációt (penal mediation) az ügyész indítványozhat. Sikeres eljárás esetén az ügy lezárásra kerül. Az ügyésznek lehetősége van szorgalmazni, hogy a terhelt kártérítést fizessen az áldozat felé, vagy képzésben, esetleg terápiában vegyen részt. Az indítványozás feltétele, hogy a terhelt beismerje tettét. Jogi tanácsot mindkét fél igénybe vehet, de helyettük nem nyilatkozhat ügyvédjük a közvetítés során. A diverzió ezen formájára minden 2 év szabadságvesztésnél nem szigorúbban büntethető esetben lehetőség van. Kizáró tényezőként szerepel, ha az ügy kapcsán a terheltet a bíróság már korábban beidézte, megjelent a bíróságon, előzetesben volt fogva tartva, vagy ha az áldozat polgári eljárást indított kártérítés céljából.

Rendőri szakban alkalmazható mediációra kis súlyú, vagyon elleni, vagy személy elleni bűncselekmények esetén van lehetőség. Gyakori, hogy a felek ismerik egymást már a bűncselekményt megelőzően is. A mediációra való indítványozás a rendőrségről érkezik. Az eljárás célja a megállapodás elérése, de magának a felek közötti kommunikációs folyamatnak is nagy jelentősége van. A mediátorok a rendőri szervtől független köztisztviselők, akik a rendőrségen dolgoznak. Sikeres mediáció esetén az esetet az ügyész vádemelés nélkül lezárja.

Jóvátételi mediációt olyan súlyosabb bűncselekmények kezelésére alkalmazzák, amelyek során vádemelés mindenképpen történik. A mediáció feltétele a terhelt felelősségvállalása, és hogy az eset sértettje egyértelműen kárt szenvedett fél legyen. Szemben az korábban említett gyakorlatokkal, e modell keretében az mediációs folyamat elsődleges hangsúlya a felek közötti kommunikáción van. Belgium legtöbb térségében már elérhető ezen szolgáltatás is.

[311] 2003. decemberi adat
[312] 2003. decemberi adat

Hasonlóan az előző modellhez a végrehajtási intézményekben alkalmazott mediáció is a felek közötti kommunikációra helyezi a hangsúlyt. Mivel e modellben a legsúlyosabb bűncselekmények kapcsán történik a közvetítés, a mediációra minden esetben alapos előkészítés után kerül sor. Nem ritka, hogy e szakaszban indirekt módon, azaz közvetlen találkozás nélkül megy végbe a mediáció. Az eljárást a felek kezdeményezhetik. A szolgáltatást a Médiante és a Suggnomé szervezetek mediátorai biztosítják.

A mediáció alapszemlélete eltérő a különböző programok esetében. A fiatalkorúakkal foglalkozó programok esetén a nevelő szándék az elsődleges. A rendőri szakban alkalmazott programok a hatékonyságra és az eredményességre koncentrálnak, míg a büntetőügyi mediáció esetén a szankcionáló, rehabilitáló, resztoratív szempontok kiemeltek, a jóvátételi és végrehajtási szakban alkalmazott mediáció esetében pedig a legnagyobb hangsúly az elkövetői és áldozati szempontok egyensúlyban tartásán van. Az utóbbi két program során a mediáció folyamatára legalább olyan, ha nem nagyobb súly kerül, mint a megállapodás elérésére.

3.3. Szervezeti működés

A mediációs szolgáltatást – a büntetőjogi mediáció és a rendőri mediáció kivételével – többnyire olyan civil szervezetek biztosítják, amelyeket a Flamand és Francia Közösség támogat. A szakemberek az ifjúságvédelem (fk. mediáció), állami hivatalok (rendőri, büntetőjogi mediáció) vagy civil szervezetek (jóvátételi, végrehajtási) munkatársai. A szolgálatokat a Föderális Globális Terv elnevezésű alap, a Belügyminisztérium, az Igazságügy Minisztérium vagy a Közösségek támogatják. A jóvátételi és végrehajtási mediáció minden szempontból önálló, koordinációjukat tanácsadó testületeik, valamint az őket tömörítő ernyőszervezetek látják el (Médiante és Suggnomé). A többi szolgálat általában valamely más, nagyobb szervezet része. A különböző modellek közül a büntetőügyi mediáció tekinthető a legformálisabbnak: az ügyészi szerven belül egy igazságügyi hivatalnok választja ki az eseteket, veszi fel a kapcsolatot és küldi az esetet a mediátornak[313], aki az eset kezelője. Utóbbi képzett szociális munkás, és szintén az állami igazságügyi rendszer alkalmazottja.

Az összes modell esetén elmondható, hogy a mediátorok főállásban dolgoznak. Képzettségük szerint általában szociális munkások, kriminológusok, esetleg pszichológusok vagy jogászok.

Egységes mediátori képzési rendszer jelenleg nem alakult ki. Valamelyest elősegítette az egységes gyakorlat kialakulását, hogy egy 1999-ben kibocsátott miniszteriális körlevél meghatározott bizonyos jó gyakorlatokat a büntetőjogi mediáció terén. A jóvátételi mediáció módszertana az alkalmazó szervezetek által közösen kidolgozott protokollokra épül. A resztoratív szemlélet módszertani és intézményi támogatását az 1998-ban létrehozott Médiante és Suggnomé nevű ernyőszervezetek képviselik leginkább.

2003-ban kb. 60 mediációs szolgálat működöt Belgiumban: 27 büntetőügyi, 12 jóvátételi, 17 fiatalkorúakkal foglalkozó, 11 a rendőri és 12 a végrehajtási szakban.

A megkötött megállapodások általában az alábbi elemeket tartalmazzák: anyagi kártérítés, szimbolikus jóvátétel, munkavégzés; önkéntes, a helyi közösségben megszervezett munkavégzés egy jóvátételi alap számára, amelyért járó fizetést az áldozat kapja meg.

4. BULGÁRIA

4.1. Törvényi háttér

Bulgáriában jelenleg nem létezik a helyreállító igazságszolgáltatás egységes modellként, azonban számos, helyreállító szemléletű elem épült be a büntetőeljárás intézkedései közé.

A 2001-ben kibocsátott és 2003-ban módosított Kormánystratégia a büntető-igazságszolgáltatási reformról az Uniós taggá válás feltétele volt. E stratégia keretén belül kidolgozták az Alternatív Vitarendezési Módszer (ADR) rendszerét az eljárások gyorsítása érdekében. 2006-ban megalkották az Áldozatok Kárpótlásáról és Segítéséről Szóló Nemzeti Stratégiát, melynek egyik alapeleme a mediációhoz való hozzáférés lehetősége.

2004-ben alkották meg, majd 2006-ban módosították a Mediációs törvényt, mely számos területen, többek között büntetőügyekben is, lehetővé teszi a mediáció alkalmazását, áldozatok és elkövetők között. Ezek mellett a mediáció elérhetővé vált polgári, kereskedelmi, munkajogi, családjogi és közigazgatási viták esetén is. E törvény végrehajtását nehezítette azonban, hogy a 2005-ös Büntetőeljárási törvény módosítása nem tartalmazott rendelkezéseket a mediációra vonatkozóan.

A Büntető törvénykönyv szerint a fiatalkorú elkövetők mentesülhetnek a büntetés alól, amennyiben megfelelő nevelő-intézkedésben részesülnek (az 1958-as fiatalkorúakról szóló törvény alapján). Ezek egy része tartalmaz

[313] ún. *assistant de justice*, hasonló a magyar közvetítői tevékenységet végző pártfogó felügyelőhöz

bizonyos helyreállító elemeket (bocsánatkérés az áldozat felé, a kár helyreállítása, képzésben/kezelésben való részvétel). Ezen intézkedések végrehajtását egy Fiatalkorú Elkövetőkkel Foglalkozó Tanács végzi.

A fenti jogszabályok mellett számos szakmai anyag és másodlagos jogszabály készült el, illetve került napirendre. A mediátorok számára jelenleg is elérhető a képzési standardok jegyzéke, az ügymenet-protokoll és a szolgáltatás etikai szabályzata. Ezek mellett rendelkezésre áll egy Igazságügyi Minisztérium által jóváhagyott, egységes mediátori névjegyzék.

4.2. Szervezeti háttér

Az Egységesített Mediátori Névjegyzék alapján néhány mediátor megkezdte munkáját az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt. A mediációs képzéseket civil szervezetek biztosítják. Az egyik legjelentősebb, mediációt biztosító szervezet a Konfliktuskezelési Intézet (*Institute for Conflict Resolution*), mely számos modellprogramjában alkalmazta a sértett-elkövető közötti mediációt. Emellett megemlítendő a HELP Alapítvány, amely a resztoratív szemlélet alkalmazását szorgalmazza a fiatalkorú elkövetőket érintő büntetőeljárásban, valamint javítóintézetekben és börtönökben. Az ADR Egyesület a mediációs technikák oktatásban való felhasználását segíti elő projektjeivel.

2005-ben megalakult az Országos Mediációs Egyesület, mely ernyőszervezetként a mediátorok és szervezeteik tevékenységét koordinálja. Jelenleg parlamenti vita előtt áll az Áldozatok számára nyújtandó kompenzációról és segítségnyújtásról szóló törvénytervezet.

Az alkalmazott resztoratív módszerek erőteljesen elkövető-orientáltak. A programokra, melyek elérhetőek mind fiatalkorú, mind felnőttkorú elkövetők számára, az ügyészség és a bíróság indítványozhat eseteket. A resztoratív jellegű programok a büntetőeljárás bármely szakaszában elérhetőek, de leginkább a korai szakaszokban alkalmazzák őket.

Bár számos jogszabályi, intézményi és politikai reform szükséges a büntetőügyi mediáció bevezetéséhez, egy nemrégiben készült felmérés alapján a büntető-igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek 57 %-a azonnal és szívesen látná a mediáció büntetőeljárásba való bevezetését.

5. CSEH KÖZTÁRSASÁG

5.1. Törvényi háttér

A cseh mediációs modell jogszabályi alapját a 2000-ben elfogadott és 2001-ben hatályossá vált Törvény a Pártfogói és Mediációs Tevékenységről alkotja. E jogszabály következményeként alakult meg a Pártfogói és Mediációs Szolgálat (PMS).

Emellett a Büntetőeljárási törvény két alábbi módosítása már korábban előkészítette a mediáció beemelését az eljárásba:

> 1.) A vádemelés feltételes elhalasztásának lehetőségére 1993-tól nyílt lehetőség maximum 5 év szabadságvesztéssel sújtható bűncselekmények esetén. Amennyiben az elkövető beismerő vallomást tesz, és hajlandóságot mutat a kártérítésre, az ügyész 6 hónaptól 2 évig tartó pártfogó felügyelet rendelhet el. Ha a terhelt a vállaltakat teljesíti, és a pártfogó felügyelet is véget ért, az ügyész ejtheti a vádat.
>
> 2.) A felek közötti megállapodást 1995-től lehet hivatalosan is számításba venni az eljárás során. Erre szintén max. 5 év szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén van mód beismerő vallomás esetén, és ha a terhelt kártérítésre való hajlandóságot mutat az konkrét áldozat vagy esetleg egy jóvátételi alap számára. További feltétele, hogy az áldozatnak és elkövetőnek önkéntesen hozzá kell járulnia a megállapodáshoz. A megkötött megállapodást az ügyésznek és a bíróságnak is jóvá kell hagynia.

A fiatalkorú elkövetőkről (15-18 év) eljárását szabályozó 2004-es törvény a nevelői és védelmező intézkedések jelentőségét hangsúlyozza a büntetéssel szemben. A 15 év alatti fiatalkorúak nem büntethetőek, de e törvény alapján speciális intézkedések vonatkozhatnak rájuk (pl. felügyelet alá vonhatóak). A PMS-nek fontos szerepe e törvény kapcsán is az alternatív intézkedések alkalmazásában.

Bár a fiatalkorúakkal foglalkozó intézményrendszer csak közvetve kapcsolódik a mediáció témaköréhez, érdemes röviden bemutatni a PMS egyéb funkcióit is, amennyiben ez irányadó lehet a sokban hasonló magyar pártfogói rendszer továbbfejlesztésénél.

Nevelő jellegű intézkedésekként a PMS az alábbiakat használhatja: felügyelet, pártfogói felügyelet, speciális magatartási szabályok (melyek kötelezettségeket[314] és tilalmakat tartalmazhatnak), valamint figyelmeztetés. Védőintézkedésként drog- és alkoholkezelést, javítóintézetben való elhelyezést (15 év alattiakra is kiszabható) és elkobzást hajthat végre. Büntető intézkedések esetén pedig a közösségi munka, felfüggesztett szabadságvesztés során nyújtandó felügyelet, pénzbüntetés, kizárás, szakmai tevékenység megtiltása, vagy a börtönbüntetés végrehajtásában játszik szerepet.

5.2. Eljárás

A mediációs eljárás fő célja az elkövető integrációja a közösségbe, az áldozat részvételének elősegítése az eljárásban, valamint a közösség védelme. A közvetítés a büntetőeljárás minden szakaszában elérhető vádemelést megelőzően és az ítélethozatal pontjáig, mind fiatal- mind felnőttkorú elkövetők számára Egyrészt diverziós eszközként alkalmazható az ügyész vagy a bíró indítványozására, másrészt a bírói ítélethozatalnál játszhat szerepet. Szabadságvesztéssel nem járó büntető intézkedések során van lehetőség a mediációra a végrehajtási szakasz alatt is a kár megtérítésének vagy a rehabilitáció céljából.

Az esetküldések nagy része a bíróságokról (41%), vagy az ügyészségről (24%) érkezik. 18%-ban a felek igénylik, 12%-ban a rendőrség.[315] Az ügyészségnek vagy bíróságnak minden ügy megkezdését jóvá kell hagynia.

A megállapodás sikeressége esetén az ügyész vagy bíró diverziót vagy alternatív szankciót alkalmazhat.

5.3. Szervezeti háttér

A mediációt elsődlegesen az Igazságügyi Minisztérium alá tartozó, állami költségvetésű Pártfogói és Mediációs Szolgálat végzi. Bár más civil szervezetek is végezhetnek mediációt (pl. a Pártfogói és Mediációs Egyesület elnevezésű civil szervezet), ez kevésbé jellemző e szervezetek stabil finanszírozásának hiányában.

A PMS országos szinten felel mind a mediáció, mind a pártfogás biztosításáért. Szolgáltatásaik az alternatív büntetések, a közérdekű munka, a konfliktuskezelés és a bűnmegelőzés körét fedik le. Központja Prágában van, irodái pedig összesen 74 bírósági körzetben elérhetőek. Az irodák mindegyike alkalmaz mediátorokat, pártfogókat és asszisztenseket. 2003-ban 230 fő dolgozott a szervezetnél, melyek közül 157 pártfogó felügyelői pozícióban. A felügyelők nem végezhetnek pártfogói és mediációs munkát párhuzamosan, azaz minden felügyelő vagy mediátor, vagy pártfogó. Módszertanukban lehetőség van csoportkonferenciák alkalmazására is.A szervezet fejlesztését az ún. Pártfogói és Mediációs Tanács látja el az Igazságügyi Minisztériummal együttműködve.

Az Angliában és Wales-ben működő „YOT"-ok mintájára[316] hasonló interdiszciplináris hivatalok jöttek létre, melyekben részt vesznek a PMS, a bíróság, az ügyészség, a rendőrség, a szociális és jogi gyermekvédelmi osztály, az önkormányzatok, a szociális, oktatási és egészségügyi szolgálatok helyi képviselői, valamint ún. bűnmegelőzési szakreferensek.

5.4. Néhány adat

2004-ben 28 000 esetet kezelt PMS. Ezek 14%-ban fordult elő fiatalkorú elkövető. Egy pártfogó felügyelőre átlagosan 127 eset jutott egy évben. Az országban, melynek lakossága 10.3 millió fő kb. 16000 az elítéltek száma.

2001-től felére csökkent a gyermekkorú elkövetők száma (10000-ről 5000-re). Szintén csökkent a fiatalkorúak elkövetéseinek száma és arányuk a börtönökben. Azonban nőtt az erőszakos bűncselekmények aránya. A bíróság által leggyakrabban alkalmazott szankciótípus a közösségi munka.

6. FINNORSZÁG

6.1. Törvényi háttér

Finnországban 1983 óta működnek mediációs projektek, melyeket korábban túlnyomó többségben a helyi önkormányzatok finanszíroztak.

A finnországi mediáció jogszabályi hátterét – bár a gyakorlat hosszú távú múltra tekint vissza – egy viszonylag friss jogszabály, a 2006-tól hatályos, 2005. évi 1015-ös törvény alkotja, mely a büntetőügyekben és egyes polgári ügyekben alkalmazható mediációt szabályozza.

[314] pl. áldozat felé történő jóvátétel, vagy egy jóvátételi alapba való fizetés
[315] 2003-as adat
[316] lásd az angliai rendszer leírását

6.2. Intézményi háttér

A mediáció felnőtt- és fiatalkorú elkövetők esetében egyaránt alkalmazható. Egyedüli korlátozásként a törvény azokat az eseteket zárja ki a mediációból, amelyekben az áldozat olyan kiskorú, aki speciális védelemre szorul a bűncselekmény. jellege vagy a sértett kora miatt.

Az előzőkből következően a törvényi szabályozás tárgyi, személyi korlátozás nélkül kimondja, hogy minden esetet el lehet mediációra küldeni, amelyet természete és a „sértett-elkövető kapcsolata alapján" alkalmasnak talál a mediációs szolgálat, és nem esik a fenti kivétel alá.

A mediáció rendőri, ügyészi és bírói eljárás mellett is alkalmazható. A törvény az eljárás bármelyik szakaszában lehetővé teszi a mediációt, bár vádemelés után már nem jelentős ennek az alkalmazása. A mediációt olyan irodák nyújtják, melyek kimondottan e szolgáltatásra specializálódtak.

Főállású mediátori tevékenység végzéséhez (jelenleg összesen kb. 100 fő) felsőfokú végzettséggel kell rendelkezni valamely kapcsolódó területről (pl. szociális munka). Mediátorok egyéb szakterületről is érkezhetnek, amennyiben megfelelő képesítéssel, készségekkel és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeznek a mediáció és a szupervízió terén. A mediátori tevékenységhez szükséges egy min. 30 órás, országosan egységes rendszerű mediációs alapképzés elvégzése.

A főállású stáb mellett jelenleg összesen 900, különböző társadalmi háttérből érkezett önkéntes dolgozik. Az önkéntesség feltétele min. 5 eset kezelése évente. Az önkéntesek párban mediálnak. Költségeiket a szolgálatok fedezik.

Regionális központok (*State Provincial Office*) biztosítják a folyamatos továbbképzés lehetőségét. További képzettségi előírásokat a kormányzati határozatok és irányelvek biztosíthatják.

A szolgáltatás megszervezése és ellenőrzése a Szociális és Egészségügyi Minisztérium alá tartozik. A minisztérium alá tartozó Mediációs Tanácsadó Testület felel a szupervízióért, az országos ellenőrzésért, valamint a szakmai és módszertani fejlesztésért.

A mediációs irodák szolgáltatását a regionális központok koordinálják, melyből összesen öt érhető el az országban.

A Helyi Önkormányzatokról szóló 1995/365-ös törvény alapján az önkormányzatok teszik elérhetővé a szolgáltatást az adott városokban, vagy valamely köz-/magánszervezettel kiszerződve, vagy saját szakemberek alkalmazásával.

A mediációs szolgáltatások fedezésére központi költségvetési keret áll rendelkezésre, melyet a Kormány évente hagy jóvá a várható költségek alapján (fenntartás, képzés, szolgáltatás). E keretet a regionális központok, valamint a szolgálatok kapják meg a lakosságszám, a területnagyság és a bűnügyi statisztikák alapján.

6.3. Eljárás

A mediációt igényelheti a terhelt, a sértett, a rendőrség, az ügyészség vagy más egyéb hatóság. Kiskorú esetén a törvényes képviselő is igényelheti a szolgáltatást. Ha a bűncselekmény erőszakos jellegű, csak a rendőrség és az ügyészség indítványozhat közvetítést.

Ha a bűncselekmény alkalmas a mediációra, a rendőrségnek és az ügyészségnek kötelező a feleket (kiskorú esetén a törvényes képviselőt) tájékoztatni a mediáció lehetőségéről. A mediációt az egyik fél lakóhelye szerinti, vagy a bűncselekmény helyszíne szerinti szolgálat biztosítja, rugalmasan, a körülményeknek megfelelően. A lakóhely szerint illetékes szolgálat felé minden esetben lehet mediációs kérelemmel fordulni, és a szolgálatnak lehetősége van ezt egy másik szolgálat felé továbbítani. Ha a szolgálatok nem egyeznek meg arról, melyik végzi a mediációt, a regionális központi hivatal (ha egy régió szolgálatairól van szó), vagy a Szociális Minisztérium (különböző régiók esetén) jelöli ki az ügyben eljáró szolgálatot.

A mediációs szolgálat felelőssége, hogy meggyőződjön az eset mediációra való alkalmasságáról. Ha a mediácós szolgálat az esetet elvállalta, maga jelöli ki az eljáró mediátort. A felek beleegyezését követően a mediátornak be kell szereznie a szükséges dokumentumokat a rendőrségről és az ügyészségről, tolmácsot kell biztosítania, ha ez szükséges, és tájékoztatni a rendőrséget vagy ügyészséget a mediáció kimeneteléről.

A törvény alapján a mediátor kötelezettsége, hogy a találkozót megszervezze, mindvégig pártatlan maradjon, segítse a feleket, hogy egymással elfogadható megállapodást kössenek a kár mentális és anyagi helyrehozataláról, informálja a feleket az elérhető jogi és egyéb szolgáltatásokról; elkészítse a megállapodást, valamint jelentést készítsen a szolgálat felé. A mediációs eljárás során kötelező a felek személyes részvétele. Támogató személyek jelenléte megengedett, ha ez nem veszélyezteti a folyamat eredményességét.

Fiatalkorú esetén a törvényes képviselőnek is jelen kell lennie, kivéve, ha ez a fiatal érdekeivel egyértelműen ellentétes. 15 alatti gyermek esetében a törvényes képviselőjének mindenképpen jelen kell lennie az ülésen. Ha a támogató személyéről vita van a felek között, a mediátor dönti el, ki vegyen részt a megbeszélésen. Amennyiben az egyik fél nem jelenik meg a megbeszélésen, a mediáció lefolytatására akkor van lehetőség, ha a résztvevők ebbe beleegyeznek.

Ha a felek visszavonják beleegyezésüket, vagy az nem egyértelműen önkéntes hozzájárulás volt, esetleg valamelyik fél nem érti meg a mediáció lényegét, vagy az egy kiskorú érdekeivel ellentétes, a mediációt meg kell szakítani.

A mediációs szolgálatokat titoktartás kötelezi. A mediátorok nem használhatóak fel semmilyen bizonyítási eljárásnál, kivéve, ha ez valamilyen megalapozott ok miatt szükséges. A felek sem hivatkozhatnak a mediáció során elhangzott információkra (pl. bírósági tárgyaláson), kivéve, ha erről közösen megállapodnak.

7. FRANCIAORSZÁG

7.1. Törvényi háttér

A büntetőügyekben alkalmazható mediáció törvényi hátterét a Büntetőeljárási törvény 1993-as és 1999-es módosítása, valamint határozatok és körlevelek alkotják.

Gyakorlata az Országos Áldozatvédelmi és a Mediációs Intézet (INAVEM) és szociális munkások egy országos szervezetére (*Citoyen et Justice*) sztenderdjeire épül.

A mediáció során igénybevehető jogi segítségnyújtásról egy 1998-ban meghozott törvény rendelkezik.

A Büntetőeljárási törvény 41. cikkelye alapján vádemelés előtt az ügyész felajánlhatja a mediációt a feleknek mielőtt döntést hozna arról, hogy vádat emel-e vagy eltereli az ügyet.

A törvény célja, hogy az elkövető helyreállítsa a sértett kárát, és lépéseket tegyen jövőbeni jogkövető magatartása érdekében.

A mediáció teljes mértékben az ügyész diszkréciója alá tartozik. A mediációs eljárás után szintén az ügyész dönt arról, vádat emel-e, vagy lezárja az ügyet.

A fiatalkorúak esetében a mediáció a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszeréről szóló 1945-ös törvény 12-es cikkelye alapján alkalmazható, mely a reparáció intézményét nevesíti. Fiatalkorúak ügyében a nyomozó bíró és a fiatalkorúak bírája is indítványozhat mediációt. Ezekben az esetekben a mediációt vádemelés után és ítélethozatal előtt, vagy már elítélés után alkalmazzák.

A fiatalkorúak esetében alkalmazott mediáció során egyszerre érvényesül a nevelő szándék, valamint a sértett és a közösség védelme.

7.2. Szervezeti háttér

A programokban két fő irányvonal érvényesül: 2/3-uk bíróságokon, igazságügyi hivatalokban működik a rendőrség, bíróság, nyugalmazott ügyvédek közreműködésével. Ezek a szakemberek túlnyomó többségben nem vettek részt speciális mediációs képzésben. Programjaikra jellemző a gyors ügykezelés és a magas ügyszám. A programok egyharmadát civil szervezet biztosítják, ahol alapos képzésben részt vett mediátorok biztosítják a szolgáltatást. Egy ügy kapcsán több találkozó történik a felekkel és maga az eljárás is hosszabb időt vesz igénybe.

Mediációs szolgáltatást független civil szervezetek, egyesületek, vagy az illetékes ügyészség és bíróság által akkreditált egyéni mediátorok végeznek. A köztük lévő együttműködés menetét, az alapelveket, célokat, ügymenetet és az utánkövetést az érintett hatóságok és szervezetek együttesen határozzák meg. E protokolloknak nincs kötelező erejű törvényi háttere, alkalmazásuk a bevont szakemberek megegyezésén alapulnak. A mediátorok minden esetben az ügyésznek jelentenek a mediáció kimeneteléről.

Mind az egyesületek, mind az egyéni mediátorok munkáját a központi költségvetés fedezi. A bírósági költségekhez hasonlóan, az eljárás hossza és a mediátor státusza alapján állapítják meg a szolgáltatásért járó díjat. A felek számára a mediáció ingyenes. A mediáció során jogi tanácsadás igénybevehető, de jogi képviselet nem lehetséges, hiszen fő szempont, hogy a felek személyesen vegyenek részt az eljárásban.

A szolgálatok dolgozóinak jelentős része képzett, főállású mediátor. Az INAVEM szervezete kivételnek tekinthető a tekintetben, hogy stábjának 60-70%-a önkéntesekből áll.

Kutatások alapján megállapítható, hogy a mediátorok jellemzően nyugdíjas férfiak, akik korábban a jogi vagy segítő szakmákban dolgoztak. Képzettségük változó: vannak akik, több éves képzésben vettek részt, míg mások nem vettek részt speciális oktatásban.

8. MAGYARORSZÁG

8.1. Törvényi háttér

A magyarországi mediációs modell az alábbi 5 jogszabályra épül:

1. a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, mely kiemeli a resztoratív igazságszolgáltatás elméletének és gyakorlatának jelentőségét a bűnmegelőzés terén, és horizontális beépülését szorgalmazza az igazságszolgáltatás rendszerének egészébe.
2. a Btk. (1978. évi IV. tv.) 36. §-a beépíti a tevékeny megbánás intézményét, mely szerint „(1) nem büntethető, aki a személy elleni, közlekedési vagy vagyon elleni, háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekménnyel okozott kárt a sértettnek közvetítői eljárás keretében megtérítette vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette, illetve (2) a büntetés korlátlanul enyhíthető az (1) bekezdésben említett bűncselekmények esetében, ha az elkövető az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekménnyel okozott kárt a sértettnek közvetítői eljárás keretében megtérítette, vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette.
3. a Be. (1998. évi XIX. tv.) 221/A. §-a, mely definiálja a közvetítői eljárás célját, feltételeit, menetét és lehetséges eljárásjogi következményeit.
4. a 2006. évi LI. törvény a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról, mely meghatározza azokat a módosításokat, amelyeket a közvetítői eljárás bevezetésével létre kell hozni a büntetőeljárási törvényben.
5. a 2006. évi CXXIII. Törvény a büntető ügyekben alkalmazandó közvetítői tevékenységről, mely részletesen szabályozza a közvetítői eljárás célját, a közvetítő feladatai, képesítési követelményeit, valamint az eljárás menetét.

8.2. Feltételek

A mediáció igénybevételének tényállással kapcsolatos feltételei az alábbiak:

- a cselekménynek vagyon elleni, személy elleni, vagy közlekedési bűncselekménynek kell lennie;
- az elkövetett bűncselekmény max. 5 év szabadságvesztéssel büntetendő jogsértés lehet;
- a sértettnek természetes személynek kell lennie;
- Kizáró okként szerepel, ha az elkövető
    - többszörös vagy különös visszaeső;
    - a bűncselekményt bűnszervezetben követte el;
    - bűncselekménye halált okozott;
    - a szándékos bűncselekményt a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaideje alatt vagy a szándékos bűncselekmény elkövetése miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélése után, a szabadságvesztés végrehajtásának befejezése előtt, illetőleg próbára bocsátás vagy vádemelés elhalasztásának tartama alatt követte el.

A mediáció megindításának eljárásjogi feltétele, hogy a nyomozati szakban beismerés történjen a gyanúsított részéről, valamint mind a sértett, mind a gyanúsított deklarálja önkéntes hozzájárulását az ügyész személyes meghallgatása során.

A mediáció indítványozása minden esetben csak lehetőség a felek, vagy a jogalkalmazó számára; a jogszabály semmilyen esetben nem kötelezi a mediációs eljárás megindítását.

Az elkövetői kör tekintetében mind fiatal-, mind felnőttkorú elkövetők esetében van lehetőség mediációra, amennyiben a gyanúsított, vagy vádlott nem többszörös[317] vagy különös[318] visszaeső.

A mediáció alkalmazására az ügyészi (vádemelés előtt) és a bírói (vádemelés és az ítélethozatal közötti) szakban van lehetőség. A mediáció indítványozásáról az ügyben eljáró ügyész, vagy ha ő ezt korábban nem tette meg, akkor az eljáró bíró dönt.

A mediáció eredményessége eltérő módon érinti a fiatalkorúak és a felnőttkorúak eljárását. Fiatalkorúak esetében a mediációban vállaltak sikeres teljesítése büntethetőséget megszüntető ok, azaz az ügyész vagy bíró az eljárást megszünteti. Amennyiben a fiatalkorú a teljesítést már megkezdte, de azt nem teljesítette teljes mértékben, az ügyész a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalaszthatja. Amennyiben a mediációs eljárás nem sikeres[319], az ügyész vádat emel.

Felnőttkorúak esetében a 3 év szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekmények esetén a mediációban vállaltak sikeres teljesítése büntethetőséget megszüntető ok, azaz az ügyész vagy bíró az eljárást megszünteti. Amennyiben a felnőttkorú a teljesítést már megkezdte, de nem teljesítette teljes mértékben, az ügyész a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalaszthatja. A 3 év szabadságvesztésnél súlyosabb, de 5 évnél nem súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekmények esetén az ügyész vádat emel, a bírónak pedig korlátlan enyhítésre van lehetősége az ítélethozatal során. Amennyiben a mediációs eljárás nem sikeres, az ügyész vádat emel.

A 2007-ben aktuális jogszabályoknak megfelelően a büntetőügyekben eljáró közvetítő az Igazságügyi Hivatal hivatalos pártfogó felügyelője lehet[320].

További képesítési feltétel az alábbi lehetőségek közül valamelyik teljesítése: 1.) a közvetítő korábban részt vegyen akkreditált, mediációs tárgyú képzésben a pedagógusi, szociális vagy köztisztviselői továbbképzési és szakvizsgarendszerben; 2.) magyar vagy külföldi egyetemi, főiskolai alap- vagy posztgraduális képzésben szerezzen közvetítői (mediátori) képesítést, illetve 3.) nemzetközi mediációs szervezet képzésén vegyen részt.

9. NÉMETORSZÁG

9.1. Törvényi háttér

A Büntető törvénykönyv 46. cikkelye, a Büntetőeljárási törvény 153. cikkelye és az 1953-as évi Fiatalkorúak Törvénykönyvének 1990-es módosítása (10, 15, 45 és 47. cikkelyek) elrendeli a mediáció alkalmazását, elsősorban a diverzió és a kártérítés céljából.

A gyakorlatot szövetségi és tartományi szinten kibocsátott irányvonalak határozzák meg.

9.2. Eljárás

A mediáció tárgyalás nélkül és tárgyalással együtt is alkalmazható. Az első esetben a mediáció diverziós eljárásnak minősül, ahol a terhelt ellen nem történik vádemelés. A második típus során az elkövetőt a bíróság tárgyalás útján is elítéli.

---

[317] „többszörös visszaeső az, akit a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatóságának megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bűncselekménye elkövetéséig három év nem telt el" (1978-as évi IV. törvény a Be-ról, IX. fej. 137. §. 16 pont)

[318] „különös visszaeső az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el" (1978-as évi IV. törvény a Btk-ról, IX. fej. 137. §, 15. pont)

[319] a felek a hozzájárulásukat visszavonták; a megbeszéléseken többszöri alkalommal nem jelentek meg; a folyamat első három hónapja eredménytelenül telt el; a terhelt nem teljesíti a megállapodásban foglaltakat, vagy az a sértett magatartása miatt nem teljesíthető (2006. évi CXXIII. Törvény, 15. §).

[320] Képesítési követelmény: egyetemi szintű jogász, okleveles közigazgatási szakértő, pszichológus, szociálpolitikus, szociológus vagy teológus; egyetemi vagy főiskolai szintű pedagógus, vagy szociális munkás; főiskolai szintű gyógypedagógus, igazgatásszervező vagy szociálpedagógus; felsőfokú képesítéssel és szakirányú továbbképzési szakon szerzett - így különösen addiktológiai konzulens, gyermek- és ifjúságvédelmi tanácsadó, mentálhigiénés - szakképesítéssel rendelkező személy (1997-es LXVIII. Törvény az igazságügyi alkalmazottak szolgálati jogviszonyáról, 13. §)

A fiatalkorúakról szóló Büntető Törvénykönyv az 1990-es módosítás után tette lehetővé a diverzió ezen formáját esetükben. A 45. és 47. cikkely alapján a kevésbé súlyos ügyek esetében az ügyésznek/bírónak kötelező az informális eljárások lehetőségének átgondolása vádemelés/ítélkezés előtt. A sértett felé történő jóvátétel alapot adhat az eljárás lezárására mind az ügyész, mind a bíró számára. Súlyos ügyek esetén az ügyésznek vádat kell emelnie, de felhívhatja a bíróság figyelmét a mediáció során elért eredményekre. Ugyanezen törvény 10. cikkelye alapján a bíró indítványozhatja a mediációt mint nevelő jellegű intézkedés. Ennek nem feltétele az elkövető önkéntes hozzájárulása. Ezen intézkedés inkább nevelő, mint elterelő jellegű, mellyel az elkövető olyan büntetésben részesül, mely nyilvánvalóvá teszi, hogy cselekedete „igazságtalanságot" eredményezett. A 15. cikkely hasonló céllal a kötelező kártérítést, vagy az áldozat számára történő egyéb munkavégzést teszi előírhatóvá a bíró számára. Ez utóbbi két intézkedés az esetek csupán 2%-ban alkalmazott. A diverziós céllal alkalmazott mediáció lényegesen elterjedtebb.

Felnőttkorúak esetében a Büntetőeljárási törvény 153. cikkelye alapján lehetőség van az ítélethozatal előtti elterelésre. Sikeres mediációs esetén az ügy lezárható, amennyiben az elkövető betöltötte a 21. életévét, azonban bizonyos esetekben 18 évtől is alkalmazható.

Kis súlyú bűncselekmények esetén, ahol a vádemelés nem kimondottan közérdek, az ügyésznek lehetősége van informális eljárással lezárni az ügyet, amennyiben az elkövető önkéntesen megtérítette az áldozat kárát, vagy egy mediációs eljárás keretén belül egyéb megállapodásra jutottak a sértettel. Ehhez az ügyész nem igényli a bíróság jóváhagyását.

Komolyabb súlyú bűncselekmények esetén, mikor a vádemeléstől nem lehet eltekinteni, a bírónak lehetősége van a büntetéstől eltekinteni, amennyiben sikeres megbékélés, kártérítés történt a sértett és az elkövető között, és ezt az ügyész is jóváhagyta. Ezen eljárás tekinthető a leginkább alkalmazott diverziós formának.

A Büntető Törvénykönyv 46. cikkelye az ítélkezés mellett alkalmazható mediációt teszi lehetővé. Ez alapján a bíróságnak lehetősége van az ítélethozatalkor számításba venni, ha az elkövető teljes mértékben megtérítette a sértett kárát, vagy komoly lépéseket tett ennek irányba. A hangsúly az elkövető által tett őszinte erőfeszítéseken és a bocsánatkérésen, azaz a szimbolikus (immateriális) jóvátételen van. Ennek feltétele, hogy elkövető elismerje felelősségét a cselekményben, és vállalja a személyes áldozathozatalt a jóvátétel során.

Amennyiben sikeres mediáció történt, vagy az elkövető megtérítette a sértettnek okozott kárt, a bírónak két módon van lehetősége ítéletét enyhíteni. Egyrészt, ha a cselekmény egy év szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntethető, a bíróság eltekinthet a büntetéstől. Az esetek 95%-a ebbe a kategóriába sorolható. Másrészt, a bírónak lehetősége van büntetését enyhíteni. Ez a fentieknél súlyosabb bűncselekmények esetén is alkalmazható.

A fenti intézkedések minden típusú bűncselekmények esetén alkalmazhatóak, kivéve a természetes áldozat nélküli cselekedeteket (pl. kábítószer-használat esetén), az Állam elleni cselekedeteket (pl. közlekedési bűncselekmények, adócsalások). A mediáció feltétele általában, hogy a sértett természetes személy legyen. Azonban előfordul, hogy jogi személyek is részt vesznek a mediációban, képviselő útján.

9.3. Szervezeti háttér

Németországban már az 1980-as évek közepétől elérhetőek voltak mediációs programok. Bizonyos szervezetek mind fiataloknak, mind felnőtteknek biztosítanak mediációt, de vannak specializálódott szolgálatok is. Esetszámban is komoly eltérés mutatkozik az egyes szervezetek között: vannak szolgálatok, amelyek több mint 100 üggyel foglalkoznak évente, míg más szervezetek csak néhány esetet kezelnek egy évben.

A szolgáltató szervezetek három típusa létezik: 1.) mediációt egyéb, elkövető-orientált tevékenységekkel együtt nyújtó szervezetek speciális mediátorok alkalmazása nélkül (számuk egyre inkább csökken); 2.) mediációt egyéb, elkövető-orientált tevékenységekkel együtt nyújtó szervezetek, mediátorok alkalmazásával; 3.) kimondottan mediációra specializálódott szervezetek (a tendencia ezek számát növeli).

A büntetőügyi mediációt biztosító szervezetek tartozhatnak a fiatalkorúak bíróságához (60%), szociális szolgálatokhoz (15%), vagy független szervezetek (25%). Elsősorban szociálpedagógiai, szociális munkás vagy hasonló végzettséggel rendelkezők vesznek részt a képzéseken és válnak mediátorrá. Ügyvédek ritkábban vesznek részt a képzéseken. Elsősorban főállású mediátorok dolgoznak, de az elmúlt években egyre inkább előfordul önkéntesek kiképzése és alkalmazása is a főállásúak mellett.

Szövetségi szinten az Igazságügyi Minisztérium bocsát ki irányvonalakat, ill. az egyes tartományok is meghatározhatnak útmutatásokat a mediáció gyakorlatához.

Az eljárás megszüntetése, vagy a büntetéstől való eltekintés kis- és átlagsúlyú cselekmények esetén képzelhető el. A kiszabandó büntetés csökkentése minden esetben lehetséges, amelynek természetes személy a sértettje.

A gyakorlati módszerekre nincs országosan kidolgozott sztenderd-rendszer. Ennek ellenére elérhetőek olyan szervezetek, amelyek módszertani fejlesztéseken dolgoznak. Erre példaként említhető a kölni székhelyű TOA Servicebüro, mely indítványozási és ügymeneteli protokollokat, képzési sztenderdeket bocsát ki. Annak ellenére, hogy egységes irányvonalak csak esetlegesen elérhetőek a különböző tartományokban, az alkalmazott gyakorlatok nagyban hasonlítanak egymásra, valamint a legtöbb mediátor részt vesz speciális képzésekben.

A 2003-as statisztikák alapján 85%-ban az ügyész indítványozza a mediációt. A leginkább előforduló esetek a testi épség elleni bűncselekmények és az erőszakos bűncselekmények. Családon belüli erőszak esetén is alkalmaznak mediációt. Amennyiben megtörténik a találkozó, a megállapodás sikeressége 90% feletti.

10. SKÓCIA

10.1. Intézményi háttér

Skóciában az 1997-ben elindult 18 pilot programnak köszönhetően az ügyésznek lehetősége van kis súlyú bűncselekményeket elkövetett felnőttkorúakat a szociális vagy egyéb szervezetek felé küldeni, és így elterelni az eljárást. E szolgálatok többek között mediációt is biztosítanak.

Rendőri szakban szintén van lehetőség az ún. resztoratív figyelmeztetésre (lásd *police caution plus* az angliai rendszerben).

Az 1996-ban létesült SACRO (Skót Egyesület a Közösségek Biztonságáért és a Bűncselekmények Csökkentéséért) létrehozta a Fiatalkorú Elkövetők Mediációs Programját (*Young Offenders' Mediation Project*). Ez utóbbi projekt több szervezet együttműködésével jött létre. Részt vesznek benne a SACRO munkatársai, gyermekvédelmi referensek, a szociális osztály és a rendőrség képviselői. A munkájukat meghatározó 3 alapelvek a korai beavatkozás, az áldozatok lehetőség szerinti bevonása, valamint az önkéntes részvétel. Célcsoportjukba a 11-16 éves fiatalok tartoznak. A program, bár neve a mediációt tartalmazza, a konferenciamodell alapjaira épül.

10.2. Eljárás a fiatalkorúak mediációs programjának esetében

A programban való részvételt a gyermekvédelmi referens vagy az ügyész indítványozhatja. Az eljárás keretén belül feltérképezik a mediáció lehetőségét a fiatal és az áldozat között, és elősegítik egy megállapodás létrejöttét, mely szólhat az áldozat vagy a közösség felé végzett munkáról, vagy esetleg bocsánatkérő levél írásáról.

A programban való részvétel feltétele a felelősségvállalás az elkövető részéről. Sikeres konferencia esetén a gyermek nem kerül az ún. „*hearing system*" elé, amely a hagyományos eljárásnak felel meg a gyermekek esetében.

A SACRO szervezete 28 településen, 71 szolgálattal működik.

11. SPANYOLORSZÁG

11.1. Törvényi háttér

Katalónia az egyedüli spanyol tartomány, amely önállóan alakíthatja ki büntetőpolitikáját mind a fiatal- mind a felnőttkorú elkövetők esetében. A többi autonóm közösség csak a fiatalkorú elkövetők kérdésében alakíthat ki egyéni politikát.

A Belügyminisztérium kompetens a felnőttkorú elkövetők büntetőpolitikájáért és az alternatív szankciók megszervezéséért, finanszírozásáért.

Katalónia mellett még a Baszk Tartományban érhetőek el 1999-től mediációs programok, fiatalkorúak számára. Az alábbi összefoglaló azonban csak Katalóniára vonatkozik.

A fiatalkorúak esetében a helyreállító igazságszolgáltatást elsőként az 1992-ben hatályba lépett 4/92-es törvény nevesítette, amely a fiatalkorú elkövetők igazságügyi rendszerét szabályozta. Ezt követte a 2001-ben hatályba lépett 5/2000-es törvény a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségéről.

Ez utóbbi jogszabály formalizálja a mediációt, és azt a fiatalkorúak büntetőeljárásának szerves részévé teszi azt. Emellett bíróság is kiszabhat közösségben végrehajtandó szankciót is, amennyiben a fiatal ehhez hozzájárul.

Felnőttkorúak esetében az 1996-ban hatályba lépett új spanyol Büntető Törvénykönyv vezetett be helyreállító szemléletű intézkedéseket a büntető-igazságszolgáltatásba.

11.2. Eljárás

Fiatalkorúak

A 4/92-es törvény két szinten biztosít lehetőséget a mediációra. Egyrészt, ha a fiatal az okozott kárt jóvá tette, vagy erre hajlandóságot mutat, az ügyész a vádemelés elhalaszthatja. Másrészt a bíróságnak is lehetősége van az eljárást felfüggeszteni, ha az elkövető megállapodott a sértettet a kár jóvátételéről. Ez utóbbi eljárás két lépcsőből áll: elsőként a bíróság megbizonyosodik a felek önkéntes részvételi szándékáról, majd az eset a mediációs szolgálat felügyelete alá kerül. A mediációt követően a közvetítő jelentést küld az eljáró bírónak, aki ennek fényében dönti az eset további menetéről. Ha az áldozat nem kíván részt venni a folyamatban, de az elkövető nyitott a jóvátételre, a bíró ez esetben is engedélyezhet közvetett jóvátételt. A folyamat a mediátor ellenőrzése alatt megy végbe. A mediáció elsődlegesen az elkövetőre koncentrál.

A fenti intézkedések az 5/2000-es módosításnak köszönhetően a 14-18 évesekre vonatkoznak (korábban 12-16 évesekre vonatkoztak). Egyes esetekben 21 éves korig is alkalmazhatóak a rendelkezések.

Erőszakos bűncselekmények minden esetben kizártak a programokból.

A fentiekkel párhuzamosan Katalónia bevezetett egy elterelésre épülő, komplex programot a fiatalkorúak számára. Ennek 1992-ben történő sikeres lezárása eredményezte azt, hogy a 4/92-es törvény végül is mediációra utaló rendelkezéseket tartalmazott.

Felnőttkorúak

Az 1996-ban hatályba lépett új Btk. amellett, hogy elsőként vezetett be resztoratív szemléletű intézkedési formákat, első alkalommal tette lehetővé Spanyolországban a szabadságvesztés büntetésének felfüggesztését, max. 2 évvel fenyegetett szabadságvesztés esetén. A jogszabály szintén lehetőséget teremtett az önkéntességet igénylő közösségi munkára, amely alternatívája a hétvégi szabadságvesztésnek, és helyettesítheti a pénzbüntetést. Az eljárás felfüggesztése alatt az elkövetőnek számos kötelezettsége lehet, amely például képzésben, kezelésben vagy valamely egyéb programban való részvételt jelent. Amennyiben a kárt még az ítélethozatal előtt jóvátette, a bírónak van lehetősége ezt enyhítő körülményként értékelnie és csökkentenie a kiszabandó büntetést.

10.3. Szervezeti háttér

Kísérleti programok keretén belül a mediációt már jelenleg is alkalmazzák fiatalkorúak javítóintézetében, börtönökben és közösségi szankciók részeként.

A felnőttkorú elkövetők számára alkalmazható alternatív közösségi és mediációs programok még mindig gyerekcipőben járnak. Katalónia 1999-ben vezetett be egy pilot programot e célból.

A fiatalkorúak számára működő mediációs programokat az Igazságügyi és Belügyi Osztály (*Departament de Justícia I Interior*) finanszírozza Katalóniában. Barcelonában, ahol az esetek 75%-át kezelik, 12 szociális munkás dolgozik, akik közül néhányan bírók és ügyészek számára is nyújtanak pszicho-szociális tanácsadást.

Más városokban fiatalkorúakkal dolgozó pártfogó felügyelők végzik a mediációt.

A mediáció továbbfejlesztésén szociális munkások és igazságügyi szakemberek (bírók, ügyészek) dolgoznak együtt.

M.6. A jogalkalmazókkal végzett kutatás interjúvázlata

I. Reflexiók a 14 perces ismertető filmre
- Mit gondol a filmről?
- Mi az, amivel tud azonosulni?
- Mi az, ami számára furcsa/idegen?

II. Mediáció a hazai joggyakorlatban
- Mit tud a mediáció jogszabálytervezetéről, jövőbeni szerepéről?
- Mit vár a mediáció bevezetésétől?
- Mi az, amitől esetleg tart a bevezetése, alkalmazása során?
- Milyen esetekben tudja elképzelni, hogy hatékony lehet?
- Milyen esetekben nem látja reálisnak a mediáció alkalmazását?
- Mi az, amiben segítheti a munkáját a mediáció bevezetése?
- Mi tart a legfontosabbnak a mediáció bevezetésekor?
- Milyen segítség tudná leginkább segíteni önt a mediáció alkalmazásában?
- Mi az, amitől tart a mediáció kapcsán?
- Ön szerint melyek a legfontosabb feltételek a mediációra utaláshoz?
- Mik az esetleges kizáró okok?
- Milyen változásokat idézhet ez elő a joggyakorlatban a mediáció alkalmazása?
- Mennyire tartja önmagát közel a mediáció szemléletéhez?
- Milyen típusú segítséget igényelne a mediáció alkalmazásához?
- Mennyire tart fontosnak speciális képzéseket, együttműködések kialakítását a mediációval kapcsolatban?
- Eddig milyen, munkáját érintő képzések/együttműködések érintették a mediáció témáját?
- Milyen egyéb fontos reformokra lenne szükség a büntető-igazságszolgáltatás hatékonyabbá tételéhez?
- Ön szerint milyen szerepet kell az áldozatnak kapnia az igazságszolgáltatás rendszerében?

III. Gondolatok bírói/ügyészi szerepéről
- Mit tekint bíróként/ügyészként elsődleges feladatának, legfőbb céljának?
- Hatékonynak érzi-e magát egyéni, társadalmi szinten?
- Neki mi segítene abban, hogy hatékonyabbnak érezze magát céljai elérésében?
- Milyen a jó „büntetés”? Mi a büntetés célja? Miért van büntetésre szükség?
- Szokta-e tudni/követni, hogy mi történik az elkövetőkkel ítélet után? Szeretné-e tudni?
- Szerinte mennyire kell egy-egy eset mögött feltérképezni a háttér-információkat?
- Magát hol helyezi el a többi bíró/ügyész között? Az ügyészséggel/bírósággal, rendőrséggel összehasonlítva?
- Saját értékrendje mennyire kap szerepet az ítélkezési gyakorlatában? Milyen érzései vannak ezzel kapcsolatban?
- Segítő szakmának tekinti-e magát?
- Mennyire tekinti magát a gyermek-, ifjúságvédelem részének? Mit tud mondani a hozzá kerülő fiatalkorúak/felnőtt korúak profiljáról, hátteréről?
- Mit gondol a korhatár leszállításról?
- Mit gondol az elkövetők szüleiről? Mikor képesek, nem képesek reintegrálni az elkövetőt?
- Ítélkezésnél kér-e szakértői véleményt? Hozzátartozik-e ez a munkájához?
- Változott-e az ítélkezési gyakorlat az elmúlt évtizedekben?
- Ön mit tekint az elterelés legfőbb szerepének?
- Mit gondol az alternatív büntetésekről?
- Milyen célt szolgál a felfüggesztett szabadságvesztés és milyen eszközökkel éri/nem éri ezt el?

IV. Személyes életútja
- Miért lett bíró/ügyész?
- Élettörténetében tud-e mondani egy olyan pontot, amit be tud azonosítani mint szakmai választásának időpontja, kiváltó eseménye?
- Milyen szülői háttérrel rendelkezik (elsőgenerációs, többgenerációs jogász család)?
- Volt-e egyfajta küldetéstudata jogásszá válása mögött?
- Beszél-e nyelveket, jár-e nemzetközi konferenciákra?

M.7. A kutatáshoz felhasznált film szövege

KÖZVETÍTÉS AZ ÁLDOZAT ÉS AZ ELKÖVETŐ KÖZÖTT – FÓKUSZBAN: A MEDIÁCIÓ[321]

Emberek együtt élnek, együtt dolgoznak - megesik, hogy nehézségek alakulnak ki köztük. Mint minden közösségben - országokban, városokban, az utcán - mindig jelen vannak a feszültségek, a konfliktusok. Előfordul, hogy emberek, vagy egyedül, vagy csoportban kárt tesznek másokban.

Sokak szerint csak bíró hozhat igazságot konfliktusos helyzetekben. De ez nem így van. Léteznek más lehetőségek is.

November 17-én a 21 éves Filip és a közel 18 éves barátja, Bram kirabolt egy újságos boltot a Templom u-ban. A rendőrség mindkettőjüket elfogta. A fiatalkorút a fiatalkorúak bírósága 3 hónapra javítóintézeti nevelésre ítélte. Filip jelenleg is szabadságvesztését tölti előzetes letartóztatásban. Az áldozatok segítésére az áldozatvédelmi szolgálat állt rendelkezésre.

A rendőrség az áldozat felkeresésekor tájékoztatja az áldozatot a helyi áldozatvédelmi szolgálat elérhetőségéről. Amennyiben az áldozat részéről érdeklődés mutatkozik a szolgáltatás iránt, mi felvesszük velük a kapcsolatot. Személyes beszélgetések során próbáljuk az áldozatot segíteni abban, hogy az eseményeket feldolgozza. Elmagyarázzuk a várható jogi folyamatot. Amennyiben szükséges, egyéb, speciális segítőközpontok igénybevételét is javasoljuk, esetüket pedig továbbküldjük az igényelt szolgálatok felé. Az áldozatoknak gyakran számos kérdése van az elkövetőkkel kapcsolatban. Ilyenek pl. „honnan szerezték a fegyvert?", „miért pont az én boltomat szemelték ki?". Munkatársaink, akik az elkövetőkkel foglalkoznak azt is feltárják, hogy az elkövetőknek milyen kérdéseik vannak az áldozatokról.

A klasszikus büntetőjogi rendszer nem képes megválaszolni számos olyan kérdést, mely gyakran felmerül az áldozatokban. Korábban az áldozatoknak csak nagyon korlátozottan volt módja részt venni a büntető-igazságszolgáltatás rendszerében. A rendszer egyedül anyagi káruk megtérítésére összpontosított.

A hagyományos büntetőjogi szemlélet a bűncselekményt a bíróságok és az elkövető közötti konfliktusként értelmezi. A bűnöst kötelezi az intézkedések vagy büntetések elfogadására, de mindebbe az áldozatot nem vonja be.

A kriminológia fejlődésével a 80-as évektől fokozott figyelmet kaptak a bűncselekmények áldozatokra gyakorolt hatásai. Ezzel a cél az, hogy bevonjuk az áldozatot a bűncselekmények elleni küzdelembe. Az elmúlt 10 évben számos programot kidolgoztak Amerikában, Ausztráliában, Új-Zélandon és Európában, melyek során az áldozatot az elkövetővel együtt közvetlenül bevonják a cselekményre adandó válasz kialakításába. Mindez a formális jogrendszer keretein belül valósul meg.

Az áldozatok és elkövetők közötti közvetítés Flandriában 1987-ben kezdődött fiatalkorú elkövetők bevonásával. Később több hasonló program indult, melyek már felnőttkorú elkövetőket is bevontak. Mindezek a programok 1996-ban egységesítésre kerültek, és az akkor újonnan megalakított Leuveni Mediációs Szolgálat kezdte el szolgáltatásaként nyújtani.

A Mediációs Szolgálat 6 mediátorral rendelkezik. Különböző eseteket kezelnek: fiatalkorúak által elkövetett cselekedeteket ugyanúgy, mint komoly súlyú bűntényeket, például testi erőszakot alkalmazó eseteket. Mind fiatal-, mind felnőttkorú elkövetők esetében alkalmazható a mediáció. Fiatalkorúak esetében a szülőket is bevonják.

Hogy mi a mediátor szerepe?

Vezeti mindkét felet a kommunikációs folyamatban, és segít a bűntény következményeinek megoldásában.

Mediációt az igazságszolgáltatás mindegyik szakaszában fel lehet kínálni. Azonban a legcélszerűbb az elkövetés időpontjához képest minél hamarabb megszervezni.

Az ügyész, aki tulajdonképpen a bíróságon dolgozik, kapcsolatba lép a mediációs szolgálattal, amint mediációra alkalmas eset kerül hozzá.

[321] A film feliratának magyar nyelvű fordítását és feliratozását a Központi Igazságügyi Hivatal felkérésére készítettem 2006. szeptemberében. A film kutatási és képzési célokra történő használatára a BAL Mediációs Központtól (Leuven, Belgium) engedélyt kaptam.

Amennyiben mind az áldozat, mind az elkövető személye ismert, az elkövető pedig beismerte tettét, megkezdődik a mediáció folyamata. Komoly súlyú cselekmények esetén a szükséges büntetés mellett az elkövetőnek aktívan is felelősséget kell vállalni tettéért az okozott kárt helyreállításával. Másrészről, az áldozat személyét is el kell ismerni a kezdetektől. Őrá valós áldozatként kell tekinteni. Nem lehet őt az igazságszolgáltatás „kellékekének" tartani, aki csupán azért fontos, mert az ellene elkövető személyt kell megtalálni. A cél, hogy ne polarizáljuk, hanem összehozzuk az elkövetőt és az áldozatot.

Áldozatok és elkövetők maguk is igényelhetnek mediációt. Esetküldések érkezhetnek még a vizsgáló bírótól, a szociális munkástól és ügyvédektől, akik úgy érzik, a mediáció hasznos lenne klienseik számára. Fiatalkorúak esetében a rendőrség közvetlenül is utalhat eseteket a mediációs szolgálatnak.

A mediáció előnye a rendőrség szempontjából, hogy az elkövetés és a reakció között eltelt idő nagyban lerövidül, amely különösen fontos lehet az áldozat számára. Az áldozat látja, hogy esetét azonnal kezelik. És ez fontos a rendőrség számára is. Látjuk, hogy hatékonyak tudunk lenni kis súlyú bűncselekmények esetén. Az elkövető számára a mediáció szintúgy hasznos lehet, mert a bíróság döntésénél figyelembe fogja venni az elkövető jóvátételben való közreműködését.

A mediátorok minden egyes vagy minden második héten találkoznak az ügyésszel, hogy megbeszéljék az újonnan beérkezett eseteket. Az ügyészi akta részletei fontos háttér- információk a mediátor számára a felek meglátogatása előtt. Ugyanakkor ez az információ csak a kezdeti munkát segíti. A mediáció folyamata során sokkal részletesebb hátteret adnak majd az elkövető és áldozat által elmondottak.

Az esetek kiválasztása után a mediátor felveszi a kapcsolatot mind az áldozattal, mind az elkövetővel. Bram és Filip esetében két mediátor dolgozik. Nadia az áldozatokat látogatja meg, Mikka és Jos Hermanst.

- Itt Hermans.
- Jó estét, a Leuveni Mediációs Szolgálattól telefonálok. Hallott már esetleg a szolgáltatásunkról?
- Önök küldték a levelet?
- Nem, azt valószínűleg Leuveni Ügyészség küldte, jelezve, hogy hamarosan fogunk önöknél jelentkezni.

Nadia elmondja, hogy mediátorként mik a főbb szerepei, és miként zajlik a mediáció folyamata. Válaszol azokra a kérdésekre, amik azonnal felmerülnek az áldozatban és megbeszél vele egy személyes találkozót. Emellett Nadia felvette a kapcsolatot Filippel, a felnőttkorú elkövetővel is.

Mia Brammal, a fiatalkorú elkövetővel és édesanyjával tartja a kapcsolatot.

- A mi dolgunk, hogy feltérképezzük, hogy mennyiben vállaltok felelősséget tettetekért, vállalnátok-e jóvátételt az áldozatok felé, és adnátok-e választ az áldozatokban felmerülő kérdésekre. Hadd kérdezzem meg, mit gondolsz minderről.
- Szerintem ez egy jó ötlet. De nem tudom, minderről mit gondolnak az áldozatok.
- Igen, nekik is át kell ezt gondolniuk. Ezért a munkatársam e hét végén kapcsolatba lép velük. Én veled és édesanyáddal szeretnék beszélni, hallani mindkettőtök véleményét erről. Addigra valószínűleg már többet fogok tudni mondani az áldozatok véleményéről. Úgyhogy akkor már látjuk, mit tudunk tenni.
- Igen, ez megfelelő számomra.
- Ezek szerint együttműködsz a folyamatban?
- Igen.
- Bármikor, ha úgy érzed, nem szeretnéd folytatni, van lehetőség, hogy kiszállj a folyamatból.

A mediáció önkéntes. A felek maguk döntik el, szeretnének-e részt venni a folyamatban, vagy sem. Ugyanúgy, a mediáció folyamata során is lehetőségük van bármelyik ponton kiszállni a folyamatból.

A mediátor általában a feleket otthonukban látogatja meg. Így ők saját környezetükben vannak. Ez hozzásegítheti őket ahhoz, hogy nyíltan beszéljenek a történtekről, annak hátteréről, és arról, miképpen dolgozták fel a következményeket.

- Jónapot, Hermans út.
- Jónapot, hölgyem.
- Nadia vagyok a mediációs szolgálattól.

- Fáradjon be.
- Az elképzelés az, hogy én mint semleges mediátor segítsem önöket abban, hogy együtt kidolgozzuk azt a megoldást, amely mindegyik fél számára a legkedvezőbb. Pontosabban, a cél, hogy együtt megtaláljuk, mi a legjobb az önök számára. Melyek azok a kérdések, amelyek leginkább foglalkoztatják önöket? Milyen intézkedéseknek látnák értelmét az elkövetők szankcionálása során? Ilyen és ehhez hasonló kérdések merülhetnek fel.
- Amikor azt mondja: „megoldás" – nekünk nem kell semmit sem megoldanunk számukra. Véleményem szerint, ez nem lehet cél.
- Nem, nem. A cél, hogy kitaláljuk, hogy mik lennének azok a lépések, amelyek reálisan megtehetők a tárgyalás előtt. Bírósági ítélet mindenképpen születik. De ez akár hónapokig is eltarthat. És ez alatt az idő alatt lenne lehetőségünk azt feltérképezni, hogy milyen lépések tudnának az önök szükségleteinek kielégítéséhez vezetni.
- És minden, amit beszélünk dokumentálva lesz?
- Minden beszélgetés, melyet önökkel és a másik féllel folytattam, bizalmas. Minden, amit önök és a másik fél feltár, köztünk marad. De ha önök felhatalmaznak rá, természetesen meg tudom osztani a másik féllel azt, amit önök nekem elmondanak. Ugyanúgy, ha a másik fél jóváhagyja, önöknek is el tudom mondani, amit ő megosztott velem. Gondolom, még mindig van néhány kérdésük az esettel kapcsolatban.

- Próbálom elképzelni a jelenetet. Megérkeztek a kocsival, és akkor mi történt?
- Igen, 7 körül érkeztünk oda, és vártunk kb. egy órát, mire kijöttek a boltból. Feléjük mentünk. Bram egy figyelmeztető pisztolyt fogott rájuk és visszatartotta a férfit. Én a nő táskáját akartam elvenni. Benne volt az aznapi bevételük. De ő nem engedte a táskát, úgyhogy elkezdtem rángatni, a nő meg elkezdett kiabálni.

- Sokszor az immateriális szükségletek a legfontosabbak az áldozatok számára, pl. válaszokat szeretnének a bűncselekménnyel kapcsolatos kérdéseikre. Van esetleg bármilyen egyéb kérdésük?
- Igen, már akartam is mondani. Azon gondolkodom, miért tették, és miért pont velünk? Hallottuk, hogy helyi fiatalok, innen a falunkból. Ha csak felületesen is, de ismerjük őket. Miért tették ezt velünk? Mi nem tettünk ellenük semmit!
- Van esetleg olyan érzése, hogy ki lett szemelve?
- Kellett, hogy valami okuk legyen. Ötletünk sincs…
- Változott azóta valami? Mindez 4 hónappal ezelőtt történt. Ugyanúgy éreznek, ahogy akkor?
- Nem teljesen, de még mindig… az az érzésem, hogy ez sosem fog változni.

- Legfőbb kérdéseik: „miért pont mi?" „Akartak tenni valamit speciálisan ellenünk?" „Kiszemeltek minket?" „Miért pont minket választottak?" – ezek azok a kérdések, amelyeket maguknak feltesznek.
- Nem tudom igazán.
- Ez nem egy válasz.
- Ez nem ellenük történt személyesen.
- Ezek az emberek soha nem ártottak neked.
- Nem, ismerem őket. Náluk veszem az újságot. Ez egyáltalán nem ellenük szólt. Csak látásból ismertem őket.

Mindezidőalatt Mia meglátogatja Bramot és édesanyját.

- Amikor a gyereke ezt teszi, az olyan, mint…El se hiszi az ember, mindaddig, amíg egyszer csak saját magával meg nem történik.
- Mi volt a legnehezebb az ön számára?

- Bram iránti bizalmam teljesen megtört, de ugyanúgy az öccse és húga számára is nehéz ez. El kellett nekik mondanom. Ők egész életükben felnéztek Bramra. Nagyon sokat jelentett nekik, főleg, miután az apjuk elment.
- A rendőrség pontosan elmondta önnek, mi történt. Bramot a „Mol" javítóintézetbe küldték.
- Igen, igen, hát az sem tett sok jót vele, abban biztos vagyok. Az egy nagyon lehangoló hely, voltam nála látogatóban. Lehangoló és semmi fejlődést nem eredményez.
- Ismerte az áldozatokat?
- Igen, itt élnek a környéken. És a munkahelyemen…az emberek a hátam mögött beszélnek! Ez még mindig nem annyira borzalmas. De ahogy rád néznek! Benne volt az újságokban. Az emberek rád néznek, de nem mondanak semmit a szemedbe.
- De ön folyamatosan érzi, hogy….

A mediáció folyamata általában 3-4 hónapig tart. Ez alatt az időszak alatt a mediátor számos alkalommal találkozik a felekkel, hogy minél részletesebben átbeszéljék a felmerülő kérdéseket. A mediátor tulajdonképpen kialakítja a felekkel a kommunikációs folyamatot.

- Azt mondod, vissza akarod fizetni a pénzt. Hogyan képzeled ezt?
- Édesanyád említett valamilyen szünidős munkalehetőséget.
- Például tudnék egy idősek otthonában dolgozni, vagy kórházban. Nem tudom…
- Tehát mindenképpen valamit csinálni akarsz, ténylegesen tenni valamit. És miért tennéd ezt?
- Magamnak kell felvállalnom a felelősséget.
- Ezt most azért mondod, mert édesanyád is itt ül, és ezt a választ szeretné hallani?
- Nem, ő mindig ilyen. Ez nagyon jó tulajdonsága.
- Tehát azt mondod, vállalkozol arra, hogy megkeresd azt a pénzt, ami vissza kéne fizetni. Ez valóban egy lehetőség, de vannak más módok is. Esetleg, egy nyári vagy hétvégi munka szintén lehetőség lehet. Érdemes lenne ezt is átgondolni. Amikor azt mondod, egy otthonban dolgoznál, fontos tudnod, hogy van egy regionális kártérítő alap. Az alap olyan fiatalok számára ad pénzt, akik szeretnének dolgozni valahol, de nem tudják, hogy mit és hol.

A mediáció folyamata általában 3-4 hónapig tart. Ez alatt az időszak alatt a mediátor számos alkalommal találkozik a felekkel, hogy minél részletesebben átbeszéljék a felmerülő kérdéseket. A beszélgetésekkel tulajdonképpen a mediátor kialakítja a felekkel a kommunikációs folyamatot.

- Ma remélem, választ kapok az önök által feltett kérdésekre, vagy azokra a szempontokra, amelyek aggasztják önöket. A fiatalok, különösen az őket támogató barátnő és édesanya nagyon sajnálják mindazt, amin maguknak végig kell – kellett menniük, és amilyen következményekkel ez járt az önök életében.
- És maga a két fiatal?
- Ők is nagyon sajnálják. Neki azért ez kicsit más, hiszen ők mindennek részesei voltak. Nekik is vannak kérdéseik. De leginkább csak nagyon félnek. Félnek az önökkel való találkozástól. Mindketten azt mondják, nagyon nehéz lesz az önök szemébe nézni, nagyon szégyenlik magukat. Az idősebb azt mondja, nem bírná idegekkel. Mindketten akarnak tenni valamit, hogy valamit jóvátegyenek. És felelősségükön túlmenően is vállalnának feladatokat. De nagyon szégyenlik magukat, és ezt nehéz felvállalniuk.
- Ez egy jó dolog. Nem örülnék, ha másképp lenne.
- Őszinték?
- Hát….
- Ez az ő érdekük, hogy megbánást tanúsítsanak.
- Valóban. Csak a személyes benyomásaimat tudom önökkel megosztani. Szerintem, őszinték. De ez önökön múlik, hogy eldöntsék…
- Milyen érzés önöknek hallani mindezeket az információkat?

- Nem tudom….Ez egy kicsit olyan….amikor kicsit többet tud az ember róluk, elkezdi a dolgokat a másik oldalról is nézni. Az anyára gondolok, és az jut eszembe: mi lenne, ha ez az én fiammal történt volna?
- Jobban neveltem volna!
- Ez mondjuk igaz.
- De lehetne ez a saját gyereked, csak gondolj bele.
- Én az oktatási rendszert hibáztatom.
- Ez ok, de…
- Ezek szerint át tudja érezni, mit jelent ez egy édesanyának.
- Hát igen…
- Természetesen, semmi, amit most mondtam, nem tudja a dolgokat teljesen helyreállítani.
- Hát igen, a történteket nem lehet kitörölni.

Amennyiben mindenki egyetért, ahogy Bram és Filips esetében ez így történt, a mediátor egy szemtől szembe találkozót szervez, amelyen minden fél részt vesz.

Mi történt pontosan? Miért? Hogyan? - ezek azok a kérdések, amelyek végigbeszélésére lehetőséget adhat a szemtől szembe találkozó.

- Ami a konkrét történteket illeti, és hogy mi hogyan zajlott, vannak esetleg még kérdéseik, melyeket szeretnének feltenni?
- Én szeretném megtudni, mit akartak valójában tőlünk. Mit vártak mindettől? Mit akartak elérni?
- Biztosan nem hittétek, hogy olyan nagy bevételünk lenne, hogy nagy összeget tudtok szerezni.
- Mire kellett a pénz?
- Erre egyszerű válaszolni: utazásra vagy egy mopedre akartuk költeni.
- Ha pénzre van szükséged, dolgozz, ahogy mindenki más teszi!

Bármilyen nehéz is lehet lelkileg a találkozó a résztvevők számára, mindig segít a sebek begyógyításában mindannyiuk számára.

- Szeretnél-e esetleg valamit még mondani Hermansnénak és Hermans Úrnak?
- Szeretném elmondani, hogy nem akartunk sérelmet okozni maguknak. Én és Ann keressük a módját annak, hogy vissza tudjuk fizetni a kárt.
- De remélem, ezen te és nem a barátnőd fog dolgozni! És megtanulod, mit is jelent pénzt keresni, anélkül, hogy lopnál.
- Az első év, az első hét után….most sokkal könnyebb lesz, hogy találkoztam magunkkal. Az elején nem is mertem idejönni.
- De ez nem a maga hibája.
- Nem, de…Magának is van gyereke. Gondolom, ők ugyanúgy csináltak dolgokat. Nem gondolom, hogy mert volna velem leülni. Nagyon szégyellem, hogy a fiam ezt tette magukkal. Azt hittem, helyesen neveltem fel, de valamit mégis elrontottam. Ez a legrosszabb az egészben. Azon gondolkodom, mit rontottam el a nevelésében. Hol rontottam el? Talán a válásom? Vagy…nem tudom.
- Az ilyen találkozók mindig hasznosak.
- Mit gondolsz?
- Én nem foglak kerülgetni.
- De nem leszel ideges, ha találkoztok?
- Nem hiszem.
- Túl fogok ezen lépni azok alapján, amiket ma hallottam.
- És te Bram?

- Többször bennem volt, hogy bocsánatot kérjek. De nem volt hozzá bátorságom.
- Korábban azt mondtad: „bocsánatot szeretnék kérni". De azért ez egy kicsit kevésnek tűnt azok alapján, ami történt. És akkor azt kérdezted magadtól: „mit is jelent a bocsánatkérés?".
- Most azt gondolom, hogy bocsánatot kérni könnyű. Húszezerszer bocsánatot kérhetek, de az semmin sem fog változtatni.
- Szerintem pedig igen.
- Azt gondolom, be kell bizonyítanom, hogy …
- Most haladunk valamerre….
- Szeretném jóvátenni a hibámat.
- Édesanyád azt mondta: „Bram nem egy bűnöző". De 7 hónappal ezelőtt az voltál. És remélem, ez nem fordul elő ismét. Remélem magunk miatt és mások miatt is. És részemről ez a legfontosabb üzenet a mai napon.
- Én is nagyon remélem.
- Amin mi végigmentünk, azt senkinek nem szabadna megélnie.
- Én értékelem a bocsánatkérést, és jó ezt hallani. De valójában, amit szeretnék hallani az az, hogy soha többé ilyet nem tesztek.
- Van-e valami, amit szeretnének hozzátenni?
- Igen. Én szeretném kifejezni, mennyire becsülöm önökben, hogy nem akarják, hogy visszamenjek a börtönbe. Szeretnék munkát találni és a kárt visszafizetni. Nem csak a börtönt akarom elkerülni. Fogok munkát találni, és képes leszek arra, hogy visszafizessem a kárt.
- Én szeretném nekik megköszönni, hogy vállalták ezt a konfrontációt. Biztosan nehéz volt ez önöknek. Nekem is nagyon nehéz volt ez érzelmileg. De volt bátorságuk, hogy leüljenek egy asztalhoz a fiúkkal. Ez biztosan nem volt könnyű.
- Valóban nem volt könnyű. Tegnap éjjel nem is tudtam jól aludni.

A mediációs ülés utolsó szakaszában Mia és Nadia a felekkel együttesen kidolgoznak egy megállapodási tervet. Ez tartalmazza egyrészt az áldozatok és elkövetők főbb szempontjait, másrészt a károk helyreállításának módját, menetét.

Amikor a tervezet többé-kevésbé kész, azt javaslom, hogy ellenőriztessék egy ügyvéddel. Ez mindenki számára hasznos lehet. Érdemes konzultálni egy ügyvéddel a megállapodás véglegesítése előtt. Telefonon fogok jelentkezni a következő időpont megbeszélése céljából. Akkor együtt átnézzük a megállapodás-tervezetet, és amennyiben mindenki számára elfogadható, aláírjuk.

Most pedig köszönöm, hogy eljöttek. Azt gondolom, mindannyian nehéz, de bátor döntést hoztak meg. Köszönöm a részvételüket, és hamarosan jelentkezem telefonon.

A mediáció során fontos, hogy a felek konzultáljanak ügyvédeikkel a megállapodás aláírása előtt. Az ügyvéd fel tudja hívni a figyelmet az esetleges kockázatokra, a főbb pontokra, és bátorítani tudja a feleket, hogy aláírják a megállapodást. Az ügyfél jobb érzéssel fogja ezt megtenni. Általánosan az lehet mondani, hogy a mediáció során megkötött megállapodás az elkövető és az áldozat között, annak az érzése, hogy a felek közvetlenül részt vehettek a döntéshozatalban, hogy dolgokat valóban jobbá tehetnek hosszú távon, mindannyiuk számára jó érzést adhat. Sokkal jobb érzés ez, mint egy bírósági ítélet utáni állapot. Hiszen az utóbbi nem veszi figyelembe a felek véleményét és a döntést egyoldalúan hozza meg.

A felek megegyezését tartalmazó irat bekerül az ügy bírósági dokumentációjába. Az ügyész önállóan dönt arról, hogy a megegyezés milyen súllyal szerepeljen az eljárás későbbi szakaszában. Elképzelhető, hogy a megállapodásban foglaltak pozitív hatással bírnak az üggyel kapcsolatos későbbi döntések során.

A helyreállítást célzó mediáció sok felet bevon a folyamatba: az elkövetőket, az áldozatokat, az ügyvédeket, a rendőrséget és a bíróságot. A lényeg, hogy a felek aktívan működjenek együtt a döntéshozatalban. Ez vezethet a helyreállító mediáció leghatékonyabb alkalmazásához. Kutatások és tapasztalatok azt mutatják, hogy az ilyen módon történő együttműködés különösen hatékony lehet. A hatékonyság mérhető pl. a felek mediációval való elégedettsége alapján.

Filip két évre felfüggesztett szabadságvesztést kapott. Bram, aki 3 hónapot javítóintézetben töltött, a fiatalkorúak bíróságához tartozó szociális szolgálat felügyelete alá került.

Nem volt könnyű, de örülök, hogy megtettem. Most már képes vagyok továbblépni.

Remélem, ebből tanultak. A jövő majd megmutatja. Mert hát a mai fiatalok…

Nagyon tartottam a részvételtől. De örülök, hogy vállaltam. Most úgy érzem, tovább tudok lépni.

Kemény volt azt látni, mit jelentett mindez az áldozatoknak. Én még ezt nem tudtam magamban lezárni. De az biztos, nem lesz második alkalom.